SLOVENSKÁ ARCHEOLÓGIA
ČASOPIS SLOVENSKEJ AKADÉMIE VIED
ROČNÍK III, 1955

СЛОВЕНСКА АРХЕОЛОГИЯ

Журнал Словацкой Академии Наук
Института археологии в Нитре

Третий год издания 1955

SLOVENSKÁ ARCHEOLÓGIA

Zeitschrift der Slowakischen Akademie der Wissenschaften
des Archeologischen Institutes in Nitra

Dritter Jahrgang, 1955

SLOVENSKÁ ARCHEOLÓGIA

SLOVENSKÁ AKADÉMIA VIED, BRATISLAVA
1955

SLOVENSKÁ ARCHEOLÓGIA
časopis Slovenskej akadémie vied

Hlavný redaktor dr. Anton Točík

Odborný redaktor doc. dr. Ján Dekan

Redakčná rada: prof. dr. V. Budinský-Krička, dr. Ľ. Kraskovská, dr. inž. Š. Janšák, dr. J. Poulík

Archeologický ústav Slovenskej akadémie vied v Nitre

Slavónska kultúra v Československu

BOHUSLAV NOVOTNÝ

Medzi kultúrnymi skupinami neskorej doby kamennej, ktoré v Čechách vytvárajú nevšednú a inde v tejto dobe v takej miere sa nevyskytujúcu zmes kultúr, význačné miesto zaujímajú pamiatky ľudu s keramikou slavónskou. Objavujú sa tu ako jeden z dokladov vzťahov našich zemí k juhovýchodu, k oblasti, ktorá pôsobila na tunajšie kraje svojím zúrodňujúcim vplyvom. Spolu s keramikou kanelovanou predstavuje tento prúd jednu zo zložiek, ktorá zasiahla účinne do miestneho vývoja a ktorá prichádzajúc na tunajšie podložie, príbuzné duchovne, mala účasť na prerode, ku ktorému došlo na počiatku doby bronzovej. Keramika slavónska mala v tomto prúde na rozdiel od ľudu s keramikou kanelovanou síce menšiu úlohu, ale stanoveniu plného podielu jej účasti na miestnom eneolitickom vývoji bránila dosiaľ nedostatočná znalosť jej obsahu. Pamiatky ľudu s keramikou slavónskou v Čechách a na Morave vystupujú totiž zmiešané s materiálnymi prejavmi ostatných skupín a ich vytriedenie nie je vo všetkých prípadoch možné pre ich spoločný charakter. Ak sa obmedzujú doterajšie naše vedomosti na určité keramické typy, zvlášť misky na nôžke s typickou výzdobou, nemožno preto tvrdiť, že sa v ostatnom materiáli neskrýva ešte mnoho pamiatok, ktoré bude možné raz s väčšou či menšou pravdepodobnosťou pripísať tejto skupine. Podobne otázka pomenovania tejto skupiny, uvádzanej u nás dosiaľ pod rôznymi menami, a predovšetkým jej vlastná náplň vyžadujú novú reviziu. Tá istá situácia, aká sa javí v Čechách, objavuje sa aj na Morave, kde práve tak táto keramika vystupuje zmiešaná na sídliskách s nálezmi, charakteristickými pre miestny osobitný vývoj. Keramika slavónska, tvoriaca súčasť súboru neskoroeneolitického inventára, je jedným z dokladov zložitého miestneho vývoja a nemožno ju vytrhnúť z tohto komplexu, ak má byť správne zhodnotený jej podiel i celkový charakter doby. Keď som tak u českých a moravských nálezov napriek tomu urobil, sledujem tým rozpoznanie tohto zvláštneho zásahu zo severobalkánskeho okruhu a porovnaním s ostatnými nálezmi, zvlášť západoslovenskými, chcem upozorniť na jej pôvodné tvary i ostatnú náplň. Po stránke metodologickej je prirodzené, že nie je možné porovnávať oblasť českomoravskú s juhoslovenským územím, ktoré geograficky i kultúrne vykazuje v uvedenej dobe inú orientáciu, čo sa nevyhnutne odráža i v odlišnom ráze pamiatok. Táto oblasť tiež do istej miery súvisí s iným prúdom ako Čechy a Morava, ktoré vykazujú bližšie vzťahy v nálezoch slavónskej keramiky v oblasti rakúskej a k východnému Poalpiu. Súpisom nálezov slavónskej kultúry na území Československa sa sleduje severná a severozápadná hranica kultúrneho zásahu z oblasti slavónskej, pretože ďalej na sever a západ už neprenikla. Značné množstvo nových objavov, zvlášť na juhozápadnom Slovensku však ukazuje, že treba počítať v dohľadnej dobe s ďalším rozmnožením lokalít a kultúrneho obsahu slavónskej keramiky na našom území.

Na jej prvé nálezy v Čechách upozornil už na konci minulého storočia J. L. Píč,[1] ktorý zároveň prvý zdôraznil vzťahy ornamentu na črepoch z Řeporyj (okres Praha-západ) ku keramike známej z Ľubľanských blát. Značne dlho zostali tieto nálezy ojedinelými a nebolo preto divu, že vyvolávali spočiatku určitú nedôveru.[2] Rozmnožením nových nálezov však vzťahy našich krajín k východoalpskej oblasti v neskorej dobe kamennej nadobúdali zreteľnejšie formy a pre skupinu týchto pamiatok sa u nás používal z nedostatku vhodnejšieho pomenovania termín „keramika Ľubľanských blát"[3] alebo „nákolná"[4] (tiež východoalpských nákolí). Počet pamiatok v nasledujúcich rokoch značne vzrástol, ale prevažná väčšina ich napriek tomu dosiaľ pochádza zo zberov na lokalitách s prie-

bežným osídlením, teda bez možnosti stratigrafických poznatkov. Doteraz sa jej venovala pozornosť len v prehľadoch českého praveku, samostatne spracovaná u nás dosiaľ nebola. Nedávno ju zahrnul J. Filip[5] na základe nových prác, predovšetkým Childeových a Korošecových, do rámca slavónskej kultúry.

Na Morave bola známa miska s lalokovitou nôžkou patriaca slavónskej kultúre už z výkopov J. Palliardiho (Starý Zámek pri Jevišoviciach), dosiaľ sa jej však pozornosť takmer nevenovala. Prítomnosť slavónskej keramiky na Morave bola zaznamenaná ďalšími nálezmi, ktoré uverejnil J. Skutil,[6] a niekoľkými nálezmi z posledných rokov. Tým bola oblasť česká spojená s nálezmi dolnorakúskymi (neskoršie tiež slovenskými) a maďarskými a tak sa poznala cesta, po ktorej prenikali tieto pamiatky do Čiech. Aj moravské nálezy pochádzajú výlučne zo zberov alebo vrstiev, ktoré nemožno stratigraficky celkom využiť.

Zo Slovenska neboli nálezy slavónskej keramiky dlho známe. Na prvé prípady jej výskytu upozornil až roku 1939 K. Willvonseder[7] pri súpise nálezov z Dolného Rakúska a Uhorska (Kamenín a Ivánka pri Nitre). V krátkom čase uviedol do literatúry ďalšie P. Patay[8] a najmä V. Budinský-Krička[9] (Nesvady, Veľké Kostolany, Pečenice). Starší nález z Bešeňova, uverejnený Š. Janšákom,[10] ktorý aj napriek jeho výnimočnosti radím podobne k uvedenej skupine, zostal nepovšimnutý. Skromné slovenské nálezy sa však v podstatnej miere rozmnožili až v posledných rokoch vďaka rozsiahlej výskumnej činnosti Archeologického ústavu SAV v Nitre. V jeho depozitných zbierkach je tiež uložená prevažná väčšina materiálu slavónskej keramiky. Na rozdiel od českých a moravských nálezov podarilo sa na Slovensku v niekoľkých prípadoch izolovať slavónsku keramiku v samostatných uzavretých nálezových celkoch a prvý raz na našom území zistiť tiež výskyt pohrebov jej nositeľov (Čaka pri Želiezovciach). Nie menším prínosom je aj poznanie sprievodnej keramiky, do tej doby z našich starších nálezov nevyčleniteľnej a splývajúcej s ostatným inventárom neskorej doby kamennej. Vplyvom novšej literatúry maďarskej sa pre nálezy slavónskej keramiky na Slovensku vžilo pomenovanie „vučedolská" alebo tiež „vučedol-zókska" keramika, zatiaľ čo české a moravské nálezy sa stále označovali ako „keramika Ľubľanských blát". Podľa súčasného stavu našich poznatkov sa zdá, že Slovensko malo v prenikaní slavónskej kultúry na sever väčšiu úlohu ako naše západné kraje. Ukazuje na to už počet nálezov: v českých krajinách spolu 21 nálezísk, z toho v Čechách 15 a na Morave 6, zatiaľ čo len na Slovensku — prevažne juhozápadnom — už 22 nálezísk. Po vykonaní revízie dosiaľ nespracovaného materiálu z posledných rokov dá sa predpokladať ešte značné zvýšenie počtu lokalít. Iste zemepisné podmienky a menšia vzdialenosť od pôvodného ústredia majú tu podstatný význam.

Nejednotnosť v pomenovaní jednej a tej istej skupiny pamiatok na území Československa je len odrazom hľadísk, z ktorých sa prihliadalo na zhodné prejavy v celej Karpatskej kotline. Miestna odlišnosť niektorých nálezísk viedla mnohých bádateľov k zdôrazňovaniu ich osobitných znakov a k vytváraniu lokálne obmedzených kultúrnych skupín, a to aj vtedy, keď na druhej strane zdôrazňovali príslušnosť k vyššiemu, nadradenému celku. Lokálna pestrosť, ako sa objavuje na keramike slavónskej, je prejavom doby, lebo sklon k vytváraniu miestnych variantov je vlastný aj iným kultúrnym skupinám neskorej doby kamennej v Karpatskej kotline. Je to zjav, ktorý možno sledovať aj v obsahu kultúry kanelovanej, a to predovšetkým v jej mladšom úseku, časove zhodnom s keramikou slavónskou. Tak kultúra kanelovaná, ako aj keramika slavónska uchováva si však vcelku jednotný charakter a miestnym vplyvom podlieha vo svojej výzdobe, redšie už v tvaroch, a to prevažne často len vo vyhotovení detailov alebo v ich rôznom početnom zastúpení. Okrem toho skupina keramiky slavónskej zaujala veľkú územnú rozlohu — aj keď nie všade ako homogénny horizont — takže vytváranie miestnych skupín je vysvetliteľné aj vzdialenosťou jednotlivých centier (Vučedol je napr. vzdialený od Ľubľane asi 350 km).

Prv značne rozšírené pomenovanie „ľubľanská kultúra" (Laibacher Kultur) sa v poslednej dobe nahradilo teraz prevažne používaným označením „vučedolská kultúra". Prvé označenie „ľubľanská kultúra" má svoje historické oprávnenie, pretože vstúpilo do literatúry veľmi skoro, po výskume nákolnej osady na blatách pri Ľubľani (Studenice a Notranje Gorice), ktoré robil v rokoch 1875—1877 kustód miestneho múzea K. Deschmann. Doteraz zostalo toto nálezisko jednou z najdôležitejších lokalít pre poznanie

zmienenej kultúrnej skupiny, aj keď sa často zdôrazňuje jeho osobitný vývoj, ako aj skutočnosť, že vtedajšia metóda výskumu, hoci na svoju dobu zodpovedala možnostiam i cieľu, ktorý sledovala, nevyhovuje dnešným požiadavkám. Materiál z Ľubľanských blát vo svojom obsahu ukazuje totiž na niekoľko horizontov, ktoré však pri výskume neboli rozpoznané.[11] Okrem toho bol podľa R. R. Schmidta zmiešaný materiál najmenej z troch lokalít a takýto nesúrodý sa stal východiskom pre kultúrne a chronologické hodnotenie, čo prirodzene muselo mať svoj odraz v dosiahnutých záveroch. V poslednom čase používa sa viacej označenie „vučedolská kultúra" (poprípade Vučedol-Ľubľana),[12] tiež Vučedol — Zók (podľa eponymného náleziska na výšine dunajského brehu pri Vukovare v Syrmii; 36 km na jz. od Osjeku, hlavného mesta Syrmie), k čomu nemalou mierou prispel V. Hoffiller súborným publikovaním materiálu, uloženého v záhrebskom Národnom múzeu,[13] ako aj R. R. Schmidt svojím rozsiahlym systematickým výskumom (1938—1944) a jemu venovanou monografiou.[14] Avšak aj táto lokalita udržuje svoj osobitný vývoj so všetkými miestnymi odlišnosťami práve tak, ako aj neďaleký Sarvaš (37 km od Vučedolu), opäť jedno z popredných nálezísk slavónskej keramiky (tiež výšinné sídlisko, najnovšie preskúmané R. R. Schmidtom). Pre oblasť juhozápadného Maďarska navrhol F. Tompa[15] miestny názov „zókska-kultúra" (tiež Sarvaš — Vučedol — Zók) podľa náleziska prebádaného v rokoch po prvej svetovej vojne (župa Baranya).[16] Maďarské nálezy vykazujú lokálne rozdiely, takže A. Mozsolicsová v nich vidí dve skupiny, západnú a severozápadnú, odlišnú od skupiny južnej (v južnom Dunántuli).[17] Pamiatky na území Maďarska, ktorých počet neustále rastie, ukazujú, že prúd zo Slavónie, ktorý zasiahol na stredný Dunaj, bol značne silný. Je možné pozorovať to i na veľkom podieli, ktorý mala táto skupina na vývoji staršej doby bronzovej.[18] V južnom Maďarsku sa nepočíta s vplyvom (P. Patay), ale so skutočnou expanziou slavónskej kultúry (vučedol-ľubľanskej). V Dolnom Rakúsku sa pre odlišnú výzdobu a niektoré tvary (miska s lalokovitou nôžkou) vyčleňuje niekedy tzv. melkský typ (podľa náleziska Melk), hoci oprávnenosť tohto označenia vykazuje pochybnosti. Zdôrazňovaná miestna odlišnosť uvedených lokalít je zdôvodnená rozdielnou vzdialenosťou od kultúrneho centra, rôznosťou podložia, na ktorom slavónska keramika vznikla, nejednotným spôsobom života jej nositeľov, ako aj rôznosťou kultúrneho vplyvu, ktorému jednotlivé oblasti podliehali. Pretože všetky tieto náleziská majú charakter miestnych skupín, ale vcelku zostávajú súčasťou väčšieho kultúrneho okruhu, navrhol pre ne roku 1929 G. Childe súhrnný názov „slavónska kultúra" (Slavonian-Cultur), pretože ústredie tejto skupiny leží v oblasti medzi Dunajom, Drávou a Sávou, teda v dnešnej Slavónii. Najjužnejšie nálezy zasahujú až do sarajevského okolia (Bosna), napr. nálezy v jaskyni Hrustovača pri Sanski-Moste, prebádanej v rokoch 1938, 1939 a 1947.[19] G. Childom navrhnuté pomenovanie našlo ohlas tak u niektorých bádateľov juhoslovanských (J. Korošec), ako aj u nás (J. Filip).[20] Označenie „slavónska kultúra" je teda pojmom širším, nadradeným, v rámci ktorého je možné však pracovať so skupinami odlišujúcimi sa osobitným miestnym vývojom (napr. vučedolská, zókska, keramika Ľubľanských blát a pod.). P. Reinecke ohraničuje tento okruh, spojujúci v sebe rôzne kultúrne prejavy, pojmom „Vučedol — Altheim — Remedello".[21] Súhrnné označenie príbuzných prejavov hmotnej kultúry, ako ho uviedol G. Childe, považujem za výstižnejšie, a preto sa ho pridržujem. Nemôžu sa totiž všetky nálezy z Československa uvádzať do súvislosti len s Ľubľanskými blatami alebo s Vučedolom.

Československé nálezy slavónskej kultúry, ako som už uviedol, v posledných rokoch sa značne rozmnožili. V ďalšom podávam súpis lokalít podľa dnešného stavu. Poradové čísla lokalít zodpovedajú očíslovaniu v mapách (mapa č. 1 a 2). U každého náleziska pripojujem zoznam základnej literatúry.

Nálezy slavónskej keramiky v Čechách a na Morave

1. Bylany, okres Český Brod. Z výšinného sídliska na Okrouhlíku pochádzajú z výskumu MUDr. A. Dvořáka dve zdobené misky s krížovou nôžkou (tab. I, 1, 3) a lalokovitá nôžka zdobená rytými trojuholníkmi, vyplnenými vpichmi (tab. I, 2).

Uloženie: Dvořákovo múzeum Kolínska, č. inv. 3958, 3959, 5977. Lit.: J. Filip, *Dvořákovo museum Kolínska v pravěku*, Kolín 1948, 16, obr. 4 — J. Filip, *Pravěké Československo*, Praha 1948, 161, tab. 14, obr. 6, 7, 8.

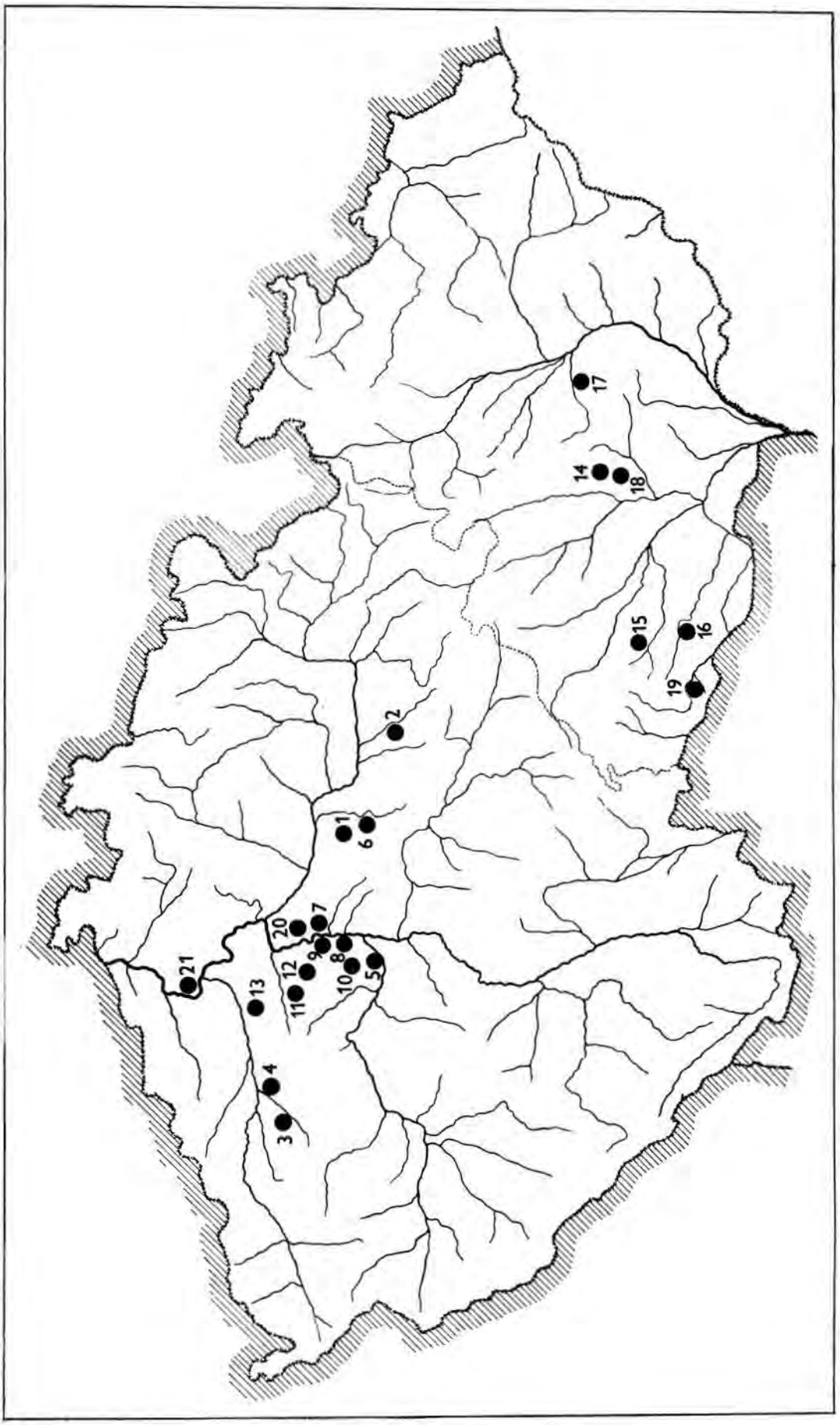

Mapa 1. Rozšírenie slavónskej keramiky v Čechách a na Morave — 1 Bylany (okres Český Brod) — 2 Čáslav — 3 Dolánky (okres Podbořany) — 4 Holedeč (okres Žatec) — 5 Dolní Mokropsy — Kazín (okres Praha-juh) — 6 Kouřim (okres Kolín) — 7 Praha VIII, Bohnice — 8 Praha XVI, Zlíchov — 9 Praha XVIII, Šárka — 10 Řeporyje (okres Praha-západ) — 11 Slaný — 12 Stehelčeves (okres Kladno) — 13 Vraný (okres Slaný) — 14 Brno-Líšeň — 15 Jaroměřice (okres Moravské Budějovice) — 16 Jevišovice (okres Znojmo) — 17 Nezamyslice (okres Kojetín) — 18 Šlapanice (Brno venkov) — 19 Vysočany (okres Moravské Budějovice) — 20 Ďáblice (okres Praha-sever) — 21 V. Žernoseky (okres Litoměřice).

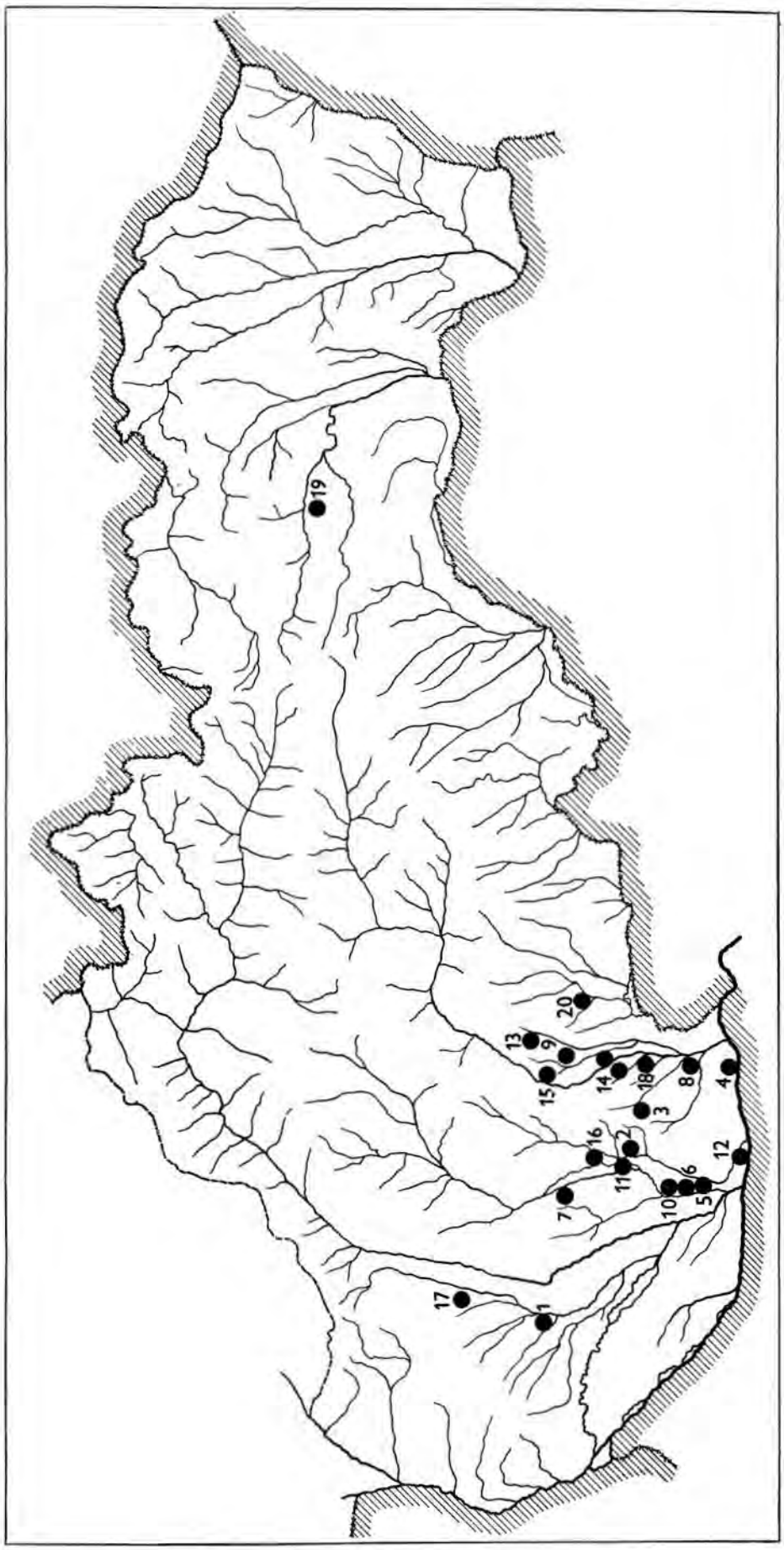

Mapa 2. Rozšírenie slavónskej keramiky na Slovensku — 1 Abrahám (okres Galanta) — 2 Bešeňov (okres Šurany) — 3 Čaka (okres Želiezovce) — 4 Čenkov (m. o. Mužla, okres Štúrovo) — 5 Hurbanovo — 6 Imeľ (okres Hurbanovo) — 7 Ivánka pri Nitre (Lúky — Gergeľová, okres Nitra) — 8 Kamenín (okres Štúrovo) — 9 Levice — 10 Nesvady (okres Hurbanovo) — 11 Nitriansky Hrádok (okres Šurany) — 12 Path (m. o. Marcelová, okres Hurbanovo) — 13 Pečenice (okres Levice) — 14 Šárovce (okres Želiezovce) — 15 Tlmače (okres Levice) — 16 Veľká Maňa — Gedra (okres Vráble) — 17 Veľké Kostolany (okres Piešťany) — 18 Vozokany nad Hronom (okres Želiezovce) — 19 Žehra (okres Spišská Nová Ves) — 20 Dudince (okres Krupina).

2. Čáslav. Zlomok misky na nôžke (podľa oznámenia dr. R. Turka).

Uloženie: Okresné múzeum Čáslav.

Nepublikované.

3. Dolánky, okres Podbořany. Z vrchu Rubín sú známe črepy misiek s vnútornou výzdobou, urobenou odtlačkami šnúry, rytím a vpichmi.

Uloženie: Okresné múzeum Chomutov.

Lit.: A. Stocký, *Pravěk země České I. Věk kamenný*, Praha 1926, 152, tab. CVI, 48—50.

4. Holedeč, okres Žatec. Z bývalej Günzlovej zbierky v Tepliciach v Čechách pochádza časť ryhami a lomenou kľukatkou zdobeného črepu so stopami bielej inkrustácie. Ide o ojedinelý nález, ktorého bližšie nálezové okolnosti nie sú známe.

Uloženie: Okresné múzeum v Chomutove, č. inv. 1774/2.

Nepublikované:

5. Kazín, obec Dolní Mokropsy, okres Prahajuh. Miska červenohnedej farby s lalokovitou nôžkou (laloky zväčša olámané) z výkopov L. Hájka roku 1926. Je z väčšej časti doplnená. Bez výzdoby (tab. II, 5). Našla sa v obsahu chaty čís. I. z neskorej doby kamennej (nálezová zpráva uložená v archíve Národného múzea v Prahe pod čís. A 3). Medzi ostatnými nálezmi z chaty je potrebné uviesť celú nádobku kultúry guľovitých amfor a zlomky ďalších amforiek, prasleny, kamenné a kostenné nástroje, celé aj v zlomkoch. V obsahu chaty bolo tiež niekoľko polooopracovaných kameňov, zrejme polotovarov pripravených na výrobu nástrojov. Zlomky mazanice boli rozmiestené po celej ploche obdĺžnikovitej chaty. Chata však nebola celá vykopaná, pretože bola čiastočne porušená staršími výkopmi dr. Trýba a dr. Axamita.

Uloženie: Národné múzeum v Prahe, č. inv. 49 085.

Nepublikované.

6. Kouřim, okres Kolín. Pri výskume slovanského hradiska Stará Kouřim bola odkrytá časť opevnenej eneolitickej osady v južnom cípe hradiska. Odtiaľ pochádza aj masívna terčovitá nôžka misky, zdobená na spodnej strane dvoma radmi vrypov, usporiadaných do kruhu (tab. II, 1). S tým získal M. Šolle aj črepy tzv. „řivnáčského typu" (ansa cornuta, zlomok fľaše s golierom a pod.).

Uloženie: AÚ ČSAV v Prahe.

Lit.: M. Šolle, *Neolitické osídlení Staré Kouřimě*, AR VI, 1954, 733—739, obr. 329, 9.

7. Praha VIII Bohnice. a) Na Zámkách, výšinné sídlisko eneolitické. V kultúrnych jamách, obsahujúcich charakteristickú keramiku českých výšinných sídlisk, je riedko roztrúsená slavónska keramika, ktorej nálezy tu predkladám:

1. Z Jeništových výskumov pochádza z kultúrnej jamy č. 2 miska s tunelovitým uškom. Na vnútornej strane je zdobená dvoma kľukatkami, oddelenými vodorovnou ryhou. Trojuholníky sú striedavo vyplnené vodorovnými priečkami, urobenými odtlačkami šnúry. Zhodná výzdoba je aj na širokom, vodorovne zrezanom okraji (tab. II, 3). Uvedená kultúrna jama obsahovala okrem toho kostené šidlá (č. inv. 47 397—47 401), kostené dlátka (č. inv. 47 402—3), pazúrikový nožík (č. inv. 47 404), kamennú sekerku (č. inv. 47 405), kamenné dlátka (č. inv. 47 406—7) a tiež vzácne črepy nádob (č. inv. 47 393—5).

2. Z kultúrnej jamy č. 4 získal A. Jeništa misku s lalokovitou nôžkou (tab. II, 2). Pod okrajom na vonkajšej, nezdobenej strane je tunelovité uško. Výzdoba na vnútornej strane je zostavená z trojuholníkov, vyplnených odtlačkami šnúry, takže uprostred steny vzniká negatívna kľukatka. Na spodnej strane nôžky je šnúrová girlandovitá výzdoba, zdôrazňujúca viac krížovú nôžku (výška misky = 5 cm, priemer = 10 cm). V tej istej jame boli aj dva črepy lievikovite roztvorených nezdobených misiek na nôžke (tab. IV, 12, 13). Ďalej obsahovala jama kostené dlátka a šidlá (č. inv. 47 446—52), dva kostené terčovité gombíky (č. inv. 47 453—4) s jedným a dvoma otvormi, praslen, hlinenú lyžicu, pazúrikový nôž (č. inv. 47 455—8), spolu 10 nádob s ansa lunatou (č. inv. 47 459—68), kónicky roztvorený mažiar, misy a šálku (č. inv. 47 469—73). Okrem uvedených predmetov bolo v jame ešte 18 zlomkov mesiačkovitých úch a črep zdobený rytými trojuholníkmi, vyplnenými vpichmi (č. inv. 47 475—6).

3. V kultúrnej jame č. 5 sa pri Jeništovom výskume našla miska s vysokou, lalokovite členenou nôžkou. Laloky a okraje sú zdobené drobnými ryhami, inác je bez výzdoby (tab. III, 2). V uvedenej kultúrnej jame sa ešte našla kamenná palica so žliabkom (č. inv. 47 482), kamenná sekerka a nôž (č. inv. 47 483—4), mažiare (č. inv. 47 486, 47 488), pologuľovitá nezdobená miska (č. inv. 47 487), hlinená lyžica (č. inv. 47 489), štiepaná industria (č. inv. 47 490—1), kostené nástroje, zvlášť dlátko a šidlá (č. inv. 47 492—8).

4. V obsahu kultúrnej jamy č. 7, zakúpenom

od A. Jeništu, bola miska s kalichovite roztvorenou hornou časťou a nôžkou členenou na tri laloky. Na vnútornej strane fragmentálne zachovanej misky je rytý ornament, ktorý pripomína výzdobu na maršovickej keramike (tab. II, 4). V tej istej jame bola aj štiepaná industria (č. inv. 47 402—3), zlomky hladených nástrojov (č. inv. 47 501, 47 507), kostené šidlá (č. inv. 47 504—6), zásobnica s plastickou páskou na podhrdlí (č. inv. 47 509), dva kamenné nože (č. inv. 47 508, 47 511), z ktorých jeden je dlhý 12 cm, kamenná sekerka a dlátka (č. inv. 47 512—14) a časť malej nádobky s plastickou páskou na podhrdlí (č. inv. 47 515). V tej istej jame sa našiel aj fragment krížovej nôžky, ktorej každé rameno je rozčlenené na dva diely (tab. IV, 4).

5. Z bývalej zbierky MUDr. J. Axamita pochádzajú dva črepy misiek na nôžke, z ktorých jeden je zdobený na vnútornej strane rytým a vypichovaným ornamentom, druhý nepravými odtlačkami šnúry (tab. IV, 5, 11.).

6. Z kultúrnej jamy č. I (býv. zbierka L. Hájka) pochádza črep misky na nôžke, zdobený na vnútornej strane rytou kľukatkou, lemovanou horizontálnymi ryhami. Spolu s ním sa našiel črep s tunelovitým uškom a dvoma výčnelkami na okraji a kostené šidlo (č. inv. 49 518, 50 179).

7. S neznámymi nálezovými okolnosťami sú v Nár. múzeu v Prahe črepy nádob, č. inv. 39 309, 39 315 a 38 876, z ktorých prvý je zdobený na vnútornej strane kľukatkou, lemovanou hore i dolu vodorovnými ryhami. Druhý, nezdobený, je opatrený na vonkajšej strane tunelovitým uškom, tretí je z miskovitej nádobky, bez výzdoby. Kultúrna príslušnosť posledných dvoch črepov nie je úplne zistená (tab. IV, 8, 10, 12).

8. Na Zámkách (?). Zo starých prírastkov Národného múzea v Prahe pochádza črep z misky na nôžke, zdobený na vnútornej strane radom rytých trojuholníkov, oddelených radom vrypov od striedavo rozmiestených skupín, zvislých rýh a strieškovitého ornamentu. Okraj je ryhovaný na vnútornej i vonkajšej strane (č. inv. 87 032, tab. IV, 7).

Uloženie: Nár. múz. v Prahe, č. inv. 38 876, 39 309, 39 315, 46 747, 46 748, 47 396, 47 474, 47 477, 47 485, 47 510, 47 516, 50 177, 87 032.

Lit.: A. Stocký, *Pravěk země České I. Věk kamenný*, Praha 1926, tab. CII, 21 — J. Schránil, *Die Vorgeschichte Böhmens und Mährens*, Berlín-Lipsko 1928, 67, tab. XIII, 1 — J. Böhm, *Kronika objeveného věku*, Praha 1941, 190, tab. 23,9 — J. Filip, *Pravěké Československo*, Praha 1948, 161, tab. 12 dole.

8. Praha XVI Zlíchov. Z výšinného sídliska na Kloboučku pochádza miska so štíhlou, dole vykrajovanou nôžkou, s bohatou rytou a vypichovanou výzdobou na vnútornej strane. Z býv. zbierky Axamitovej (tab. III, 6).

Uloženie: Národné múzeum v Prahe, č. inv. 46 116.

Lit.: A. Stocký, *Pravěk země České I. Věk kamenný*, Praha 1926, tab. XCV, 3, 121 — J. Schránil. *Die Vorgeschichte Böhmens und Mährens*, Berlín-Lipsko 1928, tab. XIII, 1, 67 — J. Neustupný, *Pravěké umění v Čechách a na Moravě*, Praha, 27 — J. Filip, *Pravěké Československo*, Praha 1948, 161, tab. 12 dole.

9. Praha XVIII Vokovice, Šárka (tab. IV, 1).

a) Kozákova skala:

1. Zlomok misky s bohatou výzdobou na vnútornej strane, urobenou odtlačkami šnúry. Z bývalej zbierky Axamitovej. Bližšie nálezové okolnosti neznáme (tab. IV, 1).

b) Šesťákova skala:

1. Zlomok misky zdobený na vnútornej strane kľukatkou a hlbokými vpichmi. Z bývalej zbierky Axamitovej. Bližšie nálezové okolnosti neznáme.

2. Z výskumu Múzea hlavného mesta Prahy, pod vedením I. Kiekebuschovej, ktorý sa robil počas druhej svetovej vojny, bol získaný spolu s materiálom, charakteristickým pre výšinné sídliská v Čechách, zlomok z okraja misky, zdobený ryhami a vpichmi na vnútornej i vonkajšej strane.

Z materiálu, spolu nájdeného, vyzdvihujem predovšetkým zlomok fľaše s golierom, ansa cornuta a i. (tab. IV, 6).

c) Šárka, bližšie určenie neznáme:

1. Miska na nôžke pôvodne členenej na laloky (dnes značne poškodené), zdobená radom rýh (tab. III, 4).

2. Miska kalichovite roztvorená na plnej, vykrajovanej nôžke. Nezdobená, len na dne skupinka ostrých vpichov. Z bývalej zbierky Bergerovej (tab. III, 5).

3. Terčovitá nôžka misky, zdobená na vonkajšej strane tromi radmi hlbokých vpichov kruhového tvaru (tab. III, 35). Pochádza zo starých ziskov Národného múzea v Prahe.

Uloženie: Národné múzeum Praha, č. inv. 271 A, 14 599, 46 745, 46 746. — Praveké oddelenie J. A. Jíru, Múz. hlav. m. Prahy, neinventované.

Lit.: A. Stocký, *Pravěk země České I. Věk kamenný,* Praha 1926, tab. C, 9, 189 — J. Schránil, *Die Vorgeschichte Böhmens und Mährens,* Berlín-Lipsko 1928, tab. XIII, 1, 67 — J. Böhm, *Kronika objeveného věku, Praha* 1941, 190.

10. Řeporyje, okres Praha-západ. Z bývalej tehelne Štěpánkovej, Na Manouškách, na juhovýchodnom konci dediny, azda z kultúrnej jamy sú známe dva črepy s rytou výzdobou. Ornament jedného z nich má tvar časti kruhového terča (slnečného symbolu), lemovaného kľukatkou.

Uloženie: Národné múzeum v Prahe, č. inv. 890.

Lit.: J. L. Píč, *Čechy předhistorické* I, 1. Praha 1899, tab. LVII, 10, 12, 98, 215 — F. Hanse, *Smíchovsko a Zbraslavsko,* Praha 1899, 113 — J. Nesměrák, E. Neuman, *Nálezy praehistorické v Řeporyjích a okolí,* Pam. Arch. XVIII, 1898—9, 255, tab. XXIX, 10, 12 — M. Hoernes — O. Menghin, *Urgeschichte der bildenden Kunst in Europa,* Viedeň 1925, 329, obr. 9 — A. Stocký, *Studie o českém neolithu* II, Praha 1920, 22.

11. Slaný. Z výšinného sídliska na „Slánské hoře" pochádza a) fragment krížovej nôžky z misky, b) džánok s rytou výzdobou (v = 113 mm, z = 65 mm, o = 110 mm). Bližšie nálezové okolnosti nie sú známe. c) Na juhovýchodnom svahu Slánskej hory našiel roku 1950 V. Mucha masívnu terčovitú nôžku misky. Pochádza z kultúrnej vrstvy, obsahujúcej slamované črepy a fragmenty z ansa cornuta.

Uloženie: Múzeum Slaný, č. inv. 1 264, 1 858 a neinventované.

Nepublikované.

12. Stehelčeves, okres Kladno. Z výšinného sídliska „na Homolce" získal pred rokmi A. Knor (podľa osobného oznámenia) misku s nôžkou, rozčlenenou tromi lalokmi. Nálezca ju odovzdal do múzea v Kladne, kde sa mi ju však nepodarilo identifikovať.

Pri výskume Homolky, podnikanom roku 1929 archeologickou expedíciou Peabody Museum of Harward University, Cambridge, Mass. a University Museum of Philadelphia, Pa., našla sa kalichovitá nádoba s lalokovite vykrojovanou nôžkou a radom hrotitých výčnelkov pod okrajom. Jej príslušnosť ku slavónskej keramike nie je preukázaná, ale je pravdepodobná. Za správu som povďačný A. Knorovi z AÚ ČSAV v Prahe.

Uloženie: Múz. Kladno?, University Museum of Philadelphia, Pa., USA.

Lit.: V. J. Fewkes, *Excavation in the late neolithic fortress of Homolka in Bohemia,* Proceedings American Philosophical Society LXXI, 1932, 357—392.

13. Vraný, okres Slaný. Pri výskume opevnenej eneolitickej výšinnej osady na ostrožni zvanej Čertovka (č. kat. 718 a okolné) bola roku 1953 získaná nezdobená lalokovitá nôžka misky (tab. IV, 2). Pochádza z kultúrnej vrstvy obsahujúcej okrem iného slamovanú keramiku a zlomky nádob s ansa cornuta a i. Výskum A. Knora.

Uloženie: AÚ ČSAV v Prahe.

Lit.: A. Knor, *Zpráva o výzkumu eneolitické a únětické osady „Na Čertovce" ve Vraném,* okres Slaný, roku 1953. Rozmnožený text prednášky pre 2. pracovnú konferenciu v Libliciach roku 1953.

14. Brno-Líšeň. Pri výskume vnútornej plochy na slovanskom hradisku Staré Zámky (miesto bolo tiež výšinným sídliskom v neskorej dobe kamennej). vedenom J. Poulíkom a A. Benešovou, našlo sa v kultúrnej vrstve z neskorej doby kamennej niekoľko črepov slavónskej keramiky. Všetky sú zdobené napodobnenými odtlačkami šnúry, častý je negatívny ornament. Medzi črepmi patriacimi väčšinou k miskovitým tvarom je aj zlomok páskového, kľukatkou zdobeného ucha. Zo starších nálezov pochádza aj miska s lalokovitou nôžkou. Na vnútornej strane je miska bohato zdobená. Výzdoba je urobená brázdeným vpichom (obr. 1, 1, 4, 6, 7).

Uloženie: AÚ ČSAV v Brne.

Lit.: J. Böhm, *Kronika objeveného věku,* Praha 1941, 190 — J. Filip, *Pravěké Československo,* Praha 1948, 161 — J. Böhm, *Nové archeologické objevy a výzkumy v Československu,* Československo 9, roč. V, 1950, 525 — A. Benešová, *Eneolitické nálezy na Starých Zámcích u Líšně,* AR VI, 1954, 148—151, obr. 68. — A. Benešová, *Zpráva o výsledcích výzkumu eneolitické osady na Starých Zámcích u Líšně.* Rozmnožená prednáška pre 3. pracovnú konferenciu v Libliciach 1955.

15. Jaroměřice, okres Moravské Budějovice. Z výskumu J. Palliardiho pochádza okrajový zlomok misky s rytou šachovnicovitou výzdobou na vnútornej strane (obr. 3, 3). Okraj misky je lemovaný pásom proti sebe postavených trojuholníkov, urobených vruborezom, takže medzi nimi vyniká negatívny ornament, kľukatka.

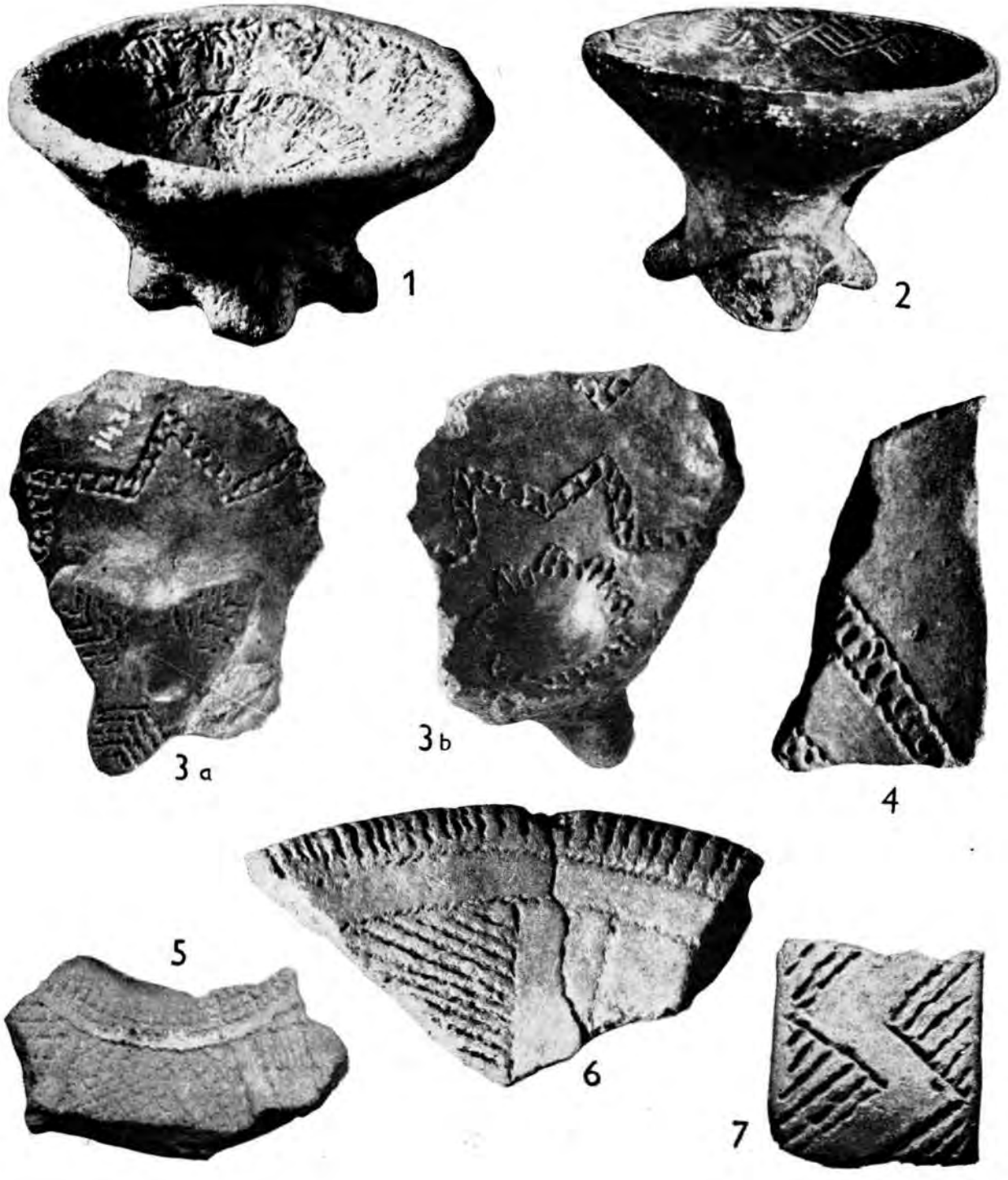

Obr. 1. 1, 4, 6, 7 — Brno-Líšeň (okres Brno-venkov, 2 — Jevišovice, Starý Zámek (okres Znojmo), 3 — a, b Vysočany (okres Moravské Budějovice), 5 — Nezamyslice (okres Kojetín).

Spolu sa našli črepy patriace jevišovickej kultúre.

Uloženie: Moravské múzeum v Brne, č. inv. 63 791.

Lit.: J. Skutil, *Zwei Funde vom Beginn der Metallzeit aus Mähren.* 2. Ein Fund der Vučedol-Kultur aus Lapanz im Mähren, WPZ 27, 1940, 168—170, obr. 4.

16. Jevišovice, okres Znojmo. Z výskumu J. Palliardiho na výšinnom sídlisku Starý Zámek pochádza miska na lalokovitej nôžke. Výzdoba v tvare prekrývajúcich sa rytých trojuholníkov na vnútornej strane pri okraji (obr. 1, 2).

Uloženie: Moravské múzeum v Brne, č inv. 3 843.

Lit.: J. Schránil, *Die Vorgeschichte Böhmens und Mährens,* Berlin-Lipsko 1928, 67 — J. Böhm, *Kronika objeveného věku,* Praha 1941, 190 — J. Filip, *Pravěké Československo,* Praha 1948, 161.

17. Nezamyslice, okres Kojetín. Roku 1922 zo zberu riaditeľa A. Teličkа získalo múzeum v Přerove zlomok nádoby na nízkej nôžke, zdobený šnúrovým ornamentom. Za upozornenie ďakujem L. Hájkovi z AÚ ČSAV v Prahe (obr. 1, 5).

Uloženie: Mestské múzeum v Přerově, č inv. 6 870.

18. Šlapanice, okres Brno-venkov. V polohe zvanej Na Pustoře, dnes už zastavanej, našiel J. Stávek okrajový črep z misky, na vnútornej strane zdobený šachovnicovým ornamentom, vraj spolu so zvoncovitým pohárom (obr. 3, 1).

Uloženie: Moravské múzeum v Brne, č. inv. Pa 13 292.

Lit.: J. Skutil, *Zwei Funde vom Beginn der Metallzeit aus Mähren* 2. Ein Fund der Vučedol-Kultur aus Lapanz in Mähren, WPZ 27, 1940, 168—170, obr. 3 na s. 168.

19. Vysočany, okres Moravské Budějovice. Na neskoroeneolitickom výšinnom sídlisku nad Koberovým mlynom nad Želetavkou (Palliardiho hradisko) sa našli zlomky misiek na nôžke, a to pri zisťovacom výskume V. Vildomca a tiež zo zberov L. Medunu. Jeden z črepov (obr. 3, 2) je na vnútornej strane zdobený štyrmi radmi šikmo šrafovaných trojuholníkov (brázdený vpich), z nich dva a dva hrotmi obrátenými k sebe. Druhý črep je zlomok misky (obr. 1, 3) so štyrlalokovitou nôžkou, zdobenou na spodnej strane lomenými ryhami ako aj urobenými brázdeným vpichom a s plytkou jamkou v strede. Na stene nádobky je šrafovaná kľukatka.

Uloženie: Múzeum Moravské Budějovice, č. inv. 1 431, 1 435.

Lit.: V. Vildomec, *Palliardiho hradisko nad Želetavkou na Moravě,* AR III, 1951, 31, obr. vpravo hore na s. 44.

20. Ďáblice, okres Praha-sever. Z bývalej Axamitovej zbierky pochádza miska na plnej masívnej okrúhlej nôžke. Výzdoba je sústredená na vnútornú misovitú časť a je urobená technikou napodobňujúcou odtlačok šnúry (tab. III, 1).

Uloženie: Národné múzeum v Prahe, č inv. 46 502.

Nepublikované.

21. Velké Žernoseky, okres Litoměřice. V zbierke E. Gattermanna bola uložená miska nepravidelne modelovaná, s priemerom ústia asi 8 cm. Podľa J. Kerna bol jej povrch hladený a pripomínal v materiáli a farbe ešte keramiku neskorej doby kamennej (tzv. nordickú), aká sa na lokalite vyskytuje. Stvárnenie dna vedie zmieneného bádateľa k presvedčeniu, že ide vraj nepochybne (!) už o výtvor doby bronzovej. Miska má na vnútornej strane zaujímavú a v našom materiáli nikde sa neopakujúcu výzdobu. Uprostred dna je jamka, lemovaná na rozhraní dna a steny rytým krúžkom. Na vnútornej strane nádobky je vedľa seba umiestených 7 kruhových terčov a časť ďalšieho. Dá sa predpokladať, že celkom bolo 9 terčov (časť steny je totiž poškodená). Kruhové terče sú vyplnené rytými krížikmi, ktoré niekedy rozštvrťujú celú ich plochu, inokedy sú menšie a umiestené uprostred. V jednom prípade je kríž nahradený iba prostou stredovou jamkou. Rozvedený ornament je zobrazený v Kernovom príspevku na obr. 1 na s. 79. Nádobku, ktorej dnešný osud nie je mi známy, nemal som príležitosť osobne preštudovať. Avšak už z vyobrazenia a opisu Kernovho (tab. 15, obr. 4) je zrejmé, že s najväčšou pravdepodobnosťou ide o misku patriacu k slavónskej keramike. Pre toto zaradenie hovoria nielen jej malé rozmery, ktoré zhruba zodpovedajú veľkosti českých misiek na nôžke, ale aj jamka v strede dna má početné analógie v obsahu slavónskej keramiky, práve tak ako jeho lemovanie ryhou. V keramike doby bronzovej nie je mi podobné usporiadanie známe. Aké dôvody viedli J. Kerna k tomuto časovému začleneniu, nie je jasné. Tak isto ostatná výzdoba ukazuje na úzke vzťahy ku keramike slavónskej, kde terč rozštvrtený krížom alebo s krížom umiesteným v strede je zjednodušeným vyhotovením obľúbených slnečných sym-

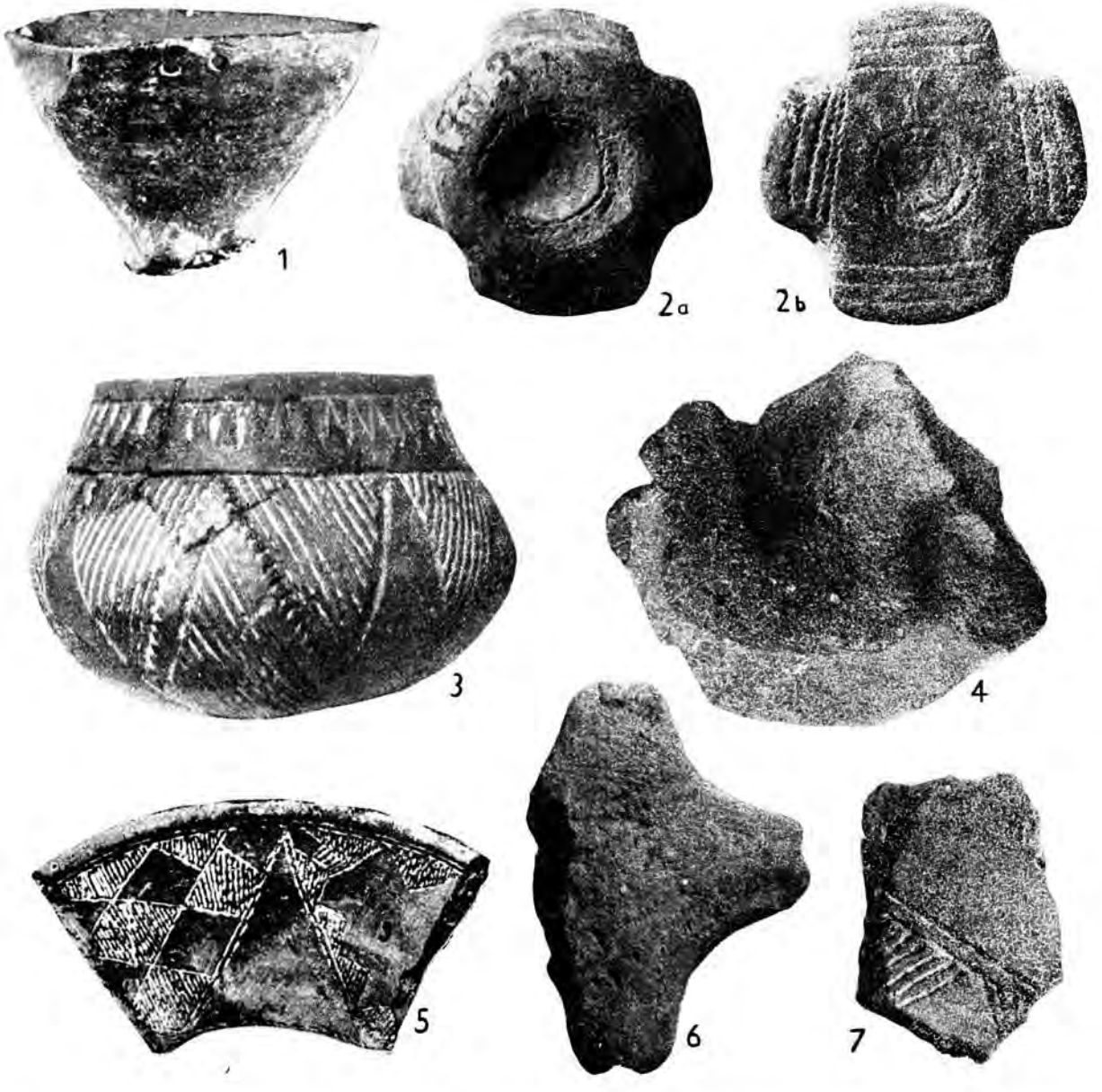

Obr. 2. Čechy: 2 ab — Neznáme nálezisko, 6 — Slaný; Slovensko: 1 — Žehra-Dreveník (okres Spišská Nová Ves), 3, 4 — Veľké Kostolany (okres Piešťany), 5 — Kamenín (okres Štúrovo), 7 — Vozokany n. H. (okres Želiezovce).

bolov. U nás sa objavila v podobe blízkej črepu z Velkých Žernosek; vzácne napr. na keramike maďarovskej ako doklad vplyvov slavónskej oblasti. Bližšie nálezové okolnosti opisovanej misky nie sú mi známe.

Uloženie: Prv v majetku E. Gattermanna.

List.: *Die Kalenderschale von Leitmeritz*, IPEK 1932—3, Lipsko-Berlín 1934, 79—80, tab. 15, č. 4, obr. 1 na s. 79.

22. Neznáme nálezisko. Z býv. Bergerovej zbierky pochádza krížová nôžka misky s odlomenou hornou časťou. Zabrúsením lomu bola miska prispôsobená pre ďalšie používanie. Spodná strana nôžky je bohato zdobená brázdeným vpichom; na vnútornej strane uprostred je kruhová jamka, lemovaná po obvode brázdeným vpichom (obr. 2 a, b).

Uloženie: Národné múzeum v Prahe, č. inv. 1 763 A.

Nepublikované.

Nálezy slavónskej keramiky na Slovensku

1. Abrahám, okres Galanta. Z bývalej súkromnej zbierky J. Godoviča z Abrahámu po-

chádza malá miska s nôžkou rozčlenenou na štyri laloky (obr. 11). Miska má na vnútornej strane výzdobu, usporiadanú do tvaru kríža. Ornament je urobený brázdeným vpichom a jednotlivými vpichmi. Uprostred misovitej časti na vnútornej strane a na spodku krížovej nôžky je plytká jamka, venčená dvoma radmi vpichov. Za upozornenie na nález ďakujem A. Točíkovi.

Uloženie: AÚ SAV v Nitre.

Nepublikované.

2. Bešeňov, okres Šurany. Zo sídliska v lokalite zvanej Malomgát získal Š. Janšák okrajový črep misky, zdobený na vonkajšej strane rytou volutou a vpichmi, na vnútornej riedkym ryhovaním.

Uloženie: Slovenské národné múzeum v Martine.

Lit.: Š. Janšák, *Staré osídlenie Slovenska*, Sborník MSS XXV, 1931, tab. XXII.

3. Čaka, okres Želiezovce. a) Pri výskume halštatskej mohyly (poloha zvaná Kopec), ktorý robili A. Točík a A. Knor, v rokoch 1950—51 sa v násype ojedinele našli roztrúsené črepy slavónskej keramiky, pochádzajúce pravdepodobne zo žiarových hrobov v okolí, rozrušených vyberaním hliny pre navŕšenie mohyly. Mnohé zo zlomkov vykazovali stopy žiaru, ktorým boli v niektorých prípadoch deformované (zvlášť časti štvorbokých nožiek mís a črepy s rytou výzdobou na vnútornej strane).

b) Na úrovni tej istej mohyly boli zistené žiarové hroby ľudu s keramikou slavónskou (hrob č. 4, 5, 8) a kostrové pohreby (hr. č. 1, 3, 6, 7), bližšie nedatovateľné pre chudobnosť milodarov. Ich príslušnosť ku kultúre slavónskej je však nepreukázaná a nie je vylúčené, že patria pohronskej odnoži mohylovej kultúry. Nasvedčujú tomu ojedinelé bronzové predmety (napr. v kostrovom hrobe č. 1) a drobné džbánočky, nájdené izolovane v násype mohyly, v druhotnom uložení.

1. Žiarový hrob č. 4 tvorila kruhová hrobová jama o priemere približne 1 m (v hĺbke 470 cm od povrchu mohyly), zahĺbená asi 60 cm pod pôvodný terén. V hrobe bola umiestená štíhla amforovitá nádoba so zdrsneným telom a dvoma protiľahlými uchami pod najväčšou výduťou (tab. VIII, 3). V nej boli uložené spálené ľudské kosti.

2. Žiarový hrob č. 5 sa skladal z dvoch častí, ktoré obe boli približne kruhového tvaru. Na východnej strane stál džbán s lomeným telom (v = 24 cm), prikrytý miskou, ktorej okraj bol zosilnený a zalomený dovnútra. Džbán bol naplnený spálenými ľudskými kosťami. Druhú časť hrobu tvorila jamka, obsahujúca iba spálené kôstky, bez sprievodného keramického materiálu. Hrob bol zapustený do eneolitickej vrstvy a neskoršie prekrytý násypom halštatskej mohyly (tab. VIII, 2). V tejto časti bol i spodok misky (obr. 5, 4).

3. Žiarový hrob č. 8 bol v juhovýchodnej štvrti mohyly. Pohreb bol v oválnej plytkej hrobovej jame o rozmeroch 100 × 125 cm, v smere V-Z. Na východnej strane hrobu bol pod hromádkou črepov, umiestenou ešte v povrchovej černozemi, väčší džbán v zlomkoch, spolu s dvoma menšími džbánočkami, ležiacimi po jeho boku (tab. VIII, 4, 5). Na protiľahlej strane hrobu stála osihotená miska na dutej štvorbokej nôžke s bohatou vnútornou rytou a inkrustovanou šachovnicovou výzdobou, zovretou do štyroch trojuholníkov (tab. VIII, 1). Medzi ňou a ostatnými nádobami na východnej strane bola rozprestrená hromádka spálených kostičiek a uhlíkov. Rozbor uhlíkov urobil Z. Dohnal z Ústredného geologického ústavu v Prahe, ktorý mohol konštatovať iba dub *(Quercus robur)*, a to v množstve 42 zlomkov.

c) Pri zisťovacom výskume na protiľahlej strane potoka tiahnúceho sa neďaleko zmienenej mohyly, ale už v polohe zvanej Diely, sondou dlhou 150 m a širokou 2 m, vedľa objektov mladších kultúrnych období (doba rímska) bolo zachytených niekoľko plytkých kultúrnych jám, obsahujúcich slavónsku keramiku (tab. VI). V úseku 108—110 m zistil A. Točík kultúrnu jamu, z obsahu ktorej sa podarilo zostaviť amforu (bez úch?, obr. 5, 1) a vrchnú časť ďalšej (obr. 5, 2). Z nálezov z uvedenej sondy pripomínam vedľa mís so zalomeným okrajom a opatrených často malým tunelovitým uškom tiež črepy so zosilneným okrajom, s náznakmi jeho profilácie a zlomok kamenného sekeromlatu zo šedozelenej horniny a hlinený guľatý predmet niekoľko ráz prevŕtaný (obr. 5, 6). (Podľa zprávy A. Točíka.)

Uloženie: Okresné múzeum v Leviciach, Krajské nitrianske múzeum v Bojniciach, AÚ SAV v Nitre.

Lit.: A. Točík, *Výskum v Čake na Slovensku*, AR IV, 1951, 158—160, obr. 128 na s. 171, — A. Knor, *Halštatská mohyla v Čace u Želiezovců*, AR IV, 1951, 394, obr. 207 — B. Novotný, *Najstaršie roľnícke osady na Slovensku*, Bratislava 1954, 26.

4. Čenkov (prv Čenke), obec Mužla, okres Štúrovo. a) Južne od hradskej Mužla — Kravany v kolmom, Dunajom podmieľanom brehu, pri prieskume dolného Pohronia roku 1952 zachrá-

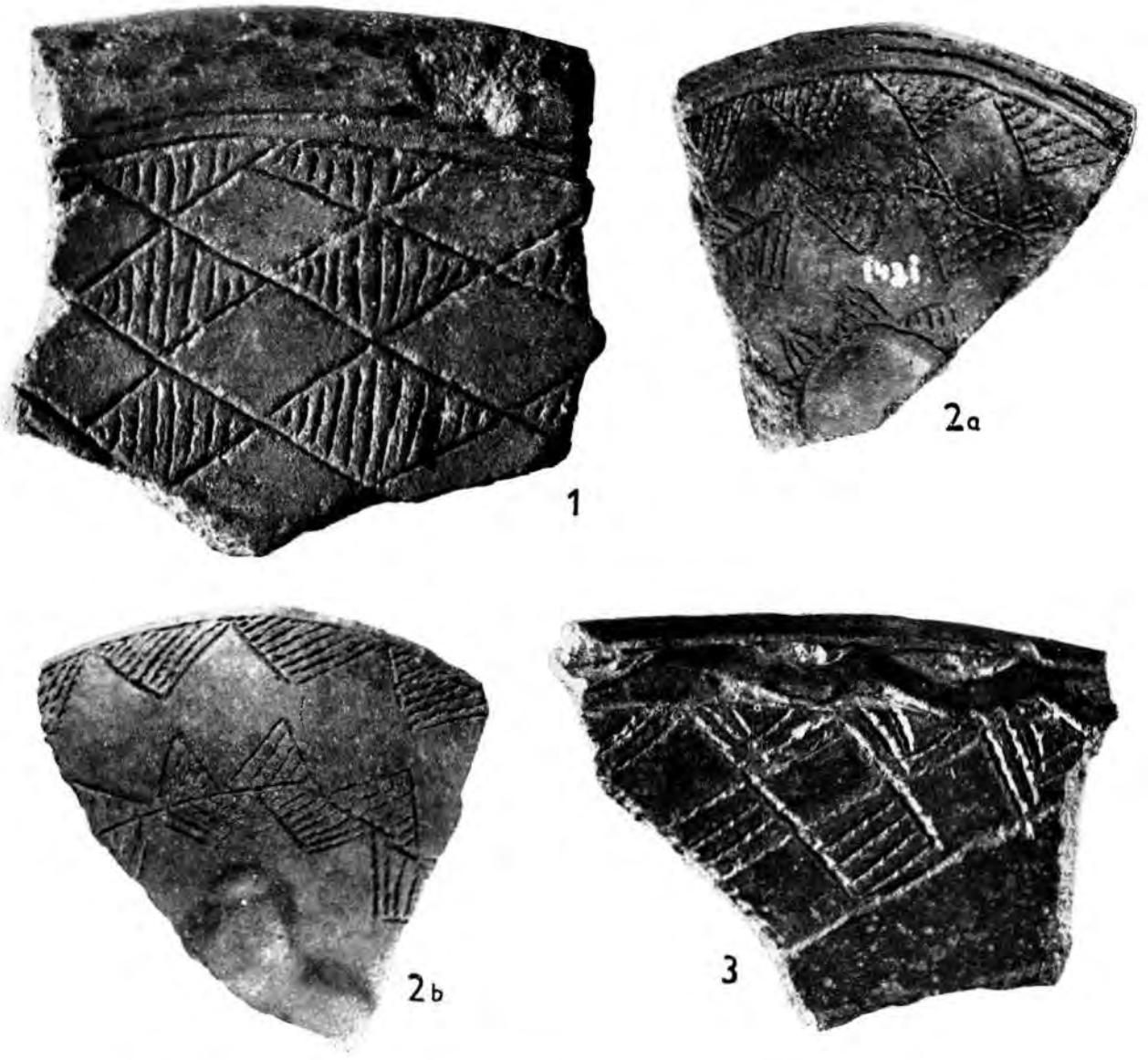

Obr. 3. 1 — Šlapanice (okres Brno-venkov), 2 — a, b Vysočany (okres Moravské Budějovice), 3 — Jaroměřice (okres Moravské Budějovice).

nili J. Hrala a V. Moucha obsah zosutím ohrozených jám. Z jamy č. 3, ktorá mala v profile lichobežníkový tvar (hĺbka 100 cm, šírka ústia 250 cm, šírka dna 200 cm), získali bohatý črepový materiál. Zastúpené sú v ňom zvlášť črepy so zosilneným, šikmo zrezaným okrajom, zlomky na povrchu zdobené slamovaním, črepy misiek ostro lomených. V jame sa tiež našiel oválny, mierne prehnutý pieskovcový brúsok. Nálezy sa sústreďovali predovšetkým pri dne jamy. Jama č. 4, podobne lichobežníkového tvaru (hĺbka 80 cm, šírka ústia 270 cm, šírka dna 240 cm), bola pri dne vyplnená popolovitou vrstvou, prekrytou sivou hlinou. Z obsahu sa získal okrem iného črep misovitej nádoby vonku s jazykovitým výčnelkom, s rytou a bielo inkrustovanou výzdobou na vnútornej strane (tab. V, 7), štvorcovitá dutá nôžka misky (tab. V, 2), fragment šálky zdobený šikmými plastickými rebrami (tab. V, 1), črepy so strechovite hraneným okrajom (tab. V, 4). Vo výplni pri dne ležali časti mazanice, snáď z vyhladenej podlahy. Kultúrne jamy č. 1, 2, 5 neposkytli datovateľný materiál.

b) Na základe nálezov z roku 1952 sa v lete nasledujúceho roku vykonal kontrolný výskum v susedstve. V sonde A boli odkryté celkom 4 kultúrne jamy (jama č. 1, 2 a 4 len čiastočne). Z jamy č. 1 získali sa zlomky úžitkovej keramiky, zdobenej na vonkajšej strane slamovaním.

Obr. 4. Čaka (okres Želiezovce), poloha Kopec, žiarový hrob č. 8.

zlomky hladkých misiek so zosilneným okrajom, črep nádoby s ostro lomeným telom a plastickou páskou prerušovanou vrypmi nechtom, zlomok hlineného praslenu, plochá kamenná sekerka a i. V jame č. 2, lievikovitého tvaru, tak isto prevládali črepy so slamovaným povrchom, boli tam však v hojnejšej miere zastúpené zlomky hrncovitých nádob so zosilneným okrajom, vyhladeným hrdlom a zdrsneným telom, často opatrené jazykovitými výčnelkami. V obsahu jamy sa nachádzali zlomky šálok s odsadeným hrdlom a páskovým uchom, nezdobených misiek, strechovite vyhranené okraje úžitkovej keramiky, praslen a pod. Jama č. 3 bola zavalená kameňmi a na základe niekoľkých v nej nájdených črieplkov možno ju považovať za časne stredoveků. Jama č. 4, okrem malého množstva atypického materiálu, bola bez nálezov. V sonde B v premiestenom materiáli, prekrývajúcom neskorostredoveké objekty, nachádzali sa mnohé črepy úžitkových nádob slavónskej kultúry, zväčša so zdrsneným povrchom a vyhladeným hrdlom. Na poliach v susedstve výskumu sa našiel pri povrchovom zbere črep misky s rytou výzdobou na vnútornej strane (tab. V, 6).

Uloženie: AÚ SAV v Nitre.

Lit.: J. Eisner, *Slovensko v pravěku*, Bratislava 1933, tab. XVI, 3, 5, 6. J. Hrala — V. Moucha, *Eneolitická pec v Kamenině na Slovensku*, AR V, 1953, 305. — B. Novotný, *Najstaršie roľnícke osady na Slovensku*, Bratislava 1954, 26—27.

5. Hurbanovo (prv Stará Ďala). V polohe na „Bacherovom majeri" pri výskume P. Čaplovića na starobronzovom pohrebisku roku 1952 sa našli v povrchových vrstvách ojedinelé črepy s hlboko rytou, bielo inkrustovanou výzdobou v tvare sústredných kruhov a prerušovaných vodorovných línií (obr. 8, 3, 7).

Uloženie: AÚ SAV v Nitre.

Lit.: B. Novotný, *Najstaršie roľnícke osady na Slovensku*, Bratislava 1954, 27.

6. Imeľ, okres Hurbanovo. Na dunách pri brehu Žitavy pri Betyárpuszte zbieral J. Szőke črepy slavónskej keramiky spolu s črepmi typu želiezovského a kanelovanej kultúry (archiv nález. zpráv AÚ SAV v Nitre, č. 3 133/53). Nálezy sa zničili udalosťami počas druhej svetovej vojny v múzeu v Nových Zámkoch.

Nepublikované.

7. Ivánka pri Nitre, okres Nitra. Zo sídliska v polohe zvanej Árkuš (Lúky-Gergeľová) na dolnej terase rieky Nitry sú známe dva črepy: črep misky s bohatou rytou výzdobou na vnútornej i vonkajšej strane (tab. VII, 6) a ďalší črep misky s rovno zrezaným okrajom s výzdobou na vonkajšej strane (obr. 8, 1).

Uloženie: Slovenské národné múzeum v Martine, č. inv. 7 513, 7 514, súkromná zbierka Š. Janšáka v Bratislave.

Lit.: K. Willvonseder, *Funde des Kreises Vučedol-Laibach aus Niederdonau und Ungarn*, WPZ XXVI, 1939, 146, obr. 7, č. 1, 2. — P. Patay, *Vučedoli-stílusú talpas tálak elterjedése Magyarországon*, AÉ III, 1940, 5, 10. — V. Budinský-Krička, *Slovensko v mladšej dobe kamennej*, *Slovenské dejiny I*, Slovensko v praveku, Bratislava 1947, tab. XI, lab. 64.

8. Kamenín (prv Kamendin), okres Štúrovo. Črep misky s bohatou vnútornou šachovnicovou a schodovitou výzdobou, nájdený na pozemku istého Antala, bližšie okolnosti neznáme (obr. 2, 5).

Uloženie: Múzeum Piešťany.

Lit.: K. Willvonseder, *Funde des Kreises Vučedol-Laibach aus Niederdonau und Ungarn*, WPZ XXVI, 1939, 141 a n., obr. 5 — P. Patay, *Vučedoli-stílusú talpas tálak elterjedése Magyarországon*, AÉ III, 1940, 5, 10. — R. Ložar, *Studije o ljubljanski keramiki*, Glasnik muzejskega društva za Slovenijo XX, Ľubľana 1941, 19.

9. Levice. V polohe zvanej Alsó Rétek pri záchrannom výskume roku 1950 získal V. Budinský-Krička sídlištné nálezy slavónskej kultúry (zvlášť jama 11 a 15) spolu s eneolitickým materiálom. Z obsahu jám vyzdvihujem zlomky hrubšej úžitkovej keramiky so zosilneným okrajom, zlomky šálok (?) s páskovým uchom, zlomky nezdobených mís so zosilneným

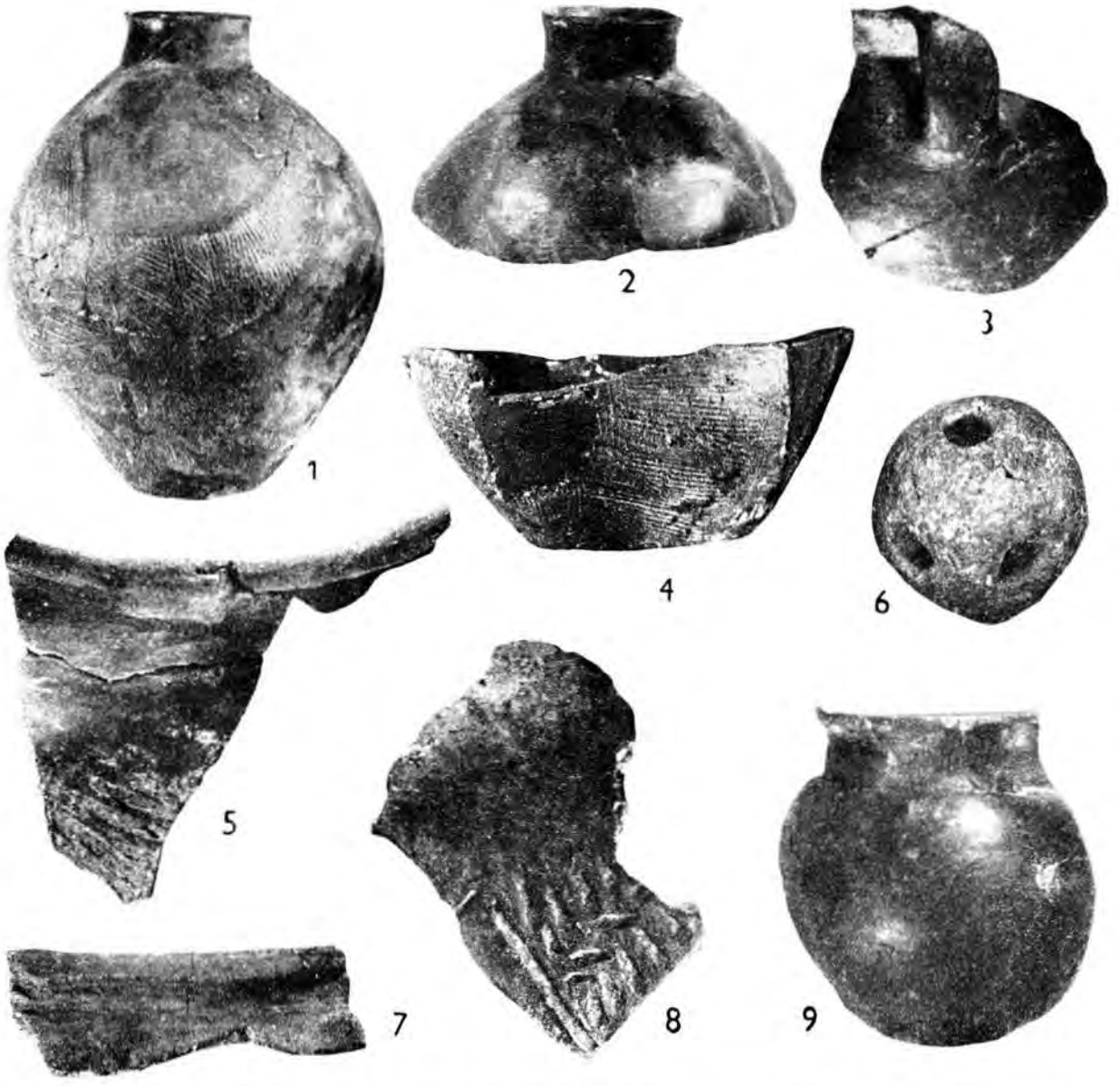

Obr. 5. 4 — Čaka (okres Želiezovce), poloha Kopec, žiarový hrob č. 5. — 1—3, 5—9 Čaka, poloha Diely.

okrajom na vnútornej strane a črepy misiek s vnútornou výzdobou (šachovnica), kamenné jadro a pod. (obr. 10, 1, 2, 5).

Uloženie: AÚ SAV v Nitre, č. prír. 28/50.

Lit.: V. Budinský-Krička, *Prehistorické a ranodejinné nálezy v Leviciach*, AR II, 1950, 157.

10. Nesvady (prv Nasvad), okres Hurbanovo.

a) Poloha Pethággódüllö, piesková duna na východnom okraji obce. Pri zakladaní vinic rozrušilo sa rozsiahle sídlisko s keramikou kanelovanou (zastúpené sú tiež iné kultúrne skupiny, zvlášť maďarovská, popolnicové polia a i.). Odtiaľ je známy aj okrajový črep misky zdobený na vnútornej strane šachovnicovým ornamentom, vyplneným bielou inkrustáciou (tab. VII, 7).

b) Poloha Rókalyuk. Črepy slavónskej keramiky spolu s kanelovanou keramikou. Nálezy, ktoré zachránil J. Szőke, boli zničené za druhej svetovej vojny v múzeu v Nových Zámkoch.

Lit.: P. Patay, *Vučedoli-stílusú talpas tálak elterjedése Magyarországon*, AÉ III, 1940, 5, 10, tab. I, 3 — F. Tompa, A. Alföldi, L. Nagy, *Budapest az ókorban*, Budapest 1942, 31.

11. Nitriansky Hrádok (prv Malý Várad), okres Šurany.

a) Z polohy Zv. Zámeček z kultúrnej maďarovskej jamy pochádza okrajový črep misky s vnútornou trojuholníkovou výzdobou (jama číslo 39/49).

b) Z výskumu v polohe zvanej Vysoký breh

na miestach s priebežným osídlením (eneolit, halštat, sťahovanie národov, ranodejinné nálezy a pod.) pochádza črep ostro zalomenej misky s bohatým rytým a bielo inkrustovaným ornamentom (obr. 12) a ďalšie podobné nálezy. (Podľa zprávy A. Točíka.)

Uloženie: AÚ SAV v Nitre.

Nepublikované.

12. Path (prv Pathpuszta), obec Marcelová, okres Hurbanovo. Zo zberu miestneho učiteľa A. Villágyho pochádza vykrajovaná nôžka misky so stopami rytej výzdoby na vnútornej strane (obr. 8, 4).

Uloženie: Prehistorický ústav Karlovej univerzity v Prahe.

Nepublikované.

13. Pečenice, okres Levice. Z vrchu Ptáčnik, odkiaľ sú známe okrem iného aj nálezy eneolitické, získal V. Budinský-Krička zlomok misky na nôžke so šachovnicovitou rytou výzdobou na vnútornej strane (tab. VII, 2), so stopami bielej inkrustácie.

Uloženie: Slovenské národné múzeum v Martine, č. inv. 3 655.

Lit.: V. Budinský-Krička, *Slovensko v mladšej dobe kamennej, Slovenské dejiny I*, Slovensko v praveku, Bratislava 1947, tab. XI, 2, 64.

14. Šárovce, okres Želiezovce. a) Pri výskume sídliska roku 1953 a 1954 v susedstve bývalej tehelne (Veľké Šárovce) na starom brehu Hrona našli sa rozptýlené v spodných vrstvách (spolu s keramikou kanelovanou) viaceré črepy slavónskej keramiky (zvlášť v sondách I6, A4, A6, B6). Ide o zlomky misiek s výzdobou na vnútornej strane (šachovnicové vzory, mriežkovanie a i.), o fragmenty hrubšej, väčšinou nezdobenej sprievodnej keramiky (tab. VII, 3—5) a o zlomky okrajov, ktoré majú analógie na sídlisku v Čenkove a i. (obr. 10, 10). V materiáli objavil sa tiež črep s výzdobou blízkou vruborezu. Pri výskume r. 1955 bola tu odkrytá v sonde II 12 tiež malá kultúrna jama, obsahujúca výhradne slavónsku úžitkovú keramiku. Predovšetkým boli v nej zastúpené črepy so zdrsneným povrchom a okrajové črepy s horizontálnym výčnelkom, umiesteným tesne pod okrajom.

b) Pri výskume výšiny zvanej Makócza-domb (Malé Šárovce) na ľavom brehu Hrona sa získal roku 1954 zo zásypu hrobu zo sťahovania národov (hrob č. 3) črep s výzdobou urobenou brázdeným vpichom a s negatívnou kľukatkou (obr. 8, 6).

Uloženie: AÚ SAV v Nitre, č. prír. 138/54 a 492/54.

Nepublikované.

15. Tlmače, okres Levice. Na úpätí svahu medzi chotármi obcí Tlmače-Rybníky získali sa okrem črepového materiálu z mladších období (halštat) zlomky slavónskej keramiky, predovšetkým z misiek s rytou výzdobou na vnútornej strane, ďalej zlomky úžitkovej keramiky, ktorých povrch je niekedy slamovaný (obr. 10, 3, 6).

Uloženie: AÚ SAV v Nitre.

Lit.: J. Kudláček, *Eneolitické a halštatské pamiatky z Tlmáč, okres Levice*, AR V, 1953, 148—153, obr. 58.

16. Veľká Maňa — Gedra, okres Vráble. Na vyvýšenine po pravej strane hradskej z Dvorov n. Žitavou do Vrábeľ, severne od obce Veľká Maňa, odkryla sa pri zakladaní štrkoviska väčšia plocha, pričom došlo k narušeniu niekoľkých kultúrnych jám. V zberovom materiáli (ktorý získal B. Benadik) rozlíšili sa dosiaľ črepy patriace kanelovanej a maďarovskej kultúre a niekoľko črepov, ktoré vykazujú zhodu s nálezmi z Čenkova. Ide o zosilnené, šikmo zrezané okraje úžitkových nádob a črepy so zdrsneným povrchom a pod.

Uloženie: AÚ SAV v Nitre.

Nepublikované.

17. Veľké Kostolany, okres Piešťany. a) Pri stavbe vysielacej stanice našla sa v kultúrnej jame hruškovitá nádobka s rytou inkrustovanou výzdobou. Ornament je zostavený do šrafovaných trojuholníkov, medzi ktorými vyniká negatívna kľukatka. Výzdoba je utváraná tak, že na dne vzniká nezdobený hviezdicový motív (obr. 2, 3).

b) Pri záchrannom výskume roku 1955 v miestnej tehelni získal sa z povrchových vrstiev fragment nezdobenej, dutej krížovej nôžky (obr. 2, 4).

Uloženie: Slovenské národné múzeum v Martine, AÚ SAV v Nitre, č. prír. 38/55.

Lit.: V. Krička, *Výtvarný prejav slovenského praveku*, Martin 1942, 53, obr. 6. — K. Willvonseder, *V. Krička, Výtvarný prejav slovenského praveku*, ref. WPZ 29, 1942, 205—206. — V. Budinský-Krička, *Slovensko v mladšej dobe kamennej, Slovenské dejiny I*, Bratislava 1947, tab. XI, 3, 64. — J. Filip, *Pravěké Československo*, Praha 1948, tab. 13, obr. 1, 161. — B. Novotný, *Najstaršie roľnícke osady na Slovensku*, Bratislava 1954, 26.

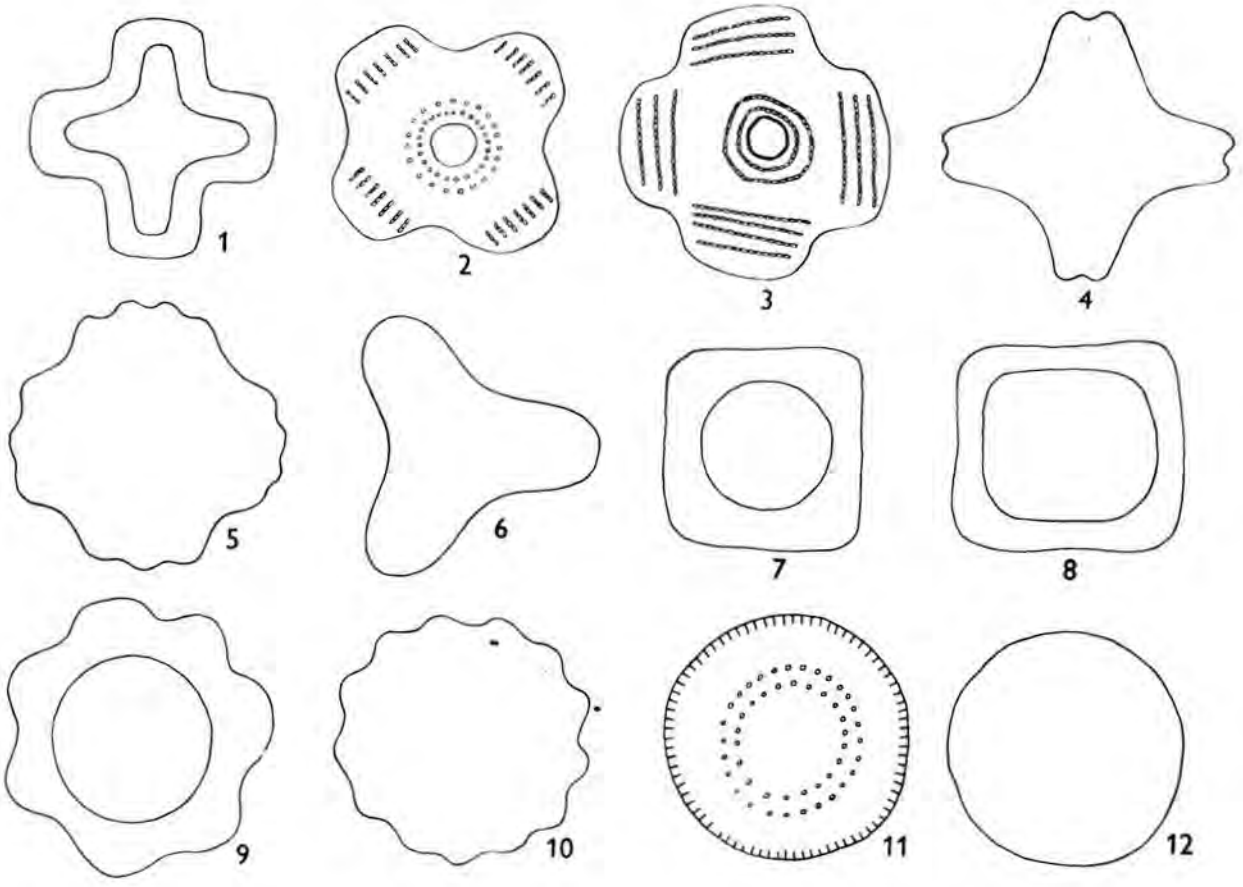

Obr. 6. 1 — Veľké Kostolany (okres Piešťany), 2 — Abrahám (okres Galanta), 3 — Čechy, neznáme nálezisko, 4 — Slaný — Slánska hora (okres Slaný), 5, 10 — Bylany-Okrouhlík (okres Český Brod), 6 — Jevišovice (okres Znojmo), 7, 8 — Čaka (okres Želiezovce), 9 — Path (m. o. Marcelová, okres Hurbanovo), 11 — Kouřim (okres Kolín), 12 — Praha — Šárka.

18. Vozokany n. Hronom, okres Želiezovce. Na poli medzi opusteným hliníkom, hradskou a obcou Vozokany asi 100 m na západ od rieky Hrona našiel sa pri povrchovom zbere fragment s výzdobou urobenou brázdeným vpichom a bielo inkrustovanou (obr. 2, 7). Našli Z. Jelínková a N. Mašek pri prieskume dolného Pohronia roku 1952.

Uloženie: AÚ SAV v Nitre, č. prír. 113/52.

Nepublikované.

19. Žehra, okres Spišská Nová ves.

a) Z výšinného sídliska na Dreveníku získalo Nár. múz. v Prahe pri výskume, ktorý viedol J. Neustupný, črep misky s lalokovitou nôžkou, s výzdobou urobenou odtlačkom šnúry (obr. 8, 2).

b) Zo záchranného výskumu roku 1950 na Dreveníku pochádza kalichovite roztvorená horná časť nezdobenej misky s odlomenou nôžkou. Pod okrajom sú dva otvory (obr. 2, 1).

c) Na Dreveníku našiel sa ďalej fragment misky s výzdobou na vnútornej strane, urobenou rytím a brázdeným vpichom (tab. VII, 1).

Uloženie: Národné múzeum v Prahe, neinv. Slovenské národné múzeum v Martine, neinv. AÚ SAV v Nitre.

Nepublikované.

20. Dudince, okres Krupina. Zo záchranného výskumu V. Budinského-Kričku, robeného pri stavbe cesty, pochádza zlomok misky s ostro dovnútra lomeným okrajom, opatrený masívnym páskovým uchom, ďalej zlomky nádobky s rovným, zúženým okrajom a ďalšie fragmenty úžitkovej keramiky.

Uloženie: AÚ SAV v Nitre, č. prír. 15/43.

Nepublikované.

21. Bohatá, okres Hurbanovo. a) Na juhozápad od obce, na miernej vyvýšenine pri rieke Žitave sa pri povrchovom zbere na poliach získal črepok misky s okrajom zosilneným smerom dovnútra. Spolu nájdené i hrubšie zlomky keramiky so zdrsneným povrchom.

b) V pieskovišti otvorenom v miestach zv. Klempnerpárt našla sa úžitková keramika slavónskeho charakteru. V nej sú predovšetkým zastúpené črepy so zdrsneným povrchom. (Podľa zprávy A. Točíka.)

Uloženie: AÚ SAV v Nitre, č. prír. 178/55.

22. Hurbanovo. V pieskovišti na severozápadnom okraji obce pri ťažbe piesku z rozrušených kultúrnych jám pochádza hrubšia úžitková keramika. Medzi nálezmi sú zastúpené črepy so zosilneným okrajom strechovito vyhraneným a zlomky so zdrsneným povrchom (slamovaným). Z tej istej lokality pochádza i úžitková keramika nagyrévskej kultúry.

Uloženie: AÚ SAV v Nitre.

Nepublikované.

Posledné dve uvedené lokality nie sú v pripojenej mape zakreslené.

Novými výskumami v Československu získal sa zreteľnejší prehľad o severnom a severozápadnom rozšírení slavónskej kultúry. Staršie nálezy, ktorým sa dosiaľ nevenovala náležitá pozornosť, objavili sa tak v novom svetle. Ku známym dunajským prechodom, v blízkosti ktorých bol pozorovaný výskyt slavónskej keramiky, napr. Aspern (Viedeň 22), pristupuje teraz tiež na rozhraní Slovenska a Maďarska dôležitý prechod komárňanský (Hurbanovo, Imeľ, Path a i.). Prúd slavónskej kultúry, ktorý tade prenikal na ľavý breh Dunaja, smeroval na Považie a do povodia Nitry. S týmto prúdom nepochybne súvisia nálezy v Nitrianskom Hrádku, v Ivánke pri Nitre a i., zatiaľ čo pre najzápadnejšie slovenské nálezy na Považí (Veľké Kostolany, Abrahám) chýbajú dosiaľ spojovacie články. Je však pravdepodobné, že tieto nálezy súvisia skôr s dunajskými prechodmi v miestach terajšej Bratislavy. Na tento prechod ukazujú rakúske nálezy v Hainburgu (Braunsberg) a Jois-Teufelsjoch. Okrem komárňanského prechodu nadobudol veľkú dôležitosť aj štúrovský brod, ktorý je vedľa početných nálezov v dolnom Pohroní (Vozokany, Kamenín, Šárovce, Levice a i.) doložený predovšetkým objavom osady v Čenkove (obec Mužla) priamo na ľavom dunajskom brehu. Dosiaľ ojedinelý, celkom excentricky najďalej na severovýchod vysunutý nález na Dreveníku na Spiši (obec Žehra), s najväčšou pravdepodobnosťou nesúvisí s uvedenými lokalitami na dolnom Pohroní, ale je asi výsledkom východného spojenia, vedúceho povodím riek Tisy a Hornádu. Osihotené nálezy v severovýchodnom Maďarsku (Nyiregyháza, Tiszabercel-Nagyrét a Debrecín) sú ďalším dokladom tejto cesty. Tieto nálezy patria medzi najvýchodnejší výskyt slavónskej keramiky. Východnejšie zasahuje iba ojedinelý črep z Turnu-Severin (nepublikované, na nález ma upozornil prof. J. Nestor, ktorému ďakujem za poskytnuté informácie) a črep misky s vnútornou rytou výzdobou z Ostrovul Corbului (Oltenia) na pôde už rumunskej.[21b] Pri tejto príležitosti upozorňujem aj na zdobený krčiažtek slavónskej kultúry, tvarom i výzdobou blízky keramike z Ľubľanských blát, ktorý pochádza síce z neznámej lokality, ale pravdepodobne je z okolia Temešváru. Je uložený v zbierkach múzea v Temešvári.

Moravské nálezy slavónskej kultúry zrejme súvisia s dunajskými prechodmi v Rakúsku. Nápadnejšia koncentrácia nálezov objavuje sa tam dosiaľ iba v okolí Moravských Budějovic (Vysočany, Starý Zámek pri Jevišoviciach, Jaroměřice), čo však môže byť výsledkom zvýšenej výskumnej činnosti (J. Palliardi, F. Vildomec) a nemusí zodpovedať skutočnej situácii. Moravské nálezy majú veľký význam pri posudzovaní postupu slavónskej kultúry do Čiech, ale neodpovedajú dosiaľ jednoznačne na túto otázku. Nálezy v okolí Moravských Budějovic môžu ukazovať cestu pozdĺž toku rieky Jihlavy, na horný tok Sázavy a ďalej do Polabia (na Čáslav), zatiaľ čo brnenské (Brno-Líšeň, Šlapanice) môžu zdôrazňovať skorej cestu povodím Svitavy do východných Čiech. Nezamyslice u Kojetína sú až dosiaľ najsevernejšie položenou lokalitou slavónskeho okruhu na Morave a ukazujú cestu z Dyjskosvrateckého úvalu ďalej do Pomoravia. Pretože toto nálezisko leží pri ceste smerujúcej k Moravskej bráne, nie je vylúčené, že s nálezmi slavónskej keramiky sa stretneme i ďalej na sever, príp. i na území južného Poľska.

Rozloženie nálezov v Čechách ukazuje, že prúd slavónskej keramiky postupoval do oblasti stredných Čiech, vyznačenej zvlášť výšinnými sídliskami. Naše i zahraničné nálezy dokladajú, že rozširovanie slavónskej keramiky sa dialo predovšetkým pozdĺž riečnych tokov. Tiež v Čechách pridržala sa ľavého brehu toku Labe, na jeho pravý breh podľa doterajších poznatkov prekročila len nálezom z Velkých Žernosek. Ľud s keramikou slavónskou prešiel úzkym pásom po starej kolonizačnej pôde cez oblasť pražskú až do povodia Ohře, kde tamojšie nálezy z Holedča (okres Žatec) a Dolánok (vrch Rubín pri Podbořanoch) tvoria najseverozápadnejší výskyt vôbec. Nápadná hustota nálezov

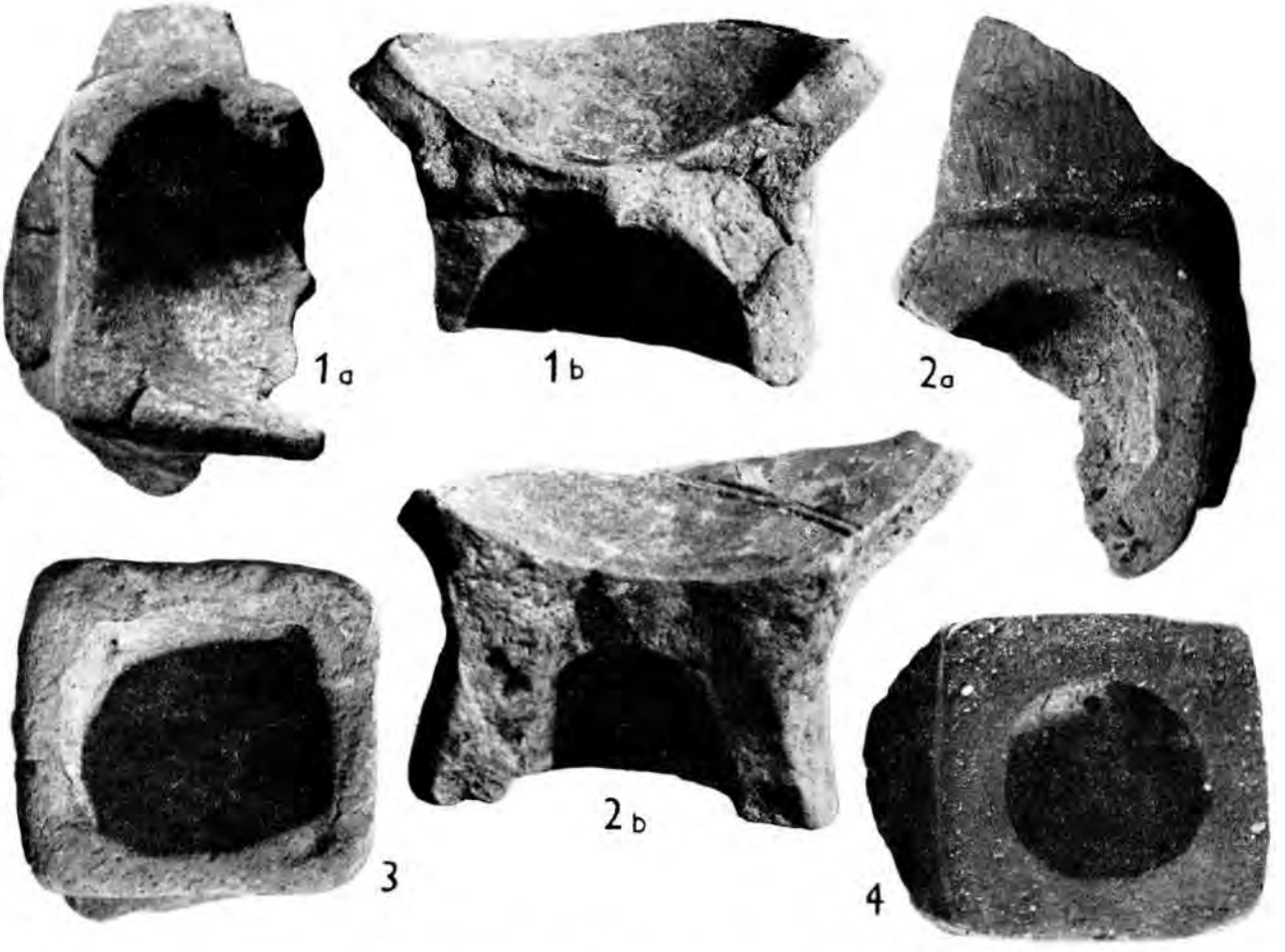

Obr. 7. Čaka (okres Želiezovce), poloha Kopec.

v Prahe a jej bezprostrednom okolí nie je, ako sa zdá, iba výsledkom rozsiahlej výskumnej činnosti miestnych bádateľov, ale je odrazom zložitých pomerov neskorej doby kamennej v tomto kraji, vyznačujúcim sa veľkým množstvom výšinných sídlisk. Doklady slavónskej keramiky sú teda v Čechách rozmiestené po tej časti krajiny, ktorá prv patrila k najhustejšie osídleným krajom a vyhýbajú sa (podľa dnešného stavu našich poznatkov) severovýchodným Čechám (najvýchodnejší nález je z Čáslavi). S čím táto skutočnosť súvisí, nemožno bezpečne ešte dnes zodpovedať. Nezdá sa totiž, že tamojší nálezový hiát by bol zavinený len nedostatkom nálezov, pretože sa zreteľne javí už v neskorom eneolite pri iných kultúrnych skupinách (šnúrová kultúra) a zvlášť v staršej dobe bronzovej (kult. únětická), a to zvláštnym vývojom, príp. riedkym výskytom nálezov.

Otázka sídlisk nositeľov slavónskej keramiky na území Československa je len ťažko riešiteľná. Z Čiech niet často spoľahlivých nálezových celkov, a preto sa treba obmedzovať iba na celkovú charakteristiku nálezísk. Prevažná väčšina českých pamiatok slavónskej kultúry pochádza z výšinných sídlisk. Spletitá situácia neskorej doby kamennej nedovoľuje tu však dosiaľ zreteľný pohľad do miestnych pomerov. Zaujímavý materiál výšinných sídlisk neskorej doby kamennej, ktorý ponúka mnoho možností pre interpretáciu zložitej situácie spoločenskej a hospodárskej i dôležitú oporu pre chronológiu stredeurópskeho eneolitu, naliehavo volá po novom súbornom spracovaní. Z 15 českých nálezísk slavónskej kultúry 11 tvorí výšinné eneolitické sídliská. Len Řeporyje a Ďáblice vypadajú z ich rámca. Pre nález z Holedča a Velkých Žernosek nie je dostatok nálezových správ. Slavónska keramika je na týchto sídliskách proti ostatným skupinám zastúpená iba v mizivom pomere, ak neskresľuje pravú skutočnosť nedostatočná znalosť jej sprievodného materiálu. Je viac ako pravdepodobné, že časom bude možné odlíšiť i tie nálezy, patriace do obsahu slavónskej kultúry, ktoré dnes ešte unikajú našej pozornosti. Jediné nálezy z Čiech, o ktorých vieme, že pochádzajú

priamo z kultúrnych jám, sú z výskumu A. Jeništu na Zámkách v Prahe VIII — Bohniciach.[22] Ale aj tu sa ukazuje, že tieto pamiatky sú len sporadicky rozptýlené v materiáli, ktorého prevažná väčšina patrí iným kultúrnym skupinám. Na niektorých výšinných sídliskách, z ktorých poznáme slavónsku keramiku, môžeme pozorovať, že nezanikajú neskorou dobou kamennou, ale že vývoj na nich pokračuje až do doby bronzovej (kultúra únětická). Nie je však dosť známy vývoj všetkých výšinných sídlisk a nie je tiež možné robiť z tohto zistenia nejaké uzávery, hoci by sa aj ponúkali.

Podobne na Morave sa javí rovnaká situácia ako v Čechách, zdá sa však, že sa tam objavujú vo väčšej miere nálezy na rovinách. I tu je potrebná nová revízia eneolitického materiálu, zvlášť nové spracovanie Palliardiho výskumu na Starom Zámku pri Jevišoviciach dostáva sa nevyhnutne do popredia. Slovenský materiál oproti českému a moravskému poskytuje tiež iné možnosti. Aj keď tu prevažná väčšina nálezov prináleží buď ojedinelým nálezom, alebo pochádza z vrstiev, v ktorých nemožno spoľahlivo urobiť podrobnejšiu stratigrafiu, podarilo sa odkryť samostatné nálezové celky. Je to predovšetkým sídlisko v Čenkove, kde roku 1952 poslucháči Karlovej univerzity v Prahe V. Moucha a J. Hrala[23] odkryli pri výskume dolného Pohronia prvé jamy s typickou keramikou slavónskou (zlomky misiek s výzdobou na vnútornej strane) i s množstvom úžitkovej keramiky. Záchranným výskumom nasledujúceho roku boli preskúmané ďalšie jamy, ktoré však priniesli už len úžitkovú keramiku, ale upozornili na jej nové tvary. Jamy, ktoré boli preskúmané, sú však bežnými kultúrnymi jamami obvyklých tvarov (zväčša valcovité, mierne kónicky hore sa zužujúce). Stopy po obydliach zistené neboli. Ani výskum roku 1953 nedal presvedčivé rozhodnutie o tom, či bola v Čenkove samostatná osada nositeľov slavónskej kultúry, alebo či skupina jám tvorila súčasť osady ľudu s kultúrou kanelovanou, zistenou v bezprostrednom susedstve. Nápadná akumulácia kultúrnych jám, obsahujúcich výhradne len keramiku slavónsku bez cudzích prímesí, nevylučuje však prvú domnienku. Rovnako pri výskume v Čake (poloha Diely) nepodarilo sa okrem obvyklých kultúrnych jám získať poznatky o sídlištných objektoch. Vedľa neopevnených osád v rovinách, ku ktorým patrí Čenkov, Hurbanovo, Šárovce, Čaka a i., objavuje sa však slavónska keramika na Slovensku i na výšinných sídliskách s osídlením patriacim prevažne ľudu s keramikou kanelovanou (Dreveník na Spiši a i.).

Je viac ako pravdepodobné, že nositelia slavónskej keramiky žili aspoň sčasti i na našom území usadlým životom, živili sa rybolovom a poľnohospodárstvom. Dokazujú to kosti domácich zvierat zo sídliska v Čenkove. Podľa zistenia O. Fejfara z Ústredného geologického ústavu v Prahe objavujú sa v tamojšom kostrovom materiáli pozostatky hovädzieho dobytka (*Bos taurus* L.), brava (*Sus scrofa*) a kozy alebo srny (*Cervus* alebo *Capreolus*). V dvoch prípadoch bol zistený kôň malého vzrastu (*Equus caballus* L.). V kultúrnych jamách (zvlášť v č. 2) sa nachádzali pomerne početné zlomky lastúr z mlža rodu Unio, ktorý je zvlášť častý na sídliskách ľudu s kanelovanou keramikou.[21] Kosti domácich zvierat sú všetky fragmentované a dlhé kosti pozdĺžne rozštiepané v snahe po získaní špiku. Kostrové pozostatky zo sídliska v Čenkove dosvedčujú tiež prítomnosť psa (*Canis familiaris palustris*), ako rozpoznal C. Ambros.

Z uvedeného možno teda rozpoznať zásadný rozdiel medzi nálezmi z Čiech a Moravy a nálezmi zo Slovenska. Zatiaľ čo na Slovensku vedľa zmiešaných nálezov sa objavujú pomerne často aj sídlištné celky, obsahujúce len slavónsku keramiku, v západných oblastiach nášho štátu vystupuje slavónska keramika iba ako cudzia prímes v domácom prostredí. Hospodárska a spoločenská situácia nositeľov slavónskej kultúry nebude preto asi všade jednotná. Aj tak nie je možné hovoriť ani na Slovensku o súvislom osídlení (kolonizácii). Zrejme sa tam iba uplatňuje menšia geografická vzdialenosť k centru slavónskej kultúry.

Pohreby ľudu s keramikou slavónskou boli na území Československa zistené iba v Čake pri Želiezovciach na Slovensku. Z Čiech a Moravy sú dosiaľ neznáme. Podľa doterajších poznatkov ide výhradne o hroby žiarové. Boli nepravidelne rozmiestené tvoriac pohrebisko, ktorého veľkosť sa nepodarilo zistiť, pretože určitý počet hrobov bol rozrušený čiastočne už v dobe halštatskej budovaním mohyly. Zo zistených troch hrobov dva (hrob č. 4, 5) boli umiestené v kruhovej hrobovej jame o priemere približne 1 m, tretí (hrob č. 8) bol vložený do plytkej oválnej jamy (rozm. 100 × 125 cm), ktorej orientácia bola v smere V—Z. Hĺbka hrobov sa nedala sta-

Obr. 8. 1, 5 — Lúky-Gergeľová (m. o. Ivánka pri Nitre, okres Nitra). 2 — Žehra-Dreveník, (okres Spišská Nová Ves). 3, 7 — Hurbanovo, poloha Bacherov majer, 4 — Path (okres Hurbanovo), 6 — Šárovce (okres Želiezovce), poloha Makócz.

noviť, pretože došlo k ich prekrytiu halštatskou mohylou (takže napr. hrob 4/50 sa nachádzal v hĺbke 470 cm od povrchu). Pri hrobe č. 5/50 nedá sa rozhodnúť, či išlo o dva hroby, príp. dvojhrob, alebo len o jeden pohreb. Skladal sa totiž z dvoch približne kruhových jám blízko seba, z ktorých jedna (západná) obsahovala iba spálené kosti bez keramických milodarov, zatiaľ čo v druhej (východnej) stál džbán s lomeným telom, prikrytý obrátenou miskou. Tiež počet milodarov a ich druh v hroboch bol rozdielny. V hrobe č. 4/50 spálené ľudské kosti boli uložené v jedinej štíhlej amforovitej nádobe a iných keramických milodarov v hrobe nebolo. Najbohatší bol hrob č. 8/51, ktorý okrem veľkého džbána a dvoch malých, umiestených na východnej strane hrobu, obsahoval na protiľahlom konci hrobovej jamy misku na štvorbokej dutej nôžke. Spálené ľudské kosti boli na hromádke v strede medzi keramickými milodarmi. Zdá sa, že aspoň čiastka keramických milodarov prešla žiarom pohrebnej hranice. Ukazujú na to ojedinelé prepálené zlomky misiek na nôžke, nájdené v násype halštatskej mohyly, kam sa zrejme dostali z rozrušených hrobov v jej susedstve. Tiež prepálený povrch misky na nôžke

zo žiarového hrobu č. 8/51 ukazuje, že prešla žiarom. Pretože stopy ohňa dosiaľ neboli pozorované na iných keramických tvaroch, okrem spomenutých misiek, možno sa domnievať, že slúžili spomenutým účelom predovšetkým v kulte, o čom svedčí aj ich bohatá a na úžitkovej keramike neúčelná výzdoba. Stopy žiaroviska zistené neboli, ale uhlíky v hrobe č. 8/51 (patria dubu) nevylučujú, že k spaľovaniu dochádzalo v miestach hrobu, ak sa uhlíky prípadne nedostali do obsahu hrobovej jamy pri ukladaní spálených kostí. Pohrebisko nebolo vzdialené od blízkej osady, od ktorej bolo oddelené len úzkym potokom. Príslušnosť kostrových pohrebov, nájdených v blízkosti žiarových hrobov, ku slavónskej kultúre je nepreukázateľná pre nedostatok sprievodného materiálu. Zdá sa však, že patria najskôr pohronskej skupine mohylovej kultúry, ako ukazujú tiež ojedinelé zlomky bronzov z hrobu č. 1/50. Že v susedstve mohyly došlo k rozrušeniu pohrebiska mohylovej kultúry, ukazujú nálezy džbánočkov v jej násype.

Zdá sa, že miska na nôžke tvorí častý milodar v hroboch nositeľov slavónskej kultúry, a to nielen u nás, ale aj v celej Karpatskej kotline. Poznáme ju napr. i v súbore keramiky z Makó-Vörös-Kereszt[25] v Maďarsku (tu so zhodnou výzdobou s miskou z Čaky), ktorý J. Banner považuje za symbolický hrob, pretože sa v ňom nenašli zvyšky po kostre (ani spálené kosti), zatiaľ čo P. Patay[26] nadhadzuje domnienku, že ide o sklad nádob. Rozdielnosť v súbore zastúpených tvarov však práve tak pripúšťa možnosť hrobovej výpravy, pričom nemusí byť rozhodujúce, že sa kosti nezachovali. Žiarový pohrebný rítus pravdepodobne prevláda v slavónskej kultúre smerom na sever a zatlačuje kostrové pochovávanie do pozadia. Vo Vučedole zaznamenáva R. R. Schmidt[27] iba kostrové pohreby, umiestené buď v príbytku, alebo v pivničných jamách, alebo v „katakombových" hrobových jamách. V Maďarsku a Rakúsku[28] však nadobúda už väčšiu obľubu spaľovanie a kostrové hroby vystupujú tam len ojedinele (Lengyel v Maďarsku, Deutschkreuz v Rakúsku-Hradsku), a to obyčajne nie vždy so spoľahlivými nálezovými okolnosťami, takže o ich príslušnosti k slavónskej kultúre sa nemožno vždy vysloviť bez pochybností. Pôvod žiarového pohrebného rítu v slavónskej kultúre je, ako sa zdá, pútaný na domáci vývoj v Karpatskej kotline. Objavuje sa tam v plnom eneolite jednak v kultúre kanelovanej (porovnaj napr. Fonyód[29] v Maďarsku, Hadovce, Zvolen a inde na Slovensku), jednak v kultúre ľudu so zvoncovitými pohármi, hoci jeho počiatky aj tu spadajú pravdepodobne do skoršej doby, ako to bolo napr. aj v Čechách a na Morave. Spaľovanie nadobudlo v Karpatskej kotline veľkého rozšírenia i v staršej dobe bronzovej a stáva sa tam vedúcim pohrebným rítom (porov. napr. kisapostágsku skupinu, ktorá podľa P. Pataya prevzala spaľovanie priamo od kultúry kanelovanej a kultúry zvoncovitých pohárov,[30] podľa A. Mozsolicsovej sa tak stalo dedičstvom z kultúry zvoncovitých pohárov, s ktorou údajne vykazuje spomenutá skupina v niektorých nádobách spoločné črty.[31]

Pre poznanie kultúrneho horizontu slavónskej keramiky má závažnú dôležitosť nález bohato zdobenej šálky z Pathu (prv Pathpuszta, obec Marcelová, okres Hurbanovo). Na nález upozornil J. Eisner K. Willvonsedera,[32] ktorý ho vzal do rámca „vučedolsko-ľubľanského" okruhu a prisudzoval mu dôležité postavenie v prenikaní tejto skupiny na sever. Ide o nízku, širokú šálku s masívnym, okraj prevyšujúcim páskovým uchom. Je zdobená na bokoch radom trojuholníkov, urobených technikou vruborezu, nad ktorými sú dve horizontálne rovnobežné ryhy na spôsob brázdeného vpichu. Dno je zdobené dvoma lomenými pruhmi vyplnenými priečnymi rýžkami. V ryhách sú dosiaľ zreteľné stopy bielej inkrustácie. Uvedený tvar však nemá v rámci slavónskej keramiky presné analógie. V. Budinský-Krička ho do obsahu slavónskej keramiky na Slovensku už nezačlenil.[33] Výzdoba šálky vykazuje mnohé zhody s nálezmi z Vučedolu,[34] kde technika vruborezu dosiahla v keramike svoj vrchol. V našom materiáli slavónskej keramiky sa vruborez objavuje len zriedka (Šárovce, Jevišovice).

Pokiaľ ide o tvar nádobky z Pathu, upozornil na jeho analógie už R. Pittioni,[35] ktorý ich nachádza predovšetkým v obsahu kanelovanej (bádenskej) keramiky (Stinkenbrunn a i.). Nálezy retečskej skupiny (Retz) a nádobka z Geoagiu v Rumunsku, ako aj misky z okruhu stredonemeckej schönfeldskej skupiny sú potom vzhľadom na výzdobu šálky z Waltrahöhle (Rakúsko) ukazovateľom časového zaradenia. Podľa R. Pittioniho je šálka z Pathu a jej tvarom podobná z Waltrahöhle dokladom pomerne raného pôsobenia severských vplyvov (zvlášť megalitického okruhu). Toto zrejme časné zaradenie zmienených nálezov je zavinené tým, že sa autor oprel o rané datovanie retečského typu.[36] Tým

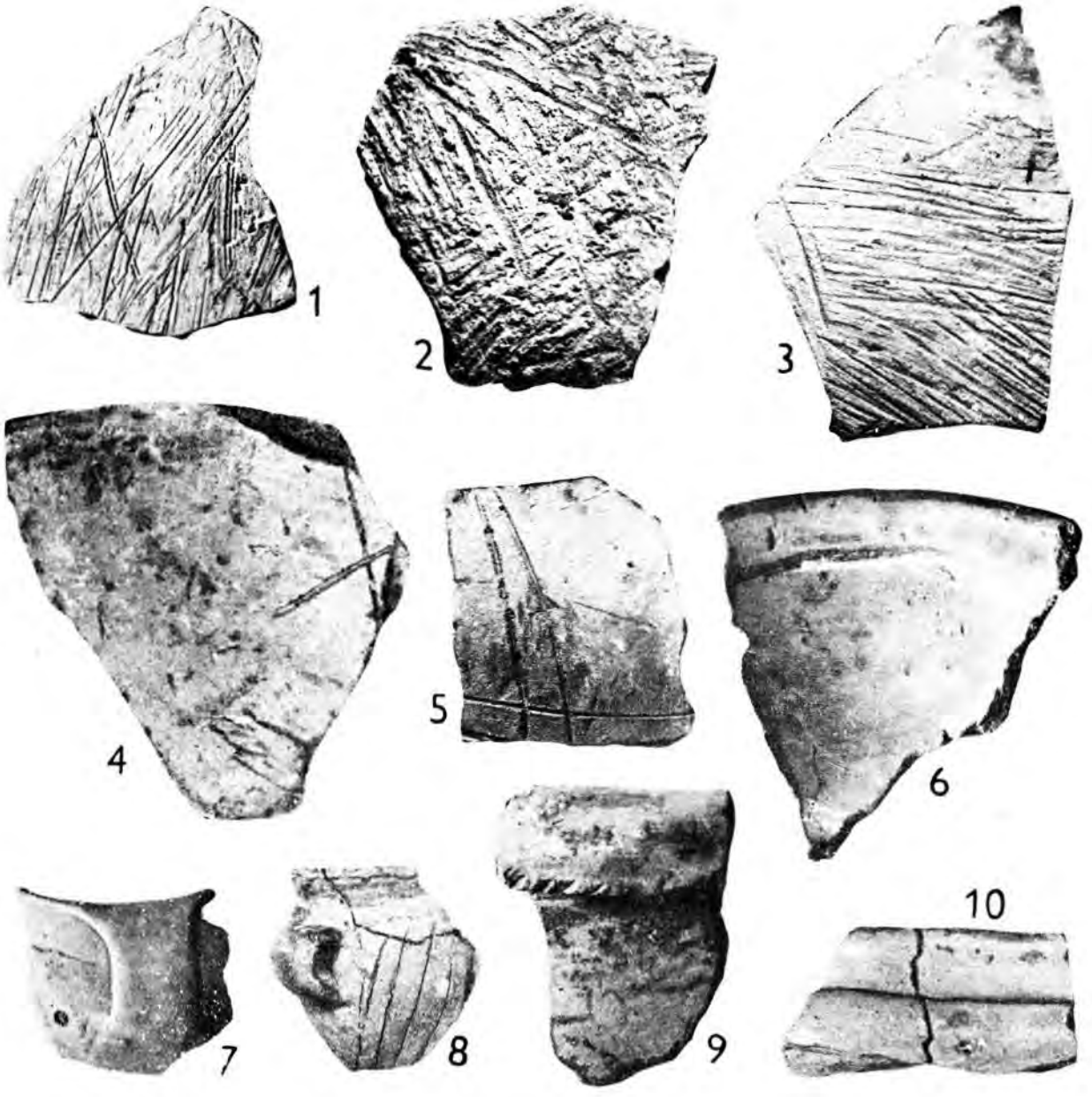

Obr. 9. Čenkov (obec Mužla, okres Štúrovo): 1, 4, 10 — kultúrna jama č. 1/1953, 2, 3, 6—9 — kultúrna jama č. 2/1953, 5 — kultúrna jama č. 4/1952.

robí časovú rovnicu medzi nálezmi z Waltrahöhle (a teda Pathu), Retz a Neusiedel.[37]

Pre tvar šálky z Pathu-Marcelovej je dôležitý výskyt podobných misiek vo Vučedole, zvlášť z výkopov R. R. Schmidta,[38] ktoré vykazujú rovnaké horizontálne rozloženie výzdoby na bokoch nádobky. K tomu pristupuje zhoda s okruhom slavónskej kultúry v použití širokého páskového ucha. Je preto pravdepodobné, že nádobka z Pathu patrí časove do sklonku neskorej doby kamennej a že tvarove ani výzdobou nie je ďaleko od štýlu slavónskej keramiky, hoci jej kultúrne začlenenie zostáva dosiaľ otvorenou otázkou a je závislé od zverejnenia ďalšieho materiálu podobného charakteru.

Do obsahu slavónskej keramiky v Maďarsku sa začleňuje skupina pamiatok, ktorá však nemá s ňou mnoho spoločného, a preto pôsobí v jej rámci cudzorodým dojmom. Pretože nálezy sa v posledných rokoch množia aj na území juhozápadného Slovenska, stručne hovorím o nich dodatkom k stati P. Pataya,[39] v ktorej autor výstižne upozornil na oblasť, kde treba hľadať jej pôvod, t. j. Sedmohradsko. Ide totiž vždy o keramický materiál, zdobený na vonkajšej strane hustými ryhami, urobenými brázdeným vpi-

chom. Ryhy sú usporiadané do geometrického, metopovite pôsobiaceho ornamentu, niekedy s negatívnymi, nezdobenými pásmi. Až na malé výnimky je známy takmer výhradne len nepočetný materiál črepový, čím sa dlho sťažovala možnosť rozpoznať kultúrnu príslušnosť. Pretože v obsahu kultúry slavónskej, predovšetkým však na keramike z Ľubľanských blát, vystupuje brázdený vpich, boli zaradené tieto nálezy do jej rámca. Tak urobil napr. F. Tompa pri nálezoch z Tabanu[40] a S. Gallus s nálezmi z Koroncó (Bábota, Fövenyesdomb).[41] Technika, ktorou je ornament na týchto črepoch urobený, líši sa však značne od výzdoby keramiky z Ľubľanských blát. Ide totiž vždy o hlboko rytú, prísne pravidelnú výzdobu a brázdený vpich pokrýva v súvislom páse určitú časť nádoby, zatiaľ čo na keramike z Ľubľanských blát (a Melku, tiež v českých nálezoch a pod.) je brázdený vpich značne plytký, nepravidelný a obyčajne použitý len v jednotlivých ryhách (niektoré české nálezy robia však v tom výnimku). Tiež technické vyhotovenie, zvlášť pokiaľ ide o vyhladenie povrchu a vypálenie, je odlišné. P. Patay správne upozornil, že nálezy tohto charakteru vybočujú z rámca slavónskej keramiky a že skôr súvisia s keramikou zdobenou brázdeným vpichom (Furchenstichkeramik).[42] Nálezy z Gajár-Stoličky a z Mukačeva, uvedené do literatúry J. Eisnerom[43] (ktorý už vtedy upozornil na ich vzťah ku keramike zdobenej brázdeným vpichom), patria do tejto skupiny a ukazujú, do akej miery sa zmienený materiál výzdobou i tvarom líši od prejavov kultúry slavónskej. V poslednej dobe boli podobné nálezy získané na Slovensku napr. v Bajči (okres Hurbanovo) a Bohatej (okres Hurbanovo). Okrajový črep misky so zalomeným okrajom so zhodnou výzdobou s predchádzajúcimi nálezmi je v súkromnej zbierke Š. Janšáka v Bratislave zo Záhorskej Vsi (prv Uhorská Ves, okres Malacky). Ornament je na týchto črepoch často lemovaný šikmými drobnými rýžkami, ktorých obľuba bola rozšírená tak v oblasti slavónskej, ako aj napr. v jordanovskej skupine v Čechách a v Sliezsku. Podobne je aj na keramike bodrogkeresztúrskej zo Szerenz,[44] kde však ide zrejme o vplyv slavónskej keramiky. Zhoda v tomto výzdobnom detaile neznamená však oporu pre príslušnosť uvedených keramických zlomkov ku keramike slavónskej, ale treba v tom vidieť len jeden z dokladov pre súčasnosť oboch skupín. Chronologické zaradenie tejto osobitnej skupiny pamiatok, ktorej spracovanie pripravujem, je dané spoločným výskytom s keramikou kanelovanou (v Bajči a inde), čím je zabezpečené jej chronologické postavenie vo vývoji slovenského eneolitu. Nálezy z Koroncó-Fövényesdomb[45] poukazujú na mladší stupeň kanelovanej keramiky (črepy s kľukatkou, ktoré patria kultúre kanelovanej, pričlenil síce S. Gallus ku keramike slavónskej, bol si však vedomý možnosti ich príslušnosti ku kultúre kanelovanej), čím môžeme synchronizovať tieto nálezy i s kultúrou slavónskou (pozri s. 42). Na druhej strane výskyt podobnej výzdoby aj v rámci schneckenberskej kultúry v Sedmohradsku, v ktorej podľa A. Proxa[46] tieto pamiatky pôsobia cudzorodým dojmom, je ďalšou oporou pre určenie chronologického pomeru jednotlivých kultúr. Súčasnosť (aspoň časťou vývoja) schneckenberskej kultúry s keramikou zdobenou brázdeným vpichom a s bodrogkeresztúrskou (?)[47] a pravdepodobná súvislosť keramiky zdobenej brázdeným vpichom s kultúrou kanelovanou[48] ukazujú na ďalšie možnosti časového včlenenia tejto skupiny pamiatok. Na vzťahy kostolackej skupiny ku keramike zdobenej brázdeným vpichom upozornil už V. Miloj čić.[49]

Je pravdepodobné, ako už uviedol P. Patay, že v zmienených črepoch s hustou výzdobou urobenou brázdeným vpichom môžeme vidieť importovaný tovar z iných oblastí, snáď zo Sedmohradska alebo zo severovýchodu Veľkej uhorskej nížiny, kde brázdený vpich nadobudol značné rozšírenie a obľubu a že tam treba hľadať aj pôvodné centrum, ktoré zasahovalo svojimi výbežkami až do západnej oblasti Karpatskej kotliny. Aké hospodárske príčiny viedli k tomuto prenikaniu na západ, nemožno doteraz povedať; obchod so soľou, ako naznačujú niektorí bádatelia (H. Schroller), môže tu však hrať podstatnú úlohu. Vzťah uvedených nálezov z juhozápadného Slovenska vyžiada si tiež sledovanie ich pomeru ku keramike retečskej (Retz),[50] vypracovanej na základe dolnorakúskych nálezov O. Seewaldom.

Keramický inventár slavónskej keramiky v Československu:

Miska na nôžke. Šírením slavónskej keramiky na sever a severozápad sa ukazuje nápadné ubúdanie počtu jej tvarov. Celý rad foriem sa počas tohto prenikania do nových krajín stráca a charakteristické slavónske prejavy obmedzujú sa prevažne len na jeden z výrazných tvarov, ktorého výnimočnosť v domácom prostredí je ľahko postihnuteľná a ktorým je miska na nôžke. Je

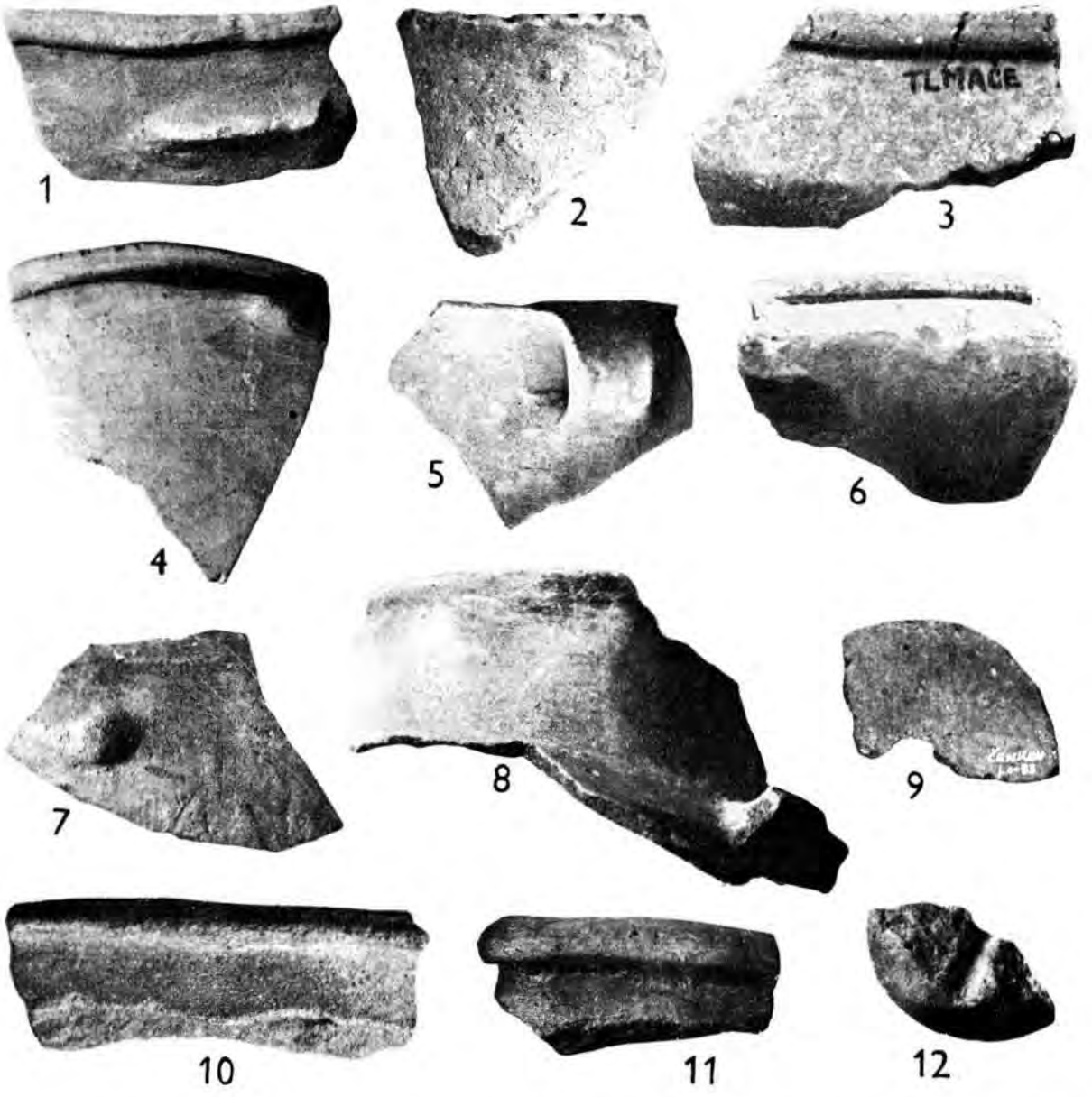

Obr. 10. 1, 2, 5 Levice, kultúrna jama č. 11, 3, 6 — Tlmače (okres Levice), 4, 7, 8, 11, 12 — Čenkov (obec Mužla, okres Štúrovo), jama č. 2/1953, 9 — Čenkov (obec Mužla, okres Štúrovo), kultúrna jama č. 1/1953, 10 — Šárovce (okres Želiezovce), sonda I 6.

viac ako pravdepodobné, že aj ostatný materiál z našich lokalít so slavónskou keramikou obsahuje dosiaľ nerozpoznanú ostatnú sprievodnú keramiku, ktorej vyčlenenie bude však veľmi obťažné a je závislé od nových objavov. Zdá sa však, že nositelia slavónskej keramiky kultúrne splývali s domácim prostredím, preberajúc od neho prejavy hmotnej kultúry. To, že miska na nôžke zostáva jeho typickým trvalým prejavom, môže byť pravdepodobne odôvodnené jej zvláštnou funkciou (v kulte? pozri s. 26). Miska na nôžke tvorí najrozšírenejší tvar slavónskej keramiky v Maďarsku, Rakúsku i Československu, odkiaľ ho poznáme tak z kultúrnych jám, ako aj z hrobov (Čaka). Pôvod misky na nôžke nespočíva až v kultúrnom okruhu slavónskej keramiky, ale svojimi koreňmi tkvie hlboko v neolitických skupinách Balkánskeho polostrova. Jej výskyt v slavónskej keramike je len vyvrcholením vývoja tohto tvaru, ktorý v Karpatskej kotline žije ešte v dobe bronzovej. Výskyt misky na nôžke v strednej Európe je viazaný vždy na juhovýchodné kultúrne prúdy (napr. jordanovská skupina, moravská maľovaná keramika a pod.). V domácom materiáli pôsobí cudzo a pokiaľ sa tam objavila, možno ju uviesť

do spojenia s juhovýchodom. Miska na nôžke je v slavónskom okruhu najpočetnejšie zastúpená v keramike z Ľubľanských blát. Práve táto nápadná zhoda našich nálezov s uvedenými miskami spôsobila, že sa v Čechách a na Morave vžilo pre túto skupinu pamiatok pomenovanie „keramika Ľubľanských blát". Vo Vučedole je redšie zastúpená a niektorí bádatelia ju tam vysvetľujú importom. Miska na nôžke je tvar, ktorý mal vplyv na obsah iných skupín, zvlášť na skupinu zvoncovitých pohárov (Tököl), u ktorých viedol k napodobovaniu. Je takmer vždy bohato zdobená, čo je len ďalším podčiarknutím jej významu. Zdá sa preto, že nemala praktický účel a jej použitie súviselo azda s niektorými náboženskými obradmi. Jej pomerne častý výskyt v hrobovom inventári môže azda rovnako podporovať tento výklad. P. Patay vidí v miske na nôžke, vzhľadom na jej častý výskyt, nádobu so symbolickým významom. Tvarove vykazuje miska na nôžke veľké množstvo variantov, ktoré sa prejavujú nielen v celkovom vzhľade nádobky, ale predovšetkým v rozličnom utváraní jej nôžky, ktorá dávala hrnčiarovi široké pole možností pre vlastný rázovitý prejav. Niektorí bádatelia (napr. P. Patay) súdia, že misky na nôžke v Potisí neboli napodobňované a že vždy ide o import.[51] Podľa S. Gallusa[52] však nie nádoby slavónskej kultúry boli importované, ale ich obsah. Je pravdepodobné, ako uvidíme v ďalšom, že v oblastiach ležiacich bližšie k ústrediu slavónskej kultúry, zvlášť v južnom Maďarsku, dá sa predpokladať ich cudzí pôvod, ale v krajinách od pôvodného centra značne odľahlých, napr. v Čechách, musíme už počítať s domácimi imitáciami. Misky na nôžke v našich nálezoch sú obyčajne členené na dve časti, na misovitú alebo lievikovite roztvorenú hornú časť a na nôžku, ktorá vystupuje, ako už bolo zdôraznené, v rozdielnom vyhotovení. Len výnimočne, v ojedinelých prípadoch vytvára sa telo nôžky, čím sa zväčšuje členitosť nádoby (Praha-Zlíchov a i.). Medzi miskami na nôžke je pozoruhodný tvar z Abrahámu (obr. 11), ktorý je veľmi nízky, a krížová nôžka vyrastá ešte zo steny nádobky. V našom materiáli má málo analógií, blíži sa však vzhľadom k miske z Melku v Dolnom Rakúsku.[53] Inú, menej obvyklú formu tvorí fragment misky z Palliardiho hradiska nad Želetavkou (obec Vysočany), ktorá má krížovú nôžku len ľahko modelovanú na dne (obr. 3, 2b), takže pôsobí dojmom plastickej výzdoby, na rozdiel od masívnych nôžok iných nádob. Misovité roztvorenie nádob býva rôzne, zväčša však sú misky plytké. Hlboké, kalichovité tvary sú výnimkou (Žehra — Dreveník, obr. 2, 1). Okraj nádobky je obyčajne zrezaný buď šikmo s miernym sklonom von (Bylany-Okrouhlík), popríp. vodorovne (Abrahám), vytvárajúc tak úzku plôšku, ktorá je vítaným miestom pre rytú výzdobu. Niekedy je však okraj hladký, zaoblený (Praha-Ďáblice). Doteraz však nebol medzi českými nálezmi zistený zosilnený a zaoblený okraj, aký poznáme napr. z južnej Moravy (Šlapanice) a Slovenska (Čaka, Kamenín a i). Zdá sa, že tento druh okraja našiel najväčšiu obľubu práve na strednom Dunaji a v priľahlých oblastiach. Nôžka misiek vykazuje obyčajne tendenciu k rozčleneniu. Tak sa často objavujú lalokovité nôžky, často s tromi alebo štyrmi lalokmi, ktoré sa niekedy blížia krížovým nôžkam. Tieto sú typickým znakom tohto tvaru nádob, hojne používané a obľúbené v rozdielnych variantoch. Ich základným tvarom sú krížové nôžky so zaoblenými koncami ramien (Abrahám), niekedy však nadobúdajú väčší sklon k vyhraneniu ramien. Technicky dokonalé sú duté krížové nôžky, aké poznáme napr. zo Sarvaša, Vučedolu a i., na Slovensku z Veľkých Kostolian, ktorých tvar je zdôraznený negatívne vyhĺbeným krížom. Vyhotovením stoja blízko k dutým štvorhranným nôžkam (Čaka), ktoré, ako ukazujú nálezy nagyrévskej kultúrnej skupiny, zasahujú už do doby bronzovej. Objavili sa doteraz u nás len na Slovensku. Na Morave a v Čechách chýbajú. Len vzácne sa objavujú misky na terčovitej nôžke, ktorej okraj býva niekedy vrúbkovaný (Bylany-Okrouhlík), inokedy je hladký (Praha-Šárka, Kouřim, Slaný). Sú známe doteraz iba z Čiech. Pretože tieto tvary sú zvyčajne už v hrubšom vyhotovení a líšia sa od ostatných nálezov i zložením hliny, vypálením a inými technickými znakmi, môžeme sa azda právom domnievať, že ide o domáce napodobeniny, v stavbe ktorých sa už značne prejavuje miestny vplyv domácich kultúr. Tiež výzdoba terčovitých nôžok, s obľubou používajúca vpich, ukazuje, že brázdený vpich je cudzí tunajšiemu prostrediu. Inkrustácia výzdoby nebola na nich zistená. Je teda pravdepodobné, že aspoň čiastka týchto misiek bola vyrobená už na našom území a nemožno u nich predpokladať, že by k nám boli dovezené hotové (podobne súdil napr. už u nálezov z Homolky u Stehelčevsi V. J. Fewkes[54]). Niekedy je krížový tvar len naznačený výzdobou, nôžka však zachováva zhruba kruhový tvar (Praha

Obr. 11. Abrahám (okres Galanta).

VIII-Zámka).[55] Pre mnohé misky na nôžke je príznačná malá jamka na dne misovitej časti (Bylany-Okrouhlík, Abrahám a i.), niekedy tiež na spodku nôžky (Abrahám). Je to príznačná výzdoba misiek slavónskeho okruhu a vyskytuje sa tak na Ľubľanských blatách, ako aj v Maďarsku a Rakúsku (Melk). Niekedy je jamka nahradená len skupinkou vpichov alebo sústrednými krúžkami. Misky bývali zavesené, ako dokazujú malé ušká na ich vonkajšej strane. Bývajú dvojité (Bylany-Okrouhlík) alebo tunelovité (Praha VIII-Zámka), niekedy však bývajú naznačené malým výčnelkom (Čaka). Tvarove sa misky na nôžke z nášho územia nelíšia od tvarov zo Slavónie. Len vo výzdobe možno pozorovať miestne skupiny, spôsobené vzdialenosťou od pôvodného centra, ako aj vplyvmi domáceho prostredia. Hodnotu týchto nezvyčajných foriem dokladá nález z neznámeho náleziska v Čechách, uložený v zbierkach Národného múzea v Prahe (č. inv. 1 763 A). Ide o krížovú, na spodnej strane bohato zdobenú nôžku (tab. 2, 4), ktorej horná časť je odlomená. Zlom bol dodatočne obrúsený a tým bola miska znovu prispôsobená na používanie. Tento spôsob opravy nádob (často práve misiek na nôžke) je vlastný juhovýchodným kultúrnym skupinám a stretávame sa s ním u nás napr. v moravskej maľovanej keramike. Misky na nôžke patria k najkrajším tvarom praveku; hladké, nezdobené misky sú výnimkou (Praha VIII-Zámka).

Misy s okrajom dovnútra zalomeným. Rozpoznanie úžitkovej keramiky slavónskej kultúry na našom území podarilo sa prvý raz až pri odkryve uzavretých nálezových celkov v Čake (okres Želiezovce) na Slovensku (tab. VI). Z Čiech a Moravy, ako som už spomenul, nie je doteraz známa. Početne zastúpeným tvarom je v nej misa s okrajom dovnútra ostro zalomeným, ktorý je niekedy výrazne zosilnený na von-

kajšej strane. Tento druh keramiky je často vyrobený z hnedavej hliny so silnou piesčitou prímesou, jej povrch je hrubší, často potiahnutý ľahko zmyteľnou vrstvičkou jemnej hliny. Doteraz je tento tvar mís známy iba z fragmentov, celý kus sa nepodarilo zostaviť. Zrejme však ide o misu s veľmi nízkou spodnou časťou. Jej výrazným znakom je zalomenie okraja dovnútra. Na ostrom rozhraní (lome) objavuje sa niekedy malé tunelovité uško, inokedy páskové, trocha masívne, nasadá tesne pod okrajom a pripína sa k stene nádoby na lome. Uvedené nádoby sú zvyčajne hrubo modelované, čím kontrastujú so starostlivo vyhotovenými inými tvarmi, zvlášť s miskami na nôžke.

Nádoby s profilovaným okrajom. Z Čaky a Čenkova sú známe tiež fragmenty väčších nádob, ktorých okraj je zosilnený, profilovaný a šikmo zrezaný (tab. V, 4). Často býva zdobený radom zvislých vrypov, výnimočne i vpichmi. Podhrdlie nádoby býva vyhladené, niekedy sú zjavné stopy hladidla, vodorovne ťahaného. Povrch nádoby býva zdrsnený. Toto zdrsnenie je rôzne urobené, niekedy azda zväzkom ostrej trávy, inokedy hrebienkovitým nástrojom, a to tak, že krátke rýžky sú na seba kladené v rôznom smere. Keramika zdanlivo vybočuje tvarom a niekedy aj technickým vyhotovením (ostré vypálenie) z neskoroeneolitického inventára, pripomína skôr rímskoprovinciálne tvary. Je to pozoruhodné tým skôr, že napr. i J. Banner[56] zdôrazňuje u keramiky z Diószegu podobnosť s halštatskými nádobami. Ukazuje to na rôznorodosť slavónskej keramiky a nabáda k väčšej opatrnosti pri určovaní nálezov. Vyhladené podhrdlie, ako aj stopy hladidla sú prejavom známym prevažne v dobe bronzovej. Rekonštrukcia opisovaných tvarov z našich nálezov nie je doteraz možná. Analógie k tejto keramike, zastúpenej doteraz len v našich nálezoch, nepoznáme, treba však upozorniť, že zdrsnenie povrchu u slavónskej keramiky sa hojne používa na úžitkových tvaroch, napr. vo Vučedole.[57]

Ďalším výrazným prejavom slavónskej keramiky na našom území sú štíhle *amforovité tvary.* Ich hrdlo, kónicky sa zužujúce k ústiu, je bez výzdoby, zatiaľ čo ostatné telo má zdrsnený povrch. Dve protiľahlé, páskové uchá sú umiestené pod najväčšou baňatosťou (tab. VIII, 3). Tento tvar je dosiaľ známy z nášho územia len z Čaky (poloha Kopec), kde tvoril jedinú nádobu v žiarovom hrobe č. 4/50, ktorá súčasne slúžila za popolnicu. V črepovom materiáli z tej istej lokality sú pravdepodobne zlomky ďalších podobných nádob. Tento druh amfor sa veľmi líši od baňatých amfor, aké sú známe napr. z Vučedolu a Zóku a ktoré sa uvádzajú do spojitosti s vplyvom šnúrovej keramiky na slavónsku kultúru (pozri s. 45). Podnety k štíhlym tvarom možno hľadať pravdepodobne v juhovýchodných kultúrach.[58] Tiež v materiáli z výskumu R. R. Schmidta z Vučedolu sú niektoré formy amfor menej baňaté a tvoria prechodný tvar k našim štíhlym formám. Okrem týchto amfor objavujú sa v materiáli slavónskej keramiky ešte podobné tvary, ale bez úch. Ich hrdlo býva nižšie a okraj je von vyklenutý. Povrch je zvyčajne zdrsnený (slamovaný), ale výnimkou nie je ani povrch hladký, leštený. Tiež v materiáli vykazujú vzájomné odchýlky. Na našom území boli zistené v Čake (poloha Diely) v kultúrnej jame (sonda úsek 108—110 m). Zhodný tvar ukazuje i nález zo Solt-Palé v Maďarsku.[59]

Zvláštne postavenie v rámci slavónskej keramiky zaujíma nádobka z Veľkých Kostolian (okres Piešťany),[60] ktorá sa vymyká z jej rázu tak tvarom, ako aj vyhotovením výzdoby. Má mierne *hruškovitú formu* s nábehom na vytvorenie hrdla, zdobená je vruborezom pod okrajom a šrafovanými rytými trojuholníkmi (vyplnenými bielou hmotou) po celom obvode. V. Krička ju zaradil do rámca slavónskej (vučedolskej) kultúry, K. Willvonseder[61] nevylučuje však jej príslušnosť k retečskej (Retz) skupine. V slavónskej keramike je uvedený neznámy tvar (tak isto v retečskej[62]). Hviezdicovitý motív v negatívnom vyhotovení pripomína síce nálezy z Retzu, ale objavuje sa aj v sedmohradskej keramike zdobenej brázdeným vpichom. Príslušnosť nádobky z Veľkých Kostolian k slavónskej keramike sa nedá preukázať, ale rozbor ozdobných prvkov ukazuje, že je s ňou časove zhodná. Dokiaľ nebude lepšie preskúmaný kultúrny okruh, z ktorého táto forma pramení, nie sú námietky zaradiť ju predbežne do rámca slavónskej keramiky. Tvarove najbližšie stojí k niektorým nádobám z Mondsee.

Džbány tvoria v rámci slavónskej keramiky na našom území dôležité chronologické spojivo s inými kultúrnymi skupinami, zvlášť so šnúrovou a so skupinou zvoncovitých pohárov. Vykazujú niekoľko rôznych tvarov, medzi nimi je dôležitý najmä džbánok zo Slánskej hory v Slanom (obr. 14), ktorý tvarove naväzuje na formy zvoncovitých pohárov. S nimi spojuje slavónsku keramiku i fragmentálne zachovaný malý ne-

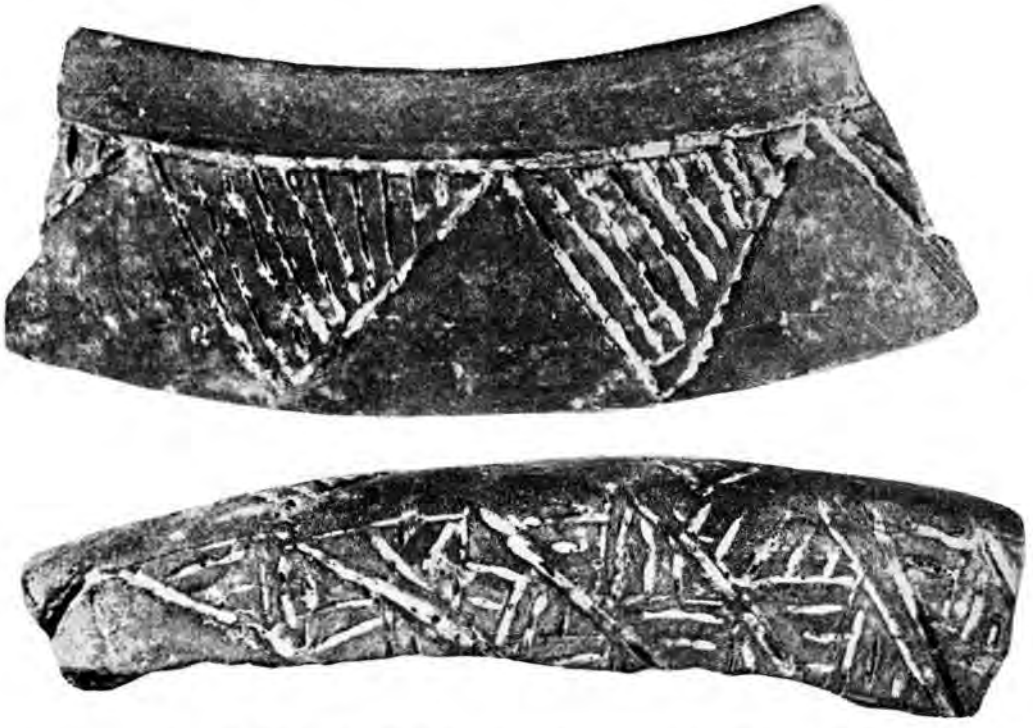

Obr. 12. Nitriansky Hrádok, okres Šurany, poloha Vysoký breh.

zdobený džbánoček z Čaky (pol. Diely, z kultúrnej jamy v m 108—110, obr. 5, 3), ktorý sa v ničom nelíši od bežných sprievodných džbánkov kultúry zvoncovitých pohárov. Džbán z Čenkova, rovnako zachovaný v zlomkoch, zdobený plastickými rebrami (tab. V, 1), má odsadené hrdlo a masívne páskové ucho na najväčšej výduti. Že plastická výzdoba v slavónskej keramike nie je cudzia, dokladá nádobka z Rácegres-puszta[63] v Maďarsku. Na iné formy poukazuje žiarový hrob č. 8/51 z Čaky, ktorý obsahoval tri džbány. Z nich najväčší je dosiaľ nerekonštruovaný, vykazuje však, ako sa zdá, vzťahy k šnúrovej keramike a z ostatných dvoch menších jeden (tab. VIII, 5) sa blíži tvarom k šnúrovým džbánkom, druhý (tab. VIII, 4) ukazuje skôr na starobronzové formy (predúnětické). Najväčší džbán z tohto hrobu sa najskôr podobá džbánu z hrobu č. 5, ktorý má analogické tvary v obsahu šnúrovej keramiky (pozri s. 45).

Iné tvary. V materiáli zo sídliska v Čake a v Čenkove je vo fragmentoch doložených niekoľko ďalších keramických foriem, ich rekonštrukcia žiaľ nie je možná. Sú medzi nimi zastúpené šálky s páskovým uchom pod okrajom (obr. 9, 7, 8), niekedy zdobeným šikmými rýžkami (Čenkov, Levice), ďalej šálky s odsadeným hrdlom a masívnym páskovým uchom na tele, zvisle ryhovanom, ako aj hrncovité formy, niekedy so zdrsneným povrchom a odsadeným dnom. Mnohé z nich sa blížia svojím vyhotovením nádobám staršej doby bronzovej. Medzi týmito tvarmi sú zastúpené aj nádobky s odsadeným hrdlom, pre ktoré analógiu tvoria maďarské nálezy z Diószegu.[64] Niektoré zlomky patria pravdepodobne k širokým roztvoreným tvarom, ktorých okraj bol zosilnený a von vyhnutý. Tieto nádoby boli opatrené jazykovitými, hrotitými, zriedka i pologuľovitými výčnelkami, zvyčajne umiestenými na hrdle, hneď pod okrajom. Výnimočne je na lome misovitej nádobky znútra vytlačená von hrotitá vypnulina. V čenkovskom materiáli sú zastúpené aj malé bombovité nádobky so zúženým hrdlom, i väčšie hrubé tvary s mierne von vyklenutým okrajom, šikmo zrezaným (kultúrna jama čís. 4/52), a nádoby s ostro lomeným telom a plastickou páskou zdobenou vrypmi nechtom na rozhraní (kultúrna jama č. 1/53). Misy sú zastúpené niekoľkými tvarmi, ich rozpoznanie nie je vždy v črepovom materiáli možné. Sú však medzi nimi pomerne často zastúpené nezdobené formy z jemného materiálu, s okrajom zosilneným na vnútornej strane, takže pôsobia dojmom, ako by pri okraji bola nalepená plastická páska (Levice, Čenkov, kultúrna jama č. 2/53). Slavónska keramika je teda, ako ukazujú predovšetkým nálezy z Čaky a Čenkova, veľmi bohatá na tvary. Ich úplnému poznaniu bráni však nedostatok celých foriem. Zdá sa, že pozornosť hrnčiarov sa predovšetkým obracia na vyhotovenie okraja a na vonkajší

vzhľad nádoby, kde je úmyselne vytváraný ostrý kontrast medzi vyhladeným podhrdlím a rôzne urobeným zdrsnením (porov. napr. tab. VIII, 3). Materiál nie je jednotný ani čo do zloženia, ani v technickom vyhotovení a farbe, a je už značne blízky vyhotoveniu keramiky doby bronzovej. Obzvlášť niektoré tvary baňatých nádobiek pripomínajú starú únětickú (predúnětickú) keramiku, ako poznáme v Čechách a na Morave, ku ktorej sa blíži i úpravou povrchu nádob.

Prasleny nevykazujú žiadne zvláštne tvary, ktoré by ukazovali na svojráznosť slavónskej keramiky. Doteraz ich poznáme po jednom kuse zo sídliska v Čake (tab. VI, 14) a v Čenkove (jama č. 2/53, zachovaná iba polovica, obr. 10, 12). Ide o bežné dvojkónické prasleny.

V Čake-Diely sa našiel malý *guľovitý hlinený predmet* o priemere asi 3,5 cm (v sonde K, úsek 31—36 m). Je prederavený niekoľkými otvormi. Jeho účel nie je známy a zostáva v obsahu slavónskej keramiky bez analógií. Vykazuje vzdialenú podobnosť s bronzovými hlavicami ihlic, rozšírenými vo švajčiarskej oblasti.

Doklady samostatnej antropomorfnej plastiky z územia Československa sú dosiaľ neznáme. Táto otázka si však zaslúži pozornosť, pretože so šírením slavónskej keramiky na sever a severozápad sa spojujú niektoré nálezy, ktoré dokladajú ráz týchto idolov. A. Mozsolicsová priraďuje ku slavónskej kultúre starší nález z Velem.[65] Príslušnosť tohto štylizovaného idolu k štýlu slavónskej keramiky nie je dokázaná, je však na základe tvarovej podobnosti s nálezmi z Ľubľanských blát pravdepodobná. V každom prípade ukazuje svojou pokročilou štylizáciou dobový charakter na sklonku neskorej doby kamennej, ktorému zodpovedajú zhodné prejavy v mladšej fáze kanelovanej kultúry na južnom Slovensku (Levice[66] a nové doteraz nepublikované nálezy zo Šároviec a i.). Paralelný vývoj tejto neskorej fázy kanelovanej keramiky so slavónskou kultúrou je doložený stratigraficky, ako uvádzam ďalej. Zdá sa, že v tejto dobe sa šíri smerom na sever aj obľuba idolov s pohyblivými hlavičkami (Velem, Šárovce), pôvodne rozšírených na juhovýchode. Aký podiel na tomto šírení má slavónska keramika, je dosiaľ otvorenou otázkou. Sklon k štylizácii idolov dosahuje až na Moravu, predovšetkým do Čiech (kamenné idoly, Stehelčeves a i.), a súvisí iste s juhovýchodným prúdom.[67] Aj tu je však podiel slavónskej kultúry dosiaľ neriešiteľný. S idolmi slavónskej keramiky,[68] ktoré sú nezriedka vyhotovené ako duté figúrky (Ľubľana), spojuje však naše idoly z neskorej doby kamennej zhoda v kýpťovite vyhotovených horných končatinách. R. R. Schmidt vidí v dutých idoloch z Ľubľanských blát pôvod v podunajských domácich kultúrnych prejavoch.[69]

Slavónska keramika patrí medzi najozdobnejšie tvary neskorej doby kamennej. *Výzdoba* sa však sústreďuje predovšetkým na jediný tvar, misku na nôžke. Už jej forma poskytovala hrnčiarovi mnoho príležitosti na vytváranie osobitných variantov a výzdobou mal byť zdôraznený jej zvláštny účel. Účinok sa docielil rôznym spôsobom: farebnou, zväčša však bielou inkrustáciou, rôznosťou vo vyhotovení výzdoby (brázdený vpich, ryha, hlboký vpich a iné), pôsobivosťou vhodnej kombinácie zdobených a hladkých plôch (negatívny ornament), ako aj mnohotvárnosťou užitých kompozičných prvkov.

Brázdený vpich, ktorý sa niekedy nevhodne spojuje s odtlačkami šnúry a tým uvádza do súvislosti so šnúrovou keramikou, je veľmi rozšírený nielen v ústredí slavónskej keramiky, ale aj v Maďarsku, Rakúsku, na Slovensku a Morave. V Čechách však okrem neho častejšie vystupuje rytá línia, príp. okrúhly, hlboký vpich. Je prirodzené, že výzdoba sa prispôsobovala miestnemu prostrediu a aspoň čiastočne sa tvorila v duchu predstáv domáceho obyvateľstva. Import tejto keramiky, ako sa predpokladá v starších prácach, javí sa dnes na základe nových nálezov a objasnením miestnych vzťahov ako nie vždy prijateľné vysvetlenie. Preto neprekvapí, keď sa stretneme vo výzdobe s prvkami domácimi, prípadne inými, ako napr. s „maršovickým" ornamentom na miske s lalokovitou nôžkou z Prahy-Bohníc.

Dosiaľ ojedinelou v rámci slavónskej keramiky sa javí výzdoba niekoľkých keramických zlomkov z Hurbanova (prv Stará Ďala, poloha Bacherov majer), ktorá v našom ostatnom inventári slavónskej keramiky nemá zatiaľ analógiu. Skladá sa z viacerých (troch až štyroch) sústredných rytých kruhov, bielo inkrustovaných, ku ktorým smeruje ojedinelá ryha, takže ornament pôsobí dojmom, ako by bol zavesený (na obrázku č. 8 nie je táto ryha znateľná). Nádoba, ktorej tvar sa nedá zo zachovaných fragmentov rekonštruovať, bola okrem uvedeného terčovitého ornamentu zdobená ešte radmi vodorovných prerušovaných rýh (skôr vrypov), rovnako bielo inkrustovaných, a na jednom zlomku aj hrotitým výčnelkom. Materiál zodpovedá svojim spraco-

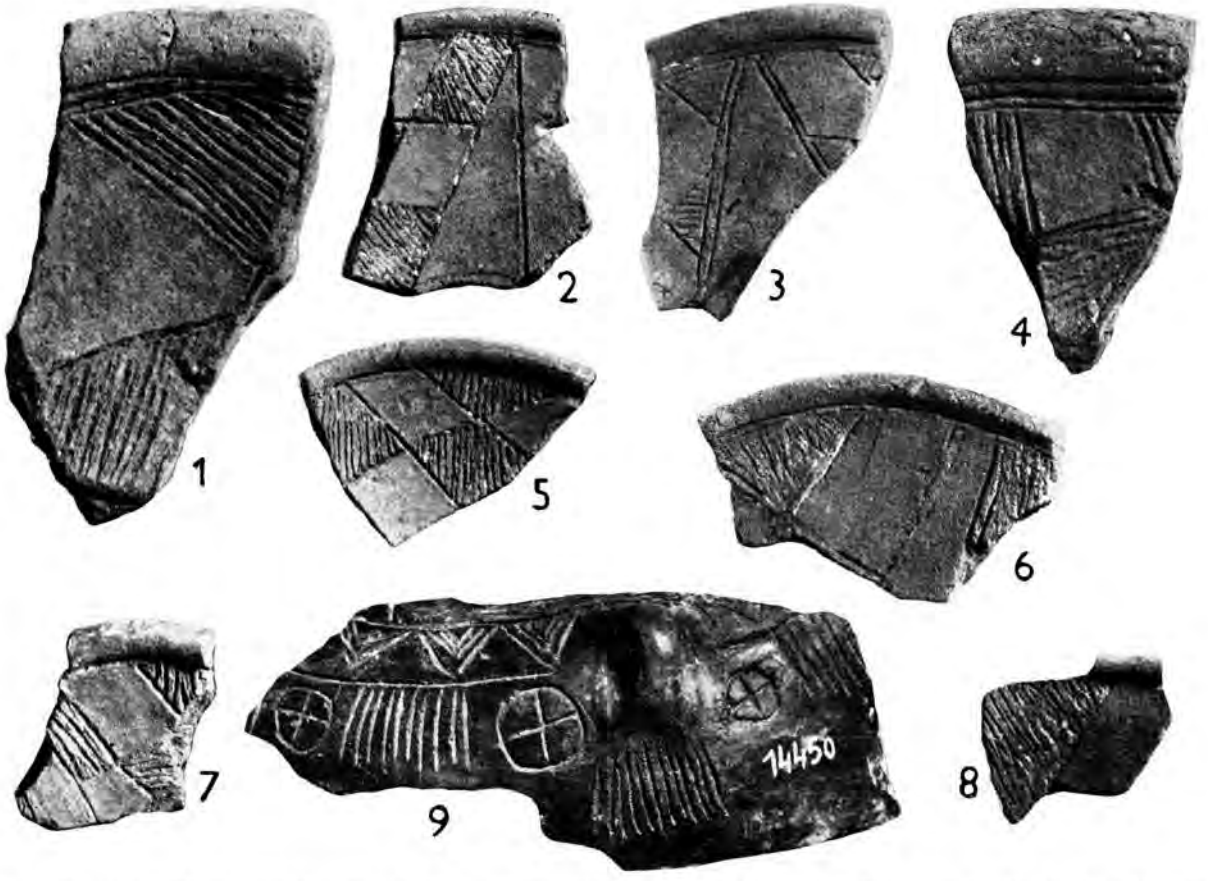

Obr. 13. Slavónska keramika: 1—8 Čaka (okres Želiezovce), maďarovská kultúra: 9 Nitriansky Hrádok (okres Šurany), poloha Zámeček.

vaním (stopy po hladení povrchu, zvlášť na vnútornej strane) keramike z neskorej doby kamennej a zo staršej doby bronzovej. Terčovitá výzdoba zo sústredných kruhov, ktorých vyhotovenie ukazuje vyobrazenie na obr. 8, č. 3, 7, líši sa vzájomne tak vyhotovením, ako aj veľkosťou. V jednom prípade sa objavujú nábehy na hranatý tvar terča. Veľmi sa blíži ornamentu, z ktorého ho pravdepodobne možno odvodiť a ktorého korene tkvejú v slavónskej oblasti. Sú to predovšetkým slnečné symboly a ich deriváty, známe najmä z obsahu keramiky Ľubľanských blát, ale aj z Vučedolu.[70] Na tej istej lokalite prejavuje sa však aj silný sklon k vyhraneniu týchto terčovitých symbolov, ktoré menia niekedy svoj tvar na kosoštvorec. V tejto podobe zaniká často ich pôvodný tvar a stávajú sa súčasťou zložitého ornamentu, zostaveného do horizontálnych, zriedka vertikálnych pásov. Vtedy strácajú aj svoj podstatný znak, lemovanie obvodu drobnými rýžkami, poprip. trojuholníkmi (v technike vraborezu) alebo kľukatkou. Podľa R. R. Schmidta súvisia tieto tvary s kultovým symbolom ženského pohlavia. Slnečné symboly, ktorých stred poskytol mnohotvárne možnosti výzdoby (geometrické obrazce, štylizované ľudské postavy a pod.), často majú jednoduchší tvar sústredných kruhov, ktorými sa blížia nálezom z Hurbanova.[71] Niekedy však sústredné, bielo inkrustované kruhy práve tak ako spomenuté kosoštvorce stali sa vo Vučedole súčasťou celej výzdoby, do ktorej boli organicky pojaté.[72] Tam sa tiež objavujú veľmi často v trojnásobnom až štvornásobnom vyhotovení. Zdá sa, že tieto symbolické terčovité motívy, ktoré tvoria v Slavónii (zvlášť vo Vučedole) výrazný znak výzdoby na keramike, strácajú pri prenikaní na sever a severozápad postupne na význame. Objavujú sa tam len zriedka a často už v pozmenenej a značne zjednodušenej podobe. Na území Československa iba výzdoba na črepoch z Řepcryj (a snáď aj z Holedča a Velkých Žernosek?) udržala si pôvodný symbolický ráz. Hurbanovskému nálezu sa najviac približuje výzdobou keramika z budínskeho hradu, ktorá sa odlišuje len pravidelnejším vyhotovením kruhov.[73] Práve tak ako v našom prípade ide aj tu o zlomky z podhrdlia nádob, ale ani tu sa nedá tvar nádoby zrekonštruovať. S kon-

centrickými krúžkami, ktoré tvoria jedinú výzdobu, stretávame sa i na džbánku z Dunapentele. Pre jeho neobvyklý tvar nepozná P. Paty[74] v maďarskom materiáli analógiu, zdôrazňuje (spolu s A. Mozsolicsovou) jeho vzťahy k vučedolskej keramike, v obrazovej časti svojej práce ho priradil však k severopanónskej inkrustovanej keramike. Príslušnosť k slavónskej keramike nie je teda pre výnimočnosť formy preukázaná, ale pre výzdobu nemožno hľadať iné analógie ako práve v jej okruhu. Je pravdepodobné, že nositelia slavónskej keramiky pri svojom prenikaní do severnejšie položených oblastí prispôsobovali ornamentiku zmeneným pomerom, čo sa prejavovalo predovšetkým jej zjednodušovaním a novou kombináciou s inými výzdobnými prvkami. Ak sa objavujú krúžky so stredovým vpichom i v obsahu uvedenej už severopanónskej kultúry, dá sa to považovať za jeden z možných survivalov výzdoby slavónskej keramiky.

Spomínané už zlomky z Řeporyj sú ďalším vzácnym dokladom slnečných symbolov na našom území. Stredový ornament nie je jasný, ale aj tak celkové usporiadanie nenecháva na pochybnostiach, že ide skutočne o ornament obvyklý v ústredí slavónskej kultúry. Zdá sa, že celkovým vyhotovením sa blíži skôr nálezom z Ľubľanských blát ako z Vučedolu. Lemovanie kruhového terča kľukatkou je tiež v Ľubľani hojnejšie, vo Vučedole ho zastúpila výzdoba urobená vruborezom. Ostatná výzdoba řeporyjských črepov nedovoľuje rekonštrukciu, ale sa zdá, že s oblasťou slavónskou má málo spoločného. Do akej miery sa tu uplatňuje domáci či iný vplyv, nedá sa dosiaľ rozhodnúť pre malý počet prípadov.[75] S iným druhom ornamentu, ktorý svojimi koreňmi väzí v motíve slnečných symbolov, stretávame sa tiež na črepe zo Žehry-Dreveníka (tabuľka VII, 1). Ide o jednoduchý rytý krúžok, lemovaný krátkymi ryhami, náznakmi slnečných lúčov. Stred kruhového terča zostáva bez výzdoby. Aj tu sa právom môžeme domnievať, že ide o vzdialenú, značne zjednodušenú napodobeninu slnečných symbolov. Znázornenie lúčov krátkymi ryhami je bežné vo Vučedole. Motív slnka, t. j. krúžku s naznačenými lúčmi je však v eneolite značne rozšírený a stretávame sa s ním aj v iných kultúrnych skupinách.[76] Zdá sa, že je tam vždy cudzím prvkom a jeho pôvod je na juhovýchode, kde sa často používa (porovnaj napr. motívy z Mykén, Nauplia a pod.[77]). Kruh rozštvrtený krížom, teda znovu zjednodušený slnečný symbol, objavuje sa výnimočne aj na maďarovskej keramike (Nitriansky Hrádok, poloha Zámeček, obr. 13, 9).[78] Aj tu ho možno vysvetliť vplyvom slavónskej kultúry v staršej dobe bronzovej. V takej istej podobe sa u nás objavujú na miske z Velkých Žernosek, kde už ich umiestenie (na vnútornej strane nádoby) zdôrazňuje ich zvláštne postavenie vo výzdobe slavónskej keramiky.[79] Či je však možné ich počet (9) uviesť do súvisu s kalendárom, ako sa domnieval J. Kern, zostáva naďalej problematické. Zoskupovanie výzdobných prvkov do počtu 3 a násobkov tohto čísla je totiž u juhovýchodných kultúrnych skupín značne obľúbené. Či sú aj ryté krúžky na črepe z Čenkova zjednodušenou napodobeninou slnečných symbolov (tab. V, 6), zostáva dosiaľ nevyjasnené.

Súvislosť so slnečnými symbolmi vykazuje tiež výzdoba džbánku zo Slaného — Slánskej hory (obr. 14). Je umiestená pod uchom nádoby, ide o neuzavretý, podkovovite roztvorený ornament, lemovaný nepravidelnou kľukatkou. Tvorí spojovací článok medzi slnečnými symbolmi a plastickými podkovovitými pásikmi, ktoré vystupujú v niektorých skupinách neskorej doby kamennej v strednej Európe (lievikovité poháre, zvoncovité poháre a i.), ktoré však nechýbajú ani na sprievodných tvaroch slavónskej keramiky v Maďarsku.[80]

Negatívny ornament tvorí jeden z ďalších výrazných výzdobných článkov slavónskej keramiky. Vedľa farebnej inkrustácie najviac pôsobil vo vonkajšom vzhľade keramiky. Negatívna kľukatka patrí k jeho hlavným druhom. Je zastúpená tak na keramike z Ľubľanských blát,[81] ako aj vo Vučedole a na lokalitách vyznačujúcich postup slavónskej keramiky na sever. Sem patrí aj zlomok nádoby neurčitého tvaru, nájdený v Šárovciach (lokalita III, Makócza-domb). Negatívna kľukatka vystupuje tu (obr. 8, 6) jasne z plochy šrafovanej brázdeným vpichom. Črep sa celým vyhotovením blíži k českej jordanovskej keramike, kde negatívna kľukatka často vystupuje na džbánočkoch. Podobne urobenú kľukatku, znova lemovanú brázdeným vpichom a zasadenú do šikmo šrafovanej plochy, poznáme aj z ucha nádobky zo Starých Zámkov pri Líšni (obr. 1, 7) a v peknom vyhotovení na vnútornej strane misky na nôžke z Prahy VIII — Zámkov (tab. II, 2a).

Iným druhom výzdoby používajúcej negatívne pôsobiace plochy je šachovnicový motív. Do Čiech však jeho obľuba nezasiahla, dosiaľ je tam

Obr. 14. Slaný, Slánska hora.

neznámy. Výnimku azda tvorí len zlomok misky z Prahy-Šárky (Kozákova skala), ktorého ornament však nedovoľuje úplnú rekonštrukciu (tab. IV, 1). Obyčajne je šachovnica umiestená do trojuholníkov, ktoré bývajú štyri, takže sa vo vnútri misiek vytvára nezdobený motív hviezdice. Tak je to napr. u misky s kvadratickou nôžkou z Čaky (tab. VIII, 1b), podobne i u nálezu z Jaroměřic (obr. 3, 3), Šlapanic (obr. 3, 1), a snáď podobnú výzdobu mali aj misky zo Šároviec (tab. VII, 4, 5), Pečenice (tab. VII, 2), Kamenina (obr. 2, 5), Nesvad (tab. VII, 7) a z iných miest. Analógie k usporiadaniu šachovnice do trojuholníkového tvaru sú známe z maďarských nálezísk Szentes-Jaksor,[82] Kecskemét-Szikra, Szentkirályszabadja[83] a pod. Ukazuje sa teda, že na strednom Podunají a v priľahlých krajoch patrí tento druh výzdoby misiek k najhojnejšie používaným. Šachovnicový motív striedajúci vyplnené (najviac šrafované) trojuholníky s nezdobenými plôškami mnoho ráz sa však nahradzuje jednoduchým mriežkovaním plochy. Podobne býva do trojuholníkového tvaru vtesnaná aj iná výzdoba, napr. zachovaná na dvoch črepoch z Ivánky pri Nitre (tab. VII, 6 obr. 8, 1), lemovaná po bokoch kľukatkou. K. Willvonseder[84] kladie jeden z uvedených zlomkov do okruhu kultúry maďarovskej. Všetky prvky zastúpené vo výzdobe sú však už známe z obsahu slavónskej kultúry, niet preto námietok, aby sme v nich videli jeden z ich dokladov.

V Čechách sa k negatívnemu ornamentu často používa rad trojuholníkov (Praha-Zámka, Praha-Zlíchov). Trojuholník sa objavuje ako výzdobný prvok aj na iných lokalitách, u nás napr. aj v Dreveníku (Žehra, tab. VII, 7), v Ivánke pri Nitre (tu vo výzdobe vonkajšej strany misky, podobne ako u črepu z Palliardiho hradiska na Morave), na Starom Zámku pri Jevišoviciach a pod. V Čechách tvorí najpoužívanejší prvok vo výzdobe vôbec, vystupuje tam v rozdielnom vyhotovení a kombinácii s inými výzdobnými prvkami v mnohých variantoch, a zdá sa, že práve trojuholník vytvára miestny svojráz českej slavónskej keramiky. Zvyčajne je jeho plocha vyplnená rovnobežnými rýžkami (Praha-Zámka, tab. IV, 7, Bylany-Okrouhlík, tab. I, 1), inokedy nepravidelne rozhodenými vpichmi (Praha-Zlíchov, Praha-Šárka, tab. IV, 6) a pod.

Vruborez patrí naopak medzi málo používané výzdobné prvky slavónskej keramiky u nás. Medzi českými nálezmi sa dosiaľ nevyskytol, z Moravy je až dosiaľ známy v jedinom prípade, a to na vnútornej strane zlomku misky z Jaroměřic (obr. 3, 3). Aj tu je však urobený len plytko. Zo Slovenska poznáme dva prípady vruborezu. Jedným z nich je šálka z Pathu (pozri vyššie), druhým prípadom je okrajový črep zo Šároviec. Tvar nádoby sa žiaľ zo zachovaného šárovského fragmentu nedá rekonštruovať. Ide tu tiež o trojuholníky, urobené vruborezom (tab. VII, 3). Tak u črepov z Jaroměřic, ako aj u šárovského je vruborez sprevádzaný brázdeným vpichom. Technika vruborezu pramení v prácach v dreve a na keramike pôsobí cudzím dojmom. Je pravdepodobné, že bola na ňu prenesená zo zdobených drevených výrobkov. Mnohé z nádob slavónskej kultúry pripomínajú drevené predlohy (napr. kruhové fľaše, známe z Vučedolu[85]), a to tak výzdobou, ako aj tvarom. Na keramike slúžila

drsná vyštiepaná plôška vruborezu na lepšie zachytenie bielej masy, inkrustácie, čím sa docieľovalo kontrastne pôsobiacej výzdoby na väčších plôškach. V okruhu slavónskej keramiky nadobudol vruborez najväčšie rozšírenie vo Vučedole, kde patrí medzi najčastejšie používanú výzdobu. Jeho prítomnosť sa tam rôzne vykladá, prehľad názorov prináša najnovšie J. Korošec,[86] ktorý zastáva názor o pôvode vruborezu v juhovýchodnej Európe (podobne J. Nestor[87]). Je pravdepodobné, že obidvaja bádatelia sú bližšie pravde ako názory o západnom, resp. severozápadnom pôvode (H. Behrens, G. Kossina a i.). Pri prenikaní na severozápad opúšťa slavónska keramika, ako sa zdá, tento výrazný ornament a jeho výskyt na tejto ceste je už výnimkou.[88]

Výzdoba vnútornej časti misiek na nôžke je vo väčšine prípadov orientovaná okolo stredu, ktorý býva rôznym spôsobom zdôraznený. Často je v strede kruhová jamka, niekedy dosť hlboká, inokedy len plytká. Podobné jamky sa nie raz vyskytujú aj na spodnej strane nôžky (Abrahám, Melk v Rakúsku a i.). Okrúhle jamky na vnútornej strane misiek bývajú lemované vpichmi (Bylany-Okrouhlik, tab. I, 1b, Abrahám, obr. 11), inokedy rytou ryhou urobenou brázdeným vpichom. Ale aj v ostatných prípadoch, ak nie je jamka zdôraznená, ponecháva výzdoba plôšku v strede hladkú.

S kľukatkou, ktorá sa často používala na lemovanie okraja výzdoby, úzko súvisí schodovitý ornament, ktorý tvorí šikmé, šrafované trojuholníky. Je to opäť výzdoba, ktorá našla väčšiu obľubu na pôde Maďarska a na južnom Slovensku, v Čechách vystupuje pomerne vzácnejšie a v odlišnom vyhotovení. Schodovitý ornament je však rozšírený v celej oblasti slavónskej keramiky (Ľubľanské blatá, Vučedol, u nás Kamenín a i.). Objavuje sa v Karpatskej kotline ešte v staršej dobe bronzovej, podľa P. Patayа ako dedičstvo slavónskej keramiky.[89]

Na zlomku misky so zosilneným okrajom z Čenkova (kultúrna jama č. 1/54) objavila sa výzdoba v tvare dvoch krátkych, prekrížených rýh (obr. 9, 4). V slavónskej keramike je takmer neznáma. Jej výskyt ukazuje na začiatok doby bronzovej, keď sa s podobnou výzdobou stretávame napr. v kisapostágskej skupine. Vtedy sa tiež jednoduchý kríž stáva jednoduchým námetom na výzdobe buď steny nádobky, alebo jej dna.[90]

Plastická výzdoba bola vo vučedolskej kultúre málo obľúbená, a to tak v jej ústredí, ako aj v miestach, kam jej nositelia prenikli. Výnimku tvoria iba plastické, šikmé rebrá na džbánku z Čenkova (tab. V, 1) a ľahostajne urobené plastické lišty, prerušované stiskami prstov z tejže lokality. Plastické rebrá sa objavujú na slavónskej keramike napr. v Čoka a Rácegres-puszta v Maďarsku.

Z ďalších motívov vo výzdobe objavuje sa husté miežkovanie, a to v Čechách (tab. I, 1b) a na Morave (obr. 1, 5). Na Slovensku sa dosiaľ nevyskytlo, snáď okrem podobnej výzdoby na vnútornej strane črepu z misky zo Šároviec (nepublikované). Objavuje sa tiež lemovanie rytej čiary na jednej strane (niekedy aj na oboch) krátkymi rýžkami, kolmo na ňu nasadenými, napr. na miske z Abrahámu a Veľkých Kostolian. Je to motív častý v ústredí slavónskej keramiky (Vučedol, Ľubľanské blatá, Hrustovača), obvyklý však aj v iných kultúrnych skupinách (jordanovská a pod.). Vzácne použitou výzdobou je tiež nepravidelné mriežkovanie a usporiadanie ornamentu na vnútornej strane zlomku misky z Ivánky pri Nitre (tab. VII, 6a), ku ktorej neposkytujú analógie ani naše ani zahraničné nálezy. Zvláštne postavenie v úžitkovej keramike slavónskej kultúry zaujíma bohato zdobený zlomok misky s ostro zalomeným okrajom z Nitrianskeho Hrádku. Získal sa zberom na rozrušenom sídlisku v susedstve výskumu, ktoré viedol A. Točík (ďakujem mu za súhlas na uverejnenie a za fotografie). Črep je zdobený na zalomenom okraji radom šikmo šrafovaných trojuholníkov, hrotom obrátených ku dnu a na spodnej strane s nepravidelnou, uvoľnenou výzdobou, zostavenou do šikmých pásov a predstavujúcou asi tiež šrafované trojuholníky. Hlboký ornament urobený brázdeným vpichom je bielo inkrustovaný. Tvarove ide o misku, akú v zlomkoch poznáme z iných juhoslovenských nálezísk, zvlášť však z Čaky. Výzdobou zostáva však v našom materiáli dosiaľ ojedinelým zjavom. Hlbokým vrypom a množstvom bielej inkrustácie pripomína keramiku z Vučedolu, v obsahu ktorej nachádzame aj vhodné analógie k tvaru výzdoby,[91] zvlášť pokiaľ ide o šrafované trojuholníky.

Všetky dosiaľ uvedené druhy výzdoby, ktorých je však veľký počet a nemožno ich v jednotlivostiach prebrať, vzťahujú sa predovšetkým na výzdobu honosného tvaru slavónskej keramiky, misky na nôžke. Naopak úžitková keramika vyniká jednoduchosťou výzdoby aj

Obr. 15. 1 — Abrahám (okres Galanta), 2 — Čaka (okres Želiezovce).

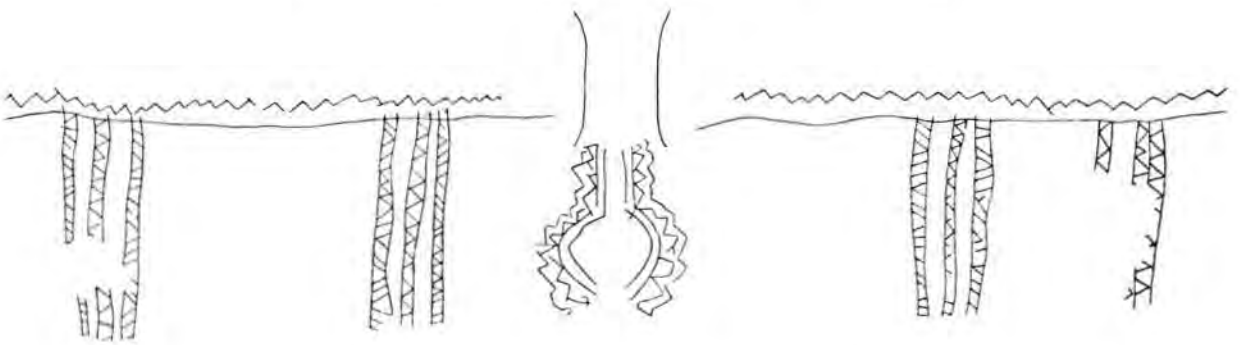

Obr. 16. Slaný, Slánska hora, rozvedený ornament džbána.

napriek početnosti svojich foriem. Zväčša je povrch nezdobený, ale dobre vyhladený, často vyleštený, so stopami hladidla, čím pripomína niekedy keramiku staršej doby bronzovej. Úžitková keramika má zväčša drsný povrch, niekedy je toto zdrsnenie celkom nepravidelné, inokedy je v ňom zrejmý určitý systém a robilo sa buď hrebeňovitým nástrojom, alebo zväzkom ostrých, tvrdých travín. Na úžitkovej keramike sa ráta s kontrastom vyhladeného hrdla a zdrsneného tela nádoby. Je to opäť technika, rozšírená najmä v staršej dobe bronzovej. Vedľa zdrsnenia povrchu je jedinou výzdobou niektorých nádob len ryhovanie okraja, prípadne hrotitý alebo pologuľovitý výčnelok. Výnimočne sa vyskytla trojuholníkovitá výzdoba, vyplnená kľukatkou na črepe z Čaky (Diely, obr. 5, 8). Má ráz výzdoby známej na keramike bodrogkeresztúrskej, kľukatka však pripomína ornament, obvyklý v mladšej kanelovanej kultúre. Inkrustácia, pokiaľ sa na slavónskej keramike zachovala, má ráz bielej vápenitej hmoty. V. Budinský-Krička zistil však na črepoch zo Žehry-Dreveníka aj červené farbivo (podľa ústneho oznámenia).

Slavónska keramika používa predovšetkým jednoduché páskové uchá, aké sa objavujú najmä na džbánočkoch (Slaný, Čaka-Diely, Čaka-Kopec, Čenkov a i.). Na miskách sa objavujú malé tunelovité ušká (tab. IV, 10), z ktorých mnohé pravdepodobne nemali praktický účel. Často však tieto ušká degenerujú a stávajú sa napokon prostými pozdĺžnymi malými výčnelkami. Tieto výčnelky sa objavujú tak na miskách s nôžkou, ako aj na iných misovitých tvaroch. Na niektorých zdobených miskách sa vyskytli i dvojité ušká (s dvoma otvormi), napr. v Bylanoch-Okrouhlíku. Uchá v našich nálezoch si do značnej miery podržujú tvar, aký je rozšírený na slavónskych náleziskách, vyznačujúci sa hmotnosťou vo vyhotovení, vysokým vyklenutím a ostrým odsadením od tela nádoby. Na rozdiel od slavónskych nálezov, kde sú uchá bohato zdobené rytím a inkrustáciou, známe sú u nás až dosiaľ výhradne bez výzdoby. Výnimočne je ucho nahradené dvoma malými otvormi pri okraji (Žehra-Dreveník, obr. 2, 1).

Nedostatok uzavretých nálezových celkov obmedzuje naše poznatky o *kamennej industrii*. Iba na sídlisku v Čenkove (kultúrna jama č. 1/53) sa našla kamenná sekerka, ktorá patrí tejto skupine. Ide o plochý tvar typu Slánskej hory, s tylom niečo zúženým a s ostrím mierne oblúkovite vyklenutým. Druhý kamenný nástroj, ktorý možno prisúdiť nositeľom slavónskej kultúry, je fragment sekeromlatu z Čaky, vyrobený zo zelenkastej horniny. Súmerne zbrúsené ostrie ukazuje vyvinutý eneolitický tvar. Neskoroeneolitické vyspelé tvary kamenných nástrojov sprevádzajú aj nálezy slavónskej kultúry vo Vučedole[92] i v Hidegség v Maďarsku[93] (kde sa objavil aj klin s priečnym žliabkom). Výskyt guľovitých mlatov vo Vučedole v horizonte slavónskej kultúry zodpovedá aj poznatkom zo Slovenska, kde vystupujú pomerne často s mladšou fázou kultúry kanelovanej, časove zhodnej s keramikou slavónskou. V jej obsahu však u nás dosiaľ zistené neboli. Obľuba guľovitých mlatov na sklonku neskorej doby kamennej je asi dobovým zjavom, rozšíreným na značne rozsiahlom území (sú časté napr. aj v altheimskej skupine a v Mondsee[93a]). V Čechách sa našla plochá kamenná sekerka a dláta v obsahu kultúrnej jamy č. 7 v Prahe-Bohniciach (Zámka), ktorá obsahovala iba fragment misky s nôžkou rozčlenenou na tri laloky a zásobnicu. Nástroje nevybočujú tvarove z obsahu českých výšinných sídlisk. Štiepanú industriu nositeľov slavónskej keramiky u nás doteraz nepoznáme až na pazúrikové jadro z Levíc.

Kultúra Ľubľanských blát sa v poslednej dobe spojuje tiež s obchodom s *medenými nástrojmi*, zvlášť s plochými sekerami.[94] Podľa H. Müller-Karpeho skupina depotov, ktorá je rozšírená od východných Álp po Syrmiu, súvisí s Ľubľanskými blatami. Vo Vučedole sa našla kovolejárska forma a plochá sekerka a nechýbajú tam ani drobné dlátkovité predmety, ktoré R. R. Schmidt považuje za hrivny[95], a tiež na sídlisku v Hódmezővásárhely sa spoločne s keramikou slavónskou našiel malý plochý klin s oblúkovite roztepaným a rozšíreným ostrím,[96] avšak dôvodov pre takéto tvrdenie, aspoň čo sa našich krajín týka, je doteraz málo.[97]

Chronológia a kultúrne vzťahy slavónskej kultúry

Slavónska keramika tvorí dôležitý článok v kultúrnych vzťahoch neskorého eneolitu v Karpatskej kotline. Ako progresívna skupina, ktorá podržala túto schopnosť vlastnú celému balkánskemu okruhu, účinne vtláča ráz výzdoby alebo svojich tvarov kultúrnym skupinám, s ktorými prichádza do styku. Jej vitalita sa prejavuje aj

v ďalšom kultúrnom vývoji v strednom Podunaji. Vznik slavónskej keramiky nie je doteraz uspokojivo vyriešený. Za jej ústredie a miesto vzniku sa dnes zhodne považuje Slavónia, kde sa zrodila na podloží starých, domácich kultúr, ale väčšia časť bádateľov ráta s účasťou alebo ovplyvnením stredoeurópskymi, príp. i západoeurópskymi okruhmi. Tak napr. nezriedka sa hľadá vo výzdobe keramiky z Ľubľanských blát aj vplyv *vypichanej keramiky*, a to predovšetkým v širokých, v pravom uhle lomených vypichaných pásoch. Podľa R. R. Schmidta[98] bolo toto ovplyvnenie značne silné a zisťuje v ňom preto jeden z dokladov nordizácie domácej keramiky. Technika výzdoby je však podstatne odlišného charakteru ako v klasickej oblasti vypichaného štýlu, v Čechách a v strednom Nemecku. Neobjavujú sa rozličné druhy vpichov a vypichaná výzdoba na keramike z Ľubľanských blát, okrem jednoducho urobených vpichov, obmedzuje sa iba na brázdený vpich. Jeho použitie sa však neobmedzuje len na oblasť vypichanej keramiky, objavuje sa aj v iných skupinách mladšej a neskorej doby kamennej a jeho teritoriálny rozsah je značný (je známy napr. na keramike jordanovskej, šnúrovej a i.). Vypichaná výzdoba sa objavuje však v severozápadnej časti Balkánskeho polostrova v domácom vývoji už skôr, napr. na sídlisku butmirského charakteru s osobitným miestnym vývojom v Nebo,[99] vo Vinče a i. Ale aj tam (Nebo) sa niekedy považuje za priamy vplyv stredoeurópskej vypichanej keramiky a zhoda je nielen vo výzdobe, ale aj v tvaroch niektorých nádob, zvlášť štíhlych, vysokých vázovitých foriem. Tieto nádoby sú však v najmladšej vypichanej keramike v Čechách práve výsledkom zosilňujúceho juhovýchodného prúdu (sem patrí i sliezska bzenecká váza). Im príbuzné tvary sú v Karpatskej kotline i na Balkánskom polostrove časté[100] a tam možno tiež hľadať ich vznik a hlavné rozšírenie. Možno sa teda právom domnievať, ako už upozornil A. Benac,[101] že niektoré tieto podobnosti stredoeurópskeho a severobalkánskeho neolitu nemuseli vychádzať z jediného prameňa, ale že sa mohli zrodiť v zhodnom čase v rozdielnych krajinách. Nie je možné tiež prehliadať veľkú vzdialenosť medzi obidvoma oblasťami a nedostatok spojovacích článkov. Aj keď sa v posledných rokoch zistilo prenikanie nositeľov mladej vypichanej keramiky do severozápadnej časti Karpatskej kotliny (Zeleneč, Mlynárce na Slovensku a i.), jej výskyt je tu dosiaľ značne riedky. Intenzita osídlenia ľudu s keramikou vypichanou iste tu nebola značná a obmedzovala sa skôr len na ojedinelé prenikanie do oblastí kultúrne často spätých s vývojom na západe. Tiež jej vplyv na domáce prostredie je neznateľný. Takzvané vypichané prvky v keramike z Ľubľanských blát majú pravdepodobne svoj domáci pôvod a nemožno ich preto vzťahovať na pôsobenie vypichanej keramiky, čomu odporujú aj chronologické hľadiská. Vo Vučedole je vpich menej častý, naopak je tam hojný vruborez, menej zasa známy z Ľubľanských blát.

Maďarské nálezy z Koroncó priviedli S. Gallusa[102] k záveru, že v nich treba hľadať silné ovplyvnenie *rössenským štýlom* a v niektorých dokonca vidí pravé rössenské črepy, ktoré sa do Karpatskej kotliny vraj dostali obchodnými stykmi.[103] Tento názor by bolo možné vyvrátiť už prostým poukazom na chronologickú nezrovnalosť, keby sa aj v novej odbornej literatúre znovu neuvádzal. Styk oboch kultúrnych okruhov hľadá sa skôr len v technickom vyhotovení výzdoby ako v tvarovom či inom ovplyvnení. Výzdoba vlastná rössenskej keramike, ktorá vykazuje mnohé juhovýchodné prvky,[104] vo svojich koreňoch je viazaná na oblasť omnoho väčšiu ako rössenská kultúra zaujíma, čím je možné vysvetliť výskyt jednotlivých prvkov aj v iných skupinách (napr. v schussenriedskej a pod.). Na túto skutočnosť upozornil už R. Ložar, zdôrazniac, že v ľubľanskom materiáli niet rössenských vplyvov (na rozdiel od mienky K. Schumachera). Tento názor možno považovať za správny, pretože v opačnom prípade by sme práve pri severozápadnom prenikaní slavónskej keramiky mali predpokladať zvýšený vplyv rössenského štýlu, podmienený väčšou blízkosťou k tomuto centru. Zatiaľ však sa rössenské prvky na tejto ceste strácajú, v Čechách a na Morave v obsahu slavónskej keramiky už vôbec nie sú prekazateľné. S precenením podielu rössenského štýlu a severského vplyvu stretávame sa novšie i v práci Schmidtovej,[105] ktorý podľa vzoru niektorých starších bádateľov (G. Wilke a i.) „vučedolský" štýl považuje za zmiešaný, vzniknutý stmelením rozličných severskopodunajských súčastí. Vzájomným stykom a symbiózou došlo vraj k zlúčeniu výzdobných techník, ktoré sa v severných skupinách (megalitickej, rössenskej, šnúrovej) objavujú ešte samostatne (vruborez, vpich, brázdený vpich, odtlačok šnúry a pod.), ale ktoré už spo-

ločne vystupujú vo výzdobe slavónskej keramiky. Vplyv rössenskej keramiky v obsahu slavónskej kultúry nemožno hľadať a všetky doteraz uvádzané styčné body (zvlášť výzdoba) pramenia zo spoločných koreňov, ktoré sú však spoločné veľkému územiu. Tým je možné odpovedať na Schmidtov názor, že na severe, práve tak ako na juhovýchode, mnohé technické a štylistické vývojové postupy vykazujú toľko podobností, že ich nemožno vysvetľovať inác ako vzájomnými vzťahmi.[106]

Tvarove pôsobí rössenský štýl oproti slavónskej keramike cudzo a nemožno medzi nimi hľadať vzťahy. To isté platí aj o ostatných severných skupinách (megalitickej, kultúre guľovitých amfor a pod.), lebo časté zdôrazňovanie „nordizácie" južných kultúr (R. R. Schmidt) je spôsobené lepšou znalosťou pravekého vývoja v strednej a severozápadnej Európe a aplikovaním tamojších poznatkov na oblasti severného Balkánu. Neraz sa tiež kladie znak rovnosti medzi „prv poznané" a „staršie", čím sa skresľuje vývoj a je daná príčina pre nesprávne chronologické uzávery. Je viac ako pravdepodobné, že dokonalejším poznaním pravekých kultúr Balkánskeho polostrova nájdu sa v blízkej budúcnosti nové kritériá na rozlišovanie a zhodnotenie vplyvu a podielu susedných oblastí a na nové prehodnotenie podielu domáceho vývoja.

Väčšej pozornosti si však zaslúži sledovanie vzťahu slavónskej kultúry k plne eneolitickým skupinám, z ktorých obzvlášť vystupuje do popredia kultúra kanelovaná, zvoncovitých pohárov, šnúrová a bodrogkeresztúrska, ako aj sledovanie podielu v tvarovom a výzdobnom bohatstve starobronzových kultúr. Vzájomný styk slavónskej a *kanelovanej kultúry* je doložený spoločným výskytom oboch skupín na mnohých lokalitách, ako aj niektorými kultúrnymi vzťahmi rozpoznateľnými v archeologickom materiáli. Podľa V. Miloj čić a[107] je staršia fáza „vučedolskej" kultúry súčasná s nálezmi kostolackej skupiny, pre ktorú hľadá vzťahy ku keramike zdobenej brázdeným vpichom v Sedmohradsku a ku Cotofeni kultúre juhozápadného Rumunska (oltenien). Kostolacká skupina je súbežná s mladšou a neskorou fázou kanelovanej (bádenskej) kultúry. V podstate sa zdá, že ide o miestne odlišný prejav tej istej skupiny, ktorá bola v posledných rokoch rozpoznaná i na území juhozápadného Slovenska a ktorá sa tu prejavuje ako najmladšia fáza kanelovanej kultúry. Je pravdepodobné, že časom ju bude možné sledovať vo väčšej rozlohe, aj keď asi s miestnym osobitným vývojom, zavineným už skôr zdôrazňovaným sklonom kanelovanej kultúry k vytváraniu miestnych skupín. Do akej miery sa táto neskorá fáza zhoduje s novo navrhnutým triedením R. Pittioniho,[108] ukážu až budúce nálezy. Pozorovania na slovenských lokalitách, pokiaľ ide o vlastnú náplň jednotlivých stupňov, nekryjú sa vždy s poznatkami z rakúskych nálezisk. Ostáva tiež otvorenou otázkou, ako to už uviedol R. Pittioni (s. 190), či sa objektívne dokázateľné rozdiely medzi jednotlivými fázami môžu vysvetľovať len časovými rozdielmi, alebo či je tu účastný i faktor priestoru. Tiež rané fázy (známe zvlášť z rakúskych nálezov z Neusiedl am See,[109] vykazujúce mnohé lengyelské reminiscencie) si zasluhujú ďalšej pozornosti, predovšetkým pokiaľ ide o výskyt ich jednotlivých výzdobných prvkov aj v iných stupňoch. Na sídlišti v Šárovciach, v kultúrnych vrstvách, ktorých ďalšie triedenie však nie je možné, vystupuje slavónska kultúra spolu s pamiatkami zodpovedajúcimi nálezom z Neusiedl. Avšak zatiaľ pre nedostatok spoľahlivých uzavretých celkov sa chronologické uzávery na tejto lokalite nedajú vysloviť.

Časové zaradenie neskorej kanelovanej kultúry dokladá spoločný výskyt s keramikou slavónskou v Nitrianskom Hrádku, okr. Šurany, v polohe Vysoký breh, výskum z roku 1953—1955, v Nesvadoch[110] a i., čím je preukázaný paralelný vývoj oboch kultúr aj na území Československa. Je to teda zhodné pozorovanie ako na iných zahraničných lokalitách, napr. vo Vučedole[111] (slavónska kultúra — kostolacká kultúra) a v Zóku,[112] vo Viedni XIII,[113] kde obidve skupiny vystupujú v rovnakých horizontoch.[114] Stratigrafické triedenie, ako upozornil už K. Willvonseder, nie je preto pre súčasnosť oboch skupín možné. V juhozápadnom Maďarsku sa objavuje slavónska kultúra rovnako v horizonte najmladšej kanelovanej kultúry (skupina pécelská, napr. Öszentiván[114a]); tiež v Rakúsku sú známe pamiatky slavónskej kultúry v uzavretých nálezových celkoch s kanelovanou (bádenskou) keramikou[115] (napr. Melk, Viedeň a i.). V Korutanoch vystupujú nálezy slavónskej keramiky spolu s lokálnym variantom kanelovanej keramiky, s tzv. typom Pölshals — Strappelkogel (Kanzianberg, Strappelkogel, Steinkögelein). Ako upozornil už J. Banner,[116] aj rad nálezov slavónskej keramiky v okolí Segedina vy-

stupuje spolu s pamiatkami kultúry kanelovanej (Solt-Palé, Makó-Vöröskereszt) a k mnohým tvarom možno nájsť priame analógie v jej obsahu. A. Mozsolicsová[117] vidí vzťahy obidvoch kultúr aj v možnosti prevzatia závesných nádobiek objavujúcich sa v kultúre slavónskej od nositeľov keramiky kanelovanej, aj keď priznáva, že nie je možné apodikticky vysloviť záver. Tá istá autorka upozornila aj na tvarovú príbuznosť idolu z okruhu slavónskej a kanelovanej kultúry.[118] Vzťah obidvoch kultúr dokazuje aj nález z Koroncó (Bábota, Maďarsko).[119] Metopovité členenie nádoby bolo zdôraznené plastickými rebrami, ktoré v obsahu slavónskej kultúry pôsobia cudzorodým dojmom a mohli byť prevzaté len z kanelovanej kultúry, kde boli veľmi obľúbené. Jednotlivé plochy medzi rebrami bývajú na kanelovanej keramike zdobené vodorovnou, niekoľkonásobne nad sebou umiestenou kľukatkou (Šárovce, Hul a i.). Tiež spomenutý črep z Koroncó-Bábota vykazuje podobné pojatie výzdoby, aj keď vyhotovením zodpovedá inému vkusu. Rovnako výskyt slavónskej keramiky na neskoroeneolitických výšinných sídliskách v Čechách ukazuje na časovú zhodu s keramikou blízkou kanelovanej kultúre (ansa cornuta, slamované črepy a pod.). V tom istom kultúrnom horizonte sa nachádzajú i pamiatky slavónskej kultúry na Morave (Líšeň-Staré Zámky, Jaroměřice), kde vystupujú spolu s keramikou nosvicko-jevišovickou, a na Slovensku (Žehra-Dreveník na Spiši, výšinné sídlisko ľudu s keramikou kanelovanou). Tým je preukázaná súčasnosť slavónskej kultúry u nás s najmladšou fázou eneolitu. Spoločný výskyt obidvoch skupín na viacerých miestach Karpatskej kotliny hovorí proti záverom R. R. Schmidta, podľa ktorých nositelia slavónskej kultúry zatlačili náhle predchádzajúce osídlenie ľudu s keramikou kanelovanou.[120] Už J. Korošec upozornil na to, že nebolo časového prelomu medzi týmito kultúrnymi skupinami.[121] Slavónska keramika sa objavuje v Čechách v skupine výšinných sídlisk, ktorú sa E. Štikovej na základe rozboru keramického materiálu podarilo novo vyčleniť ako najmladšiu fázu českého eneolitu.[121b] Je to doklad, na ktorý sme už poukázali, že slavónska keramika tu vystupuje na samom prelome k dobe bronzovej. Tento mladší horizont výšinných sídlisk sa vyznačuje oproti staršiemu obdobiu neskorej doby kamennej — keď podľa E. Štikovej boli vyvýšené miesta azda osídlené iba náhodne — predovšetkým intenzívnym osídlením, sústredeným na pomerne malom priestore, využívajúcom strategicky výhodnú polohu.

Vzťah slavónskej keramiky ku kultúre *ľudu so zvoncovitými pohármi* bol už neraz zdôraznený. Je viac ako pravdepodobné, že ku styku obidvoch kultúrnych skupín v priebehu neskorej doby kamennej dochádzalo, a to predovšetkým v oblasti stredného Dunaja. Nasvedčuje tomu nielen sporadický výskyt keramiky zvoncovitých pohárov na lokalitách s keramikou slavónskou (napr. Ľubľanské blatá), ale aj tvarové a výzdobné ovplyvnenie inventára kultúry zvoncovitých pohárov. Je to tým pozoruhodnejšie, že zvoncovité poháry udržujú vo veľkej miere „čistotu" svojich tvarov a že k miešaniu s inými kultúrnymi skupinami dochádzalo pomerne len zriedka. Otázku styku slavónskej keramiky so zvoncovitými pohármi prebral už na inom mieste K. Willvonseder.[122] Pozornosť si zaslúžia predovšetkým misky so štvorhrannou nôžkou s výzdobou, ktorá ukazuje nesporné vplyvy slavónskej keramiky, z hrobov kultúry zvoncovitých pohárov v Tököle[123] (Čepelský ostrov v Maďarsku). Tiež na sídlisku vo Viedni-Aspern vystupujú spolu pamiatky slavónskej kultúry a kultúry zvoncovitých pohárov (nátepná doštička, zlomky pohárov).[124] V Československom materiáli je málo dokladov pre priamy styk nositeľov obidvoch kultúrnych skupín. J. Skutil síce upozornil[125] na výskyt okrajového zdobeného črepa misky na nôžke, patriaceho slavónskej kultúre zo Šlapaníc (okres Brno-vidiek) spolu so zvoncovitým pohárom, ale nie je dokázané, že obidva nálezy tvoria celok. Súčasnosť obidvoch kultúrnych skupín je však dosvedčená spoločným výskytom ich prvkov na výšinných sídliskách v Čechách, čím je, ako upozornil už A. Stocký,[126] zabezpečené ich chronologické zaradenie v rámci miestneho eneolitického vývoja. V tejto súvislosti zaslúži si pozornosť dosiaľ nepublikovaný džbánoček zo Slánskej hory v Slanom (obr. 14; za upozornenie na nález a fotografie ďakujem L. Hájkovi, za ďalšie informácie V. Mouchovi). Formou sa radí k bežným tvarom známym v obsahu keramiky zvoncovitých pohárov (Praha-Kobylisy, Zvoleněves) alebo k džbánom starej únětickej kultúry. Líši sa však od nich svojou okrovožltou farbou. Obzvlášť pozoruhodná je jeho výzdoba: na podhrdlí prebieha jemno rytá kľukatka, od nej visia cez celú spodnú časť vertikálne pásy, vyplnené buď tak isto kľukatkou, alebo rôzne radenými priečnymi rýžkami. Pod

páskovým uchom je rytá podkovovitá výzdoba, lemovaná kľukatkami, ktorá pripomína terčovité alebo kosoštvorcovité výzdobné motívy na keramike z Ľubľanských blát, Vučedola a i. Na nádobách z Ľubľanských blát sa tiež vyskytuje kľukatka lemujúca ornament, zatiaľ čo vo Vučedole je už vzácna a býva tam nahradená trojuholníkmi urobenými technikou blízkou vruborezu. Podkovovitá výzdoba (neuzavretý kruh) vykazuje tiež podobnosť s plastickou výzdobou, aká je u džbánočkov ľudu s kultúrou zvoncovitých pohárov hojná. Avšak určité zhody s okruhom slavónskej keramiky privádzajú nás na myšlienku vidieť v nej jeden z dokladov vzájomného ovplyvnenia, prispôsobeného požiadavkám a vkusu nositeľov zvoncovitých pohárov. Už umiestenie hlavnej časti ornamentu pod ucho nádoby pripomína slavónsky okruh, kde sa ucho a stena nádoby tesne pod ním stávaju hlavným miestom pre uplatnenie výrazových prostriedkov. So značne zjednodušenou výzdobou podobnou uvedenému džbánku zo Slaného (Slánske hory), ale rozmiestenou po celom obvode nádobky sa stretávame aj u džbána z Ďáblic pri Prahe.[127] Zhoda vo výzdobe niektorých džbánov kultúry zvoncovitých pohárov so slavónskym okruhom nie je, ako sa zdá, ojedinelá. Na podobné závery došiel i G. Neumann v súvislosti so stredonemeckými nálezmi z Rossleben.[128] Tiež fragment malého baňatého džbánka (obr. 5, 3) zo sídliska v Čake-Diely (zo sondy v úseku 108—110 m) s páskovým uchom, pripínajúcim sa tesne k okraju, veľmi pripomína džbánky z okruhu kultúry zvoncovitých pohárov v Čechách a na Morave. Zhodných detailov medzi slavónskou keramikou a kultúrou zvoncovitých pohárov bolo by možno uviesť ešte niekoľko, z nich napr. už K. Willvonseder a A. Mozsolicsová upozornili na výskyt misiek na stĺpkovitých nôžkach v oboch skupinách, O. Menghin a po ňom i G. Neumann[129] na členenie ornamentu do pásov u misky s krížovou nôžkou z Melku, ktoré uvádzajú do spojitosti so zvoncovitými pohármi. Tiež pre ojedinelú výzdobu ucha nádobky vo Vučedole,[130] pozostávajúcu z pozdĺžnych rýh, našli by sme analógie v obsahu kultúry zvoncovitých pohárov (Rožďalovice[131]). Veľké závery z týchto výzdobných detailov však nemožno robiť, pretože s podobnou výzdobou sa stretávame napr. aj v schneckenbergskej kultúre v Sedmohradsku.[132] Ide zrejme o jednoduchý výzdobný motív, ktorý môže byť v určitej dobe vlastný i viacerým kultúrnym skupinám. Ukazuje na to i podobne urobená výzdoba páskového ucha z výkopu V. Rosettiho v Bucuresti-Fundeni, patriaca ku kultúre Glina III (nepublikované, Muzeul National de Antichitati, Bukurešť), ako aj z náleziska Socodor v Rumunsku, ktoré patrí ku kultúre otomanskej (z výskumu D. Popesca). Tiež nábeh niektorých misiek slavónskej kultúry na vodorovné rozšírenie okraja, aké je bežné v keramike zvoncovitých pohárov, môže byť poukazom na styk obidvoch skupín, a to tým skôr, že často tieto okraje bývajú zdobené (Praha-Bohnice a i.), napr. radom trojuholníkov a pod. Vzťahy obidvoch skupín sa zdajú byť teda nepochybné, ako na to upozornili mnohí bádatelia, opierajúc sa o materiál z rôznych lokalít (R. Ložar,[133] A. Benac,[134] V. Miloj čić,[135] J. Csalog[136] a i.). A. Mozsolicsová považuje vzájomné vplyvy kultúry slavónskej a kultúry zvoncovitých pohárov za značne silné.[137]

Okrem styku so zvoncovitými pohármi najsilnejšie sa prejavil v slavónskej keramike vplyv *šnúrovej kultúry*. Jeho doklady sú badateľné v niektorých tvaroch nádob, ale predovšetkým v ich výzdobe. Podiel šnúrovej kultúry sa uplatňuje hlavne v keramike z Ľubľanských blát, kde odtlačky šnúry patria k hojne používanej výzdobe. Nie je však možné rátať, ako už upozornil K. Willvonseder,[138] s priamym podielom šnúrovej kultúry v slavónskej keramike a otázku, ako sa v nej objavili šnúrové motívy, necháva preto otvorenú. Zásah ľudu s kultúrou šnúrovou v Karpatskej kotline je pomerne malý a zvlášť v južnej časti možno hovoriť skôr o ovplyvnení.[139] Tiež na vlastnom území slavónskej keramiky nie sú šnúrové prvky všade rovnako zastúpené. Zatiaľ čo sú napr. na keramike z Ľubľanských blát hojné,[140] vo Vučedole chýbajú takmer úplne a na ich mieste prevláda tam brázdený vpich a predovšetkým vruborez. Takzvané šnúrové prvky sa objavujú, ako sa zdá, pomerne hojnejšie v severných výbežkoch slavónskej kultúry, v Dolnom Rakúsku, na Slovensku, Morave i v Čechách. Či to možno spojovať s tesnejším stykom so šnúrovou kultúrou, je dosiaľ problematické. V Rakúsku je šnúrová keramika zastúpená len riedko (miska s lalokovitou nôžkou z Melku typicky „slavónska" s výzdobou šnúrovou sa tam považuje za jeden z dokladov jej výskytu) a tiež na Slovensku priamy styk šnúrovej a slavónskej kultúry nie je dosiaľ preukázaný. Iná situácia sa javí v Čechách a

na Morave, lebo z celého územia, na ktorom je slavónska keramika rozšírená, jedine tam sa môžu obidva kultúrne prúdy úzko spojovať. Avšak ani tu šnúrové prvky na slavónskej keramike nevybočujú z obvyklého rámca. Podľa R. R. Schmidta sa zásah šnúrovej kultúry v oblasti Ľubľane viaže na skupinu guľovitých amfor a prejavuje sa tam okrem výzdoby predovšetkým vo výskyte malých, cylindrických skriniek s vekom a vaničkovitých nádobiek. Ukázal som však už na inom mieste, že práve tieto vaničkovité nádobky sú v strednej Európe výsledkom zosilňujúceho sa prúdu z juhovýchodu a ich výskyt v šnúrovej kultúre je dosiaľ malý.[141] Tento záver je v poslednej dobe potvrdený novými nálezmi a hovorí preň predovšetkým skutočnosť, že v Karpatskej kotline a na juhovýchode Európy nie sú zďaleka také vzácne ako v strednej Európe. Niet preto dôvodu vidieť v nich cudzí vplyv, skôr je možné vyvodiť ich tam z domáceho prostredia.[142]

Jedným z tvarov obzvlášť pripomínajúcich šnúrovú kultúru je amfora, ktorú poznáme napr. v Zóku v Maďarsku[143] a zvlášť hojne vo Vučedole.[144] V Zóku je ornament umiestený v páse medzi hrdlom a uchom, k čomu môžeme nájsť analógiu skôr v juhovýchodnej Európe (Orchomenos[145]). Podľa A. Mozsolicsovej sa tieto tvary dostali do slavónskej kultúry prostredníctvom kultúry zvoncovitých pohárov zo šnúrovej keramiky.[146] Medzi amforami obidvoch kultúr je však rozdiel v stavbe (zvlášť hrdlo a i., za upozornenie ďakujem L. Hájkovi), takže tento výklad je menej pravdepodobný. Štíhle tvary týchto amfor objavili sa u nás aj v Čake (okres Želiezovce). Možno ich vyvodiť z balkánskeho materiálu, kde sa ich predlohy vyskytujú pomerne hojne[147] a nemajú pravdepodobne nič spoločného s amforami šnúrovej kultúry. Z domáceho prostredia pochádzajú azda aj amfory známe z Vučedola. Je preto možný výklad, že tieto tvary v rámci slavónskej kultúry nie sú prvkom cudzím a že ovplyvnili tvarový vývoj práve v oblastiach, kam v silnejšej miere prenikal juhovýchodný vplyv, na Morave, v Čechách, v Sliezsku a pod. Je teda v tomto prípade prípustný, ak nie prijateľnejší výklad o ovplyvnení z juhovýchodu, ako obvykle tradovaný „ďaleko na juh prenikajúci" zásah (vplyv) šnúrovej kultúry z oblasti strednej Európy.

V československom materiáli slavónskej kultúry objavuje sa šnúrová výzdoba práve tak ako na východe (Žehra-Dreveník) aj v stredných Čechách (Praha — Bohnice, Zámka).[148] Ide o prosté odtlačky šnúry, a to vo forme úplne cudzej nositeľom šnúrovej keramiky (kruh a pod.). Častejšie sa však objavuje napodobenina tejto výzdoby, urobená brázdeným vpichom, ktorá je v celom okruhu slavónskej keramiky veľmi obľúbená. Pre poznanie vplyvu obidvoch kultúr je obzvlášť dôležitý obsah žiarového hrobu č. 8/51 z Čaky. Z troch džbánov, ktoré sa tam našli, dva vykazujú vzťahy ku šnúrovej keramike, tretí, ako už upozornil A. Knor (AR IV, 1952, 388), blíži sa formám starej únětickej keramiky. Jeden z džbánkov s neorganicky pripojeným páskovým uchom na štíhlom, vysokom hrdle je blízky pohárikom tzv. letonického typu v šnúrovej keramike. Zatiaľ nemá tento tvar v obsahu slavónskej kultúry analógii. Úzke vzťahy medzi slavónskou keramikou a kultúrou šnúrovou vykazuje i veľký džbán zo žiarového hrobu č. 5/50 v Čake (tab. VIII, 2). Má široké, baňaté a ostro lomené telo, v spodnej časti akoby podlomené. Pripomína svojou stavbou napr. šnúrový džbán zo Želenic alebo zo Žaboklík[149] a nie je v obsahu šnúrovej kultúry v Čechách a na Morave ojedinelým zjavom. Stavbou tela sa veľmi blíži amforke slavónskej kultúry z Rácegrespuszta[160] v Maďarsku. Tento tvar džbánu pripomína niektoré džbány dřevohostického typu v moravskej šnúrovej keramike. Je pozoruhodné, že práve pre tento tvar zdôrazňuje J. Böhm[161] nápadnú príbuznosť s džbánmi z Ľubľanských blát. Tvarová zhoda môže však byť podopretá ešte ďalšími vzájomnými podobnosťami, zvlášť vo výzdobe (negatívny ornament a pod.). Je príznačné, že dřevohostické džbánky v snahe po farebnosti používajú niekedy bielu inkrustáciu, hojnú na juhovýchode. Ako uviedol už J. Böhm, nemôžeme uvažovať o priamom vývoji džbánov dřevohostického typu z foriem Ľubľanských blát, ale treba rátať iba s juhovýchodným vplyvom na ich stvárnenie. Vedľa amfor možno aj na tomto tvare vidieť ďalší doklad pôsobenia južných kultúr na keramický obsah stredoeurópskej šnúrovej kultúry. Z okruhu šnúrovej kultúry snaží sa vysvetliť R. R. Schmidt aj výskyt vyhraneného sekeromlatu v slavónskej kultúre (Vučedol), ale jednoznačnosť tohto záveru nie je možné preukázať.[152]

Aj vzťahy ku *keramike bodrogkeresztúrskej* tvoria dôležitý článok v chronológii kultúrnych skupín na sklonku neskorej doby kamennej v Karpatskej kotline. Hoci slovenské nálezy ne-

priniesli dosiaľ priame doklady pre styk obidvoch kultúrnych skupín, sme o nich v dostatočnej miere oboznámeni predovšetkým z maďarských nálezov. Ich vzájomná súčasnosť je dokázaná príbuznosťou používaného ornamentu, ktorú nemožno ináč vysvetliť než pôsobením slavónskeho okruhu (porovnaj napr. krížovú výzdobu na vnútornej strane misy z Pusztaistvánháza z hrobu č. 15 alebo vonkajšiu stranu misky zo Szerencs).[153] Zdá sa, že okrem výzdoby prejavil sa vplyv slavónskej kultúry aj v tvaroch nádob alebo vo vyhotovení ich detailov. Tak napr. kruhové nôžky sú niekedy nahradené hranatými, napr. Tiszaug-Kisrétpart,[154] v keramike, ktorá podľa F. Tompu vedľa svojich lokálnych zvláštností tvorí prechod medzi potiskou a bodrogkeresztúrskou keramikou[156] (typ Tiszapolgár-Tiszaug). Styk tejto skupiny s keramikou slavónskou môže byť pravdepodobne badateľný aj vo vzácne sa vyskytnuvšej výzdobe rytých trojuholníkov hrubého vyhotovenia, aké poznáme napr. z nášho územia v materiáli zo sídliska v Čake (kultúrna jama v 108—110 m), pre ktorú by sme ťažko hľadali analógie v ostatnom materiáli slavónskeho okruhu (obr. 5, 8). Je to jediný, hoci nepriamy doklad vzájomného vplyvu obidvoch kultúr na našom území. V lomených čiarach v tvare kľukatky, ktoré vyplňujú trojuholníky, môžeme hľadať vplyv neskorej fázy kanelovanej keramiky, keď tento druh výzdoby nadobudol zvlášť veľkú obľubu. Vplyv bodrogkeresztúrskej kultúry býva tiež hľadaný vo výskyte mís na vysokých nôžkach, opatrených otvormi, aké poznáme z rôznych nálezísk slavónskej keramiky, napr. z Hrustovače (jaskyňa) v Bosne.[156] Pre určenie paralelného vývoja slavónskej a bodrogkeresztúrskej kultúry máme okrem vzájomného ovplyvnenia výzdoby a keramických tvarov oporu aj v stratigrafii. Tak napr. z lokality Kecskemét-Szikra[157] pochádza veľký fragment misky so šachovnicovou výzdobou vo vnútri, ktorý sa našiel na sídlisku ľudu s kultúrou kanelovanou, kde je zastúpená aj keramika bodrogkeresztúrska. Tiež v Hódmezővásárhelyi v bezprostrednej blízkosti bodrogkeresztúrskeho sídliska sa našli črepy slavónskej keramiky spolu s malým meďným klinom.[158] Neprekvapuje to preto, že aj vo Vučedole sa objavil typický dvojuchý pohár, ktorého príslušnosť ku keramike bodrogkeresztúrskej je bez každej pochybnosti.[159] Nové poznatky ukazujú, že nositelia keramiky bodrogkeresztúrskej prenikali značne na západ Moravou, kde možno azda vidieť jej ohlas v niektorých tvaroch únětickej keramiky až do Čiech (porovnaj napr. nález zo Slavětína,[160] Bezděkova, nepubl. a i.), ako aj do Sliezska.[161] Je teda spolu s keramikou slavónskou a kanelovanou súčasťou juhovýchodného prúdu, ktorý ovplyvňoval tamojší vývoj na sklonku neskorej doby kamennej a v počiatkoch doby bronzovej.

Veľké množstvo nových výzdobných prvkov, ktoré sa objavujú na slavónskej keramike, vplyvne pôsobilo nielen na súčasné kultúry (kanelovanú, zvoncovité poháre, bodrogkeresztúrsku), ale ovplyvňovalo do istej miery aj vývoj neskorších kultúrnych skupín už *doby bronzovej*. V tvarovom i výzdobnom bohatstve starobronzových kultúr Karpatskej kotliny možno badať silný podiel slavónskej keramiky. Tým sa objavuje jej kultúrny zásah nie ako púha krátkodobá epizóda bez hlbšieho vplyvu na domáce prostredie, ako by ukazoval malý počet nálezov, ale ako jedna z vplyvných kultúrnych skupín južného pôvodu, ktorá si uchovala schopnosť kultúrnej expanzie, vlastnej juhovýchodu. Aj keď netvorila v tunajšom prostredí nikdy homogénny horizont a jej postup do našich krajín bol určovaný inými motívami ako postupnou kolonizáciou, o ktorej u nás nemožno hovoriť, zaznamenávame aj tu silu jej vplyvu. K. Willvonseder súdi,[162] že slavónska kultúra už čiastočne priamo patrí do doby bronzovej. Opiera sa o nález z Laa nad Dyjou, kde sa so zvoncovitým pohárom našla únětická keramika. Nové poznatky však ukazujú, že tzv. únětická šálka nie je spoľahlivým kritériom. S prežívaním slavónskej kultúry do doby bronzovej počíta i J. Korošec.[163] Účasť slavónskej kultúry v období prerodu do ranej doby bronzovej vyslovil prvý raz F. Tompa,[164] zdôrazniac, že popri nej sa na tomto vývoji podielala kanelovaná kultúra, ľud so zvoncovitými pohármi a jordanovská skupina (?). Ten istý bádateľ[165] spája aj prežívanie inkrustovanej výzdoby do ranej doby bronzovej s ľubľanskou keramikou, pričom Sarvaš a Vučedol tvoria podľa neho spojovací článok (podobne aj A. Mozsolicsová vidí v inkrustácii kisapostágskej skupiny vplyv Vučedolu). Ovplyvnenie slavónskou keramikou vykazujú predovšetkým nádoby s prelamovanou štvorbokou nôžkou, aké poznáme napr. z nagyrévskej kultúry (Tószeg A),[166] hoci F. Tompa vidí vplyvy slavónskej (vučedol-zókskej) kultúry ešte v Tószegu B II, ktoré miestami boli také silné, že zatlačili prvky starobylých domácich kultúr cel-

kom do pozadia. Je pravdepodobné, že vo výzdobnom bohatstve severopanónskej inkrustovanej keramiky (veszprémskej) môžeme právom vidieť dedičstvo slavónskej ornamentiky,[167] značne chudobnejšie a ustrnuté. Sú to predovšetkým terčovité, bielo inkrustované motívy, ktoré sú veľmi zjednodušeným napodobnením a doznievaním slnečných symbolov, známych vo veľkom množstve vo Vučedole[168] (u nás napr. z Hurbanova — Bacherovho majera). Džbánok s bielo inkrustovanými sústrednými kruhmi z Vörösmartu,[169] o ktorom som sa už zmienil, tvorí asi spojovací článok obidvoch týchto kultúr. Tiež v juhopanónskej inkrustovanej keramike (zadunajskej, szekszárdskej), ku ktorej počíta podobné tvary ako z Vörösmartu A. Mozsolicsová, objavuje sa ornament v tvare W, ktorý možno opäť vyvodiť zo slavónskej keramiky.[170] Zmienenú skupinu vyvodzuje P. Patay, ktorý ju vypracoval, zo slavónskej (vučedolskej) a kisapostágskej kultúry.[171] Prežívanie slavónskej kultúry dokladá i nález nádobky typu Tószeg A vo Vučedole.[172] Je pravdepodobné, že vedľa tvarového ovplyvnenia (k už spomenutým štvorhranným nôžkam môžeme ešte priradiť závesné nádobky, známe z obsahu kanelovanej a slavónskej kultúry, ale tiež v ranej dobe bronzovej v Maďarsku[173]) silne sa prejavuje vplyv v prežívaní jednotlivých výzdobných prvkov. Šachovnicový ornament v schodovitom usporiadaní, ktorý je bežný na vnútornej strane misiek s nôžkou v slavónskej kultúre (u nás napr. v Kamenine a i.), žije ďalej tak na nagyrévskej keramike (ktorá má veľa spoločných znakov s úžitkovou keramikou slavónskeho okruhu), ako aj v obsahu kisapostágskej skupiny,[174] pri vzniku ktorej sa slavónska keramika podľa A. Mozsolicsovej podielala.[175] Vplyv slavónskej keramiky je badateľný aj na keramike wieselburgskej (E. Benninger, K. Willvonseder[176]). J. Csalog dokonca predpokladá,[177] že ľud s panónskou inkrustovanou keramikou prevzal od nositeľov slavónskej kultúry tvar kuchynskej pece, ale pretože ide o jednoduchý, účelný tvar, ktorý je známy už zo starších dôb (u nás napr. z obdobia kultúry volutovej vo Veľkom Grobe, kanelovanej zo Šároviec a pod.), nemožno ho vzťahovať len na oblasť jednej pravekej kultúry. V poslednej dobe sa hľadá pôvod klasickej únětickej šálky aj v juhovýchodnej časti strednej Európy a zdôrazňuje sa význam Vučedola. Odtiaľ sa mala dostať do únětickej kultúry prostredníctvom jej sesterských skupín maďarovskej a věteřovskej.[178] Tvar nádobky príbuzný únětickej šálke, charakteristickej pre celú oblasť tejto kultúry, je vo Vučedole skutočne hojne zastúpený.[179] Avšak či jeho pôvod tkvie iba v slavónskej kultúre, ako predpokladá H. E. Mandera, je problematické. Medzi tvarmi slavónskej kultúry na náleziskách vyznačujúcich sa jej postupom na sever a severozápad, chýba úplne. Skôr možno pôvod tejto výrazne starobronzovej formy (práve tak ako napr. džbánka) hľadať na širšej základni: je to tvar, ktorého vznik bol daný rovnakým myšlienkovým postupom ľudu rovnakej kultúrnej úrovne a s rovnakou alebo príbuznou hospodárskou základňou, čím je vysvetliteľné, že k jej vzniku mohlo dôjsť na viacerých miestach takmer súčasne. Únětickú kultúru (zvlášť v staršej fáze) spojuje so slavónskou keramikou rad motívov vo výzdobe. Či však tu ide o vplyv, alebo či tieto spoločné princípy výzdoby majú rovnako pôvod na širšom území (čo sa zdá byť pravdepodobnejšie), zostáva dosiaľ neriešené. Skôr možno predpokladať, ako už uviedol J. Böhm, že ide o prejav kmeňov duchovne príbuzných s podobnou hospodárskou a náboženskou štruktúrou[180] a že nie je možné teda v jednotlivých zhodách badať len doklad vzájomného ovplyvnenia. Pre oblasť slovenskú je dôležitý vzťah k maďarovskej kultúre. K. Willvonseder[181] ho predpokladá, a to na základe črepa z Lúky-Gergeľovej (obec Ivánka pri Nitre). Z tej istej lokality je známy ďalší podobný črep, uložený v zbierkach Slovenského národného múzea v Martine. Obidva nálezy pochádzajú z polohy zvanej Árkuš, boli získané povrchovým zberom, čím nie je zabezpečené ich stratigrafické uloženie. Pretože na uvedenej lokalite sa vyskytli vo väčšej miere aj nálezy z iných období (neolit, kanelovaná kultúra), nepovažujem ich príslušnosť k maďarovskej kultúre za dokázanú. Ich výzdoba, na vonkajšej strane u obidvoch zhodná (tab. VII, 6, obr. 8, 1) nevybočuje z rámca slavónskej keramiky, ako ju poznáme z jej nálezov na území Československa. Ryhovaný okraj, prerušovaný nezdobenými pásmi, je známy v tej istej podobe napr. z Bylan-Okrouhlíku v Čechách (tab. I, 3), šrafované trojuholníky na vonkajšej strane zase napr. z Palliardiho hradiska pri Vysočanoch na Morave (obr. 3, 2b), pre vnútornú výzdobu prvého črepa možno uviesť príbuzné vyhotovenie na zlomku misky zo Solt-Palé v Maďarsku.[182] Výzdoba druhého črepa z Lúk-Gergeľovej zostáva doteraz bez známej analógie, ale

celkový ráz i jednotlivé detaily nenechávajú aj tu na pochybnostiach jeho príslušnosť ku keramike slavónskej. Lemovanie výzdoby zovretej pravdepodobne do trojuholníkového tvaru kľukatkou je ďalším znakom hovoriacim pre jeho zaradenie ku keramike slavónskej. Aj keď vzťah uvedených nálezov k maďarovskému horizontu nemožno dokázať, ako z uvedeného vyplýva, možno ho vidieť na inom črepe (č. prír. AÚ SAV v Nitre 144/50) z maďarovskej kultúrnej vrstvy z Nitrianskeho Hrádku-Zámečku. Zlomok je z výskumu A. Točíka, ktorému ďakujem za zvolenie publikovať, ako aj za fotografie. Bohatá výzdoba (obr. 13, 9) používa prvky, ktorých pôvod tkvie v slavónskej kultúre. Je to popri rade krátkych rýžok a trojuholníkov predovšetkým výzdoba v tvare kruhového terča, rozštvrteného krížom. Pôvod tohto elementu možno badať v slnečných symboloch (viď Ľubľanské blatá, Vučedol), ktorého je jednoduchou, vzdialenou napodobeninou. Biela inkrustácia, ktorá asi vyplňovala ryhy ornamentu, môže byť ďalším dokladom pre neskorý vplyv slavónskej keramiky aj na obsah maďarovskej kultúry.

Záver

Slavónska keramika sa vsúva v neskorom eneolite ako cudzorodý prvok do tunajšieho prostredia, miesi sa s ním, stráca na svojej osobitosti, ale zotrvávaním niektorých hmotných prejavov udržuje dlho svoj svojráz. V Čechách a na Morave vystupuje zmiešaná s neskoroeneolitickými skupinami (spolu s ansa cornuta a pod.) a tvorí spolu s nimi nálezový horizont výšinných sídlisk neskorej doby kamennej. Vytriedením prejavov z tohto celku, s ktorým tvorí síce jednotu, aj keď pestrú v svojej skladbe, sledujeme rozpoznanie obsahu jednej zo skupín, ktorá do tejto doby prináša (spolu s kultúrou kanelovanou) nové podnety z juhovýchodu, zatiaľ čo kultúrne vykazujú tieto kraje inú orientáciu. Nálezy posledných rokov i revízia starších pamiatok ukazujú, že výskyt slavónskej keramiky na území Československa nepatrí k takým ojedinelým zjavom, ako súdil napr. ešte K. Willvonseder.[183] Podiel Slovenska na šírení tejto skupiny v uplynulých rokoch tiež nezvyčajne vynikol vďaka rozsiahlej výskumnej činnosti podnikanej Archeologickým ústavom SAV. Tým mohla byť na území Československa stanovená severná a severozápadná hranica rozšírenia prejavov slavónskej keramiky. Je vyznačená na východe dosiaľ ojedinelým, excentricky položeným nálezom v Žehre-Dreveníku, na juhozápadnom Slovensku dolným Pohronim, Ponitrím a Považím, zatiaľ čo na Morave nález z Nezamyslíc dokladá postup smerom na Moravskú bránu. Najzápadnejšie nálezy ležia doteraz v severozápadných Čechách, v podhorí Krušných hôr. Už veľký geografický rozsah pamiatok slavónskej kultúry naznačuje, že muselo nevyhnutne dôjsť k vytvoreniu miestnych osobitných variantov. Prirodzeným dôsledkom bolo, že k posudzovaniu týchto nálezov dochádzalo z rôznych hľadísk, čo sa odrážalo aj v pomenovaní kultúrnej príslušnosti nálezov. U českých nálezov zdôrazňovaná súvislosť s nálezmi z ľubľanských nákoli viedla k označovaniu týchto prejavov ako keramika „Ľubľanských blát", pojmu síce už vžitému, ale nevystihujúcemu celkovú náplň. U slovenských nálezov (výnimočne i moravských) potom v zhode s literatúrou maďarskou sa používalo širšie označenie „vučedol-zókska" alebo jednoducho len „vučedolská". Po vzore G. Childovom a J. Korošecovom som použil súhrnný názov „slavónska keramika" (u nás tak už urobil ako prvý J. Filip) pre všetky tieto pamiatky ako termín nadradený, skrývajúci v sebe všetky miestne varianty. Slavónia sa ukazuje tiež ako centrum celého vývoja tohto okruhu, aj keď jej hranice presahuje. Aj v jeho rámci sú miestne odchýlky, v ktorých sa uplatňuje osobitosť niektorých lokalít. Tieto sú však dané rozdielnou vzdialenosťou od ústredia, odlišnosťou podložia, snáď i spôsobu života a v neposlednom rade aj rôznymi kultúrnymi prúdmi zo susedných oblastí. Všetky tieto náleziská však udržujú jednotný charakter, vyznačený sklonom k ozdobnosti keramiky, tvarovou podobnosťou a zhodou v celom rade kultúrnych prejavov. Ide aj u nich teda omnoho viac o podobnosť ako o identičnosť (Ľubľanské blatá, Vučedol, Hrustovača, Sarvaš, Zók a pod.). Tiež vo vnútri tohto okruhu možno sledovať užšie vzťahy medzi niektorými náleziskami, ktoré však nie sú vždy vysvetliteľné len vzájomnou blízkosťou. Vučedolu je obsahove príbuzný blízky Sarvaš, ale Zók, hoci leží blízko Vučedolu, vykazuje väčšie sklony ku keramike Ľubľanských blát, nálezy z jaskyne Hrustovača v Bosne vykazujú rovnaký podiel Vučedola i Ľubľanských blát.[184] Avšak i táto slavónska oblasť je súčasťou väčšieho kultúrneho okruhu, ku ktorému patrí okrem Mondsee, Attersee, Altheim, Remedello i celý okruh alpských nákolí. Z tohto hľadiska ukazujú sa v inom svetle aj

pamiatky slavónskej keramiky z Československa. Je pravdepodobné, že sa časom podarí i v juhoslovanskom materiáli vytriediť časove odlišné skupiny, ako naznačujú niektoré pozorovania, a že miestna odlišnosť bude do istej miery odôvodnená aj chronologicky. Slavónska keramika objavuje sa v Čechách viazaná prevažne na výšinné sídliská a na Slovensko prichádza v dobe rozkvetu mladšej fázy kanelovanej keramiky. Na Morave sa objavuje v tom istom horizonte ako v Čechách (Jevišovice pri Znojme, výšinné sídlisko s keramikou jevišovickou). Tým je zabezpečené jej chronologické postavenie v našich zemiach. Spoločný výskyt na českých výšinných sídliskách s keramikou zvoncovitých pohárov[185] poskytuje ďalšiu chronologickú oporu, podloženú teraz ešte, okrem známych nálezísk maďarských (Tököl), aj u nás tvarovou podobnosťou s niektorými džbánmi z Čaky a zo Slaného-Slánskej hory. Doklady styku so šnúrovou kultúrou, často v literatúre uvádzané, nie sú vždy celkom presvedčujúce. Jej zásah do Karpatskej kotliny bol malý. Tiež výzdobné prvky (brázdený vpich a i.) sú majetkom väčšieho kultúrneho okruhu ako iba kultúry šnúrovej a majú pravdepodobne aj väčší časový dosah. Rovnako aj takzvané šnúrové amfory môžu skôr svedčiť o juhovýchodnom vplyve na šnúrovú kultúru ako naopak, ako ho možno sledovať i v niektorých iných formách, napr. na džbáne „dřevohostického" typu. Zhoda medzi obidvoma skupinami môže byť badateľná však v niektorých keramických tvaroch, napr. na džbánkoch z Čaky (Kopec). Pomer slavónskej keramiky ku kultúre kanelovanej dovoľuje stratigrafické pozorovanie v celej Karpatskej kotline (u nás napr. Šárovce, Nitriansky Hrádok, Žehra-Dreveník a i.). Slavónska keramika sa teda u nás objavuje na samom konci neskorej doby kamennej. Ak sa vyskytuje vo väčšom rozsahu kov vo vlastnom okruhu slavónskej keramiky v tejto dobe na rozdiel od našich oblastí, spôsobuje to zrýchlenie tamojšieho miestneho vývoja, uľahčeného väčšou blízkosťou k pokročilému juhovýchodu. Slavónska keramika svojím vplyvom zasiahla i do kultúrneho obsahu staršej doby bronzovej v Karpatskej kotline, kde jej ohlasy sledujeme predovšetkým vo výzdobe niektorých skupín, zvlášť severopanónskej (veszprémskej) a juhopanónskej (szekszárdskej) inkrustovanej keramiky, nagyrévskej a i. Jej dotyk s keramikou maďarovskou môžeme badať rovnako v ojedinelom výskyte niektorých prvkov výzdoby (N. Hrádok — Zámeček). V pohrebnom ríte, ako sa zdá, prevahu má spaľovanie, a to predovšetkým na lokalitách vyznačujúcich postup slavónskej kultúry na sever (u nás napr. žiarové hroby v Čake-Kopec), hoci nemožno dosiaľ hovoriť o vyhranenom zvyku (kostrové hroby vo Vučedole a i.). Z Čiech sú dosiaľ hroby ľudu s keramikou slavónskou neznáme, takmer všetky nálezy odtiaľ pochádzajú zo zberu alebo starších záchranných a zisťovacích výskumov na výšinných sídliskách (až na Ďáblice a Řeporyje, snáď i Holedeč), ktorým možno s najväčšou pravdepodobnosťou prisúdiť úlohu obchodných stredísk. Dokumentuje to výstižne dôvody, pre ktoré nositelia slavónskej kultúry prenikali do takých vzdialených miest. Slavónska kultúra netvorila teda v našich krajinách nikdy súvislý sídlištný horizont. Poznaniu celého obsahu slavónskej keramiky u nás bránil nedostatok spoľahlivo overených nálezov, ako aj tá okolnosť, že jej prítomnosť sa zisťovala len na základe jej najtypickejšieho tvaru, misky na nôžke. Ostatný jej sprievodný materiál unikal pozornosti, a to najviac preto, že u nás nevystupovala v čistých prejavoch, ale zmiešaná. Novými nálezmi na Slovensku však bolo rozpoznané i ostatné tvarové bohatstvo úžitkovej keramiky (Čenkov, Čaka, Levice a i.). Ukazuje sa v tom rozdielnosť slovenských nálezov voči českým; dôvody spočívajú pravdepodobne okrem iného aj v geografickej vzdialenosti od centra. Sklon k vytváraniu miestnych variantov je vlastný všetkým skupinám neskorej doby kamennej v Karpatskej kotline. Úžitková keramika z našich nálezísk má málo analógií v nálezoch zahraničných i v ústredí slavónskej kultúry. Zdá sa, že viacej podliehala prostrediu, do ktorého nositelia slavónskej keramiky prichádzali. Líši sa tiež podstatne vyhotovením výzdoby od honosných tvarov, misiek na rôzne stvárnenej nôžke, ktoré asi mali zvláštne postavenie v kulte. Ukazuje na to okrem iného aj ich zvláštne umiestenie v hroboch (Čaka). Niektoré tvary z Čiech zdajú sa byť napodobeninami urobenými miestnymi hrnčiarmi. Nemožno teda všetky vysvetliť iba importom. Sú to predovšetkým niektoré misky s terčovitou nôžkou v hrubšom vyhotovení, zdobené vpichom. Vo výzdobe misiek na nôžke možno sledovať v Československu miestne odchýlky. Slovenské nálezy tvoria spoločnú skupinu s maďarskými (sú väčšie, objavuje sa na nich často negatívny hviezdicový motív na vnútornej strane, šachovnica, usporiadanie ornamentu do trojuholníkov a pod.), odlišnú od nálezov rakúskych, moravských a

českých (motívy urobené brázdeným vpichom, častá trojuholníkovitá výzdoba a pod.), hoci aj medzi českými nálezmi by bolo možné rozlíšiť aspoň dve skupiny. Úžitková keramika naopak je takmer bez výzdoby. Jedine na niektorých tvaroch je zdrsnený povrch alebo profilovaný okraj, prípadne jednoduchý výčnelok. Technické vyhotovenie nádob často už pripomína staršiu dobu bronzovú. Kamenné nástroje vykazujú znak neskorej doby kamennej, ale ich lepšiemu poznaniu zabraňuje nedostatok nálezov.

Ľud s keramikou slavónskou v našich krajinách, zvlášť na Slovensku, živil sa — aspoň na niektorých miestach — poľnohospodárstvom a chovom dobytka. Príčiny, ktoré ho viedli k opusteniu pôvodných sídiel a k prenikaniu povodím riek na sever a severozápad, doteraz nepoznáme, dôvodom bol tu však pravdepodobne obchod, ako to dokladajú už uvedené nálezy z výšinných sídlisk v Čechách a na Morave. Predmet obchodu je v archeologickom materiáli nepostihnuteľný. Pre predpokladaný obchod s meďou nie je u nás doteraz dostatok dôkazov.

Nakoniec upozorňujem, že ukážkový materiál z Ľubľanských blát dostal sa aj do niektorých našich zbierok, muzeálnych aj súkromných, kam ho priniesli českí pracovníci, zamestnaní pred prvou svetovou vojnou na území dnešného Slovinska. Upozorňujem na tento materiál, aby v budúcnosti nedošlo k prípadnej zámene s domácimi nálezmi. Ide predovšetkým o pamiatky uložené v zbierkach múzea v Kutnej Hore a na Vysokej škole poľnohospodárskej pri Českom Vysokom učení technickom v Prahe (ústav prof. Bílka).

Literatúra a poznámky

[1] J. L. Píč, *Čechy předhistorické I*, 1, Praha 1899, 98, 215, tb. LVII, 10, 12.

[2] A. Stocký, *Studie o českém neolithu II*, Praha 1920, 22.

[3] A. Stocký, *Pravěk země České I*. Věk kamenný, Praha 1926, 152—153.

[4] J. Schránil, *Die Vorgeschichte Böhmens und Mährens*, Berlín-Lipsko 1928, 67.

[5] J. Filip, *Pravěké Československo*, Praha 1948, 160—161.

[6] J. Skutil, *Zwei Funde vom Beginn der Metallzeit aus Mähren*. 2 Ein Fund der Vučedol-Kultur aus Lapanz in Mähren, WPZ 27, 1940, 168—170.

[7] K. Willvonseder, *Funde des Kreises Vučedol-Laibach aus Niederdonau u. Ungarn*, WPZ 26, 1939, 135—147, ďalej uvádzam len K. Willvonseder, *Funde des Kreises Vučedol-Laibach*.

[8] P. Patay, *Vučedoli stílusú talpas tálak elterjedése Magyarországon*, AÉ III/I, 1940, 5, 10, tb. I, 3.

[9] V. Krička, *Výtvarný prejav slovenského praveku*, Martin 1942, 13, obr. 6 — V. Budinský-Krička, *Slovensko v mladšej dobe kamennej*, Slovenské dejiny I, 63—64, tb. XI.

[10] Š. Janšák, *Staré osídlenie Slovenska*, Sborník MSS XXV, 1931, 51, tb. XXII.

[11] R. Ložar, *Študije o Ljubljanski keramiki*, Glasnik muzejskega društva za Slovenijo XXII, 1941, 1—35.

[12] K. Willvonseder, *Funde des Kreises Vučedol-Laibach in Oesterreich*, Serta Hoffilleriana, Zagreb 1940, 11—23, ďalej uvádzam len K. Willvonseder, *Vučedol-Laibach in Oesterreich*. (Podobne používa R. Pittioni označenie *(Urgeschichte des öst. Raumes) „Laibach-Vučedol."*)

[13] V. Hoffiller, *Corpus vasorum antiquorum*, Yougoslavie I, Paris 1933. Na lokalitu už skôr upozornil P. Reinecke, MAGW 27, 1897, 78—80, tiež M. Hoernes, *Urgeschichte der bildenden Kunst*, Viedeň 1898, 299.

[14] R. R. Schmidt, *Die Burg Vučedol*, Zagreb 1945, ďalej uvádzam len R. R. Schmidt, *Vučedol*.

[15] F. Tompa, *25 Jahre der Urgeschichtsforschung in Ungarn 1912—1936*, Bericht der RGK, 1934—5, 60—61, tb. 20.

[16] N. Vulić — M. Grbić, *Corpus vasorum antiquorum*, Yougoslavie 3, Belgrade 1937, 7, tb. 18.

[17] A. Mozsolicsová, *Vučedol-Laibachi tipusú keramika Vas Megyéből*, Folia Archaeologica V, Budapest 1945, 47.

[18] Porovnaj napr. P. Patay, *Korai bronzkori kultúrák Magyarországon*, s nemeckým prekladom: *Frühbronzezeitliche Kulturen in Ungarn*, Dissertationes Pannonicae II, 13, Budapest 1938, 32, 43, 44, ďalej uvádzam len P. Patay, *Frühbronzezeitliche Kulturen*.

[19] J. Korošec, *Pećina Hrustovača, novi lokalitet slavonske kulture*, Glasnik Državnog Muzeja, Sarajevo 1946, 27 — A. Benac, *Završna istraživanja u pećini Hrustovači*, Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu, n. r. III, 1948, 3—41. — P. Reinecke, *Zur Verbreitung der spätneolithischen Vučedolkeramik*, Germania 25, 1941, 49—51 — Nálezov je v Bosne viac, napr. G. Childe menuje ešte Hrtkovce na Sáve, Čungar na Uni a i.

[20] G. Childe, *The Danube in Prehistory*, Oxford 1929, 210 — J. Korošec, *Nove priloge k datiranju „slavonske" kulture v Jugoslaviji*, Izvestija na blgarskija archeologičeski institut XVI, Sofia 1950, 131—141 — J. Filip, *Pravěké Československo*, Praha 1948, 160—161. — J. Korošec triedi slavónske nálezy do troch skupín: do prvej patria náleziská, na ktorých bola zistená len slavónska keramika (sem zaradil len Vučedol, Sarvaš, Zók, jaskyňu Hrustovaču, Ľubľanské blatá a Osjek), do druhej zaradil nálezy zo sídlisk dosiaľ nepreskúmaných (spolu 62 lokalít, z našich nálezov sem patrí Kamenín, Ivánka pri Nitre, Nesvady a tiež sporný nález z Pathu, prv Pathpuszty). Posledná skupina obsahuje náleziská iných kultúr ako slavónskej, kde je však možné hovoriť o jej vplyve. Sem

patria aj československé nálezy, z ktorých pozná iba: Praha-Zlíchov, Praha-Zámka, Řeporyje, Dolní Mokropsy-Kazín, Praha-Šárka, Jevišovice-Starý Zámek (uvádza ako dve lokality) a nález z Řivnáča, ktorý cituje aj J. Schránil, *Die Vorgeschichte Böhmens und Mährens*, 67, ale ktorý sa mi nepodarilo vo zbierkach Národného múzea v Prahe zistiť. Pravdepodobne ide o omyl.

[21] P. Reinecke, *Vučedol, Vinča und Altheim-Remedello*, Serta Hoffilleriana, Zagreb 1940, 31—37.

[21b] D. Berciu, *Catalogul muzeului archeologic din Turnu-Severin*, Materiale Archeologice privind istoria veche a RPR, Bucuresti 1953, tab. V, A 16.

[22] Uložené v Národnom Múzeu v Prahe pod č. inv. 47 396, 47 474, 47 477, 47 485 a 47 510.

[23] J. Hrala, V. Moucha, *Eneolitická pec v Kamenině na Slovensku*, AR V, 1953, 305.

[24] Podobne sa vyskytli aj v Innerschwand (jaz. Mondsee) v Hornom Rakúsku. Zrovnaj L. Franz, *Mondsee-Kultur*, Oberösterreich, Fundberichte aus Oesterreich 1938—1939, roč. 3, 13.

[25] J. Banner, *Ujabb adatok a zóki-kultúra elterjedéséhez* (Neue Beiträge zur Verbreitung der Zóker-Kultur), Dolgozatok XV, Szeged 1939, 89, obr. 5.

[26] P. Patay, na i. m., AÉ III, 1940, 9.

[27] R. R. Schmidt, *Vučedol*, 41—47.

[28] A. Riedl, *Deutschkreuz*, Fundberichte aus Oesterreich 4 (1940—1945), 1952, 2.

[29] F. Tompa, na i. m., BRGK 1934/5, 50, tb. 17, obr. 1, 5, 7.

[30] P. Patay, *Frühbronzezeitliche Kulturen*, 45.

[31] A. Mozsolicsová, *Der frühbronzezeitliche Urnenfriedhof von Kisapostág*, Budapest 1942, 77, ďalej uvádzam len A. Mozsolicsová, *Kisapostág*.

[32] K. Willvonseder, *Funde des Kreises Vučedol-Laibach*, 147. — P. Patay, na i. m., AÉ III, 1940, 6, 11 — Porov. tiež J. Eisner, *Prehistorický a protohistorický výskum na Slovensku a v Zakarpatskej Ukrajine v rokoch 1918 až 1938*, Sborník MSS XXXVIII—XLII, 1944—48, 24.

[33] V. Budinský-Krička, *Slovensko v mladšej dobe kamennej, Slovenské dejiny I*, Bratislava 1947, 55.

[34] V. Hoffiller, na i. m.

[35] R. Pittioni, *Beiträge zum späten Keramikums Steiermarks*, Schild von Steier 2, Graz 1953, 20.

[36] O. Seewald, *Die jungneolithische Siedlung in Retz (Niederdonau)*, Leipzig 1940.

[37] S. Foltiny, A. Ohrenberg, *Neue Funde aus dem Bezirk Neusiedel am See*, Archaeologia Austriaca 9, 1952, 20 a nasl.

[38] R. R. Schmidt, *Vučedol*, tb. 39, 6—10 — V. Hoffiller, na i. m., tb. 7, 3—6.

[39] P. Patay, *Frühbronzezeitliche Kulturen*, 26.

[40] F. Tompa, A. Alföldi, L. Nagy, *Budapest az ókorban*, Budapest 1942, tb. VIII, 17—19.

[41] S. Gallus, S. Mithay, *Győr története a Vaskorszakig*, Győr története, Győr 1942, tb. XIX, 1—5.

[42] H. Schroller, *Die Stein- und Kupferzeit Siebenbürgens*, Berlín 1933.

[43] J. Eisner, *Slovensko v pravěku*, Bratislava 1933, tb. XX, 8—10.

[44] F. Tompa, na i. m., BRGK 24—25, tb. XVIII, 10.

[45] S. Gallus, S. Mithay, na i. m., tb. XVIII, 6—8, XIX, 1—5.

[46] A. Prox, *Die Schneckenbergkultur*, Kronstadt 1941, 32, tb. XVIII, 8.

[47] A. Prox, na i. m., 88.

[48] P. Patay, *Frühbronzezeitliche Kulturen*, 26.

[49] V. Miloječić, *Funde der Kostolacer Kultur in der Sammlung des vorgeschichtlichen Seminars in Marburg (Lahn)*, PZ XXXIV/V, 1949—1950, Berlín 1950, 151.

[50] O. Seewald, na i. m.

[51] P. Patay, na i. m., AÉ III, 1940, 12.

[52] S. Gallus, S. Mithay, na i. m., 51.

[53] O. Menghin, *Eine spätneolithische Station bei Melk, Niederösterreich*, WPZ XXXXIII, 1913, 101, obr. 7—9 — R. Pittioni, *Urgeschichte des österreichischen Raumes*, Viedeň 1954, 234—238.

[54] V. J. Fewkes, *Exacavation in the Late Neolithic fortress of Homolka in Bohemia*, Proceedings American Philosophical Society LXXI, 6, 1932, 380.

[55] Podobne napr. nôžka misky z Ľubľanských blát, porov. O. Menghin, na i. m., 102, obr. 10, 11.

[56] J. Banner, na i. m., Dolgozatok XV, 1939, 87.

[57] V. Hoffiller, na i. m., tb. 39, 17, tb. 40, 7, 10, 17 a i.

[58] N. Vulić, M. Grbić, na i. m., tb. 3, 5.

[59] J. Banner, na i. m., Dolgozatok XV, 1939, 87, obr. 3, 3.

[60] V. Krička, *Výtvarný prejav slovenského praveku*, Martin 1942, 13, 53, obr. 6 — V. Budinský-Krička, *Slovensko v mladšej dobe kamennej, Slovenské dejiny*, tb. XI, 3 — B. Novotný, *Najstaršie roľnícke osady na Slovensku*, Bratislava 1954, 26.

[61] K. Willvonseder, *V. Krička, Výtvarný prejav slovenského praveku*, referát, WPZ 29, 1942, 205—206.

[62] O. Seewald, *Die jungneolithische Siedlung in Retz*, Niederdonau, Leipzig 1940.

[63] J. Csalog, *A „Vučedol-zóki" típusú kerámia lelőhelyei Tolna vármegyében*. AÉ III/II, 1941, tb. III, 3.

[64] J. Banner, na i. m., Dolgozatok XV, 1939, obr. 2, 1, 6, obr. 3, 2, obr. 4, 1.

[65] A. Mozsolicsová, na i. m., Folia Archaeologica V, 1945, 44—47.

[66] B. Novotný, *Hliněný idol z Levic*. AR VI, 1954, 14—16, 34, obr. 9—10.

[67] J. Böhm, *Zur Frage der Endphase der donauländischen Kultur*, Altböhmen und Altmähren, Leipzig 1941, 37—64.

[68] R. R. Schmidt, *Vučedol*, 108, 134—135, obr. 76—77 — M. Hoernes, O. Menghin, *Urgeschichte der bildenden Kunst in Europa*, Viedeň 1925, 347.

[69] R. R. Schmidt, *Vučedol*, 154 — porov. tiež J. Korošec, *Nekaj primerov zgodnje predzgodovinske plastike v Slavoniji*, Arheološki vestnik I, Ľubľana 1950, 12—30.

[70] M. Ebert, *Reallexikon der Vorgeschichte* 10, tb. 30 E, c a i. — R. R. Schmidt, *Vučedol*, 98, obr. 58.

[71] R. R. Schmidt, *Vučedol*, tb. 38, 6 — V. Hoffiller, na i. m., tb. 5, 7 a i.

[72] R. R. Schmidt, *Vučedol*, tb. 40, 1, 3, tb. 41, 3b a i. — V. Hoffiller, na i. m., tb. 25, 20.

[73] L. Nagy, *Őskori telepnyomok a budai várhegyen*, AÉ 79, 1952, 194, tb. LII, 7, 9—11.

[74] P. Patay, *Jungsteinzeitliche Kulturen*, 27, 66, tb. VII, 1.

[75] Zdá sa, že ide o volútu. Podobne sa objavuje volúta aj na črepe z Bešeňova (Š. Janšák, *Staré osídlenie Slovenska*, Sborník MSS, XXV, Martin 1931, tb. XXII).

[76] P. Grimm, *Erwerbungen der Landesanstalt für Volkheitskunde 1939/40*, Nachrichtenblatt 16, 1940, tb. 54, 1.

[77] M. Hoernes — O. Menghin, na i. m., 331, obr. 7, 8.

[78] Z výskumu A. Točíka.

[79] J. Kern, *Die Kalenderschale von Leitmeritz*, IPEK 1932/3, Berlín-Lipsko 1934, tb. 15, 4.

[80] J. Banner, na i. m., Dolgozatok XV, 1939, obr. 2, 7; 6, 5.

[81] M. Ebert, *Reallexikon der Vorgeschichte X*, Berlín 1937—1938, tb. 30 E, b, — Porov. tiež nálezy z Vinomeru, R. Ložar, *Neolitske stanovanjske jame na Vinomeru*, Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo XXII, Ľubľana 1941, 129, obr. 5, 5.

[82] P. Patay, *Frühbronzezeitliche Kulturen*, tb. II, 2.

[83] P. Patay, na i. m., AÉ III, 1940, tb. I, 1, 2.

[84] K. Willvonseder, *Funde des Kreises Vučedol-Laibach*, 146, obr. 7.

[85] M. Hoernes, *Funde verschiedener Alterstufen aus dem westlichen Syrmien*, Mittheilungen der Prähistorischen Commission I, Viedeň 1901, obr. 7, 8.

[86] J. Korošec, na i. m., Izvestija na blgarskija archeologičeski institut XVI, 1950, 140 — J. Korošec, na i. m., Glasnik Državnog Muzeja, Sarajevo 1946, 23—25.

[87] J. Nestor, *Der Stand der Vorgeschichtsforschung in Rumänien*, 22 Bericht der RGK 1932, 56 — Porov. tiež A. Benac, *Završna istraživanja u pećini Hrustovači*, Glasnik Zemalskog muzeja u Sarajevu III, 1948, Sarajevo 1948, 33.

[88] Porov. nádobku z Nyiregyháza, A. Mozsolicsová, *Verbreitung und Einfluss der Vučedolkultur in Ungarn*, Serta Hoffilleriana, Zagreb 1940, 25, ďalej uvádzam len A. Mozsolicsová, *Vučedolkultur*.

[89] P. Patay, *Frühbronzezeitliche Kulturen*, 43.

[90] Na tele nádoby porov. napr. P. Čaplovič, *Starobronzové pohrebište v Hurbanove na Slovensku*, AR VI, 1954, obr. 136 vľavo. — R. Pittioni, *Urgeschichte des österreichischen Raumes*, Viedeň 1954, Arbesthal, plastický kríž, obr. 223 čís. 1a. Na dne nádoby porov. napr. tamtiež, obr. 186, 203. — A. Mozsolicsová, *Kisapostag*, obr. 221 b. — E. Plesl, *Únětické nálezy v Blšanech u Loun*, AR VI, 1954, obr. 331, 6 a i. — *Budapest régiségei*, Budapest 1943, 25, tab. 2, obr. 19, 20.

[91] R. R. Schmidt, *Vučedol*, tb. 45, 6 — P. Patay, *Frühbronzezeitliche Kulturen*, tb. II, 4.

[92] R. R. Schmidt, *Vučedol*, 104, obr. 61—62, tb. 49, 3—8.

[93] K. Willvonseder, *Funde des Kreises Vučedol-Laibach*, 138—140, obr. 3.

[94] H. Müller-Karpe, *Ein Depotfund von Judenburg in der Steiermark*, Archaeologia Austriaca 9, Viedeň 1952, 48—51.

[95] R. R. Schmidt, *Vučedol*, tb. 48, 21, tb. 49, 1, 2.

[96] J. Banner, *Ujabb adatok a bodrogkeresztúri kultúra elterjedéséhez*, AÉ III/I, 1940, 17—18, tb. II, 3.

[97] Porov. napr. J. Csalog, *A „Vučedol-Zóki" típusú kerámia lelőhelyei Tolna vármegyében*, AÉ III/II, 1941, 13.

[98] R. R. Schmidt, *Vučedol*, 154.

[99] A. Benac, *Prehistorijsko naselje Nebo i problem Butmirske kulture*, Ľubľana 1952. Podľa autora vykazuje lokalita Nebo určité vzťahy ku keramike „vučedolskej", hoci tieto putá sú skromné. Považuje to však za veľmi dôležité pre relatívnu chronológiu zmieneného náleziska v rámci butmírskej civilizácie.

[100] Objavujú sa v obsahu lengyelskej keramiky, na Morave v maľovanej keramike.

[101] A. Benac, na i. m., 162.

[102] S. Gallus, S. Mithay, na i. m., 77.

[103] To znamená, že výsledkom tohto vplyvu by mali byť i zmienené slovenské nálezy z Bajča, Bohatej a i. (nepubl.).

[104] K. Engel, *Herkunft und verwandschaftliche Beziehungen der Rössener Kultur*, Mannus 32, 1940, 56—83.

[105] R. R. Schmidt, *Vučedol*, 150—151.

[106] R. R. Schmidt, *Vučedol*, 150.

[107] V. Milojčić, na i. m., 151.

[108] R. Pittioni, *Urgeschichte des österreichischen Raumes*, Viedeň 1954, 189—202.

[109] S. Foltiny, J. Ohrenberger, *Neue Funde aus dem Bezirk Neusiedl am See*, Archaeologia Austriaca 9, 20—32, porov. tiež D. Bialeková, J. Dulka, *Výskum v Tekovskom Hrádku*, AR VI, 1954, 294—297, obr. 125, 134.

[110] P. Patay, na i. m., AÉ III/I, 1940, 10.

[111] V. Hoffiller, na i. m., tb. 1—3.

[112] F. Tompa, na i. m., BRGK 24—25, 1934—1935, 61.

[113] F. Kastner, *Die jungneolithische Station auf dem Gemeindeberge in Wien XIII und ihre Kulturbeziehungen*, WPZ VII—VIII, Viedeň 1921, 58.

[114] V. Milojčić, *Chronologie der jüngeren Steinzeit Mittel- und Südosteuropas*, Berlín 1949, 91—94.

[114a] J. Bauner, *Ujabb adatok a zóki-kultúra elterjedéséhez*, Dolgozatok XVIII, 1942, 145—147.

[115] K. Willvonseder, *Vučedol-Laibach in Oesterreich*, 19.

[116] J. Banner, na i. m., Dolgozatok XV, 1939, 73—92.

[117] A. Mozsolicsová, *Kisapostág*, 84.

[118] A. Mozsolicsová, na i. m., Folia Archaeologica V, Budapest 1945, 44—47.

[119] S. Gallus, S. Mithay, na i. m., tb. XVII, 8, 9.

[120] R. R. Schmidt, *Vučedol*, 10.

[121] J. Korošec, na i. m., Izvestia na blgarskija archeologičeski institut XVI, 1950, 137.

[121b] E. Štiková, *K problematice třídění českého eneolitu*. Pam. Arch. XLVI, 1955, 30—51.

[122] K. Willvonseder, *Vučedol-Laibach in Oesterreich*, 21—23.

[123] M. Wosinsky, *Die inkrustierte Keramik*, tb. 79, 2, tb. 80 — F. Tompa, A. Adföldi, L. Nagy, *Budapest az ókorban*, Budapest 1942, tb. VII, 14, 16 — M. Wosinsky, *Praehisztorikus talpcsöves edények*, AÉ XI, 1891, 215, obr. 10 — P. Reinecke, *A neolithkori szalagdíszü keramika magyarországi csoportja*, AÉ XVI, 1896, 290.

[124] K. Willvonseder, *Vučedol-Laibach in Oesterreich*, 17.

[125] J. Skutil, *Zwei Funde vom Beginn der Metallzeit aus Mähren*. 2, Ein Fund der Vučedol-Kultur aus Lapanz in Mähren, WPZ 27, 1940, 168—170.

[126] A. Stocký, *Pravěk země České I. Věk kamenný*, Praha 1926, 153.

[127] J. Filip, *Pravěké Československo*, Praha 1948, 155, 16.

[128] G. Neumann, *Die Gliederung der Glockenbecherkultur in Mitteldeutschland*, PZ 20, 1929, 34.

[129] O. Menghin, *Eine spätneolithische Station bei Melk*, Niederdonau MAGW XXXXIII, 101, 103 — G. Neumann, na i. m., 34. — K. Willvonseder, *Vučedol-Laibach in Oesterreich*, 23 — A. Mozsolicsová, na i. m., Serta Hoffilleriana, Zagreb 1940, 27.

[130] V. Hoffiller, na i. m., tb. 41, 6.

[131] A. Stocký, *Pravěk země České I. Věk kamenný*, Praha 1926, tb. CXI, 2.

[132] A. Prox, *Die Schneckenbergerkultur*, Kronstadt 1941, tb. XVIII, 1, 3.

[133] R. Ložar, *Študije o ljubljanski keramiki*, Glasnik muzejskega društva za Slovenijo XXII, 1941, 34.

[134] A. Benac, na i. m., Glasnik Zemaljskog Muzeja u Sarajevu III, 1948, 5—41, autor hľadá analógie až v Španielsku.

[135] V. Miloječić, na i. m., PZ XXXIV/V, 1949—1950, 158. Zlomok zvoncovitého pohára vo „vučedolskej" vrstve v Sarvaši.

[136] J. Csalog, na i. m., AÉ III/II, 1941, 6—14.

[137] A. Mozsolicsová, *Kisapostág*, 82.

[138] K. Willvonseder, *Vučedol-Laibach in Oesterreich*, 21.

[139] A. Mozsolicsová, *Zur Frage der Schnurkeramik in Ungarn*, WPZ 29, 1942.

[140] R. Ložar, na i. m., Glasnik muzejskega društva za Slovenijo XXII, 27—34.

[141] B. Novotný, *Jordanovská skupina a jihovýchodní vlivy v českém neolitu*, OP XIV, 1950, 188—191.

[142] Porov. napr. N. Vulić, M. Grbić, na i. m., tb. 7, 8, tb. 19, 7—10.

[143] N. Vulić, M. Grbić, na i. m., tb, 18, 6.

[144] R. R. Schmidt, Vučedol, 31.

[145] M. Šolle, *Počátky helénské civilisace*, Praha 1949, tb. 1, 2.

[146] P. Patay, *Frühbronzezeitliche Kulturen*, 27.

[147] N. Vulić, M. Grbić, na i. m., tb. 3, 5.

[148] A. Mzsolicová, *Kisapostág*, 83.

[149] A. Stocký, *Pravěk země České I. Věk kamenný*, Praha 1926, tb. LXXX, 13, LXV, 5.

[150] J. Csalog, na i. m., AÉ III/II, 1941, 6—14.

[151] J. Böhm, *Příspěvky k moravské prehistorii*, Časopis vlast. spolku mus. v Olomouci XL, 1928, 62—63.

[152] R. R. Schmidt, *Vučedol*, 1951.

[153] A. Mozsolicsová, *Vučedolkultur*, 27 — A. Mozsolicsová, *Kisapostág*, 85. — J. Hillebrand, *Das frühkupferzeitliche Gräberfeld von Pusztaistvánháza*, Budapest 1929, tb. II, 7. — F. Tompa, na i. m., BRGK 24—25, 1934—1935, 52, 61 — P. Patay, *Frühbronzezeitliche Kulturen*, 27.

[154] K. Szabó, *Kecskeméti múzeum ásatásai*, AÉ XLVII, 1934, 39.

[155] F. Tompa, na i m., BRGK 24—25, 1934—1935, 53, tb. 15, 16.

[156] J. Korošec, na i m., Glasnik državnog muzeja, Sarajevo 1946, 21, tb. XV, 12.

[157] P. Patay, na i. m., AÉ III/I, 1940, 8.

[158] J. Banner, *Neuere Angaben zur Verbreitung der Bodrogkereszturer Kultur*, AÉ III/I, 1940, 18, obr. 1, tb. II, 3.

[159] V. Hoffiller, na i. m., tb. 3, 4.

[160] V. Spurný, *Archeologická sbírka strahovské knihovny v Praze*, Zprávy památkové péče XIII, 1953, 220, obr. 3, 4.

[161] W. Nowothnig, *Ungarländische Grabfunde der Jungsteinzeit aus Schlesien*, Nachrichtenblatt für Deutsche Vorzeit 15, 1939, 117—120.

[162] K. Willvonseder, *Vučedol-Laibach in Oesterreich*, 19.

[163] J. Korošec, na i. m., Izvestija na blgarskija archeologičeski institut XVI. Sofia 1950, 139.

[164] F. Tompa, na i m., BRGK 24—25, 1934—1935, 61, 65, 77.

[165] F. Tompa, *Die wichtigsten Probleme der ungarischen Urgeschichtsforschung*, Proceedings of the first international Congress of Prehistoric and Protohistoric Sciences 1932, London 1934, 248.

[166] A. Mzsolicsová, *Kisapostág*, 63—64 — P. Patay, *Frühbronzezeitliche Kulturen*, tb. II, 6, tb. III, 2, 5, 6, tb. V, 4.

[167] Porov. tiež J. Banner, na i. m., Dolgozatok XV, 1939, 92.

[168] P. Patay, *Frühbronzezeitliche Kulturen*, 66.

[169] P. Patay, *Frühbronzezeitliche Kulturen*, 27.

[170] A. Mozsolicsová, *Vučedolkultur*, 28.

[171] P. Patay, *Frühbronzezeitliche Kulturen*, 107 — A. Mozsolicsová, *P. Patay Frühbronzezeitliche Kulturen*, ref., Folia Archaeologica I—II, 1939, 223—224.

[172] R. Schmidt, *Vučedol*, tb. 53, 4 — V. Miloječić, *Chronologie der jüngeren Steinzeit Mittel- und Südosteuropas*, Berlin 1949, 91—94.

[173] A. Mozsolicsová, *Vučedolkultur*, 27—28.

[174] P. Patay, *Frühbronzezeitliche Kulturen*, 43, tb. IV, 2, tb. V, 2.

[175] A. Mozsolicsová, *Kisapostág*, 88.

[176] K. Willvonseder, *Vučedol-Laibach in Oesterreich*, 19, 23.

[177] J. Csalog, na i. m., AÉ III/II, 1941, 11, obr. 1.

[178] H. E. Mandera, *Versuch einer Gliederung der Aunjetitzer Kultur in Mitteldeutschland*, Jahresschrift f. Vorgeschichte 37, 1953, 177—236.

[179] R. R. Schmidt, *Vučedol*, tb. 41, obr. 3, tb. 36, 1 ab, tb. 37, 2—5, tb. 38, 1—6.

[180] J. Böhm, *Kronika objeveného věku*, Praha 1941, 211.

[181] K. Willvonseder, *Funde des Kreises Vučedol-Laibach*, 147, obr. 7.

[182] J. Banner, na i. m., Dolgozatok XV, 1939, 75, obr. 1, 7.

[183] K. Willvonseder, *Funde des Kreises Vučedol-Laibach*, 143.

[184] J. Korošec, na i. m., Izvestija na blgarskija archeologičeski institut XVI, 1950, 136.

[185] A. Stocký, *Pravěk země České I. Věk kamenný*, 153.

Славонская культура в Чехословакии

Богуслав Новотный

В позднем неолите славонская керамика вклинивается как инородный элемент в здешнюю среду, смешивается с ней, теряет некоторые свои особенности, но удерживая эти или другие проявления материальной культуры долго сохраняет свое своеобразие. В Чехии и в Моравии она выступает перемешанная с позднеэнеолитическими группами (вместе с ansa cornuta и др.) и создает вместе с ними горизонт находок из селищ на возвышенности позднего каменного века. При помощи выделения определенных проявлений из этого целого, с которыми эта культура представляет единство, хотя и пестрое по своему составу; мы стремимся распознать одну из групп, которая в это время (вместе с культурой керамики с каннелюрами) приносит новые импульсы с юговостока, хотя с культурной стороны эта область показывает другую ориентацию. Находки последних лет и ревизия прежних памятников показывают, что славонская керамика не встречается на территории Чехословакии только в отдельных случаях, как предполагал еще К. Виллвонседер[183]. В последние годы вследствии обширной исследовательской деятельности проводимой Археологическим институтом Словацкой Академии Наук, также необыкновенно ярко выступает роль Словакии при распространении этой группы. На основании этого на территории Чехословакии могла быть установлена северная и северо-западная граница распространения проявлений славонской керамики. На востоке эта граница обозначена до сих пор единственной эксцентрично помещенной находкой в Жегре-Древенике, в юго-западной Словакии — нижней частью Погронья, Понитрья и Поважья, в то время как в Моравии находка из Незамыслиц является доказательством продвижения этой керамики по направлению к Моравским воротам. Самые западные находки до сих пор лежат в северо-западной Чехии в предгорье Рудных гор. Уже большое географическое распространение славонской керамики показывает, что необходимо должно было дойти к созданию отдельных местных вариантов. Было естественным результатом, что эти находки рассматривали с различных точек зрения, что отражалось и в названиях культурной принадлежности этих находок. При чешских находках подчеркивалась связь с находками из люблянских свайных построек, что привело к обозначению этих проявлений как керамики „люблянских болот", хотя это понятие прижилось, но оно не объясняет вполне содержание этих проявлений. Для словацких находок (в исключительном случае и для моравских) употреблялось в соответствии с венгерской литературой более широкое обозначение-группа „вучедол-зок" или просто „вучедольская". По примеру Г. Чайльда и Я. Коросеча я употребляю обобщающее название „славонская" керамика. У нас ее первый раз так определил Я. Филип для всех этих памятников, как преобладающий термин, содержащий в себе все локальные варианты. Славония выступает также как центр развития этой культурной области, хотя она переходит ее границы. И в рамках этого центра были местные отклонения, в которых проявляются особенности некоторых местонахождений, которые однако имеют свои причины в различной отдаленности от центра, в различной основе, возможно и в образе жизни и не в последней степени в различных культурных течениях из соседних областей. Однако в определенных рамках все эти местонахождения сохраняют одинаковый характер, отличающийся наклонностью к орнаментации керамики, подобными формами и сходством в целом ряде культурных проявлений, так, что мы имеем тут дело больше со сходством чем с идентичностью (Люблянские болота, Вучедол, Грустовача, Сарваш, Зок и др.). Внутри этой области также можно наблюдать более тесные связи между некоторыми местонахождениями, которые однако не всегда можно объяснить только взаимной близостью (по содержанию Вучедолу родственным является недалекий Сарваш, в то время как Зок, хотя лежит поблизости Вучедола указывает наклонность больше к керамике люблянских болот. Находки в пещере Грустовача в Боснии указывают одинаковое участье Вучедола и Люблянских болот.[184] Однако и эта славонская область является частью большей культурной области, к которой принадлежит кроме Мондзее, Аттерзее, Альтхейм, Ремеделло и вся область альпийских свайных построек). С этой точки зрения в ином освещении выступают и памятники славонской керамики в Чехословакии. Вероятно в течение времени удастся и в югославском материале выделить хронологически отличающиеся группы, как намечают некоторые наблюдения, и что территориальные различия в определенной мере будут доказаны и хронологически. Славонская керамика появляется в Чехии большей частью в связи с селищами на возвышенности, а в Словакию она приходит в эпоху расцвета поздней фазы керамики с каннелюрами. В Моравии она появляется в том самом горизонте как в Чехии (Евишовице у Знойма, селище на возвышенности с евишовицкой керамикой). Этим обеспечена ее хронологическая датировка на наших землях. Совместные находки этой керамики с керамикой колоколообразных сосудов[185] представляет дальнейшую хронологическую точку опоры, основанную теперь, кроме известных венгерских местонахождений (Тэкэл) и у нас на формах похожих на некоторые кувшины из Чаки и из Сланого — Сланской горы. Доказательства сношений с шнуровой керамикой, часто приводимые в литературе, не всегда вполне убедительны. Ее влияние в

Карпатской котловине было небольшое. Также элементы орнаментации (бороздчатые наколы и др.), принадлежат бóльшей культурной области, чем только шнуровая культура и вероятно имеют и бóльшее хронологическое растяжение. Также и т. наз. шнуровые амфоры скорее могут свидетельствовать о юго-восточном влиянии на шнуровую культуру, чем о противоположном влиянии, насколько это можно наблюдать и на некоторых других формах, напр. на кувшине „држевогостицкого" типа. Однако сходство между обеими группами можно наблюдать на некоторых керамических формах напр. небольших кувшинах из Чаки (Копец). Отношения славонской керамики к керамике с каннелюрами позволяют установить стратиграфические наблюдения во всей Карпатской котловине (напр. у нас Шаровце, Нитрянский Градок, Жегра-Древеник и др.). Так что у нас славонская керамика появляется в самом конце позднего каменного века. Если в собственной области славонской керамики в это время, в отличие от наших областей, встречается более металла, то это обусловлено ускорением тамошнего местного развития на основе близости к более развитому юго-востоку. Славонская керамика своим влиянием затронула и культурное содержание ранней бронзовой эпохи в Карпатской котловине, где ее отголоски мы наблюдаем прежде всего в орнаментации некоторых групп, главным образом северопанонской (веспремской) и южнопанонской (секшардской), керамики с инкрустацией, надьревской и др. Ее соприкосновение с керамикой мадьяровской тоже можно заметить в отдельных элементах орнаментации (Н. Градок — Высоки Брег). Повидимому в погребальном обряде преобладает трупосожжение, а то прежде всего на местонахождениях обозначающих продвижение славонской культуры на север (у нас напр. могилы с трупосожжением в Чаке-Копец), хотя до сих пор нельзя говорить о точно установленном обычае (могилы со скелетами в Вучедоле и др.). В Чехии пока что неизвестны погребения населения славонской керамики, почти что все находки до сих пор происходили из подъемного материала или из прежних охранных изысканий на селищах на возвышенности (кроме Дьяблиц и Ржепорые), которые можно с наибольшей вероятностью считать торговыми центрами. Этот факт ясно доказывает причины, по которым носители славонской керамики проникали в так отдаленные места. Так что славонская керамика в наших землях никогда не создала сплошного селищного горизонта. Изучение всего содержания славонской керамики у нас задерживало отсутствие надежно проверенных находок, также и то обстоятельство, что ее присутствие устанавливалось только на основании наиболее типичной ее формы—миски на ножке. Остальной сопровождающий ее материал не принимался во внимание, тем более, что эта керамика не выступала у нас в чистом виде, но смешанная

Однако при новых находках в Словакии было определено и остальное богатство форм бытовой керамики (Ченков, Чака, Левице и др.). В этом проявляется различие между словацкими и чешскими находками. Кроме других обстоятельств, вероятно причинами этого является географическое отдаление от центра. Склонность к созданию локальных вариантов присуща всем группам позднего каменного века в Карпатской котловине. Бытовая керамика из наших местонахождений имеет мало аналогий в заграничных находках и в центре славонской культуры. Кажется, что она больше подпадала под влияние среды, в которую попали носители славонской керамики. Она также существенно отличается изготовлением от орнаментации парадных форм—мисок на различно оформленных ножках, которые вероятно занимали в культе особое положение. На это указывает, кроме других обстоятельств, и ее особенное размещение в могилах (Чака). Кажется, что некоторые ее формы в Чехии были подражаниями изготовленными местными гончарами, так что нельзя объяснять все только импортом. Прежде всего это были некоторые миски с дисковидной ножкой более грубо изготовленные, украшенные наколотым орнаментом. В орнаментации мисок на ножке в Чехословакии можно наблюдать местные оттенки. Словацкие находки составляют общую группу с венгерскими (они больших размеров, на них часто появляется на внутренней стороне негативный мотив звезды, шахматный узор, расположение орнаментов в трехугольниках и др.). Эта группа отличается от находок австрийских, моравских и чешских (мотивы исполненные бороздчатыми наколами, часто орнамент в виде трехугольников и др.), хотя и среди чешских находок можно было бы различать по крайней мере две группы. Наоборот бытовая керамика была почти без украшений. Только на некоторых сосудах была шершавая поверхность или профилированный венчик, иногда простой выступ. Техническое изготовление сосудов часто напоминает уже раннюю бронзовую эпоху. Каменные орудия имеют признаки позднего каменного века, но их изучению мешает отсутствие находок.

Население славонской керамики в наших землях, главным образом в Словакии, по крайней мере на некоторых местах занималось сельским хозяйством и скотоводством. Мы до сих пор не знаем причины, которые принудили его покинуть свои первоначальные селища и проникать вдоль бассейнов рек на север и северо-запад. Вероятно этой причиной была торговля, о чем свидетельствуют вышеупомянутые находки на селищах на возвышенности в Чехии и в Моравии. В археологическом материале мы не можем также определить предмет, которым они торговали. У нас нет пока что доказательств для предполагаемой торговли с медью.

Перевод Л. Красковской

Slawonische Kultur in der Tschechoslowakei

Bohuslav Novotný

Zu Ende der Aeneolith-Periode schaltet sich die slawonische Kultur als fremdartiges Element in das heimatliche Milieu in Böhmen und Mähren, verliert viel an ihrer Eigenartigkeit, da sie aber auf manchen materiellen Merkmalen beharrt, behält sie doch lange ihre Eigenart. Der Kulturhorizont, in dem die slawonische Keramik in der Tschechoslowakei erscheint, ist nicht an jeder Stelle gleich. In Böhmen und Mähren erscheint sie vermischt mit spätäneolithischen Gruppen, welche zusammen mit derselben das bunte Kulturgemisch, welches Zeuge der komplizierten lokalen Entwicklung ist, bilden. Mit der Klassifizierung der materiellen Denkmäler der slawonischen Kultur aus dieser Gesamtheit, mit dem es zwar eine Einheit von bunter Komposition bildet, verfolgt der Autor das nähere Erkennen des Inhaltes und die Verbreitung einer der Gruppen, welche in dieser Zeit, zusammen mit der kannelierten Kultur, neue Impulse aus dem Südosten bringt, während diese Länder eine andere kulturelle Orientierung ausweisen. In der Slowakei erscheint die slawonische Kultur zusammen mit der jüngeren Phase der kannelierten Keramik, die man in den letzten Jahren auf Grund neuer Entdeckungen und Forschungen auch hier feststellen konnte. Neue Funde und Revisionen älterer Denkmäler zeigen, dass die slawonische Keramik auf tschechoslowakischem Boden nicht so vereinzelt erscheint, wie z. B. noch K. Willvonseder[183] meinte. Auf Grund eines Verzeichnisses der Funde, das der Autor zusammenstellte, kennen wir heute in Böhmen 15, in Mähren 6 und in der Slowakei 22 Lokalitäten. Karte Nr. 1 und 2 zeigen ihre Verteilung. Dank der umfangreichen Forschungstätigkeit, die das Archäologische Institut der Slowakischen Akademie der Wissenschaften in Nitra in den letzten Jahren ausgeübt hat, hat sich der Anteil der Slowakei an der Verbreitung dieser Gruppe ungewöhnlich hervorgetan. Bis zum Jahre 1938 war auf slowakischem Boden noch kein einziger Fund bekannt, während in Böhmen schon mehr als vor einem halben Jahrhundert, J. L. Píč[1] auf die ersten Denkmale der erwähnten Gruppe die Aufmerksamkeit leitete. Dies ermöglichte auf tschechoslowakischem Boden die nördliche und nordwestliche Grenze der Merkmale der slawonischen Kultur festzusetzen. Im Osten des Staates bezeichnet sie der bisher vereinzelte, exzentrisch liegende Fund in Žehra-Drevenik, in der Südwestslowakei das untere Grantal, Neutratal und Waagtal, während in Mähren eine auffallendere Konzentration nur in der Umgebung von Moravské Budějovice (Vysočany, Starý Zámek bei Jevišovice, Jaroměřice) in Erscheinung tritt; dies konnte jedoch gewissermassen eine erhöhte Forschungstätigkeit verursachen, ohne dass es der faktischen Lage entsprechen müsste. Der Fund von Nezamyslice bei Kojetín ist bisher die nördlichst liegende Lokalität des slawonischen Bereiches in Mähren und zeigt deren Vorwärtsschreiten in Richtung auf das Mährische Tor. Die westlichst liegenden Funde der slawonischen Kultur befinden sich bisher in Nordwest-Böhmen im Bergfusse des Erz-Gebirges. Die Verteilung der Funde in Böhmen zeigt, dass der Strom der slawonischen Kultur in das besonders von Höhensiedlungen bezeichnete Gebiet von Mittelböhmen vordrang. Er blieb am linken Ufer des Elbe-Stromes, laut bisherigen Kenntnissen ist er nur in Velké Žernoseky auf das rechte Ufer übergetreten. Die Träger der slawonischen Keramik durchschritten einen engen Streifen auf dem alten Kolonisationsboden durch das Prager Gebiet bis zum Gewässer der Eger, wo die dortigen Funde von Holedeč (Bez. Žatec) und Dolánky (Bez. Podbořany) überhaupt am nordwestlichsten liegen. Das auffallend häufige Vorkommen der Funde in Prag und seiner unmittelbaren Umgebung ist scheinbar nicht nur das Ergebnis der umfangreichen Forschungstätigkeit örtlicher Forscher, sondern das Spiegelbild komplizierter Verhältnisse der späten Steinzeit in dieser Gegend, die von einer Menge spätäneolithischer Höhensiedlungen gekennzeichnet ist. Der grosse geographische Umfang der Denkmäler der slawonischen Kultur deutet schon darauf hin, dass es unbedingt zur Bildung örtlicher eigentümlicher Varianten kommen musste. Als natürliche Folgerung wurden diese Funde von verschiedenen Gesichtspunkten beurteilt und dies spiegelt sich auch in der Benennung der Kulturzuständigkeit der Funde. Bei den böhmischen und mährischen Funden wurde der Zusammenhang mit den Funden von den

Laibacher Pfahlbauten betont und demzufolge wurden diese Merkmale als Keramik des „Laibacher Moors" bezeichnet (J. L. Píč,[1] J. Schránil,[4] J. Stocký[3] u. a.). Dieser Begriff ist zwar eingelebt, jedoch für den ganzen Inhalt nicht zutreffend. Bei den slowakischen Funden (ausnahmsweise auch mährischen) wurde dann im Einklang mit ungarischer Literatur die breitere Bezeichnung „Vučedol-Zók-Kultur" oder einfach „Vučedol-Kultur" benützt (V. Budinský-Krička[9]). Nach dem Beispiel von G. Childe und J. Korošec[20] benützte der Autor die umfassendere Benennung „slawonische Keramik" (in der Tschechoslowakei hat J. Filip bereits als Erster so getan) für alle diese Denkmäler als übergeordneten Termin, welcher verschiedene örtliche Varianten birgt. Slawonien erscheint auch als Zentrum der gesamten Entwicklung dieses Bereiches, wenn auch die erwähnte Kulturgruppe seine Grenzen übertritt. Auch im Rahmen dieser Entwicklung vermag man örtliche Abschweifungen zu beobachten, in denen sich die Eigenartigkeit mancher Lokalitäten geltend macht. Jene Abschweifungen verursacht die verschiedene Entfernung vom Zentrum, die Unterschiede der Unterlage, vielleicht auch der Lebensart und nicht zuletzt die verschiedenen Kulturströme aus den benachbarten Gebieten. Alle diese Fundorte behalten jedoch im Ganzen einen einheitlichen Charakter, den die Neigung zur verzierten Keramik, die Aehnlichkeit der Formen und Uebereinstimmung in einer ganzen Reihe Kulturmerkmale kennzeichnet. Es handelt sich bei ihnen daher vielmehr um Aehnlichkeit, als Identität (Laibacher Moor, Vučedol, Hrustovača, Sarvaš, Zók und drgl.). Auch innerhalb dieses Kreises vermag man engere Beziehungen zwischen manchen Fundorten zu beobachten. Diese sind jedoch nicht immer bloss durch gegenseitige Nähe erklärbar. So ist z. B., was den Inhalt anbelangt, mit Vučedol der nahe Sarvaš verwandt, aber Zók, obwohl er sich in der Nähe von Vučedol befindet, weist stärkere Neigungen zur Keramik des Laibacher Moors auf, die Funde aus der Höhle Hrustovača in Bosnien weisen einen gleichen Anteil von Vučedol und dem Laibacher Moor auf.[184] Auch dieses slawonische Gebiet ist jedoch ein Bestandteil eines grösseren Kulturkreises, zu dem ausser Mondsee, Attersee, Altheim und Remedello, auch der ganze Kreis der alpinischen Pfahlbauten gehört. Von diesem Gesichtspunkte aus erscheinen auch die Denkmäler der slawonischen Kultur in der Tschechoslowakei in einem anderen Lichte. Manche Beobachtungen deuten darauf hin, dass es mit der Zeit wahrscheinlich gelingen wird auch im jugoslawischen Material die zeitlich verschiedenen Gruppen zu klassifizieren und dass die örtlichen Mannigfaltigkeiten zu einem gewissen Masse chronologisch begründet sein werden.

Die slawonische Keramik erscheint in Böhmen vor allem an spätäneolithische Höhensiedlungen gebunden. Die verwickelte Lage der späten Steinzeit erlaubt hier bisher jedoch keinen klaren Einblick in die örtlichen Verhältnisse. Das interessante Material der Höhensiedlungen, welches viele Möglichkeiten für die Interpretierung der komplizierten gesellschaftlichen und wirtschaftlichen Lage bietet und auch einen wichtigen Stützpunkt für die Chronologie der Aeneolith-Periode in Europa darstellt, ruft dringlich nach einer Gesamtverarbeitung. Von 14 böhmischen Fundorten der slawonischen Kultur sind 11 Höhensiedlungen. Nur die Lokalitäten Řeporyje und Ďáblice entfallen diesem Rahmen, für den Fund von Holedeč und Žernoseky sind nicht genügend Fundberichte vorhanden. Die slawonische Keramik ist, im Vergleich mit den übrigen Gruppen, in diesen Siedlungen nur in einem sehr geringen Masse vertreten, falls jedoch die ungenügenden Kenntnisse ihres Begleitmaterials die Sachlage nicht entstellen. Bei manchen Höhensiedlungen vermögen wir zu beobachten, dass sie mit der späten Steinzeit nicht verschwinden, aber dass die Entwicklung hier bis zur Bronzezeit fortfährt. Die Entwicklung aller Höhensiedlungen ist bisher jedoch noch in keinem genügenden Masse bekannt und deshalb ist es auch nicht möglich aus dieser Feststellung irgendwelche Folgerungen zu machen. In Mähren offenbart sich ebenfalls eine ähnliche Lage wie in Böhmen; es scheint jedoch, dass dort die Funde in einem grösseren Masse auf Ebenen vorkommen. Die mährischen Funde kommen also in demselben Kulturhorizont vor, der allerdings den örtlichen, etwas abweichenden Merkmalen der Kultur (Gruppe Jevišovice) entspricht.

Die slawonische Keramik erscheint in der Slowakei in der Blütezeit der jüngeren Phase der kannelierten Keramik. Diese späte Phase der kannelierten Kultur wurde in den letzten Jahren auch auf dem Gebiete der Südslowakei erkannt, wo man sie auf einigen Lokalitäten feststellte. Zeitlich entspricht sie der von K. Milojčić[107] verarbeiteten kostolacer Gruppe, es scheint jedoch, dass es sich da um ein örtlich abgewichenes

Merkmal handelt, welches von der Neigung der kannelierten Kultur (und aller Gruppen im Karpatenbecken in der späten Aeneolith-Periode) zur Bildung örtlicher Gruppen verursacht wird. Die zeitliche Einreihung dieser Gruppe, die in vielen Dingen alte Reminiszenzen des Lengyel-Typus aufweist, beurkundet das gemeinsame Erscheinen mit slawonischer Keramik (wie z. B. in Nitriansky Hrádok, Nesvady[110] und anderswo beobachtet wurde) und die Beziehungen zur Furchenstichkeramik. Die slawonische Keramik wurde auch auf den Höhensiedlungen der Träger der kannelierten Keramik (Žehra-Drevenik in der Zips) festgestellt. Diese Beobachtung ist also übereinstimmend mit jenen, die auf vielen ausländischen Lokalitäten gemacht wurden, z. B. in Vučedol[111], Zók[112], Wien XIII[113], wo beide Gruppen in denselben Horizonten vorkommen. Die stratigraphische Einreihung für die Gleichzeitigkeit ist nicht möglich. Das gemeinsame Erscheinen auf den böhmischen Höhensiedlungen mit der Glockenbecherkeramik[185] bietet einen weiteren chronologischen Stützpunkt, der jetzt noch, ausser den bekannten Fundorten in Ungarn (Tököl) und auch bei uns, durch die Aehnlichkeit der Formen mit einigen Krügen von Čaka und Slaný — Slánská hora unterlegt ist (Bild 14). Die Form des Kruges von Slaný — Slánská hora schliesst sich an die im Inhalt der Glockenbecherkeramik gewohnten Formen (Praha-Kobylisy, Zvoleněves), oder an die Krüge der alten aunjetitzer Keramik. Seine Verzierung, besonders deren hufeisenförmig geordneter Teil unter dem Henkel des Gefässes, erinnert an die kreisförmige oder rhomboidische Verzierungsmotive der Keramik aus dem Laibacher Moor, jedoch auch von Vučedol und anderswo. Auch das Fragment des kleinen gewölbten Kruges von der Siedlung der Träger der slawonischen Kultur in Čaka-Diely, dessen Bandhenkel sich eng an den Rand des kleinen Gefässes anschliesst, erinnert beträchtlich an die Krüge der Glockenbecherkultur in Böhmen und Mähren. Die Beziehung und gegenseitiger Einfluss beider Kulturen bleiben ohne Zweifel und die Beurkundung dessen vermag man sowohl in der Verzierungs- als auch in der Formenbeeinflussung zu beobachten. Das gleichzeitige Erscheinen des verzierten Rand-Fragmentes der kleinen slawonischen Schüssel mit dem Glockenbecher in Šlapanice bei Brünn[125], ist jedoch nicht garantiert und es ist wahrscheinlich, dass beide Funde keine Gesamtheit bilden. Die in der Literatur oft angeführten Beweise über die Berührung der slawonischen Kultur mit der Schnurkeramik, sind nicht immer ganz überzeugend. Der Eingriff der Schnurkeramik ins Karpatenbecken war gering. Auch die Verzierungselemente (Furchenstich u. a.) gehören eher einem grösseren Kulturkreise, als bloss den Trägern der Schnurkeramik an und sind wahrscheinlich von einer grösseren zeitlichen Reichweite. Die sogenannten Schnur-Amphoren könnten ebenfalls eher für einen südöstlichen Einfluss auf die Schnurkultur zeugen, als umgekehrt und man vermag diesen auch in anderen Formen, z. B. am Krug vom Typus „Dřevohostice"[151] zu beobachten. An manchen Formen der Keramik, z. B. den kleinen Krügen von Čaka (Kopec), vermag man die Uebereinstimmung zwischen beiden Gruppen wahrzunehmen. Besonders im Brandgrab Nr. 8 der erwähnten Lokalität weisen zwei von drei Krügen Beziehungen zur Schnurkeramik auf (Tafel VIII, 4, 5). Einer von diesen, mit einem nicht organisch befestigten Henkel auf dem schlanken hohen Halse, steht den Bechern des sogenannten Letonitzer Typus nahe. Im Inhalt der slawonischen Kultur bleibt er bisher ohne Analogien. Enge Beziehungen zwischen der slawonischen Keramik und Schnurkultur weist auch ein grosser Krug aus dem Brandgrab Nr. 5 in Čaka auf. Seine Konstruktion erinnert an einige Krüge der Schnurkultur (Žabokliky, Želenice[149]) und ist im Inhalt der Schnurkultur in Böhmen und Mähren keine vereinzelte Erscheinung. Die sogenannten Schnurelemente (hauptsächlich der unechte Schnurabdruck) erscheinen scheinbar verhältnismässig häufiger im nördlichen Ausstrahlungsgebiet der slawonischen Kultur, in Niederösterreich, in der Slowakei, Mähren und auch in Böhmen. Ob man dies mit der engeren Berührung mit der Schnurkeramik verbinden kann, ist bisher problematisch. In Böhmen und Mähren, wo sich einzig im ganzen Gebiet, in welchem die slawonische Keramik vetreten ist, die Schnurkeramik häufiger vorfindet, könnte es möglicherweise zu einer engeren Berührung beider Kulturen kommen. Bisher wurden jedoch keine Berührungspunkte, die aus dem gewohnten Rahmen abweichen würden, festgestellt. Wir haben bisher noch keine direkten Beweise für die Festsetzung der Beziehungen der slawonischen Kultur zur Keramik der Bodrogkeresztúrer Kultur in der Slowakei. Die Berührung beider Gruppen kann man vielleicht einzig in der selten erschienenen Verzierung der gravierten Dreiecke, die wir von der Siedlung in Čaka

kennen, wahrnehmen (Bild 5, 8). In den gebrochenen Linien in Form eines Zickzackbandes, welche die Dreiecke ausfüllen, kann man den Einfluss der späten Phase der kannelierten Keramik suchen, wann diese Verzierungsart grosse Beliebtheit gewann.

Der Einfluss der slawonischen Keramik hat auch in den Kulturinhalt der älteren Bronzezeit im Karpatenbecken eingegriffen, wo wir ihren Widerhall vor allem in der Verzierung mancher Gruppen beobachten, besonders in der nordpannonischen (veszprémer) und südtransdanubischen (szekszárder) inkrustierten - Nagyrév-Keramik u. a. Ihren starken Anteil kann man an der Formen- und Verzierungsreichhaltigkeit der altbronzezeitlichen Kulturen beobachten. Daher erscheint ihr Kultureingriff nicht als kurze Episode ohne tieferen Einfluss auf das heimatliche Milieu (worauf die verhältnismässig kleine Zahl ihrer Funde deuten möchte), sondern als eine der einflussreichen Kulturgruppen südlicher Abstammung, der die Fähigkeit der Kultur-Expansion, welche dem Südosten eigen ist, erhalten blieb. Obwohl sie im hiesigen Milieu nie einen homogenen Horizont bildete und ihr Vorrücken in unsere Länder andere Motive, als stufenweise Kolonisation (von welcher bei uns keine Rede sein kann) bestimmten, vermag man auch hier ihren starken Einfluss zu beobachten. Für das slowakische Gebiet ist die Beziehung der slawonischen Kultur zur Magyarráder Keramik von Wichtigkeit. K. Willvonseder[181] hält dies nicht für ausgeschlossen und zwar auf Grund von Scherben von Lúky-Gergeľova (Gemeinde Ivánka pri Nitre). Der Scherben stammt (zusammen mit anderen, im Slowakischen Nationalmuseum in Martin aufbewahrten) von Streufunden und daher ist seine stratigraphische Lagerung nicht garantiert. Die Beziehung zur Magyarráder Keramik ist aus dem Scherben von Nitriansky Hrádok, der aus einer Magyarráder Kulturschicht erworben wurde, ersichtlich. Die reiche Verzierung gebraucht Elemente, deren Abstammung in der slawonischen Kultur haftet. Neben einer Reihe kurzer Furchen und Dreiecke ist es vor allem ein Motiv des durch ein Kreuz in Viertel verteilten Kreis-Vierecks (Bild 13). Seine Abstammung kann man aus den Sonnensymbolen, deren einfache, entfernte Nachahmung es ist, wahrnehmen. Die weisse Inkrustierung, die wahrscheinlich die Furchen des Ornamentes ausfüllte, kann als weitere Urkunde für den späten Einfluss der slawonischen Keramik auf den Inhalt der Magyarráder Kultur, dienen. Desgleichen verbindet auch eine Reihe Verzierungsmotive die aunjetitzer Kultur mit der slawonischen Keramik. Man kann jedoch voraussetzen, wie schon J. Böhm[180] erwähnte, dass es sich um ein Zeichen geistig verwandter Stämme mit gleichartiger wirtschaftlichen und religiöser Struktur handelt und daher kann man die einzelnen Uebereinstimmungen nicht immer nur als eine Urkunde gemeinsamen Einflusses betrachten. Eine ähnliche Antwort kann man auch auf die Stimmen geben, welche die Abstammung der klassischen aunjetitzer Henkelschale im südlichen Teil Mitteleuropas suchen, wobei die Bedeutung von Vučedol[178] betont wird. Die Darlegung, dass er auf einer breiteren Basis entstand, ist auch hier mehr wahrscheinlich.

Grabstätten der Träger der slawonischen Keramik wurden auf tschechoslowakischem Gebiete bloss in Čaka bei Želiezovce in der Slowakei festgestellt. In Böhmen und Mähren sind sie bisher unbekannt. Laut bisherigen Kenntnissen handelt es sich lediglich um Brandgräber. Diese waren ungleichmässig verteilt und bildeten so einen Friedhof, dessen Grösse man nicht feststellen konnte, da eine Zahl der Gräber, teils noch in der Hallstattperiode, durch den Bau eines Hügelgrabes zerstört wurde. Bei manchen Gräbern wurde eine kreisförmige, bei einem eine ovale Grabgrube beobachtet (Bild 4). Die Zahl der Beigaben im Grabe war auch verschieden. Im Grab Nr. 4/50 waren die verbrannten Menschenknochen in ein schlankes, amphorenartiges Gefäss gelegt (Tafel VIII, 3), in anderen Gräbern waren keine Beigaben. Das reichste Grab war Nr. 8/51, in welchem, ausser eines grossen und zweier kleinen Krüge, noch eine kleine Schüssel auf vierkantigem hohlen Fusse war (Tafel VIII, 1, 4, 5). Die verbrannten Menschenknochen waren auf einem Häufchen, mitten der Keramik-Beigaben. Wenigstens ein Teil der Keramik ist scheinbar durch die Glut der Leichenbrandstätte gegangen. Es deuten darauf die vereinzelten durchbrannten Fragmente von kleinen Fussschüsseln, welche in der Aufschüttung des hallstätter Hügelgrabes gefunden wurden. Offenbar sind sie hierher aus den zerstörten benachbarten Gräbern geraten. Auch die durchbrannte Oberfläche der Schüssel aus dem Brandgrab Nr. 8/51 zeigt ihren Durchgang durch die Glut (Tafel VIII, 1). Da bisher an anderen Keramik-Formen, ausser kleinen Fussschüsseln, keine Feuerspuren beobachtet wurden, kann man ihren speziellen

Zweck im Kultus voraussetzen. Für dies spricht auch ihre reiche und bei Gebrauchskeramik zwecklose Verzierung. Spuren einer Leichenbrandstätte wurden nicht festgestellt, aber die Kohlenstücke im Grab Nr. 8/51 (sie sind von einer Eiche) lassen nicht ausschliessen, dass der Leichenbrand an der Stelle des Grabes stattgefunden hat, falls die Kohlenstücke allerdings nicht in den Inhalt der Grabgrube bei der Einbettung der verbrannten Knochen geraten sind. Das Gräberfeld lag in unmittelbarer Nachbarschaft mit der Siedlung, von der es nur ein Bach trennte.

Die slawonische Kultur bildete auf tschechoslowakischem Gebiete nie einen zusammenhängenden Fundhorizont. Dass Erkennen ihres ganzen Inhalts hinderte der Mangel an zuverlässig beglaubigten Funden und auch der Umstand, dass ihre Gegenwart nur auf Grund ihrer typischesten Form, der kleinen Fusschüssel, festgestellt wurde. Ihr übriges Begleitmaterial entging der Aufmerksamkeit und zwar um so eher, da sie bei uns nicht in reinen Formen, sondern gemischt erschien. Die neuen Funde in der Slowakei ermöglichten jedoch auch das Erkennen der übrigen Formenreichhaltigkeit der Gebrauchskeramik (Čenkov, Čaka, Levice, Tlmače u. anderswo). Hier zeigt sich der Unterschied zwischen den slowakischen und böhmischen Funden; die Ursache liegt ausserdem wahrscheinlich auch in der geographischen Entfernung vom Zentrum. Die Gebrauchskeramik von unseren Fundorten hat wenige Analogien in den ausländischen Funden, ebenso wie auch im Zentrum der slawonischen Kultur. Scheinbar unterlag sie dem Milieu, in das die Träger der slawonischen Keramik beim Vorrücken nach Norden und Nordwesten geraten sind. Ihre Ausführung weicht ebenfalls von den prunkvollen Formen — kleinen Schüsseln auf verschiedenartig geformten Fuss — ab, die wahrscheinlich eine besondere Stellung im Kultus hatten und die, im Gegensatz zur unverzierten Gebrauchskeramik, immer reich verziert sind. Auf die besondere Stellung der kleinen Fusschüsseln deutet, ausser der Verzierung, auch ihre schon erwähnte besondere Stellung in einigen Gräbern und zwar nicht nur bei uns, aber auch in ausländischen Funden. Manche Fussschüsselformen aus Böhmen sind wahrscheinlich schon von örtlichen Töpfern ausgeführte Nachahmungen. Daher kann man nicht alle bloss durch Import erklären. Vor allem sind dies einige kleine Schüsseln mit einem verhältnismässig einfach ausgeführten kreisförmigen Fuss. Diese sind gewöhnlich gröber ausgearbeitet und einfacher, meistens bloss durch Stich verziert. Diese kreisförmigen Füsse sind nur in Böhmen häufiger verbreitet. In der Verzierung der kleinen Fussschüssel kann man in der Tschechoslowakei örtliche Nuancen beobachten. Die slowakischen Funde bilden mit den ungarischen eine gemeinsame Gruppe. Gewöhnlich sind sie grösser, oft findet man auf ihrer inneren Seite ein negatives Sternenmotiv, die Verzierung ist meist in Dreieckform eingeschlossen, häufig ist das Schachbrett u. drgl. Die mährischen und böhmischen Funde nähern sich dagegen den österreichischen, mit denen sie gemeinsam eine eigene Gruppe bilden. In ihrem Rahmen erscheinen oft durch Furchenstich ausgeführte Motive, häufig ist die Dreieck-Verzierung, die kleinen Schüsseln sind grösstenteils von einfacheren Formen (z. B. der vierkantige hohle Fuss ist nicht vorhanden) u. drgl. Trotzdem könnte man doch auch bei den böhmischen Funden mindestens zwei Gruppen unterscheiden. Die Gebrauchskeramik ist dagegen fast ohne Verzierung. Nur an einigen Formen ist die Oberfläche gerauht, oder der Rand profiliert. Die Henkel der Gefässe sind massiv, hoch ausgewölbt und durch dies nähern sie sich den ausdrucksvollen Henkeln, die im waren Zentrum der slawonischen Keramik bekannt sind. Die technische Ausführung der Gebrauchskeramik erinnert bereits oft an die ältere Bronzezeit. In dieser erscheinen amphorenartige Formen mit zwei gegenüberstehenden Henkeln (Tafel VIII, 3), jedoch auch ohne diese, verschiedene Arten von kleinen Schüsseln, Henkelschalen und topfartigen Formen, deren Rekonstruktion aus den erhaltenen Fragmenten jedoch nicht immer möglich ist. Es erscheinen bikonische Spindeln, durchbohrte Scheiben von Gefässscherben und auch ein kugelförmiger, mehrfach durchlöcherter Gegenstand, dessen Zweck nicht klar ist (Bild 5, 6). Geschliffene Steinartefakte weisen Zeichen der späten Steinzeit auf, jedoch ihr besseres Erkennen hindert der Mangel an Funden.

Die Träger der slawonischen Keramik in unseren Ländern, insbesondere aber in der Slowakei, führten (wenigstens an manchen Orten) ein bodenständiges Leben und übten Landwirtschaft und Viehzucht aus (Knochen vom Schwein, Rindern, Pferd und auch Hund an der Siedlung in Čenkov). Bisher sind die Ursachen, die sie veranlassten, die ursprünglichen Siedlungen zu verlassen und im Stromgebiet der Flüsse nordwärts

und nordwestwärts fortzuschreiten, unbekannt; wahrscheinlich verursachte dies der Handel, wie es die erwähnten Funde von den Höhensiedlungen in Böhmen und Mähren beurkunden. Ebenfalls vermag das archäologische Material nicht den Gegenstand des Handels zu erfassen. Für den Kupferhandel, wie es einige Forscher voraussetzen, sind in unseren Funden noch keine genügenden Beweise vorhanden.

Uebersetzt von L. Kramerová

Tabuľka I. 1—3 Bylany-Okrouhlík (okres Český Brod).

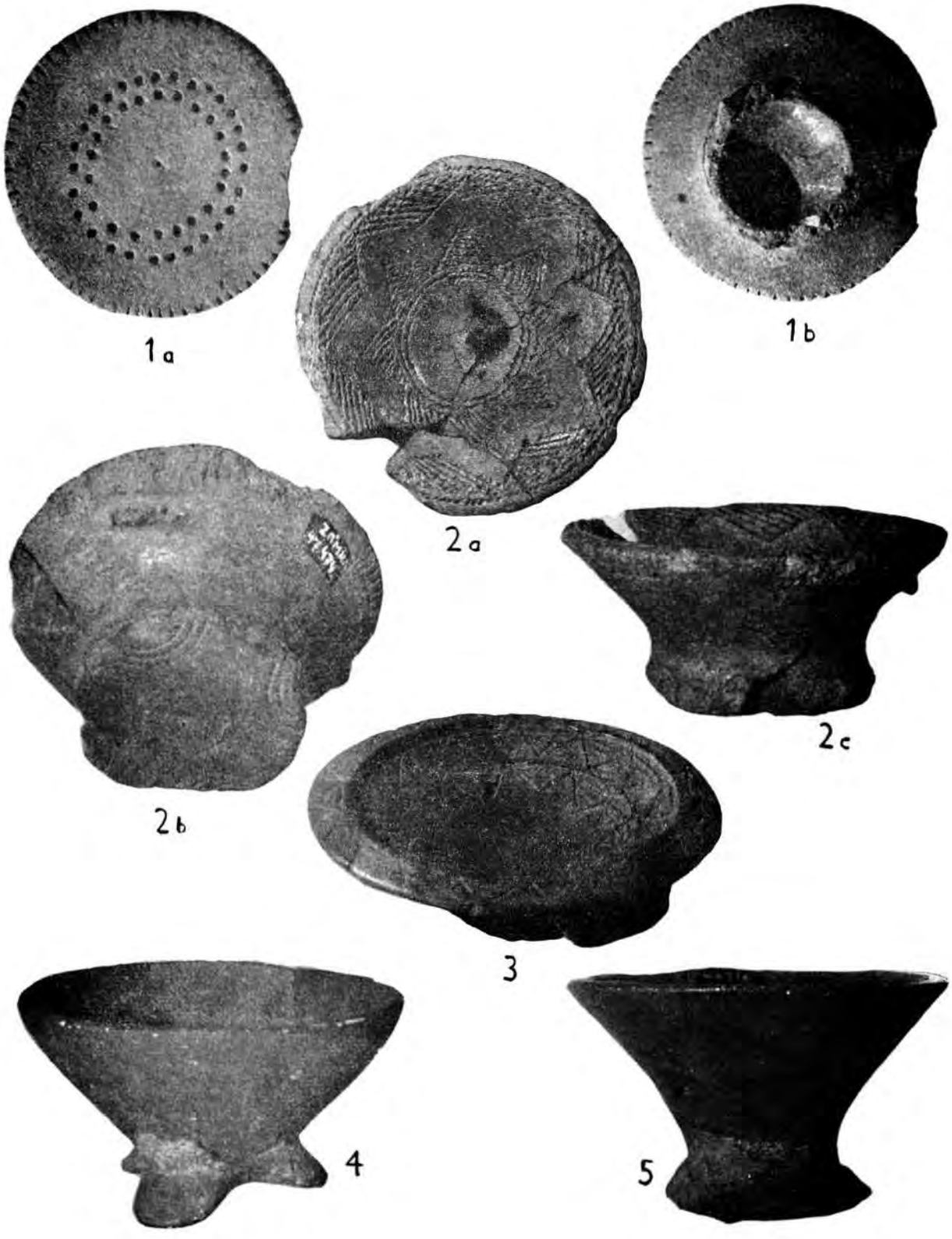

Tabuľka II. 1 a, b — Kouřim (okres Kolín), 2 a—c, 3, 4 — Praha VIII Bohnice, 5 Kazín (katastrálna obec Dolní Mokropsy, okres Praha-juh).

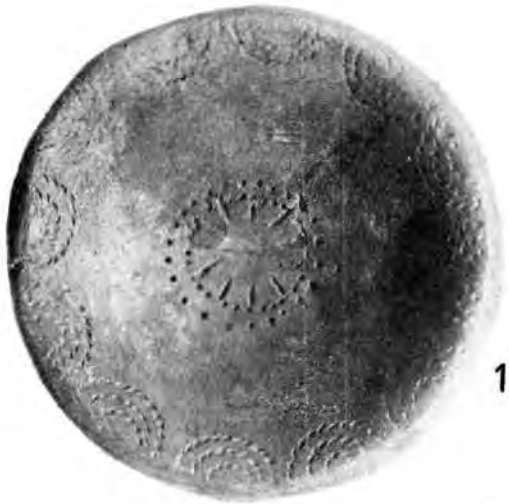

Tabuľka III. 1 a, b — Ďáblice (okres Praha-sever), 2 — Praha VIII, Bohnice, Zámka, 3 a, b, 4, 5 — Praha XVIII — Šárka, 6 — Praha XVI — Zlíchov.

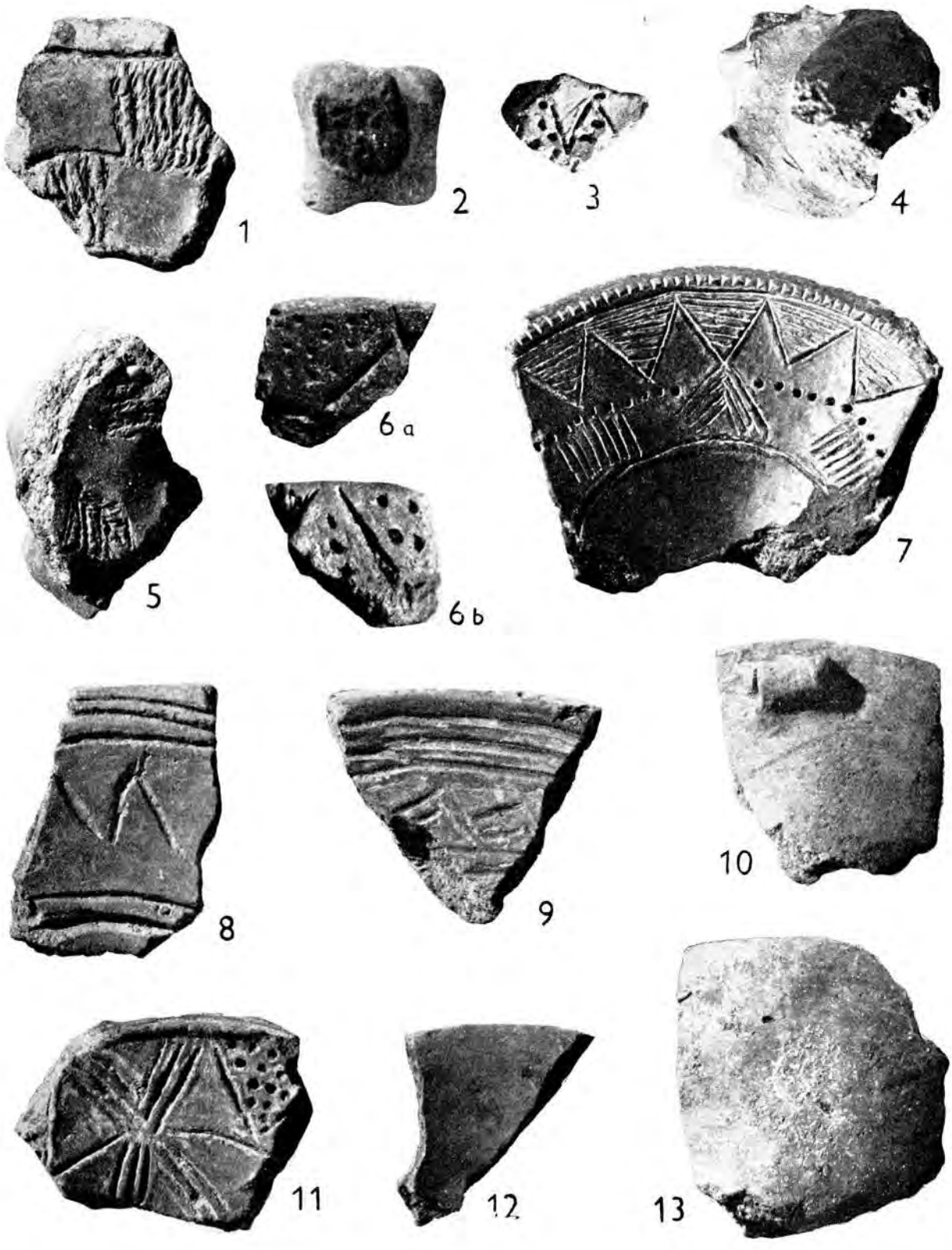

Tabuľka IV. 1, 3, 6 a, b — Praha XVIII — Šárka, 2 — Vraný (okres Slaný), 4, 5, 7—13 — Praha, Bohnice-Zámka.

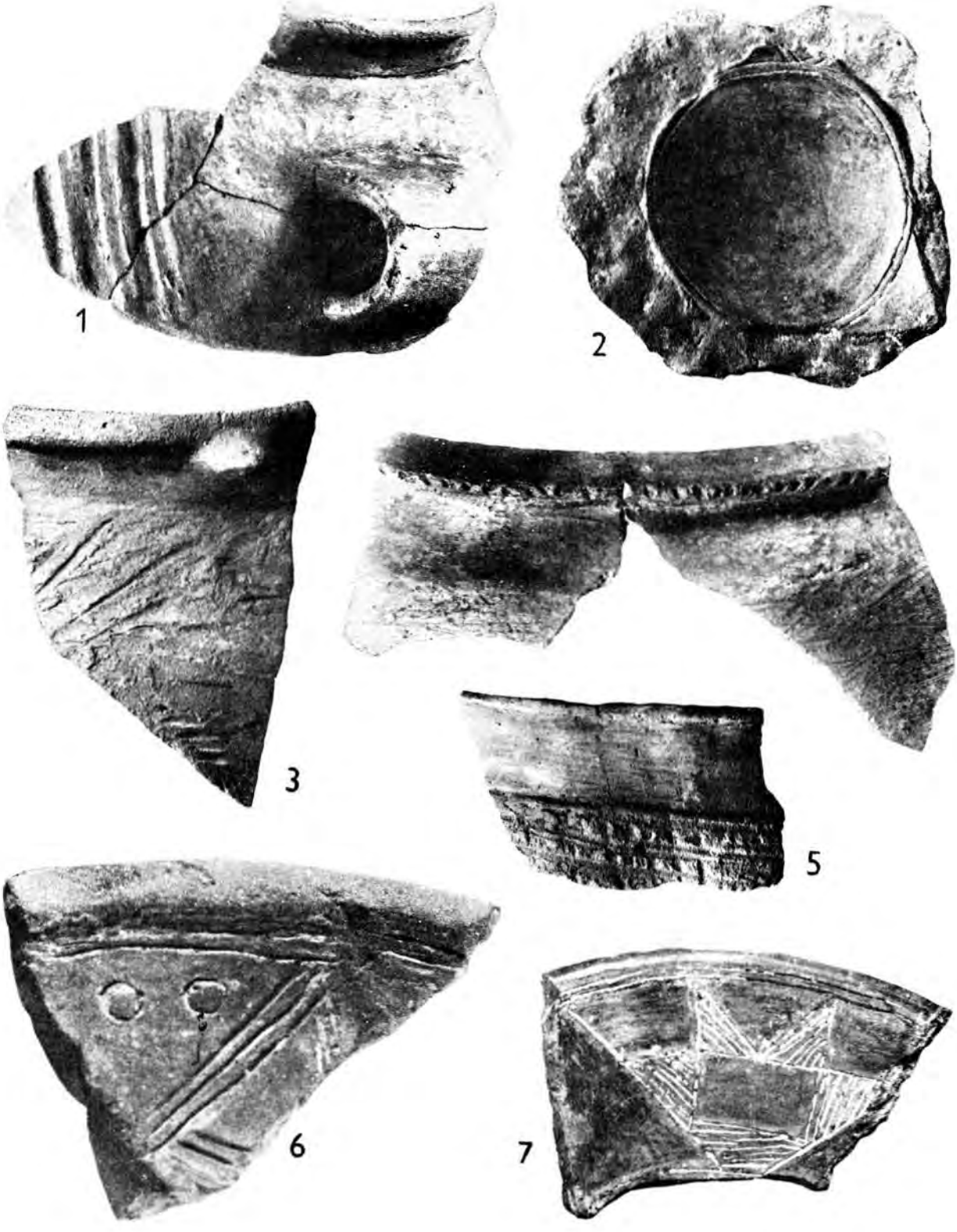

Tabuľka V. 1—7 — Čenkov (katastrálna obec Mužla, okres Štúrovo).

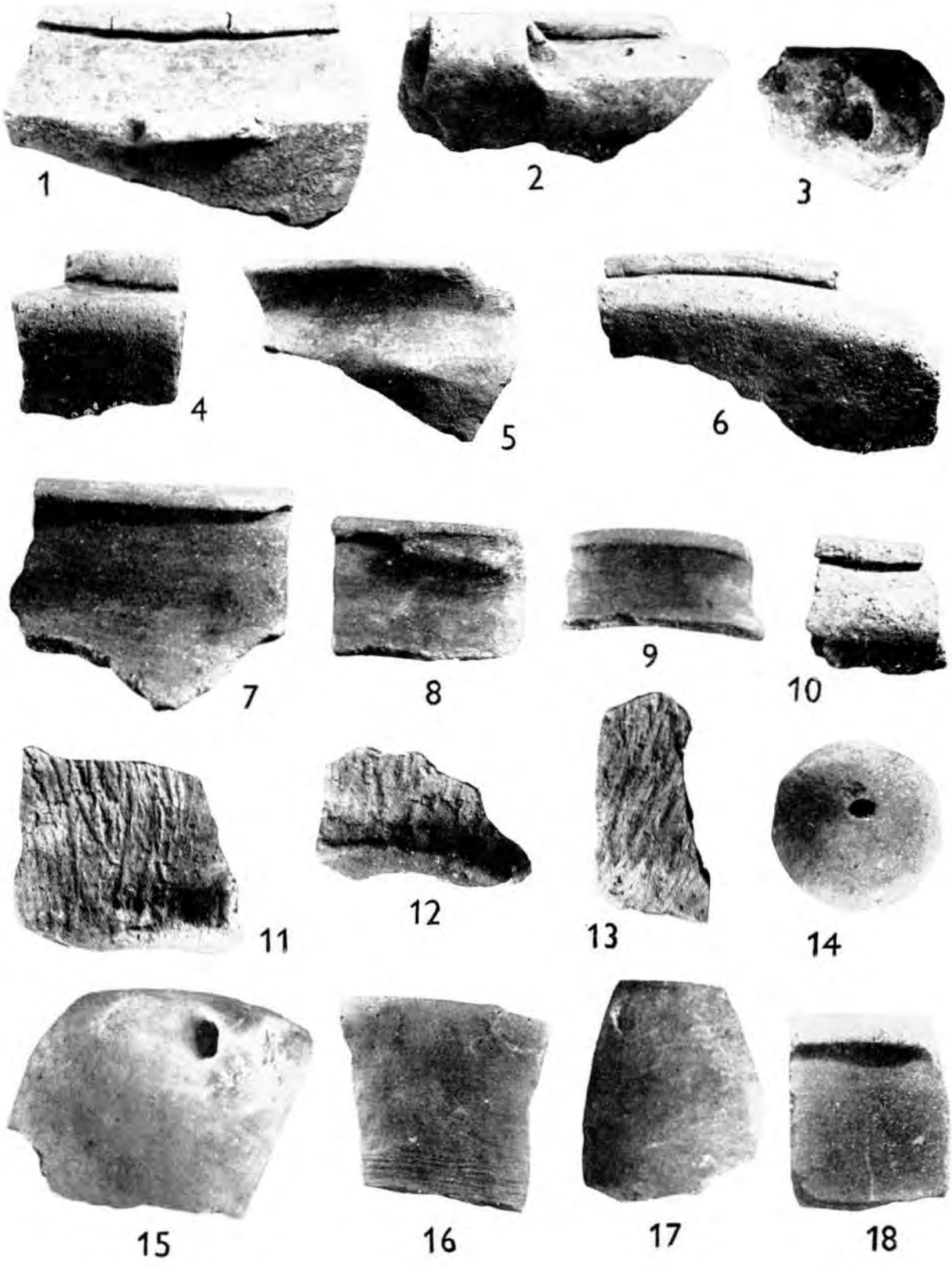

Tabuľka VI. 1—18 — Čaka (okres Želiezovce).

Tabuľka VII. 1 — Žehra Drevenik (okres Spišská Nová Ves), 2 — Pečenice (okres Levice), 3—5 — Šárovce (okres Želiezovce), 6 a, b — Ivánka pri Nitre (okres Nitra), 7 — Nesvady (okres Hurbanovo).

Tabuľka VIII. Čaka, Kopec (okres Želiezovce), 1 a, b, 4, 5 — žiarový hrob č. 8, 2 — žiarový hrob č. 5, 3 — žiarový hrob č. 4.

Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave

Medené nástroje a problém najstaršej ťažby medi na Slovensku

MÁRIA NOVOTNÁ

Územie Slovenska, bohaté na rôzne druhy kovových rúd, stalo sa dôležitou oblasťou v neskorom eneolite, v období formovania sa vlastnej doby bronzovej. Účelom tejto práce nie je celkove zachytiť obdobie, v ktorom sa počína uplatňovať i prvý úžitkový kov meď, ale obmedziť sa na riešenie vzniku a výroby medených nástrojov. Početné ložiská medenej rudy, ako i jej výskyt v rýdzom stave na Slovensku a množstvo nálezov medených nástrojov dávali tušiť oprávnenosť hľadania ich výroby na domácej pôde. Úsek, v ktorom sa začali početnejšie objavovať medené nástroje na Slovensku a v ktorom dochádzalo k prvému spracovaniu kovu na našom území, treba vsunúť medzi eneolit a počiatok doby bronzovej. Je to obdobie voči iným dôležitým fázam praveku pomerne krátke, hoci korene jeho vzniku siahajú hlboko do predchádzajúceho obdobia. Jeho podiel na vznik nasledujúcej doby bronzovej je tiež nemalý. Výrobu bronzu treba považovať za vývinovú fázu počiatočnej metalurgie medi, z ktorej vychádzala a od ktorej preberala znalosti ťažby a spracovávania kovu. Problematickým zatiaľ ostáva označenie tohto úseku, v ktorom prebiehala výroba kovových predmetov ešte iba z medi. Viaceří autori označujú túto dobu medenou,[1] avšak pre naše územie by tento termín nebol plne vyhovujúci, lebo podľa E. Hillebranda podmienky, za ktorých možno tento úsek nazvať dobou medenou, naše územie plne nespĺňa.[2] Termín doba medená, majúci vystihovať danú etapu, nemôže mať u nás rovnoprávne postavenie ako napr. doba kamenná alebo bronzová, lebo o širokej výrobe medenej industrie ako o charakteristickej pre toto obdobie hovoriť nemožno. Najprihodnejším názvom vyjadrujúcim situáciu v tomto období by bolo „Steinkupferzeit", výraz, ktorý však nemožno dosť výstižne preložiť, preto definitívne označenie tohto obdobia nie je zatiaľ možné.

Typológia nástrojov. Už pri zbežnom pozorovaní medených nástrojov nachádzajúcich sa či už na našom území alebo v oblasti celej strednej Európy badať, že tieto nástroje neprejavujú jednotu tvaru, ale vykazujú niekoľko odlišných typov. Tieto typy po stránke tvarovej možno rozdeliť do niekoľkých skupín. Stanoviť chronologický sled nástrojov na základe typologickom nie je však možné, lebo väčšinu z nich tvoria nálezy ojedinelé, bez bližších nálezových okolností. Niekoľko starších hromadných nálezov, ku ktorým azda pribudnú nové, v ktorých vystupujú viaceré typy pospolu, budú možno prínosom k riešeniu typologických vzťahov k otázkam chronológie najstarších kovových nástrojov. Avšak i bez týchto predpokladov dá sa aspoň čiastočne stanoviť vývojový rad na základe pozorovaní zdokonaľovania sa jednotlivých typov.

Otázkou delenia medených nástrojov zaoberalo sa už viac autorov, zo starších možno spomenúť F. Pulszkého[3] a G. Nagya, ktorý určité typy spájal s etnickými celkami, najmä so Skýtmi.[4] Podobnosť niektorých medených nástrojov so železnými sekerami zo skýtskych hrobiek pripúšťa i G. Childe.[5] Toto Nagyovo triedenie je síce zaujímavým pokusom o chronologické určenie rôznych typov medených nástrojov, ale bez ďalšieho dokladového materiálu nemôže byť vážnym prínosom pre chronologické zadelenie jednotlivých typov. Dôležité je i delenie sekier s jedným ostrím, ktoré urobil Hampel a ktoré je ešte i dnes platné.[6]

Zatiaľ najcennejším prínosom pre typológiu stredoeurópskych medených nástrojov je triedenie D. Popesca.[7] Jeho hlavný význam spočíva v tom, že medené nástroje neklasifikuje iba po stránke všeobecného výzoru predmetu, ale čo je najdôležitejšie, všíma si všetkých tých detailov, ktoré v priebehu vývoja na určitom základnom type vznikajú.

Pri pokuse o klasifikáciu medených nástrojov

z nášho územia bude tu snaha vychádzať pokiaľ možno od tvarov najjednoduchších, a teda azda i najstarších až po vyvinuté formy. Rámcove možno medené nástroje deliť na tri základné skupiny. Prvá je zhodná s bežným triedením,[8] teda dvojité sekery rôzneho typu, avšak skupina sekier s jedným ostrím s otvorom blíž k tylu je zamenená klinmi, dlátami a plochými sekerkami. Takéto rozdelenie je pre naše pomery príhodnejšie, lebo kým kliny, dláta a ploché sekerky sa v rôznych obmenách vyskytujú často, sekery s jedným ostrím patria u nás zatiaľ k vzácnym nálezom. Budú preto tvoriť iba malú, tretiu skupinku.

Najjednoduchším typom prvej skupiny na Slovensku je s e k e r o m l a t s tupým rovným tylom. Jeho celkový vzhľad: značná hrúbka s otvorom bližšie k tylu pripomína kamenné formy. Chýbanie tulajky by tiež mohlo potvrdzovať, že je to tvar veľmi starý, ktorý nemá ešte dostatok kovových predlôh a nepozná ešte výhodu opatrenia otvoru tulajkou. Tento typ je najlepšie reprezentovaný nálezom z Lúčok (okr. Michalovce), kde bol nájdený spolu s bodrogkeresztúrskym inventárom z pohrebiska. K typu sekeromlatov bez tulajky radia sa ďalšie nálezy, pri ktorých je však badateľné predlžovanie ramena pri ostrí a celkové zoštíhľovanie tela. Tieto znaky prejavuje sekeromlat z Hrádku n/Váhom (okr. Piešťany), Trhyne (okr. Želiezovce) a z Trhovišťa (okr. Michalovce) (obr. 1, č. 1 a b), pri ktorom však umiestenie otvoru bližšie k tylu nie je také markantné (ako napr. pri sekeromlate z Trhyne) pre jeho celkove malé rozmery. Vývojovú formu tohto tvaru možno azda vidieť v sekeromlate z Jabloňoviec (tab. I, č. 1 a b) (okr. Levice), ktorého otvor je na jednej strane opatrený tulajkou. Nedá sa zatiaľ rozhodnúť, či sekeromlat, ktorého tylová strana slúžila ako kladivo a ktorý by bolo vhodnejšie nazvať kladivovitou sekerou (Hammeraxt), dá sa radiť k vyššie uvedenému typu alebo tvorí samostatnú skupinu. Pri niektorých sa totiž zdá, že boli úmyselne upravené na tieto účely (zasa značná hrúbka tela), ako sa to javí pri kladivovitom sekeromlate z Tekovskej Novej Vsi (okr. Levice)[9] (tab. I, č. 6), pri iných zasa, napr. z Čachtíc (okr. Nové Mesto n/Váhom) (tab. I, č. 3) mohol byť tyl pôvodne oblúkovitý a iba po čase použitý ako kladivo. Dobre vyvinutú tulajku a oblúkovitý tyl nachádzame pri sekeromlate z Bešeňovej (okr. Ružomberok) (obr. 1, č. 2 a, b) a z hromadného nálezu medených nástrojov z Handlovej (tab. I, č. 2 a, b). Oba nálezy majú na tele výzdobu pozostávajúcu z guľatých alebo polguľatých jamôk, umiestnených okolo otvoru a na ramene pri ostrí. Ďalší variant sekeromlatov tvoria tie, ktorých rameno protiľahlé k tylu je vytvorené skôr v tvare motyky ako sekerovitého ostria (Holič-Hodonín).

Posledným tvarom tejto skupiny je s e k e r a s k r í ž o v ý m o s t r í m, ktorej charakteristickým znakom je umiestnenie otvoru v strede nástroja. Jej najdokonalejšie zhotovenie je na exemplári uloženom v KM v Bojniciach (okr. Prievidza) (obr. 2, č. 1 a, b) bez udania miesta nálezu.[10] Iná sa nachádza v MM v Bratislave, tak isto bez udania lokality (obr. 2, č. 2 a, b). Časť jedného ramena je odrazená, no z jej celkového charakteru vidieť, že ju možno zaradiť k tomuto typu, a ďalej sekera z Holiča-Hodonína. Všetky vyššie zmienené sekery sú opatrené tulajkou. Prechodný tvar medzi sekerou s krížovým ostrím a motykovitou sekerou tvorí nález z Mikule (okr. Želiezovce) (obr. 3, č. 4). Do rámca sekier s tupým, rôzne urobeným tylom, a sekier s krížovým ostrím patria ďalšie neuvádzané kusy, z ktorých niekoľko nie je možné bližšie zaradiť (v literatúre sú o nich iba kusé zmienky).

Druhá veľká skupina, tvorená klinmi, dlátami a plochými sekerkami, obsahuje v jednom type tiež určité obmeny, ktoré však vo väčšine prípadov nie sú také zjavné, ako to bolo pri skupine prvej. Ťažšie bude aj ich postupné triedenie po stránke vývojovej. Jediným azda správnym určením bude vydelenie sekerky s vejárovite roztepaným ostrím ako najmladšej fázy plochých sekeriek, ktorá sa svojím tvarom blíži už k sekerkám bronzovým. Aby nevznikla zámena pojmov klin a dláto, termín dláto sa bude používať iba pri nástrojoch štíhleho silného tela s badateľnými stopami po úderoch na tyle.[11]

Skupina k l i n o v je v slovenských nálezoch zastúpená dosť hojne. Jej rozdelenie môže prebiehať na základe zhotovenia tylu a ostria. Tyl môže byť oblúkovitý alebo rovný, ktorý je štvorcového (Košice) i obdĺžnikového (Neverice, okr. Nitra) tvaru. Protiľahlá strana tylu býva iba o málo širšia; v našich nálezoch sa však zatiaľ nevyskytol prípad, žeby bola rovnako široká. Pri niektorých sú náznaky k vytváraniu vejárovitého ostria, avšak celkový charakter klinu ostáva nezmenený. Tieto sa môžu prípadne radiť k prechodným tvarom medzi plochou sekerkou a klinom. Zvláštnou odnožou klinov je obdĺžnikový široký klin, zvyčajne veľmi tenký.

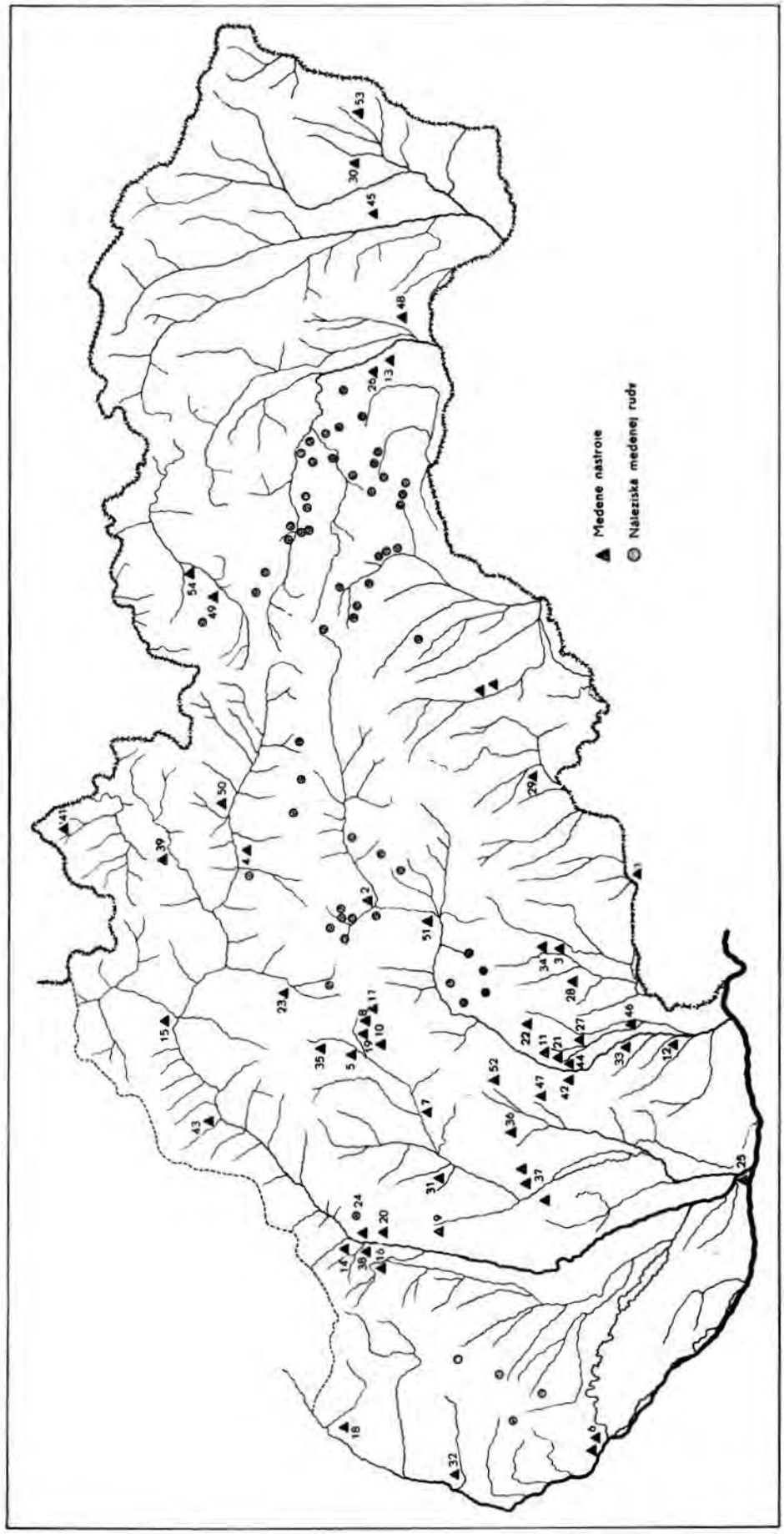

Mapka 1. Náleziská medi a medených nástrojov na Slovensku.

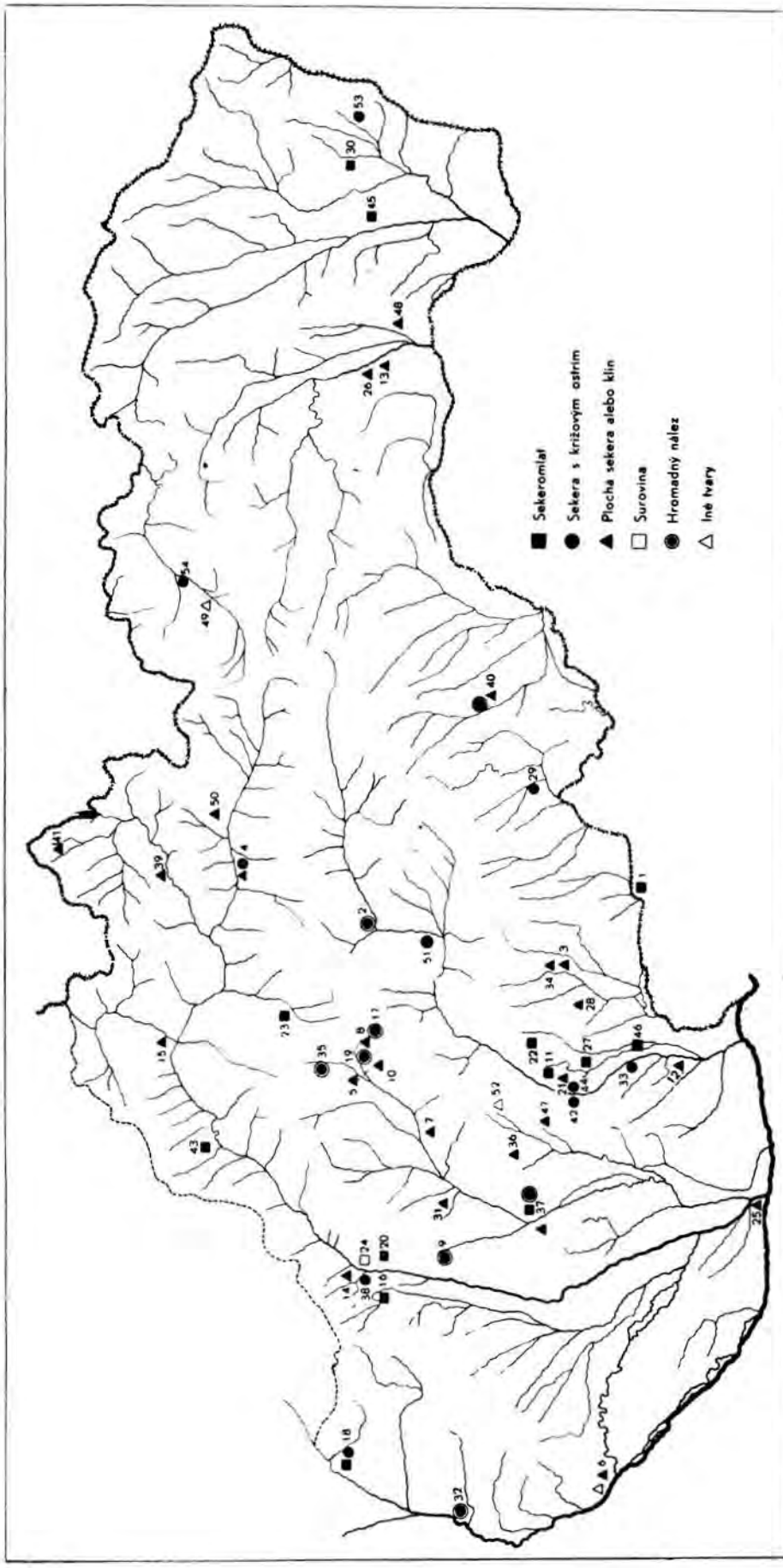

Mapka 2. Rozšírenie medených nástrojov na území Slovenska.

Takto urobený klin je na Slovensku zastúpený nálezom z Hronských Kosíh (okr. Nová Baňa) (obr. 4, č. 2) a z Bojníc, ktorý však je voči predchádzajúcemu klinu užší a je opatrený tylovým žliabkom (obr. 4, č. 1). Stredový tylový žliabok má i klin z Ďurčinej (okr. Žilina) (obr. 4, č. 3). Celkovým svojím spracovaním je tak od bojnického nálezu, ako aj od nálezu z Hronských Kosíh odlišný. Je malý a skôr by ho bolo možné nazvať sekerkou než klinom.

Dláta nemajú už také zastúpenie ako kliny. Údermi kladivom bývajú skrivené a ich tyl je nepravidelne roztepaný do plochy. Tieto znaky vykazuje nález z Komárna-okolia a Lišova (tab. I, č. 5) (okr. Šahy). Je zaujímavé, že kým by sa očakávala tvarová príbuznosť s klinmi, stoja bližšie k plochým sekerkám.

Poslednými z tejto skupiny sú ploché sekerky rôznych veľkostí. Pravidelne býva tyl rovný, ostrie je viac alebo menej vejárovite rozšírené. Tento typ sa vyskytol v hromadných nálezoch medených nástrojov z Handlovej (tab. I, č. 4) a v Malých Leváročh (okr. Malacky), ojedinele je známy napr. z Brusna (okr. Prievidza) a Bešeňovej (tab. II, č. 5) so zvlášť dobre vyvinutým vejárovitým ostrím.

Sekera s jedným ostrím patrí zatiaľ na Slovensku k vzácnym nálezom. Jedna je uložená v NM v Martine bez udania miesta nálezu (obr. 5, č. 1 a, b). Táto sekera predstavuje najstaršiu vývinovú fázu tohto typu. Má hladký oblúkovitý tyl a otvor ešte bez tulajky. Príbuznosť k tejto sekere sa javí v náleze z Vevčíc na Morave. I keď nie sú celkom totožne vyhotovené, možno ich obe po stránke chronologickej klásť do jednej vývinovej fázy, teda pravdepodobne ešte tesne pred počiatok nastúpenia doby bronzovej.[12]

Na medenej industrii badať, že tvarove niektoré nástroje stoja ešte pod priamym vplyvom industrie kamennej, ktorú verne napodobujú, iné predstavujú novotvary v kameni neznáme a nespracovateľné. Zaujímavá je i výzdoba medených nástrojov, pozostávajúca spravidla z vtlačených guľatých alebo polguľatých jamôk, umiestnených najčastejšie okolo otvoru. Podľa doterajšieho stavu možno povedať, že táto výzdoba sa nenachádza ľubovoľne na rôznych typoch medených nástrojov, ale bola zatiaľ zistená iba na sekeromlatoch. M. Roska (A rézcsákányok. Közlemények II, 1, 1942, Kolozsvár, s. 15 n.) sa domnieva, že tieto jamky predstavujú značku výrobcu alebo vlastníctva, o čom možno pochybovať. Veľkosť medených nástrojov v rámci určitého vymedzeného typu tiež nie je jednotná.[13]

Okrem medi spracovanej v nástroje objavujú sa tvary, ktoré svojou podobou svedčia, že ide o formu suroviny. Keďže sa obchodovalo nielen s hotovými výrobkami, ale i so surovinou, jej forma sa tak stáva jedným z vodidiel pri riešení pôvodu medi v určitej oblasti. Obchodovanie so surovinou platí však v najväčšej miere o Cyperskom polostrove, odkiaľ sa vyvážala či už vo forme písmena „H" alebo dvojitých sekier s rovnobežným ostrím. Chýbanie týchto tvarov medenej suroviny, ako i samých typov nástrojov,[14] ktorým formu vtláčal ľud obývajúci oblasti Stredomoria, môže tak byť jedným z dokladov popierajúcich vzájomné styky strednej Európy so Stredomorím v otázke medi. Okrem odlišnosti vyhotovenia medených nástrojov zo Stredomoria a strednej Európy treba uviesť v niektorých prípadoch i rozdiel, pokiaľ sa týka ich účelu. Kým medené nástroje zastúpené na území strednej Európy sa všeobecne považujú za pracovné nástroje, v dvojitých sekerách s rovnobežným ostrím vidia mnohí bádatelia hrivny alebo platidlo. Že tieto nástroje mali i funkciu peňazí, zisťuje sa z antických zpráv, ako aj z jazykových a archeologických prameňov.[15] Tak isto západná Európa tvorila voči strednej uzavretý celok bez vzájomných stykov a s rozdielnou orientáciou oboch týchto častí Európy, pokiaľ ide o získavanie kovu.[16] Rôzne teórie hájace prúdenie medi cez západnú Európu do strednej nie sú založené na faktovom materiáli, a preto ich popieranie, s ktorým vystupuje i W. Witter, je správne.[17] Pre naše oblasti nemá taký význam tvar suroviny pri riešení vzájomných vzťahov jednotlivých krajín v strednej Európe, lebo na celom tomto území stretáme sa s tvarom suroviny pomerne zriedkavejšie a ani jej stvárnenie nie je už také jednotné. Za spoločnú, hoci nie zvlášť hojne zastúpenú formu suroviny možno azda považovať surovinu formovanú v tvare plochých guľatých koláčov. Príčiny menšieho zastúpenia formy medenej suroviny v strednej Európe treba hľadať v rozdielnych podmienkach v našej a Stredomorskej oblasti, kde produkcia medi stála na vyššom vývinovom stupni. K tomu pristupuje i dokonalejšia forma obchodu, umožňujúca prevážať bez väčších ťažkostí hlavne vodnými spojmi značné množstvá medi. Z nášho územia bola surovina vo forme plochých koláčov zatiaľ zistená iba v dvoch prípadoch. V hromad-

Obr. 1. 1 — Trhovište; 2 — Bešeňová.

nom náleze medených nástrojov z Handlovej[18] a v Kočovciach (okr. Nové Mesto n/Váhom) z riečišťa Váhu bolo vytiahnutých jedenásť kusov medených koláčov. Keďže v Kočovciach ide o surovinu bez sprievodného materiálu, nemožno ju bližšie zaradiť.[19] Surovina v tvare koláčov je známa aj zo strednej a mladšej doby bronzovej, čo viedlo J. Schránila k domnienke, že patrí výlučne k týmto mladším fázam doby bronzovej.[20] Nález z Handlovej ukázal, že s touto formou suroviny sa musí počítať i v predchádzajúcom období, ako to zdôraznil i V. Budinský-Krička.[21] Že surovina tohto tvaru bola známa už pred dobou bronzovou, svedčí nález na schneckenbergskom sídlisku v Cetea v Sedmohradsku, kde vystupuje spolu so sekerou s krížovým ostrím.[22] Podľa výskytu sekery tohto typu radí Schroller schneckenbergskú kultúru do druhého stupňa doby medenej,[23] ktorej časove približne odpovedá i náš nález z Handlovej. Podľa zriedkavých nálezov suroviny sa dá uzatvárať, že meď v tomto období bola na nástroje a iné kovové predmety spracovaná hneď bez predbežného stvárnenia ako suroviny. S rozvojom dolovania a spracovávania medi stúpali i nároky obchodu, ktorý sa súčasne tiež rozširoval. Výrobky určené na výmenu stávali sa starostlivo vypracovanými a aj tvar suroviny počnúc staršou dobou bronzovou sa ustaľuje.

Chronológia medených nástrojov

Jednou zo závažných otázok pri riešení problematiky medených nástrojov je i ich bližšie časové zaradenie do rámca určitých kultúrnych skupín, ako aj určenie miesta pôvodu jednotlivých typov. Sú to otázky značne komplikované, lebo až dosiaľ niet dostatok záchytných bodov, ktoré by umožňovali širšie rozvinúť a spresniť všetky súvislosti týkajúce sa medených nástrojov. Pri chronológii medených nástrojov treba vychádzať z nálezov s keramickým, prípadne iným materiálom schopným bližšie určiť ich kultúrnu príslušnosť. Typologickým porovnávaním týchto nálezov s ostatnými nástrojmi vystupujúcimi samostatne možno dospieť aspoň k čiastočnému chronologickému určeniu medených nástrojov vôbec.

Pri sledovaní výskytu medi v časovom postupe v jednotlivých kultúrnych skupinách na našom území a na územiach s nami susediacich si iste zaslúži zmienku objavenie medených výrobkov vo volútovej keramike na území Poľska[24] a Maďarska.[25] Ešte v plnom neolite zjavujú sa juhovýchodné vplyvy, ktoré prestupujú podunajskou oblasťou a zasahujú i naše územie. Priamy dotyk týchto vplyvov možno sledovať v kultúrnej skupine potiskej alebo lengyelskej, v ktorej nie zriedka sa stretáme aj s medenými perlami (uloženými v hroboch), prípadne s inými medenými výrobkami. Na Slovensku bola v sprievode tejto kultúrnej skupiny zistená meď v štyroch prípadoch. Z obsahu kultúrnej jamy v Brodzanoch (okr. Partizánske) pochádza fragment malého klinu, z kultúrnej jamy v Mlynárciach zasa malé šidlo, v kostrovom hrobe v jaskyni „Dupná diera" v Slatinke n/Bebravou špirálovitá ozdoba[26] a konečne v jaskyni „Dzeravá skala" pri Plaveckom Mikuláši bola zistená malá dýka.[27] Podľa J. Kostrzewského ľud s kultúrou potiskou (nadcisaňskou) zaoberal sa najmä obchodom s meďou a mal hlavný podiel na dovoze medi do Poľska ešte v neolite.[28]

Ku klinu z Brodzian nenachádzame dosiaľ na našom území žiadne analógie. Neolitickému ľudu sídliacemu na našom území neboli ešte známe domáce, prípadne blízke susedné zdroje medi. Pôvod medi v našich neolitických skupinách treba hľadať niekde na juhovýchode, kde meď bola už v obehu. V klinku z Brodzian treba vidieť jeden z produktov, ktoré k nám prišli obchodom. J. Kostrzewski v práci venovanej metalurgii kovov pri hodnotení medených predmetov zastúpených v neolitických kultúrnych skupinách považuje tieto predmety za výlučný doklad importu z juhu.[29] Pokiaľ však ide o územie Poľska, zdá sa situácia komplikovanejšia. Je otázne, či možno jednoznačne určiť pôvod prvej medi v Poľsku z južných končín Európy. Zatiaľ nie je uspokojivo riešená otázka bohatstva medi na Ukrajine, spojená s možnosťou exploatácie už v tejto dobe. Tak isto pôvod medi v neskoršej kultúre šnúrovej, ako i jej bohatstvo pri kultúrnych zložkách počínajúcej doby bronzovej na tomto území nie je dosiaľ objasnený. Riešenie týchto otázok by malo ďalekosiahly význam a poskytlo by snáď i nové hľadiská na pôvod medi v oblastiach na sever od karpatského oblúka a možno i pre naše krajiny.

V eneolite sa početnejšie nálezy medených výrobkov nachádzajú v inventári ľudu s kultúrou kanelovanou, a to hlavne na území Maďarska a Rakúska. Z našich nálezov pozornosť zaslúži iba medený klin z Barce (okr. Košice), pochádzajúci z kanelovanej kultúrnej vrstvy. Nie je to už drobný klin, aký sa uvádzal s lengyelskou keramikou z Brodzian, ale sa už radí medzi bežné väčšie kliny. Na kovovom inventári v tejto kultúrnej skupine badať, že už meď nachádza širšie uplatnenie. Začínajú sa hojnejšie objavovať nielen predmety výzdobné, ale i pracovné nástroje. Kanelovaná keramika po stránke chronologickej odpovedá maďarskej ranej dobe medenej, t. j. obdobiu pohrebísk v Bodrogkeresztúri a Puszta-Istvánháza. Tejto prvej fáze doby medenej po stránke typologickej odpovedajú najmä nože bez nitov, krátke čepelky a šidlá.[30] Čulé obchodné styky ľudu vnútromaďarskej doby medenej s nositeľmi kultúry kanelovanej (bádenskej), príp. so skupinou Ľubľanských blát (Mondsee) predpokladajú S. Gallus a S. Mithay.[31] Častejší výskyt medených predmetov v kultúre kanelovanej na pôde Rakúska ukazuje, že nejde iba o náhodné nálezy kovových výrobkov, ale dáva tušiť, že ľud tejto kultúrnej skupiny prejavoval čulý záujem o tento kov. Potrebná surovina, príp. hotové výrobky nemuseli sa však do tejto kultúrnej skupiny dostávať iba výmenným obchodom z Maďarska, ako to naznačili S. Gallus a S. Mithay. Je daná aj iná možnosť, čerpanie potrebného množstva medi z alpských ložísk.[32] Ak však platí, že širšie dobývanie medi v Alpách nastúpilo až počiatkom doby bronzovej (1700—1600), potom by nebolo dôvodov odmietať spojenie s maďarskou dobou medenou.[33]

Obr. 2. 1 — neznáme nálezisko (KM Bojnice); 2 — neznáme nálezisko (Mestské múzeum, Bratislava).

Doteraz najväčšie zastúpenie medených nástrojov v svojom inventári má kultúra bodrogkeresztúrska, a to nielen počtom, ale i tvarove. Z dávnejšie známeho pohrebiska v Lúčkach pri Michalovciach pochádzajúci medený sekeromlat priviedol E. Hillebranda k zaradeniu i iných sekeromlatov obdobného tvaru do druhej fázy doby medenej, spadajúcej do kultúry bodrogkeresztúrskej.[34] Naproti tomu M. V. Garašanin zaraďuje sekeromlaty do neskorej fázy neolitu, do kultúry Vinča-Pločnik, ktorá je oniečo staršia ako kultúra bodrogkeresztúrska.[35] Takéto ranejšie zaradenie sekeromlatov nemôže však jednotne platiť pre všetky územia, v ktorých sa tento typ medených nástrojov vyskytuje. Pre naše pomery treba hranicu počínajúceho sa objavovania sekeromlatov posunúť do mladšej fázy pravekého vývoja, ktorej u nás časove najlepšie zodpovedá kultúra bodrogkeresztúrska. Nemenej dôležitým pre chronologické zaradenie medených nástrojov je i pohrebište v Jászladányi v Maďarsku. V hrobe č. 18 milodary pozostávali z typickej bodrogkeresztúrskej nádoby, misky, dlhej pazúrikovej čepele a medenej sekery s krížovým ostrím.[36] Až dosiaľ sekera s krížovým ostrím v bodrogkeresztúrskom inventári nebola známa. V sprievode určitej kultúrnej skupiny bola prv zistená iba na území Sedmohrad-

ska, kde tvorila sprievodný inventár kultúry schneckenbergskej, radiacej sa časove tesne pred dobu bronzovú.[37] Na základe viacerých nálezov sekery s krížovým ostrím, či už na sídlisku alebo pohrebisku prislúchajúcemu ľudu so schneckenbergskou kultúrou, boli tieto sekery z územia Sedmohradska zaradené do tejto kultúrnej skupiny.[38] K hrobovým nálezom sekery s krížovým ostrím radí sa i sekera z Decia-Muresului.[39] Keramika i ostatné milodary v hrobe vykazujú príbuznosť s kultúrou bodrogkeresztúrskou. Spätosť tohto tvaru sekery s bodrogkeresztúrskou kultúrou uznáva i M. V. Garašanin.[40]

Po zhrnutí nálezov idúcich s iným dokladovým materiálom je jasné, že tak ako schneckenbergská, tak i bodrogkeresztúrska a jej príbuzná keramika siahajú až k počiatkom doby bronzovej. Podľa toho sekera s krížovým ostrím v svojej vyvinutej fáze vystupuje na zlome medzi eneolitom a dobou bronzovou, avšak do vlastnej doby bronzovej už nesiaha. Na základe niektorých hromadných nálezov, v ktorých vystupujú viaceré typy spolu, javí sa, že ploché sekerky a kliny nemožno oddeľovať od sekeromlatov a sekier s krížovým ostrím. Ich vývoj prebiehal spoločne; dôkazom toho sú ich niektoré spoločné výskyty. I keď rozvoj všetkých dosiaľ zmienených tvarov medenej industrie kladieme do približne zhodného časového úseku, predsa sa zdá, že najstarším tvarom medenej industrie je klin, svojou formou vychádzajúci z kamenných predlôh. Počiatok vývoja medeného klina treba hľadať ešte v neolite, kým ostatné tvary treba klásť až do nasledujúceho obdobia. Medený klin, ktorý možno považovať v našej oblasti za najstarší, udržuje sa však značne dlho, čoho dokladom je i jeho prítomnosť v hromadných nálezoch sekier s jedným ostrím, ktoré sa časove radia medzi najmladšie tvary medených nástrojov. Klin v sprievode tohto tvaru sekery je zastúpený na Morave v náleze z Vevčic a Starých Zámkov,[41] z iných území možno uviesť nález v komitáte Tolna (viac sekier s jedným ostrím s plochým klinom), z Griča a Lotinja v Bosne.[42]

Účel použitia a pôvod jednotlivých typov medených nástrojov nie je však doriešený. Kým kliny, ploché sekerky a sekeromlaty sa považujú za nástroj univerzálny, v sekere s krížovým ostrím sa hľadá špecializovaný nástroj používaný v baníctve, a to či už na dolovanie medi, zlata, soli, príp. i iných nerastov.[43] V najnovšej dobe Maczek, Preuschen a Pittioni pri mapovaní ložísk medi vyznačili ich vzájomnú súvislosť s ložiskami.[44] Podľa takto zhotovenej mapy pekné sústreďovanie týchto nástrojov je práve v oblasti Sedmohradska, teda na území starých dolov na meď. Naproti tomu určité ložiská v svojom okolí majú iba veľmi málo nástrojov, príp. žiadne nástroje, ktoré sa tiež zhromažďujú excentricky od ložísk. Sú i názory stavajúce sa proti uznávaniu sekery s krížovým ostrím za nástroj banika. Tak Berciu ich považuje za zbrane, Nestor sa zasa domnieva, že môže ísť o hrivny.[45] Názor Nestorov na funkciu sekery s krížovým ostrím je neudržateľný, hoci možnosť iného použitia tejto sekery sa nemusí odmietať.[46]

Pre označenie východiskového územia výroby medených nástrojov záchytným bodom pre W. Wittra sú najstaršie medené kliny napodobňujúce kamenné. Výskyty kamenných klinov s hrotitým tylom uvádza v okolitých krajinách a ostrovoch stredomorskej panvy od Španielska až do Sýrie a Anatólie, v Mezopotámii a na západnom pobreží Afriky. Vo všetkých uvádzaných oblastiach s výnimkou Egypta sú tieto kliny zhotovené i v kove. Avšak pri pririeknutí ich počiatočnej výroby do niektorej z týchto oblastí dostáva sa do závozu, lebo zrazu vidí tieto kliny i v Nemecku. Kliny z Nemecka považuje za vyrobené z medi zo stredonemeckých ložísk a počiatok ich výroby kladie ešte do nordickej doby dolmenov.[47] Pri plochých sekerkách a klinoch je jedine možné určiť ich závislosť, pokiaľ sa týka tvaru, od kamenných nástrojov, vymedziť však jediné územie ako prvotne vyrábajúce tieto tvary nemožno.[48]

Pokiaľ sa týka sekeromlatov, nie sú už také jasné okolnosti, za ktorých došlo k ich vzniku. Nemožno bezpečne rozhodnúť, či na vzniku tohto tvaru mali podiel predlohy kamenné alebo vznikol nezávisle od nich. Na niektorých nálezoch, radiacich sa po stránke typologickej k najstarším vývinovým formám, možno azda právom vidieť obmeny sekeromlatov kamenných. Príspevkom k riešeniu tejto otázky je i zverejnenie nálezu medeného sekeromlatu zo Zwerndorfu. K. Willvonseder sa o ňom domnieva, že musel vzniknúť pod priamym vplyvom kamenných sekeromlatov.[49] Sekeromlat má totiž fazety, ktoré sa na bežných medených nástrojoch nevyskytujú. Ich prítomnosť na tomto kuse možno vysvetľovať iba jedným spôsobom, a to kopírovaním kamenných vzorov, kde fazety vznikli zbrúsením kameňa. Vývoj sekeromlatu však postupoval a zanechával stále menej znakov upomínajúcich na kamenné vzory. Plochými klinmi, se-

Obr. 3. 1 — Kláštor pod Znievom; 2 — neznáme nálezisko (SNM Martin); 3 — Kláštor pod Znievom; 4 — Mikula.

kerkami a sekeromlatmi je však rad nástrojov vychádzajúcich z kamenných vyčerpaný. Sekeru s krížovým ostrím treba už považovať za tvar úplne nový, prvý raz zhotovený z kovu. Prípadné podobnosti pri neskorších typoch kamenných sekier treba považovať za ohlasy rozvíjajúcej sa kovovej výroby, majúcej širšie možnosti stvárňovania nástrojov.

Zatiaľ najväčší záujem bádateľov sústreďoval sa na riešenie pôvodu sekery s krížovým ostrím. Jej raný výskyt na Kréte[50] podnietil viacerých autorov, že túto oblasť označili za domov tohto tvaru. G. Childe hľadá i ďalšie možnosti jej príchodu do strednej Európy, a to zo stredomezopotámskeho okruhu cez Kaukaz. Pritom však nebral do úvahy chronologické zaradenie nálezov z Kubáne, lebo sekera, o ktorú sa najmä G. Childe opieral,[51] bola nájdená spolu s britvou, ktorú už H. Schmidt na základe jej zhody s egejskými tvarmi zaradil až medzi roky 1700—1200 pred n. l.[52] Podľa toho tento nález odpovedá už ranej dobe bronzovej v Karpatskej kotline, teda dobe, ktorá nastupuje až po období rozkvetu tohto typu v zmienenej oblasti.[53] Ázijský pôvod tohto typu hľadal J. Schránil.[54] Množstvo nálezov sekier s krížovým ostrím na území Sedmohradska a východného a severného Maďarska dáva tušiť oprávnenosť hľadania nie mimoeurópskeho, ale i samého stredoeurópskeho pôvodu tohto tvaru. Zástancom sedmohradského pôvodu sekier s krížovým ostrím je najmä H. Schroller.[55] Výrobu týchto sekier

v Sedmohradsku považujú však i iní autori za dokázanú, hoci nevylučujú jej vznik v juhovýchodnej Európe, kde mohlo byť spojenie s Krétou.[56] Naproti tomu sú i názory, ktoré odmietajú uznať dôležitosť Kréty pre rozvoj výroby nástrojov v Sedmohradsku.[57] Je isté, že výroba sekier s krížovým ostrím prebiehala i na území Sedmohradska, odkiaľ táto znalosť prechádzala ďalej. Ktoré z hlavných výrobných oblastí, Sedmohradsko, Stredomorie a či Predná Ázia, začalo výrobu prvé a ktoré malo byť impulzom pre spracovávanie sekier s krížovým ostrím i v iných oblastiach, ťažko rozhodnúť. Zdá sa však, že prvenstvo možno pripísať Stredomoriu. Takýto raný počiatok medeného priemyslu nemusí však znamenať jeho vplyv na ďalšie oblasti, v danom prípade na Sedmohradsko. Podobnosť tvarov nemusí byť vždy dokladom importu, príp. kopírovanie vzorov tam sa vyskytujúcich, ale môže svedčiť o obdobných podmienkach, ktoré mohli úplne nezávisle dať vznik medenej industrii v strednej Európe. Pre nedostatok dôkazového materiálu je potrebné ponechať i možnosť prvotného impulzu pre výrobu prvých predmetov z kovu z územia ležiaceho mimo oblasti strednej Európy.

Oblasť rozšírenia sekier s krížovým ostrím je však značne rozsiahla, ako na to upozornili už i D. Popescu a J. Nestor.[58] V období rozvoja týchto nástrojov nemožno ešte ani v oblastiach veľmi bohatých na medenú rudu počítať s rozsiahlejšími banickými prácami. Preto na krytie spotreby pre všetky územia medených nástrojov nemohlo byť postačujúcim iba jedno centrum. Je nevyhnutné pripúšťať existenciu viacerých stredísk spracovávajúcich a rozvážajúcich meď. Vysvetliť vznik takýchto stredísk je zasa veľmi ťažké. Ak zoberieme iba výrobné centrum v strednom Nemecku a Rakúsku, ležiace v tirolských a salzburských Alpách, je problematické dávať ich do súvisu s určitou oblasťou, pod vplyvom ktorej by zmienené centrum vzniklo.[59] Tak isto ako o Stredomorí i o ostatných môže platiť samostatný nezávislý vývoj, ale môže platiť aj existencia vonkajšieho činiteľa, ktorý sa v jednotlivých krajinách mohol vyznačovať svojimi špecifickými črtami. Ak vo všetkých oblastiach strednej Európy je sekera s krížovým ostrím približne rovnako zhotovená (čo aj v skutočnosti je), potom je ťažko označiť určité výrobky iba podľa tvaru za dovoz a iné zasa za produkt domácich výrobcov. Obe zložky, ako domáca, tak i importovaná, splývajú a nie je možné ich od seba odlíšiť. Až po dostatočnom množstve rozborov nástrojov a ložísk (po stránke chemickej) z rôznych krajín bude možné postaviť tento problém na pevnejšiu bázu.

Pokiaľ sa týka sekery s jedným ostrím, na jej vývoj, ako aj časové zaradenie som už poukázala v článku o medených nástrojoch z Čiech a Moravy.[60] Kým sekeru s jedným ostrím v nálezoch v Čechách a na Morave možno vysvetľovať ako doklad importu zo Sedmohradska, riešenie jej výskytu na Slovensku nemôže byť už také jednoznačné. Jej prítomnosť na Slovensku môže byť tiež záležitosťou importu, avšak ani jej výrobu i na domácej pôde (i keď príp. podľa sedmohradských vzorov) nemožno vylučovať. Až po vykonaní chemických rozborov sekier s jedným ostrím na Slovensku a ich vzájomným porovnaním s ostatnými nálezmi po stránke ich chemizmu bude možné zaujať k tejto otázke bližšie stanovisko. Zatiaľ však tento problém zostáva otvorenou otázkou.

Zložité pomery v posledných fázach eneolitu na Slovensku nedovoľujú konečne zaradiť medené nástroje do rámca určitej kultúrnej skupiny, ktorá by predstavovala i samých výrobcov nástrojov. Do úvahy môžu prichádzať viaceré kultúrne zložky, z ktorých možno spomenúť ľud s keramikou bodrogkeresztúrskou a kanelovanou, avšak ani podiel iných zložiek na tomto procese nemožno plne vylučovať. Hlavný dôvod, pre ktorý prišlo k zásahu bodrogkeresztúrskeho ľudu k nám, nie je zatiaľ objasnený. Zdá sa však, že v zmienenom prípade nejde o náhodné automatické rozšírenie, ale že sleduje určitý cieľ. Ak platí už i akademikom J. Eisnerom[61] a J. Filipom[62] vyzdvihnutý rozvitý medený priemysel bodrogkeresztúrskeho ľudu, možno sa domnievať, že rudné bohatstvo Slovenska bolo tým lákadlom, ktoré spôsobilo ich usadenie sa v blízkosti ložísk za účelom ich exploatácie.

Možno zhrnúť, že prvá meď objavujúca sa u nás v neolite predstavuje produkt obchodu, avšak počas eneolitu treba počítať s počiatkom ťažby a spracovávaním nástrojov i na domácej pôde. Čo bolo prvotným impulzom pre započatie exploatácie ložísk na Slovensku, nedá sa jednoznačne určiť. Boli to rôzne okolnosti a podmienky, z ktorých vyrastal domáci medený priemysel, ktorý sa tak rozvinul, že sa stal schopným kryť domácu spotrebu a možno aj časť svojich výrobkov exportovať do okolitých krajín.

I keď pre Čechy a Moravu sa pôvod medi hľadal v rakúskych Alpách a Sedmohradsku, dá sa

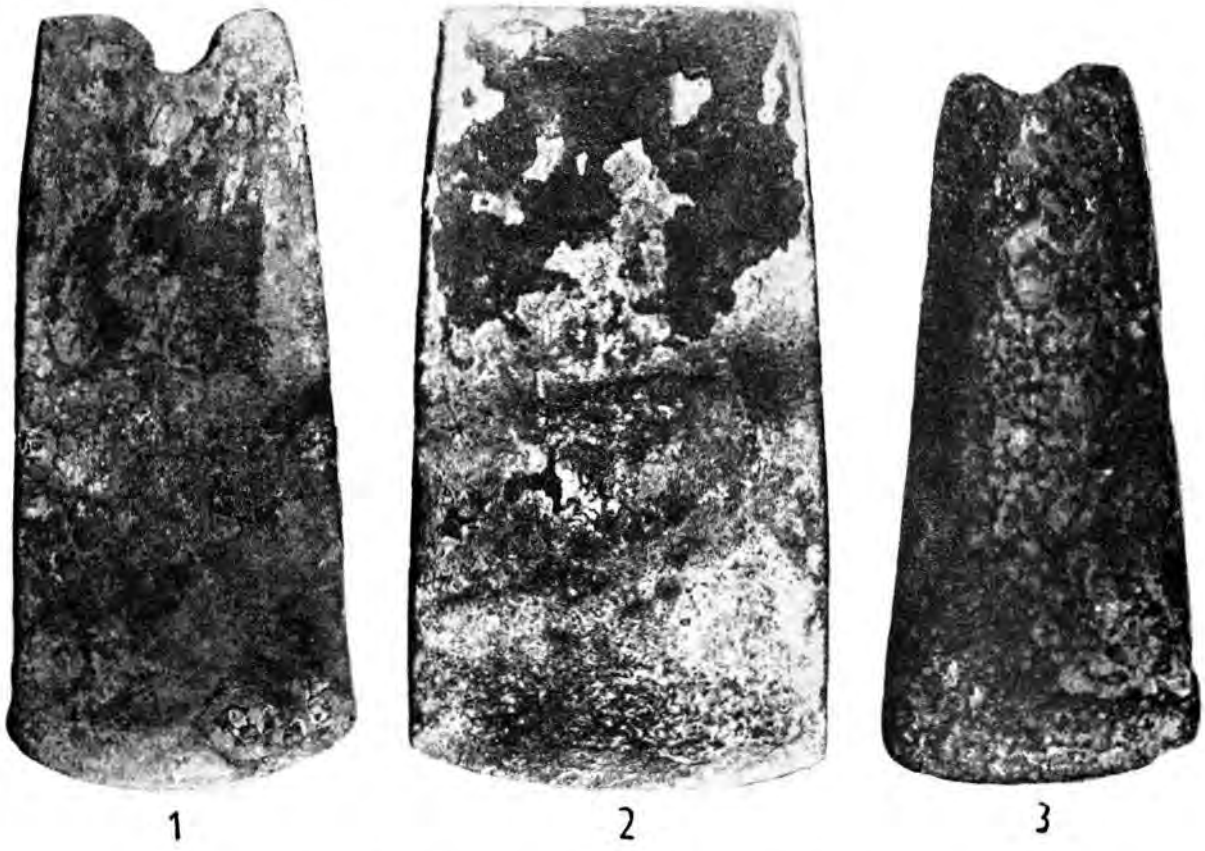

Obr. 4. 1 — Bojnice; 2 — Hronské Kosihy; 3 — Ďurčiná.

pripúšťať i možnosť, že časť medených výrobkov, a to najmä na Morave, pochádza zo Slovenska. Podľa mapy nálezísk medených nástrojov na Morave[63] ukazuje sa ich nápadné sústreďovanie v okolí Bojkovíc, Luhačovíc, Uh. Brodu, Uh. Hradišťa a ďalej smerom severnejším na Gottwaldov, Kroměříž a Prostějov, čo by nevylučovalo možnosť, že časť týchto výrobkov mohla pochádzať z medi zo slovenských ložísk. Spojovacia cesta, ktorou by táto meď prechádzala na Moravu, ukazovala by na priesmyk Vlársky. Ďalšou možnosťou by bol dolnomoravský úval, rozprestierajúci sa pozdĺž toku Moravy v oblasti okolo Břeclavy, ktorý v dobe sucha by nebol prekážkou k prevozu a kde sa tiež nálezy hromadia. Možnosť vývozu medených nástrojov zo Slovenska nemožno však dosiaľ pre nedostatok chemických analýz, príp. iného bližšieho dokladového materiálu riešiť, ale iba nadhodiť.

Ložiská medi na Slovensku

Slovensko sa vyznačuje dosť rozsiahlym nerastným bohatstvom, ktoré je rozložené temer po celom území. Popri rôznych druhoch rúd zaujíma dôležité miesto i ruda medená. Až dosiaľ pri štúdiu pamiatok vyrobených z medi hľadal sa ich pôvod v cudzích krajinách, a to najmä v Sedmohradsku. I keď priame doklady pravekej ťažby na Slovensku chýbajú, množstvo výskytov medi i povrchove oprávňuje k takémuto predpokladu.

Pri snahe o zachytenie ložísk medi na území Slovenska nemožno sa vyhnúť určitým chybám. Východiskom pre určenie dolov sú tie, ktoré sú činné v súčasnej dobe, alebo sa berú stredoveké záznamy zmieňujúce sa o ťažbe medi. Je otázne, či všetky doly, ktoré boli v činnosti v stredoveku alebo v súčasnej dobe, boli známe už aj pravekým baníkom. Pri stredovekých doloch je síce pravdepodobnosť väčšia, lebo primitívny spôsob stredovekého dolovania predpokladal azda východiskové žily a v mnohých prípadoch tiež naväzoval už na začatú činnosť. I keď stredoveké a novodobé ložiská budú pojaté do rámca predpokladaných zdrojov medi už v praveku, predsa nebudú v plnej mieře vystihovať skutočnosť. Je potrebné brať do úvahy i povrchové výskyty medi, ktoré mohli byť už v tej dobe vyčerpané a na ktorých miestach sú už dnes iba jej prípadné mineralogické výskyty. Pri uvažovaní, ktoré z uvádzaných nálezísk mohlo pri-

chádzať do úvahy pre krytie spotreby medi v praveku, dôležité je i samo rozmiestnenie medených nástrojov. Ďalším závažným činiteľom sú i chemické analýzy nástrojov a ich porovnávanie s chemizmom toho-ktorého ložiska, ktoré tak umožňujú riešiť ich vzájomnú súvislosť a spätosť.

Zdroje získavania medi možno rozdeliť na niekoľko skupín: medené rudy, rýdza meď a cementačné vody, vykazujúce každé určité špecifikum svojho zloženia.[64] Najpočetnejšie zastúpenie spomedzi rúd má chalkopyrit, ktorý je vo väčšine prípadov sprevádzaný železnými žilami, hlavne ocieľkom. Tetraedrit obsahuje okrem medi i železo, zinok, ortuť a striebro. Medené rudy okrem železnej rudy (najmä už spomínaného ocieľka) vystupujú i v sprievode iných kovonosných žíl, ako je zlato, striebro a olovo. V súvislosti s tým, že napr. zlato a striebro boli už v stredoveku hlavným cieľom ťažby na mnohých ložiskách, stávala sa meď iba vedľajším produktom. Preto ani záznamov o dolovaní medi nie je toľko, ako by sa vyžadovalo.

Zdrojom pre získanie medi sú okrem rýdzej medi i cementové vody.[65] Cementové vody prameniace v meďonosných partiách vynášajú na povrch rozpustenú meď, ktorá sa usadzuje na dne. Zachytávanie týchto vôd je síce jednoduché, avšak získavanie kovu z nich vyžaduje už určité znalosti. Veľmi ľahko sa získava meď z týchto vôd pomocou železa. Na železnom predmete ponorenom do tejto vody vyzráža sa za pomerne krátku dobu dosť veľké množstvo medi. Tento spôsob pre neznalosť železa v období, pre ktoré hľadáme zdroje získavania medi, nemohol byť nijako známy. Iný spôsob pre vyzrážanie kovu z vody je i v súčasnej dobe zložitý. Podľa mienky súčasných odborníkov v metalurgii tento spôsob výroby medi z cementových vôd bol pre jeho zložitý postup v praveku nepravdepodobný. Cementová meď sa síce tiež zráža i na zahnívajúcom dreve, teda cestou bez zásahu človeka, ale množstvá vyzrážané na dreve sú za dlhú dobu veľmi nepatrné. Preto sa zdá, že surovina obsiahnutá v týchto vodách zostávala v praveku nevyužitá.

Meď vo všetkých troch uvádzaných formách má na Slovensku svoje zastúpenie. Celkove územie Slovenska vytvára tri dôležité centrá, v ktorých sa meď nachádza vo väčšom rozsahu. Tieto sa v podstate kryjú so železorudným systémom Slovenska. Je to oblasť kremnicko-štiavnická, oblasť Nízkych Tatier a spišsko-gemerské Rudohorie. Každá z týchto skupín sa ešte rozpadá na menšie oblasti, ktoré nevybočujú z rámca svojej pôvodnej skupiny. Okrem týchto hlavných meďonosných oblastí treba spomenúť štvrtú, malú skupinku nálezísk medi na svahoch Malých Karpát. Konečne pristupujú ojedinelé náleziská, zväčša dnes už opustené.

Podľa mapy ložísk medi zostavenej Maczekom, Preuschenom a Pittionim v Malých Karpatoch v kryštalickom masíve je vtrúsená medená ruda na lokalitách Cajla, Pernek a Častá.[66] Medená ruda, a to vo forme chalkopyritu bola síce v menšom množstve v Malých Karpatoch zistená, ale jej význam je dnes už viac len mineralogický. Jedine v Častej bolo väčšie množstvo pyritu, medenej a olovenej rudy.[67] V minulosti mohli byť rovnakého významu, ako je Častá, i Pernek a Cajla. K náleziskám v Malých Karpatoch sa radí i okolie Smolenic s malými žilkami chalkopyritu, malachitu a azuritu.[68]

K oblasti kremnicko-štiavnickej patrí čiastočne okolie Banskej Bystrice, predstavujúce svoj osobitný rudný systém, ktorý sa ďalej delí. Rudný obvod starohorsko-španiedolinský je rozdelený na dve oblasti, a to bane „Na Pískach", okolie Rychtárovej a menšie bane na sever odtiaľ predstavujú obvod starohorský, španiedolinský zaberá sieť tzv. španiedolinských rudovín. Hlavnou rudou je tu tetraedrit a chalkopyrit s častým sprievodom pyritu.[69] Bane tak v Španej Doline, ako aj na Starých Horách sú dnes už vyčerpané. Rozkvet baníctva v nich možno klásť podľa písomných dokladov k r. 1495, teda počnúc dobou, keď sa Fuggerovci stávajú nájomníkmi medených baní v okolí Banskej Bystrice.[70] Uvádzajú do chodu staré, už opustené bane a podnikajú i nové otvárky. Pravdepodobne na ten istý dátum (počiatok nájmu Fuggerovcov) sa vzťahuje i výsek zo zprávy o baníctve z XIX. stor. od P. Krížku, podľa ktorého v XV. stor. boli tieto bane známe už v celej Európe a ich výnos bol ďaleko najvyšší spomedzi ostatných baní Uhorska.[71] Úplný počiatok ťažby v tejto oblasti nie je zistiteľný. Popri medených rudách na viacerých miestach vyvierajú i cementové vody s dosť značným obsahom medi.[72]

Čulý banícky ruch v stredoveku bol i v samej Banskej Bystrici.[73] Bystrická meď obsahovala i striebro, ktoré u nás nevedeli od medi oddeľovať. Východne od Banskej Bystrice sú tiež ložiská medi s rudami chalkopyritom a tetraedritom, v malom množstve sa vyskytuje i rýdza meď.[74] Výskyt rýdzej medi treba spomenúť najmä v Po-

nikách. V menšom rozsahu bola v okolí Polkanovej a od nej ojedinelé žily siahali až po harmanecký papiereň.[75] Do banskobystrickej oblasti spadá i Ľubietová, tak isto s výskytom chalkopyritu a tetraedritu.[76] Na počiatku XVI. stor. uhorské bane zaujímali význačné miesto v celkovej ťažbe medi. Množstvo vydolovanej medi predstavovalo asi 45% svetovej ťažby. Najväčší podiel na tak vysokom výnose mali bane thurzovsko-fuggerovské, ležiace v okolí Banskej Bystrice.[77]

Vlastná rudonosná oblasť kremnicko-štiavnická tvorí dve skupiny, utvorené podľa polohy a odlišnosti zastúpenia rúd. Je to skupina štiavnická a kremnická. V štiavnickej oblasti sú rudné žily rozložené dvojakým smerom: štiavnické a hodrušské. (Štiavnické žily počínajú pri Piargoch, prechádzajú cez Banskú Štiavnicu a siahajú až po Teplú. Žily hodrušské sú sústredené v Hodruši a vo Vyhniach.[78]) V minulosti hlavným produktom štiavnických a hodrušských baní, na ktoré bola ťažba zameraná, boli drahé kovy — zlato a striebro. Postupne sa ruda s obsahom drahých kovov vyčerpávala a ťažba sa pomaly preorientovávala. Štiavnické žily dodávajú vo väčšine už iba striebro a obyčajné úžitkové kovy, ako je olovo, zinok a meď.[79] Hlavnou medenou rudou je tu chalkopyrit. Niektorí autori považujú tieto rudy za chudobné na meď, iní zasa práve vyzdvihujú množstvo medi v nej.[80] Predchádzajúce tvrdenie o nedostatočných záznamoch dolovania obyčajných kovov v zvýšenej miere platí pre štiavnickú oblasť. Ťažba medi, ktorá tu mohla byť i v stredoveku celkom rozsiahla, spomína sa iba ako vedľajší produkt drahých kovov spolu s ostatnými, menej dôležitými kovmi. Hodrušské žily neboli na meď chudobné; o tom jasne svedčí baňa Mateja Markuša nazvaná medenou. O existencii tejto bane sa dozvedáme z banského protokolu z r. 1626.[81] Dobývanie rudy v štiavnickej oblasti má veľmi starú tradíciu. Zatiaľ niet jednotného názoru na počiatok ťažby. A. Bergfest uvádza, že prvé písomné doklady o štiavnickom baníctve sú z VIII. stor. — z r. 745 a hovorí, že kremnické bane sú ešte staršie.[82] Na druhej strane F. Slavík považuje Štiavnicu za najstaršie centrum banického života na Slovensku a mieni, že až o niekoľko desaťročí neskôr pristupovala ťažba v kremnických baniach.[83]

Rudy kremnické neobsahujú už také množstvo nerastov a chalkopyrit tu vystupuje iba v malom množstve.[84]

Obr. 5. Neznáme nálezisko (SNM Martin).

K rudonosným oblastiam Slovenska pristupujú i Nízke Tatry s baňami na zlato, železo a meď. K dôležitým náleziskám patrí Boca a Magurka (chalkopyrit, v Magurke i malachit).[85] Chalkopyrit sa nachádza aj v Dúbrave, Kokave a Malužinej a na vrchu Pyšná v Liptovských holiach. Malachit je zastúpený v Belej Doline, Ľubele a v Dúbrave.[86] Chalkopyrit sa doloval i na Ďumbieri.[87] Podľa údajov akademika J. Eisnera staré bane na meď boli i v okolí Ružomberka.[88]

Posledná, ale zato najväčšia je oblasť Slovenského rudohoria. Rozprestiera sa na území značne rozsiahlom a zaberá dobšinskú, vlastnú gemerskú a spišskú skupinu. Tieto skupiny možno ďalej podrobnejšie deliť. Na ložiskách medzi Dobšinou a údolím Hnilca je primárnou rudou ocieľok, vo výplni žil sú však i sírniky medi.[89] Žily s výplňou medených rúd sú i v pásme pozdĺž ľavého brehu rieky Hnilca, ako aj od západného okraja Dobšinej smerom na Cinopel.[90] Do dobšinskej skupiny patria ešte náleziská Kráľová, Rejdová, Brdárka a i.[91] Ďalšie medené žily tiahnu sa od Spišskej Novej Vsi k Rudňanom, Poráču, Slovinkám, Žakarovciam a Gelnici.[92] Slovinky patrili oddávna k baniam, v ktorých sa ťažila hlavne medená ruda, a to na troch základných žilách.[93] Podľa E. Nemčeka v Spiš. Novej Vsi sú i stopy pravekého dobývania a tavenia medenej rudy.[94] Ako sa však tieto stopy, z ktorých usudzuje na praveké dolovanie, konkrétne javia, neuvádza. Sírniky medi sa nachádzajú aj v Rožňave, Rudníku, Nadabule, Nižnej

a Vyšnej Slanej a v Betliari, založených nemeckými kolonistami dolujúcimi striebro, ortuť, meď a železo.[95] Túto rudonosnú oblasť uzatvárajú ložiská tiahnúce sa smerom ku Košiciam. K nim patrí Štós, Zlatá Idka, Košická Belá, Vyšný a Nižný Medzev, kde v rôznych polohách boli nájdené staré, opustené bane na meď.

Že oblasť Slovenského rudohoria je skutočne veľmi pestrá a bohatá na nerasty rôzneho druhu, vidieť zo zastúpenia i rýdzej medi, ktorej je na Slovensku málo. Vo väčšom množstve je rýdza meď známa z Nandráža a jej výskyt sa uvádza aj zo Smolníka.

Zostávajú ešte ojedinelé náleziska medených rúd, nezaraďujúce sa do rámca vopred vymedzených oblastí. Na Považí pri obci Selce pod Inovcom boli údajne staré už prehistorické bane na meď.[96] Materiálom však nie sú tieto bane zatiaľ doložené. Niet vedomostí ani o ich prípadnej činnosti v súčasnej alebo minulej dobe.

Zaujímavé je i konšťatovanie baníctva na meď vo Vysokých Tatrách. V XVIII. stor. rodina Fábryovcov, sídliaca trvale v Kežmarku, vyberala sa každoročne v lete na severozápadné svahy Lomnického štítu a robila kutanie. Miesta, z ktorých získavali medenú rudu, nazývajú sa „medenými lávkami" a sú asi 2000 m n. morom.[97] Ojedinelými náleziskami, ktorých počet je veľmi malý, je množstvo výskytov medi na Slovensku vyčerpaný. Pri porovnávaní lokalít s výskytom medenej rudy a nálezisk medených nástrojov nemusia sa tieto úplne kryť, aby predstavovali výrobok zhotovený z medi z príslušného miesta. Dosť preukazným svedectvom spracovávania nástrojov z domácich zdrojov surovín je ich sústreďovanie sa v celom okolí určitej rudonosnej oblasti, ak táto po stránke chemického zloženia odpovedá zloženiu nástrojov.

Práve na Slovensku rozloženie nástrojov ukazuje na ich sústreďovanie nie priamo v miestach výskytu medi, ale v celom širokom okolí určitého rudného systému. Tento zjav nie je však nijako popretím ich vzájomnej spätosti, ale skôr nasvedčuje o skutočnej exploatácii ložísk medi v praveku. Rudonosné oblasti Slovenska sa vo väčšine rozprestierajú v miestach vyššie zemepisne položených, charakterizovaných menej úrodnou pôdou, lesnatým porastom a drsnejším podnebím. Všetky tieto podmienky mali vplyv i na hustotu osadzovania v týchto oblastiach. Pre ľud zaoberajúci sa ťažbou a spracovávaním medenej rudy ťažšie životné podmienky boli iste závažným činiteľom pri rozhodovaní osadenia sa priamo v miestach výskytu medenej rudy. Volil preto osídlenie výhodnejšie, v úrodnejších okolitých nížinách, ktoré mu umožňovali zaobstarávanie obživy ľahším spôsobom. Odtiaľto potom podnikal tento ľud výpravy k dolom a náleziskám medi, kde sa iba na prechodnú dobu mohol usadiť. Doba osídlenia v týchto miestach bola iste závislá od dĺžky prác vykonávaných v doloch. Po získaní potrebného množstva surovín odchádzali títo baníci do svojich pôvodných sídel a po spracovaní prinesenej suroviny vo výhodnejších podmienkach sa ich cesty k ložiskám opakovali. Takéto vysvetľovanie chýbania nálezov priamo v miestach výskytu medi zdá sa jedine správnym pre toto obdobie, v ktorom dôležitú úlohu pri usadzovaní hrali i možnosti ľahšej obživy. Konečne tento moment bol dôležitý nielen v praveku, ale i v neskorších obdobiach. So sezónnym vykonávaním banických prác za účelom získavania medi stretáme sa ešte i v XVIII. stor. Ako príklad môžu slúžiť každoročné výpravy za medenou rudou, podnikané v letných mesiacoch na svahy Lomnického štítu rodinou Fábryovcov, trvale sídliacou v Kežmarku.

Výsledky chemických analýz

Po poukázaní na ložiská medi a koncentráciu nálezov voči nim zostáva zhodnotenie výsledkov chemických analýz niektorých nástrojov. Pre problematiku týkajúcu sa dobývania medi v praveku na našom území sú tieto chemické analýzy nepostrádateľné. Na základe dosiahnutých výsledkov a po porovnaní so zložením ložísk možno vyvodzovať určité závery. Používanie výsledkov chémie pre prehistorické účely je zatiaľ u nás iba v začiatkoch. Nielenže sa nerobili chemické analýzy nástrojov, ale zatiaľ chýbajú i presné údaje o chemizme toho-ktorého ložiska, najmä na jeho stopové prvky, ktoré v mnohých prípadoch môžu byť určujúcim činiteľom.

S použitím výsledkov chemických analýz pri vyvádzaní medi z určitých ložísk v strednej Európe stretáme sa v najväčšej miere u nemeckých bádateľov. Pre tieto účely urobili W. Witter a H. Otto do 1400 spektrálnych analýz medených nástrojov z rôznych území strednej Európy.[98] Pri dostatočnom množstve týchto zistení z rôznych krajín a pri možnosti porovnávania so zložením ložísk (najmä stredonemeckej oblasti) mohli dospieť k výsledkom zásadného významu. Ich nesporným prínosom je dokázanie pravekého baníctva v strednom Nemecku. Treba však na

Obr. 6. 1—4 — Malé Leváre (hromadný nález).

druhej strane poznamenať, že dosiahnuté výsledky použili nie vždy objektívne, ale snažili sa ich využívať pre tvorenie im vyhovujúcich teórií. Tu treba predovšetkým uviesť ich chybné tvrdenie, na ktorom sú založené ich teórie o rozsahu oblastí, do ktorých stredonemecká meď zasahovala. Výskyt arzénu viazaného na medenú rudu priznávajú iba v stredonemeckej oblasti. Automaticky potom všetky nástroje, v ktorých sa arzén vyskytuje, považujú za dovezené zo stredného Nemecka. Nie je úlohou vyvracať toto tvrdenie širším poukázaním na rôzne iné oblasti, kde vystupuje meď spolu s arzénom, postačí obmedziť sa iba na naše územie. Na Slovensku sa skoro na každom ložisku medenej rudy stretáme i s paragenézou meď — arzén. Takáto paragenéza nie je zjav nijako ojedinelý a špecifický iba pre určitú oblasť. Paragenéza arzénu okrem medi je i s inými kovmi, ako s olovom, volfrámom, bizmútom, zinkom a i.[99] Preto arzén nemožno v žiadnom prípade považovať za špecifikum iba stredného Nemecka, a tým nemožno v plnej mieře súhlasiť ani so závermi W. Wittra a H. Ottu o širokom vývoze nástrojov z tejto oblasti. Ďalšie podopretie svojich teórií hľadajú i v druhoch dobývaných rúd. Poukazujú na dolovanie i rúd sulfitických, vyžadujúcich už určité znalosti metalurgie. Keďže technika spracovávania sulfitických rúd bola baníkom v strednom Nemecku známa, boli tu plné predpoklady, ako v zemi s pokročilejšou technikou dolovania a spracovávania, stať sa dodávateľom medi pre značne veľkú oblasť. Dobývanie a spracovávanie sulfitických rúd je síce znakom pokročilejšieho banictva v praveku, nemožno však zabúdať, že táto technika spracovávania bola známa nielen stredonemeckým baníkom, ale aj baníkom ťažiacim v Alpách, a ako sa to podľa rozborov ukazuje, i dobývateľom medi na našom území. Preto iba zistenie, že určitý nástroj bol vyrobený už z rudy sulfitickej, nestačí na jeho zaradenie do určitej oblasti.

Podľa druhov a percentuálneho zastúpenia rôznych kovov v predmete sa potom dá uzatvárať, či nástroj bol vyrobený z čistej medi alebo z jej rudy. Ďalej podľa výsledkov chemických analýz možno stanoviť, či meď je vyťažená z rúd sulfitických alebo oxydačných.[100]

Podľa výsledkov chemických analýz možno meď obsiahnutú v nástrojoch z územia Slovenska rozdeliť na tri zásadné skupiny: čistá meď, surová meď a meď tvoriaca zliatinu s arzénom. Takéto delenie v podstate nachádzame i u H. Ottu a W. Wittra, ktorí však každú z týchto skupín delia ďalej. Takéto ďalšie delenie sa robí podľa obsahu určitého kovu. Na niektorých miestach sa takéto vydelenie ukazuje správnym, v niektorých prípadoch je však delenie nedôsledné. Napr. nemôže byť správne zaradenie nástroja s obsahom Ag okolo 0,10—0,20% k skupine označenej ako meď s väčším obsahom striebra. Na druhej strane to isté množstvo Ag, príp. i väčšie množstvo obsiahnuté v kove zaraďujú do skupiny, v ktorej je Ag iba stopove, príp. vo veľmi malom množstve vyjadrenom v percentách.

Zásady, podľa ktorých sa robilo rozdelenie medi na našom území, možno však v plnej miere prijímať tak, ako ich uviedli H. Otto a W. Witter.[101] Do prvej skupiny čistej medi patria nástroje s obsahom medi od 99% vyššie a tiež vykazujúce iné prvky iba vo veľmi malom množstve, príp. iba stopove. V surovej medi je obsah medi nižší ako 99%. Konečne za zliatiny medi a arzénu možno už považovať tie, v ktorých As kolíše medzi 1—2%. Pokiaľ ide o skupinu čistej medi, treba zdôrazniť, že možnosti jej získavania sú dvojaké. Je možné, že kov obsiahnutý v nástrojoch bol získaný nie dolovaním, ale zbieraním rýdzeho kovu. Druhá možnosť sa naskytuje v kyslíkatých medených rudách, a to najmä v malachite. Rýdza meď v prírode sa síce v súčasnej dobe u nás iba zriedka vyskytuje, nedá sa však dokázať, či tento stav odpovedal i situácii v praveku. Rýdza meď, ktorá sa mohla hojnejšie vyskytovať, mohla byť postupne vyzbieraná. Rýdza meď zo Slovenska, nachádzajúca sa dnes vo väčšom meradle už iba v Ponikách a Nandráži, bola k dispozícii pre analýzu z Nandráža. Analýza ukázala úplne čistý kov iba so stopami Fe. Podľa celkovej situácie v špišsko-gemerskom Rudohorí, kde primárnu rudu tvorí ocieľok prestupujúci rôzne rudy, nezdá sa prítomnosť železa čo i len stopove nijako prekvapujúcou, ale skôr zákonitou. Značný výskyt ocieľka mohol mať vplyv i pri vytváraní rýzdej medi. Naproti tomu v nástrojoch zaradených do skupiny čistej medi miesto zastúpenia železa je tu skôr striebro. Je síce pravda, že v niektorých je stopove i železo, avšak určujúce je tu striebro. Z kremnicko-štiavnickej oblasti, ku ktorej sa radí i okolie Banskej Bystrice, chemické rozbory rýdzej medi, ako aj malachitu a azuritu chýbajú. Nie je preto zatiaľ možné stanoviť, či nástroje prvej skupiny boli vyrobené iba z rýdzeho kovu alebo i z kyslíkatých rúd. Prítomnosť Ag a výskyt Fe iba stopove, príp. vôbec nezistené zdajú sa vylučovať oblasť spišsko-gemerského Rudohoria ako možnosť pôvodu tejto medi. O to pravdepodobnejšia je však oblasť v okolí Banskej Bystrice.

Klinok z Brodzian okrem stopového zastúpenia Ag a Fe obsahuje i ďalšie stopové prvky: Zn, Si, Pb, Mg, Ca, Mn, ktoré pri ostatných nástrojoch patriacich k prvej skupine neboli konštatované. I podľa chemickej analýzy tento klin je cudzorodý voči ostatným nástrojom. Nielen jeho raný výskyt, ale i jeho chemizmus ukazujú, že táto meď je iného pôvodu ako meď v ostatných analyzovaných nástrojoch.

V druhej skupine prítomnosť prvkov Sb a Bi ukazuje, že táto meď bola vyrobená už z rúd sulfitických. Jedinou výnimkou v tejto skupine je sekeromlat z Trhovišťa. Mohol byť zaradený príp. ešte i k prvej skupine, hoci obsah Fe je tu už dosť značný. Pôvod medi v prvej skupine sa v spišsko-gemerskej oblasti vylučoval. Sekeromlat bolo by možné uviesť jednak po stránke chemizmu, ako aj pre samo miesto nálezu do súvislosti práve s touto oblasťou. Otázka možnosti spišsko-gemerského Rudohoria ako ďalšej oblasti dobývania medi v praveku je však tým iba nadhodená a nie riešená.

Hlavná ruda, z ktorej sú vyrobené nástroje druhej skupiny, je chalkopyrit. Rozbor chalkopyritu z Nandráža ukázal v ňom prítomnosť cínu, ktorý v analyzovaných nástrojoch chýba. Je v nich prítomný prvok Sb a Bi, ktoré sú tu určujúce a ktoré v chalkopyrite z Nandráža, ako aj z iných lokalít spišsko-gemerskej oblasti chýbajú. Sb viazaný s chalkopyritom nachádza sa v Liptove, ako aj v oblasti Španej Doliny a Starých Hôr, kde vystupuje v nepatrnom množstve i Bi. Bi v malom množstve je aj v okolí Banskej Štiavnice. Podľa toho tak prvá, ako aj druhá skupina zdajú sa svojím chemizmom viazané na okolie Banskej Bystrice, v ktorom treba vidieť oblasť, kde sa v praveku dobývala meď.

Konečne zostáva tretia skupina, v ktorej sú zastúpené už dve rudy. Nemožno však stanoviť, akým spôsobom výroba tejto zliatiny prebiehala. Je prekvapujúce, že arzén zhoršujúci kvalitu medi bol k nej úmyselne pridávaný ako zliatina. Nástroje s obsahom arzénu nie sú také kompaktné

a ich štruktúra je úplne zrnitá. Pre odolnosť sa teda tento kov nemohol pridávať. Azda sa pridával pre inú vlastnosť: nizky bod tavenia. As pridaný k medi znižoval potom celkový bod tavenia. Paragenézu medenej rudy a arzénu možno považovať za jedinú vtedajšiu možnosť jeho získavania. Táto paragenéza je na viacerých lokalitách s medenou rudou. Podľa toho oblasť Banskej Bystrice by i v tomto prípade prichádzala do úvahy.

Treba tiež poznamenať, že určitý typ medených nástrojov po stránke svojho chemizmu neviaže sa iba na jednu skupinu z uvádzaných možností. Napr. klin alebo sekeromlat môže byť vyrobený tak z čistej, surovej medi, ako aj z jej zliatiny s arzénom.

Všetky tu uvádzané analýzy (s výnimkou štyroch vykonaných H. Ottom a W. Wittrom) urobil pracovník Geologického ústavu Dionýza Štúra prof. G. Kupčo. Jeho analýzy možno považovať za dokonalé a nanajvýš presné, o ktoré sa možno bezpečne opierať. Tieto chemické analýzy, ako aj samo rozmiestnenie nálezov potvrdzujú oprávnenosť považovať Slovensko za územie, kde sa v praveku dobývala meď. Podľa do-

Tabuľka 1

Čistá meď

Nálezisko Inv. č.		Ag	As	Sb	Bi	Fe	Sn	Ni
Čachtice 2234	Cu	+						
* Holič	99,9					+	+	+
Kláštor p/Zn. 2878	Cu	+			+	+		
Kláštor p/Zn. 2879	Cu	0,002				+		
* Košice	99,9	0,05		+	+			+
Nezn. nál. (MM Bratislava) 1249	Cu	0,006				+		
* Považie (?)	99,9	0,05		+	+			+
Tek. N. Ves	Cu	0,006						

Analýzy medených nástrojov z lokalít označených * vo všetkých prípadoch sú prebraté od H. Ottu a Wittra (Handbuch).

Znamienko + označuje stopy kovu v čistej medi.

Tabuľka 2

Surová meď

Nálezisko Inv. č.		Ag	As	Sb	Bi	Fe	Sn	Ni
Dol. Srnie 2235	Cu	0,08		0,29	0,014	0,01		
Ďurčiná	Cu	0,11		0,01		0,01		
M. Leváre 10535	Cu	0,20			0,014			
M. Leváre	Cu	0,21						
Mikula 5/53	Cu	0,1		0,044	+	+		
* Neverice	98,6 (!)	0,30		0,90	0,05	0,42		+
Or. Podzámok 3851	Cu	0,09		0,043	+	0,91		
Or. Polhora 3807	Cu	0,02		0,04	0,02	0,01		
Trhovište	Cu	0,008				0,42		

Znamienko + označuje stopy kovu v surovej medi.

Tabuľka 3

Zliatina medi a arzénu

Nálezisko Inv. č.		Ag	As	Sb	Bi	Fe
Bešeňová 19987	Cu	0,01	1,00	0,019	0,14	+
Bešeňová	Cu	0,006	1,6	1,00	0,02	
Bojnice 4701	Cu	0,01	2,2	+		0,01
Handlová 8320	Cu	0,07	1,05	0,35	0,26	0,01
Handlová 8319	Cu	0,09	0,7	0,32	0,26	+
Hron. Kosihy 872	Cu	0,003	2,5	0,021		0,036
Jabloňovce	Cu	0,09	2,00	0,14		0,011
Lišov 2233	Cu	0,10	2,00	0,22	0,01	0,01
Nemce 2237	Cu	0,29	1,8	0,07	0,17	0,01

Znamienko + označuje stopy kovu v zliatine.

terajších výsledkov javí sa umiestnenie tohto centra banického života do oblasti Banskej Bystrice. Spôsob dobývania s určitými prestávkami bez trvalého sídlenia v samej blízkosti ložísk ukazuje sa tu viac ako pravdepodobným.

Označením banskobystrickej oblasti za banícke centrum na našom území nie je problém súvisiaci s najstaršou ťažbou a spracovávaním medi vyriešený. Ostáva ďalšou úlohou ešte podrobnejšie skúmať vzájomný vzťah našich i susedných ložísk s meďou spracovanou už v nástroje.

Zoznam
nálezísk medených nástrojov k mape Slovenska (č. 1, 2)

1. Balážske Ďarmoty
2. Banská Bystrica
3. Barca
4. Bešeňová
5. Bojnice
6. Bratislava
7. Brodzany
8. Brusno
9. Bzince
10. Cígel
11. Tek. N. Ves
12. Čata
13. Domaniky
14. Dolné Srnie
15. Ďurčiná
16. Čachtice
17. Handlová
18. Holič
19. Hradec
20. Hrádok n/Váhom
21. Hronské Kosihy
22. Jabloňovce
23. Kláštor p/Zn.
24. Kočovce
25. Komárno
26. Košice
27. Levice
28. Lišov
29. Lučenec
30. Lúčky
31. Malé Dvorany
32. Malé Leváre
33. Mikula
34. Nemce
35. Nitr. Pravno
36. Neverice
37. Nitra
38. Nové Mesto n/Váh.
39. Orav. Podzámok
40. Pokoradz
41. Orav. Polhora
42. Sándorhalma
43. Skalka pri Púchove
44. Starý Tekov
45. Trhovište
46. Trhyňa
47. Veľké Vozokany
48 Vyšná Myšla
49. Kežmarok
50. Veľký Bobrovec
51. Zvolen — Sliač
52. Opatovce
53. Tibava

Súpis nálezov. Priložený súpis v abecednom poriadku zachytáva nálezy medených nástrojov zo Slovenska podľa súčasného stavu. Tento zoznam však pravdepodobne neobsahuje všetky medené nástroje dosiaľ nájdené. Treba sa domnievať, že okrem nálezov uschovaných v múzeách i v známych súkromných zbierkach nachádzajú sa medené nástroje i v majetku rôznych osôb, ktoré predmet našli, prípadne ho získali inou cestou. Okrem toho určitý počet nástrojov mohol byť zničený. Veď nie zriedka, najmä v minulosti, rôzne kovové predmety dostávali sa do rúk kováčov a kotlárov, ktorí ich používali pre vlastné účely. Približný stav však tento zoznam plne zachytáva.

Sú tu zhromaždené nálezy publikované, ako aj dosiaľ neznáme. Pri publikovaných nálezoch je uvedená všetka mne známa a dostupná literatúra, a to i vtedy, ak v určitom diele je o náleze iba zmienka.

Pri uvádzaní jednotlivých nálezov bola tu snaha postupovať v každom prípade jednotne. Chýbanie určitých údajov pri niektorých nálezoch je spôsobené nemožnosťou ich zistenia. Tak isto v niektorých prípadoch pri uvádzaní rozmerov nástroja bolo potrebné uchýliť sa k určitým pomocným názvom. Platí to najmä pre rôzne kliny. Pri mnohých oba konce sú skoro zhodne oblúkovite zakončené, takže nemožno v pravom zmysle hovoriť o jednom konci. Iba ako pomocný výraz bol jeden koniec nazvaný ostrím, a to vždy ten, ktorý bol čo len o málinko širší. Pre druhý koniec zostáva názov tyl.

Banská Bystrica. Sekera s krížovým ostrím. G. Nagy, *Skýtha leletek* AÉ 1913, 307. — J. Eisner, *Slovensko v pravěku*, Bratislava 1933, 50 M. Roska, *A rézcsákányok*, 29.

Barca, okr. Košice. Podľa osobnej zprávy L. Hájka bol v Barci pri výskume r. 1952 v dolnej hranici kultúrnej vrstvy prislúchajúcej keramike kanelovanej nájdený medený klin. Je pomerne veľký, úzky, pokrytý zelenou patinou.

Bešeňová, okr. Ružomberok. Plochá sekerka nájdená pri ceste vedúcej z Bešeňovej do Partizánskej Ľupče r. 1928. Má vejárovite rozšírené ostrie a obdĺžnikový tyl, ktorý má viditeľné stopy po úderoch; d. — 14,8 cm, š. tylu — 2,1 cm, š. ostria — 6,5 cm, váha — 491,5 g. Liptovské múzeum Mikuláš, inv. č. 19987. J. Kürti, *Archeologické nálezy z Bešeňovej* (Liptov), SMSS XXIV (1930), 181, obr. na s. 244 E. — J. Eisner, *Prehistorický výskum na Slovensku a v Podkarpatskej Rusi r. 1930*, SMSS XXV (1931), 142. — J. Eisner, *Slovensko v pravěku*, 49, obr. 3, č. 1. Tamže. Pri stavbe košicko-bohumínskej trate pri lámaní skál a tufu boli nájdené črepy z nádob, bronzové ihlice, dva kamenné kliny a jeden medený sekeromlat. Či všetky nálezy spolu súviseli, nedá sa zistiť. Sekeromlat má dobre vyvinutú tulajku, okolo otvoru je zdobený 11 vtlačenými okrúhlymi jamkami; d. — 23,5 cm, š. tylu — 5 cm, š. ostria — 5,5 cm, Ø otvoru — 3,5 cm, š. pri otvore — 8 cm, hrúbka otvoru — 2,5 cm, váha — 1,525 kg. Liptovské múzeum Mikuláš. J. Volko, *Bešeňovské praobydlenisko z neolitu a bronzu* (Liptov), OP II (1923), 127. — J. Eisner, *Slovensko v pravěku*, 54.

Bojnice, okr. Prievidza. Z farskej záhrady

pochádza široký medený klin so stredovým žliabkom v tyle; d. — 10,5 cm, š. tylu — 3,8 cm, š. ostria — 5 cm. SNM Martin. V. Budinský-Krička, *Slovensko v dobe bronzovej a halštatskej*. Slovenské dejiny I, Bratislava 1947, 68.

Bratislava. V Maďarskom národnom múzeu je uložený medený klin a „čakan", ktorý daroval Lemberger. Magy. nemz. múz. Budapest. T. Ortvay, *Geschichte der Stadt Pressburg*, Bratislava 1892, 27. — F. Pulszky, *A rézkor Magyarországban*, Budapešť 1883, 27. — J. Eisner *Slovensko v pravěku*, 48.

Bratislava-okolie. Sekera s krížovým ostrím z náleziska bližšie neurčeného. G. Nagy, *Skýtha leletek*, AÉ 1913, 307. — J. Eisner, *Slovensko v pravěku*, 50. M. Roska, *A rézcsákányok*, 29.

Bratislava (?) Sekeromlat bez tulajky. Pri otvore je mierne prehnutý, povrch má jemne zdrsnený. Farby je žltohnedej; d — 16 cm, š. tylu — 3,3 cm, š. ostria — 4 cm, ∅ otvoru — 3 cm, š. pri otvore — 5,5 cm. MM Bratislava, inv. č. 1706 (st. 316).

Bratislavská-stolica. Plochá sekerka s vejárovite rozšíreným ostrím opatrená lištami je podľa mienky F. Pulszkého zhotovená ešte z medi. J. Eisner, *Slovensko v pravěku*, 48.

Brodzany, okr. Partizánske. V obsahu kultúrnej jamy s keramikou lengyelskou bol nájdený aj zlomok malého medeného klinu; d. zlomku — 2,5 cm. AÚ SAV, Nitra. Výskum O. Krupicu.

Brusno, okr. Prievidza. Torzo plochej sekerky. Zachovaná d. — 12,2 cm. KM Bojnice, č. neg. v AÚ SAV 82—3. Tamže. Vyoraná sekerka na roli M. Paulíka pod horou zv. „Chmeliny". Má slabo vejárovite rozšírené ostrie a štvorhranný tyl; d. — 12,7 cm, š. ostria — 4,5 cm, š. tylu — 1,3 cm. Zbierka J. Bargára v Prievidzi, č. inv. 552, *Slovenské dejiny I*, 68.

Bzince, okr. Topoľčany. Nájdené dva medené „čakany". O aké tvary presne ide, nedá sa zistiť. J. Eisner uvádza, že ide pravdepodobne o sekery s krížovým ostrím. F. Römer, *Magyar régészeti krónika*. AK VII, Budapešť 1868, 189. — J. Eisner, *Slovensko v pravěku*, 50.

Cígel, okr. Prievidza. Medený klin. KM Bojnice. *Slovenské dejiny I*, 68.

Čata, okr. Želiezovce. Úzky medený klin. J. Eisner, *Slovensko v pravěku*, 49.

Domaniky, okr. Krupina. Plochá sekerka nájdená pri kopaní železničnej trate v úseku Šahy—Krupina pod svahom v hĺbke asi 2 m; d. — 19,5 cm, š. tylu — 2,5 cm, š. ostria — 5 cm, váha — 0,95 kg. K. A. Medvecký, *Diela A. Kmeťa, Sitno a jeho široké okolie* II, 158. — — J. Eisner, *Slovensko v pravěku*, 49.

Dolné Srnie, okr. Trenčín. Medený klin; d. — 14,8 cm, š. tylu — 2 cm, š. ostria — 3,5 cm. SNM Martin. Ľ. Kraskovská, *Hromadný nález medených predmetov z M. Levár (okr. Malacky)*. SMSS XXXVIII (1944—8), 269. — J. Eisner, *Slovensko v pravěku*, 49. — J. Eisner, *Zbierka pamiatok pravekých a pamiatok z poč. d. dejín. v múzeu v T. Sv. Martine*. ČMSS XVIII (1921), 6.

Ďurčiná, okr. Žilina. Plochá sekerka so žliabkom v tyle. Od žliabku smerom k ostriu asi do $^2/_3$ dĺžky nástroja vedie plytký žliabok majúci asi účel pri upevnení do násady; d. — 7,3 cm, š. tylu — 2 cm, š. ostria — 3,4 cm. SNM Martin. *Slovenské dejiny I*, 68. — V. Budinský-Krička, *Zpráva o terénnych výskumoch Št. arch. ústavu v Turč. Sv. Martine, podniknutých v r. 1939—45*. Historica Slovaca, Bratislava 1945—6.

Čachtice, okr. Nové Mesto n/Váhom. Sekeromlat nájdený pod hradom. Má dosť dobre vyvinutú tulajku, na tyle sú badateľné stopy po úderoch. Na jednej strane nad a pod otvorom sú po jednom vtlačené okrúhle jamky; d. — 20 cm, š. tylu — 3 cm, š. ostria — 3,8 cm, ∅ otvoru — 3 cm, najv. š. pri otvore — 5,5 cm. SNM Martin, inv. č. 2234. F. Loubal, *Z prehistórie Nového Mesta n/Váhom a okolia*. ČMSS XX (1923), č. 3, 80. — J. Eisner, *Slovensko v pravěku*, 49.

Handlová, okr. Prievidza. Hromadný nález medených predmetov, pochádzajúci 3 km od Handlovej z polohy „Na Pstruhároch". Plochá sekerka s vejárovite rozšíreným ostrím; d. — 14, 7 cm, š. tylu — 1,5 cm, š. ostria —3,2 cm, váha — 285 g. Sekeromlat s dobre vyvinutou tulajkou. Na jednej strane je zdobený plytkými okrúhlymi jamkami, 3 sú pri tyle, 3 okolo otvoru a 2 smerom k ostriu; d. — 32 cm, š. tylu — 5,8 cm, š. ostria — 4 cm, ∅ otvoru — 3,8 cm, najv. š. pri otvore — 7,3 cm. Tri kusy medenej suroviny v tvare okrúhlych koláčov. SNM Martin. V. Budaváry, *Hromadný medený nález z Handlovej* (okr. Prievidza), SMSS XXIV (1930), 95—8. — J. Eisner, *Prehistorický výskum na Slovensku a v Podkarpatskej Rusi r. 1930*. SMSS XXV (1931), 142. — J. Eisner, *Slovensko v pravěku*, 49,51. — J. Eisner, *Bodrogkeresztúrska kultúra na Slovensku*. PA

XXXIX (1933), 55. — V. Budinský-Krička, *Výtvarný prejav slovenského praveku*, Martin 1942, obr. č. 8. — *Slovenské dejiny I*, tab. XIII, 2—4. Tamže. M. Roska uvádza, že v Naturhist. Mus. vo Viedni je uložená sekera s krížovým ostrím, opatrená tulajkou. M. Roska, *A rézcsákányok*, 47, obr. 49.

Holič, okr. Skalica. Sekeromlat. Je prechodným tvarom sekeromlatu a motyky. Je opatrený nízkou tulajkou; d. — 18,3 cm. Mus. Göteborg (Švédsko). N. Niklasson, *Tschechoslowakische Funde in Museum zu Göteborg (Schweden)*. Sudeta VIII (1932), 35, obr. 1. Tamže. Sekera s krížovým ostrím. Lokalitu má uvedenú: Holič —Hodonín. VM Berlín. J. Eisner, *Prehistorický výskum na Slovensku a v Podkarpatskej Rusi r. 1936*, SMSS XXXI (1937), 97. — E. Dullo, *Die kaukazischen Äxte der Bronzezeit*, PZ XXVII (1936), Berlín, 145, obr. 7, č. 5. — H. Otto-W. Witter, *Handbuch der ältesten vorgeschichtlichen Metallurgie in Mitteleuropa*, Lipsko 1952, 94. Chem. rozbor na str. 94, tab. I, č. 41. M. Roska, *A rézcsákányok*, 38.

Hradec, okr. Prievidza. Hromadný nález. Medený klin má povrch na jednej strane drsný; d. — 12,8 cm, š. tylu — 2 cm, š. ostria — 4 cm. Plochá sekerka má zdrsnený povrch, pri ostrí hladký; d. — 17,8 cm, š. tylu — 1,5 cm, š. ostria — 4,6 cm. KM Bojnice.

Hrádok n/Váhom, okr. Nové Mesto n/Váhom. Na roli v polohe „Opel" bol vyoraný r. 1899 masívny sekeromlat so štvorcovým tylom. Otvor je bez tulajky; d. — 28,6 cm, š. tylu — 3,2 cm, š. ostria — 4,5 cm, ∅ otvoru — 3,3 cm, najv. š. pri otvore — 6,2 cm. Múz. Piešťany, inv. č. 314. J. Neústupný, *Piešťansko v praveku*. Zpráva Piešťanskej múzeálnej spoločnosti.

Hronské Kosihy, okr. Nová Baňa. Pri kanalizačných prácach na kat. č. 106/42 podľa údajov robotníkov boli vykopané kosti, množstvo nádob a široký klin. Z tých istých miest mal pochádzať ďalší kovový nástroj opatrený tulajkou. Zachránený bol iba široký klin; d. — 14 cm, š. tylu — 6,7 cm, š. ostria — 7,7 cm. SNM Martin, inv. č. dep. 872, č. neg. v AÚ SAV 446. V. Budinský-Krička, *Zpráva o terénnych výskumoch*, 3. — *Slovenské dejiny I*, 68.

Jabloňovce, okr. Levice. Roku 1948 pri stavbe vicinálnej cesty, ktorá odbočuje z hradskej Levice — Pukanec pod Žabou horou, bol v hýbanej vrstve asi 80 cm pod povrchom nájdený sekeromlat opatrený nízkou tulajkou; d. — 17,5 cm, š. tylu — 3,5 cm, ∅ otvoru — 2,5 cm, najv. š. pri otvore — 5,7 cm. AÚ SAV.

Kežmarok. Praveký „medený čakan" kúpený od Fischera. Do Maďarského národného múzea sa dostal r. 1909. Magy. nemz. múz.

Kláštor pod Znievom, okr. Turč. Teplice. Nález obsahujúci dva zlomky sekeromlatov. Zo zachovaných častí badať, že oba boli opatrené tulajkou. Zachov. d. — 15,5 cm, š. ostria — 4,7 cm (inv. č. 2878); zachov. d. — 9,2 cm, š. ostria — 3 cm (inv. č. 2879). SNM Martin. J. Eisner, *Slovensko v praveku*, 50. — J. Eisner, *Zbierka*, 6.

Komárňanská stolica. Plochý klin. J. Eisner, *Slovensko v praveku*, 48. — Jelentés a Magy. nemz. múz. 1899-évi állapotáról, Budapest 1900, 28.

Komárno-okolie. Dláto. Tyl má od úderov rozšírený, v strede je málo ohnuté; d. — 9 cm, váha — 9,7 dkg. Magy. nemz. múz. Budapest. J. Eisner, *Slovensko v praveku*, 48. — F. Pulszky, *A rézkor Magyarországban*, 47, obr. na s. 48, č. 1. — J. Hampel, *A Nemz. múz. régiségtár gyarapodása*, AÉ 1894, 261.

Košice. Plochý klin so štvorcovým tylom; d. — 17,4 cm. Natur.-hist. Mus. Viedeň, inv. č. 15013. H. Otto-W. Witter, *Handbuch*, 96, rozbor na tab. II, č. 59, kresba na s. 97, fotografia na tab. I.

Levice. „Čakan". Či ide o sekeru s krížovým ostrím alebo o sekeromlat, nedá sa zistiť. Uvedená lokalita je v tomto prípade len pravdepodobná. J. Eisner, *Slovensko v praveku*, 51. — J. Hampel, *A Nemz. múz. régiségtár gyarapodása*, AÉ 1896, 443.

Liptov. Roku 1850 Maďarské národné múzeum získalo darom od F. Kubínyiho zlomok dvojramenného prevŕtaného medeného nástroja. O aký tvar presne ide, nedá sa zistiť. Magy. nemz. múz. Budapest.

Lišov, okr. Šahy. Dláto, ktoré má na tyle badateľné stopy po úderoch, v dôsledku ktorých sa dláto aj skrivilo; d. — 16,8 cm, š. tylu — 2,9 cm, š. ostria — 6,8 cm. SNM Martin, inv. č. 2233. J. Eisner, *Slovensko v praveku*, 49. — J. Eisner, *Zbierka*, 6. — Tamže. Sekera s krížovým ostrím. Magy. nemz. múz. č. 14/1917. M. Roska, *A rézcsákányok*, 41.

Lučenec. Sekera s krížovým ostrím. U G. Nagya je zmienka iba o jednej sekere, J. Eisner uvádza, že z tejto lokality majú pochádzať dve sekery. G. Nagy, *Skýtha letetek*, AÉ 1913, 307. — J. Eisner, *Slovensko v praveku*, 50.

Lúčky, okr. Michalovce. K inventáru mohýl prislúchajúcich ľudu s kultúrou bodrogkeresztúrskou radí sa i medený sekeromlat. Tvarove predstavuje najstaršiu fázu sekeromlatov. Je bez tulajky. J. Eisner, *Prehist. výsk. na Slovensku a v Podkarpatskej Rusi r. 1936*, SMSS XXXI (1937), 97. — *Slovenské dejiny I*, 64. — J. Eisner, *Slovensko v pravěku*, 43. — E. Dullo, *Die kaukazischen Äxte der Bronzezeit*, PZ XXVII (1936), 141—4, obr. 17, č. 2. — G. Childe, *The Danube in prehistory*, Oxford 1929, 213.

Malé Dvorany, okr. Topoľčany. Klin. J. Eisner, *Slovensko v pravěku*, 49. — J. Hampel, c. d., 176.

Malé Leváre, okr. Malacky. Hromadný nález. Pri regulačných prácach na potoku Fafruk v polohe „Topoly" podľa údajov robotníkov bol nájdený väčší hromadný nález, z ktorého všetky predmety sa nepodarilo zachrániť. Plochá sekerka so slabo rozšíreným ostrím; d. — 9,1 cm, š. tylu — 2,2 cm, š. ostria — 4,1 cm, váha — 14,2 dkg. Sekera s krížovým ostrím je od ostatných odlišná tým, že má miesto ostria zahrotený koniec. Ostrie na tylovej strane je používaním roztepané. Otvor má náznaky vytvárania tulajky; d. — 18,3 cm, š. tylu — 2,2 cm, ∅ otvoru — 1,9 cm, najv. š. pri otvore — 3.2 cm, váha — 28,5 dkg. Dýka s listovitou čepeľou a plastickým rebrom. Veľká okuliarovitá špirála. Slovenské múzeum Bratislava. Ľ. Kraskovská, *Hromadný nález medených predmetov z M. Levár* (okr. Malacky), SMSS XXXVIII (1944—48), 269. — *Slovenské dejiny I*, 68.

Mikula, okr. Želiezovce. Pri kopaní základov pre stavbu vo dvore zv. Vadalmás bol v hĺbke 57 cm nájdený prechodný tvar sekery s krížovým ostrím a motykovitej sekery. Je opatrená nízkou tulajkou. AÚ SAV.

Moravské Pole. Plochá obdĺžniková sekerka; d. — 12 cm, š. tylu — 2,4 cm, š. ostria — 4 cm. J. Skutil, *Niektoré ojedinelé bronzové predmety zo Slovenska*, SMSS XXII (1928), 93.

Nemce, okr. Krupina. Klin; d. — 20,4 cm, š. tylu — 2,5 cm, š. ostria 4,5 cm. SNM Martin. J. Eisner, *Slovensko v pravěku*, 49. — J. Eisner, *Zbierka*, 6. — *Slovenské dejiny I*, 80, tab. XIII, č. 5. — Ľ. Kraskovská, c. d., 269.

Neverice, okr. Zlaté Moravce. Plochý klin; d. — 20,8 cm. Magy. nemz. múz. Budapest, inv. č. 130/1878. Csetneki, A Nemz. múz. érem és régiség osztálya. AÉ XII (1878), 390—1. — J. Eisner, *Slovensko v pravěku*, 49. — H. Otto-W. Witter, *Handbuch*, 102, tab. rozborov 4a č. 135, kresba na s. 103.

Nitrianske Pravno, okr. Partizánske. Medený „čakan", ktorý kúpilo Maďarské národné múzeum r. 1909 od Weisa. Magy. nemz. múz. Budapest. Jelentés a Magy. nemz. múz. 1909-évi állapotáról, Budapest 1910, 42. — J. Eisner, *Slovensko v pravěku*, 50. M. Roska, *A rézcsúkányok*, 46.

Nitra. V Maďarskom národnom múzeu sú uložené tri kliny, ktoré r. 1868 daroval Kelecsényi. J. Eisner, *Slovensko v pravěku*, 48.

Nitra-Zobor. V súkromnej zbierke Dókusovej bol uložený sekeromlat bez tulajky. J. Eisner, *Slovensko v pravěku*, 49.

Nitrianska stolica. Nálezisko medeného klinu je uvedené ako „Család". J. Eisner sa domnieva, že ide asi o Mariansku Čelaď (obec Lót). J. Eisner, *Slovensko v pravěku*, 48.

Nové Mesto n/Váhom. Sekera s krížovým ostrím. F. Römer, *Magyar régészeti krónika*. AK VII (1868), 189. — J. Eisner, *Slovensko v pravěku*, 50.

Ondrašová, okr. Turč. Teplice. Medené kladivo, ktoré vraj bolo sprevádzané 17 bronzovými ihlicami tvaru bližšie neznámeho. Magy. nemz. múz. Budapest. F. Pulszky, *A rézkor Magyarországban*, 28. — J. Hampel, *A bronzkor emlékei Magyarhonban II*, Budapest 1886, 5. — J. Eisner, *Slovensko v pravěku*, 50.

Opatovce, okr. Zlaté Moravce. V lete r. 1955 boli vyorané dve sekery s jedným ostrím. AÚ SAV Nitra.

Oravský Podzámok. Plochý klin; d. — 14,4 cm, š. tylu — 2,8 cm, š. ostria — 3,7 cm. SNM Martin, inv. č. 3851.

Pokoradz. Klin. Múz. Rimavská Sobota. J. Eisner, *Slovensko v pravěku*, 49.

Oravská Polhora, okr. Námestovo. Zo zbierky M. Kubínyiho je v SNM v Martine uložený plochý klin; d. — 15,2 cm, zachov. š. tylu — 0,8 cm, š. ostria — 2,4 cm. SNM Martin, inv. č. 3807. J. Eisner, *Slovensko v pravěku*, 49.

Považie (?). Z náleziska bližšie neurčeného pochádza plochý klin so slabo vejárovite rozšíreným ostrím. N. H. Mus, Viedeň, inv. č. 15013. H. Otto-W. Witter, *Handbuch*, 96, tab. analýz II, č. 58, fotografia na tab. I, č. 58.

Rimavská Sobota. V Maďarskom národnom múzeu sú uložené dva dvojramenné medené „čakany". Magy. nemz. múz. Budapest.

Sándorhalma, okr. Levice. Sekera s krížovým ostrím. J. Eisner, *Slovensko v pravěku*, 50. — Barsvármegye, 292, obr. na str. 287.

Skalka pri Púchove, okr. Púchov. Sekeromlat. E. Hoenig — A. Halaša, *Púchovské starožitnosti*, SMSS X (1905), 136, obr. 32 č. 1—2a, b. — J. Eisner, *Slovensko v pravěku*, 50.

Spišská Nová Ves. Úzky sekeromlat bez tulajky a zlomok sekery s krížovým ostrím. Otvor je opatrený tulajkou. Tatranské múz. Poprad.

Starý Tekov, okr. Levice. Sekera s krížovým ostrím. F. Pulszky, *A rézkor Magyarországban*, 27. — G. Nagy, *Skýtha leletek*, AÉ 1913, 307. — J. Eisner, *Slovensko v pravěku*, 50.

Svätý Mikuláš. Zo zbierky J. Slováka pochádza plochá sekerka a sekera s krížovým ostrím. Nedá sa zistiť, či presná lokalita je Liptovský, Borský alebo Plavecký Mikuláš. Múz. Kroměříž. J. Eisner, *Prehistorický výskum na Slovensku a v Podkarpatskej Rusi r. 1936*, SMSS XXXI (1937).

Tekovská Nová Ves, okr. Levice. Masívny sekeromlat, ktorého tylová strana slúžila za kladivo. Pod otvorom smerom k ostriu je v rade vbitých 6 oválnych jamiek; d. — 14 cm, š. tylu — 2,8 cm, š. ostria — 3,5 cm, ∅ otvoru 3,8 cm, najv. š. pri otvore — 5,4 cm. Súkromná zbierka v Leviciach. J. Eisner, *Prehistorický výskum na Slovensku a v Podkarpatskej Rusi r. 1936*, SMSS XXXI (1937). — Š. Janšák, *Staré osídlenie Slovenska. Dolný Hron a Ipeľ v praveku*, Martin 1938, 72, tab. XXVIII, č. 10.

Tibava, okr. Sobrance. Pri povrchovom prieskume v Sobraneckom okrese r. 1954 bol nájdený sekeromlat, vedľa ktorého ležal i kúsok malachitu. V blízkosti bol nájdený i druhý sekeromlat a r. 1955 ďalšie dva sekeromlaty. Neďaleko zmienených nálezov nachádzali sa pamiatky bodrogkeresztúrskeho charakteru.

Trhovište, okr. Michalovce. Malý sekeromlat bez tulajky nájdený v lete r. 1953; d. — 13,5 cm, š. tylu — 2,2 cm, š. ostria — 2,5 cm, ∅ otvoru — 2,3 cm, najv. š. pri otvore — 3,3 cm. KM Košice.

Trhyňa, okr. Želiezovce. V súkromnej zbierke grófky Coudenhovovej v Želiezovciach bol uložený sekeromlat pod inv. č. 250; d. — 16,3 cm, ∅ otvoru — 1,3 cm, najv. š. pri otvore — 3 cm, váha — 41,5 dkg. Mitscha-Märheim-Pittioni, MAGW, LXIV, 1934, tab. VIII. č. 7.

Veľké Vozokany, okr. Vráble. Úzky klin. J. Eisner, *Slovensko v pravěku*, 49.

Veľký Bobrovec, okr. Lipt. Mikuláš. Dláto so zlomeným ostrím. Magy. nemz. múz. Budapest.

Veľký Slavkov, okr. Poprad. Sekera s jedným ostrím. Tatranské múz. Poprad.

Vyšná Myšla, okr. Košice. Klin. J. Eisner, *Slovensko v pravěku*, 49.

Zvolen — Sliač. Z Borovej Hory pochádza dvojramenný prevŕtaný medený nástroj. Magy. nemz. múz. Budapest.

Neznáme náleziská. 1. Plochá sekerka s vejárovite rozšíreným ostrím; d. — 12,2 cm, š. tylu — 2 cm, š. ostria — 5 cm. M. Piešťany, inv. č. 319.

2. Sekera s krížovým ostrím, pravdepodobne z Hornej Nitry. Je opatrená obojstrannou tulajkou, ktorá je obrúsená; d. — 23 cm, š. tylu — 5 cm, š. ostria — 3,8 cm, ∅ otvoru — 3 cm, najv. š. pri otvore — 6,1 cm. KM Bojnice.

3. Zlomok sekery so zachovanou časťou otvoru, ktorý je opatrený obojstrannou tulajkou. Zachov. d. — 11,7 cm, š. tylu — 3,8 cm, ∅ otvoru — 3,2 cm, najv. š. pri otvore — 4,8 cm. SNM Martin, inv. č. 2236.

4. Sekera s krížovým ostrím, pravdepodobne z okolia Bratislavy. Ostrie pri tylovej strane je odrazené. Zachov. d. — 17,3 cm, š. tylu — 3,7 cm, ∅ otvoru — 3,3 cm, najv. š. pri otvore — 4,9 cm. MM Bratislava, inv. č. 1249 (st. 33).

5. Sekera s jedným ostrím. SNM Martin.

6. Sekera s jedným ostrím. Pravdepodobné nálezisko je okolie Popradu, a to buď Gánovce, alebo Veľká. Tatranské múz. Poprad.

Skratky periodík

A. É.	— Archeológiai értesítö, Budapest
A. K.	— Archeológiai közlöny, Budapest
A. R.	— Archeologické rozhledy, Praha
ČMSS	— Časopis muzeálnej slovenskej spoločnosti, Martin
MAGW	— Mitteilungen der antropologischen Gesellschaft in Wien, Viedeň
P. A.	— Památky archeologické, Praha
SMSS	— Sborník muzeálnej slovenskej spoločnosti, Martin
Sudeta	— Sudeta. Zeitschrift für Vor- und Frühgeschichte, Reichenberg

Skrátené názvy múzei

K. M. Bojnice	Krajské nitrianske múzeum Bojnice
K. M. Košice	Krajské múzeum Košice
S. M. Bratislava	Slovenské múzeum Bratislava
M. M. Bratislava	Mestské múzeum Bratislava
SNM Martin	Slovenské národné múzeum Martin

Poznámky

[1] Prvým bádateľom, ktorý uviedol do literatúry termín doba medená, bol F. Pulszky (*A rézkor Magyarországban*, Budapešť 1883), ktorý hájil jej existenciu pre celé Uhorsko, M. Much dokonca pre celú Európu na základe nálezov medených nástrojov (*Die Kupferzeit in Europa*, Viedeň 1886).

[2] 1. Nový materiál prináša i nové formy, 2. nové technické metódy, 3. kultúra, s ktorou je ťažba a spracovávanie medi spätá, musí trvať dostatočne dlho a musí vystupovať na samotnom území spracovávania medi (*Das kupferzeitliche Gräberfeld von Puszta-Istvánháza bei Kunszentmárton-Ungarn*, WPZ, XIII. Viedeň 1926, 36).

[3] Jeho práca na svoju dobu vynikajúca javí sa dnes v mnohom zastaralou, predsa však znamená prínos, lebo typologické delenie sa od toho času podstatne nezmenilo (Pulszky, c. d.).

[4] Niektoré nástroje pripisuje Agathýrom, ktorých považuje za prvú odnož Skýtov. Čakany tvarove súvisiace so skýtskymi železnými čakanmi kladie už do doby železnej. (Skýtha leletek, AÉ, Budapešť 1913, 301 n).

[5] G. Childe, *The Danube in prehistory*, Oxford 1929, 206.

[6] Rozdelil ich do troch vývojových skupín podľa vývoja tulajky a tylu. Časove najstaršou je sekera bez tulajky, na ňu naväzuje s tulajkou a sekera s profilovaným násadným čepcom je najmladšia a spadá až do raného halštatu. (Neuere Studien über die Kupferzeit. Zeitschr. f. Ethn. XXVIII, 1896). Všeobecne sedmohradské nástroje delil G. Téglas (*Rézkori tárgyak az erdélyi medencze területéröl*. AÉ 1880, 117) a M. Roska (*A kettös ellentetélü vörösréz csákány stratigrafiai helyzete Erdélyben*. AÉ 1928, 48—53), České a moravské nálezy J. Schránil (*Die Vorgeschichte Böhmens und Mährens*. Berlín-Lipsko 1928, 89; — *Studie o vzniku kultury bronzové v Čechách*. Praha 1921, 26), slovenské akademik J. Eisner (*Slovensko v pravěku*. Bratislava 1933, 48) a sekery z juhovýchodnej Európy triedila E. Dullová (*Die kaukazischen Äxte der Bronzezeit*. PZ XXVII, Berlín 1936, 141).

[7] D. Popescu, *Die frühe und mittlere Bronzezeit in Siebenbürgen*, Bukurešť 1944, 28.

[8] Takéto delenie nachádzame u D. Popesca (c. d.), J. Schránila (c. d.), J. Nestora (Der Stand der Vorgeschichtsforschung in Rumänien, 22. Bericht der römisch-germanischen Kommission, Berlín 1932, 76) a u iných.

[9] Zaujímavosťou na tomto sekeromlate je deformácia jeho otvoru, ktorá však nemohla byť spôsobená používaním. Zdá sa pravdepodobným, že hotový nástroj, nie ešte dostatočne tvrdý spadol a nárazom na tvrdú podložku ešte mäkký kov sa takto nežiadúco sformoval.

[10] Podľa osobnej zprávy J. Porubského pochádza z Hornej Nitry.

[11] Takéto rozlíšenie pojmu klin a dláto urobil D. Popescu (c. d. 141 n).

[12] Podľa osobnej zprávy dr. A. Točíka boli ďalšie dve sekery tohto druhu nájdené v Opatovciach (okr. Zlaté Moravce). Už po zadaní práce do tlače boli dodatočne zistené ďalšie dve sekery tohto typu, uložené v múzeu v Poprade-Veľkej. Jedna pochádza z Veľkého Slavkova, druhá má iba pravdepodobnú lokalitu Gánovce alebo Veľká.

[13] Pri sekeromlatoch veľkosť kolíše medzi 16—22 cm, avšak nie je výnimkou ani väčší, príp. menší rozmer od týchto údajov. V slovenských nálezoch najmenší je sekeromlat z Trhovišťa, dlhý 13.5 cm, najväčší je sekeromlat z hromadného nálezu v Handlovej s dĺžkou 32 cm. Pri sekerách s krížovým ostrím nie sú už také rozdiely a dosahujú dĺžku medzi 18—23 cm. Sekery a kliny majú veľkosti približne zhodné, pohybujúce sa od 10—20 cm.

[14] Ako na to poukázala E. Dullová (c. d. 141 n).

[15] W. Angeli, *Eine kupferne Doppelaxt aus Thurgau*. 34. Jahrbuch der schweizerischen Gesellschaft für Urgeschichte, 1953, 134—141. Autor tiež uvádza, že táto funkcia nástrojov je potvrdená i tým, že v gréčtine „klin" a „peniaz" sú totožné pojmy a že ideogram dvojitej sekery sa nachádza v krétskych účtovných záznamoch.

[16] Táto izolovanosť platí i pre nasledujúcu dobu bronzovú, ako na to upozorňuje i J. Filip. (*Problémy doby bronzové ve střední Evropě*, AR. V., Praha 1953, 63 n).

[17] W. Witter, *Die älteste Erzgewinnung im nordisch-germanischen Lebenskreis*, Lipsko 1938, 35 n.

[18] Tri kusy suroviny o priemere 10—14 cm.

[19] J. Mádl túto surovinu radil k lužicko-sliezskej fáze osídlenia. (Nález medených platní v Kočovciach (okr. Nové Mesto n/Váhom). SMSS XXX. Martin 1936, 110).

[20] J. Schránil, *Studie*, 11.

[21] V. Budavári, *Hromadný medený nález z Handlovej* (okr. Prievidza). SMSS, 1930, 95 n.

[22—23] H. Schroller, *Die Stein -und Kupferzeit Siebenbürgens*, Berlín 1933, 66.

[24] Sú to perly a drobné závesky z okolia Inowrocławia (L. Smoczynska, *Kultura ceramiki wstęgowej w Wielkopolsce*. Fontes praehistorici III, 1952, Poznaň 1953, 77). Podobné ozdoby boli nájdené i v Breste Kujavskom. K. Jazdzewski, *Cmenatrzyska kultury ceramiki wstegowej i zwiazane z nimi ślady osadnictwa w Brzesciu-Kujawskim*. Wiadomości XV, 56).

[25] V Maďarsku (v Zadunajsku) v neskorej fáze keramiky volútovej (S. Gallus—S. Mithay, *Győr története a vaskorsahig*, Győr 1942, 55).

[26] V. Budinský-Krička, *Slovensko v mladšej dobe kamennej*. Slovenské dejiny I, Bratislava 1947, 60.

[27] F. Prošek, *Výzkum jeskyně Dzeravé skály v Malých Karpatech*. AR III, 1951, 293.

[28] J. Kostrzewski, *Pradzieje Polski*, Poznaň 1949, 63.

[29] J. Kostrzewski, *Wytworcznosc metalurgiczna w Polsce od neolitu do wczesnego okresu żelaznego*. Przeglad archeologiczny IX, Poznaň 1953, 177.

[30] V sprievode keramiky kanelovanej a Mondsee kultúry tieto nože sa nachádzajú v nákolných stavbách v Attersee, malé čepelky z kanelovaného sídliska v Hirschkogel pri Mödlingu a z Raltenleutgeben (K. Willvonseder, *Zwei Grabfunde der Badener Kultur mit Metallbeigaben aus Niederösterreich*. WPZ XXIV, Viedeň 1937, 15 n).

[31] S. Gallus — S. Mithay, c. d. 55 n.

[32] Počiatok ťažby v Alpách kladie R. Pittioni približne do rokov 1700—1600 (Jahrbuch der schweizerischen Gesellschaft für Urgeschichte, Frauenfeld 1952, 49).

[33] Naproti tomu H. Müller-Karpe kladie juhoalpské depety do obdobia Ľubľanských blát (nechá va však možnosť i ich vyššieho veku), ktoré spája s ťažbou medi v oblastiach položených na sever od vodného rozmedzia medzi Innom a Ensou (Ein Depotfund von Judenburg in der Steiermark. Archaeologia Austriaca 1952, zoš. 9, 48 n).

[34] E. Hillebrand, c. d. 32.

[35] K takémuto ranejšiemu zaradeniu sekeromlatov dospel na základe nálezov na sídlisku typu Vinča-Pločnik v Pločniku a s kultúrou Vinča zo sídliska vo Veliki Crljeni. Konečne do Gumelnizta III, ktorá odpovedá fáze Vinča-Pločnik, patrí nález sekeromlatu z Vidra (M. V. Garašanin, *Schaftlochäxte aus Kupfer in den Sammlungen serbischer Museen*, 34. Bericht der römisch-germanischen Kommission 1951—3, Berlin 1954, 61 n).

[36] P. Patay, *Rézkori temetöleletek Jászladányból*. AÉ V—VI (1944—45) Budapešť 1945, tab. VI, č. 3—6.

[37] Náleziská v Erösd a sídlisko v Cétea (H. Schroller, c. d. 66; — M. V. Garašanin, c. d. 61 n).

[38] H. Schroller, c. d. 66 n.

[39] J. Nestor, c. d. 76; — D. Popescu, c. d. 32.

[40] M. V. Garašanin, c. d. 61 n.

[41] Dr. Benešová (rozmnožený text prednášky pre prac. konf. v Libliciach r. 1955).

[42] E. Dullo, c. d. 141 n.

[43] K názoru, že ide o banícky nástroj, sa prikláňa E. Dullo (c. d. 145), M. Roska (c. d. 48 n), G. Ghilde (c. d. 202) a iní.

[44] M. Maczek — E. Preuschen — R. Pittioni, *Beiträge zum Problem des Ursprunges der Kupfererzverwertung in der Alten Welt*, Archaeologia Austriaca, zoš. 12, Viedeň 1953, 67 n.

[45] Nestor ako dôvod uvádza, že množstvo suroviny obsiahnuté v jednej sekere by stačilo na vyrobenie všetkých doteraz známych medených predmetov vyskytujúcich sa v kultúre jordanovskej (Dacia 9—10, 1941—44 u M. V. Garašanina, c. d. 61 n).

[46] K tomu aj v AR VII, č. 4, 510 a n. Medené nástroje v Čechách a na Morave.

[47] W. Witter, c. d. 35 n.

[48] Tie isté tvarové predlohy mohli stáť k dispozícii viacerým oblastiam nezávisle od seba.

[49] K. Willvonseder, *Eine Lochaxt aus arsenhaltigen Kupfer von Zwerndorf a. d.* March N. O. WPZ XXIV, Viedeň 1937, 77 n.

[50] V EM II (2800—2400), K. Jazdzewski, *Cmentarzyska kultury ceramiki wstęgowej i zwiazane z nimi ślady osadnictwa w Brześciu Kujavskim*. Wiadomości XV, Varšava 1938, 100.

[51] Sekera z Majkopu.

[52—53] I po stránke typologickej sekera z Majkopu vykazuje určité rozdiely. E. Dullo ju radí k severoperzským tvarom (c. d. 140 n).

[54] *Československo v pravěku*, Československá vlastivěda II (Člověk), Praha 1933, 32.

[55] H. Schroller, c. d. 67.

[56] D. Popescu (c. d. 32), J. Nestor (c. d. 76), ktorý pripúšťa i určitú typologickú súvislosť sedmohradských sekier s nálezmi z južného Ruska a z Egeju.

[57] E. Dullo (c. d. 140 n) hovorí, že základné formy nástrojov sedmohradských a krétskych sú odlišné a doznievanie jednotlivých tvarov že prebiehalo tiež rozdielne. Okrem toho že chýbajú zhodné tvary, svedčiace o importe.

[58] Okrem Sedmohradska, vlastného Maďarska a Rumunska sú zastúpené v Srbsku, Bosne, Chorvátsku, Slavónii, Dalmácii, Albánii, Bulharsku, Haliči, v pruskom Sasku, v pruskom Sliezsku, Rakúsku a na našom území. Vyskytujú sa aj v Egeji, južnom Rusku a Prednej Ázii (D. Popescu, c. d. 31; — J. Nestor, c. d. 73 n).

[59] Rozhodujúcim pre počiatok ťažby v rakúskych Alpách bol podľa R. Pittioniho príliv nového prospektorského ľudu. Pôvod týchto prvých baníkov necháva otvorenou otázkou, považuje však za plne možný ich príliv z blízkeho východu (Jahrbuch der schweizerischen Gesellschaft für Vorgeschichte. Frauenfeld 1952, 49).

[60] AR VII, č. 4, 1955, 510 a n.

[61] J. Eisner, *Bodrogkereszturská kultura na Slovensku*. PA III (XXXIX), Praha 1933, 55.

[62] J. Filip, *Pravěké Československo*, Praha 1948, 161.

[63] AR VII, č. 4. 1955, 510 a n.

[64] Medené rudy sa ďalej delia na sírne a kyslíkaté. K rudám sírnym patrí chalkopyrit a tetraedrit, k hlavným kyslíkatým rudám malachit, azurit a kuprit.

[65] Niekedy nazývané i banskými vodami.

[66] M. Maczek — E. Preuschen — R. Pittioni, c. d. 68 n.

[67] Cambel, *Nerastné bohatstvo Malých Karpát a rozvoj banictva*. Príroda a spoločnosť 11, 664.

[68] F. Slavík, *Nerastopis a ložiská úžitkových minerálov Slovenska*, Martin 1951, 34.

[69] O. Hynie, *Montanisticko-geologické poměry rudního obvodu Starohorsko-španiedolinského na Slovensku*. Sborník státního geologického ústavu Československé republiky III, Praha 1923, 311 n.

[70] P. Ratkoš, *Prispevok k dejinám banského práva a banictva na Slovensku*, Bratislava 1951, 34.

[71] P. Krížko, *Banictvo*. Slovenské pohľady XIII, Martin 1893, 296.

[72] Porovnaj s pozn. 69.

[73] P. Ratkoš, c. d. 20, 30.

[74] O. Hynie, c. d. 315.

[75] V. Šťastný, *Nerastné bohatstvo Slovenska*. SMSS XXIX (1935), 189.

[76] Porovnaj s poznámkou 69.

[77] I. Kuhn, *Črta z dejín štiavnického banictva*. Príroda a spoločnosť II (1953), 243.

[78] A. Bergfest, *Banictvo v Banskej Štiavnici*. Sborník spojeného banského revíru pre Slovensko a Podkarpatskú Rus, predtým Slovenský banský revír I, Bratislava 1938, 172.

[79—80] R. Lukáč, *O rudnom bohatstve Slovenska*. Príroda a spoločnosť II (1953), 200 n.

[81] A. Péch, *A selmeczi bányavállalatok története*, Banská Štiavnica 1884, 427.

[82] A. Bergfest, c. d., 177.

[83] F. Slavík, c. d., 45.

[84] A. C. Lehotský, *Kremnické štátne bane*. Sborník spojeného banského revíru I, 204.

[85–86] J. Volko-Starohorský, *Minerále v Liptove a niečo o liptovskom banictve*. ČMSS IX (1906), 19 n.

[88] V. Šťastný, c. d., 179.

[88] J. Eisner, *Slovensko v pravěku*, 48.

[89] L. Macek, *Rudní ložiska spišsko-gemerského Rudohoří*. Sborník spojeného banského revíru I, 38.

[90] F. Schifter, *Železorudné banictvo v spišsko-gemerskom Rudohorí*. Sborník spojeného banského revíru I, 69.

[91] F. Slavík, c. d., 25.

[92–93] F. Schifter, c. d., 56.

[94] E. Nemček, *Slovenský raj* (Sprievodca Slovakotouru). Bratislava 1952, 14.

[95] F. Schifter, c. d. 69 n.

[96] J. Mádl, c. d. 110.

[97] J. Ondříček, *Lomnický štít*. Lidé a země III, č. 4, 148.

[98] Túto prácu (Handbuch der ältesten vorgeschichtlichen Metallurgie in Mitteleuropa, Lipsko 1952) v poslednej dobe oceňovali viacerí bádatelia. Naposledy o tom: V. Toepfer, Die Kupfergewinnung in Mitteldeutschland zur Urgeschichte. Zvl. otlačok z Landesmus. f. Vorgesch. Halle.

[99] A. G. Betechtin, *Kurs mineralogii*, Moskva 1951, 174 n.

[100] Rudy oxydačné vznikajú v povrchových zónach medených žíl, kde je dostatočný prístup vzduchu. Oxydáciou mení sa potom pôvodný chalkopyrit na malachit a azurit, ktoré sa vyznačujú väčším obsahom koncentrovanej medi a jej získavanie z takejto suroviny je i jednoduchšie ako pri rudách sulfitických.

[101] H. Otto — W. Witter, *Handbuch*, Lipsko 1952.

Медные орудия и древнейшее добывание меди в Словакии

Мария Новотна

Последний период нового каменного века является важным временем и для начала выработки металлов на нашей территории. В этот период, когда в самой Средней Европе возникло несколько важных центров, где добывали и обрабатывали медь, важное место занимает и территория Словакии с богатыми месторождениями меди. Многочисленные находки медных орудий, которые свидетельствуют о местном производстве меди, разбросаны почти во всех частях Словакии.

Типологически медные орудия в Словакии можно разделить на три основные группы: 1. двойные топоры различных типов (топор с перекрещивающимися остриями, топор—молот, молоткообразный топор); 2. тесла, клины, долота; 3. топоры с одним острием. Развитие орудий первой группы можно проследить в особенности при образовании втулки, а также в общем усовершенствовании формы. Уже труднее проследить развитие во второй группе, возможно единственным правильным определением является отделение тесла с веерообразно расширенным острием, как самой поздней фазы тесел, которая своей формой приближается уже к бронзовым топорам. У третьей группы развитие проявлялось как в образовании втулки, так и в формировке тыла.

Хронологическое включение медных орудий в Словакии в рамки определенных культурных групп, до сих пор не могло быть бесспорно произведено, потому что отсутствует достаточное количество опорных пунктов, на которое можно было бы надежно оперется при датировке. Можно было бы принимать во внимание различные культурные элементы, среди которых в особенности можно вспомнить население с керамикой бодрогкерестурской и керамикой с каннелюрами, однако нельзя совсем исключать участие других элементов в этом процессе. На основании этого, находки медных орудий в особенности топора с перекрещивающимися остриями в его развитой стадии, встречаются на рубеже энеолита и бронзовой эпохи, однако уже не продолжаются в собственной бронзовой эпохе. На основании некоторых массовых находок, в которых встречаются совместно многие типы, видно, что тесла и клины нельзя отделять от топоров—молотов и топоров с перекрещивающимися остриями. Их развитие проходило сообща, доказательством чего служит факт, что они в некоторых случаях встречаются вместе. Исключение представляет только топор с одним острием, который начинает появляться в своей самой простой форме незадолго до начала бронзовой эпохи. Однако его развитие можно проследить в течении бронзовой эпохи вплоть до ранней гальштатской эпохи.

К вопросу о получении сырья для производства орудий находимых на территории Словакии можно сказать, что первые медные предметы появляющиеся уже в неолите являлись продуктом торговли, орудия относящиеся уже к энеолиту надо считать предметами изготовленными из местных источников. Медь была сосредоточена в Словакии в трех главных областях: 1. область Кремницы и Штиавницы; 2. Низких Татр; 3. Спишско-гемерское Рудогорье. К этому присоединяется небольшая группа месторождений на отрогах Малых Карпат

и наконец отдельные месторождения. Медь находится в Словакии или в виде руды (в особенности халкопирит) чистая медь и также цементные воды (которые однако вероятно не были использованы в доисторическое время из-за сложного процесса добычи из них меди).

Опорой для подтверждения эксплуатации меди в Словакии в доисторическое время являются химические анализы орудий и сравнение их с анализами отдельных месторождений, также как само размещение находок по отношению к месторождениям. На основании химических анализов можно разделить медь находящуюся в орудиях с нащей территории на три основные группы: чистую медь, неочищенную медь и сплав меди с мышьяком.

Из вышеупомянутых областей, в которых медь встречается в Словакии, можно считать, что потребления меди в доисторическое время покрывалось главным образом из области Кремницко-штиавницкой, а именно из окрестностей Банской Быстрицы. На основании химического состава кажется, что спишско-гемерская область не использовалась в доисторическое время для добычи меди. Этот факт подтверждает и отсутствие находок в этой области. И дальше остается задача—следить за развитием и хронологической связью медных орудий в Словакии, а также расширить наши сведения о новых возможных местах добычи меди.

Перевод Л. Красковской

Kupfergeräte und das Problem der ältesten Kupfergewinnung in der Slowakei

Mária Novotná

Die verhallende Phase der jüngeren Steinzeit, charakterisiert mit dem zusammenfügenden Prozess von verchiedenen Kulturbestandteilen, ist ein wichtiger Zeitraum auch für den Beginn der Metallerzeugung. Auf unserem Gebiet ist es der Abschnitt, im welchen auch in unseren Ländern häufigere Entdeckungen von Metallerzeugungen vorkommen. In diesem Zeitraum, in welchem auch in Mitteleuropa einige wichtige Mittelpunkte entstehen, wo Kupfer gewonnen und verarbeitet wird, nimmt auch Slowakei mit reichen Fundorten von Kupfer einen wichtigen Platz ein. Zahlreiche Fundorte der Kupfergeräte, die auf eine einheimische Kupferproduktion zeugen, sind fast in allen Teilen der Slowakei zerstreut. Typologisch kann man die Kupfergeräte der Slowakei in drei Grundgruppen teilen (welche der Klassifikation der Kupfergeräte in anderen Gebieten entschprechen): 1. zweifache Äxte verschiedener Art (Doppelaxt, Axtstreithammer, Hammeraxt), 2. flache Äxte, Keile und Stemmeisen, 3. Schafthalsäxte.

Die Entwicklung des Axtstreithammers in den slowakischen Fundorten sind gut beachtbar. Die erste Entwicklung stellt ein grober, massiver Axtstreithammer vor, mit einer Öffnung ohne Schaftröhre, welcher noch die steinernen Formen nachahmt. In der weiteren Entwicklung kann man das Schlankwerden des Armes beobachten und schliesslich Axtstreithammer, die Öffnung mit einer Schaftröhre versehen haben. Die Doppelaxt steigt in den slowakischen Funorten in volkommener Durchführung auf (sie hat beide Schneiden und die Schaftröhre, die manchmal zweiseitig ist). In der Gruppe der Keile, Stemmeisen und flachen Äxte ist die Klassifikation der Entwicklung etwas schwieriger. Die einzige, vielleicht richtige Bestimmung ist die Abteilung der Axt mit der fecherförmig ausgehämmerten Schneide wie die jüngste Phase der flachen Äxte, welche sich ihrer Form nach, den Bronzeäxten nähern. Die Geräte beider Gruppen sind in der Slowakei genug häufig vertreten. In die dritte Gruppe aber reihen sich nur fünf Fundorte. Die eine, ohne den Fundort anzugeben, stellt die älteste Entwicklungsphase dieses Types dar.

Die chronologische Einreihung der Kupfergeräte in den Rahmen bestimmter Kulturgruppen ist nicht möglich, denn bisher fehlt eine genügende Anzahl von Anhaltspunkten, an welche man sich bei der Chronologie festhalten könnte. Bei der Beobachtung der Kupferfundorte in dem zeitlichen Verlauf der einzelnen Kulturgruppen, muss in der ersten Linie die Lengyel-Kultur angeführt werden. In der Slowakei wurde mit dieser Kultur das Kupfer in vier Fällen festgestellt, der bedeutendste Fund ist das Fragment des Keilchens aus der Kulturgrube in Brodzany. Zu diesem Keilchen finden wir auf unserem Gebiet

bisher keine Analogie. Sein Ursprung (so wie auch andere im Neolit erschienene Kupfergeräte) muss irgendwo im Südosten gesucht werden, wo das Kupfer schon im Umlauf war. Gleich wie auf unserem Gebiet, wird auch für Polen der Ursprung des Kupfers im Neolit von J. Kostrzewski erklärt, und zwar durch Handel aus dem Süden. Für Polen scheint die Situation komplizierter zu sein. Es ist fraglich, ob man den Ursprung des ersten Kupfers in Polen derart eindeutig bestimmen kann. Es ist noch nicht befriedigend die Frage des Kupferreichtums in der Ukrajina beantwortet, in dieser Zeit schon mit der Möglichkeit der Exploatation verbunden. Ebenso der Ursprung des Kupfers in der späteren Schnur-Keramik, so wie auch ihr Reichtum bei Kulturbestandteilen der beginnenden Bronzezeit auf diesem Gebiet, ist bisher nicht klar. Die Auflösung dieser Fragen hätte eine weitreichende Bedeutung und sie möchten vielleicht neue Standpunkte für den Ursprung des Kupfers in den Gebieten nordwärts vom Karpathen-Bogen und vielleicht auch für unsere Länder gewähren.

Im Eneolit, in der Begleitung der Baden-Kultur (kannelierten) aus unseren Funden, verdient allein der Keil aus Barca Aufmerksamkeit. Schliesslich reiht sich zur Kultur von Bodrogkeresztúr der Axtstreithammer aus Lúčky bei Michalovce und vier Axtstreithämmer aus Tibava (der eine wurde zusammen mit dem Bodrogkeresztúr-Inventar gefunden, drei in der Nähe der Bodrogkeresztúr Fundorte). Nach dem Zunehmen und Vergleichung der Funde des Kupfers zeigt sich auch in den Nachbarländern, dass in Österreich mit der Baden-Kultur das Kupfer oft vorkommt, in Ungarn wieder mit der Bodrogkeresztúr-Kultur und in Siebenbürgen mit der Schneckenberger Keramik.

Nach der Zusammenfassung dieser Feststellungen zeigt sich, dass so wie die Schneckenberger, auch die Bodrogkeresztúr-Kultur und die ihr verwandte Keramik bis zum Beginn der Bronzezeit reichen. Die Funde der Kupfergeräte und namentlich die Doppelaxt treten in ihrer Entwicklungsphase dementsprechend am Bruch zwischen Eeneolit, und Bronzeperiode auf, sie greifen jedoch nicht mehr in die eigentliche Bronzezeit ein. Auf Grund mancher zahlreichen Funde wo mehrere Typen miteinander auftreten, zeigt sich, dass man die flachen Äxte und Keile von den Axtstreithämmern und Doppeläxten nich trennen kann. Ihre Entwicklung verlief gleichzeitig, davon zeugen manche gemeisame Funde. Auch wenn die Entwicklung aller bisher erwähnten Fermen der Erzeugung von Kupfergeräten in beiläufig übereinstimmende Zeitabschnitte eingereiht werden kann, scheint es doch, dass der Keil zu den ältesten Formen der Kupfergeräte gehört, mit seiner Form aus den steinernen Vorlagen hervorgehend. Der Beginn der Entwicklung des Kupferkeiles muss noch im Neolit gesucht werden, insofern man die anderen Formen erst in den folgenden Zeitabschnitt einreiht. Der Kupferkeil erhält sich aber sehr lange, davon zeugt auch seine Anwesenheit in den häufigen Funden der Schafthalsäxte, welche zeitig zu den jüngsten Formen der Kupfergeräte eingereiht werden. Was die Schafthalsaxt betrifft, habe ich schon auf ihre Entwicklung und zeitige Einreihung hingewiesen. Die Schafthalsaxt aus den Funden in Böhmen und Mähren kann für Import aus Siebenbürgen gehalten werden, aber in der Slowakei kann man dies nicht eindeutig behaupten. Ihre Anwesenheit in der Slowakei kann auch Angelegenheit des Imports sein, aber auch die Erzeugung auf heimischen Boden kann nicht ausgeschieden werden. Sobald sich die Funde dieser Art in der Slowakei vermehren werden (bisher sind aus dem slowakischen Gebiet nur fünf Stücke bekannt), so wie auch nach Durchführung einer chemischer Analyse wird man zu dieser Frage eine nähere Stellungnahme einnehmen können.

Die komplizierten Verhältnisse der letzten Phasen des Eneolits in der Slowakei erlauben keine endgültige Einreihung der Kupfergeräte in den Rahmen einer bestimmten Kulturgruppe, welche auch die Erzeuger der Geräte darstellen möchte. In Betracht können mehrere Kulturbestandteile genommen werden, von welchen man das Volk mit der Bodrogkeresztúr- und Baden-Kultur (kannelierten-Kultur) erwähnen kann, aber auch der Anteil anderer Bestandteile in diesem Prozess kann nicht völlig ausgeschieden werden.

Auch wenn das erste in der Slowakei erschienene Kupfer einen Handelsprodukt darstellt, muss während des Eneolits mit der Eventualität der Anfangerzeugung am heimischen Boden gerechnet werden.

In der Slowakei konzentriert sich das Kupfer auf drei Hauptgebiete: 1. das Gebiet Kremnitz-Schemnitz, 2. das Gebiet der Niederen Tatra, 3. das Gebiet des Zips-Gemer Erzgebirges. Dazu reihen sich noch kleine Fundorte in den Kleinen Karpathen und schliesslich vereinzelte Fundorte. In der Slowakei tritt das Kupfer als: Erz

(namentlich Chalkopyrit), reines Kupfer und Zementwasser auf, wahrscheinlich in der Urzeit wegen des komplizierten Forganges in der Kupfererzeugung wahrscheinlich nicht ausgenutz wurde. Die Sammlung des reinen Kupfers wie auch die Kupfererzeugung muss in der Urzeit auch in der Slowakei vorausgesetzt werden, auch wenn unmittelbare Belege der Erzeugung noch fehlen. Einen Stützpunkt für die Bestätigung der Exploatation des Kupfers der Urzeit in der Slowakei bilden chemische Analysen der Geräte und ihr Vergleichen mit dem Chemismus einzelner Fundorte, wie auch das Vorkommen der Funde gegenüber den Fundorten. Bei den chemischen Analysen muss noch hingefügt werden, dass die Endschlüsse, mit denen H. Otto und W. Witter aufgetreten sind, auf Grund chemischer Analysen nicht immer richtig sind. Alle mitteleuropäische Arsen enthaltende Kupfergeräte schreiben sie nur dem Mitteldeutschen Gebiet zu, als dem einzig produzierenden. Es genügt die Hinweisung, dass z. B. nur in der Slowakei fast im jeden Fundort des Kupfererzes auch die Paragenese Kupfer-Arsen angetroffen wird. Diese Paragenese ist keine vereinzelte Erscheinung und ist nur für ein bestimmtes Gebiet spezifisch und deshalb müssen die Geräte mit Arseninhalt nicht jedenfalls nur aus Mitteldeutschland importiert sein.

Nach den Ergebnissen chemischer Analysen, kann man das Kupfer, das die Geräte aus dem Gebiet der Slowakei enthalten, in drei Grundgruppen teilen: das reine Kupfer, das rohe Kupfer und das Gussmetal des Kupfers und Arsens. Die Möglichkeiten der Erzeugung des reinen Kupfers für die Erzeugung der Geräte in der Slowakei waren: 1. die Fundorte des reinen Kupfers, 2. das Kupfererz aus oxydiertem Kupfer und namentlich aus Malachit. Das reine Kupfer befindet sich heutzutage in der Slowakei im grösseren Masse nur in Poniky und Nandráž. Die Analyse dieses Kupfers aus Nandráž hat aber gezeigt, dass hier in Spuren Fe und nicht Ag, welches sich in den Geräten befindet, vertreten ist. Demzufolge könnte das Gebiet des Zips-Gemer Erzgebirges, das sich mit der Spurvertretung Fe auszeichnet, nicht in Betracht genommen werden. In der anderen Gruppe, wo sich Geräte aus rohem Kupfer befinden, sind die bestimmenden Grundstoffe Sb und Bi, welche davon zeugen, dass diese Geräte aus sulfitischem Erz und namentlich aus Chalkopyrit produziert sind. Die Analysen zeigten, dass diese Zusammensetzungen des Erzes in dem Gebiet Kremnitz-Schemnitz und der Liptau zu finden sind. Hingegen zeichnet sich das Kupfererz im Zips-Gemer Erzgebirge mit grösserer Quantität Fe aus, das in den Geräten nicht festgestellt wurde. In der dritten Gruppe der Geräte, die schon die Metallmischung des Kupfers und Arsens darstellen, ist der angeführte Arsen schon entscheidend. Es ist überraschend, dass Arsen zugemischt wurde, obwohl es die Qualität verschlechtert. Die Geräte mit dem Inhalt des Arsens sind nicht mehr so kompakt und ihre Struktur ist ganz körnig. Also für die Widerstandsfähigkeit könnte Arsen nicht zugemischt werden. Es scheint aber, dass es wegen einer anderen Eigenschaft zugemischt wurde: niederer Punkt der Schmelzung. As zu dem Kupfer zugemischt, erniedrigte den gänzlichen Punkt der Schmelzung. Die Paragenese des Kupfererzes und Arsens kann für die einzige damalige Möglichkeit der Erzeugung gehalten werden. Diese Paragenese befindet sich mit dem Kupfererz in mehreren Lokalitäten. Danach kann auch das Gebiet Kremnitz-Schemnitz in Betracht gezogen werden. Bemerkenswert ist, dass ein bestimmter Typus der Kupfergeräte seinem Chemismus nach sich nicht nur auf eine Gruppe von den angeführten Möglichkeiten bindet. Z. B. ein Keil oder Axtstreithammer kann aus reinem, rohen Kupfer oder aus der Metalmischung mit Arsen erzeugt werden. Die Analysen, so wie auch die Ausdehnung der Fundorte zeugen über die Berechtigung, die Slowakei für ein Gebiet zu halten, in dem in der Urzeit das Kupfer gewonnen und erzeugt war. Nach den bisherigen Ergebnissen zeigt sich das Zentrum des Bergwerkerlebens in dem Gebiet B. Bystrica. Die Analysen zeigten die Richtigkeit der Behauptung, dass das im Neolit erschienene Kupfer in der Slowakei, keinen einheimischen Ursprung hat. Mit der Bezeichnung des Gebietes B. Bystrica für ein Bergbauzentrum der Urzeit in der Slowakei, ist das Problem der ältesten Kupfergewinnung nicht gelöst. Es bleibt eine weitere Aufgabe, unsere und auch die benachbarten Fundorte des Kupfers noch ausführlicher zu untersuchen und mit dem in den Geräten verarbeiteten Kupfer zu vergleichen.

Uebersetzt von L. Ellingerová

Tabuľka I. 1 — Jabloňovce, 2, 4 — Handlová (hromadný (nález), 3 — Čachtice, 5 Lišov, 6 — Tekov. N. Ves.

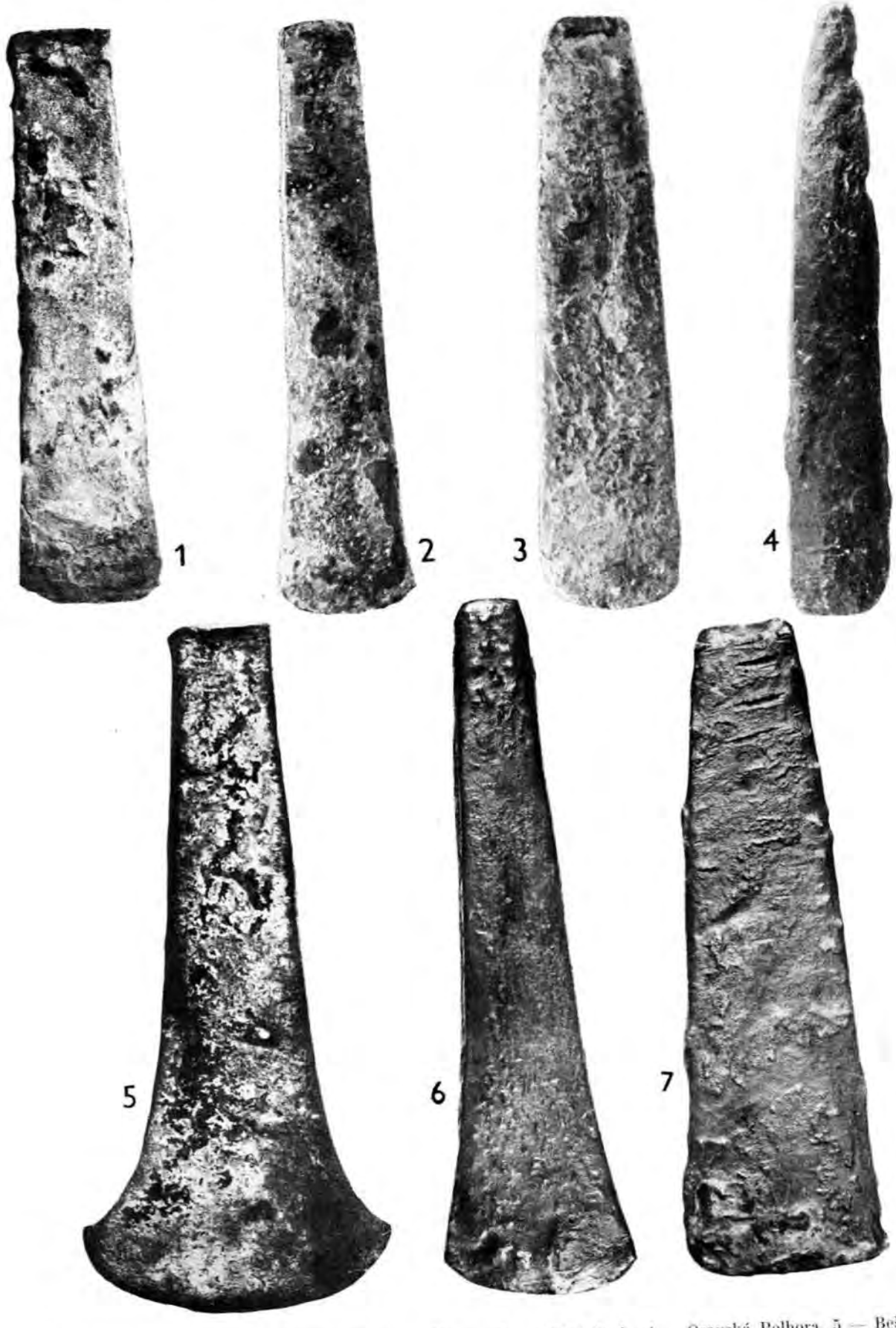

Tabuľka II. 1 — Oravský Podzámok, 2 — Nemce, 3 — Dolné Srnie, 4 — Oravská Polhora, 5 — Bešeňová, 6 — Hradec, 7 — Hradec

Slovenské múzeum v Bratislave

Nálezy hlinenej plastiky v Košolnej

ĽUDMILA KRASKOVSKÁ

Obec Košolná (okres Trnava) sa uvádza v literatúre ako jedno zo známych nálezísk slovenskej pomaľovanej keramiky a najmä nálezov hlinenej plastiky tejto kultúry.[1] Ale nálezy z Košolnej neboli publikované, pretože celý materiál z výskumu a zápisy boli zničené za vojny pri požiari Slovenského múzea v Bratislave. Nové nálezy z Košolnej nie sú veľmi pravdepodobné, pretože plocha okolo náleziska bola už dávnejšie rigolovaná (sú to vinice). Iba v tom prípade, keď sídlisko bolo veľmi rozsiahle, možno očakávať nálezy na vzdialenejších parcelách. Preto sa pokúsim o rekonštrukciu výskumu a nájdeného materiálu na základe nálezovej zprávy z archívu Archeologického ústavu Slovenskej akadémie vied a inventárov Slovenského múzea v Bratislave. V inventári sa zachovali zápisy o materiáli z I. a II. jamy.

Na základe jednotlivých nálezov črepového materiálu upozornil na nálezisko už roku 1941 správca školy V. Šemmer. Výskum v Košolnej robil v dňoch 6.—15. septembra 1943 pracovník múzea Štefan Kráľovič na pozemku zvanom „Dlhé dzile". Majiteľ chcel rigolovať túto parcelu pod vinice. Pri výskume v 5 sondách (obr. 1) vykopali 4 kultúrne jamy. Dve menšie (č. I a III) boli okrúhlej formy, väčšie jamy (č. II a IV) mali približne oválne obrysy. V týchto väčších jamách dno malo rôzne priehlbeniny. Podľa tvaru jám možno predpokladať, že to boli pozostatky príbytkov. Vo všetkých jamách sa našli črepy, kamenné a kostené nástroje a úlomky zvieracích kostí. V dvoch jamách boli nájdené aj fragmenty hlinených sošiek.

V keramickom materiáli z I. a II. jamy nachádzame črepy s plastickou a maľovanou výzdobou, v niektorých prípadoch na jednej nádobe použili oba spôsoby. Boli to jemné črepy z menších nádob, zdobené pologuľatými hrbolkami, niektoré hrbolky boli vodorovne prevŕtané a slúžili ako uško. Na hrubých črepoch z väčších nádob boli zvislo prevŕtané zobákovité uchá alebo vypukliny valcovitej formy. Našli sa aj pásikové, pomerne široké uchá. Farba hliny bola šedá a žltá v rôznych odtieňkoch (tmavošedá a bledošedá, žltočervená a žltohnedá). Výzdoba bola maľovaná na vypálených nádobách. Prášková farba, nanesená v tenkej vrstve, nebola tesne spojená s podkladom, takže sa ľahko stierala alebo sa osýpala. Najčastejšie používali červenú farbu (8 črepov), jeden raz sa vyskytla farba ružová. Na jednom črepe bola polychromná výzdoba v červenej a žltej farbe. Nepatrné zbytky ornamentu nedávajú možnosť rekonštruovať vzory. Iba v jednom prípade maľované zbytky

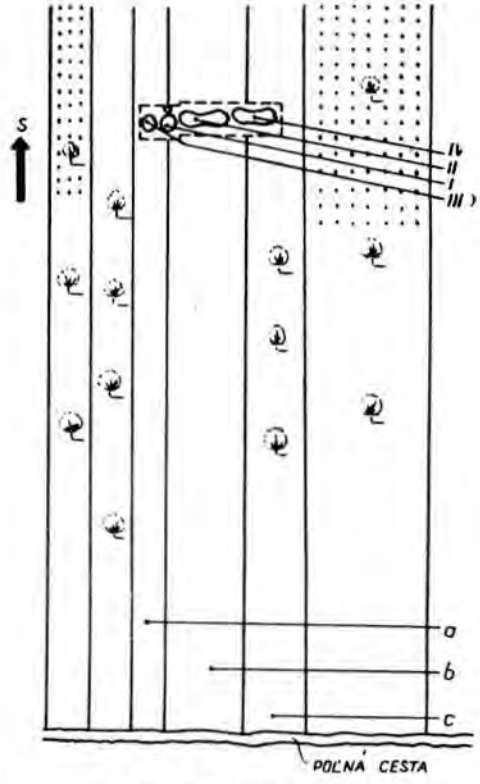

Obr. 1. Košolná pri Trnave, výkop r. 1943; a — roľa Fr. Daniša, b — roľa Ant. Sasku, c — roľa P. Belicu. Mierka: 1 cm = 10 m.

tvorili lomené línie. Na jednom črepe bola rytá výzdoba z nepravidelných čiar. Väčšia časť črepov pochádza z okraja nádob. Z tvarov nádob sa zistili pologuľaté šálky, nádobky vo forme zrezanej gule a nádobka na nôžke. Tieto nádoby mali pomerne tenké steny a dobre vyplavený materiál. Sú to obvyklé formy slovenskej pomaľovanej keramiky.[2] Tvary väčších nádob nebolo možno určiť podľa zachovaných malých črepov.

Najdôležitejším nálezom v Košolnej boli úlomky hlinených sošiek z jamy č. I a II. Sošky boli modelované z hliny hnedošedej farby a len slabo vypálené. Sú to veľmi schematické zobrazenia ľudskej postavy. Z jamy č. I. pochádza fragment spodnej časti ľudskej figúrky (v. 6 cm, tab. III, obr. 2). Nohy sú modelované vcelku, nerozdelené. Pohlavie vyznačené trojuholníkom a modelácia spodnej časti tela ukazujú, že to bola schematizovaná ženská postava. V jame č. II sa našiel druhý fragment — korpus bez hlavy a končatín (v. 6 cm, tab. III, obr. 1). Hlava je odrazená, aj ruky sú odlomené, ale na mieste, kde boli nalepené, zachovali sa vypukliny. Prsia sú vyznačené pologuľatými hrbolkami. Aj spodná časť tela s rozšírenými bokmi je otlčená. Nie je jasné, čo označujú 3 pologuľaté hrbolky na spodnej časti tela; tak isto chýbajú stopy, že soška mala nohy. Podľa modelácie celého korpusu aj táto soška znázorňuje ženskú postavu. V jame č. II boli nájdené ešte dva menšie úlomky hlinenej plastiky. Je to ľudská noha, podobne modelovaná ako na soške z jamy č. I (v. 5,2 cm, tab. III, obr. 3). Ďalej tam bol úlomok ohnutej nohy, pravdepodobne tiež z ľudskej sošky (v. 2,8 cm), posledný fragment zrejme patril sediacej postave (tab. III, obr. 4).

V sídlištných jamách sa našli aj hlinené lyžice (2 kusy, tab. III, obr. 5, 6). Majú oblú tuľajku na rúčku a sú pomerne veľké. Hoci okraje sú otlčené, dĺžka jedného zachovaného kusa je 7,7 cm a druhého kusa 5,6 cm. Z kamenných nástrojov v inventári múzea boli zaznamenané tieto kusy: úlomok sekeromlatu, 2 škrabadlá, nukleus z pazúrika a obsidiánový nožík. V zprávе o výskume boli spomenuté ešte kamenné kliny, niekoľko kamenných sekeriek rôznej veľkosti, mnoho škrabadiel a nožíkov z kremeňa. V jame č. IV sa našli 2 kostené šidlá. S výnimkou fragmentov plastiky materiál z Košolnej predstavuje obvyklý inventár kultúrnych jám na sídlisku neolitickej doby.

Na Slovensku poznáme nálezy hlinených sošiek pomaľovanej keramiky iba z náleziska v osade Luky-Gergeľová (obec Ivánka pri Nitre). Z týchto nálezov boli publikované 2 fragmenty plastiky.[3] Jeden úlomok znázorňuje hornú časť ženskej postavy, o čom svedčia dve vypukliny označujúce prsia. Druhý úlomok predstavuje spodnú časť ornamentovanej sošky, na ktorej rytý ornament pravdepodobne znázorňuje odev. V tomto prípade nie je možné ustáliť, či to bola ženská figúrka. Na Morave v pomaľovanej moravskej keramike bolo nájdených mnoho kusov hlinenej plastiky.[4] Aj tieto moravské sošky majú prsia vyznačené hrbolkami a vyvinuté spodné časti tela, ale v publikovanom materiáli nenachádzame bližšie analógie pre sošky z Košolnej. F. Tompa spomína, že v Maďarsku na mnohých lokalitách tzv. „potiskej" kultúry (Theiss-Kultur) boli nájdené fragmenty ľudských a zvieracích plastík, obvykle zdobených rytým ornamentom. Fragmenty, ktoré zobrazuje vo svojej publikácii, predstavujú spodné končatiny sošiek. F. Tompa považuje tieto sošky za idoly, ale nezaoberá sa ďalej ich rozborom.[5] Funkciou a významom hlinenej plastiky z mladšieho neolitu, nájdenej na sídliskách, najpodrobnejšie sa zaoberali sovietski bádatelia v súvislosti s početnými nálezmi sošiek v trypiľskej kultúre na Ukrajine. Podľa umiestenia sošiek v modeloch chát trypiľskej kultúry niektorí archeológovia považujú ich za idoly.[6] Na základe zachovaného materiálu zo Slovenska nie je možné ustáliť funkciu hlinených sošiek. Ale podľa nálezov v susedných krajinách možno usudzovať, že sošky z Košolnej boli pamiatkami kultovného rázu. Znázornenie ženskej postavy pravdepodobne súvisí s kultom ženy-matky, príznačným pre obdobie matriarchátu v mladšej dobe kamennej.

Sídliská ľudu s pomaľovanou slovenskou keramikou sa dosiaľ systematicky neskúmali. Zachovaný materiál pochádza zo záchranných výskumov (Šarlužky — Kajsa, teraz Lužianky pohrebisko, snáď aj sídlisko) alebo z náhodilých zberov (Abrahám sídlisko). Preto ešte nie je možné urobiť roztriedenie a datovanie známeho materiálu. Ani v prípade sídliska v Košolnej nemôžeme presnejšie zaradiť toto nálezisko a určiť jeho miesto v celkovom vývoji kultúry ľudu so slovenskou pomaľovanou keramikou.

Ku kultúre slovenskej pomaľovanej keramiky patrí aj nález z Andáča (okres Nitra). Pri stavbe trate v Andáči roku 1942 našli maľované črepy, z ktorých bola rekonštruovaná kónická misa s hladkými stenami. Je to horná časť misy na nôžke keramickej formy, typickej pre túto kul-

túru. Misa hnedočervenej farby je vyzdobená zvonku pologuľatými hrbolkami (zachovali sa 2 kusy, pravdepodobne boli 4 hrbolky). Vo vnútri je misa pomaľovaná bielou farbou. Farba je nanesená pastózne a tvorí meandrovitý vzorec (tab. I, II). Podobnú misu s takým istým ornamentom bielej farby uvádza F. Tompa z náleziska v Somotore.[7] F. Tompa považuje keramiku zdobenú ornamentom v jednej farbe, naneseným v hrubej vrstve, za mladšie obdobie pomaľovanej keramiky „potiskej". Technika maľby na mise z Andáča sa odlišuje od spôsobu maľovania na iných nádobách (napr. Abrahám, Košolná). Podľa ojedinelého nálezu nemožno robiť nejaké uzávery. Snáď nálezisko v Andáči patrilo k inému obdobiu ako ostatné známe lokality. Tento zachovaný kus ukazuje, aké dôležité bolo nálezisko v Andáči, zničené pri zemných prácach, pre riešenie otázky rozdelenia slovenskej pomaľovanej keramiky.

Literatúra

[1] J. Filip, *Pravěké Československo*, Praha 1948, 137; V. Budinský-Krička, *Slovensko v mladšej dobe kamennej*. Slovenské dejiny I, Bratislava 1947, 59—60.

[2] V. Budinský-Krička, c. d., 59, tab. VI.

[3] V. Krička, *Výtvarný prejav slovenského praveku*, Martin 1942, 11, obr. A—B.

[4] F. Vildhomec, *O moravské neolithické keramice malované*. Obzor predhistorický, roč. VII—VIII, Praha 1930, 25, obr. 8, tab. V, č. 21, 23, 25, 18, tab. VIII, č. 20, 21, 29, 34.

[5] F. Tompa, *Die Bandkeramik in Ungarn*, Budapest 1929, tab. XXXIX, č. 8, 9, 43.

[6] T. S. Passek, *Periodizacija tripoľskich poselenij*, Moskva—Leningrad 1949, 95—98.

[7] F. Tompa, c. d., tab XLV, obr. 1—2, 58.

Tabuľka I. Andáč, okr. Nitra. Maľovaná misa, pohľad zhora.

Tabuľka II. Andáč, okr. Nitra. Maľovaná misa, pohľad zboku.

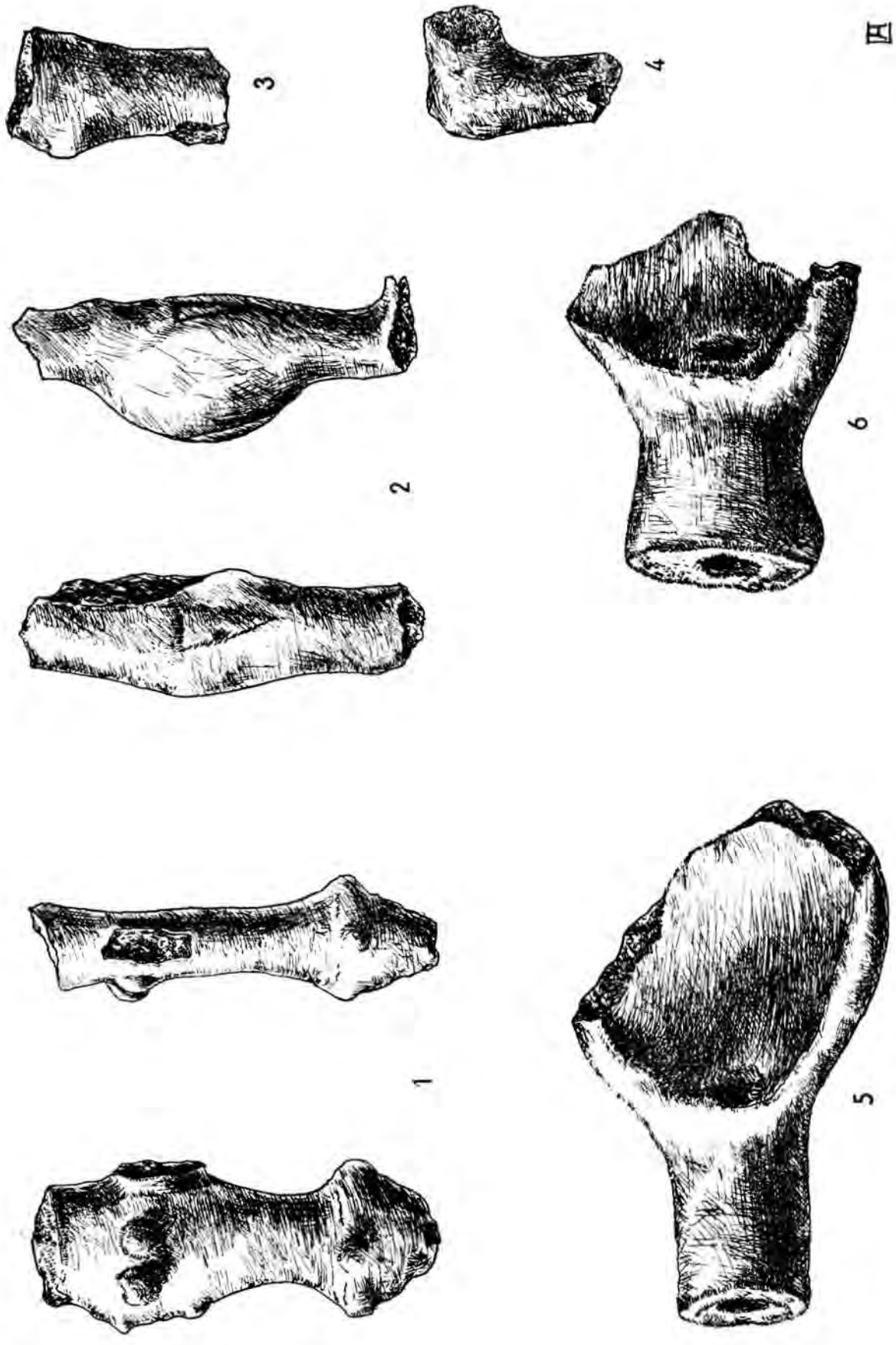

Tabuľka III. Kosolná, okres Trnava. Inventár z kultúrnej jamy č. I a II.

Archeologický ústav Slovenskej akadémie vied v Nitre

Nález kostí psa z Nitrianskeho Hrádku, okr. Šurany

CYRIL AMBROS

V zásypu hromadného kostrového hrobu z období keramiky kanelované, objeveného v roce 1952 při výzkumu polohy zv. Zámeček v Nitranském Hrádku u Šuran, bylo nalezeno i několik psích lebek, jež mi byly Archeologickým ústavem SAV v Nitře postoupeny k zpracování. Některé zvláštní okolnosti nálezu zvířecích kostí, jak bude ještě v dalším uvedeno, nás nutí k zvýšené pozornosti i při jiných podobných případech.

Nález tvoří tyto kosti: 2 lebky, 2 dolní čelisti a 3 části dolních čelistí. Všechny kosti nesou stopy pro přepálení.

Lebka č. 1. Náleží typu *Canis familiaris palustris* R ü t. Chybí na ní celá levá polovina mezičelisti, z pravé je zachován jen processus nasalis. Vlevo je poškozena také značná část maxilly. Obě bubínkové výdutě jsou roztříštěny. Ze zubů zachován jen pravý poslední molár a linguální část prvního moláru. Lebka je barvy červenohnědé, místy černé a nese stopy opálení.

Lebka vykazuje typické znaky *Canis famil. palustris.* Na zaoblené mozkovně vystupuje mírně spánkový hřeben. Od jařmových výběžků kostí čelních se táhnou zevní hřebeny čelní, které se spojují teprve v krajině interparietální v krátký hřeben sagitální. Ten vytváří spolu s horní čárou šíjovou nevysoký zevní hrbol týlní. Velký otvor týlní má tvar skoro kruhovitý. Jeho výška je 12 mm, šířka 14 mm. Za jařmovými výběžky kostí čelních se čelo mírně zužuje. V mediální čáře tvoří skleslinu, která se orálním směrem vyhlazuje, takže čelo je skoro ploché. Také nosní kosti tvoří mediálně jen nízkou skleslinu. Obličej je od mozkovny jen mírně odsazen, obě části od sebe pozvolna přecházejí bez většího zlomu. Profilová linie se tím stává jen mírně konkávní. Horní čelist nese stopy zkrácení, jak o tom svědčí postavení zubních alveolů, které jsou dost hustě seřazeny: 1. a 2. praemolárem se dokonce částečně překrývají. Zkrácení však není příliš veliké, takže čumák byl poměrně delší. Jeho přední část sice chybí, ale délka nosních kostí, která je značná, tomu nasvědčuje. Jařmové oblouky dost odstávají od lebky. Švy lebeční nejsou příliš zarostlé, jsou dobře patrné.

Mandibula č. 1. K lebce č. 1. velmi dobře přiléhá jedna z dolních čelistí, která jistě náležela témuž jedinci. Je na ní poškozena řezáková část a značná část symphysy vlevo, vpravo pak chybí processus angularis. Ze zubů zachován 3. praemolár, 1. a 2. molár vlevo a 1. a 2. molár, 1. a 3. praemolár vpravo. V alveolech zubů, které chybějí, jsou ještě zbytky jejich kořenů. Barva čelisti je stejná jako barva krania č. 1. Řada stoličková, tvořící při pohledu shora tvar mírně prohnutého S, a husté seřazení zubů jsou zřejmé známky zkrácení dolní čelisti, které odpovídá zkrácení horní čelisti. 1. praemolár na pravé straně je postaven kulisovitě, takže jeho aborální okraj přesahuje na vnější straně orální okraj 1. moláru. Na zubech není patrné opotřebování. Svalový výběžek dolní čelisti je mírně dozadu zahnutý, jeho zadní hrana je téměř rovná a tvoří jen malou konkavitu.

Srovnal jsem tuto lebku s jinou lebkou ze Slovenska a sice z Hurbanova z údolí keramiky volutové. Ačkoliv obě lebky jsou typu *Canis familiaris palustris*, přece je možno jen zřetelně odlišit. Předně se liší svou absolutní velikostí. Zatím co lebka z Hurbanova má basilární délku 132 mm, dosahovala lebka z Nitr. Hrádku jistě velikosti kolem 140 mm. Lebka z Hurbanova má profil v krajině čelní a nosní dost konkávní a značně silněji vystupují čelní laloky. Zúžení mozkovny za čelem tvoří jen krátký a nehluboký zářez. Postavení očnic při pohledu na laterální plochu je dost kolmé. Snad to souvisí se zkrácením horní čelisti. Lebka je také relativně vyšší a širší. Naproti tomu lebka z Nitr. Hrádku má profilovou linii velmi málo konkávní, téměř rovnou. Čelní laloky jsou posunuty více dozadu a nejsou tak silně vyvinuty. Čelo je plošší a delší.

Zúžení mozkovny za čelem je relativně větší a zářez jim tvořený je hlubší a protáhlejší. Postavení očnic je šikmější. Zkrácení čelisti jak horní, tak i dolní je menší. Lebka je relativně nižší a užší, také čelo je užší. Rozdíl v délce nosních kostí, i když vezmeme v úvahu, že hurbanovská lebka je menší, je značný (H. = 48 mm, N. H. = 61 mm). Poměr délky mozkovny (nasion-akrokranion) k její šířce (mezi oběma euryony) je u Hurbanova 1 : 0,64, u Nitr. Hrádku 1 : 0,61.

W o l f g r a m m pozoroval vliv domestifikace na utváření lebky. Svá pozorování prováděl na lebkách vlků jednak divoce žijících, jednak chovaných v zajetí. U předků našich psů se při domestifikačním procesu změnil způsob jejich života, a to ve stejném smyslu. Dá se předpokládat, že i oni a jejich potomci budou vykazovat podobné změny ve stavbě lebky, jak je pozoroval Wolfgramm. U domestifikovaných lebek vlků nacházíme: 1. absolutní zmenšení všech rozměrů, 2. relativní zvětšení výšky, 3. relativní zkrácení viscerální části, 4. relativní prodloužení neurální části a 5. relativní rozšíření obou částí. Považujeme-li tyto znaky za znaky domestifikační, můžeme o lebce z Nitr. Hrádku říci, že ve srovnání s lebkou z Hurbanova nejsou tyto znaky tak výrazné a že se tudíž tato lebka nachází na menším stupni domestifikace. Tedy pes z Hurbanova zdomácněl dříve, zatím co pes z Nitr. Hrádku byl domestifikován později. Oba byli velmi pravděpodobně používáni svými majiteli k hlídání obydlí. Není však vyloučeno, že doprovázeli svého pána i při lovu a ten, když poznal jejich užitečnost, bral je pak záměrně ssebou.

Lebka č. 2. Z ní se zachovala pouze neúplná mozkovna pozůstávající z kosti týlní, obou kostí temenních, kostí spánkových s ulomenými jařmovými výběžky, částí kostí čelních s čelními laloky a částí kosti klínové. Levá výduť bubínková je proražena. Lebka náleží rovněž typu *Canis familiaris palustris.* Je asi stejně veliká jako předešlá lebka. Jařmový výběžek pravé kosti čelní vystupuje méně a je posunut více dozadu. Za ním následující zúžení mozkovny je menší. Čelní laloky jsou méně výrazné a rovněž i zevní hřeben podélný a horní čára šíjová jsou slaběji vytvořeny. Bubínková výduť je nízká, oploštělá a úzká. Velký týlní otvor má tvar příčného oválu o výšce 11 mm a šířce 15 mm. Kondyly occipitální směřují více laterálně.

Mandibula č. 2. Náleží rovněž *Canis famil. palustris,* který byl menší než oba předešlí jedinci. Obě poloviny jsou od sebe odděleny, neboť symphysa a incisivní část pravé poloviny chybí. Ze zubů zachován vpravo 1. a 2. molár, vlevo špičák, 1. molár a 3. praemolár. Před tímto praemol. uložený chybějící 4. praemolár byl zasazen šikmo, téměř horizontálně. Jeho kořen směřuje laterálně, korunka mediálně. Na levé polovině je značně poškozen svalový výběžek, chybí úhlový výběžek a kondylus. Vpravo ulomen hrot svalového výběžku. Husté seřazení zubů svědčí o dosti značné redukci dolní čelisti. Lůžko pro 3. pravý molár chybí a těsně za 2. molárem se zvedá svalový výběžek.

Tabulky nejdůležitejších mír	Lebka č. 1	Lebka č. 1
1. Délka mozkovny (basion-nasion)	81	asi 82
2. Šířka mozkovny (mezi euryony)	54	53
3. Šířka lebky (mezi zygiony)	90	—
4. Šířka čela (mezi ectorbitalia)	41	½ = 21
5. Šířka tvrdého patra mezi orálními okraji prvních stoliček	45	—
6. Šířka šíjové plochy (mezi otiony)	57,5	asi 54
7. Výška mozkovny (basion-nejvyš. bod šípového švu)	50	50
8. Velká výška týlní (basion-nejdorsálnější bod šíjové plochy.)	37	37

Mandibula	č. 1	č. 2	č. 3	č. 4	č. 5
1. Výška větve (gonion ventr.-coronion)	49	—	53,5	asi 53	—
2. Výška části stoličkové před 2. mol.	21,5	16,5 asi	24	asi 22,5	21
3. Tloušťka části stolič. před 1. mol.	10	9	11,5	10	asi 10
4. Výška před 4. praemolárem	17	14	17,5	16	—
5. Délka všech stoliček[1]	66	60	66	66	—
6. Délka všech praemoláru	35	32,5	39	36	—
7. Délka trháku (M_1)	20,5	19	22	18,5	—

Mandibula č. 3. Pouze levá polovina. V ní zachován 1., 2. a 3. praemolár. Čelist je větší než obě předešlé a je velmi pravděpodobné, že náleží typu *Canis familiaris intermedius* W o l d ř. Je poškozena pars incisiva a zadní hrana svalového výběžku. Alveolus po 3. moláru je zarostlý. Sto-

ličková řada tvoří při pohledu shora laterálně prohnutý oblouk. Výška horizontální větve je v úseku molárovém větší a směrem orálním se zmenšuje. Svalový výběžek je dosti silný a na své basi široký.

Mandibula č. 4. Opět jen levá polovina, v níž chybí řezáky, 4. praemolár a 3. molár. Hrot špičáku je ulomen. Čelist náleží jedinci typu *Canis famil. palustris*, který však byl větší než předešlí dva jedinci. Zubní oblouk je mírně prohnutý. 1. praemolár, 1. molár a 2. molár jsou zasazeny těsně k sobě, kdežto mezi ostatními praemoláry jsou větší mezilůžkové mezery. Svalový výběžek je užší, ne příliš silný.

Mandibula č. 5. Z ní je zachován jen zlomek a sice molárový úsek pravé horizontální větve a část svalového výběžku, kondylus a úhlový výběžek. Podle velikosti jde pravděpodobně o čelist *Canis familiaris palustris* většího typu a snad náležela k mandibule č. 4.

Souhrn

Popsané lebky nebo části lebek z Nitranského Hrádku náležely nejméně pěti jedincům psa domácího z údolí keramiky kanelové. Z toho jsou čtyři jedinci *Canis familiaris palustris* Rüt. a jeden *Canis famil. intermedius* Woldř. Znaky na nejlépe zachované lebce č. 1 svědčí o tom, že *Canis famil. palustris* z Nitr. Hrádku nebyl ještě v tak pokročilém stupni domestifikace jako pes stejného typu z Hurbanova z údobí keramiky volutové. Z toho by se snad dalo soudit, že pes zdomácněl u obyvatel Nitr. Hrádku později. Ačkoliv kosti jsou opáleny, nezdá se být pravděpodobné, že by tento pes sloužil lidem za potravu. V podobných případech nacházíme totiž charakteristické otevření mozkovny, jako je to na př. u neolitického nálezu psa z Ćmielowa v Polsku (viz Wiadomości archeolog., Waršava 1951/52), kde bylo nalezeno 69 takových zbytků.

[1] Měřeno od orálního lůžkového okraje 4. praemol. k aborál. lůžkovému okraji 3. moláru.

[2] Měřeno bez 3. moláru.

Archeologický ústav Slovenskej akadémie vied v Nitre

Chvalovská jaskyňa a pilinské jaskynné pohrebiská v Juhoslovenskom krase

JURAJ BÁRTA

K doteraz málo prebádaným krasovým územiam Slovenska patria aj početné osamelé vápencové ostrovčeky v južných výbežkoch Slovenského rudohoria, ktoré sú geomorfologickým pokračovaním Juhoslovenského krasu na západe. Sú pozostatkami triasových vápencov, ktoré sa ubránili odnosu v tektonických depresiách.[1] Ich geologické zloženie vhodné pre skrasovenie reprezentuje prevažne typ planinového krasu. Nachádzame v nich preto skoro v každom závrty, vyvieračky, prípadne aj jaskyne. Jednou z takýchto jaskýň je aj Chvalovská jaskyňa.

Poloha a opis jaskyne. Na severozápade od obce Chvalová, v okrese Šafárikovo, tiahne sa nehlboká Banská dolina, pokrytá listnatým lesom a pašienkami. Dva km od východného okraja obce sa dolina rozvetvuje na severnú rázsochu, v dolnej časti bezvodú, zvanú Kaštieľová dolinka (Kastély völgy), a severnú rázsochu, v dolnej časti tak isto bezvodú, tzv. Ivaničku. Na rozhraní uvedených dolín vypína sa zďaleka viditeľný, asi 20 m vysoký skalný ostrov, tvorený bielym (šedoružovým) stredotriasovým vápencom.[2] Južné svahy opísaného skalného ostrova porasteného jelšou a dubom obteká Banský potok, ktorý pramení v susednom katastri Španieho Poľa. Banský potok stráca sa na dvoch miestach v dĺžke 30 a 50 m pred juhozápadným svahom vápencového ostrova, ktorý na svojom plošinovitom vrchole vytvára akúsi formu škrapového poľa s čiastočne vyvinutými škrapmi. Kaštieľová dolinka je pozoruhodná tým, že na dolnom konci, asi 50 m od ústia do Banskej doliny stráca svoju vodu a v tomto priestore tvorí suché údolie, ktoré sa napĺňa vodou len pri jarných záplavách. Smerom od Kaštieľovej dolinky na východnom svahu spomínaného ostrova, štyri m od vrcholu, v ohybe pravouhlolomenej vápencovej stienky nachádza sa 1,10 m vysoký otvor tvaru románskeho oblúka. Otvor je vlastne vchod do jaskyne, ktorá má ešte ďalšie vchody na juhozápadnom svahu. Kvôli prehľadnosti nazývame tento otvor vchodom č. I a ďalšie na juhozápadnom svahu označujeme číslami v smere hodinových ručičiek č. II—V (pozri priložený plán). Otvor č. II leží asi 13 m od hladiny potoka, má pecovitý portál 2,40 m široký, 1,00 m vysoký s plochým, nižším balvanom pri pravej strane. Otvor č. II tvorí vchod do tzv. Mincovne, pomerne širokej, ale nízkej jaskynky s viac-menej horizontálnym dnom. Jej zhruba kruhovitý priestor (priemer 6 m) prechádza do slepo končiacej 3 m dlhej chodbičky, ktorá vznikla na mieste diaklázy, idúcej v smere SSV—JJZ. Diakláza je viditeľná hneď od portálu. V povale hlavnej kruhovej siene pri ľavej strane vidieť evorzné výmoly. Vľavo pri dne nachádzajú sa dva 0,30 m vysoké vchody do neznámych priestorov, ktoré nateraz nemohli byť zamerané. Súvisia hlavne s chodbami, vedúcimi do tzv. Kostrovej siene (pozri plán). Od jaskynky Mincovne na západ nachádza sa málo badateľný horizontálne štrbinový vchod č. III, 2 m široký, 0,20 m vysoký, vo výške 10 m od hladiny potoka. Priestory tohto otvoru nedali sa zamerať pre neprístupnosť. S otvorom č. III o 2,5 na západnejšie ležiaci a o 1 m vyššie položený súvisí tak isto neprístupný, pecovitý, 2,50 m široký, 0,50 m vysoký otvor č. IV, pre mierne stúpajúce dno tak isto nezamerateľný. Vzájomné spojenie otvorov č. II, III, a IV potvrdilo zadymovanie Kostrovej siene, z ktorej potom uvedenými otvormi vychádzal dym. Otvor č. V nachádza sa v 23 m vzdialenosti od Mincovne. Leží vo výške 9 m. Má tvar rovnoramenného trojuholníka s diaklázou vo vrchole. Otvor je čiastočne úmyselne zatarasený, je 3,40 m široký a 1,30 m vysoký, pokračuje 20° skloneným dnom, ktoré sa pomaly horizontálne vyrovnáva do 13 m dlhej, tzv. Frontovej siene. Hneď za otvorom po obidvoch stranách nachádzajú sa pri dne menšie chodbičky. Výzdobu

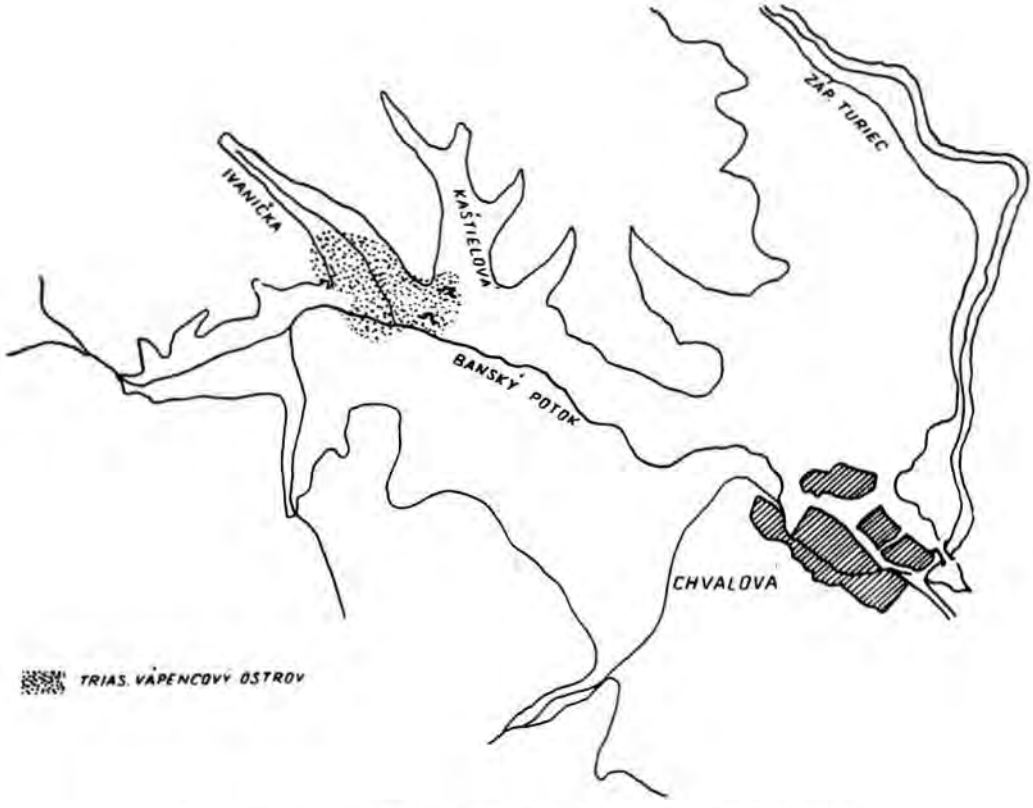

Chvalová, Chvalovská jaskyňa, okr. Šafárikovo, situačný náčrt.

povaly tvoria drobné odumreté hráškovité útvary. Povala od portálu je spočiatku strechovite lomená, neskôr dostáva pecovitú podobu s priemernou výškou 1,50 m. Z ľavej strany sa jaskynný priestor nazvaný Frontová sieň rozširuje do zahlineného obloka, ktorý je vlastne otvorom vonkajšej závrtovej priepastky. Priepastka tvorí zvonku nad jaskyňou kolmú stienku. Pred vstupom do nasledujúcej Chodby vzdychov nachádza sa 2,5 m dlhý chodbovitý výklenok. Dno tzv. Frontovej siene pomaly stúpa a sleduje smer hlavnej, od vchodu sa tiahnúcej, na SSV orientovanej diaklázy. Dno je pokryté mladším, sypkým, hnedým humóznym nánosom, ktorý sa musel prekopať, ak malo prísť k spojeniu s Kostrovou sieňou. Prekopaním uvoľnená 13 m dlhá Chodba vzdychov je pomerne nízka a úzka a po ďalšom odvoze sedimentov zmení akiste aj svoj tvar. Charakterizovaná je viditeľnou diaklázou, v ktorej je priehlbeň po embrionálnom kanáliku. Jaskynnú výzdobu tvorí menšie množstvo odumretých sintrových zátekov. Chodba vzdychov má pred vyústením do Kostrovej siene na pravej (východnej) strane nízku chodbovitú vetvu, ktorá pravdepodobne pokračuje do jaskynných priestorov, do ktorých by sa zvonku šlo otvormi č. II, III a IV. Aj po ľavej (západnej) strane Chodby vzdychov je rozšírenie, ktoré sa nedá pre zasedimentovanosť presnejšie zamerať. Spojenie s Kostrovou sieňou je na juhozápadnej strane, kde v stupňovitej stene badať dislokáciu, ktorá okrem iných podmienila vznik až 3,6 m vysokej Kostrovej siene. Tento 7,5 m dlhý sieňovitý priestor je prevažne orientovaný na severovýchod a juhozápad. Priečne diaklázy na tomto mieste podmienili vznik najvyššieho priestoru Chvalovskej jaskyne. Chvalovská jaskyňa je v tomto mieste fakticky vyššia, ako je vyššie uvedené, ale náležité zameranie hatí silná vrstva jaskynných sedimentov, ktoré sú typickým znakom pre celkový charakter Chvalovskej jaskyne. Steny Kostrovej siene sú bez výzdoby, zdrsnené zvetrávacou činnosťou. Pravá (východná) strana pri sklonenom dne pokračuje do nízkych neznámych priestorov. Tieto sa opäť pre svoju nízkosť nedajú zamerať a pravdepodobne súvisia s vchodom č. II, III a IV. Spojenie Kostrovej siene s Chodbou vzdychov dalo sa urobiť len 1,30 m znížením terajšieho dna v sonde C. Severným smerom z Frontovej siene pokračuje tzv. Kačacia chodba 2,20 m vysoká, 6 m dlhá, ktorá sa neskôr znižuje na 0,60 m a vyúsťuje pravobočným zahnutím do tzv. Blativej siene. Náhle zníženie tejto chodby súvisí s galériovitým útvarom, ktorý sa vhlbuje

vo forme priečneho predelu v polovici Kačacej chodby. Kačacia chodba má 80° sklon a za Galériou pokračuje ťažko preniknuteľným priestorom do najväčšieho priestoru Chvalovskej jaskyne, pomenovanej na Blativú sieň, ktorá sa pre svoju 0,40 m výšku nedala nateraz zamerať. Jej pokračovanie na sever je však viditeľné a pripúšťa možnosť pokračovania Blativej siene do nižšieho poschodia Chvalovskej siene.

Z Kostrovej siene smerom severovýchodným vyúsťuje na povrch 13 m dlhá, tzv. Vstupná chodba s 20° sklonom dna v smere východnej diaklázy, pri maximálnej výške 2,80 m. Vstupná chodba sa po piatich metroch lomí pravouhlo v smere SSV diaklázy a po ôsmich metroch maximálne 1,40 m vysokej chodby, priemerne 1 m širokej, štôlňovitého charakteru vyúsťuje na povrch otvorom č. I. Táto časť má nápadný charakter eróznej činnosti. Zatiaľ zameraná dĺžka všetkých chodieb Chvalovskej jaskyne (okrem Blativej siene) má zhruba 60 + 10 m (10 m Mincovňa). Od južných vchodov uvedeného jaskynného komplexu asi 40 m na západ pri úpätí skalnej stienky medzi lomom a vchodom č. V nachádza sa 6 m dlhá, prístupná chodbovitá tzv. Gorazdova jaskynka, pomenovaná podľa tuláka-pustovníka, ktorý v nej údajne žil v minulom storoči. Gorazd bol vraj pôvodne sluhom na majetku majiteľa malého, dnes zrúcaného kaštieľa, ktorý sa nachádzal na ľavom brehu potoka asi 100 m východne od opísaného skalného ostrova. Údajná kvapľová jaskyňa, dnes zasypaná, bola objavená pri dobývaní vápenca v susednom lome asi 25 m západne od vchodu č. V a bola predmetom povesti o rajskej záhrade s kvapľovým stromom a hadom, do ktorej vodil návštevníkov práve menovaný Gorazd.

J a s k y n n á m i k r o k l í m a. Ku dňu 17. XI. 1954 zameraná teplota a vlhkosť (zamerané desatinným teplomerom a vlasovým vlhkomerom zn. Chirana) poskytla tieto údaje:

Teplota °C		vlhkosť %
Vonku	0,0	
Frontovej siene	5,6	70
Chodby vzdychov (na počiatku)	6,7	63
Chodby vzdychov (na konci)	7,8	72
Kostrovej siene	9,1	79
Kačacej chodby (na počiatku)	10,0	84
Kačacej chodby (na konci)	10,4	93
Vstupnej chodby (na ohybe)	9,0	77
Mincovne	4,3	70
Celkový priemer teploty	6,98	76

Prieskum j a s k y n n e j f l ó r y (podľa určenia dr. V. Osvačilovej) zistil prítomnosť pozostatkov javora poľného *(Acer campestre)*, plamienka plotného *(Clematis vitalba)*, liesky obyčajnej *(Corylus avellana)*, hlohu jednosemenného *(Crataegus monogyna)*, zádušníka brečnatolistého *(Glechoma hederacea)*, brestu *(Ulmus)*, duba plstnatého *(Quercus pubescens)* a hraba obyčajného *(Carpinus betulus)*, ktoré boli do jaskyne doviate vetrom. Ďalej sa tu zistili z machov a rias *Lepraria* a *Hypnum* (?).

Prieskum s p e l e o f a u n y (podľa určenia dr. J. Guličku) zistil prevažne prítomnosť troglóxénov, a to: ulitníky *Clausilia dubia*, *Oxychilus depressus* a *Helix pomatia*, pavúka *Meta menardi*, chrobáky *Geotrues stercorarius* a *Calosoma sycophanta*, ktoré sa sem dostali asi ako potrava netopierov alebo splavením, a motýle *Vanessa io* a *Scoliopteryx libatrix*.

Archeologickým sondovaním zistili sa (podľa určenia dr. O. Fejfara) kosti jazveca *(Meles meles)*, zajaca *(Lepus timidus)*, srnca *(Capreolus capreolus)*, jeleňa *(Cervus elaphus)*, mačky *(Felis domestica)*, psa (?) alebo vlka (?), koňa *(Equus caballus)* a medveďa jaskynného *(Ursus spelaeus)*.

V z n i k j a s k y n e. Pri posudzovaní vzniku Chvalovskej jaskyne prichádza do úvahy niekoľko faktorov.[3] Otvor č. I svojím najvyšším položením a hladkými vymletými stenami by nasvedčoval na ponor, kým ostatné z Kostrovej siene rozvetvujúce sa otvory č. II—V, postupne v súvislosti so znižovaním eróznej bázy tiež nižšie položené, javia sa ako vyvieračky. Ako prívod vody mohol by prísť do úvahy potôčik z hornej časti Kaštieľovej dolinky, ktorý sa pri vstupe na vápencové územie stráca. Jeho malé zberné územie stavia nás pred otázku, či by stačilo vyživovať významnejší stály prietok Chvalovskou jaskyňou. Oniečo výdatnejší Banský potok omýva síce úpätie vápencového ostrova, na ktorom sa nachádza komplex Chvalovskej jaskyne, avšak konfigurácia terénu, jeho smer toku, priečny na tvar Chvalovskej jaskyne, nenasvedčovali na spoluúčasť pri jej vzniku. Terajšie prepadávanie jeho vody mohlo by prípadne ovplyvniť tvorbu neznámych priestorov nižšie položených častí Chvalovskej jaskyne, do ktorých pre veľké nánosy hliny sa nateraz nedá bez odvozu sedimentov preniknúť. Možnosť prietoku Banského potoka v údajnej kvapľovej jaskyni, objavenej pri exploatačných prácach v lome, vzhľadom na výhodnejšiu konfiguráciu te-

CHVALOVSKÁ JASKYŇA

CHVALOVÁ, OKRES ŠAFÁRIKOVO

ZAMERAL V ROKU 1954 DR JURAJ BÁRTA

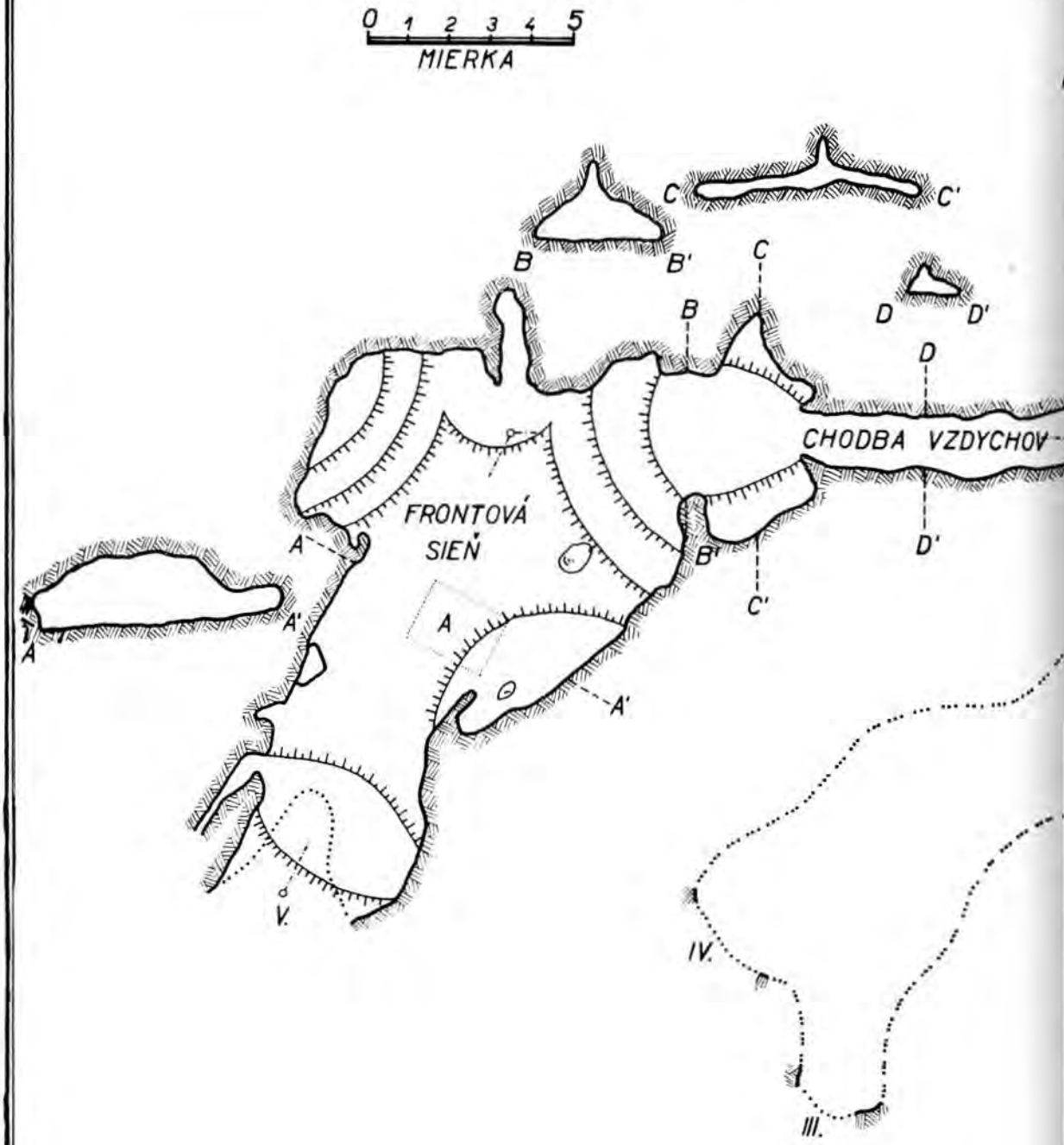

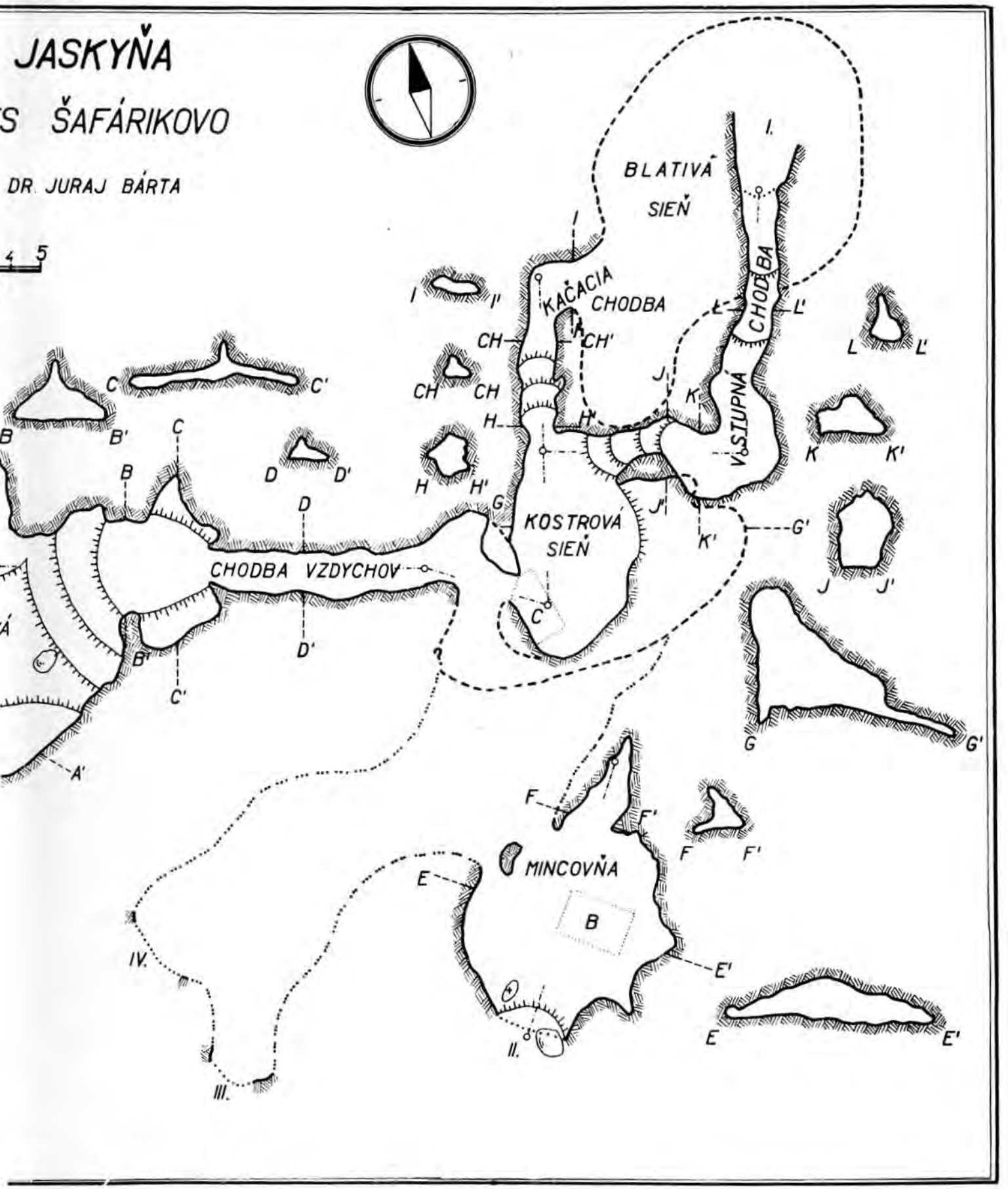
JASKYŇA
S ŠAFÁRIKOVO
DR. JURAJ BÁRTA
4 5
BLATIVÁ SIEŇ
KAČACIA CHODBA
CHODBA
VSTUPNÁ CHODBA
KOSTROVÁ SIEŇ
CHODBA VZDYCHOV
MINCOVŇA
I.
II.
III.
IV.

Tabuľka I. 1 — Chvalová, Banská dolina, pohľad na vápencový ostrov; 2 — vchod do Frontovej siene; 3 — vchod do Mincovne; 4 — Frontová sieň.
Foto J. Bárta.

rénu nedala by sa vylúčiť. Archeologickými sondami vedenými do hĺbky 2 m nepodarila sa nateraz zistiť prítomnosť potočných štrkov v Chvalovskej jaskyni. Terajšie silné zasedimentovanie jaskyne súvisí najskôr so splachom nadložných hlín atmosferickou vodou, čo by podporovala predovšetkým pomerná blízkosť jaskynných priestorov pod povrchom silno krasovejúceho opísaného vápencového ostrova. Tento názor by podporoval aj nález bukvíc a sviežich machov, zistený v Kačacej chodbe, teda v priestore pomerne vzdialenom od hociktorého vchodu, než aby sem mohli byť zaviate. Ďalším dokladom pre tento výklad je spôsob samého objavenia Chvalovskej jaskyne počas vodného prívalu z povrchových zrážok, o čom budeme hovoriť ďalej. Prikláňame sa preto k názoru, že skôr občasné záplavy pri väčších zrážkach vtekali zväčšenými puklinami do jaskyne a formovali jej tvar, podmienený hlavnými diaklázami. Preto na základe doterajšieho stavu poznania nateraz prístupných priestorov Chvalovskej jaskyne možno ju geneticky zaradiť k puklinovo-svahovým jaskyniam.

História, osídlenie a folklór jaskyne. Chvalovská jaskyňa, vlastne jej V. vchod, bola objavená roku 1810 (Nyáry udáva rok 1813). Toho roku boli zrážky mimoriadne veľké a nazhromaždený príval vody prerazil doteraz neznámy otvor, o ktorom sa dodatočne zistilo, že bol zamurovaný na seba poukladanými balvanmi. Vzhľadom na to, že jaskynný priestor siahal cca do 10 m dĺžky a ďalej (pre zasedimentovanie) nepokračoval, majiteľ pozemku použil tento priestor na pivnicu a otvor zaistil dvermi. Keď roku 1820 vo väčšej vzdialenosti od tohto otvoru pri exploatácii vápenca objavili nový otvor, pri jeho prieskume opäť zistili, že aj tento bol umelo zamurovaný vápencovými balvanmi. Vtedy Szentmiklóssy dal v jaskyni kopať, pričom pravdepodobne na mieste dnešnej Kostrovej siene v hĺbke 5—6 lakťov našli 19 ľudských kostier. Kostry boli pochované v polkruhu a trocha ďalej pri stene sa nachádzali dve detské kostry. Keďže uvedeným výkopom nezistili očakávané zlaté predmety, nevenovali kostrám pozornosť. Vyniesli ich von a pohodili vo včelíne pri kaštieli, ktorý dnes už nejestvuje. Roku 1823 K. Kiss, skúmajúc opätovne obidva spomenuté otvory, zistil, že spolu súvisia. A. Nyáry[4] urobil v Chvalovskej jaskyni na pozvanie majiteľa pozemku roku 1910 výskum a našiel v nej tenkostennú keramiku s rytou výzdobou, sivej a čiernej leštenej farby, hrubostennú keramiku, keramiku zdobenú cikcakovým ornamentom i fragment nádoby so sľudovou zrnitosťou na lome. Tenkostennú rytú keramiku pripodobňuje nálezom z Aggteleku. Presnejšie kultúrne zaradenie Nyáry však v uvedenom opise neurobil. Nyáryho opis doplňuje starší záznam uverejnený v *Magyarország vármegyéi és városai*[5] a neskôr aj záznam J. Bottu.[6] Obaja autori sa odvolávajú na akýsi rukopis údajne z roku 1810 (!), podľa ktorého vraj možno súdiť, že kostry boli pochované okolo ohniska v skrčenej polohe, ako to bolo zvykom v neolite.

Z folkloristického hľadiska sa na Chvalovskú jaskyňu viaže okrem už spomínanej povesti o rajskej záhrade aj fáma o sídle zbojníkov, ktorí tu zanechali poklad. Chodba nami pomenovaná na Kačaciu má byť pokračovaním dlhých jaskynných priestorov, čo údajne potvrdila aj sem pustená kačka, ktorá podľa povesti vyšla v neďalekej obci Brusníku.

Archeologický ústav SAV v Nitre vykonal v Chvalovskej jaskyni v novembri 1954 v rámci plánovaného výskumu slovenských jaskýň orientačné merania, dal názvy jaskynným častiam a urobil zisťovací výskum, aby osvetlil jej sídlištnú a pohrebištnú problematiku. Pre silné zasedimentovanie tzv. Chodby vzdychov nedalo sa na začiatku výskumu vedieť, ktoré chodby terajších troch viditeľných vchodov spolu súvisia. Skúška dymom v Kostrovej sieni podnietila prekopanie Chodby vzdychov a tak sa opätovne zistila súvislosť Kostrovej siene s Frontovou. Už pri prekopávaní tejto chodby boli zistené hnedé, nezdobené a sivé leštené i matné črepy pilinské, najmä fragment s pupčekom medzi dvoma štvorprúdovými zväzkami rýh (tab. č. 7), ďalej črepy bukovohorské, z ktorých významnejšie sú jemnoplavené husto ryté sivé, ako aj do červena vypálený, hrubší, redšie cikcakovite zdobený črep. Okrem zvieracích kostí našla sa tu ľudská os metatarseum I. Proti blížiacemu sa frontu roku 1945 jaskyňa poskytla útulok chvalovským obyvateľom, ktorí v nej, najmä v Kostrovej sieni urobili niektoré úpravy. Pri nich smerom do Kačacej chodby našli sa fragmenty dlhých ľudských kostí. Tieto azda korešpondujú s kostrami objavenými roku 1823. Sonda v tejto sieni poskytla pilinské nezdobené i tmavošedé leštené črepy so zvislými plastickými rebrami a plytkými širšími kanelami (tab. obr. 9) a črepy bukovohorské, šedé jemno ryté i hnedé s plastickou predierkovanou horizontálnou páskou pod

Tabuľka II. 5 — Chvalová, vchod do Vstupnej chodby; 6 — Kostrová sieň. Foto J. Bárta.

ústím (tab. 3, obr. 4). Pilinské črepy, najmä ústie šálky od hrdla na plece zdobené dvoma viacprúdovými zväzkami rýh (tab. III, obr. 10), ako aj fragment ľudského rádiusa získaný bol pri sprístupňovacích prácach v Kačacej chodbe. Sonda vo Frontovej sieni, ktorá sa prv používala ako pivnica a bola tiež predmetom frontových úprav, neobsahovala v horných postpleistocénnych, celkove plytkých vrstvách nijaké praveké črepy. V hlbších pleistocénnych vrstvách našli sa kosti jaskynného medveďa (Ursus spelaeus) a zub koňa (Equus caballus). Povrchovým zberom sa však získal zdobený okrajový črep z valcovitého hrdla svetlo žltohnedej pilinskej nádoby, na pleci zdobený zväzkom zvislých rýh (tab. III, obr. 5). Zisťovacia sonda v blízkej Mincovni poskytla v kultúrnej, 30—60 cm mocnej vrstve niekoľko fragmentov stredovekých nádob (tab. III, obr. 2, 3), v nižšej polohe nachádzali sa početnejšie črepy pilinskej kultúry a tejto vrstve patrí azda aj fragment detskej mandibuly, clavicula a os metacarpi III. Z črepov najpozoruhodnejšia je časť tmavošedej matnej nádoby s ostrým dvojkužeľovitým bruchom, ktorého plecnatá časť má plytké šikmé žliabky s miernymi vypuklinami pod hrdlom (tab. III, obr. 8). Pri báze tejto humóznej vrstvy našlo sa niekoľko rytím zdobených šedých i nezdobených bukovohorských črepov. V hĺbke 0,60 m na rozhraní holocénnej a mladopleistocénnej vrstvy našlo sa roztrúsene v okruhu nadložného balvanu 18 postriebrených (+ 1 polotovar) mincí primitívneho vzhľadu a 35 kusov sekaného postriebreného plechu ako suroviny, z ktorej sa vyhotovovali falošné mince. Nájdené mince sú vlastne len nepodarky, ktoré sa nedostali do obehu. Peňazokazeč po likvidácii výroby ich podhodil pravdepodobne do jamy pod spomenutý balvan. Dr. L. Kraskovská, ktorej bol uvedený nález postúpený na určenie, konštatovala, že ide o napodobeniny uhorských denárov Mateja Korvína (1458—1490) podľa ražby uverejnenej u Rethyho II, 7, č. 227. Nápisy sú skomolené, štít na rube je opačne vyrytý. 17 kusov mincí je razených jedným razidlom, posledný kus má opačne erb (negatívnu ražbu) a je tiež falzum (tab. IV, č. 1). Tento nález dal podnet k pomenovaniu uvedenej časti Chvalovskej jaskyne na Mincovňu. Je to peňazokazecká dielňa, prvá tohto druhu na Slovensku, a jej jestvovanie v 15. storočí je podľa prof. dr. A. Húščavu doložené aj archívne s lokalizovaním na juhovýchodné Slovensko. Uvedený nález toto potvrdil a bližšie lokalizoval.

Pomerne skromné nálezy výraznejšej bukovohorskej keramiky umožňujú vzhľadom na štruktúru ornamentu zaradiť keramiku z Chvalovskej jaskyne do vyvinutej fázy podľa Tompovho[8] triedenia. Uvedeným zisťovacím výskumom nepodarilo sa získať okrem črepov iné datovacie opory pre pilinskú kultúru. Odlišnosť črepov zo sídlisk, ktoré dosiaľ poznáme, sťažuje otázku datovania, keďže sa doteraz prebádali v okruhu pilinskej kultúry prevažne len žiarové pohrebiská. Preto len na základe technológie materiálu, odlišného od vyhotovenia známeho z Böhmovho výskumu v Silickej Ľadnici,[9] ako aj z Eisnerovho výskumu vo Veľkej Jasovskej jaskyni,[10] nálezy z Chvalkovskej jaskyne možno azda zaradiť do vyvinutej fázy pilinskej na vstupe do doby halštatskej, časove oniečo staršej ako nálezy zo Silice a Jasova.

Pri záverečnom hodnotení sídelnej problematiky Chvalovskej jaskyne vynára sa otázka, či Mincovňa bola známa Chvalovčanom pred i po roku 1810, najmä keď uvážime, aký slabý bol záujem o jaskyne v týchto časoch. Listnatý porast a krovie opisovaného svahu vhodne maskovali peňazokazcami po praveku opätovne obývanú nenápadnú Mincovňu. Predpoklady, že vodný príval vyrazil z terajšej tzv. Frontovej siene (otvor č. V), podporuje najmä geomorfologická situácia. Jej vchod je totiž najnižšie položený a teda nazbieraná voda mohla pretiecť len v mieste najnižšej eróznej bázy. Severozápadná časť Frontovej siene súvisí zahlineným otvorom s vonkajšou závrtovou priepastkou, ktorá tvorí nad jaskyňou kolmú stienku a je preto vhodnou zbernou oblasťou svahových zrážok, ktoré v uvedenom roku natoľko zaplnili priestor Frontovej siene, že povolilo zamurovanie, ktorým až doteraz bol jaskynný vchod ukrytý ľudskému zraku. Keďže obidva prístupy do Chvalovskej jaskyne boli zamurované a dnes nachádzame v týchto priestoroch pozostatky bukovohorské, ako aj pilinské, kým stredoveké sú len v izolovanej Mincovni, vyplýva z toho, že predmetný nález deväťnástich kostier rozložených okolo ohniska, hoci sa našli v hĺbke (čo je dôsledok mladšieho zasedimentovania), je mladší ako neolitický a môže súvisieť len s osídlením pilinským. Ak pripustíme výklad, že zamurovanie jaskynných vchodov súvisí s rituálnym spôsobom úcty k zomrelým, prípadne strachu pred nimi a z toho vyplývajúcej neaktuálnosti ďalšieho obývania tohto jaskynného sídliska, prisúdenie tohto úkonu ľudu neolitickému (ako sa to domnieval autor *Gömör-Kishont vármegye östorténete* a podľa neho pravdepodobne aj J. Botto a J. Eisner[11]) by vylúčilo možnosť osídlenia Chvalovskej jaskyne neskôr ľudom pilinským. Ak by sme zotrvávali na doterajšom názore, že ide o pohrebisko neolitické, neskorší obyvatelia Chvalovskej jaskyne v prípade, že by tušili, že sa za zamurovanými vchodmi nachádza výhodné jaskynné sídlisko, museli by zamurovanie porušiť a potom by sa zamurovanie nebolo zachovalo do roku 1810 (alebo 1813). Vzhľadom na rituálnosť usporiadania kostier tento nález a jeho prisúdenie pilinskej kultúre je pozoruhodný najmä preto, že nateraz poznáme z okruhu pilinskej kultúry len žiarové popolnicové pochovávanie a len z jaskýň zaznamenávame kostrové pozostatky. Nález drobných kostí a fragmentov ľudských kostier v Chodbe vzdychov a v Kačacej chodbe, ktoré obe bezprostredne súvisia s Kostrovou sieňou, možno azda vyložiť ako pozostatky z neodborného výskumu Szentmiklóssyho z roku 1820. Po jeho „výskume" rozhádzané ľudské kostry boli azda ešte roztrúsené eventuálnym splachom občasného prenikania povrchových vôd. Tento názor by potvrdzovalo dnešné zasedimentovanie Chodby vzdychov, ktorá bola pôvodne (ako zistil roku 1823 K. Kiss) prístupnejšia. Nový nález ľudských pozostatkov v izolovanej jaskynke Mincovni nedá sa zatiaľ zaradiť k údajnému rituálnemu pochovávaniu v Kostrovej sieni. Stretávame sa teda v jaskyniach popri sepultúrach aj s nálezmi, pre ktoré nemáme zatiaľ bezpečné kritérium. Máme tým na mysli predovšetkým novým registrovaním zachytené ďalšie jaskynné nálezy ľudských pozostatkov, ktoré sa novšími získanými stratigrafickými poznatkami vymykňajú z neolitu, do ktorého sa väčšinou zaraďovali. Kostrové pozostatky s hmotnými pamiatkami pilinskými našli sa popri Chvalovskej jaskyni, aj keď len fragmentárne, v Drienoveckej jaskyni, pred jaskyňou Pod Mútenom pri Jelšavskej Teplici, početnejšie v Kostrovej jaskyni pri Zádieli a najmä v Majda-Hraškovej jaskyni (Jaskyňa deviatich stromov) pri Silici. Zo starších nálezov možno sem akiste zaradiť kostrové pozostatky z vulkanických pseudojaskýň na Pogányváre pri Starej Bašte, Majkovej jaskyni pri Silici. Nálezy z Čertovej diery pri Kečove, Čertovej džury pri Tomášovciach[12] a Veľkej Jasovskej jaskyne potrebujú však ešte bezpečnejšie stratigrafické overenie. Najnovšie zistený pozoruhodný antropologický nález z Majda-Hraš-

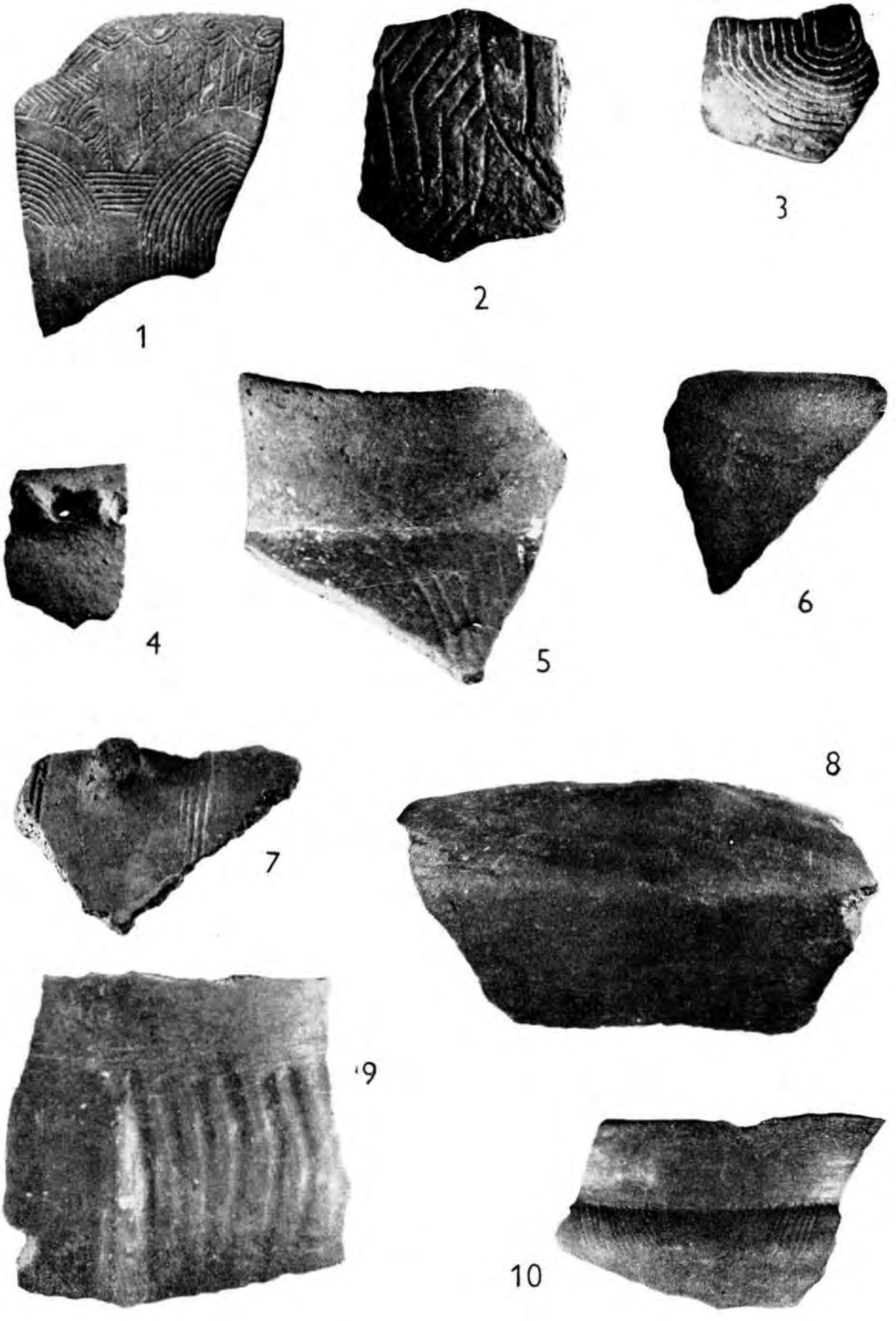

Tabuľka III. Chvalová, výber bukovohorských a pilinských črepov. Foto J. Krátky.

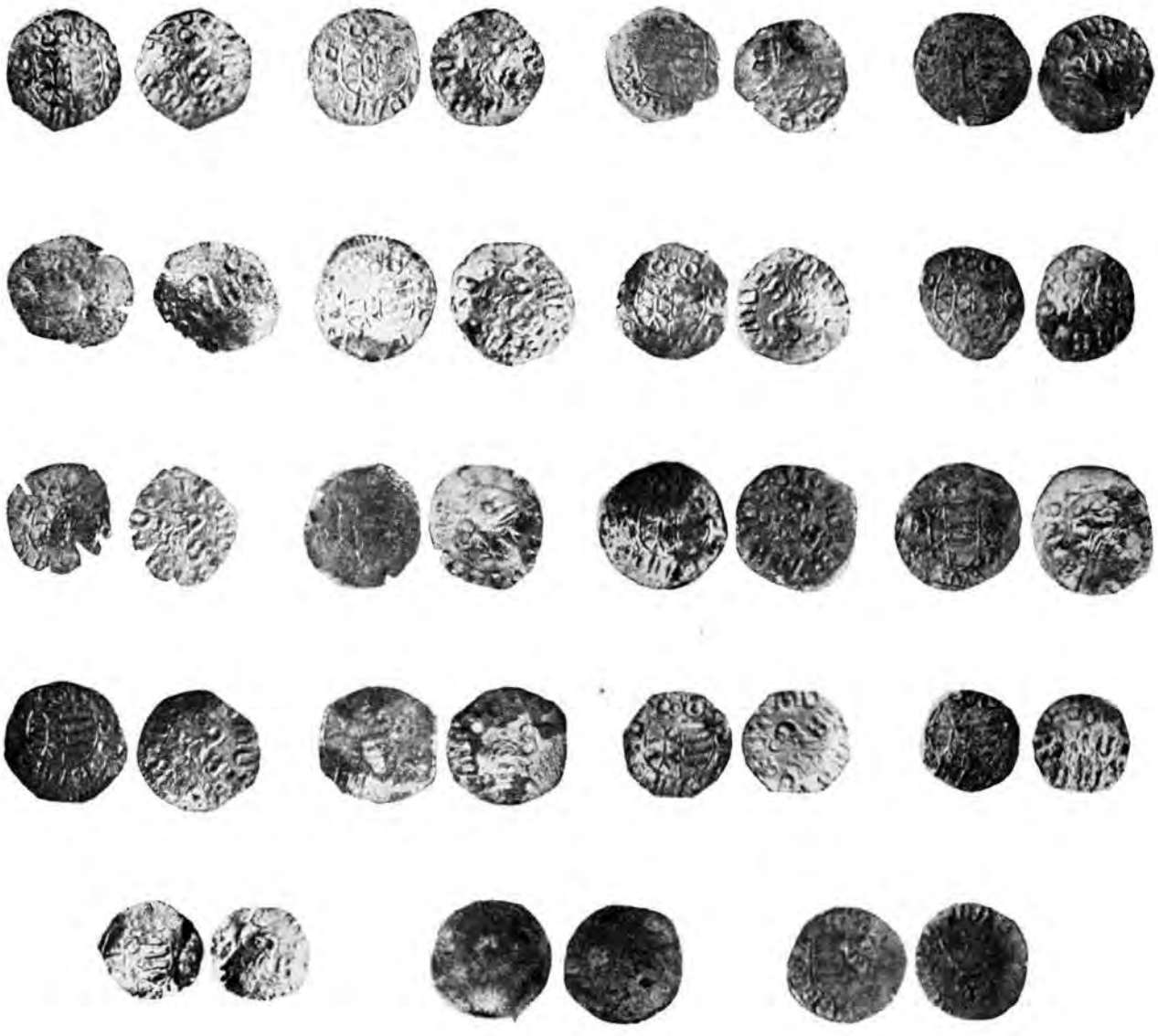

1

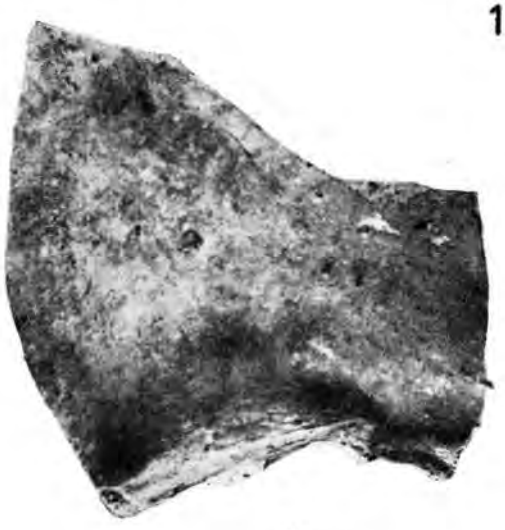

2

3

Tabuľka IV. Chvalová, stredoveké črepy a falošné mince. Foto J. Krátky.

kovej jaskyne pri Silici, časove korešpondujúci s halštatským osídlením Silickej Ľadnice, nás oboznamuje s ďalším kultovým úkazom pilinského ľudu. Na nájdených lebkách boli zistené sečné zásahy antropofágického charakteru. Tým sa vynára nový náhľad na poznávanie halštatského osídlenia slovenských jaskýň. V dôsledku zhruba rámcove zhodného časového zaradenia obidvoch lokalít nastoľuje sa nám otázka, či sa podobné kultové zásahy nemohli vyskytnúť aj na kostrových nálezoch z Chvalovskej jaskyne. Žiaľ, aj v prípade nálezu z novoobjavenej Majda-Hraškovej jaskyne ľudské pozostatky neboli pri objavení vedecky dokumentačne náležite zachytené. Doterajšie poznatky, získané neúplnými výskumami, prípadne staršími výskumami jaskyniarov — sprístupňovateľov, keďže neboli metodicky na výške, neumožňujú nám jasnejšie vniknúť do problematiky pochovávania mŕtvych v jaskyniach, prípadne nedávajú možnosti jasnejšieho výkladu nálezu ojedinelých častí ľudských pozostatkov. Výsledky doterajšej revízie umožňujú len nové chronologické zadelenie uvedených, doteraz viac-menej sporných nálezov. Súčasne vynára sa aj otázka, prečo sa len v jaskyniach stretávame s pochovávaním kostrovým, keď doteraz v okruhu pilinskej poznáme len pochovávanie žiarové.

Súvisí azda táto problematika s otázkou detailnejšieho chronologického zatriedenia halštatského obdobia na juhovýchodnom Slovensku? Nateraz vzácne nálezy z otvorených stanic na tomto území naznačujú, že tu ide o nový halštatský okruh juhovýchodného Slovenska, ktorý vyrastá z pilinského podložia. Len sústavnejší výskum jaskynných sídlisk a pohrebísk na juhovýchodnom Slovensku prinesie možno odpoveď aj na túto otázku.

Záver: Pozoruhodný nález ľudských kostier v Chvalovskej jaskyni dokumentuje takto časove prvé zistenie rituálneho jaskynného pohrebiska na území strednej Európy a je významné najmä v súvislosti s kultom ohniska aj v takej neskorej dobe praveku.[13] Čiastočnú analógiu k zamurovaniu vchodu poznáme z jaskyne Dupná diera pri Slatinke n. Bebr, kde prof. dr. Budinský (Budavári) roku 1935 zistil kostrové pozostatky potiskej kultúry. Globálnejší pohľad na osídlenie jaskýň v krasových oblastiach juhovýchodného Slovenska, na základe predbežnej revízie doterajších antropologických nálezov, vytvára nový obraz o jaskyniach ako pravekých pohrebiskách. Oproti doterajšiemu názoru o dominantnej funkcii jaskýň ako pohrebísk v neolite presunuje sa táto funkcia čo do počtu do doby halštatskej. Ďalší výskum osvetlí azda bližšie aj spoločensko-kultovú stránku zistených antropologických nálezov.

Literatúra

[1] Lukniš M., *Zpráva o hydrografii a hospodárskom využití vyvieračiek krasových území v povodí stredného Blhu, Turca, Jelšavy a Slanej,* Zemepisný sborník II, Bratislava 1950, 78—81.

[2] Maheľ M., Rukopisná geologická mapa z roku 1953, list 4564/4.

[3] Kunský J., *Kras a jeskyně,* Praha 1950.

[4] Nyáry A., *Besprechung der Höhle von Felfalu,* Feldtani Közlöny XII, Budapest 1912, 708—712.

[5] *Magyarország vármegyéi és varosai,* Gömör-Kishont vármegye östörténete, Budapest 1903, 431.

[6] Botto J., *O gemerských nálezoch z doby neolitu a bronzu.* Sborník MSS, roč. XIII, Turč Sv. Martin 1908, 85.

[7] Réthy L., *Corpus nummerum Hungariae II,* Budapest 1907, tab. 15.

[8] Tompa F., *Die Bandkeramik in Ungarn,* Budapest 1929, 29—34.

[9] Böhm J., Kunský J., *Lednice, die Eishöhle bei Silice im Slowakischen Karst,* WPZ 28. Jahrg., Wien 1941, 96—127.

[10] Eisner J., *Slovensko v pravěku,* Bratislava 1933, 144 a 161.

[11] Eisner J., c. d., 20.

[12] Bárta J., *Príspevok k názvosloviu slovenských jaskýň.* Krásy Slovenska XXX, Bratislava 1953, 302—308.

[13] Bárta J., *Praveké pohrebište a stredoveká peňazokazecká dielňa vo Chvalovskej jaskyni.* Archeologické rozhledy VIII, Praha 1956. (V tlači.)

Хваловская пещера и Пилинские пещерные погребения в южной части словацкого карста

Юрай Барта

На южных отрогах Словацкого Рудогория в районе села Хвалова в уезде Шафариково находится уединенный известняковый остров. В 1810 году случайно на нем была открыта пещера длиною около 50 метров. В этом году шли особенно сильные дожди и накопившиеся воды прорвали до той поры неизвестное отверстие, которое по дополнительным исследованиям было замуровано. Этому открытию, однако, не было уделено особого внимания. В 1820 году подальше от этого отверстия было найдено другое отверстие. И это отверстие было замуровано известняковыми глыбами. Только тогда Сент-Миклоши (Szent Miklósy) приступил к раскопкам в пещере. На месте теперешней „Костровой сиени" было найдено 19 человеческих скелетов. Скелеты были погребены в полукругу и немного дальше у стены были найдены 2 детских скелета. Находкам не было уделено надлежащее внимание. В 1910 году произвел исследование в пещере А. Ньяри (A. Nyáry) и нашел в ней глиняные черепки, которые считал похожими на черепки найденные в Агтелеке (Aggteleku). Более точное определение археологической культуры однако в описании он не дал. Некоторые авторы ссылаясь на какой-то манускрипт утверждают, что кости в Хваловской пещере были погребены около огнища в скорченном положении как было обычаем в неолите. Археологический институт САН в Нитре провел в ноябре 1954 в Хваловской пещере археологическое расследование с целью выяснить проблематику ее поселения и погребения. На основании измерений геоморфологического изучения окрестности автор относит Хваловскую пещеру к типу пещер в трещинах на откосах гор. Археологическим исследованием была найдена в Костровой сиени, в ходбе вздыхов и в изолированной пещере Минцовне буковогорская и пилинская керамика. Исследованием в изолированной пещере Минцовне кроме найденных памятников буковогорских и пилинских было установлено, что здесь жили люди и в средние века. Как самое интересное — была здесь найдена мастерская фальшивых монет, в которой подделывали венгерские денары Матвея Корвина с 15-ого столетия. Упомянутым расследованием был исправлен существующий до сих пор взгляд, что пещера была неолитическим пещерным могильником. Насколько здесь были открыты и остатки пилинские, замурование могло быть лишь более позднее чем неолитическое. В связи с найденной керамикой автор относит антропологические находки к развитой фазе пилинской при переходе к эпохе гальштатской. Находки в Хваловской пещере являются немного старшими, чем находки в пещере Силицская Лядница.

В последующем автор производит переоценку существующих до сих пор антропологических открытий в пещерах южно-восточной Словакии. Он приходит к выводу, что большую часть из них можно приписать пилинской культуре. Культ антропофагии, открытый в последнее время в Майда-Грашковой пещере около Силицы ставит вопрос, можно-ли и в открытиях в Хваловой и остальных пещерах искать подобный похоронный ритуал. Жалко, что большая часть антропологического материала из словацких пещер в прошлом была уничтожена. Остается открытым вопрос, почему мы встречаем скелетные остатки пилинской культуры пока только в пещерах. В заключении автор утверждает, что находка человеческих скелетов в 1820 году документирует по времени впервые удостоверенное ритуальное пещерное погребение на территории средней Европы.

Die Höhle von Chvalová und die Höhlenbegräbnisstätten im südslowakischen Karst

Juraj Bárta

In den südlichen Ausläufern des Slowakischen Karstes, im Kataster der Gemeinde Chvalová, Bez. Šafárikovo, befindet sich eine einsame Kalkinsel. Im Jahre 1810 wurde hier durch Zufall eine cca 70 m lange Höhle entdeckt. In demselben Jahre waren aussergewöhnlich starke Niederschläge und die angesammelten Wassermengen durchbrachen eine bisher unbekannte Oeffnung, von welcher man nachträglich feststellte, dass sie vermauert war. Dieser Entdeckung wurde jedoch keine besondere Aufmerksamkeit gewidmet. Im Jahre 1820 wurde in einer grösseren Entfernung von der erwähnten Oeffnung eine weitere entdeckt. Diese war ebenfalls durch

Kalkblöcke vermauert. Damals liess Szentmiklósy in der Höhle graben. An der Stelle der heutigen Skeletthalle wurden bei den Ausgrabungen 19 Menschenskelette gefunden. Die Skelette waren im Halbkreise bestattet und etwas weiter, bei der Wand, befanden sich zwei Kinderskelette. Den Funden widmete man keine Aufmerksamkeit. Im Jahre 1910 durchführte A. Nyári in der Höhle Forschungen und fand in derselben Scherben, welche er mit den Funden von Aggtelek verglich. Nyári machte jedoch in der erwähnten Beschreibung keine genauere Kultureinreihung. Einige Autoren berufen sich auf irgendein Manuskript und führen an, dass die Skelette von der Höhle in Chvalová in Hockerlage um die Feuerstätte bestattet waren, wie das in der Neolithperiode der Brauch war. Das Archäologische Institut der Slowakischen Akademie der Wissenschaften in Nitra durchführte im November des Jahres 1954 in der Höhle von Chvalová eine Revisionsforschung, um die Siedlungs- und Bestattungsproblematik zu klären. Auf Grund der Messungen und des geomorphologischen Studiums der Umgebung, schrieb der Autor die Höhle von Chvalová dem Abhang-Typus zu. Die archäologischen Forschungen ergaben hier in der Skeletthalle, im Gang der Seufzer, sowie in der isolierten kleinen Höhle Mincovňa, Bükker Pilinyer Keramik. Die Forschungen in der isolierten kleinen Höhle Mincovňa stellten, ausser den bükker und pilinyer Funden, auch mittelalterliche Besiedlung fest. Am bemerkenswertesten ist die Entdeckung einer Falschmünzer Werkstatt, in welcher ungarische Matthias-Corvinus-Denare aus dem 15. Jahrhundert gefälscht wurden. Die erwähnten Forschungen berichtigen die bisherige Ansicht, dass die Höhle eine Höhlenbegräbnisstätte aus der Neolithperiode war. Nachdem hier auch pilinyer Reste festgestellt wurden, kann das Vermauern nur jünger als neolithisch sein. Der Autor schreibt deshalb die anthropologischen Funde, im Zusammenhange mit der gefundenen Keramik, der entwickelten pilinyer Phase, zu Beginn der Hallstattperiode zu. Die Funde aus der Höhle von Chvalová sind etwas älter, als die Funde aus der Höhle Silická Ľadnica.

Weiter überwertet der Autor die bisherigen anthropologischen Funde aus den Höhlen der Südostslowakei. Er schliesst daraus, dass man den grössten Teil der Pilinyer Kultur zuschreiben kann. Der Kultus der Anthropophagie, welcher jüngst in der Höhle Majda-Hrašková bei Silica festgestellt wurde, lässt die Frage aufkommen, ob man auch in den Funden von Chvalová und weiteren Höhlenfunden einen ähnlichen Begräbnisritus suchen kann. Leider wurde der grösste Teil des anthropologischen Materials der slowakischen Höhlen in der Vergangenheit vernichtet. Es bleibt die Frage, weshalb wir bisher Skelettreste der Pilinyer Kultur bloss in Höhlen finden. Schliesslich stellt der Autor fest, dass der Fund von Menschenskeletten aus dem Jahre 1820, zeitlich den ersten Fund einer ritualen Höhlenbegräbnisstätte auf dem Gebiete Mitteleuropas dokumentiert.

Uebersetzt von L. Kramerová

Krajské múzeum v Bojniciach

Výskum na žiarovom pohrebišti zo starej doby železnej vo Veľkých Hostiach

JOZEF PORUBSKÝ

Lužické popolnicové pole vo Veľkých Hostiach (o. Bánovce nad Bebravou) sa nachádza na návrší lesa Chrástok, 1 km južne od obce.

Odkryvom staroslovanskej mohyly sa prišlo na lužické popolnicové hroby, horizontálne rozmiestené pod mohylovým násypom. Výskumom sa zistilo, že tieto hroby sú časťou rozsiahlejšieho lužického popolnicového poľa, šíriaceho sa návrším lesa (tab. I).

Na pomerne malej preskúmanej ploche o 270 m² sa našlo a vyzdvihlo 34 lužických žiarových hrobov, resp. hrobových celkov o väčšom počte nádob, pričom sa prišlo aj na objekty neolitické, patriace potiskej kultúre.

V násype slovanskej mohyly I okrem žiarového slovanského hrobu 1 (pozri ďalej slovanský mohylník) sa našli menšie skupiny črepov (obj. 2—41) s nedopálenými ľudskými kostičkami a uhlíkmi, nepravidelne rozmiestené v celom násype. Dostali sa tam sekundárne z porušených hrobov lužického popolnicového poľa, na ktorom bola mohyla vybudovaná.

Opis hrobov:

H r o b I[1] (42[2]) tvorila skupina dvoch popolnic prikrytých misami a hrniec. Z nich popolnica Ia (42a) bola dvojkónická väčšia nádoba s maximálnou výduťou uprostred a s valcovitým hrdlom. Mala 2 ulomené uchá. Steny sú 5—7 mm hrubé, z jemne hliny premiešanej s drobnými zrnami piesku, vypálením na vnútornej stene červené, na vonkajšej čiernošedé. Na výduti bola ornamentovaná širokými kruhovitými žliabkami a malými jamkami vedľa nich. Zapustená bola do podložnej sprašovej vrstvy do hĺbky 0,50 m. Pre značné porušenie sa nedala rekonštruovať. Jej obsahom boli zvyšky nedopálených ľudských kostičiek. Prikrývala ju misa obrátená dnom nahor, vysoká 190 mm, priemer ústia (v ďalšom texte P. ú.) 220 mm a priemer dna (v ďalšom texte P. d.) 90—95 mm. Mala šikmé steny, bez hrdla, horný okraj šikmo dovnútra zahnutý, červenastej farby, bez ornamentu. Vedľa popolnice bol hrniec obrátený dnom nahor, v. 225 mm, P. ú. 175 mm, P. d. 100 mm, s nízkym mierne prehnutým hrdlom, s výduťou uprostred a s dvoma uchami spájajúcimi horný okraj hrdla s dolným. Farba hrnca hnedočervená, bez ornamentu. Dnom siahal do hĺbky 0,50 m. Ďalšia popolnica bola v bezprostrednej blízkosti predchádzajúcich nádob. Pre značné porušenie sa nerekonštruovala. Jej črepy sú 5—8 mm hrubé, dobre vypálené, tmavošedej farby, so zvislým široko žliabkovaným ornamentom. Obsahom popolnice boli zvyšky nedopálených ľudských kostičiek. Zapustená bola do podložnej vrstvy do hĺbky 0,50 m. Prikrývala ju misa obrátená dnom nahor, značne porušená (nerekonštruovaná). Mala tenké steny hnedej a červenastej farby, bez ornamentu.

H r o b II (43) pozostával z popolnice, misy a z malej vázy, vloženej do popolnice. Dvojkónická amforovitá popolnica je 180 mm vysoká, P. d. 110 mm, P. ú. pre chýbajúcu časť sa nedal presne zistiť. Má pomerne veľkú výduť uprostred, hrdlo mierne kužeľovité, 1 ucho v hornej časti výdute, druhé chýba. Je vypálená, hnedočervenej farby, bez ornamentu. Dnom siahala do hĺbky 0,45 m. Obsahovala nedopálené zvyšky ľudských kostí. Prikrývala ju misa obrátená dnom nahor. Mala šikmé steny, okraj ústia dovnútra zahnutý, tmavošedej farby. V popolnici sa našla aj dvojkónická vázička o v. 80 mm, P. ú. 64 mm, dno skoro neznateľné, výduť pod stredom, hrdlo valcovité, 2 uška spájajú stred hrdla s hornou časťou výdute. Je z jemnej hliny, v hornej časti do červena vypálená, v dolnej tmavošedá. Ornament tvoria dva vodorovné rady dvojitých žliabkov na hrdle, medzi uchami žliabky polkruhovité. Od žliabkovaných úch idú zvisle dva zväzky čiar.

Hrob III (44) tvorí popolnica, misa a šálka. Popolnicou je hrniec o v. 200 mm, P. ú. 155 mm, P. d. 105 mm. Zapustený bol plytko do vrchnej tmavej vrstvy do hĺbky 0,20 m. Má miernu výduť uprostred, hrdlo nepozorovať — splýva s krivkou steny, 2 polkruhovité veľké uchá spájajú horný okraj hrdla s dolným. Je do červena vypálený, bez ornamentu. Obsahoval zvyšky nedopálených ľudských kostičiek. Prikrývala ho misa so šikmými stenami, bez hrdla, s horným okrajom dovnútra zahnutým a s dvoma malými uchami. Je značne porušená, nerekonštruovaná, rozmery nezistené. Hlina premiešaná drobnými zrnkami piesku, vypálená, šedej farby, bez ornamentu. K stene popolnice bola ústím priložená malá šálka o v. 45 mm, P. ú. 95, P. d. 35 mm. Steny šikmé, bez hrdla. 1 uško spája horný okraj hrdla so stredom steny. Je z jemnej hliny, tenkostenná, vypálená, hnedočervenej farby, bez ornamentu (tab. V, 2). Vedľa popolnice sa našlo niekoľko uhlíkov.

Hrob IV (45) pozostával z popolnice prikrytej misou. Obidve nádoby boli veľmi porušené — rekonštruovať sa nedali. Na črepoch popolnice pozorovať zvislý žliabkovaný ornament s plytkými jamkami. Hĺbka dna hrobu 0,40 m. Vedľa popolnice bola hromádka nedopálených ľudských kostičiek.

Hrob V (46). Dvojkónická popolnica — amfora má najväčšiu výduť pod stredom, hrdlo valcovité, vzpriamené. Medzi dvoma uchami v dolnej časti hrdla je po jednom výčnelku na výduti. Podobne menšie dva výčnelky sú na okraji ústia hrdla. Výduť je zvislo žliabkovaná, sfarbenie čiernošedé a červenkasté. V. = 19 cm. Obsahovala zvyšky nedopálených ľudských kostičiek (tab. II, 1). Hĺbka hrobu 0,50 m. Misa prikrývajúca popolnicu bola značne porušená, nerekonštruovateľná, mala šikmé steny bez hrdla, s horným okrajom dovnútra zahnutým, tmavošedú farbu, bez ornamentu. Vedľa popolnice bol menší hrniec o v. 145, P. ú. 150—170, P. d. 70 mm. Hrdlo mal skoro neznateľné, horný okraj trocha von rozšírený, 2 ušká na hrdle výduť miernu, bez ornamentu, červenkastej farby, povrch drsný. Bol bez nálezov.

Hrob VI (47). Značne porušenou popolnicou bol menší hrniec z vypálenej hliny premiešanej drobnými zrnkami piesku, červenkastej farby, bez ornamentu. Prikrytý bol misou, rozpadnutou na mnoho drobných črepov. Obsahoval zvyšky nedopálených ľudských kostičiek. Umiestený bol v hĺbke 0,40 m.

Hrob VII (48) pozostával z popolnice a z dvoch malých vázičiek v nej. Výška popolnice 155, P. ú. 95 a P. d. 80 mm, hĺbka hrobu 0,45 m. Výduť má pod stredom, hrdlo kužeľovité, pri ústí niečo málo von vyhnuté. Dve ušká spájajú dolný okraj hrdla s hornou časťou výdute. Je tmavošedej a hnedočervenkastej farby, bez ornamentu (tab. II, 2). Obsahom popolnice boli zvyšky nedopálených ľudských kostičiek a 2 vázičky. Z nich jedna (VIIa—48a) je znútra ornamentovaná zväzkami šikmých a kruhových žliabkov (nerekonštruovaná). Druhá (VIIb—48b) je dvojkónická s výduťou uprostred a s kužeľovitým hrdlom. Na ňom je 5 vodorovných žliabkov a zväzky zvislých žliabkov idúcich k maximu výdute. Je 60 mm vysoká, P. d. 35 mm, hrdlo porušené. Farby je tmavošedej.

Hrob VIII (49) pozostával len z niekoľkých hrubostenných nerekonštruovateľných črepov s drsným povrchom hnedočervenej farby, bez ornamentu. Zapustený bol do podložnej vrstvy do hĺbky 0,50 m.

Hrob IX (50). Popolnicou je dvojkónická nádoba bez hornej časti. Zachovala sa výduť a dolná časť so šikmými stenami. Je hrubostenná, šedej farby, bez ornamentu. P. d. 100 mm, hĺbka hrobu 0,40 m. Obsahovala zvyšky nedopálených ľudských kostičiek.

Hrob X (52) tvorilo niekoľko črepov, uhlíkov a popol v hĺbke 0,30 m. Hrob sa nachádzal na okraji priehlbne okolo obvodu mohyly a tým bol porušený.

Hrob XI (53) pozostával z popolnice, misy, vázičky a šálky. Popolnicou je dvojkónická veľká amfora o v. 400 mm, P. ú. 280. mm, P. d. nezistený, hĺbka hrobu 0,50 m. Výduť má uprostred, hrdlo kužeľovité. Na jej dolnom okraji sú 4 malé ušká, 2 a 2 proti sebe a 4 výčnelky tiež 2 a 2 proti sebe. Vypálená na vnútornej stene do červena, zvonku sfarbená čiernošedou hlinkou. Ornament pozostáva zo zvislých širokých žliabkov na hornej časti výdute a z kruhových žliabkov o priemere 50 mm pod každým uškom. Obsahovala zvyšky nedopálených ľudských kostičiek a šálku (tab. IV, 2). Táto je 45 mm vysoká, P. ú. 80, P. d. 23 mm. Je dvojkónická, výduť má uprostred, hrdlo vzpriamené, pri ústí trocha rozšírené. Ucho vyčnieva na horný okraj hrdla a spája ho s dolným okrajom. Na výduti má zvislo rytý čiarkovaný ornament a tri trojité malé výčnelky. Je tenkostenná, čiernošedej farby. Popolnicu prikrývala veľká misa, značne porušená, takže rozmery sa nedali zistiť. Mala šikmé steny,

bez hrdla, horný okraj dovnútra zahnutý mal dva malé ostré výčnelky a malé uško pod nimi. Je červenej a tmavošedej farby. Bez ornamentu. Vedľa popolnice bola menšia, značne porušená vázička, dvojkónická, s výduťou uprostred, so zvisle rytým šrafovaným ornamentom, farby je čiernošedej.

Hrob XII (54). Popolnicou je dvojkónická amfora, vysoká 230 mm, P. ú. 185, P. d. 120 mm. Výduť má uprostred, v dolnej časti valcovitého hrdla sú 2 uchá (tab. IV, 1). Je bez ornamentu. V popolnici bolo vedľa zvyškov nespálených ľudských kostičiek torzo železného nožíka, značne zhrdzaveného, a bronzová ihlica z hranolovitej 4-stennej tyčinky, š. steny 3 mm, bez hlavice, hrotu a bez ornamentu. Je porušená, bez jadra, s hrubou vrstvou patiny. Popolnicu prikrývala misa nezistených rozmerov, značne porušená, hnedočervenej a tmavošedej farby.

Hrob XIII (55). Popolnica nezisteného tvaru a rozmerov obsahovala zvyšky nespálených ľudských kostičiek, zapustená do podložnej vrstvy do hĺbky 0,50 m. Jej črepy sú vypálené do hnedočervena, bez ornamentov.

Hrob XIV (56) tvoria dve hrncovité nádoby, misa a šálka. Popolnicou je porušený hrniec, chýba mu hrdlo a uchá. Má hrubé dno, steny s drsným povrchom, materiál obsahuje zrnká piesku, vypálený je do červena. Zapustený bol do podložia do hĺbky 0,50 m. Obsahoval nedopálené ľudské kostičky. Hrniec prikrývala misa o v. 120, P. ú. 295, P. d. 105 mm. Steny má šikmé, bez hrdla, horný okraj dovnútra šikmo zahnutý, bez ornamentu, hnedej farby s tmavými fľakmi. K stene popolnice bola priložená šálka (tab. V, 2) o v. 40 mm, P. ú. 95, P. d. 35—40 mm. Má šikmé steny, jedno ucho od okraja ústia do stredu šálky. Bez ornamentu, hnedej farby. Vedľa popolnice bol hrniec, značne porušený, nezisteného tvaru, vypálený do červena, bez ornamentu.

Hrob XV (58) obsahoval niekoľko čriepkov, uhlíky a dva amorfné kremence. Bol v hĺbke 0,50 m.

Hrob XVI (59). Popolnicou (tab. II, 4) je dvojkónická amfora, v. 275, P. ú. 190, P. d. 120 mm. Najväčšiu výduť má uprostred, na dolnom okraji kužeľovitého hrdla sú dve uchá. Je hrubostenná, vypálená, šedočervenej farby, bez ornamentu. Dnom siahala do hĺbky 0,50 m. Obsahom popolnice boli zvyšky nedopálených ľudských kostičiek, bronzová ihlica a 4 náušnice. Bronzová ihlica má profilovanú hlavicu o dĺžke 10 mm, na nej 4 ostro vrezané vodorovné žliabky s troma krúžkami, z ktorých prostredný — najväčší — je zvislo šrafovaný. Ornament pod hlavicou tvorí rytý závit prerušený niekoľkými radmi šikmých rytých šrafov. Je zeleno patinovaná, jadro má slabé, hrot ulomený, jej hrúbka je 3 mm. Dve bronzové náušnice sú z tenkej tyčinky, okrúhle, o priemere 30 a 32 mm, po bokoch majú ostré hrany, konce ulomené. Ďalšie 2 náušnice z tenkého drôtu, bronzové, okrúhleho tvaru, sú značne porušené. Popolnicu prikrývala dvojkónická misa o rozmeroch v. 165, P. ú. 310, P. d. 150 mm. Maximálnu výduť má nad stredom, hrdlo rovné, pri ústi trocha von vyhnuté, 2 uchá spájajú výduť s okrajom ústia. Je vypálená, tmavošedej farby, bez ornamentu (tab. III, 4). Vedľa popolnice bola menšia nádobka, značne porušená, nezistenej formy.

Hrob XVII (60). Urnou bola dvojkónická nádoba s chýbajúcou hornou časťou. Mala hrubostenné črepy tmavošedej farby. Obsahovala zvyšky nedopálených ľudských kostičiek. Zapustená bola do podložnej vrstvy do hĺbky 0,50 m.

Hrob XVIII (61) tvorilo niekoľko hrubostenných črepov bez ornamentu a uhlíky. Hĺbka hrobu 0,40 m.

Hrob XIX (62). Medzi hrubostennými črepmi z menšej dvojkónickej nádoby, vypálenými do červena, bez ornamentu, boli 2 nedopálené ľudské kostičky v hĺbke 0,40 m.

Hrob XX (63) pozostával z veľkej popolnice a z 2 menších váz vedľa nej. Dvojkónická popolnica má maximálnu výduť pod stredom, vysoké valcovité hrdlo s rovnými stenami. Miesto úch má 3 výčnelky niečo pod maximálnou výduťou. Jej výška je 340 mm, P. ú. 295, P. d. 150 mm. Steny má z jemnej hliny, dobre vypálenej, znútra červenej, zvonku čiernošedej farby. Obsahovala zvyšky nespálených ľudských kostičiek (tab. V, 1). Dnom siahala do hĺbky 0,60 m. Vedľa nej bola dvojkónická menšia váza, poškodená (nerekonštruovaná), čiernošedej farby, ornamentovaná zvislo rytými šrafmi, a ďalšia váza, dvojkónická, o v. 120 mm, P. d. 60 mm, s porušeným kužeľovitým hrdlom s dvoma uškami spájajúcimi stred hrdla s výduťou, ktorá je uprostred nádoby. Je tenkostenná, čiernošedej farby. Ornament tvoria šikmé ryté čiarky na výduti, na ktorej sú 4 useknuté výčnelky 2 a 2 proti sebe.

Hrob XXI (64). Dvojkónická popolnica bola zhora silne stlačená a značne porušená. Hrubé črepy boli znútra červeno vypálené, zvonku tmavošedé, bez ornamentu. P. d. 160 mm. Obsa-

hovala zvyšky nedopálených ľudských kostičiek. Dnom siahala do hĺbky 0,50 m.

Hrob XXII (66). Dve nádoby boli značne poškodené (nerekonštruované). Na jednej sa zistil dvojkónický tvar, tmavošedé sfarbenie, bez ornamentu. Treťou nádobou bol džbán s rovným hrdlom a okrajom trocha von vyhnutým, výduť mal uprostred. Ucho vychádza od horného okraja najprv trochu nad ústie, potom prekleňuje hrdlo a na jeho dolnom okraji sa pripája k výduti. Výduť je ornamentovaná zvislými širšími žliabkami. Je čiernošedej farby (tab. IV, 2). Hrob bol v hĺbke 0,40 m.

Hrob XXIII (67). Veľká dvojkónická popolnica uprostred s výduťou o priemere 350 mm. Hrdlo porušené — chýba. Na jednom črepe bolo menšie ucho na dolnom okraji hrdla. Dno má priemer 130 mm. Ornament tvoria šikmé širšie žliabky na výduti. Dnom siahala do hĺbky 0,50 m.

Hrob XXIV (68). Dvojkónická popolnica bola značne porušená (nerekonštruovaná). Na jej črepoch červenkastej farby boli dve malé ušká. Medzi črepmi popolnice sa našli tenkostenné črepy z malej nádobky. Popolnicu prikrývala dvojkónická misa s hrdlom slabo prehnutým, s dvoma uškami a s výduťou uprostred. Vedľa urny boli dve menšie nádoby nezistených tvarov šedej a špinavočervenkastej farby, bez ornamentu. Hĺbka hrobu 0,40 m.

Hrob XXV (69) tvorila menšia dvojkónická popolnica s porušeným hrdlom. Na výduti mala zvislý, široko žliabkovaný ornament čiernošedej farby. Prikrývala ju misa so širokými stenami, s okrajom dovnútra zahnutým. Steny mala hrubé, červenošedej farby, bez ornamentu Na jednom črepe bolo väčšie ucho. Obsah hrobu tvorili zvyšky nespálených ľudských kostičiek. Hĺbka hrobu 0,50 m.

Hrob XXVI (70) bol najväčším skupinovým hrobom na pohrebišti. Pozostával z väčšej amforovitej popolnice, z malej nádobky v nej, zo siedmich hrncov a z dvoch misiek. Dvojkónická popolnica — v. 270, P. ú. 240, P. d. 130—140 mm — má výduť pod stredom a široké valcovité hrdlo. Dno oproti ústiu je skoro o polovicu menšie. Celá nádoba je neforemná, hrubostenná, hnedej farby, bez ornamentu. Obsahovala zvyšky nedopálených ľudských kostičiek a črepy z menšej nádobky s malým uškom. Bola v hĺbke 0,60 m. Hrniec (tab. III, obr. 1) bol vedľa popolnice o rozmeroch v. 270 mm, jedna jeho stena je nižšia — 250 mm, P. ú. 200, P. d. 110 mm. Výduť má v hornej štvrtine, hrdlo nízke, málo prehnuté s 2 trojuholníkovými výčnelkami na okraji ústia hrdla proti sebe. Dve masívnejšie uchá spájajú horný okraj hrdla s dolným. Je vypálený, tmavohnedej farby, bez ornamentu. Obsahoval drobné nespálené ľudské kostičky. Ďalší hrniec (tab. III, obr. 2) v. 170, P. ú. 160, P. d. 90 mm má miernu výduť uprostred, nízke, slabo znateľné hrdlo, ktoré prekleňujú dve uchá. Na lome črepov vidieť zrnká piesku, je vypálený, červenkastej farby, bez ornamentu. Vo vnútri bolo niekoľko ľudských kostičiek. Vedľa neho bol hrniec (XXVIc—70c) s chýbajúcou hornou časťou, mal do červena vypálené steny, bez ornamentu. Hrniec (XXVId—70d) v. 170, P. ú. 150—180, P. d. 90 mm má miernu výduť nad stredom, nízke slabo znateľné hrdlo s ulomenými uchami, vypálený, hnedočervenej farby, bez ornamentu. Hrniec (XXVIe—70e) je porušený, chýba mu horná časť, priemer dna 110 mm. Hrubostenné črepy sú hnedočervenej farby, bez ornamentu. Prikrývala ho misa červenej farby, bez ornamentu, porušená. V ňom sa našli zvyšky nespálených ľudských kostičiek. Hrniec (XXVIf—70f) bez hornej polovice, hrubostenný, vypálený, zvonku i znútra sfarbený žltočervenkastou hlinkou. V ňom bol miska so šikmými stenami (tab. III, 3) a bez hrdla, horný okraj dovnútra zahnutý, jedno ulomené uško uprostred steny. Je tenkostenná, jemne vypracovaná, vypálená, sfarbená červenou hlinkou. V tomže hrnci sa našli aj črepy zo šálky. Jeden črep so žliabkovaným ornamentom bol tuhovaný. Siedmy hrniec (XXVIh—70h) s chýbajúcou hornou polovicou je hrubostenný, hnedočerveno sfarbený, bez ornamentu. Všetky hrnce boli v tej istej hĺbke ako popolnica — 0,60 m.

Hrob XXVII (71) bol značne poškodený, nádoby rozpadnuté na drobné kúsky. Medzi nimi sú črepy s okrajom dovnútra zahnutým, pravdepodobne z misy. Na ich lomoch pozorovať zrnká piesku, sú hnedej farby, bez ornamentu. Hrob bol v hĺbke 0,40 m.

Hrob XXVIII (72) tvorila skupina uhlíkov.

Hrob XXIX (73). Popolnica bola značne poškodená, rozpadnutá na drobné kúsky, nezisteného tvaru. Tenkostenné vypálené črepy červenej farby boli bez ornamentu. Medzi črepmi boli 2 ľudské nedopálené kostičky. Hrob bol v hĺbke 0,40 m.

Hrob XXX (74) pozostával z popolnice a z malej vázičky v nej. Amfora (tab. III, obr. 3) v. 240, P. ú. 200, P. d. 110 mm, má výduť uprostred, hrdlo valcovité, dve uchá spájajú stred

hrdla s jeho dolným okrajom. Ornament tvoria zvislé žliabky na výduti a polkruhovité žliabky nad výčnelkami na výduti a pod dolným okrajom hrdla rad malých jamôk. Znútra je červenkastá, zvonku tmavošedá až čierna. Obsahovala zvyšky nespálených ľudských kostičiek, vázičku a bronzovú ihlicu. Vázička je dvojkónická, výduť má uprostred, hrdlo kužeľovité. Dve ušká spájajú dolný okraj hrdla s výduťou. Na nej je zvislý žliabkovaný ornament. Je tenkostenná, čiernošedej farby. V. 95, P. ú. 75, P. d. 40 mm. Bronzová ihlica je 173 mm dlhá, 3 mm hrubá. Má miskovitú hlavicu o priemere 16 mm. Je zahrotená. Ornament tvorí jemne rytý závit pod hlavicou v dĺžke 30 mm, prerušený je malou guľôčkou s 3 radmi šikmých rytých krátkych čiar. Je jemne zeleno patinovaná.

Hrob XXXI (75). Popolnica je značne porušená, horná časť nerekonštruovateľná. Je hrubostenná, znútra červenkastej farby, zvonku čiernošedej. Na výduti ornamentovaná zvislým žliabkovaním. Vedľa zvyškov nedopálených ľudských kostičiek obsahovala malú šálku a bronzovú ihlicu. Šálka má v. 60 mm, P. ú. 100, P. d. 40 mm, šikmé steny bez výdute a bez hrdla. Miesto úch má výčnelky uprostred stien. Steny má tenké, hnedej farby, bez ornamentu (tab. V, 2). Bronzová ihlica bez ulomeného hrotu je dlhá 65 mm a 3 mm hrubá. Má guľovitú hlavicu o priemere 7—8 mm. Je bez ornamentu, zeleno patinovaná.

Hrob XXXII (76). Popolnicou je čiastočne rekonštruovaná menšia dvojkónická amforka s výduťou uprostred, horná časť chýba. Je červenej farby, bez ornamentu. Boli v nej zvyšky ľudských kostičiek a pazúrikový úštep.

Hrob XXXIII (77) pozostával z popolnice a misy. Popolnica bola silno stlačená, rozpadnutá na drobné črepy, nerekonštruovateľná. Na črepoch je žliabkovaný ornament. Steny sú znútra červenkasté, zvonku čiernošedé. Obsahovala zvyšky nespálených ľudských kostičiek, rozbitú misu so šikmými stenami, bez hrdla, s horným okrajom dovnútra zahnutým. Vypálená, šedej farby, bez ornamentu. Hĺbka hrobu 0,40 m.

Hrob XXXIV (78). Popolnica silne porušená, nerekonštruovaná. Medzi hrubými črepmi červenkastej farby a bez ornamentu boli 2 nedopálené ľudské kostičky. Hrob bol v hĺbke 0,40 m.

Na preskúmanej časti pohrebiska sa zatiaľ neprišlo na žiarovište, kde mŕtvych spaľovali. Doklady spaľovania sa zistili na kostičkách všetkých popolnicových hrobov a uhlíkoch medzi nimi, kým popol splynul so zemou. V niektorých popolniciach sa našlo len niekoľko málo kostičiek alebo tieto úplne chýbali, čo nasvedčuje tomu, že kosti mŕtveho boli žiarom úplne strávené. Všetky popolnicové hroby boli zapúšťané do podložnej žltej sprašovej vrstvy, do hĺbky od 0,40—0,60 m. Hrobové jamy sa nerozpoznali. Niekde sa našla skupinka zvyškov nespálených ľudských kostičiek i v blízkosti popolnice. Dosiaľ sa nezistilo, či sú to samostatné hroby alebo zvyšok, ktorý sa nevmestil do popolnice. Len zriedka boli popolnice otvorené, najčastejšie ich prikrývali misy obrátené dnom nahor; podobne menšie misky sa vkladali do urien, kde prikrývali nádobky. V niektorých hrobových skupinách boli hrnce prevrátené dnom nahor bez mís a niektoré s otvorom na dne. Najviac sa vyskytovali jednoduché hroby s jednou popolnicou, menej hroby skupinové s väčšou urnou a viacerými nádobkami rôznych druhov, pričom malé nádobky sa vkladali do urien alebo sa umiestili vedľa nich; našli sa i šálky priložené ústím k vonkajšej stene popolnice. Vyskytovali sa iba hroby ploché, umiestené horizontálne; hroby nad sebou sa nenašli. Vzdialenosť medzi nimi, resp. medzi hrobovými skupinami je rôzna, rozmiestenie dosť riedke a nepravidelné. Obsahom popolníc vedľa zvyškov nespálených ľudských kostičiek a uhlíkov boli menšie nádobky, najmä vo veľkých urnách a zriedkavejšími milodarmi boli bronzové ihlice, v jednom prípade sa našlo torzo železného nožíka.

Z hrobových nálezov najvýraznejšia je keramika rôznych druhov a pestrých foriem. Prevahu majú dvojkónické amforovité popolnice (tab. II, 1—4) so zaokrúhlenou výduťou uprostred alebo v dolnej časti. Hrdlá majú kužeľovité a valcovité s rovným alebo mierne von vyhnutým okrajom. Uchá spájajú dolný okraj hrdla s hornou časťou výdute, prevažne sú dve, zriedkavejšie štyri alebo vôbec chýbajú a nahradzujú ich výčnelky na výduti. Niektoré majú výzdobu jednoduchú, iné bohatšiu a sú aj urny bez ornamentov.

Popri amforovitých popolniciach nie v menšom počte sú zastúpené hrncovité nádoby (tab. III, 1—2) s prevládajúcim vertikálnym rozmerom. Dvojkónickosť oproti amforám je miernejšia, steny čiastočne vyduté uprostred alebo nad stredom, hrdlá slabo vyvinuté, nízke, rovno vzpriamené alebo splývajú s krivkou výdute. Dve uchá prekleňujú hrdlo a nechýbajú ani na jednom hrnci.

Misy (tab. III, 3—4) s prevládajúcim horizon-

tálnym rozmerom majú šikmé steny, hrdlo rovné alebo bez neho, okraj zahnutý dovnútra alebo von, dve uchá pri hornom okraji alebo jedno uprostred steny, tiež sú bez ornamentov.

Z drobnej keramiky sú zastúpené malé amforky-vázičky (tab. IV, 1—2), vkladané do urien alebo vedľa nich; formou sú celkom podobné vyššie opísaným amforám a sú bohato ornamentované.

Šálky (tab. V. obr. 2) umiestené v popolniciach i vedľa nich majú šikmé steny bez hrdla, uško spája horný okraj so stredom steny, niekde miesto ucha sú dva malé výčnelky uprostred stien. Vyskytla sa i dvojkónická šálka, s výduťou uprostred, s nízkym hrdlom a von vyhnutým okrajom; väčšie ucho vyčnieva nad horný okraj a prekleňuje hrdlo. Majú rytý a žliabkovaný ornament. Sériu keramických druhov dopĺňa dvojkónický džbán s vysokým uchom prekleňujúcim hrdlo.

Ornamentika vyššie opísaných keramických druhov je dosť jednotvárna: prevláda široko žliabkovaný ornament na výduti amfor, šikmý alebo zvislý, vyhotovený prstami. Časté sú polkruhovité i kruhové žliabky s malými jamkami a plochými kruhmi. Amforka z hrobu II (43a) má na hrdle 2 rady po 2 vodorovných žliabkoch, na výduti medzi uchami žliabky polkruhovité a 2 zvislé zväzky čiar pod žliabkovanými uchami. Častý je aj zvislo rytý ornament na drobnej keramike.

Veľkú pestrosť pozorovať na sfarbení keramiky. Pre nijaký keramický druh nemožno ustáliť nejakú typičnosť sfarbenia. Väčšina keramických výrobkov bola zvonku sfarbená hlinkou a len niektoré drobnejšie kusy, napr. vázičky boli tuhované. Na vnútornej stene sú vypálením červené, zvonku tmavošedé až čiernošedé, menej hnedé a hnedočervenkasté. Jedna miska z popolnice je zvlášť do červena vypálená a červenou hlinkou dokonale sfarbená. Hrncovité nádoby a šálky sú sfarbené prevažne hnedočerveno, hnedo a žltohnedo.

Na lome črepov pozorovať jemnú hlinu zmiešanú s drobnými zrnami piesku. Všetky nádoby sú v ruke hnetené. Niektoré sú neforemné a slabo vypálené, sú krehké a zvlášť vo vlhku a vo vode rýchlo sa rozpadávajú.

S tvarovou a farebnou pestrosťou je v zhode rozmernosť keramiky. Táto prechádza od nízkych 40 mm vysokých šálok cez vázičky a misy 80—190 mm vysoké k vyšším hrncom 200—300 mm a k vysokým amforám o výške až 400 mm.

Bronzový inventár z hrobov je pomerne chudobný. Zastúpené sú ihlice s hlavicou miskovitou, guľovitou a s profilovanou hlavicou kyjovitou. Sú väčšinou z valcovitej tyčinky 3 mm hrubej, v jednom prípade sa vyskytla ihlica zo 4-stennej hranolovitej tyčinky. Dĺžka v jednom prípade je 17 cm, ostatné sú porušené pre veľmi slabé jadro a veľkú krehkosť hrubšej zelenej patiny. Ornament pozostáva z tenkého rytého závitu pod hlavicou a zo zvislých a šikmých krátkych rytých čiarok. Iba v jednom prípade sa v hrobe našli 4 bronzové náušnice, z nich 2 a 2 rovnaké, z tenkej tyčinky, okrúhle, s voľnými koncami, bez ornamentu (tab. V). V jednom prípade sa našlo v popolnici torzo železného nožíka.

Na základe analýzy keramického a bronzového nálezového inventára patrí pohrebište k najmladšej lužickej fáze v halštate. Typickým dokladom tohto sú vysoké hrdlá amfor, mierne kónické, s výduťou v dolnej časti a so záchytmi niečo pod maximom výdute (tab. V); aj amfora s okrajom hrdla von vyhnutým a s výduťou v dolnej časti a menšia amforka s polkruhovitými žliabkami. Tak isto rytý, šrafovaný ornament, výčnelky a jamôčky ako častá ozdoba drobnej keramiky.

Porovnávajúc spôsob pochovávania a keramiku na lužickom pohrebišti vo Veľkých Hostiach s blízkymi lužickými žiarovými pohrebiskami v Krásnej Vsi, o. Bánovce nad Bebr., a v Partizánskom, javia sa určité rozdiely: kým na tamtých nachádzajú sa hroby skrinkové a hroby s kamennými kruhovými vencami, tu sa nevyskytujú. V nálezoch, najmä v Partizánskom, je veľká časť keramiky silne čierne tuhovaná, leštená, čo našej chýba. V Krásnej Vsi sa nachádzali hroby s mohylovým násypom s jedným i niekoľkými hrobmi a popri mladších keramických formách i formy staršie, tu sú iba hroby ploché s keramikou z najmladšej lužickej fázy v staršej dobe železnej.

---

[1] Prečíslované hroby.
[2] Pôvodné číslovanie.

Исследование на могильнике с трупосожжением ранней железной эпохи во Вельких Гостях

Иосиф Порубский

Археологический институт Словацкой Академии Наук исследовал в 1952 г. в районе села Вельке Госте, р. Бановце на Бебраве часть лужицкого могильника с трупосожжением поздней лужицкой стадии гальштата. На возвышенности в лесу, в 1 км к югу от села, сначала был вскрыт большой славянский курган, а под насыпью нашли лужицкий могильник.

На сравнительно небольшой исследованной площади в 270 кв. м были найдены 34 могилы с трупосожжением. Они были горизонтально разделены и углублены 40—60 см ниже уровня почвы. В большинстве случаев могилы были с одной урной, мало встречалось погребений группами. Обыкновенно урны были прикрыты мисками, а некоторые урны были перевернуты вверх дном. Небольшие сосуды были положены рядом с урнами или в урнах. Урны содержали остатки не совсем сожженных человеческих костей и в некоторых случаях бронзовые булавки.

Среди ритуальной керамики различных типов и формы были двухконические амфоры—урны с выпуклостью посередине или ниже средней части, в большинстве случаев, горло было коническое, цилиндрическое с ровным или отогнутым венчиком. Ручки соединяли горло с выпуклостью, обыкновенно были две, реже четыре ручки. Некоторые сосуди имели на выпуклости большие косые отростки. Стройные горшки имели небольшую выпуклость, мало развитое горло и две ручки. Миски имели косые стенки без горла, или были двухконические с отогнутым или внутрь загнутым краем. Небольшие вазы были похожи на урны, чашки имели гладкие косые стены, а также были двухконические. Орнаментация керамики больших размеров складывается из косых, отвесных или полукруглых широких желобков, сделанных пальцеми и из резных линий. Некоторые экземпляры были натерты, малые вазы были покрыты графитом.

Инвентарь бронзовых украшений был бедный. Он состоял из 4 булавок с дискообразной, круглой и дубинкообразной головкой, 4 круглых открытых височных колец и в одном случае из обломка железного ножа. Керамика и могильные приношения позволяют датировать могильник самой поздней лужицкой стадией гальштата.

Перевод Л. Красковской.

Forschungen am Brandgräberfeld aus der älteren Eisenzeit in Veľké Hoste

Jozef Porubský

Das Archäologische Institut der Slowakischen Akademie der Wissenschaften durchforschte im Jahre 1952 im Kataster der Gemeinde Veľké Hoste, Bez. Bánovce n. Bebr., einen Teil des lausitzer Brandgräberfeldes aus der jüngsten lausitzer Phase in Hallstatt.

Auf einer Waldanhöhe, 1 km südlich von der Gemeinde, wurde erst ein grosser slawischer Grabhügel abgedeckt und unter der Aufschüttung stiess man auf das lausitzer Gräberfeld.

Auf einer verhältnismässig kleinen durchgeforschten Fläche von 270 m² wurden 34 Brandgräber gefunden. Sie waren horizontal verteilt und 0,40—0,60 m tief unter die Erdoberfläche eingelassen. Im Übergewicht waren Gräber mit einer Urne, Gruppengräber waren wenig vorhanden. Gewöhnlich waren die Urnen mit Schüsseln zugedeckt und einige waren mit dem Boden hinauf gestülpt. Die kleineren Gefässe waren neben die Urnen gelegt, oder in die Urnen hineingelegt. Die Urnen enthielten Reste von nicht ganz verbrannten Menschenknochen und in einigen Fällen Bronzenadeln.

Bei der Ritual-Keramik verschiedener Arten und Formen waren bikonische Amphoren — Urnen mit einer Wölbung in der Mitte, oder unter dem mittleren Teil, im Übergewicht, die Hälse konisch, zylindrisch, mit einem geraden oder ausladenden Rand. Die Henkel verbinden die Hälse mit der Wölbung, gewöhnlich sind ihrer zwei, seltener vier. Einige haben auf der Wölbung grosse, schräge Warzen. Schlanke Töpfe haben eine stumpfe Wölbung, wenig entwickelte Hälse und zwei Henkel. Die Schüsseln haben schräge Wan-

dungen ohne Hals, oder sind sie bikonisch mit einem ausladenden oder nach innen gebogenen Rand. Die kleine Vasen ähneln den Urnen, die Tassen haben glatte, schräge Wandungen und sind auch bikonisch. Die Ornamente der grösseren Keramik sind durch schräge, senkrechte und halbkreisförmige breite Rillen, die mit den Fingern geformt sind, und durch gravierte Linien, gebildet. Einige Stücke hatten Tonaustrich, die kleineren Vasen waren graphitiert.

Das Inventar der Bronze-Beigaben ist spärlich. Es besteht aus 4 Nadeln mit teller-, kugel- und keulenförmigen Kopf, aus 4 runden, stabförmigen Schläfenringen mit losen Enden und in einem Falle aus dem Fragment eines eisernen Messers. Die Keramik und die Gräber-Beigagen lassen das Gräberfeld in die jüngste lausitzer Phase von Hallstatt einzuschätzen.

Uebersetzt von L. Kramerová

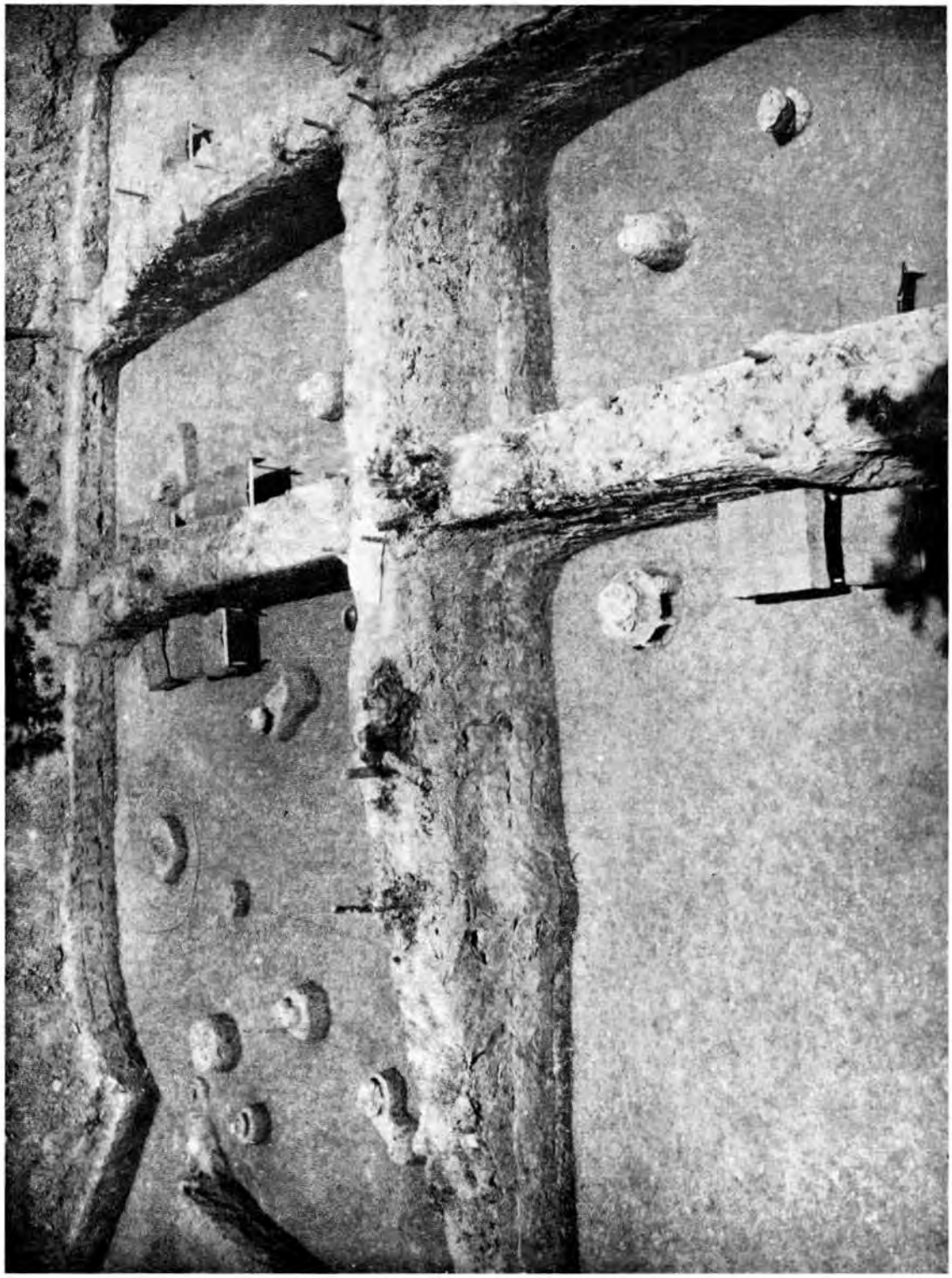

Tabuľka I. Veľké Hoste: Lužické popolnicové pole zo st. doby železnej pod mohylovým násypom.

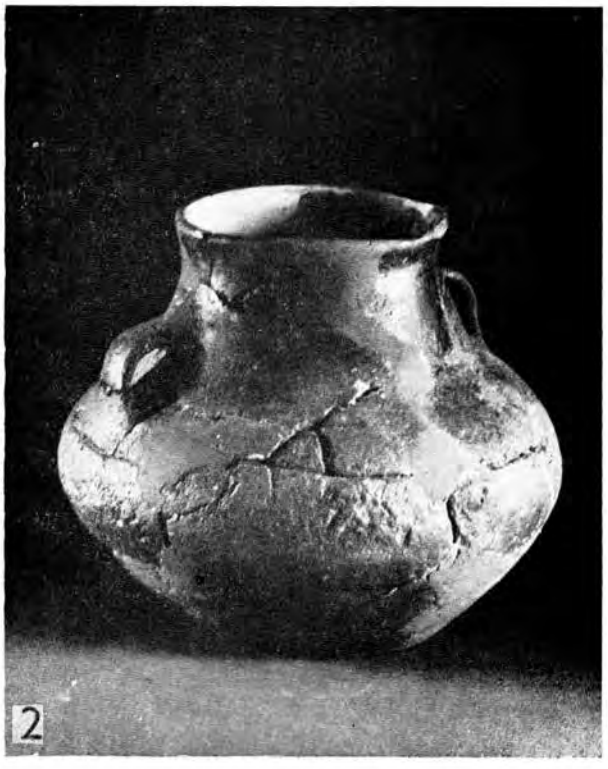

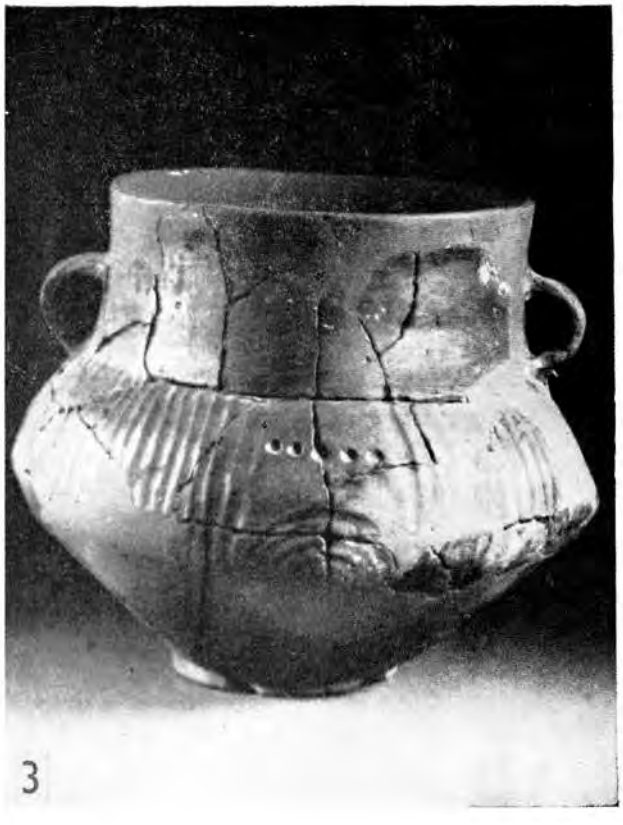

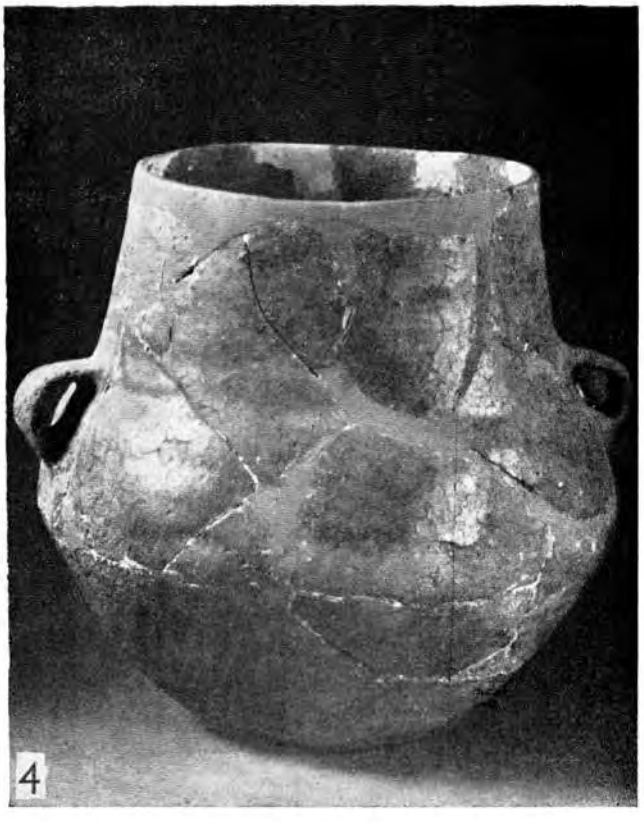

Tabuľka II. Veľké Hoste: 1 — hrob č. V (46); 2 — hrob č. VII (48); 3 — hrob č. XXX (74); 4 — hrob č. XVI (59). Foto J. Krátky.

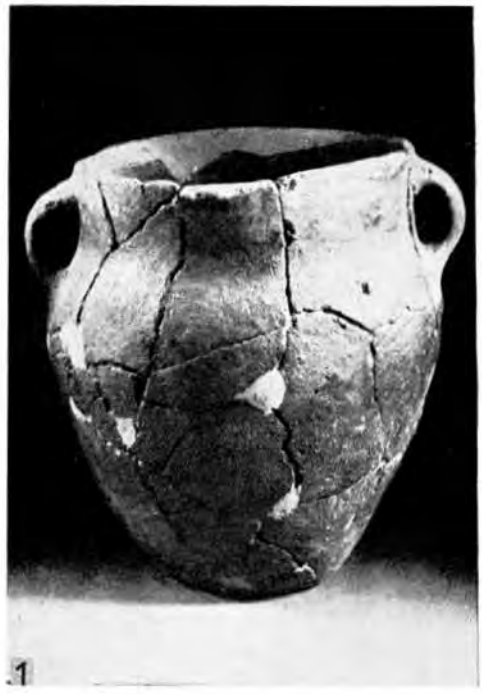

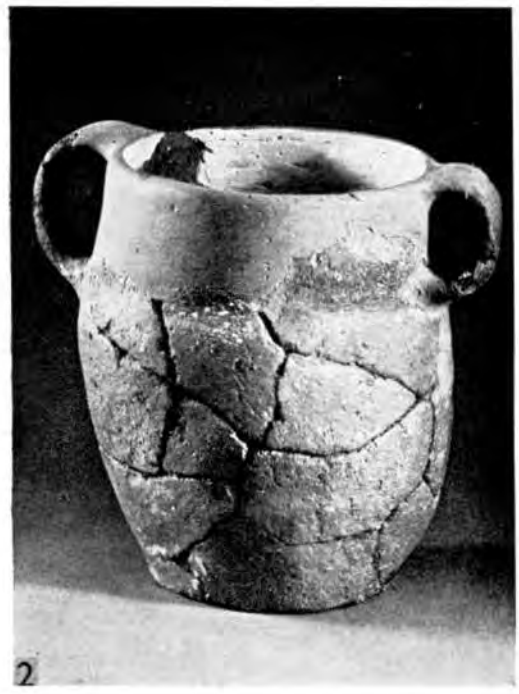

Tabuľka III. Veľké Hoste: 1 — hrob č. XXVI (70); 2 — hrob č. XXVI (70); 3 — hrob č. XIV (56) a hrob č. XXVI (70); 4 — hrob č. XVI (59). Foto J. Krátky.

Tabuľka IV. Veľké Hoste: 1 — hrob č. XII (54); 2 — hrob č. XI (53) a hrob č. XXII (66). Foto J. Krátky.

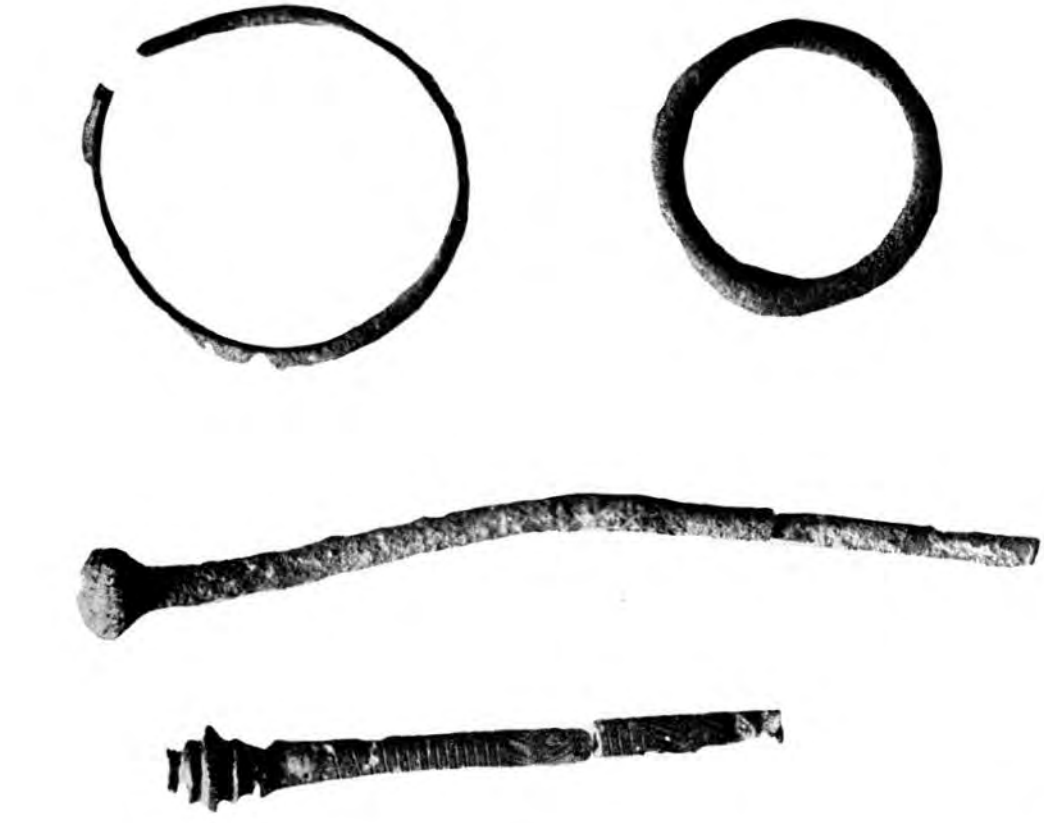

3

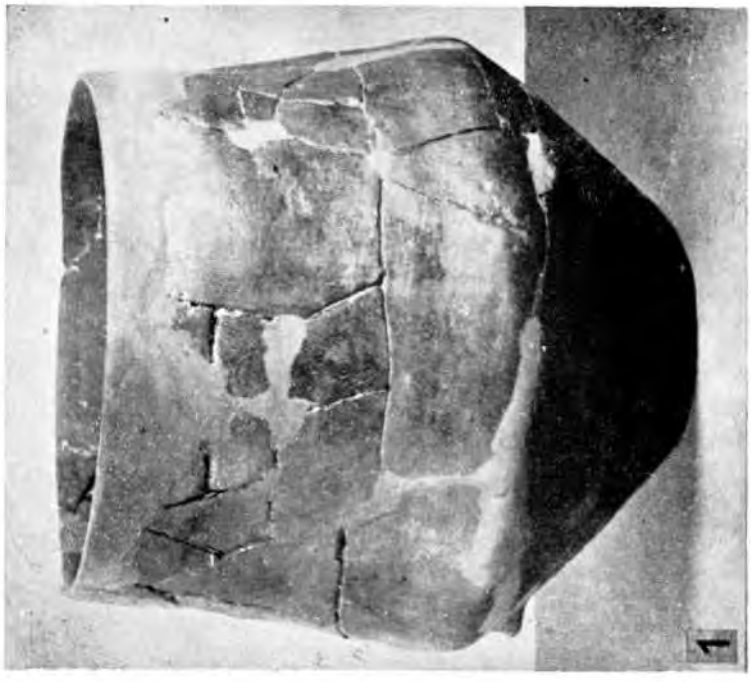

1

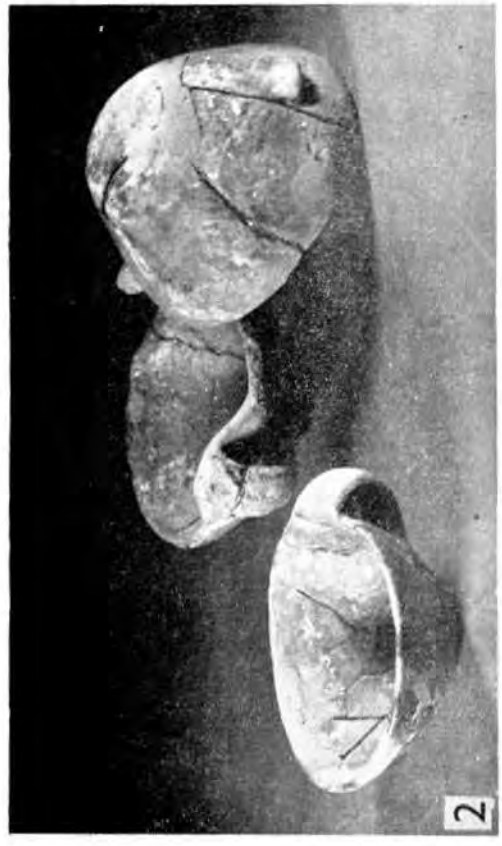

2

Tabuľka V. Veľké Hoste: 1 — hrob č. XX (63); 2 — hrob č. III (44), hrob č. XIV (56) a hrob č. XXXI (75); 3 — hrob č. XVI (59). Foto J. Krátky.

Archeologický ústav Slovenskej akadémie vied v Nitre

Halštatská a halštatsko-laténska osada pri Seredi

JOZEF PAULÍK

Typy stavieb

Úvod

Jedným zo sídlištných výskumov robených už v nových pracovných podmienkach v poslednom čase Archeologickým ústavom SAV bol výskum mladohalštatskej a halštatsko-laténskej osady pri Seredi, na Mačanských vŕškoch. Nálezisko, ktoré sa nachádza na piesočnatej dune pozdĺžného tvaru,[1] bolo objavené pri dobývaní piesku už r. 1951. Po prvých záchranných prácach r. 1952 (prof. Uhlár) bola systematicky odkrytá veľká halštatská sídelná jama a neúplne zachované iné objekty z toho obdobia (M. Buchvaldek).[2] R. 1953 bola odstránená buldozérom z veľkej časti povrchu duny černozem, čím bol umožnený spočiatku záchranný, neskôr systematický výskum na ploche o pribl. rozmeroch 14 000 m² (J. Paulík).[3] V nasledujúcom roku sa sústreďovala výskumná činnosť na záchranu najviac ohrozených objektov (J. Paulík) a dnes je nálezisko naďalej sledované (dr. J. Bárta). Základom tejto práce sú sídlištné objekty odkryté r. 1953 a 1954, ktorých opis a rozbor je len prvou časťou poznatkov získaných pri výskume oboch osád. Spracovanie keramického materiálu po kultúrnej stránke, ako aj celkové hodnotenie oboch osád v rámci pravekého vývoja juhozápadného Slovenska v mladšej dobe halštatskej a nasledujúcej bude urobené na inom mieste.[4]

Opis objektov

Sídlištný objekt č. I. Na miernom svahu severovýchodnej strany duny, v blízkosti vchodu do pieskoviska sa nachádza sídl. objekt č. I. Objekt je obdĺžnikového tvaru, zachytený na sv. strane 4. kolovými jamami („a", „b", „c", „d"), z ktorých 3 („a", „b", „c") sa zdajú smerodajné pre pôvodné rozmery a tvar obydlia (tab. 2). Kým kolovými jamami je vyznačená pomerne presne pravdepodobná dĺžka objektu, na šírku poukazuje iba mazanica, pochádzajúca z podlahy, nachádzajúca sa od čiary vymedzenej kolovými jamami smerom na JZ v približnej šírke 6 m. Objekt je orientovaný svojou dlhšou osou na SZ-JV. Kolové jamy korešpondujúce s jamami „a"—„c" sa na jz. strane nenašli, čo možno pripísať práci budozéra, ktorý na tomto mieste vnikol pomerne hlboko do piesočnatého podkladu (25 cm). Zistená dlážka nebola jednotne zachovaná, najviac bola porušená pri okrajoch objektu. Tu sa nachádzali len drobné úlomky mazanice, vypálenej do tehlovošeda, na jednej strane lícovanej, na druhej voľne sa odlupujúcej, a množstvo menších okruhliakov. Na dvoch miestach bola zistená úplne zachovaná dlážka (g, h). Približne v rohu objektu, tvorenom sv. a jv. stranou, nachádza sa kultúrna jama č. 4. 60 cm sz. od nej je ďalšia kultúrna jama č. 3. Mimo objektu, 1,5 m sv. od južnej časti strany tvorenej kolovými jamami sa nachádza kultúrna jama č. 6. Podobne mimo objektu, 55 cm severne od základnej kolovej jamy „c" sa nachádza do zeme zapustená pec. 40 cm sv. od pece sa objavili na hromade veľké kusy do červena vypálenej hliny, zapustené čiastočne do piesočnatého podkladu (č. 1). Podobne nahromadená hlina premiešaná mazanicou pochádza aj z dvoch miest vnútorného priestoru chaty („e, f"). Azda k objektu patrí, rozhodne však rešpektuje sv. stranu chaty menšia priekopa v smere SZ—JV. Pred sv. stranou objektu bola prerušená v celej dĺžke tejto strany, pričom jej prerušenie nebolo náhle, ale sa postupne vykliňovala a úroveň piesočnatého podkladu do-

siahla pred sz. rohom chaty pri hromade spálenej hliny.

Kultúrna jama č. 4 sa nachádza v jv. rohu objektu. Presne je to zhruba štvoruholník o rozmeroch 170 × 150 cm. Je hlboká 60 cm. Dno jamy je pomerne rovné, v strede čiastočne prehĺbené; výškový rozdiel medzi stredom dna a dnom pri stenách je najviac 5 cm. Steny tvoria s dnom 93°—95° uhol. Jama bola vyplnená čiernou pôdou premiešanou miestami pieskom. Črepy pochádzajú z nádob vyrobených v ruke; našli sa najmä pri stenách a na dne. Nálezy úlomkovitej mazanice sa sústreďovali v prvých dvoch vrstvách zdola. Podobne sa najmä v spodných dvoch vrstvách vyskytovali okruhliaky rôznej veľkosti a zvieracie kosti (tab. 4, obr. 4).

Kultúrna jama č. 3 je kruhového pôdorysu o priemere 120 cm. Dno má zaoblené, s voľným prechodom do stien. Hĺbka v strede 60 cm. Jama bola vyplnená čiernou pôdou, značne premiešanou pieskom (najmä pri stenách a na dne). Spodné vrstvy obsahovali úlomkovitú mazanicu, ako aj drobné okruhliaky z dlážky; je možné, že podlaha na okolí kultúrnych jám bola zničená už v dobe používania chaty. Hrúbka väčšiny mazanicových úlomkov zodpovedá mazanici získanej z úplne zachovaných častí dlážky, zhodný je aj spôsob lícovania aj farba vypálenia. Kosti zo zvierat sa v jame nenašli, pochádza z nej iba nepatrný počet črepov (tab. 4, obr. 3).

Mimo kolovej stavby sa našla kultúrna jama č. 6. Je kruhového pôdorysu, o priemere 130 cm. Rovné dno má v hĺbke 95 cm. Steny sú kolmé na dno. Na juhozápadnej strane sa nachádza vchod, ktorý je orientovaný k chate; je to z jamy vybiehajúca, do piesočnatého podkladu vyhĺbená pôdorysne zhruba štvorcová plocha (55 cm × 50 cm), ktorá dosahuje najväčšiu hĺbku pri stene jamy (50 cm) a postupne, akoby schodovite sa vykliňuje nahor (tab. 4, obr. 6). Oproti vchodu na dne jamy sa našli 4 veľké nádoby umiestené akoby do polkruhu pri stene (tab. 4, obr. 5a). Nádoby sú v ruke hnetené a predstavujú typické tvary úžitkovej keramiky na sídlišti. 30 cm nad touto súpravou keramiky sa našli 2 menšie nádobky, pôvodne pravdepodobne zavesené na dvoch vyčnievajúcich uškách na zavesenie (tab. 4, obr. 5b). Výplň jamy neobsahovala okrem celých nádob na dne žiadne črepy. Jama bola vyplnená tmavočiernou pôdou, silne premiešanou v horných vrstvách najmä pri stene mazanicou, na jednej strane lícovanou. Smerom nadol sa mazanica stále množila, črepy z nádob nájdených na dne boli iba mazanicou prikryté. Mazanica pochádzajúca z jamy bola pôvodne pravdepodobne na stenách, ktoré boli vymazané. Dve nádobky, ktoré sa našli nad súpravou úžitkovej keramiky, uvoľnili sa zo svojho pôvodného miesta až v dobe, keď táto bola zanesená 30 cm hrubou vrstvou mazanice zo steny jamy. Zdá sa, že jama slúžila kuchynským účelom. Uvedený spôsob použitia predpokladá nad ňou strechu.

Kolová jama „a" bola zachytená len vo svojej najspodnejšej časti. Našlo sa v nej niekoľko atypických, v ruke hnetených črepov. Výplň: čierna pôda značne premiešaná pieskom, Ø 40 cm, hĺbka 8 cm. V kolovej jame „b" sa zistil drevený kôl o priemere 22 cm (tab. 3, obr. 2). Spodok dreveného kola bol mierne zahrotený, kôl bol umiestený v strede kolovej jamy. Okolo neho sa vytvorila tenká vápenitá vrstvička tmavopopolavého zafarbenia. Ø 70 cm, hĺbka 24 cm. Zvyšky dreveného kola boli zistené aj v jame „c", sú však úlomkovitejšie než predošlý nález. Zo dna tejto jamy pochádzajú veľké uhlíky z dreva. Ø 85 cm, hĺbka 30 cm. Približný priemer kola 26 cm. V strede kolovej jamy „d" sa tiež našli nepatrné zvyšky dreveného kola, pričom stredná časť jamy, v ktorej sa sústreďovali, mala zafarbenie tmavohnedé a líšila sa aj svojou mäkkosťou od ostatnej výplne. Výplň: čierna pôda obsahujúca drobné úlomky mazanice a menší počet malých uhlíkov. Ø 80 cm, hĺbka 25 cm, približný Ø kola 30 cm.

Už z predošlého opisu dlážky je zrejmé, že pôvodne nemala jednotnú úroveň. Dosvedčuje to predovšetkým stredná časť, ktorá je zachovalejšia ako časti pri okrajoch objektu. Vnútorná časť bola uložená oniečo hlbšie ako okrajové časti chaty, rozdiel v úrovni však nemohol byť viac ako 5—10 cm. Najzachovalejšie časti dlážky nám umožňujú jej detailný opis. Na piesočnatý podklad bola nanesená alebo sa na ňom pôvodne nachádzala černozem, na skúmaných miestach v približnej hrúbke 2—4 cm. V nej i nad ňou sa nachádzali riečne okruhliaky, ako aj hrubší riečny piesok. Namiesto okruhliakov boli použité aj črepy zo starších nádob (tab. 3, obr. 1). Nad touto vrstvou bola vlastná mazanicová dlážka, bola to hlina značne premiešaná pieskom, dodatočne vypálená, najčastejšie do tehlovočervena. Bola nanesená v nejednotnej hrúbke, čo záviselo pravdepodobne od podkladu, ktorý bol predtým pripravený nerovnakou starostlivosťou. Celková hrúbka dlážky je 6—8 cm. Dlážka bola miestami obnovovaná, na niekoľkých úlomkoch

mazanice bola na lícnej strane nanesená ďalšia, 5 mm hrubá mazanicová vrstvička (tab. 4, obr. 1).

Pre používanie vnútorného priestoru chaty má význam ohnisko nachádzajúce sa v jej sz. rohu. Je to vyvýšená časť podlahy, zhruba kruhového tvaru, o priemere 75 cm, husto vydláždená veľkými okruhliakmi. Z mazanice, ktorá bola nad týmto dláždením, zachovali sa iba nepatrné úlomky.

Pec bola nájdená vo veľmi zlom stave. Pôdorys bol oválny, dĺžka 120 cm, šírka 60 cm. Do piesočnatého podkladu bolo rovné dno, vymazané hlinou, zapustené 60—70 cm. Nad ním sa nachádzala klenba, úlomky mazanice poukazujú na silnejšiu drevenú konštrukciu. Príchod k peci bol na jej sv. strane, kde sa odstránil už pôvodne aj piesočnatý podklad do hĺbky 30 cm. Pec mala okraje čiastočne vstavané do piesočnatého podkladu, ktorý poukazuje na pomerne nízku klenbu (tab. 4, č. 2).

Priekopa sa črtala na piesočnatom podklade na sz. strane v šírke 90 cm (hĺbka 30 cm), na jz. strane, kde buldozér vnikol hlbšie do podkladu, v šírke 55 cm (hĺbka 15 cm). Jej dno je v priereze zahrotené a dve steny tvoria uhol asi 50°. Otázka priekopy vzhľadom na sídlištný objekt je po výskume stále otvorená. Nebolo možno zistiť jej celkový priebeh, sz. strana bola sledovaná do vzdialenosti 13 m; tu je prerušená vchodom do pieskoviska. Na protiľahlej stene vchodu sa javí už vo vzdialenosti 26 m od chaty, pričom jej smer ostáva nezmenený. Opačne jv. smerom ju bolo možné odkryť len v dĺžke 2,5 m. Charakterizuje ju vo výplni skoro úplný nedostatok črepových a iných nálezov obvyklých v kultúrnych jamách. Prerušenie priekopy pred celou dĺžkou sv. pozdĺžnej strany chaty, ako i jej funkcia sú otázky súvisiace s jej časovým pomerom k objektu a predbežne ich nemožno riešiť.

Sídlištný objekt č. II. 65 m jz. od sídlištného objektu č. I, tesne pri okraji vyexploatovanej časti pieskoviska bola objavená sídelná jama štvorcového, pomerne pravidelného tvaru. Plošné rozmery merané v strede dvoch protiľahlých strán: 3,90 × 3,80 m. Bola zapustená do čiastočne zhlineného piesočnatého podkladu; je to na niektorých miestach Mačanských vŕškov na povrch vystupujúci pleistocénny horizont. Dno jamy v hĺbke 70 cm bolo rovné, steny s dnom tvorili uhly vždy väčšie ako pravé. Na okolí nebolo možno zistiť stopy po osídlení. Intenzívna exploatácia piesku mala za následok, že jama bola už počas výskumu vyvalená zo stien pieskoviska. Obsah bol vyzdvihnutý J. Rajčekom. V analogickej sídelnej jame na osade boli zistené dve fázy osídlenia. Jama predstavuje pravdepodobne do zeme zapustenú časť väčšieho obydlia (tab. 5, obr. 1).

Sídlištný objekt č. III. Vo vzdialenosti 50 m juhovýchodne od sídlištného objektu č. II sa nachádza do piesočnatého podkladu zapustená jama nepravidelného obdĺžnikového pôdorysu. Je orientovaná svojou pozdĺžnou osou na sv.—jz. Plošné rozmery merané v strede dvoch protiľahlých strán: 4,80 × 3,70 m. Je zapustená do hĺbky 50—60 cm, dno má pomerne rovné. Steny tvoria s dnom uhly 95—112°. V strede juhozápadnej kratšej steny sa nachádza kolová jama „a", zapustená čiastočne do steny. Jeden meter pred sv. tak isto kratšou stenou objektu sa nachádza ďalšia kolová jama („b"). Pred touto stenou boli zistené dve do podkladu zapustené jamy kruhového tvaru; ako sa neskôr zistilo, boli to príchody do dvoch do podkladu zapustených pecí („d", „c").

Kolová jama „a" nachádzajúca sa v strede kratšej juhozápadnej steny je oválneho tvaru, ktorý sa smerom ku dnu zužoval. Bola vyplnená čiernou pôdou mastného dotyku a obsahovala drobnú mazanicu, črepy z nádob v ruke vyrobených a drobné zvieracie kosti. Plošné rozmery: dĺžka 80 cm, šírka 56 cm, hĺbka 50 cm. Kolová jama „b" bola bez nálezov. Ø 50 cm, hĺbka 26 cm. Podobne mimo objektu bola nájdená kolová jama „e". V jame boli pôvodne dva drevené koly (tab. 5, obr. 2).

Jama „c" sa javila na piesočnatom podklade svojím kruhovým tvarom o priemere 110 cm. V profile sa ukázalo niekoľko vrstvičiek, prebiehajúcich v pravidelných hrúbkach pozdĺž polkruhového profilu jamy (tab. 6, obr. 3). Prvá vrstvička zdola bola černozem premiešaná pieskom, prebiehajúca v polkruhu v hrúbke 4—5 cm. Nad ňou sa nachádzala vrstva popola obsahujúca menšie úlomky z nádob v ruke vyrobených (hrúbka 15—20 cm). Ďalšiu vrstvičku predstavuje drobná úlomkovitá mazanica. Nad ňou na úrovni piesočnatého podkladu je vrstva tmavšieho, najskôr naviateho piesku. Na dne severnej strany bola zistená nahromadená mazanica vbiehajúca pod piesočnatý podklad v šírke priemeru jamy, do vzdialenosti 105 cm od predpokladaného stredu dna (tab. 6, obr. 2). Vymazaný podklad na tomto mieste, ako aj úlomky veľkých kusov mazanice poukazujú na pec pôvodne s prútenou

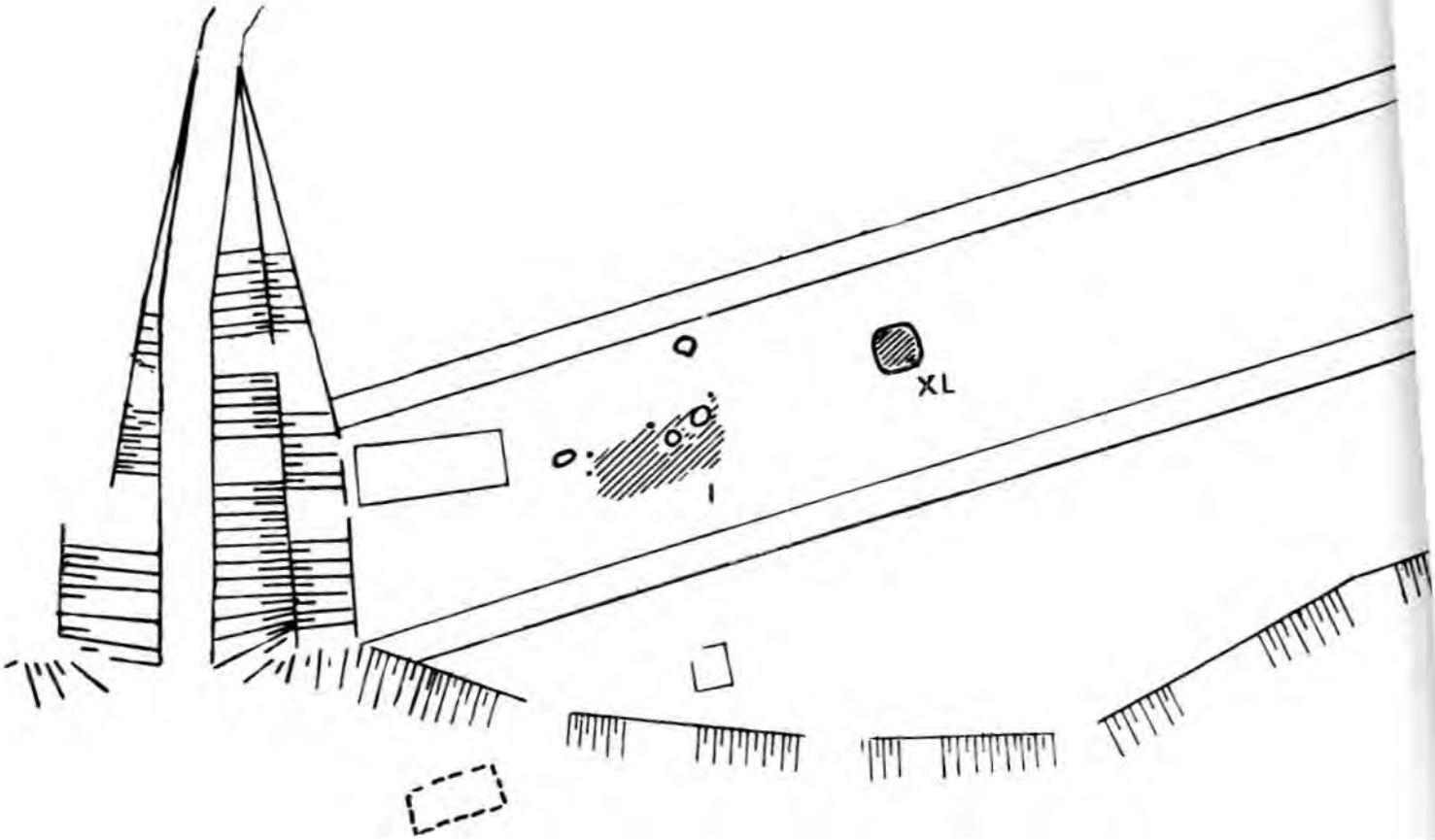
XL
I

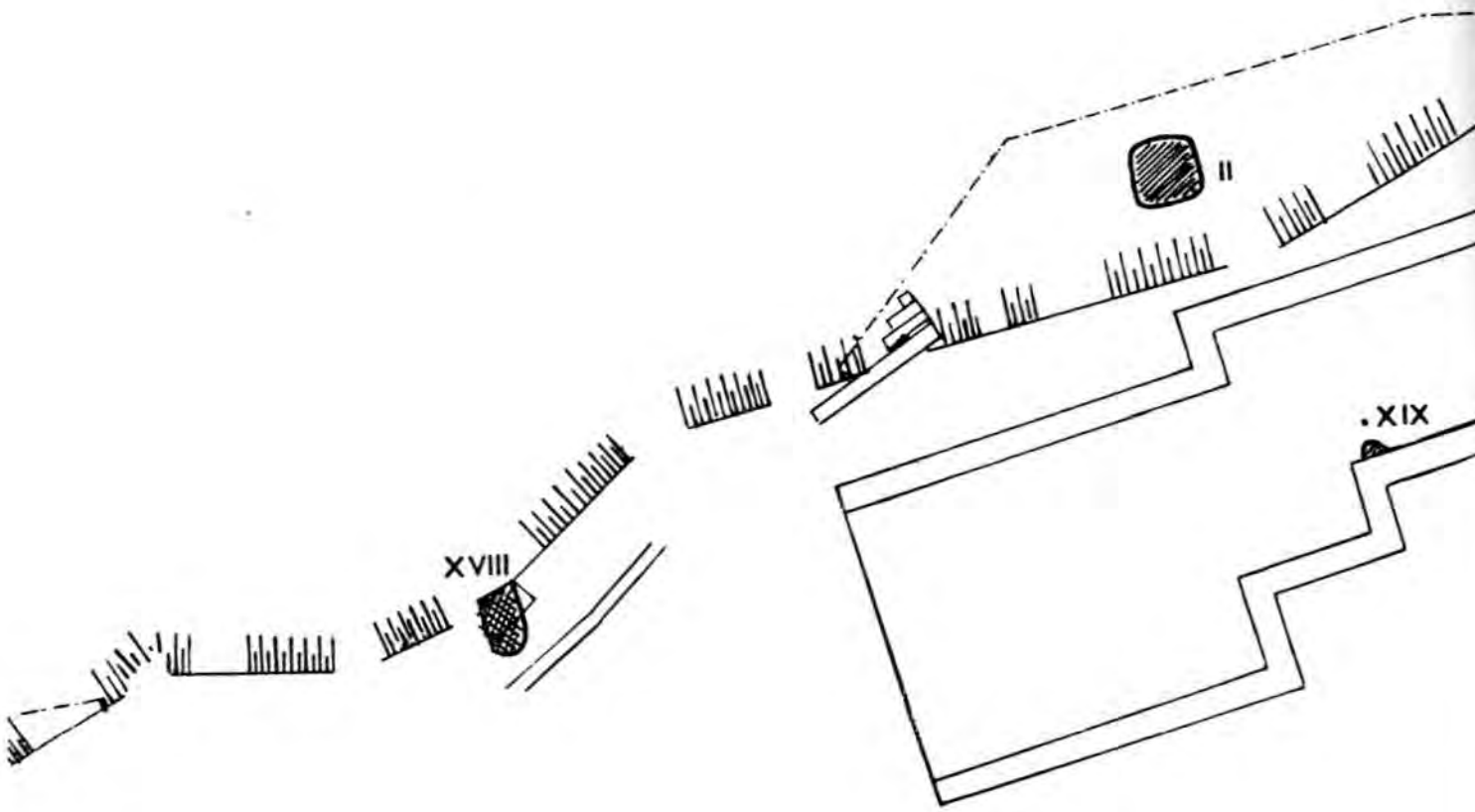
II
XIX
XVIII

SEREĎ – MAČANSKÉ VŔŠKY

CELKOVÝ PLÁN: VÝSKUM HALŠTATSKEJ A HALŠTATSI

M - 1:500

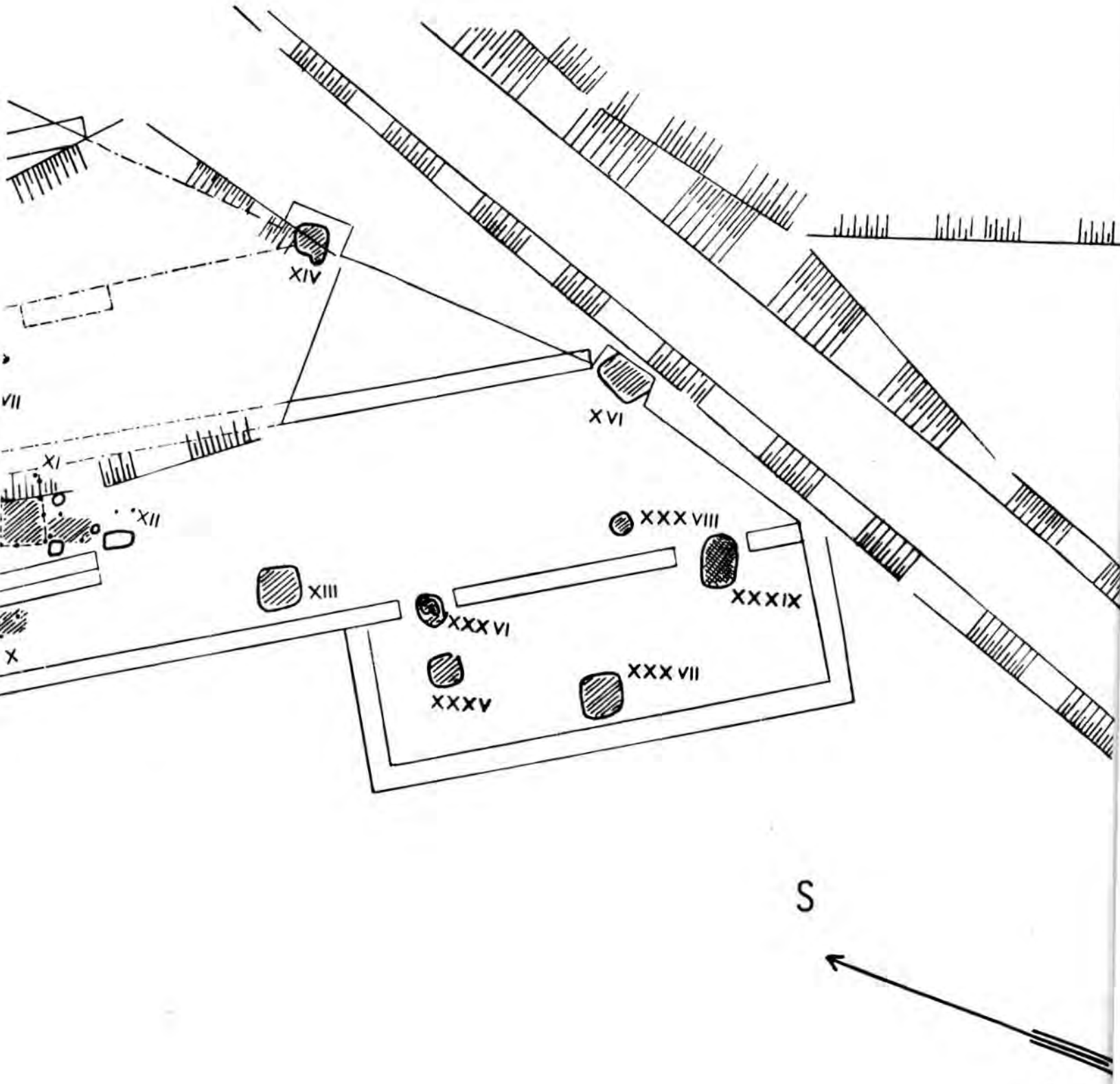

LATÉNSKEJ OSADY.

mladohalštatské objekty

halštatsko - laténske objekty

konštrukciou, ktorá sa zrútila a bola zavalená pieskom nachádzajúcim sa nad jej klenbou, takže príchod k peci po jej zrútení nám potom skutočne dáva iba jamu, ktorá bola postupne zasypaná z najbližšieho okolia (tab. 6, obr. 3, kresba hore).

Menej sa zachovala pec („d"), ktorá sa našla jv. od predošlej vo vzdialenosti 4 m (tab. 5, obr. 2). Na piesočnatom podklade sa javila ako jama kruhového tvaru o priemere 1 m. Priebeh jednotlivých vrstvičiek v nej bol podobný ako v predošlej, chýbala tenká mazanicová vrstvička. Pec v jame bola orientovaná opačne ako v predošlom objekte, ak boli súčasné, boli teda svojimi otvormi obrátené k sebe. Mazanica vyplňovala celú severnú polovicu jamy pri dne a vbiehala pod piesočnatý podklad približne v šírke priemeru jamy. Smerom severným dosahovala dĺžku 80 cm, pričom sa sústreďovala najmä na miestach, ktoré predstavovali prechod medzi vlastnou jamou (pôvodne otvorenou časťou) a časťou vbiehajúcou pod piesočnatý podklad. Pre súčasnosť oboch jám svedčí okrem ich rovnakého tvaru predovšetkým výplň, ktorou boli obe zasypané a ktorá hovorí pre rovnaké podmienky pri a po ich zániku (tab. 6, obr. 3, kresba dole).

Sídelná jama bola vyplnená čiernou pôdou pri okrajoch značne premiešanou pieskom. V prvej vrstve zhora (20 cm od piesočnatého podkladu) sa našli črepy z nádob, množstvo dolámaných zvieracích kostí, úlomkovitá mazanica a drobné uhlíky. Keramika je jednak hnetená v ruke, jednak točená na kruhu. Nálezy sa sústreďovali najmä pri stenách, zdá sa, že jama bola postupne zanesená hlinou z okolia; v kontrolnom krížovom bloku boli črepy uložené vždy na jednej strane a svojím uložením akoby smerovali k strednej časti dna jamy.

Sídlištný objekt č. III je typom polozemľankovej stavby, pri ktorom kolové jamy „a" a „b" niesli pravdepodobne sedlovitú strechu. Kolová jama „b" poukazuje na to, že strecha sa neobmedzila len na sídelnú jamu, ale kryla aj priestor nachádzajúci sa pred ňou. Do sídelnej jamy sa vchádzalo pravdepodobne kratšou, jv. stranou. Azda na časový pomer jamy a pecí poukazuje skutočnosť, že kým z nej pochádzajú črepy „halštatské" a laténske", v peciach boli zistené len črepy z nádob vyrobených v ruke.

Sídlištný objekt č. IV. Medzi objektami č. V a č. III bola zistená jama nepravidelne obdĺžnikového tvaru, zapustená do piesočnatého podkladu, orientovaná svojou pozdĺžnou osou v smere sv.—jz. Rozmery: 2,5 × 2 m. Rohy mala zaoblené. Na jej okolí boli objavené 4 kolové jamy kruhového pôdorysu, nepravidelne umiestené („a", „b", „c", „d"). Dno nachádzajúce sa v hĺbke 40 cm bolo rovné, s jv. pozdĺžnou stranou tvorilo uhol 90°. Pozdĺž sv. jamy bola schodovitá vyvýšenina, tvorená piesočnatým podkladom v šírke 40 cm, vystupujúca do výšky 22 cm. O 10 cm bol nižší povrch podobnej schodovitej vyvýšeniny pri sz. pozdĺžnej strane (tab. 9, obr. 2). Výplň jamy: šedočierna pôda, miestami popolovitého vzhľadu, silne premiešaná pieskom. Nad schodmi bolo objavené množstvo črepov z celých alebo čiastočne zachovaných nádob (tab. 7, obr. 2). Vlastné ohnisko bolo značne zničené pravdepodobne už pôvodným používaním, mazanica na jednej strane lícovaná sa nachádza na mieste približne kruhového tvaru o priemere 50 cm. Nad ním boli nájdené hlinené ihlancovité podstavce počtom 4, ako i menšie úlomky z takýchto podstavcov. Smerom k juhovýchodnej stene bola zistená vrstva popola, obsahujúca drobné drevené uhlíky. Spodná časť výplne jamy obsahovala aj spálené kosti zo zvierat. Všetky črepy pochádzajú z nádob vyrobených v ruke.

Jama bola používaná pravdepodobne pre kuchynské účely. Šťastné nálezové okolnosti umožňujú jej vnútornú rekonštrukciu (tab. 9, obr. 1). Príchod k ohnisku a vchod do jamy bol na jej juhozápadnej strane. Schodovité vyvýšeniny pri protiľahlej severovýchodnej a čiastočne aj pri severozápadnej strane predstavujú pôvodné miesta pre uskladnenie nádob. Keramika je výslovne úžitkového charakteru.

Kolová jama „a" bola vyplnená čiernou pôdou, premiešanou pri stenách a na dne pieskom. Pochádzajú z nej kúsky mazanice, zlomok zvieracej kosti a 4 črepy z nádob. ∅ 36 cm, hĺbka 24 cm. Jama „b" bola bez nálezov. ∅ 32 cm, hĺbka 30 cm. Drevené uhlíky a črepy boli zistené v strede kolovej jamy „c". ∅ 40 cm, hĺbka 30 cm. Výplň kolovej jamy „d" obsahovala tiež črep z nádoby a bola hnedožltého zafarbenia. ∅ 40 cm, hĺbka 24 cm.

Sídlištný objekt č. IV predstavuje zachovanú časť buldozérom zničenej kolovej stavby (buldozér na týchto miestach vnikol veľmi hlboko do piesočnatého podkladu). Možno, že ide o menší prístavok pripojený ku kolovej chate. Kuchynská jama, pretože sústreďovala v sebe ohnisko, hlinené podstavce, úžitkové nádoby a iné kuchynské potreby, mohla lepšie slúžiť svojmu účelu ako otvorené ohnisko na vlastnej úrovni chaty.

Sídlištný objekt č. V. Kolová stavba obdĺžnikového tvaru, objavená 13 m jv. od sídl. obj. č. IV. Objekt je orientovaný svojou pozdĺžnou osou na SZ—JV. Rozmery stavby: 10,2 × 5,5 m. Ku stavbe bol pripojený prístavok na jv. strane, vymedzený dvoma kolovými jamami, pripojený k objektu svojou kratšou stranou. K sv. strane bol pripojený ďalší prístavok súvisiaci pravdepodobne s kultúrnou jamou č. 2 (tab. 8). Na vnútornom priestore chaty bola zistená pec oválneho pôdorysu, orientovaná priečne na dĺžku chaty.

Pec bola zapustená do piesočnatého podkladu 30 cm. Rozmery: 160 × 110 cm (tab. 10, obr. 1). Bola postavená v jame, v ktorej boli od seba oddelené 2 kultúrne vrstvy tenkou vrstvičkou piesku. Jama je obdĺžnikového tvaru, rozmery: 1,90 × 1,20 m. V hĺbke 15—20 cm sa našli v nej hlinené podstavce a zlomky počtom 8, sústredené približne v strede, v najhlbšej časti pece (tab. 10, obr. 2). Mazanica zo zrútenej klenby je červeného vypálenia; na vnútornej strane poukazujú úlomky na hrubú prácu (odtlačky prstov), vonkajšia strana nesie jednak odtlačky prútia, jednak odtlačky hrubšej drevenej konštrukcie.

Kultúrnu jamu č. 2 charakterizujú pravidelné rozmery. Je hlboká 75 cm, dno má rovné a steny s ním tvoria najčastejšie pravý uhol. Bolo pôvodne vymazané a vypálené. Pri stenách bola zistená nahromadená úlomkovitá mazanica (najmä pri dne). Tieto kúsky mazanice nesú stopy po prútenej konštrukcii. Nie je vylúčené, že jama predstavuje do zeme zapustené ohnisko, nálezové okolnosti to však plne nepotvrdzujú. Najväčšiu analógiu na sídlišti predstavuje podobný prípad pri objekte I, kde podobne orientovanú jamu, tiež pravidelných rozmerov, bolo možno na základe priaznivejších nálezových okolností definovať ako jamu slúžiacu kuchynským účelom (sklad keramiky).

Kolové jamy boli zachytené len vo svojich najspodnejších častiach. Pochádzajú z nich úlomky mazanice, drobné uhlíky a keramické zlomky. Rozmery: „a" — ⌀ 40 cm, hĺbka 26 cm; „b" — ⌀ 32 cm, hĺbka 16 cm; „d" — ⌀ 28 cm, hĺbka 12 cm; „f" — ⌀ 40 cm, hĺbka 23 cm; „i" — ⌀ 38 × 50 cm, hĺbka 25 cm; „j" — ⌀ 35 cm, hĺbka 28 cm; „e" — ⌀ 60 × 35 cm, hĺbka 25 cm; „k" — ⌀ 36 cm, hĺbka 25 cm; „c" — ⌀ 34 cm, hĺbka 25 cm; „g" — ⌀ 25 cm, hĺbka 25 cm; „h" — ⌀ 25 cm, hĺbka 25 cm.

Sídlištný objekt č. V je kolová stavba svojimi rozmermi a orientáciou zhruba podobná kolovým stavbám na osade. Pec v chate predstavuje druhú stavebnú fázu, toto sa však nemusí vzťahovať na objekt. Jama pod pecou slúžila pôvodne neznámemu účelu, potom bola zaviata tenkou vrstvou piesku. Na ňu bola potom nanesená pravdepodobne umele čiernozem, ktorá bola vhodnejšia ako základ pre pec než piesok. Vchod do objektu nebolo možné zistiť.

Sídlištný objekt č. VI je typom polozemľankovitej stavby, pravidelného obdĺžnikového tvaru, so zaoblenými rohmi. Orientácia: SVV—JZZ. Plošné rozmery: 5,5 × 3,4 m. Rovné dno sa nachádza v hĺbke 50, v strede jamy 60 cm. Steny tvoria s dnom uhol okolo 110°. V strede oboch protiľahlých kratších strán boli kolové jamy kruhového pôdorysu, čiara spojujúca tieto dve jamy prechádza stredom objektu (tab. 11, obr. 1, 2).

Kolová jama „a" bola vyplnená čiernou pôdou a našla sa v nej mazanica na jednej strane s odtlačkami prútia, ako aj množstvo črepov. Rozmery: ⌀ 35 cm, hĺbka 40 cm. Nálezy uhlíkov, ktoré sa sústreďovali v strede, obsahovala kolová jama „b". ⌀ 40 cm, hĺbka 36 cm.

Sídelná jama bola vyplnená tmavočiernou pôdou. Na dne a pri stenách sa tiahla popolovitá vrstva značnej hrúbky. Boli z nej vyzdvihnuté črepy z nádob v ruke vyrobených a na kruhu točených. Zdá sa, že jama bola po opustení postupne zanesená kultúrnou pôdou z okolia. Dva koly niesli pravdepodobne sedlovitú strechu; vchod do objektu bol na sv. kratšej strane.

Sídlištný objekt č. VII je zachytený len vo svojej najspodnejšej časti. Je to kolová stavba obdĺžnikového tvaru, orientovaná svojou pozdĺžnou osou v smere SZ—JV. Objekt sa čiastočne prekrýva so susednou stavbou č. IX. Základné kolové jamy boli zistené v troch rohoch stavby; na východnom rohu sa kolová jama nenašla. Jednotlivé strany neboli tvorené rovnakým počtom kolových jám. Okrem kolových jam, ktoré súviseli s vlastnou stavbou, našli sa tri na vnútornom priestore chaty. Tieto môžu súvisieť aj s jej vnútorným zariadením (tab. 12).

Približne v strede, na jv. strane objektu, vo vnútri chaty sa našla kultúrna jama, zhruba štvorcového pôdorysu so silne zaoblenými rohmi. Dno má rovné, steny sú kolmé na dno. Vyplnená bola pôdou s obsahom črepov, zvieracích kostí (najmä pri dne) a drobných uhlíkov. Zdá sa, že jama aspoň v poslednej fáze svojho trvania bola používaná ako odpadová (tab. 14, obr. 4).

Kultúrna jama č. 2 hlboká 80 cm mala dno zaoblené; steny s ním tvorili uhol okolo 110°. Na dne v hrúbke 20 cm (pri stenách aj vyššie) sa nachádzali črepy z veľkej zásobnice. Črepy z iných nádob boli zistené v nepatrnom množstve (tab. 14, obr. 3). Zdá sa, že v jame bola pôvodne umiestená zásobnica veľkých rozmerov, ostatné nálezy sa tam dostali dodatočne, keď jama bola postupne zanášaná kultúrnou pôdou z blízkého okolia.

Z kolových jám bol vyzdvihnutý obvyklý materiál: črepy, úlomkovitá mazanica, drevené uhlíky a pod. Rozmery: „c" — Ø 85 × 50 cm, hĺbka 35 cm; „d" — Ø 80 cm, hĺbka 30 cm; „e" — Ø 40 cm, hĺbka 25 cm; „f" — Ø, 45 cm, hĺbka 22 cm; „g" — Ø 80 cm, hĺbka 40 cm; „g2" — Ø 35 cm, hĺbka 45 cm; „h" — Ø 35 cm, hĺbka 22 cm; „i" — Ø 35 cm, hĺbka 22 cm; „j" — Ø 65 × 40 cm, hĺbka 20 cm; „k" — Ø 50 cm, hĺbka 15 cm; „l" — Ø 35 cm, hĺbka 42 cm; „m" — Ø 35 cm, hĺbka 25 cm; „n" — Ø 40 cm, hĺbka 50 cm; „o" — Ø 35, hĺbka 26 cm; „p" — Ø 35 cm, hĺbka 16 cm; „s" — Ø 25 cm, hĺbka 22 cm; „r" — Ø 20 cm, hĺbka 15 cm.

Pred sz. stranou objektu na priestore prístavku č. 5 bola zistená pec, ktorá mala elipsovitý tvar o rozmeroch 140 × 75 cm (tab. 14, obr. 1). Pec bola zapustená do piesočnatého podkladu, postavená na pleistocénnom horizonte, ktorý bol vhodným základom pre jej stavbu. Najväčšiu hĺbku dosahovala v strede: 60 cm.

Sídlištný objekt č. VII je obdĺžnikového tvaru, vymedzený kolovými jamami na štyroch stranách. Nápadný rozdiel sa javí v počte kolových jám tvoriacich jednotlivé strany. Kým jz. pozdĺžna strana je tvorená iba dvoma základnými kolmi, na protiľahlej nachádzame až 6 kolových jám. Vchod do objektu nebolo možné zistiť.

Sídlištný objekt č. VIII je obdĺžnikového pravidelného tvaru, zapustený 20 cm do piesočnatého podkladu, na štyroch rohoch so štyrmi kolovými jamami (tab. 13). Orientácia: V—Z. Rozmery: 4,60 × 2,36 m. Rovné dno jamy tvorí pleistocénny horizont, ktorý sa tu dostáva 20 cm pod niveau piesočnatého podkladu. Steny tvoria s dnom pravé uhly. 20 cm východne pred kratšou východnou stenou sa našlo ohnisko kruhového tvaru o priemere 160 cm. Je zapustené až po pleistocénny horizont rovnakým spôsobom ako vlastná chata. Na dne sa nachádza spálená vrstva v hrúbke asi 2 cm. Ohnisková jama bola vyplnená pôdou popolovitého zafarbenia. Z jamy boli vyzdvihnuté len črepy z nádob vyrobených v ruke, kým vlastná sídelná jama obsahovala aj „laténske" črepy.

Kolové jamy obsahovali obvyklý materiál, prip. ich výplň bola bez nálezov. Rozmery: „a" — Ø 35 cm, hĺbka 30 cm; „b" — Ø 30 cm, hĺbka 20 cm; „c" — Ø 30 cm, hĺbka 10 cm; „d" — Ø 48 × 30 cm, hĺbka 38 cm; „e" — Ø 30 cm, hĺbka 15 cm; „f" — Ø 30, hĺbka 12 cm.

Sídelná jama bola vyplnená v hrúbke 10—20 cm na dne slabo popolavou vrstvou, obsahujúcou veľké množstvo zvieracích kostí a črepov z nádob vyrobených v ruke, ako aj točených na kruhu. Nad ňou bola v strede objektu zistená tmavá kultúrna vrstva s nálezmi keramického materiálu. Je pravdepodobné, že popolavá vrstva predstavuje pôvodnú kultúrnu vrstvu, súvisiacu priamo s osídlením, vrstva nad ňou je už zásypom z okolia.

Sídlištný objekt č. IX. Jv. tesne pri objekte č. VII bola nájdená kolová sústava, o ktorej sme pôvodne predpokladali, že patrí k tejto stavbe. Po objavení nových kolových jám sa objekt č. IX javí ako kolová chata obdĺžnikového tvaru s orientáciou na SZZ—JVV. Rozmery: 6,60 × 5,30 m. Obe dlhšie strany sú tvorené troma kolovými jamami, z ktorých dve sú na rohoch a tretia sa nachádza v prostriedku týchto strán. V strede dvoch kratších protiľahlých strán sú namiesto jednej dve kolové jamy (tab. 12). Pravdepodobne pozdĺžnu os chaty v strede predstavujú kolové jamy „j", „b" a „d", ktoré sa nachádzajú zhruba na čiare spojujúcej stred dvoch protiľahlých, kratších strán. V strede sv. dlhšej strany, tesne pri kolovej jame „l" je kultúrna jama nepravidelného kruhového tvaru o rozmeroch 145 × 115 cm.

Všetky kolové jamy boli vyplnené černozemou, značne premiešanou pieskom. V kolových jamách „f", „g" a „c" sa našli drobné uhlíky, ktoré sa pri dotyku rozpadli. V niektorých jamách sa vyskytla aj drobná, úlomkovitá mazanica. Črepy a kosti sa v jamách nenachádzajú. Rozmery: „a" — Ø 35 cm, hĺbka 35 cm; „b" — Ø 25 cm, hĺbka 35 cm; „c" — Ø 30 cm, hĺbka 35 cm; „d" — Ø 30 cm, hĺbka 28 cm; „e" — Ø 40 cm, hĺbka 25 cm; „f" — Ø 35 cm, hĺbka 34 cm; „g" — Ø 36 cm, hĺbka 28 cm; „h" — Ø 25 cm, hĺbka 20 cm; „i" — Ø 38 cm, hĺbka 26 cm; „al" — Ø 20 cm, hĺbka 18 cm; „pl" — Ø 25 cm, hĺbka 22 cm; „k" — Ø 30 cm, hĺbka 35 cm; „l" — Ø 25 cm, hĺbka 26 cm; „m" — Ø 28 cm, hĺbka 20 cm; „j" — Ø 30 cm, hĺbka 28 cm.

Kultúrna jama č. 1 je hlboká 40 cm, dno má rovné. Steny s dnom tvoria pravý uhol. Pochádza z nej množstvo črepov z nádob v ruke vyrobených, ako aj zlomky zvieracích kostí a okruhliaky rôznej veľkosti. Jej bližší účel je neznámy.

Sídlištný objekt č. IX je obdĺžnikového tvaru s uvedeným rozmiestením kolových jám. Čiara, spojujúca dve dvojice kolových jám v strede dvoch kratších strán predstavuje spolu s kolovými jamami, nachádzajúcimi sa na nej, os prechádzajúcu pozdĺžne stredom objektu (sedlovitá strecha). Úplný nedostatok črepových a kostených nálezov v kolových jamách poukazuje na skutočnosť, že stavba bola postavená na zemi, ktorá nebola osídlením premiešaná črepmi a iným „kultúrnym" materiálom. V súvislosti s týmto možno jej pomer k susednému objektu vyriešiť v tom zmysle, že predstavuje staršiu fázu osídlenia, pretože kolové jamy objektu č. VII sa vyznačovali veľkým množstvom črepového a kosteného materiálu. Keramika získaná z oboch objektov je vyrobená v ruke. Vchod do chaty nebolo možno zistiť.

Sídlištný objekt č. X. Azda k väčšej kolovej stavbe patria kolové jamy označené ako objekt č. X, objavené 4 m západne od chaty č. VI. Jamy sa sústreďujú na jednom mieste. Na ich okolí vnikol buldozér hlboko do piesočnatého podkladu; je možné, že menej hlboko zapustené kolové jamy boli práve ním odstránené.

Z kolových jám pochádza halštatský keramický materiál a iné nálezy. Rozmery: „a" — ∅ 75 × 36 cm, hĺbka 45 cm; „b" — ∅ 45 cm, hĺbka 36 cm; „c" — ∅ 45 cm, hĺbka 28 cm; „d" — ∅ 44 cm, hĺbka 12 cm; „e" — ∅ 46 cm, hĺbka 25 cm; „f" — ∅ 75 × 55 cm, hĺbka 36 cm.

I keď rozmery, orientáciu a tvar stavby nebolo možné zistiť, kolové jamy dovoľujú zaradiť objekt medzi kolové stavby na sídlišti, a to tým skôr, že sa nachádzajú na čiare tvorenej kolovými objektami. Smer tejto čiary SV—JZ zhruba odpovedá aj orientáciám týchto objektov.

Sídlištný objekt č. XI je pravidelného obdĺžnikového tvaru, neúplne zachytený (tab. 15, obr. vľavo). V štyroch rohoch stavby sú štyri základné kolové jamy („a", „k", „g", „j"), svojou hĺbkou a plošnými rozmermi sa nelíšia od ostatných jám tvoriacich objekt. Dve základné kolové jamy („a", „k") mali vedľa seba po jednom pomocné koly („d", „f"). Rozmery: 6,40 × 4,40 m.

Kolové jamy obsahovali drobné úlomky mazanice, drevené uhlíky a v nepatrnej miere aj črepy z nádob vyrobených v ruke. Rozmery: „a" — ∅ 34 cm, hĺbka 30 cm; „b" — ∅ 30 cm, hĺbka 22 cm; „c" — ∅ 36 cm, hĺbka 24 cm; „d" — ∅ 44 cm, hĺbka 20 cm; „e" — ∅ 34 cm, hĺbka 24 cm; „f" — ∅ 50 × 40 cm, hĺbka 32 cm; „g" — ∅ 44 cm, hĺbka 32 cm; „h" — ∅ 40 cm, hĺbka 28 cm; „i" — ∅ 34 cm, hĺbka 24 cm; „j" — ∅ 38 cm, hĺbka 24 cm; „h" — ∅ 30 cm, hĺbka 30 cm.

Kultúrna jama č. 1 má približne kruhový tvar o priemere 1 m. Dno je smerom k stredu mierne zaoblené, najväčšiu hĺbku dosahuje jama v strede (42 cm). Bola vyplnená pôdou popolovitého vzhľadu, našli sa v nej črepy z nádob vyrobených v ruke a v menšom množstve úlomky zvieracích kostí.

Kultúrna jama č. 2 má pravidelný kruhový tvar o priemere 75 cm. Smerom ku dnu sa stáva zaoblenou, najväčšia hĺbka je v strede: 30 cm. Bola vyplnená veľkými úlomkami mazanice vypálenej do tehlovočervena. Zem, ktorá bola z jamy vyzdvihnutá, je hrdzavého zafarbenia, akoby spálená. Našlo sa v nej niekoľko črepov z nádob vyrobených v ruke.

Kultúrna jama č. 3 má zhruba štvorcový tvar o rozmeroch 2 × 2 m. Je hlboká 90 cm, dno má smerom k stredu čiastočne zaoblené, výškový rozdiel medzi stredom dna a jeho obvodom pri stenách, ktoré s ním tvoria uhol okolo 95°, je najviac 10 cm. Jama bola vyplnená vrstvami: na dne vrstva černozeme hrubá 20 cm obsahovala črepy z nádob vyrobených v ruke. Nad ňou v hrúbke 8 až 15 cm prebiehala ďalšia, piesočnatá vrstva bez nálezov. Tmavočierna pôda sa ukázala znovu v hrúbke 12 až 22 cm nad predošlou vrstvou s nálezmi tiež „halštatských" črepov. Nad ňou bolo zistené ohnisko štvorcového tvaru, ktoré zrejme predstavuje už druhú fázu osídlenia. Hrúbka mazanice tvoriacej „estrich": 3—4 cm. Pozdĺž jeho sv. strany bola nájdená nahromadená mazanica dosahujúca miestami výšku až 15 cm. Ohnisko malo na tejto strane okraj čiastočne vyzdvihnutý, akoby vytiahnutý nahor.

Objekt je časť kolovej stavby, ktorej pôvodné rozmery nebolo možné zistiť. Pravdepodobne k objektu patrí aj jama č. 3, v ktorej dve spodné čierne vrstvy súvisia azda s dvoma stavebnými fázami chaty. Odhliadnuc od tohto, rozhodne na mladšie osídlenie poukazuje ohnisko štvorcového tvaru, nájdené nad jamou na úrovni

piesočnatého podkladu. Pochádzajú z neho črepy „halštatské" a „laténske".

Sídlištný objekt č. XII. Jv. od predošlého objektu bol objavený neúplný objekt, zachytený troma kolovými a dvoma kultúrnymi jamami. O jeho vzťahoch k predošlému objektu nálezové okolnosti nič nehovoria (tab. 15).

Jama č. 1 sa svojím zafarbením od piesočnatého podkladu len málo líšila. Rozmery 275 × 130 cm. Je obdĺžnikového tvaru, so zaoblenými rohmi. Rovné dno tvorí so stenami uhol vždy väčší ako pravý. Svojou výplňou pripomína nálezové okolnosti v jame č. XI/3; zistili sa v nej všetky vrstvy známe už z uvedenej jamy.

Kultúrna jama č. 2 je kruhového tvaru, o priemere 75 cm. Dno má zaoblené, najväčšiu hĺbku dosahuje v strede (40 cm).

Kolové jamy: „a" — ∅ 30 cm, hĺbka 28 cm; „b" — ∅ 30 cm, hĺbka 25 cm; „c" — ∅ 30 cm, hĺbka 25 cm.

Neúplne zachytený objekt č. XII možno predstavuje pokračovanie stavby č. XI jv. smerom. Tomu nasvedčujú rovnaké vrstvy v dvoch kultúrnych jamách týchto objektov (XI/3, XII/1). Podobné sú si tvarove aj dve malé kultúrne jamy (XI/2, XII/2). Vchod do objektu nebolo možno zistiť.

Sídlištný objekt č. XIII. Jama štvorcového tvaru so zaoblenými rohmi bola objavená 15 m južne od sídl. objektu č. XII, o rozmeroch 3,50 × 3,15 m. Dno v hĺbke 80 cm je rovné, južná a severná stena tvorí s ním uhol o 2—3° väčší ako pravý, západná je kolmá na dno (tab. 16, obr. 1).

Sídelná jama bola vyplnená vrstvami, ktorých poradie zdola je toto: na dne jamy v celej šírke a dĺžke dna bola v hrúbke 10—14 cm pomerne jednotne, silne popolovite zafarbená kultúrna vrstva, obsahujúca črepy z halštatských nádob, zvieracie kosti, mušličky a pri stenách úlomkovitú mazanicu. Nad ňou sa nachádzala tmavá kultúrna vrstva tiež s nálezmi črepov, kostí a mazanice o priemernej hrúbke 30 cm. Smerom nahor dostáva popolovitý vhľad a mení sa na tenkú vrstvu uhlíkov, ktorá sa miestami stráca, miestami však boli v nej zistené pozostatky zuhoľnatelých trámov. V jednom prípade sa našiel zlomok takéhoto trámu o hrúbke 12 cm. Nad touto vrstvou nebol zásyp jednotný, juhovýchodná polovica bola vyplnená pieskom, bez nálezov, severozápadná sa javila na úrovni podkladu ako tmavo zafarbená vrstva s bohatým obsahom kultúrnych pozostatkov.

Najspodnejšia popolavá vrstva predstavuje pravdepodobne pôvodné osídlenie jamy. V blízkosti východného rohu bola v nej zistená vypálená plocha nepravidelne kruhového tvaru o priemere 60 cm. Na novšie osídlenie chaty poukazuje ďalšia popolavá vrstva, dno jamy pri druhej fáze osídlenia bolo zanesené v hrúbke 30 cm. Druhá fáza osídlenia bola prerušená pravdepodobne vyhorením chaty, zuhoľnatelé drevené trámy poukazujú na drevenú konštrukciu nad vlastnou jamou. Vzhľadom na malé rozmery sídelnej jamy možno predpokladať, že predstavuje len časť pôvodnej stavby. Keramika z dvoch stavebných fáz je vyrobená v ruke a v podstate sa zhoduje. Mazanica vyzdvihnutá z jamy je na jednej strane licovaná, na druhej sa buď voľne odlupuje, alebo nesie odtlačky prútia.

Sídlištný objekt č. XIV sa javí ako sídelná jama veľmi nepravidelného, obdĺžnikového tvaru, so zaoblenými rohmi. Plošné rozmery: 3,40 × 3,10 m. Vchod do objektu bol na jz. strane; na južnej tretine tejto strany sa nachádza výstupok o rozmeroch 1,10 × 1 m. Je to postupné vykliňovanie sa steny na tomto mieste smerom nahor. Dno jamy je rovné, smerom ku stenám mierne zaoblené, so stenami tvorí uhol v hĺbke 130 cm 105°. Pred stredom sz. strany jamy na úrovni piesočnatého podkladu bolo objavené spálené miesto nepravidelných obrysov o priemere 60 cm (tab. 20).

Sídelná jama bola objavená na mieste, ktoré bolo iba čiastočne porušené buldozérom, bolo teda mimoriadne vhodné na preskúmanie ako najbližšie okolie sídelnej jamy. Zistilo sa, že jama predstavuje len časť vlastnej chaty, na jej okolí bola nájdená hrubá kultúrna vrstva, ohraničujúca priestor približne štvorcového tvaru o stranách 5,40 × 5,20 m. Na niektorých miestach tejto plochy sa sústreďovalo väčšie množstvo črepov. Strany štvorca sa zhruba prispôsobili stranám jamy, vlastná jama však nebola v jeho strede, ale vo východnom rohu (tab. 20).

Výplň jamy: Na dne bola vrstva popolovitého zafarbenia, hrubá 10—20 cm, s nálezmi kultúrnych zvyškov. Uhľovočierne zafarbenie mala vrstva nad ňou, zistená v hrúbke 8—20 cm s podobnými, avšak početnejšími nálezmi. Ďalšia vrstva smerom nahor bola piesočnatá, bez nálezov, ktorej horná časť prebiehala paralelne s dnom a tvorila tak akoby úroveň ďalšej fázy osídlenia zastúpeného nad ňou znovu popolavou vrstvou o nejednotných hrúbkach (6—20 cm). Táto vrstva bola pri stenách silne premiešaná

mazanicou s odtlačkami prútia. Rozdiel vo výplni jám sídl. obj. č. XIII a č. XIV predstavuje stredná piesočnatá vrstva, ktorá bola pravdepodobne umele nanesená.

Najdôležitejším poznatkom pri výskume tohto objektu je zistenie, že jeho sídelná jama nepredstavuje celú stavbu, ale len jej do zeme zapustená časť. Ak vchod do chaty bol rovnako orientovaný ako vchod do sídelnej jamy, nachádzal sa na jej jz. strane. Keramický materiál získaný z oboch fáz osídlenia pochádza z nádob vyrobených v ruke a vykazuje celý rad totožných znakov.

Sídlištný objekt č. XV bol zistený 50 m sz. od predošlej stavby. Je nepravidelného obdĺžnikového pôdorysu so zaoblenými rohmi. Plošné rozmery sídelnej jamy: 3,62 × 2,85 m. Severozápadná dlhšia strana je oblúkovite vyhnutá von, podobne ako juhovýchodná strana sídl. objektu č. XIV. Dno jamy, nachádzajúce sa v hĺbke 150 cm, je smerom ku stenám mierne vyzdvihnuté a tvorí s nimi uhol okolo 105° (tab. 17, obr. 3).

Najväčšiu podobnosť so sídl. objektom č. XIV vykazovala výplň sídelnej jamy. Boli v nej zistené všetky vrstvy známe z predošlého objektu, ich vzájomný pomer a poradie boli tiež totožné. Na dne jamy sa nachádzala vrstva zeme silne premiešaná popolom, z ktorej pochádzajú keramické úlomky, zvieracie kosti a úlomkovitá mazanica. Dno bolo vo východnom rohu silne spálené, z okolia tohto miesta bolo vyzdvihnutých niekoľko úlomkov z hlinených podstavcov pri rošte. Spálená časť dna bola kruhového tvaru, miestami vymazaná a lícovaná, o približnom priemere 60 cm. V protiľahlom rohu boli nájdené vo väčšom množstve zvieracie kosti, pravdepodobne tu ide o miesto, kam boli pôvodne odhadzované ako nepotrebné (tab. 17, obr. 1).

Interpretácia jednotlivých vrstiev nemôže byť iná ako pri sídl. objekte č. XIV. Dve popolavé vrstvy predstavujú vlastné osídlenie miesta, čierna kultúrna pôda značí jednak prestávku v osídlení, jednak jeho stále prerušenie. Nerovnaký podklad jamy pred druhou fázou osídlenia bol i v tomto prípade vyrovnaný naneseným pieskom. Na základe uvedených podobností v tvare a vo výplni týchto dvoch sídlištných objektov možno preniesť aj nálezové okolnosti na okolí jamy č. XIV na tento objekt. Sídelná jama predstavuje teda i v tomto prípade do zeme zapustenú časť väčšieho obydlia.

Sídlištný objekt č. XVI, nachádzajúci sa na mieste neporušenom buldozérom, predstavuje pravdepodobne kolovú stavbu. Bol zistený v černozemi, 33 m južne od objektu č. XIV. Jeho severozápadná časť bola čiastočne porušená buldozérom. Objekt bol vymedzený iba čiernou kultúrnou pôdou, ktorá vyplňovala priestor 6 × 5 m. Orientácia: SZZ—JVV. Kolové jamy chaty boli pravdepodobne veľmi plytko uložené, ani jedna nedosiahla piesočnatý podklad (tab. 19, obr. 1, obr. 2).

Sídlištný objekt č. XVII. 12 m sv. od sídl. objektu č. VI bola objavená kolová stavba o rozmeroch 8,75 × 5,75 m. Orientácia: SZZ—JVV. Stavba je vymedzená na štyroch rohoch kolovými jamami („ab", „d", „ef", „j"); približne v strede dvoch protiľahlých pozdĺžnych strán sú tiež kolové jamy („i", „e"). Na vnútornom priestore objektu bolo objavené dno kultúrnej jamy č. 1 (tab. 19, obr. 3).

Všetky kolové jamy boli vyplnené tmavočiernou pôdou, obsahujúcou veľké množstvo úlomkovitej mazanice, drevených uhlíkov a črepov, pochádzajúcich väčšinou z nádob točených na kruhu. Veľké množstvo mazanice v kolových jamách „a", „g", „j" možno vysvetliť tým, že sa tam dostala úmyselne pri spevňovaní spodných častí kolov. Z jej umiestenia (našla sa v hrúbke 10 cm na dne a 5 cm pri stenách) je zrejmé, že dno a steny jamy boli ňou úmyselne spevnené. Rozmery: „a" — ∅ 30 cm, hĺbka 52 cm; „b" — ∅ 20 cm, hĺbka 20 cm; „c" — ∅ 20 cm, hĺbka 40 cm; „d" — ∅ 22 cm, hĺbka 28 cm; „e" — ∅ 22 cm, hĺbka 30 cm; „f" — ∅ 18 cm, hĺbka 26 cm; „g" — ∅ 30 cm, hĺbka 50 cm; „h" — ∅ 20 cm, hĺbka 18 cm; „i" — ∅ 22 cm, hĺbka 32 cm; „f" — ∅ 50 cm, hĺbka 40 cm.

Kultúrna jama č. 1 bola zachytená vo svojej najspodnejšej časti. Je elipsovitého tvaru, o rozmeroch 100 × 56 cm. Pochádzajú z nej „halštatské" a laténske črepy.

Sídlištný objekt č. XVII je jedinou kolovou stavbou na sídlišti s črepovým materiálom „halštatsko-laténskym".

Sídlištný objekt č. XVIII. Mimo buldozérom odkrytej plochy bola objavená sídelná jama so zaoblenou kratšou jz. stranou, zapustená do piesočnatého podkladu. Sv. časť objektu bola vyvalená zo steny pieskovišťa. Orientácia SVV—JZZ. Dno jamy nachádzajúce sa v hĺbke 50 cm je rovné, pri jz. kratšej strane smerom nahor zaoblené, s pozdĺžnymi dvoma stranami tvorí uhol okolo 110°.

Sídelná jama bola vyplená na dne a pri stenách popolavou vrstvou nejednotnej hrúbky (4—20 cm). Boli v nej nájdené kosti zo zvierat a črepy z nádob točených na kruhu. Pozdĺž juhovýchodnej strany bola na dne silne popolavá vrstva, značne premiešaná uhlíkmi a drobnou mazanicou. Ostatná časť jamy až po úroveň podkladu bola vyplnená piesočnatou vrstvou oniečo tmavšieho zafarbenia než vlastný piesočnatý podklad. Popolavá vrstva na jv. strane objektu vystúpila nad úroveň podkladu do černozeme (do výšky 20 cm), pričom jej smer určený k sklonom steny sa nemenil. Dokazuje to, že jama bola zapustená do černozeme, ktorá bola vtedy v jej blízkosti hrubá asi 20 cm. V černozemi na okolí jamy nebolo možno zistiť žiadne stopy osídlenia. Boli z nej vyzdvihnuté črepy z nádob točených na kruhu a len niekoľko úlomkov z hrubých úžitkových nádob vyrobených v ruke (tab. 18, obr. 1—3).

Sídlištný objekt č. XIX predstavuje časť kolovej stavby, 13 m vzdialenej od sídl. objektu č. VII. Zo stavby bolo zachytené dno kultúrnej jamy, vbiehajúce pod nahromadenú černozem (práca buldozéra). Z jamy boli vyzdvihnuté „halštatské" črepy. 1,5 m sv. od jamy bola nájdená kolová jama kruhového pôdorysu. Ø 40 cm, hĺbka 40 cm.

Z kolovej chaty bola zachytená pravdepodobne len jej severovýchodná časť.

Sídlištné objekty č. XX—XXXIV boli zničené exploatáciou piesku a črtali sa jednak na dne vyexploatovanej časti, jednak v stenách pieskovišťa. Ich približné miesta bolo možno určiť, pretože sa javili ako vyvýšené tmavé miesta vyvalené zo stien. Pochádza z nich keramický materiál „halštatský" a „halštatsko-laténsky", jeho preukazná hodnota je však pre zaradenie objektov do týchto dvoch časových období problematická.

Sídlištný objekt č. XXXV. 15 m južne od sídl. obj. č. XIII, na ploche buldozérom len čiastočne odkrytej, našla sa sídelná jama obdĺžnikového pôdorysu, so zaoblenými rohmi. Rozmery: 3,1 × 2,6 m. Dno má zaoblené s najväčšou hĺbkou 80 cm. Výplň jamy bola do hĺbky 20 cm porušená; v tejto hĺbke bolo možno zistiť pri južnej stene polkruhovite sa tiahnúcu mazanicovú vrstvu tehlovošedej farby (niektoré väčšie úlomky nesú odtlačky prútia, ako aj rovné plochy väčších trámov). Vo východnom rohu jamy v blízkosti tejto vrstvy sa sústreďovali nálezy drobných a väčších uhlíkov a tri zlomky hlinených ihlancovitých podstavcov. Smerom k severnej strane v strede jamy sa črtala elipsovitá plocha naviateho piesku. Ostatná časť jamy v tejto hĺbke bola vyplnená tmavou kultúrnou pôdou s nálezmi črepov a kostí zvierat (tab. 21, obr. 1). V hĺbke 40 cm sa vrstva mazanice ukazovala v širokom kruhovitom páse okolo zmenšenej plochy naviateho piesku a kultúrnej pôdy. V mazanicovej vrstve pri západnej a východnej strane boli drobné uhlíky a zvieracie kosti (tab. 21, obr. 2). V profile priebeh vrstiev ukazuje, že jama bola mazanicovou vrstvou postupne zanesená zo západnej strany (tab. 22, obr. 1). Ak jama predstavuje časť obydlia, vlastná konštrukcia chaty sa sústreďovala na jej západnej strane. Tmavá kultúrna pôda pod vrstvou mazanice naznačuje azda skutočnosť, že postupné zanesenie jám okolitou hlinou nastalo ešte v dobe, keď podstatná časť kolovej konštrukcie nad jamou alebo tesne vedľa nej bola ešte neporušená. Piesočnatá vrstva je bez keramických a kostených nálezov; bola pravdepodobne naviata vetrom.

Sídlištná jama predstavuje časť obydlia alebo menšej stavby s jednoduchou kolovou konštrukciou, ktorej ťažisko sa nachádzalo na západ od nej. V zhode s týmto východná strana, ktorá sa pod veľkým uhlom vykliňuje smerom k úrovni piesočnatého podkladu, môže predstavovať príchod do zahĺbenej časti vlastnej chaty (tab. 22, obr. 2, tab. 23, obr. 1).

Sídlištný objekt č. XXXVI bol zachytený jamou 3,5 m sv. od sídl. objektu č. XXXV, elipsovitého pôdorysu, hlbokou 50 cm. Plošné rozmery 3,4 × 2,3 m. Jama bola vyplnená popolavou kultúrnou vrstvou s malým obsahom črepov z nádob vyrobených v ruke a zvieracích kostí (tab. 24, obr. 1, obr. 2).

Jama predstavuje pravdepodobne najspodnejšu časť väčšieho sídlištného objektu; vzhľadom na malú vzdialenosť medzi ňou a chatou č. XXXV nie je vylúčené, že ide o jeden sídlištný objekt s dvoma kultúrnymi jamami.

Sídlištný objekt č. XXXVII. 7 m jv. od sídl. objektu č. XXXV bola objavená veľká sídelná jama štvorcového tvaru, so zaoblenými rohmi, o rozmeroch 3,80 × 3,85 m. Dno nachádzajúce sa v hĺbke 120 cm je pomerne rovné, steny uzatvárajú s ním uhol okolo 120°. Prvé vrstvy zhora, nachádzajúce sa pri úrovni piesočnatého podkladu, boli značne porušené buldozérom. V hĺbke 20 cm bolo možno zistiť pri sz. strane, ako aj čiastočne pri dvoch susedných

stranách polkruhovito sa tiahnúci pás uhľovo čiernej pôdy s veľkým obsahom drobných uhlíkov a mazanice (priemerná šírka 50—60 cm). Z tejto vrstvy pochádzajú aj keramické nálezy. Pri opačnej, jv. stene objektu sa podobne črtal tenší pás hnedožltej zeme (priemerná šírka 20 cm), ku ktorej sa v južnom rohu jamy pripojila vrstva naviateho piesku. Stred jamy vyplňovala kultúrna pôda s nálezmi uhlíkov, črepov a zlomkov hlinených, ihlancovitých podstavcov (tab. 24, obr. 3). V hĺbke 60 cm uhľovočierna vrstva pri sv. strane na zmenšených plošných rozmeroch jamy v tejto hĺbke sa taktiež zmenšila (priemerná šírka 30 cm). Podobne sa stenčila aj vrstva hnedožltej zeme, ako aj pri nej sa nachádzajúci fľak naviateho piesku. Stredná časť jamy bola vyplnená ako v hĺbke 20 cm čiernou, kultúrnou pôdou s nálezmi kostí, uhlíkov a mazanice (tab. 24, obr. 4). V profile sa črtajú dve základné vrstvy, spodná a horná kultúrna vrstva, oddelené od seba vrstvou naviateho piesku, ako aj spomenutými vrstvami v 20—60 cm hĺbkach pri stenách jamy (tab. 25, obr. 2, tab. 23, obr. 2).

Nálezové okolnosti pri tomto objekte naznačujú dve postupné osídlenia jamy. Po druhej fáze osídlenia zem premiešaná mazanicou, ako aj ostatné vrstvy zanesené do objektu vodou, príp. vetrom poukazujú na postupné zanikanie chaty.

Sídlištný objekt č. XXXVIII. Z chaty sa zachovala len menšia jama nepravidelne elipsovitého pôdorysu (2,20 × 0,60 m). Dno má zaoblené, najväčšiu hĺbku dosahuje v strede (70 cm). V profile vidieť, že jama bola vyplnená vrstvou mazanice a kultúrnymi vrstvami popolavej farby. Smerom zdola nahor je prvá vrstva v priemernej šírke 15 cm na dne a pri stenách silne popolavej farby a vyznačuje sa nepatrnými nálezmi črepov a uhlíkov. Nad ňou sa nachádza vrstva drobnej mazanice tehlovohnedej farby, v ktorej sú často aj veľké úlomky so stopami odtlačkov prútia a väčšej drevenej konštrukcie. Pri jv. stene jamy je až 30 cm hrubá, smerom k protiľahlej stene sa postupne stenčuje a miestami je premiešaná nahromadenými drevenými uhlíkmi. 30 cm hrúbku dosahuje aj polkruhovite nad ňou prebiehajúca popolavá kultúrna vrstva s keramickými nálezmi. V strede všetkých, zhruba polkruhovite prebiehajúcich vrstiev sa nachádzal popolom silne premiešaný piesok (tab. 23, obr. 3, tab. 25, obr. 4).

Výplň jamy výrazne naznačuje, že bola postupne zanesená zvyškami vlastnej chaty z okolia. Ak jama predstavuje časť obydlia, ťažisko drevenej konštrukcie (úlomky mazanice) sa nachádzalo jz. od nej.

Sídlištný objekt č. XXXIX bol zachytený jamou objavenou 13 m jv. od sídl. objektu č. XXXVII. Je nepravidelne obdĺžnikového tvaru s výrazne zaoblenými rohmi (5,7 × 4 m), hlboký 80 cm. Steny tvoria s dnom uhly 130—150°. Jama bola vyplnená jednotne tmavohnedo zafarbenou pôdou; pri dne v hrúbke 10 cm sa tiahla kultúrna vrstva popolovitého vzhľadu, ktorá postupovala pri stenách nahor a postupne sa vykliňovala. Bola v nej zistená slabá intezita osídlenia, keramické nálezy „halštatsko-laténske" sa sústreďovali pri dne (tab. 23, obr. 3).

Sídlištný objekt č. XL. Po čiastočnom odkrytí buldozérom nanesenej zeme 11,5 m jv. od sídl. objektu č. I bola objavená jama štvorcového tvaru s pomerne rovnými stenami o rozmeroch 2,40 × 2,40 m. Steny uzatvárali s dnom, ktoré bolo rovné a nachádzalo sa v hĺbke 120 cm, uhly okolo 120° (tab. 26, obr. 1). Jama bola vyplnená zdola nahor tmavočiernou kultúrnou pôdou a nad ňou sa nachádzajúcou tenkou (20 cm) vrstvou piesku a napokon kultúrnou pôdou tmavohnedej farby. Piesočnatá vrstva predstavuje pravdepodobne naviaty alebo nanesený piesok z okolitého terénu a je bez nálezov. V hĺbke 50 cm zhruba pod ňou sa sústreďovali pri južnej stene jamy keramické nálezy (tab. 26).

Sídelná jama tohto objektu je z podobných jám najbližšie ku kolovým stavbám (sídl. objekt č. I). Vzájomný pomer oboch stavieb na základe terénnej situácie nebolo možné zistiť; niektoré svojrázne halštatské keramické tvary, zistené v kultúrnych jamách sídl. objektu č. I, ako aj v tejto jame, naznačujú pomerne úzke spojenie oboch stavieb.

Typy stavieb a ich vzájomný pomer

Z opisu jednotlivých objektov vyplýva, že na mladohalštatskej osade pri Seredi boli zastúpené dva typy stavieb: kolové chaty obdĺžnikového pôdorysu a do zeme zapustené zemľanky viac-menej štvorcového tvaru. Kolové objekty predstavujú chaty č. I, IV, V, VII, IX, X, XI, XII ?, XVI ?, XIX ?, XXXVI ?, XXXVIII ?, väčšina z nich bola buldozérom značne porušená. Niekedy boli zachytené len niekoľkými hlbšie zapustenými kolovými jamami (sídl. obj. č. X,

XIX), prípadne aj kultúrnou jamou (sídl. obj. č. IV). Je zrejmé, že za takéhoto stavu pri zisťovaní základného typu chát s kolovou konštrukciou bolo potrebné obmedziť sa na porovnávanie najzachovanejších objektov, pretože však bol buldozérom porušený každý objekt, pokiaľ ide o detailnejšiu rekonštrukciu stavby, nemôžu ani tieto závery plne vystihnúť pôvodný stav.[5] Zemľanky štvorcového tvaru, zapustené do podkladu (sídl. obj. č. II, XIII, XIV, XV, XXXV, XXXVII, XL), boli odkryté taktiež na ploche, z ktorej bola odstránená černozem (výnimku predstavuje sídl. obj. č. XIV). Pochádza z nich nepomerne väčšie množstvo keramického materiálu ako z kolových stavieb postavených na úrovni terénu, príp. čiastočne tiež zapustených do černozeme (sídl. obj. č. I). Halštatsko-laténske chaty sa zadeľujú podobne do dvoch skupín; kolovú konštrukciu vykazuje, ako jediná, chata č. XVII. Sídelné jamy obdĺžnikového tvaru, menej hlboko zapustené do podkladu ako halštatské chaty štvorcového pôdorysu, s keramickým materiálom „halštatsko-laténskym", sú druhým typom stavieb v rámci tohto mladšieho osídlenia Maďanských vŕškov. Okrem niekoľkých zo stien pieskoviska exploatáciou piesku vyvalených chát bezpečne tento typ predstavujú s rôznymi obmenami v tvare a počte kolových jám sídl. objekty č. III, VI, VIII, XVIII, XXXIX.

V kolových konštrukciách jednotlivých pravouhlých kolových stavieb halštatských sa javila určitá nejednotnosť, ktorú si nemožno vysvetliť ani predpokladom, že niektoré kolové jamy boli odstránené buldozérom. Je ich možno zadeliť zhruba do dvoch skupín. Kým objekty č. I a IX, ako aj jediná kolová stavba s keramickým materiálom halštatsko-laténskym sa svojou kolovou konštrukciou zhruba zhodujú tým, že vo všetkých troch prípadoch dve pozdĺžne strany sú tvorené troma kolovými jamami, z ktorých stredná sa nachádza približne v strede týchto strán (tab. 2, tab. 12, tab. 19, obr. 3), zatiaľ steny objektov č. V a VII boli tvorené niekedy iba dvoma, inokedy viacerými kolovými jamami (tab. 8, 12). Napriek tejto nejednotnosti obdĺžnikový tvar, orientácia, ako aj umiestenie kultúrnych jám značne zbližujú obe podskupiny kolových stavieb. Pri rekonštrukcii by sa uplatnil poznatok, že pozdĺžne stredom kolovej stavby č. IX prechádzala os, tvorená niekoľkými kolovými jamami, ktorá mohla mať úlohu pri nesení sedlovitej strechy chaty (tab. 12). Rozmery kolových stavieb sa v zistených prípadoch pohybujú od 6,60 × 5,30 m (sídl. obj. č. IX) do 10,25 × 5,50 m (sídl. obj. č. V). Všetky chaty mali približne rovnakú orientáciu: SZZ—JVV.

Analógie k obdĺžnikovým kolovým chatám možno uviesť už z mladšej doby kamennej; v dobe bronzovej častý je tento spôsob na území lužickej kultúry,[6] ktorej podiel pri vzniku niektorých keramických tvarov na osade bude zdôraznený na inom mieste. Charakteristickým pre všetky zistené kolové stavby na sídlišti je, že vždy predstavujú iba jednu miestnosť. Je to rozdiel od podobných stavieb v lužickej kultúre (aj v širšom zmysle jej teritoriálneho rozšírenia), kde stavby so stĺpovou konštrukciou sú často rozdelené na dve miestnosti: na predsieň a vlastnú obývaciu izbu.[7] Celkove naše zachovalejšie kolové stavby o jednej miestnosti, s pravidelne umiestenými kultúrnymi jamami a do zeme zapustenými pecami sa od doteraz poznaných kolových stavieb čiastočne odlišujú a ako také môžu byť typické pre tento úsek pravekého vývoja u nás. Kolové objekty boli pravdepodobne objavené aj na príbuznom sídlišti v Ratkovciach; z ich kultúrnych jám bol získaný materiál podobný seredskému.[8]

Kolové stavby na sídlišti sa vyznačujú tým, že v nich alebo mimo ich vnútorného priestoru sa nachádzali tzv. kultúrne jamy. Kultúrne jamy, nachádzajúce sa vo vnútri chát, majú význam pre účelné používanie, v neskoršom vývoji však azda aj pre členenie vnútorného priestoru. Zvlášť nápadné sú zhody medzi kultúrnymi jamami sídl. objektu č. I a VII (tab. 2, tab. 12). V oboch objektoch sú dve jamy, z ktorých väčšia je zhruba štvorcového pôdorysu a dno má rovné, menšia je kruhového tvaru so zaobleným dnom. Funkcia týchto posledných sa zistila v jednom prípade: v menšej jame v sídl. objekte č. VII sa našli najmä črepy z veľkej zásobnice. Okrem malého počtu črepov z iných, menších nádob pochádza z nej aj zlomok kamenného mlynčeka, ktorý bol pôvodne zrejme umiestený v blízkosti jamy a teda aj v blízkosti zásobnice. Tompa pozná zásobnicu umiestenú taktiež v jame vyhĺbenej na vnútornom priestore chaty už z doby bronzovej v Tiszakeszi.[9] Pravdepodobne jamu so zásobnicou objavil v knovízskej chate na Strakonicku aj Dubský; niektoré kusy nádob v nej boli priamo na spálených stenách jamy.[10] Z oblasti bylanskej kultúry sa uvádzajú do zeme zapustené zásobnicovité nádoby bez dna.[11] Nie je teda vylúčený tento spôsob umies-

tenia zásobnice v chatách ani v starších obdobiach, v mladšej dobe sa dokladá zásobnicová jama zo Šároviec.[12] Je zaujímavé, že v obidvoch chatách spomínané dve jamy sú zhruba na ich sv. polovici; v sídl. objekte č. I pristupuje k týmto nálezom taktiež na tejto polovici chaty objavené menšie ohnisko kruhového tvaru. Takéto členenie vnútorného priestoru mohlo byť podmienené najmä snahou po jeho účelnom využití; azda len nepriaznivé nálezové okolnosti znemožnili zistiť analogickú situáciu pri ostatných kolových stavbách.[13]

Kultúrne jamy mimo objektov sa našli v dvoch prípadoch, vždy pred sv. dlhšou stranou chát (sídl. obj. č. I a č. V). V oboch prípadoch ide pravdepodobne o jamy, ktoré slúžili „kuchynským" účelom, jama č. I/6, vzdialená 1,5 m od chaty, bola kruhového pôdorysu, hlboká 95 cm, s kolmými stenami. Prístup do nej bol zrejme zo strany objektu. Na jej dne, medzi mazanicou zo stien, ktorou bola pôvodne azda vymazaná, našli sa úžitkové nádoby, umiestené akoby do polkruhu (tab. 3, obr. 5). V podobnej jame pri objekte č. V nebola nájdená keramika, ale tvar, ako i zásyp, ktorý sa vyznačoval značným množstvom mazanice, najmä pri stenách, pripomínajú jamu pri predošlom objekte. Je pravdepodobné, že nad týmito jamami mimo objektov bola aj strecha; menší prístavok pri obj. č. V zrejme súvisí s jamou nachádzajúcou sa pred ním. S prístavkom spojenú kultúrnu jamu uvádza z doby bronzovej napr. Reinerth.[14] Kultúrnymi jamami z rôznych pravekých období, zistenými väčšinou záchrannými výskumami, zaoberal sa u nás dr. inž. Št. Janšák.[15] Rozdeľuje ich na obytné, odpadové a komory (jamy pre uschovávanie potravín atď). Tvarove rozoznáva v prierezoch niekoľko typov (A—H), po funkčnej stránke ich však bližšie neurčuje.[16] V novšej dobe sa poukazuje aj na iné možnosti pri ich vzniku[17] a v niektorých prípadoch sa vysvetľujú ako jamy, vyhĺbené na získanie hliny (hrnčiarstvo, stavba chát).[18] Aj keď nebolo možné kultúrne jamy zistené pri jednotlivých chatách mladohalštatskej osady pri Seredi v každom prípade čo do účelnosti presnejšie vymedziť, predstavujú vždy akoby súčiastku vlastného obydlia a snaha po ich pravidelnom umiestení v rámci vnútorného, príp. i vonkajšieho priestoru chát je svedectvom pomerne vyvinutých predstáv o vlastných obydliach v zmysle ich jednotnej úpravy a používania. Zaujímavá je skutočnosť, že niektoré kultúrne jamy i pece pri kolových stavbách boli vyhĺbené v piesočnatom podklade vždy do hĺbky, v ktorej sa nachádzal starší, pleistocénny horizont hrdzavej farby, predstavujúci pevný základ pri stavbe pecí a rovné dná kultúrnych jám.

Ku kolovým stavbám boli pripojené menšie stavby — prístavky, vymedzené v piesočnatom podklade tiež kolovými jamami. Našli sa prístavky štvorcového, ako aj obdĺžnikového tvaru. Jedinou stranou, ku ktorej neboli pripojené prístavky, je jz. strana objektov. Pripojenie prístavku je niekedy naznačené v stene vlastného objektu dvoma kolovými jamami v šírke prístavku, takže je potom vymedzený štyrmi kolovými jamami (tab. 12), inokedy tvoria prístavok len dve kolové jamy, ktorých spojenie dáva čiaru, paralelnú so stenou chaty (tab. 8). Niekedy sa javí jedna strana prístavku predĺžením niektorej dlhšej (tab. 8) alebo kratšej (tab. 12) steny objektu; v týchto prípadoch bol prístavok pripojený ku nej tesne pri rohu. Kolové jamy tvoriace prístavky sa vo väčšine prípadov svojimi rozmermi a výplňou nelíšili od ostatných kolových jám. Účel menších stavieb pri chatách sa podarilo zistiť v dvoch prípadoch. Ako už bolo spomenuté, malý prístavok obdĺžnikového tvaru č. V/3 možno dať do súvislosti s „kuchynskou" jamou, ktorá sa nachádzala pred ním. Na priestore prístavku pred sz. stranou objektu č. VII bola objavená do podkladu zapustená pec.

Pece boli objavené jednak vo vnútri chát, jednak v ich blízkostiach. Sú pravidelné, elipsovitého pôdorysu; ich dlhšia os sa pohybuje medzi 110 cm (halštatská pec pri sídl. objekte č. III) a 140 cm (sídl. objekt č. VII). Najbližšie k chate, tesne pri jej sz. stene bola pristavená pec pri sídl. objekte č. VII (tab. 12). Vzdialenosť pecí od chát je najviac 0,5 m, takže aj v prípadoch, keď sa po prístavku nad nimi nenašli kolové jamy, môžeme predpokladať, že boli kryté strechou, spojenou azda s vlastným objektom. Je to tým pravdepodobnejšie, že na strechu nad pecou pri objekte č. VII poukazujú štyri kolové jamy, medzi ktorými bola umiestená. Jediná pec vo vnútri chaty bola nájdená pri objekte č. V (tab. 8). Medzi mazanicou, pochádzajúcou zo stien a klenby, boli v nej hlinené ihlancovité podstavce (tab. 10, obr. 2). Podobné nálezy sú obvyklé v blízkostiach ohnísk, kde mali úlohu roštu pri príprave jedla. Ich výskyt v peci spája azda po funkčnej stránke pece s ohniskami. Všetky pece boli zapustené do piesočnatého

podkladu (najviac 80 cm) a prístup k nim naznačovala vyhĺbenina, postupne sa vykliňujúca smerom nahor od ich pôvodného otvoru. Jedine pec na vnútornom priestore chaty č. V bola na úrovni piesočnatého podkladu, pravdepodobne pôvodne nie veľmi nižšie uložená než dlážka tejto chaty. Hlboko uložené pece boli viac-menej vstavané do piesočnatého podkladu, ktorý sa vo všetkých prípadoch zrútil, takže objekty sa potom na podklade javili vždy iba jamami, ktoré predstavovali príchody k nim (tab. 6, obr. 3). Podľa úlomkov mazanice z klenby niektorých pecí, ako aj z čiastočne zachovaných stien, naznačujúcich skon klenby, možno usudzovať, že boli pomerne nízke. Pôvodne mali drevenú (prútenú) konštrukciu, ktorá bola na oboch alebo na jednej strane vymazaná.

Otvorených ohnísk sa našlo pomerne málo. Je to pochopiteľné, ak máme na mysli, že sa pôvodne nachádzali na úrovni buldozérom odstránených dlážok chát. Ohnisko v objekte č. I, ktorý bol buldozérom ušetrený, malo priemer 75 cm. Pri jeho stavbe sa použili väčšie riečne okruhliaky, na ktoré bola nanesená a dodatočne vypálená hlina. Podobne šťastné nálezové okolnosti umožnili zachovanie ohniska, ktoré bolo vo väčšej („ohniskovej") jame zhruba obdĺžnikového tvaru, so zaoblenými rohmi (tab. 9, obr. 1, 2, 3). Okolo ohniska, ktoré bolo tiež kruhového tvaru, v hĺbke 40 cm boli umiestené na vyvýšených schodovitých častiach jamy úžitkové nádoby (tab. 9, obr. 1). Je pravdepodobné, že tu ide o tzv. ohniskovú jamu, ktorá, pretože sústreďovala v sebe ohnisko, nádoby, ako aj iné kuchynské potreby, mohla lepšie slúžiť pri príprave jedla ako ohniská na úrovni chaty.

Podstatne iným typom sa javia halštatské chaty so sídelnou jamou, zhruba štvorcového tvaru, so zaoblenými rohmi. Dná jám sú pomerne rovné, steny tvoria s nimi uhol alebo pravý, alebo až o 20° väčší. Na základe nejednotnej hĺbky, ako aj plošných rozmerov sa vydeľujú dve podskupiny, obe zastúpené niekoľkými objektami. V prvom prípade ide o značne hlboké jamy (až 150 cm), pomerne nepravidelného štvorcového alebo obdĺžnikového pôdorysu, so stenami často nie priamočiarymi. Steny týchto jám tvoria s dnom vždy väčší uhol než pravý (sídl. obj. č. XIV, XV, XXXV, XL). Druhú podskupinu predstavujú objekty o väčších plošných rozmeroch, s najväčšou hĺbkou 1 m, so stenami buď kolmými na dno, alebo len málo von vychýlenými smerom k úrovni piesočnatého podkladu (sídl. obj. č. II, XIII, XXXVII). Tieto objekty sa líšia od predošlých aj svojimi plošnými rozmermi, ktoré sú tvorené pravidelne priamymi čiarami. Napriek tejto nejednotnosti obe skupiny v dostatočnej miere zbližuje približne rovnaký priebeh vrstiev vo výplni, ktorý poukazuje na rovnaké podmienky pri jestvovaní a zániku chát. Najväčšie plošné rozmery má z nich obj. č. II. Nie je vylúčené, že aspoň niektoré steny jamy boli upevnené pôvodne dreveným prútím s mazanicou na vnútornej strane. Tomu nasvedčuje úlomkovitá mazanica, sústredená pri stenách druhej fázy osídlenia v objekte č. XIV.

Vo všetkých sídelných jamách tohto typu stavieb boli zistené dve fázy osídlenia, oddelené od seba buď tenkou vrstvou drobných uhlíkov, alebo vrstvou piesku, dosahujúcou miestami až 20 cm, ktorej účelom bolo azda vyrovnanie nerovnakého povrchu spodného podkladu (kultúrna vrstva) prvej fázy osídlenia. V tomto prípade bola však na pôvodnú úroveň tejto vrstvy nanesená umele. Priebeh ostatných vrstiev sa zhruba zhodoval: pri oboch podskupinách boli dve zistené stavebné fázy zastúpené viac-menej popolavými vrstvami a čiernymi kultúrnymi vrstvami s obvyklým inventárom (črepy, kosti zo zvierat, mušličky, drobná mazanica). Na zánik chaty č. XIII po druhej fáze osídlenia poukazujú zuhoľnatelé trámy, ktoré sa našli na popolavej vrstve. Z ich uloženia bolo vidieť, že i nad týmito jamami bola strecha kolovej konštrukcie, pravdepodobne sedlovitá. Na pôvodnú hrúbku kolov poukazuje nález zuhoľnateľného dreveného trámu o priemere 14 cm. Os sedlovitej strechy mala smer SZZ—JVV, takže chata bola potom orientovaná ako kolové stavby na sídlišti. Os strechy prechádzala stredom jamy, čo rozhodne nasvedčuje tomu, že stavba chaty, i keď bola väčšia než sídelná jama, rozhodne sa k nej prispôsobila.

Zaujímavé je zistenie pri sídlištnom objekte č. XIV. Tu sa na základe nálezových okolností ukázalo, že sídelná jama nepredstavuje celú časť chaty, ale len jej do zeme zapustené miesto. Na okolí jamy, ktoré bolo iba čiastočne porušené buldozérom, našlo sa množstvo črepov a kostí, vymedzujúcich štvorcový priestor o rozmeroch 5,40 × 5,20 m. Strany štvorca sú zhruba ako v predošlom prípade prispôsobené stranám jamy, ale sama jama sa nenachádzala v strede chaty, lež v jednom jej rohu. Je to protikladné zistenie so situáciou pri objekte č. XIII, ktoré si možno vysvetliť len tým, že každá z týchto

chát reprezentuje inú zo spomínaných podskupín pri tomto type stavieb. Týmto sa ešte výraznejšie líšia od seba obe podskupiny: nepravidelná, štvorhranná, veľmi hlboká jama prvej podskupiny bola v jednom rohu chaty, väčšia a pravidelne štvorhranná, menej hlboká jama druhej podskupiny sa nachádzala v strede stavby a predstavovala prípadne aj celú chatu. Toto potvrdzuje Buchvaldekov nález veľkej štvorcovej sídelnej jamy s kolovými jamami na dne dvoch protiľahlých strán. Ide tu o veľký objekt, ktorého strecha prechádzala stredom sídelnej jamy.[19] V ďalšom sa uvádzajú niektoré poznatky, osvetľujúce aspoň čiastočne význam menších štvorcových jám v chatách. S využitím vnútorného priestoru jamy v druhej fáze osídlenia súvisí nález keramickej súpravy úžitkových nádob pozdĺž juhozápadnej steny jamy (sídl. obj. č. XIV). V prvej fáze osídlenia (v prvej popolavej vrstve zdola) pri sídl. objekte č. XV sa našlo vo východnom rohu jamy ohnisko zhruba kruhového tvaru, o priemere 65 cm (tab. 17, obr. 3). Bola to vlastne silne spálená časť dna na tomto mieste, v blízkosti ktorej boli úlomky z hlinených ihlancovitých podstavcov. V protiľahlom rohu boli nahromadené zvieracie kosti. Vzhľadom na nejednotnosť vnútornej úpravy nemožno teda hovoriť o vyhranenej funkcii týchto jám. Prechodne mohli byť používané ako jamy „ohniskové" alebo pri uskladnení keramiky. V súvislosti s nedostatkom menších kultúrnych jám pri chatách — zemľankách a stavbách s časťou zapustenou do zeme nie je vylúčené, že jamy môžu predstavovať účelove súhrn kultúrnych jám v zmysle ich uplatňovania sa pri kolových stavbách.

Ako sme už spomenuli, v jamách nájdené dve „ohniská" sú len viac-menej spálené fľaky zeme, teda nie úmyselne zhotovené ohniská pre kuchynské účely. Vedľa sídelnej jamy č. XIV bolo na úrovni piesočnatého podkladu tiež iba spálením zeme naznačené ohnisko (tab. 20). Pre tento typ stavieb je okrem nedostatku kultúrnych jám príznačné primitívne ohnisko nepravidelne kruhového tvaru. Os sedlovitej strechy pri objekte č. XIII mala smer SZZ—JVV a za predpokladu, že strecha bola spustená na zemitý podklad alebo na násyp okolo jamy, na čo poukazuje nedostatok kolových jám, vchod do objektu sa mohol nachádzať na dvoch opačných stranách, na zhruba východnej alebo západnej strane. Jediný vchod, zistený nie do chaty, ale do jamy v nej sa nachádzajúcej, bol na jej západnej strane. Ak bol teda vchod do sídelnej jamy totožný s vchodom do chaty, môžeme ho dať na západnú stranu objektu.

Pokiaľ ide o vzájomný pomer dvoch stavebných fáz, v niektorých prípadoch vzhľadom na hrúbku kultúrnej vrstvy medzi nimi môžu predstavovať zároveň aj dve fázy osídlenia s dlhšou prestávkou. Čierna vrstva medzi dvoma popolavými nemusí však každopádne znamenať prestávku v osídlení; proti tomuto hovoria aj črepy, ktoré sa v oboch popolavých vrstvách vyskytovali a sú rovnaké.

Sídelné jamy predstavujúce celú chatu, prípadne jej do zeme zapustenú časť na mladohalštatskej osade v Seredi majú svoje analógie predovšetkým v Dolnorakúsku, na sídliskách bernhardsthalského typu. Tieto objekty sa vyznačujú čo do pôdorysu a hĺbky veľkou nepravidelnosťou,[20] na sídlisti v Gross-Weikersdorf najčastejšou formou sú jamy pravouhlého tvaru so zaoblenými rohmi, ktorých rozmery sa zhodujú s podobnými jamami seredských halštatských stavieb.[21] Ako typický pre dobu halštatskú uvádza sa tento typ chát aj v Porýnsku.[21a] Zo slovenských nálezov na lužickom hradisku na vrchole Sitna je staršia zpráva o veľkom množstve vyhĺbených jám štvorcového tvaru, ktoré pokrývajú značnú časť plochy a javia sa vedľa seba v určitom poradí.[22] L. Červinka tam preskúmal kultúrnu jamu 4 m² veľkú a 80—100 cm hlbokú.[23] Jamy pravidelne štvorcového tvaru, s rovnými stenami, s keramickým materiálom halštatským boli objavené v Tvrdošovciach,[24] sú však značne väčších plošných rozmerov než seredské objekty. Jamy v Topoľčanoch pripomínajú čiastočne zemľankový spôsob stavby.[25] Tri sídelné jamy odkryté tohto roku v Strážach, z ktorých bola vyzdvihnutá keramika podobná seredskému materiálu, sú podobné zemľankám druhej podskupiny.[26] Žiaľ, vo väčšine starších zpráv sa len zriedkakedy udávali podrobnejšie nálezové okolnosti, a tak náleziská so sídlištnou keramikou seredského rázu nemôžu byť po stavebnej stránke prekontrolované. Avšak aj z uvedeného vidieť, že pravouhlé chaty, zapustené čiastočne alebo celkom do zeme, sú v dobe halštatskej na Slovensku zastúpené a v seredskom vyhotovení budú sa viazať, ako sa zdá, predovšetkým na územie juhozápadného Slovenska.

Vzájomný pomer kolových stavieb so zemľankami na základe nálezových okolností v teréne sa nepodarilo bližšie osvetliť, keramický mate-

riál však bezpečne poukazuje na ich časovú súbežnosť. Z územia juhozápadného Slovenska sa zatiaľ z doby halštatskej kolové chaty neuvádzajú. Je to zapríčinené zrejme záchranným charakterom doterajších výskumov. Číselný pomer oboch typov stavieb na našej osade je asi 1:1. Na systematicky preskúmanom halštatskom sídlisku vo Wasserburg-Buchau boli odkryté chaty so sídelnou jamou spolu so zrubovými stavbami; prvé z nich sa označujú ako „chudobné".[27] Výskumom halštatskej osady v Seredi je plne dokázané, že kolové stavby boli obývacími miestnosťami (ohnisko, pece, kult. jamy na vnútornom priestore chaty), a tak isto v niektorých prípadoch aj do zeme zapustené chaty — zemľanky. Otázka spoločného výskytu oboch typov chát je predbežne otvorená, jej riešenie pravdepodobne nebude súvisieť so sociálnymi rozdielmi medzi obyvateľstvom osady (sprievodný keramický a iný materiál je v oboch prípadoch rovnaký a uprednostnenie niektorého spôsobu stavby v zmysle „nákladnejšej chaty" je problematické). V súvislosti s týmto nie je bez zaujímavosti skutočnosť, že hlinené tkáčske závažia pochádzajú vo väčšom počte len z objektov so sídelnými jamami. Sídelná jama vyznačujúca sa tkáčskymi závažiami bola objavená aj na halštatskom sídlišti v Oberleiserbergu.[28] Konečnú odpoveď na túto otázku dajú až ďalšie systematické výskumy.

Ako sme už spomenuli, aj halštatsko-laténske osídlenie Mačanských vŕškov sa vyznačuje dvoma typmi stavieb. Jediný kolový objekt má svoje predlohy v podobných stavbách predošlého obdobia (sídl. obj. č. XVII) (tab. 19, obr. 3). Tretím základným typom na nálezisku vôbec sú halštatsko-laténske polozemľanky, zhruba obdĺžnikového tvaru, so zaoblenými rohmi. Najväčšie plošné rozmery má jama objektu č. XXXIX: 5,7 × 4 m. Hĺbka polozemľanok nikde nepresahuje 80 cm. Dno majú pomerne rovné, so stenami tvorí uhol vždy výrazne väčší ako pravý. V strede dvoch protiľahlých kratších strán na dne jamy boli objavené pri obj. č. VI kolové jamy. V sídelnej jame obj. č. III sa našla kolová jama iba v strede jz. kratšej steny a ďalšia sa nachádzala pred sv. taktiež kratšou stranou objektu. Konečne bez kolových jám boli podobné jamy sídlištných objektov č. XVIII a XXXIX. Chaty boli orientované svojou osou vždy zhruba v smere V—Z.

Jamy týchto stavieb sú pravdepodobne celými chatami. Nasvedčujú tomu okrem kolových jám v strede dvoch protiľahlých kratších strán v sídl. obj. č. VI, naznačujúcich rozmery strechy nad jamou, najmä nálezové okolnosti pri sídl. obj. č. XVIII. Jama tejto chaty bola odkrytá na ploche buldozérom neporušenej, takže bolo možné preskúmať aj jej okolie. Boli v nej zistené dve fázy osídlenia, obe zastúpené popolavými vrstvami, oddelené od seba vrstvou azda naviateho piesku. Vrstva druhej fázy osídlenia (vyššie uložená popolavá) vystupuje pri jv. strane jamy nad úroveň piesočnatého podkladu, pričom jej smer určený sklonom steny pri dne sa nemení (tab. 18, obr. 1). Černozem na okolí jamy neobsahovala nijaké kultúrne pozostatky. Všetky jamy okrem sídlištného objektu č. XVIII, v ktorom sú zastúpené práve spomínané dve fázy osídlenia, boli po zániku postupne zanesené zemou z najbližšieho okolia.

Vzájomný pomer „halštatskej" a „laténskej" keramiky v jednotlivých zemľankách nebol rovnaký. Silnú prevahu v ruke vyrobeného keramického materiálu nad nepatrným množstvom črepov iba z tenkostenných, na kruhu točených nádob charakterizuje keramika sídl. obj. č. VIII. Výraznejšie sa uplatňuje „laténska" keramika v obj. č. VI, kde jej pomer k „halštatským" keramickým nálezom je zhruba 1:2. Približne opačná je situácia v sídelných jamách č. III a XXXIX. Úplne do pozadia sa dostáva v ruke vyrobená keramika v sídl. obj. č. XVIII, kde sa našlo iba niekoľko menších črepkov z nádob vyrobených v ruke. I keď nie je možné na základe pomeru „halštatskej" a laténskej" keramiky v jednotlivých jamách zaradiť objekty uvedeným spôsobom do jedného chronologického radu, predsa aspoň dva krajné prípady vyznačujúce sa silnou prevahou jednotlivých zložiek môžu predstavovať aj časove nejednotné prípady osídlenia týchto zemľanok. Je pozoruhodné, že slabá intenzita osídlenia bola zachytená práve v jame s keramikou výrazne laténskou (sídl. obj. č. XVIII). Pri porovnaní jej materiálu s ostatnými zemľankami nás zaráža malý počet kostí a keramiky. V súvislosti s týmto nie je bez významu skutočnosť, že aj ostatné zemľanky, tak ako postupne obsahovali vždy viac laténskych črepov, vykazujú vždy slabšiu intenzitu osídlenia. Do akej miery môžeme použiť tento poznatok pri vysvetľovaní zániku halštatsko-laténskej osady, ukážu budúce výskumy podobných sídlišť na našom území. Chaty-polozemľanky sú rozmiestené ďaleko od seba na celej buldozérom odkrytej ploche duny a nepô-

sobia dojmom jednotnej uzavretej osady, ale v zhode so slabšou intenzitou osídlenia sú akoby len prechodnými stanicami.

Najmladšie stavby na Mačanských vŕškoch majú početné analógie na stredolaténskych a mladolaténskych osadách v Rakúsku, v Čechách a na Morave. Na známom Starom Hradisku na Morave boli objavené dve skupiny chát, z ktorých polozemľaky svojím tvarom a veľkosťou spolu s inými keltskými objektami na našom území sú zhodné so seredskými jamami tohto typu.[29] Akad. J. Böhm hľadá k nim analógie v pozdnohalštatských chatách.[30] Ak je možné vidieť v halštatských chatách s pravouhlou sídelnou jamou predlohy k polozemľankám aj na našom sídlišti, tým skôr je preukázaná postupnosť v spôsobe stavby iných, kolových objektov, ktoré v dobe halštatsko-laténskeho osídlenia reprezentuje chata č. XVII. Na rozdiel od kolových stavieb predošlého obdobia vyznačuje sa jednak hlbšími kolovými jamami, ktoré aj svojím tvarom (vždy kolmé steny) sa líšia od kolových jám halštatských stavieb, pretože tieto boli pravdepodobne vždy väčšie ako vlastný kôl, jednak skutočnosťou, že neboli pri nej objavené kultúrne jamy takých rozmerov a na také účely, ako pri zachovalejších halštatských chatách tohto typu.

Halštatsko-laténske polozemľanky sú obývacími miestnosťami bez členenia vnútorného priestoru. Uvedené rozdiely v počte a umiestení kolových jám poukazujú na nerovnaké spôsoby pri stavbe horných častí chát. Kolové jamy v strede dvoch protiľahlých kratších strán na dne sídelnej jamy sú naznačením, že strecha vôbec nie alebo len nepatrne presahovala priestor vymedzený plošnými rozmermi jamy na úrovni piesočnatého podkladu (sídl. obj. č. VI). Iný prípad vykazuje polozemľanka č. II, pri ktorej sedlovitá strecha kryla aj priestor pred sv. kratšou stranou, pretože nosný kôl sa nachádzal 1 m pred touto, zrejme aj vchod do objektu prezrádzajúcou stranou. Polozemľanky, pri ktorých neboli zistené kolové jamy, mali pravdepodobne tiež sedlovitú strechu; rozdiel môžeme predpokladať v spôsoboch vyhotovenia vlastného pokryvu. Sedlovitá strecha na dvoch pozdĺžnych stranách bola spustená k zemi alebo na násyp, príp. nižšiu stenu mimo jamy; rekonštrukcie z iných lokalít sa viac-menej pridržujú tohto riešenia nadzemných častí polozemľanky. Inú možnosť nadhadzuje E. Simbriger, ktorý predpokladá nad podobnou sídelnou jamou zo strednej doby laténskej zrubovú stavbu.[31] Výnimočné postavenie na našej osade má sídl. obj. č. VIII, pri ktorom v štyroch rohoch sídelnej jamy boli koly, ktoré niesli strechu. Nejednotnosť vo výstavbe horných častí polozemľanok znovu potvrdzuje, že osídlenie Mačanských vŕškov malo v tejto dobe len prechodný charakter.

Záver

Zo staršej doby železnej sa uvádza tak z oblasti východohalštatského, ako aj západohalštatského okruhu niekoľko vymedzených typov stavieb. Sú to pravouhlé chaty a stavby kruhového tvaru s kolovou konštrukciou, do zeme zapustené zemľanky pravouhlé, obdĺžnikové alebo nepravidelného tvaru a napokon zrubové stavby.[32] Pre nedostatok systematických sídlištných výskumov iba v niektorých prípadoch možno spojiť určitý typ stavby s niektorou kultúrou či už v zmysle častejšieho alebo výlučného uplatňovania sa. Tak napr. chaty kruhového pôdorysu s niekoľkými podlahami nejednotnej úrovne sú časté v podolskej kultúre.[33] V oblasti typu Hugelfing-Scherding v Rakúsku mali prevahu kolové stavby na povrchu, kým Bernhardsthalský typ sa vyznačuje zemľankami s detailným vnútorným členením.[34] *Výskum osady pri Seredi ukázal, že pre mladohalštatské osídlenie juhozápadného Slovenska bude potrebné počítať s dvoma typmi stavieb, s kolovými chatami obdĺžnikového tvaru a so zemľankami štvorcového pôdorysu.* Oba typy stavieb sú obývacími miestnosťami bez výrazného členenia vnútorných častí. Členenie pri kolových chatách naznačujú kultúrne jamy, ktorých pravidelné umiestenie súvisí s účelným využitím vnútorných priestorov. V chatách a mimo nich nájdené pece, zapustené do piesočnatého podkladu, vyznačujú sa jednotnou úpravou. V niektorých prípadoch bolo možno zistiť bližší účel kultúrnych jám. Pece, kultúrne jamy a úmyselne zhotovené ohniská sa viažu len ku stavbám kolovým; v druhom základnom type stavieb, v zemľankách štvorcového tvaru neboli doložené. Sídelné jamy pri tomto type, rozdeľujúce sa do dvoch podskupín, prezrádzajú dvojaký spôsob úpravy nadzemných častí. Prevahu mala tak pri kolových stavbách, ako aj zemľankách sedlovitá strecha, na valbovú strechu poukazujú nálezové okolnosti pri sídl. obj. č. VII.

Halštatsko-laténske osídlenie, zastúpené tiež dvoma typmi stavieb, javí sa po stavebnej strán-

ke ako pokračovanie predošlého (kolové stavby), polozemľanky obdĺžnikového tvaru svojou úpravou hovoria pre podstatne iný, nový typ stavieb na osade. Spoločné uplatňovanie sa dvoch typov stavieb v časove pomerne blízkych obdobiach poukazuje na nie veľmi odlišný hospodársky základ v mladšej dobe halštatskej a laténskej. Vzájomný pomer oboch období, ako sa javí v keramickom materiáli, bude osvetlený na inom mieste. Výskum osád však ukázal, aké sú naliehavé ďalšie bádania aj v zmysle sledovania stavebných techník, typov stavieb, ako i vlastných osád, pretože len po vykonaní niekoľkých systematických výskumov bude možné pristúpiť k riešeniu spoločenských a hospodárskych problémov, ktoré mohli byť v tejto práci iba naznačené.

Poznámky

[1] Bližšie o nálezisku pozri J. Bárta, *Prvý archeologický nález zo strednej doby kamennej na piesočnej dune pri Seredi*, Krásy Slovenska XXXI, 1954, 34.

[2] M. Buchvaldek, *Halštatské sídlište v Seredi na Slovensku*, AR, 1954, VI—4, 456—462.

[3] J. Paulík, *Výskum halštatskej a halštatsko-laténskej osady v Seredi*, AR, 1954, VI—3, 306—311.

[4] O datovaní halštatskej osady: J. Paulík, l. c., 310; M. Buchvaldek, l. c., 462; O časovom zatriedení halštatsko-laténskych objektov pozri J. Paulík, l. c., 310.

[5] Z tohto dôvodu v práci nie sú uvedené rekonštrukcie jednotlivých chát.

[6] J. Kostrzewski, *Wielkopolska w czasach przedhistorycznych*, Poznań 1923, 132.

[7] J. Filip, *Praveké Československo*, Praha 1948, 206.

[8] Nepublikovaný výskum v SNM v Bratislave; za možnosť uvedenia ďakujem dr. Ľ. Kraskovskej.

[9] F. Tompa, *Budapest Régiségei* XIV, 1945, 20.

[10] B. Dubský, *Pravěk jižních Čech*, Blatno 1949, 163, obr. 13.

[11] J. Böhm, *Kronika objeveného věku*, Praha 1941, 351.

[12] Vo svojej prednáške prednesenej v rámci „Cyklu archeologických prednášok" v Bratislave r. 1953 uvádzal dr. B. Novotný zásobnicovú jamu z laténskeho sídelného objektu zo Šároviec.

[13] Napr. aj kultúrna jama v sídl. obj. č. IX sa nachádza na severovýchodnej polovici objektu a vzhľadom na to, že všetky jamy nemuseli byť vyhĺbené až do piesočnatého podkladu, možno i v tomto prípade predpokladať podobné členenie vnútorného priestoru chaty.

[14] H. Reinerth, *Urgeschichte der deutschen Stämme*, Leipzig 1940, I, tab. 6.

[15] Š. Janšák, *Staré osídlenie Slovenska*, SMSS XV, 1932, zoš. 1—4, 21—24.

[16] B. Szőke, *A földbevájt üregek kérdéséhez*, AÉ 79, 1952, č. 2, 95.

[17] J. Filip, l. c., 115.

[18] J. Sóregi, *Déri múzeum Régészeti osztályának ismeretterjesztő közleményei*, Debrecen 1932, zoš. 2.

[19] M. Buchvaldek, l. c., 459, obr. 181.

[20] R. Pittioni, *Urgeschichte des österreichischen Raumes*, Wien 1954, 602.

[21] H. Tripp, *Urgeschichtliche Siedlungsgrabungen in Grossweikersdorf*, MAG, 71, 1941,, 263.

[21a] K. Schumacher, *Siedlungs- und Kulturgeschichte der Rheinland*, I, tab. 15, č. 2, 3.

[22] K. Thaly, AÉ, régi folyam V, 1871, 212—13.

[23] L. Červinka, *Slované na Moravě a Říše velkomoravská*, Brno 1928, 80—82.

[24] C. Slezák, *Praveké náleziská v okolí Tardoškedu*, OP, 1922, I, 121.

[25] O keramike pozri J. Porubský: AR, 1954, č. 4, 33—35; o jamách nálezové zprávy z r. 1954 v AUSAV v Nitre.

[26] Nálezová zpráva z r. 1955 v AÚ SAV v Nitre.

[27] R. Pittioni, l. c., 602—603.

[28] R. Pittioni, l. c., 602.

[29] J. Böhm, l. c., 434—435.

[30] J. Böhm, l. c., 434.

[31] E. Simbriger, *Eine Hausaulange der Mittleren La-Tène-Zeit*, Sudeta 9, 1932, 86—87.

[32] M. Ebert, *Reallexikon*, heslo Haus, 190 n.

[33] J. Böhm, l. c., 376.

[34] R. Pittioni, l. c., 602.

Исследование гальштатского и гальштатско-латенского селища у Середи

Иосиф Паулик

Типы построек

Одним из исследований селищ, произведенных уже в новых условиях Археологическим институтом САН было исследование позднегальштатского и гальштатско-латенского селища у Середи. Местонахождение находится на продолговатой песчаной дюне в 4 километрах на юго-запад от Середи и обнаружено при добыче песка в 1951 году. С этого времени оно было под наблюдением (проф. Углар, М. Бухвальдек, Й. Паулик, Й. Райчек, М. Грмова). Основой для этой работы являются селищные объекты открытые в 1953—1954 годах; задачей — разработка строительной техники. Из 40 найденных селищных объектов 15 хат было уничтожено при добывании песка (селищный объект № XX—XXXIV). В ряде остальных позднегальштатские селищные объекты представляют два типа построек: постройки со столбами продолговатые в плане и в землю врытые землянки более-менее квадратной формы. Объекты со столбами представляют хаты I, V, VII, X, XI, XII?, XIV?, XIX?, XXXVIII?; большая часть их была бульдозером повреждена. В их конструкции определенный разнобой, на основании которого можно их распределить на две группы: в стенах объектов № I и IX — их длинных сторон — три столба, средний из которых находился в середине стены (табл. 2, табл. 12); стены объектов № V и VII только с двумя столбами и судя по ямках от столбов и большим количеством столбов (табл. 9, табл. 12). Размеры построек 6,60×5,30 м до 10,25×5,50 м. Ориентация построек со столбами была одинакова: сзз-йвв. Хаты этого типа характерны тем, что внутри или вне их были открыты небольшие культурные ямы, которые в некоторых случаях размещены в определенном порядке. Напр. в хате № I и VII были найдены две культурные ямы, в меньшей из которых были сосуды для хранения запасов больших размеров. Табл. 13, рис. 3. Размещение ям (северовосточная половина объектов) указывает внутреннее распределение хаты. Ямы от столбов вне объектов служили складом для керамики. (Табл. 3, рис. 5.) В одном случае под ямами была открыта пристройка; подобными меньшими пристройками при хатах отличаются постройки этого типа, сохранившиеся в лучшем виде. Очаги были круглой формы; при объекте № IV очаг был углублен в землю и около него на возвышенном месте найдена домашняя посуда. (Табл. 8, рис. 1, 2, 3.) Печки были обнаружены и внутри и вблизи хат. Основания печей отличаются эллиптической формой, в одном случае над печкой была открыта пристройка. (Табл. 12.)

Существенно иной тип представляют позднегальштатские хаты-землянки с селищной ямой, приблизительно квадратной формы с закругленными углами. Днища хат почти прямые; стены с полом образуют прямой угол и в некоторых случаях даже угол тупой (на 20° больше прямого). Из за неодинаковой глубины и размеров площади мы разделяем хаты на две подгруппы. Первая подгруппа — это глубокие ямы (до 150 см) неправильной прямоугольной формы, часто с неровными стенами (объекты № XIV, XV, XXXV, XL). Вторую подгруппу представляют объекты с большой площадью, глубиной в 1 м с отвесными или незначительно отклоненными стенами. В этих землянках стены гладкие (объекты II, XIII, XXXVIII). В некоторых землянках стены облицованы хворостом и вымазаны глиной. Во всех хатах этого типа были открыты две фазы заселения, отделены от себя в большей части случаев слоем песка, быть может нарочно насыпанного. Можно утверждать, что ямы первой подгруппы находились в одном углу хаты и таким образом представляют углубленную часть самого жилища (т. 17); ямы второй подгруппы представляют целую хату, вероятно с крышей формы седла. Для обеих подгрупп характерно отсутствие небольших культурных ям. Исследование позднегальштатского поселения у Середи доказывает, что постройки со столбами служили как помещения (очаги, печки, культурные ямы внутри хат), тоже самое можно утверждать в некоторых случаях и о хатах-землянках вкопанных в землю (вторая подгруппа этого типа построек). Вопрос совместного нахождения построек со столбами и землянок пока остается открытым, его решение вероятно не будет обусловлено социальным расслоением населения (керамический и иной материал в обеих случаях одинаковый и предпочтение одного из типов построек — дело проблематическое).

Гальштатско-латенское поселение типично двумя типами построек, из которых только единая хата со столбами имеет свои образцы в похожих хатах предыдущего периода. (Табл. 19, рис. 3.) Третьим основным типом местонахождения вообще являются гальштатско-латенские полуземлянки, почти четырехугольной формы, с закругленными углами. С разным количеством ямок для столбов представляют этот тип селищные ямы объектов № III, VI, VIII, XVIII, XLIX. Яма XXXIX самых больших размеров 5,7 × 4 м. Глубина полуземлянок не превышает 80 см. Дно у них ровное, образующее со стенами значительно тупые углы. В середине двух более коротких противоположных сторон у объекта № VI были обнаружены ямы от столбов. В селищной яме объекта III была найдена ямка от столба только в середине юго-западной более короткой стороны, вторая вне ямы; перед северо-восточной, тоже короткой стороной объекта были похожие ямы при объектах № XVIII и XXXIX. Ориентация полуземлянок: в — з. Селищные ямы по всей вероятности являются це-

лыми хатами. Соотношение „гальштатской" и „латенской" керамики в каждой землянке не одинаково; самая слабая интенсивность заселения подмечена в яме с преимущественно латенской керамикой (объект № XXVIII). Хаты-полуземлянки были расположены на большом расстоянии по всей площади дюны вскрытой бульдозером и не дают представления законченного поселка. Судя по слабой интенсивности заселения, они служили только временным переходным жилищем.

Исследование двух поселений вблизи Середи нам показывает, что во времена самого позднего заселения юго-западной Словакии надо считаться с двумя типами построек (хаты со столбами, землянки). Их количественное соотношение в нашем поселке 1 : 1. Доказать такое соотношение и в иных поселках того времени (Страже, Траковице, Тврдошовце) вопрос будущего. Хаты с селищной прямоугольной ямой встречаются и в области нижнеавстрийского бернгарстальского типа, но эти отличаются значительно большей неправильностью. Керамический материал тоже содержит элементы этого типа и вместе с элементами календербергской области и панонскими аналогиями показывает, что развитие в юго-западной Словакии в те времена в большей мере ориентировано на соседние южные и западные области восточногальштатского округа. Хаты со столбами характерны тем, что в них только одно помещение. Этот способ оборудования хаты отличается от построек лужицкой области в широком смысле слова, где хаты с двумя помещениями встречаются довольно часто. Это необходимо подчеркнуть прежде всего с точки зрения „лужицкого" взноса к созданию некоторых форм керамики в нашем позднегальштатском поселке

Как и в предыдущем периоде гальштатско-латенское поселение характеризуется двумя типами построек: это хаты со столбами и землянки продолговатой формы. Аналогию с этими последними находим по всей Средней Европе, повсюду, где находилась и латенская культура. Описание и короткий анализ хат даны в этой работе, являются только первой частью познаний, приобретенных при исследовании обеих поселков. Разработка керамического материала как и его полная оценка в рамках первобытного развития в юго-западной Словакии в позднем гальштатском и следующем периоде будут даны на ином месте.

Eine Hallstatt und Hallstatt-La-Tène-Siedlung bei Sered

Jozef Paulík

Eine der Siedlungsforschungen, die bereits unter neuen Arbeitsbedingungen vom Archäologischen Institut der Slowakischen Akademie der Wissenschaften durchgeführt wurde, war die Forschung an einer Siedlung aus der jüngeren Hallstattperiode und Hallstatt-La-Tène-Periode bei Sered. Der Fundort liegt auf einer länglichen Sanddüne, 4 km südwestlich von Sered und wurde im Jahre 1951 bei Sandgewinnung entdeckt. Seit dieser Zeit wurde der erwähnte Fund systematisch beobachtet (Prof. Uhlár, M. Buchvaldek, J. Paulík, J. Bárta u. andere). Die Grundlage dieser Arbeit bilden die im Jahre 1953—1954 entdeckten Siedlungsobjekte und die Aufgabe war, die Bautechnik in der Folge, wie sie in beiden nacheinandergehenden Perioden festgestellt wurde, zu verarbeiten. Aus der Gesamtanzahl der 40 Siedlungsobjekte wurden bei Sandgewinnung 15 Hütten vernichtet (Siedlungsobjekte Nr. XX—XXXI). Von den Uebrigen ist die Besiedlung aus der jungen Hallstattperiode durch zwei Bautentypen vertreten: durch Pfahlbauten mit rechteckigem Grundriss und durch in die Erde eingetieften, mehr oder weniger viereckigen Grubenhäuser (zemljanka). Die Pfahlobjekte sind durch die Hütten Nr. I, V, VII, X, XI, XII?, XIV?, XIX?, XXXVIII? vertreten; der grösste Teil wurde durch den Bagger erheblich zerstört. Ihre Konstruktion weist eine gewisse Uneinigkeit auf, auf Grund welcher bei diesem Bautentypus 2 Untergruppen erscheinen. Während die Objekte Nr. I und IX in der Tatsache übereinstimmen, dass ihre 2 Längsseiten von 3 Pfählen gebildet waren, von denen einer in der Mitte und die zwei weiteren in den Ecken standen (Tafel 2, Tafel 12), waren die Wände der Objekte Nr. V und VII im Gegenteil manchmal bloss durch zwei, oder mehrere Pfahlgruben gebildet (Tafel 8, Tafel 12). Die Ausmasse der Bauten bewegen sich zwischen 6,60 × 5,30 bis 10,25 × 5,50 m. Die Orientierung der Pfahlbauten war gleich: NWW—SOO. Die Hütten dieses Types kennzeichnet die Tatsache, dass in ihrem Innern, oder ausserhalb ihrer inneren Fläche, kleinere,

sogenannte Kulturgruben festgestellt wurden, die in einigen Fällen gleichmässig verteilt waren. In der Hütte Nr. I und VII wurden zwei Kulturgruben gefunden, in der kleineren Hütte waren grosse Vorratsgefässe (Tafel 14, Bild 3). Ihre Verteilung (nordöstliche Hälfte der Objekte) ist durch die innere Gliederung der Hütten angedeutet. Die Pfahlgruben ausserhalb der Objekte wurden für Lagerung von Keramik benützt (Tafel 4, Bild 5). Ueber diesen Pfahlgruben wurde in einem Falle ein Nebenbau festgestellt; die besser erhaltenen Bauten dieses Types kennzeichnen ähnliche, kleinere, an die Hütten angeschlossene Bauten. Die Feuerstätten waren kreisförmig; bei dem Objekte Nr. IV war die Feuerstätte in eine Grube eingetieft und ringsum wurden auf einer erhöhten Stelle Gebrauchsgefässe gefunden (Tafel 9, Bild 1, 2, 3). Herde wurden sowohl in den Hütten, als auch in ihrer Nähe entdeckt. Ihr Grundriss ist elliptisch, in einem Falle wurde über dem Herd ein Nebenbau festgestellt (Tafel 12).

Als wesentlich anderer Typus erscheinen die junghallstättischen Hütten-Grubenhäuser mit einer Siedlungsgrube von beinahe viereckiger Form und abgerundeten Ecken. Ihre Böden sind verhältnismässig eben, die Wände bilden mit dem Boden einen entweder rechten, oder sogar um 20° grösseren Winkel. Auf Grund der verschiedenen Tiefe, sowie des Flächeninhaltes, sind sie in zwei Untergruppen verteilt. Im ersten Falle handelt es sich um ziemlich tiefe Gruben (bis 150 cm), deren Wände oft nicht geradlinig sind, mit einem verhältnismässig ungleichmässigen, rechteckigen Grundriss (Siedlungsobjekt Nr. XIV, XV, XXXV, XL). Die zweite Untergruppe ist durch Objekte vertreten, die von einem grösseren Flächeninhalt sind und deren grösste Tiefe 1 m aufweist. Ihre Wände stehen entweder senkrecht zum Boden, oder sind nur teilweise schräg. Die Wände dieser Grubenhäuser sind durch gleichmässige, gerade Linien gebildet (Siedlungsobjekt Nr. II, XIII, XXXVII). Die Wände waren einst mit Reisig verstärkt und mit Lehm beworfen. In allen Hütten dieses Types wurden zwei Besiedlungsphasen festgestellt, welche durch eine, möglicherweise künstlich aufgetragene Sandschicht, grössten Teils voneinander getrennt sind. Nach den Fundumständen zu urteilen, konnte man feststellen, dass die Gruben der ersten Untergruppe in einer Ecke der Hütte waren; sie sind daher nur ein in die Erde eingetiefter Teil des eigenen Wohnraumes (Tafel 20). Die Siedlungsgruben der zweiten Untergruppe stellen eine ganze Wohnhütte, mit wahrscheinlich sattelartigem Dach, dar. Beide Gruppen kennzeichnet jedoch der Mangel an kleineren Kulturgruben. Die Forschungen an der junghallstättischen Siedlung bei Sered haben völlig bewiesen, dass die Pfahlbauten als Wohnräume dienten (Feuerstätten, Herde, Kulturgruben in den inneren Räumen der Hütten und desgleichen in manchen Fällen auch die in die Erde eingetieften Wohnhütten — Grubenhäuser — die zweite Untergruppe dieses Bautentypes). Die Frage des gemeinsamen Vorkommens der Pfahlbauten mit Grubenhäusern bleibt vorläufig offen. Wahrscheinlich wird ihre Lösung mit den sozialen Unterschieden zwischen den Bewohnern der Siedlung nicht zusammenhängen (das Keramik- und andere Begleitmaterial ist in beiden Fällen gleich und die Bevorzugung irgendeines Bautentypes, im Sinne eines kostspieligeren Baues ist problematisch). Die hallstatt-la-tènische Besiedlung dieser Objekte ist ebenfalls durch zwei Typen gekennzeichnet. Nur ein einziger Pfahlbau ist mit den Hütten der vergangenen Periode analogisch (Tafel 19, Bild 3). Der dritte Grundtypus des Fundortes ist durch hallstatt-la-tènische Halbgrubenhäuser dargestellt, die von beinahe rechteckiger Form sind und abgerundete Ecken aufweisen. Dieser Typus ist mit verschiedenen Variationen in der Zahl der Pfahlgruben, sicher durch die Siedlungsgruben der Objekte Nr. III, VI, VIII, XVIII, XXXIX, vertreten. Die Grube Nr. XXXIX hat den grössten Flächeninhalt: 5,4 × 4 m. Die Tiefe der Halbgrubenhäuser übersteigt nie 80 cm. Die Böden sind eben und bilden mit den Wänden immer erheblich grössere Winkel, als Rechtwinkel. In der Mitte der zwei gegenüberstehenden Seiten wurden beim Siedlungsobjekt Nr. VI, Pfahlgruben festgestellt. In der Siedlungsgrube des Objektes Nr. III wurde eine Pfahlgrube bloss in der Mitte der südwestlichen kürzeren Seite festgestellt, die Andere war ausserhalb der Grube: vor der nordöstlichen, ebenfalls kürzeren Seite des Objektes, schliesslich ohne Pfahlgruben, befanden sich ähnliche Gruben bei den Objekten Nr. XVIII und XXXIX. Die Orientierung der Halbgrubenhäuser war beiläufig: O—W. Die Siedlungsgruben sind wahrscheintlich ganze Hütten. Das gegenseitige Verhältnis der Keramik vom Hallstatt- und La-Tène-Typus in den einzelnen Halbgrubenhäusern, war nicht gleich; am wenigsten besiedelt war die Grube, in welcher La-Tène-Ke-

ramik überwiegend war (Siedlungsobjekt Nr. XVIII). Die Wohnhütten — Halbgrubenhäuser waren auf der ganzen abgedeckten Fläche der Sanddüne weit voneinander entfernt verteilt und machen keinen Eindruck einer einheitlichen, geschlossenen Siedlung. In Uebereinstimmung mit der weniger intensiven Besiedlung, stellen sie ein Art von Uebergangswohnplätzen dar.

Die Forschungen an beiden Siedlungen bei Sered ergaben, dass man für die Besiedlung der Südwestslowakei in der jüngeren Hallstattperiode, mit zwei Bautentypen rechnen muss (Pfahlhütten, Grubenhäuser). Ihr Zahlenverhältnis macht in unserer Siedlung beiläufig 1 : 1 aus. Inwiefern das erwähnte Verhältnis auf anderen Siedlungen dieser Periode durch ähnliche Bautentypen ergänzt sein wird, sollen die zukünftigen Forschungen ergeben (Stráže, Trakovice, Tvrdošovce). Wohnhütten mit einer rechtwinkligen Siedlungsgrube werden im Gebiete des niederösterreichischen bernhardsthaler Typus angegeben, diese sind jedoch viel ungleichmässiger. Im Keramik-Material machen sich auch diese Uebereinstimmungen geltend und sie deuten, zusammen mit der Keramik des kalenderbergischen Bereiches und den pannonischen Analogien an, dass die Entwicklung auf dem Gebiete der Südwestslowakei derzeit stark auf die benachbarten, südlichen und westlichen Gebiete des osthallstättischen Bereiches orientiert war. Die Pfahlhütten sind immer von einem Wohnraum gekennzeichnet. Diese Einteilung ist im breiteren Sinne von den Bauten des lausitzer Bereiches unterschieden, wo die Hütten oft mit zwei Räumen vorkommen. Die muss man vor allem vom Gesichtspunkte des „lausitzer" Anteiles bei der Entstehung einiger Keramik-Formen auf unserer junghallstättischer Siedlung, betonen.

Ebenso, wie in der vergangenen Periode ist die hallstatt-la-tènische Besiedlung zeitlich bereits in der mittleren La-Tène-Zeit, im Sinne ihrer bisherigen Klassifizierung, durch zwei Bautentypen gekennzeichnet: durch die Pfahlbauten und die rechteckigen Grubenhäuser. Die Analogien für die Letzteren findet man im ganzen Gebiete Mitteleuropas, soweit sich die La-Tène-Kultur in einzelnen Ländern stärker auswirkte. Die Beschreibung und kurze Analyse der Hütten in dieser Arbeit ist bloss der erste Teil der Kenntnisse, die sich bei der Erforschung beider Siedlungen ergaben. Die Verarbeitung des Keramik-Materials und die ganze Verwertung, im Rahmen der vorgeschichtlichen Entwicklung in der Südwestslowakei, in der jüngeren Hallstatt- und folgenden Periode, wird auf anderer Stelle erfolgen. Uebersetzt von L. Kramerová

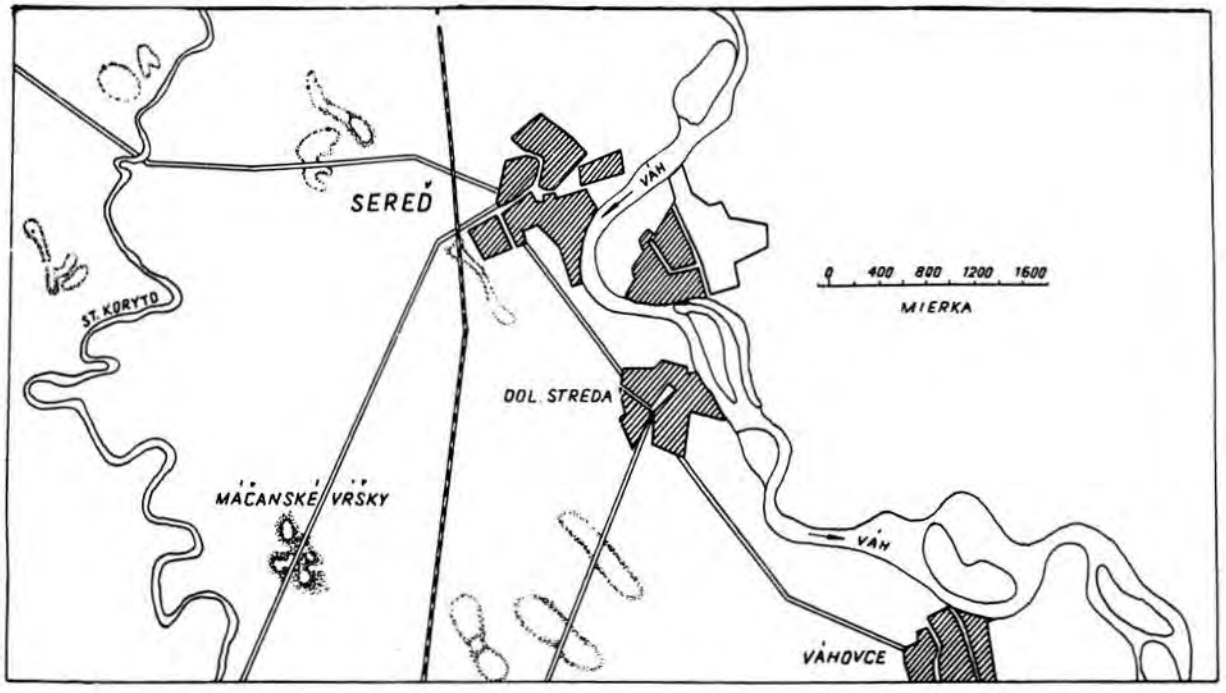

Tabuľka I. Sereď, halštatská osada. Obr. 1. Situačný náčrt. Obr. 2. Celkový pohľad na buldozérom odkrytú plochu. Foto J. Bárta.

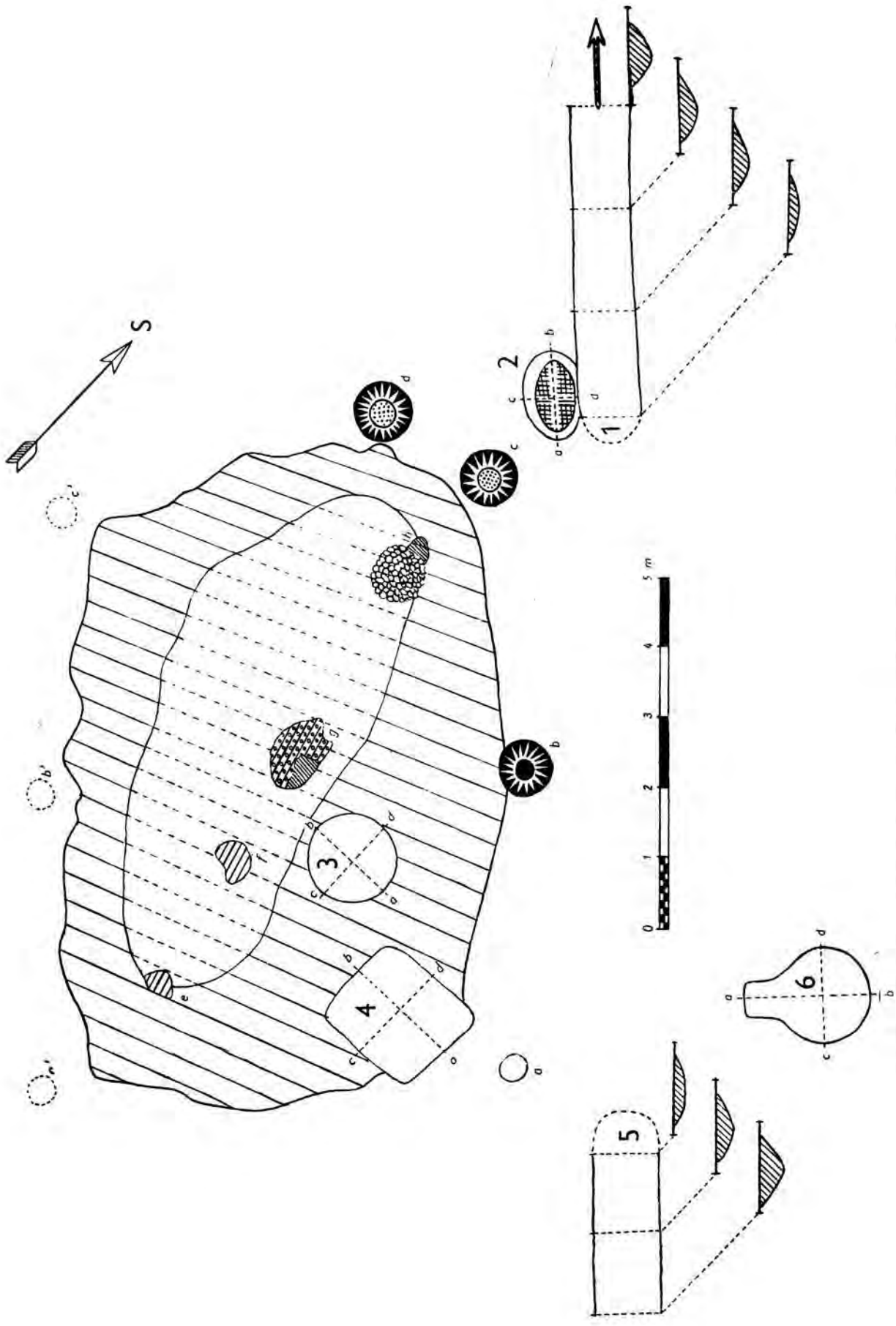

T a b u ľ k a II. Sereď, halštatská osada. Pôdorys chaty č. I. na úrovni piesočnatého podkladu.

Tabuľka III. Sereď, halštatská osada. Sídlištný objekt č. I. Obr. 1. Zachovaná časť mazanicovej dlážky. Obr. 2. Zachovaný drevený kôl v kolovej jame „b". Foto J. Bárta.

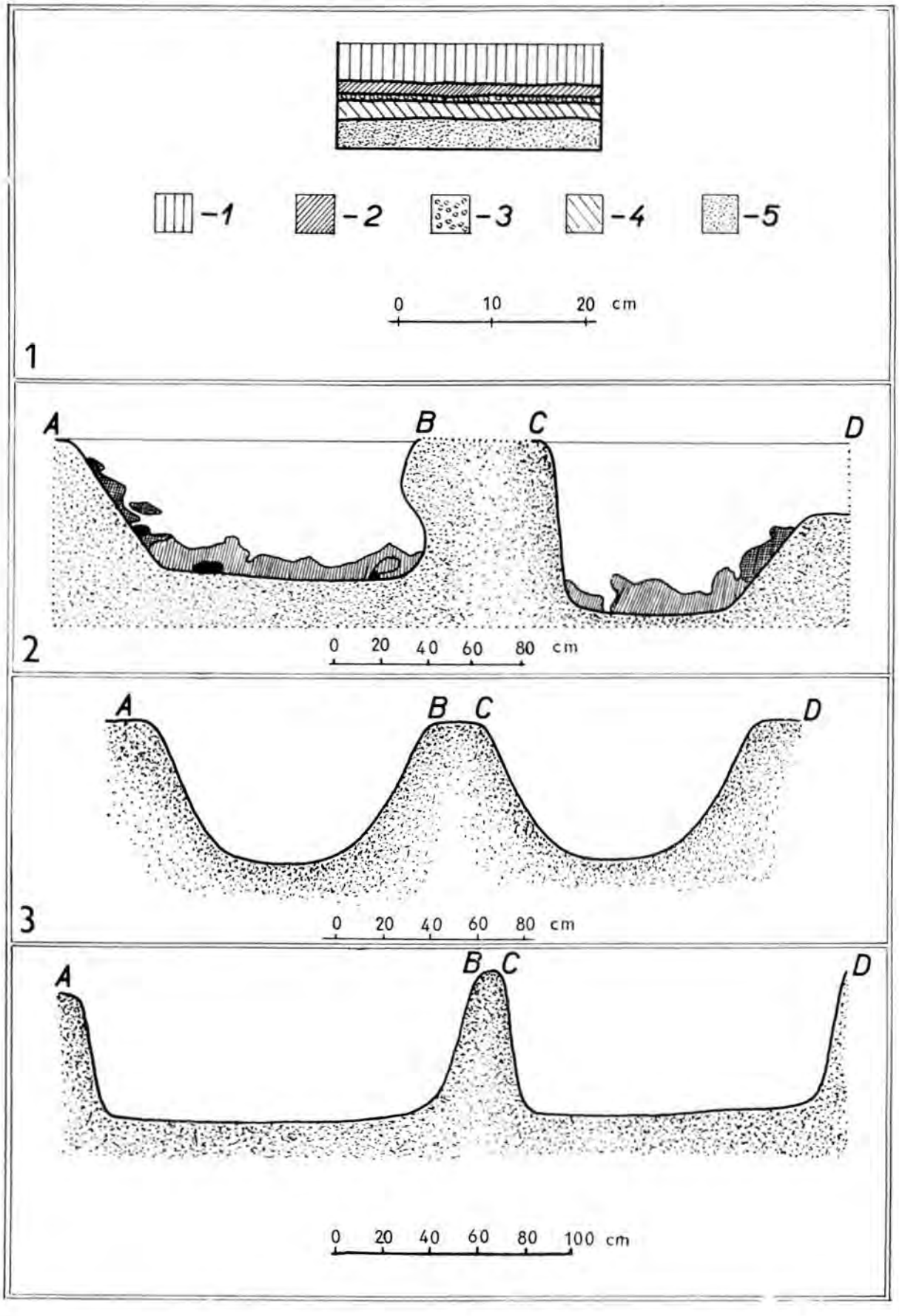
-1
-2
-3
-4
-5
0 10 20 cm
1
A B C D
0 20 40 60 80 cm
2
A B C D
0 20 40 60 80 cm
3
A B C D
0 20 40 60 80 100 cm

4

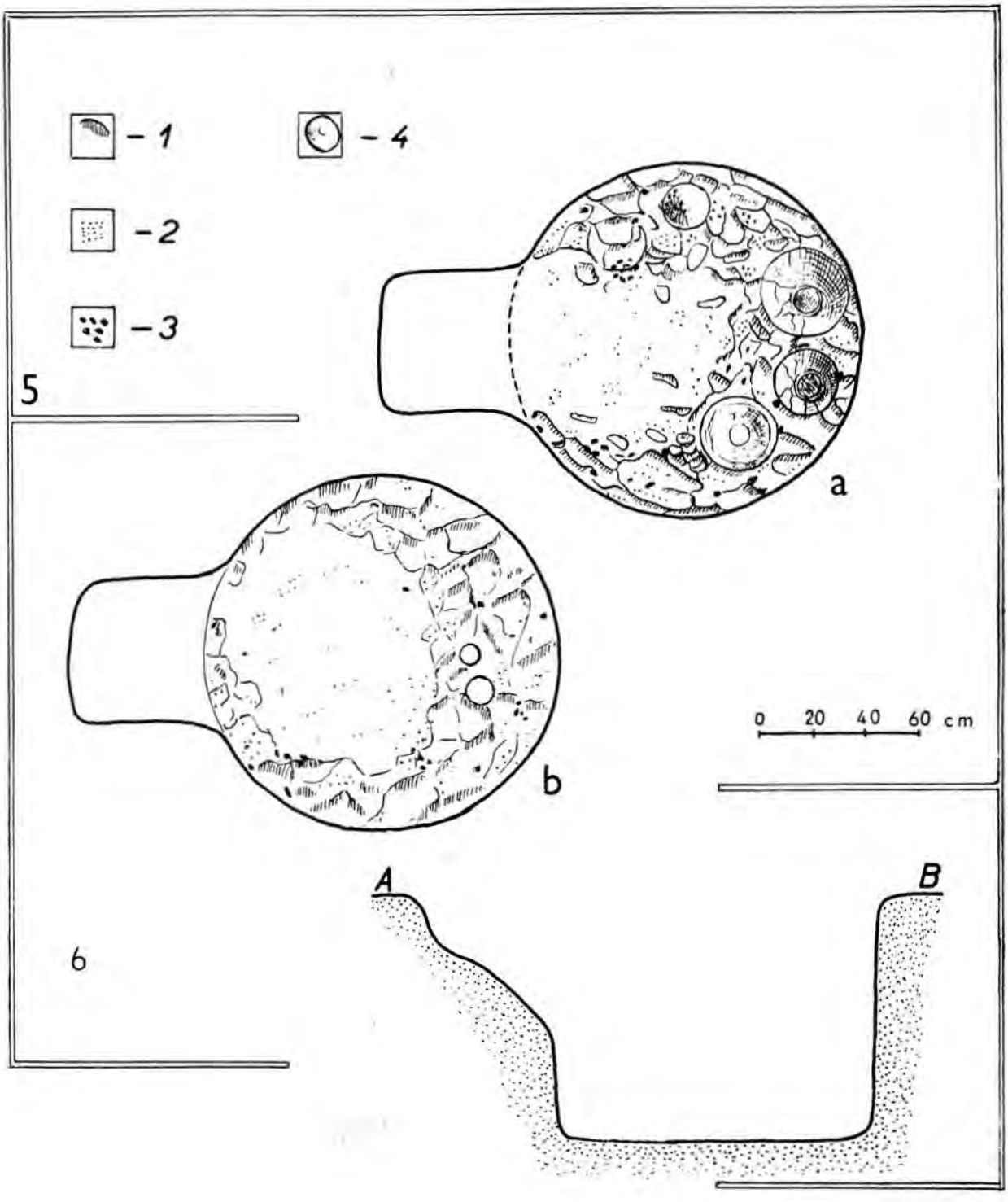

Tabuľka IV. Sereď, halštatská osada. Sídlištný objekt č. I. Obr. 1. Profil dlážky v chate. 1 — vypálená hlina, 2 — slabo vypálená hlina, 3 — okruhliaky a črepy, 4 — černozem, 5 — piesočnatý podklad. Obr. 2. Rezy pecou č. I/2. Obr. 3. Rezy kultúrnou jamou č. I/3. Obr. 4. Rezy kultúrnou jamou I/4. Obr. 5a. Situácia na dne jamy č. I/6. 1 — veľké kusy mazanice, 2 — úlomkovitá mazanica, 3 — drobné uhlíky, 4 — nádoby. Obr. 5b. Jama č. I/6 v hĺbke 65 cm. Obr. 6. Rez jamou č. I/6.

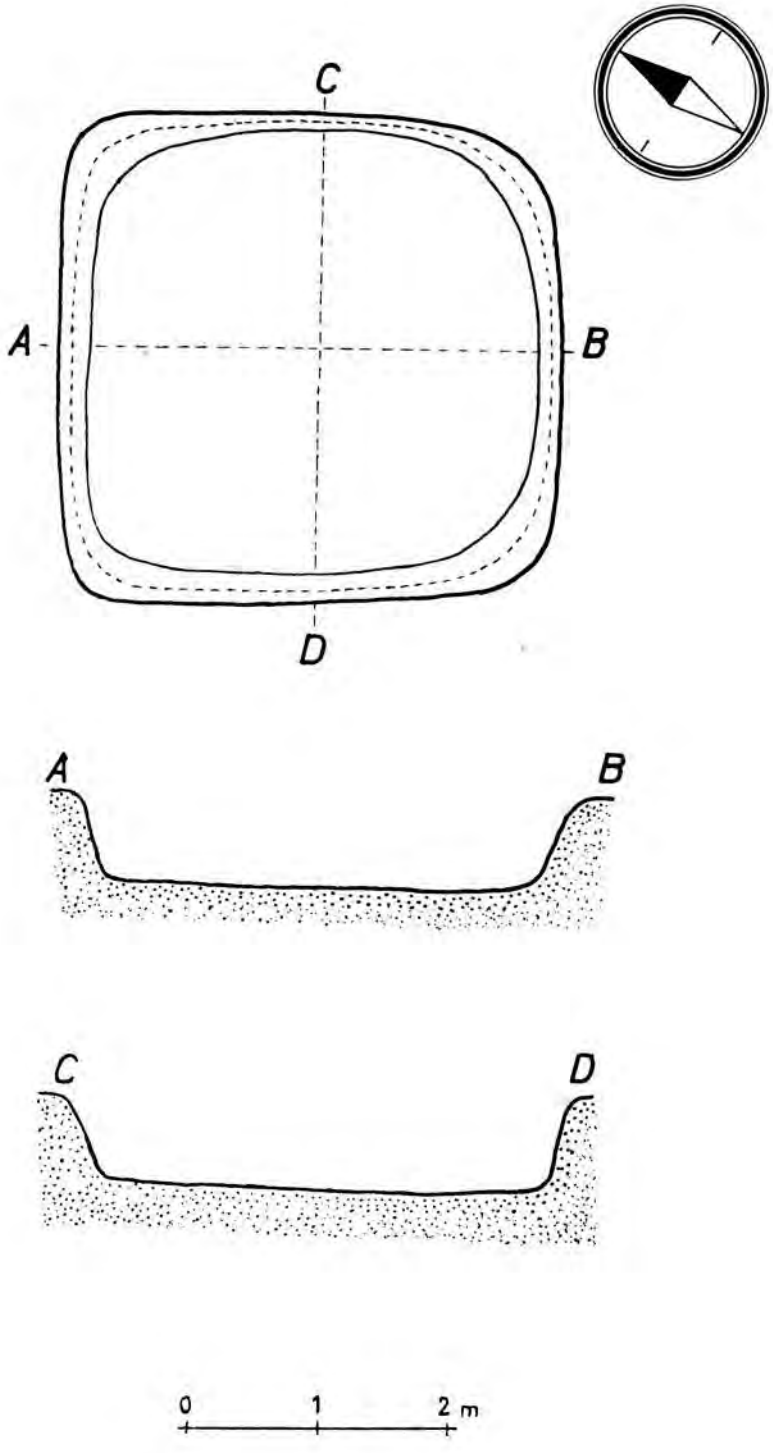

1

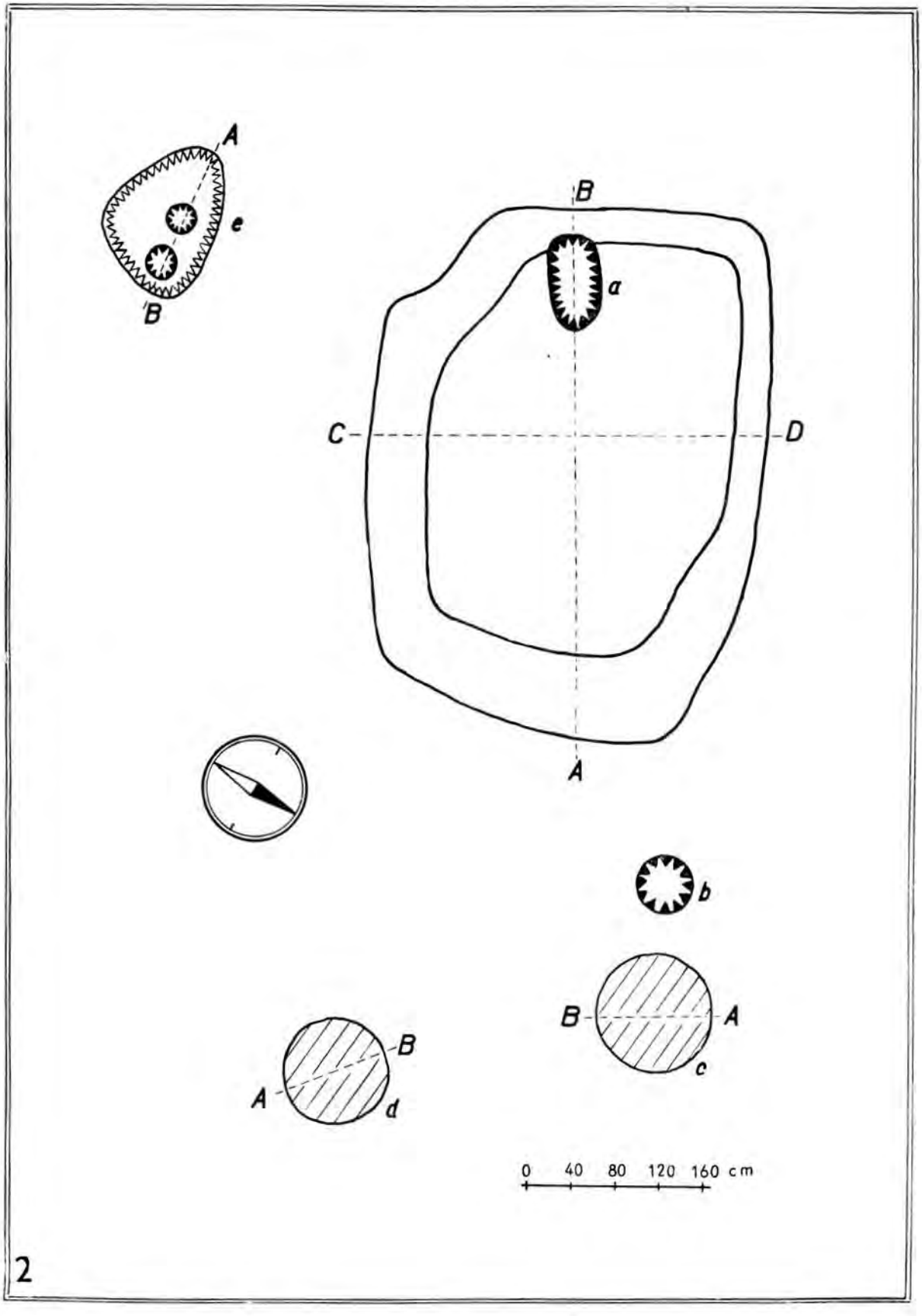

Tabuľka V. Sereď, halštatská a halštatsko-laténska osada. Obr. 1. Pôdorys a rezy pri sídl. obj. č. II. Obr. 2. Pôdorys sídl. obj. č. III na úrovni piesočnatého podkladu.

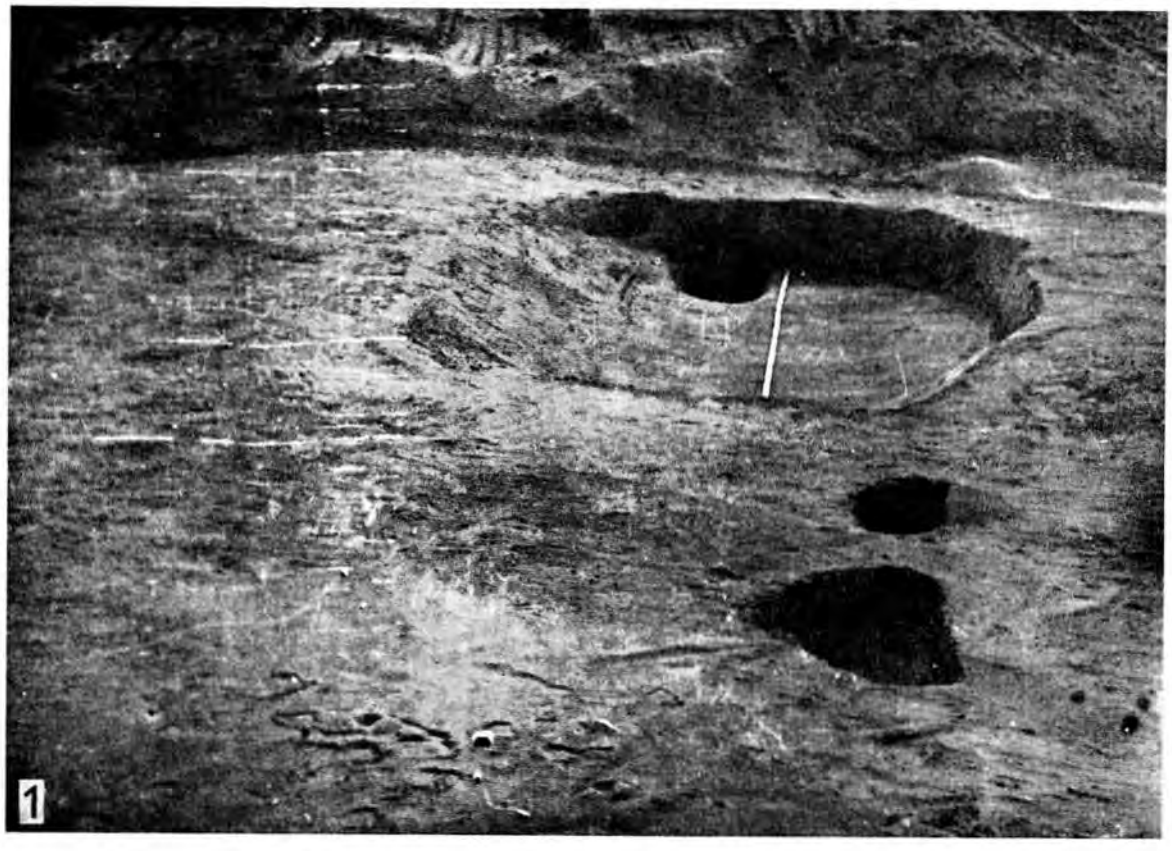
1

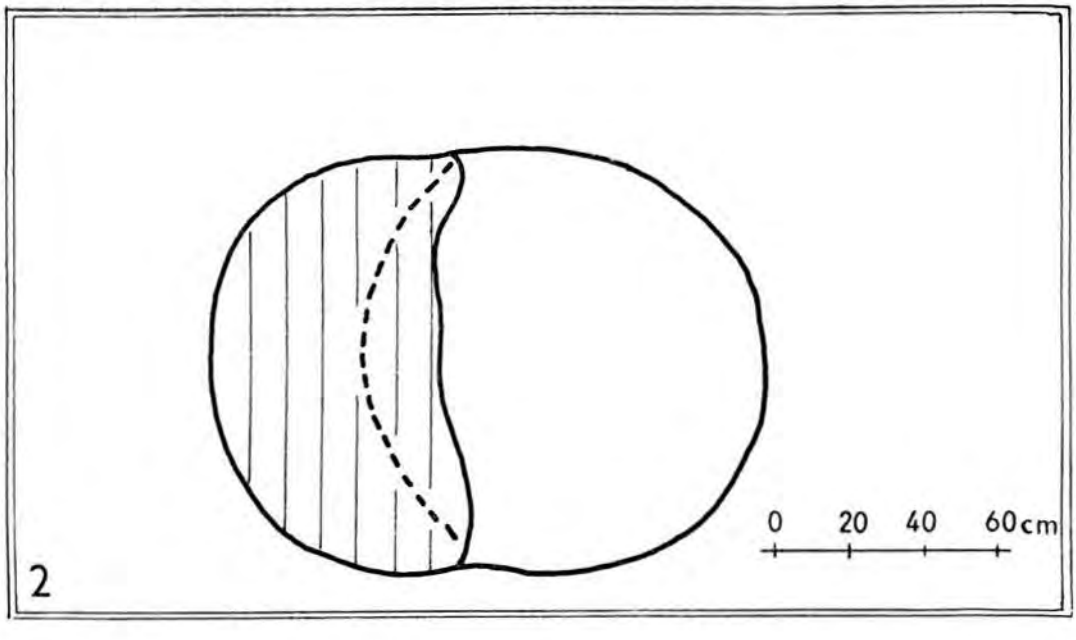
0 20 40 60cm
2

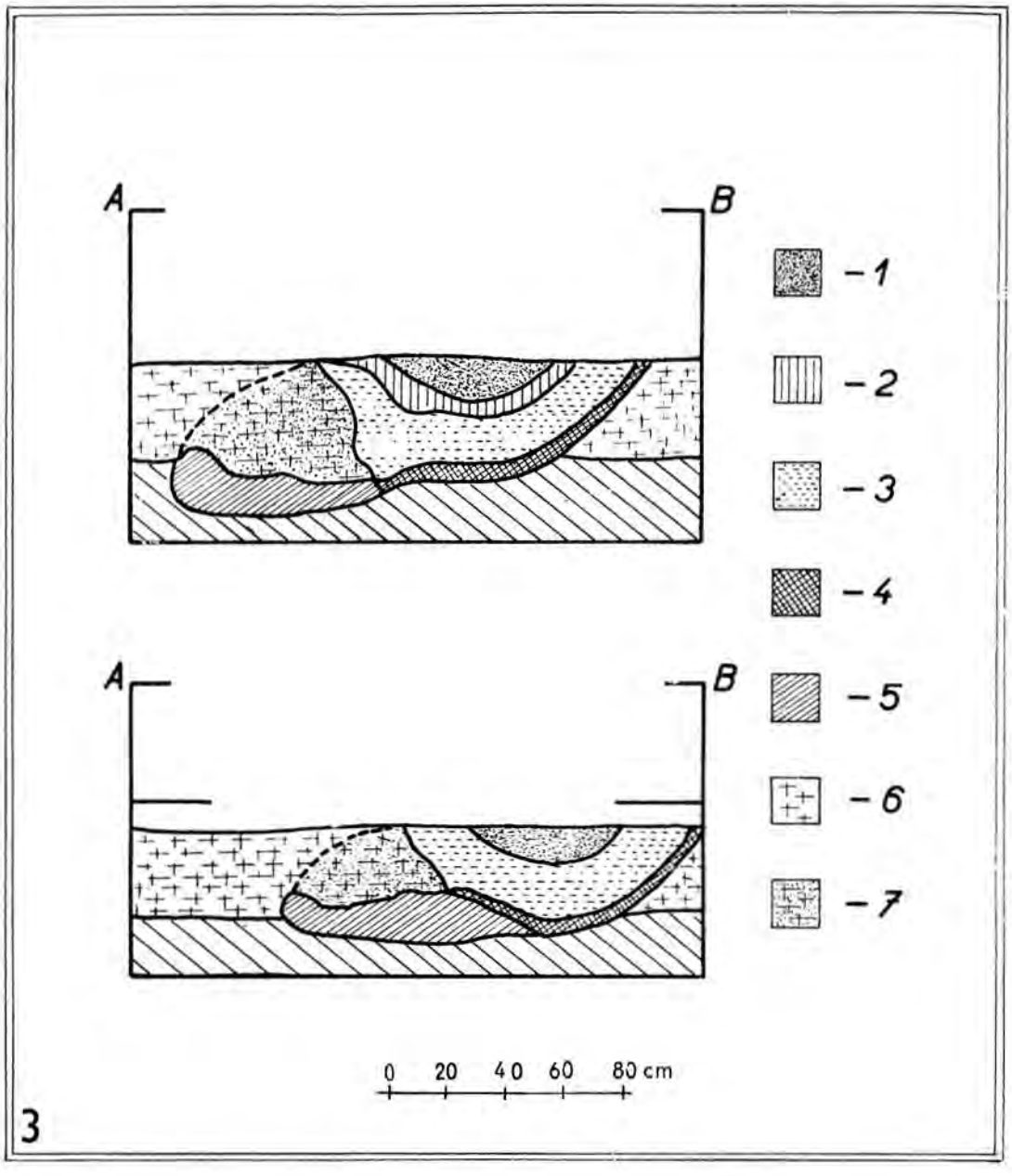

Tabuľka VI. Sereď, halštatská a halštatsko-laténska osada. Sídlištný objekt č. III. Obr. 1. Celkový pohľad na sídelnú jamu. Foto: J. Bárta. Obr. 2. Pôdorys pece č. III/c. Obr. 3. Profily pecí pri sídl. obj. č. III. 1 — naviaty piesok, 2 — úlomkovitá mazanica, 3 — popolavá vrstva, 4 — černozem, 5 — zrútená pec, 6 — piesočnatý podklad, 7 — pravdepodobný priebeh klenby.

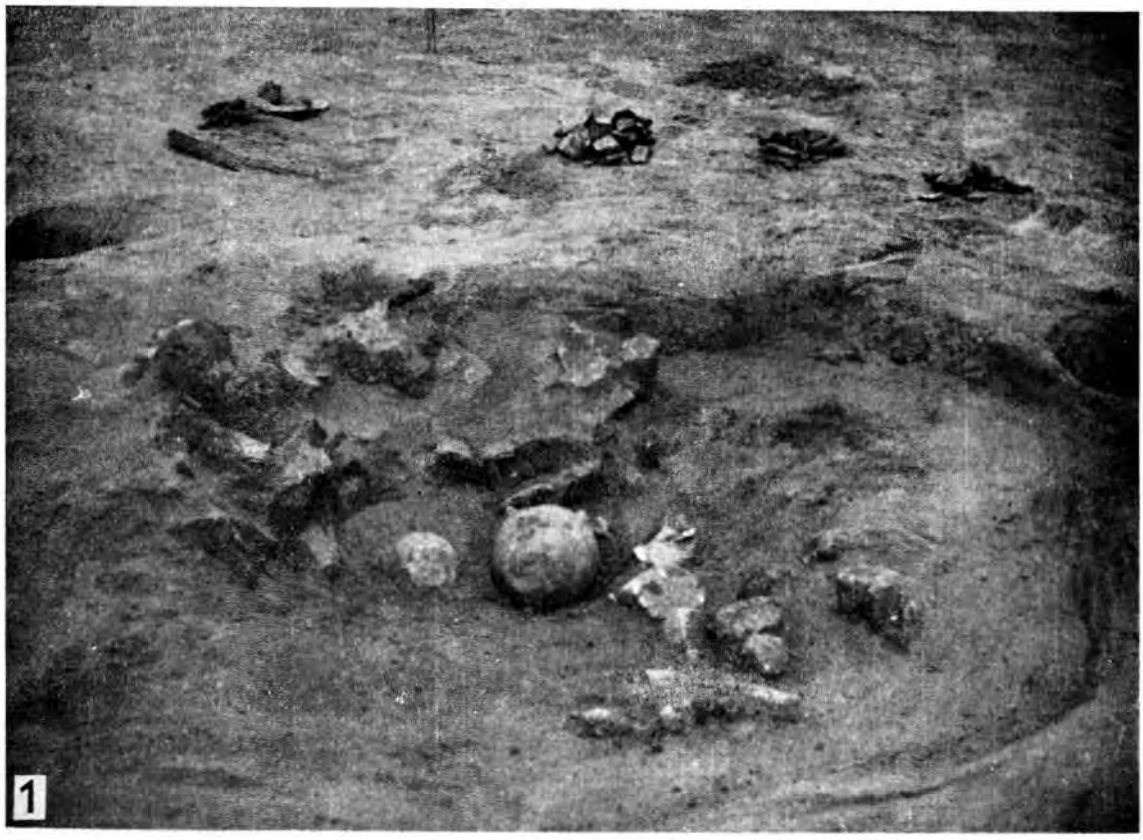

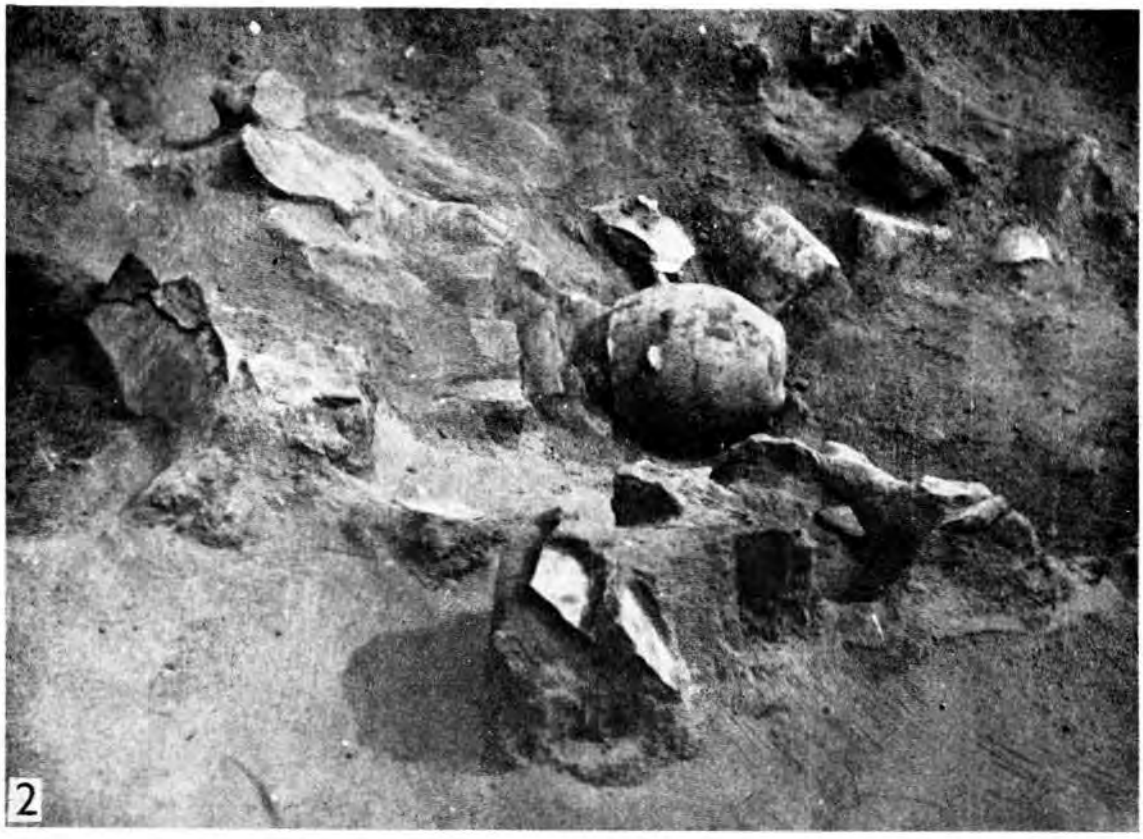

Tabuľka VII. Sereď, halštatská osada. Sídlištný objekt č. IV. Obr. 1. Celkový pohľad na ohniskovú jamu. Obr. 2. Detailný pohľad na ohniskovú jamu. Foto J. Krátky.

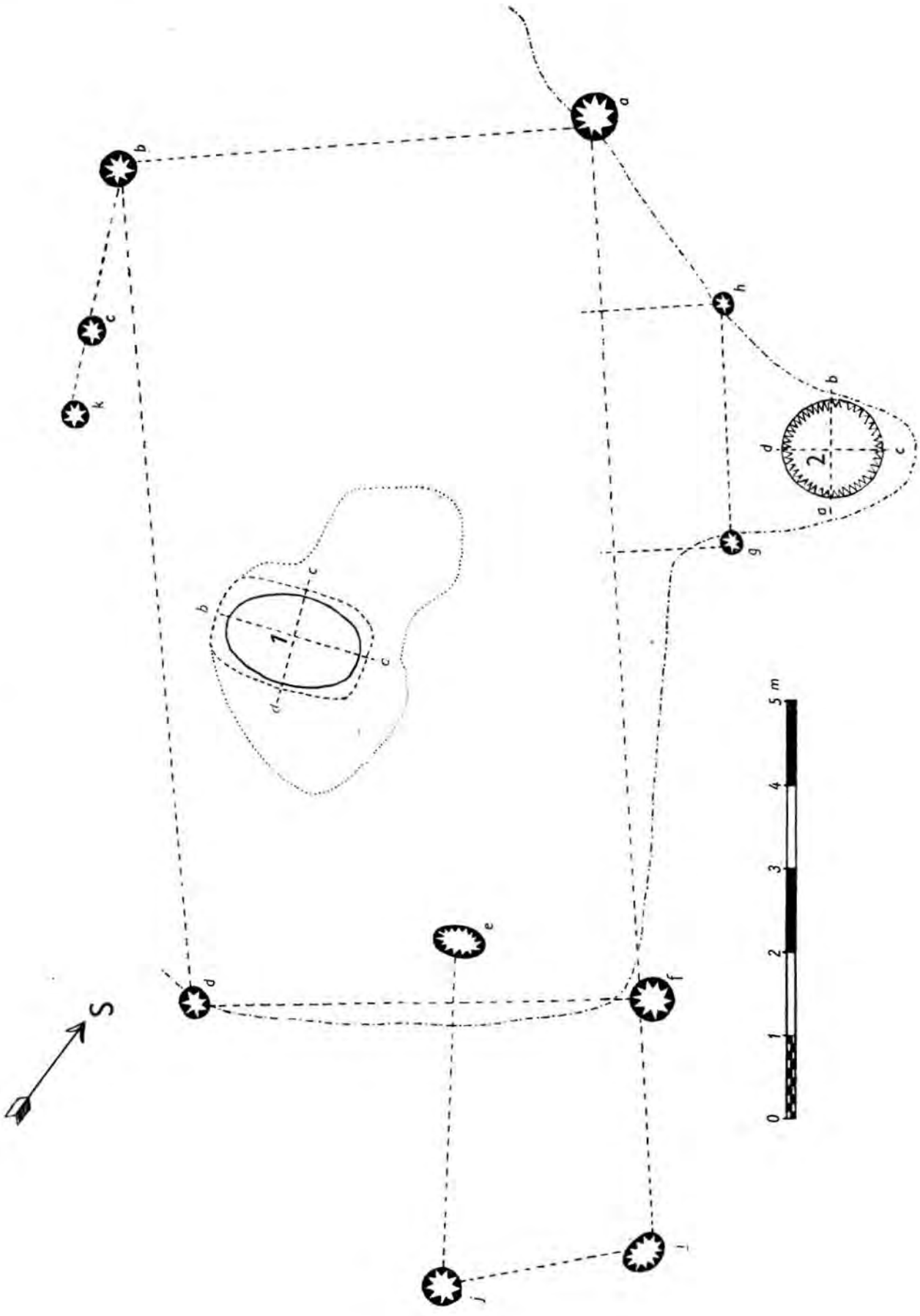

Tabuľka VIII. Sereď, halštatská osada. Pôdorys chaty č. V na úrovni piesočnatého podkladu.

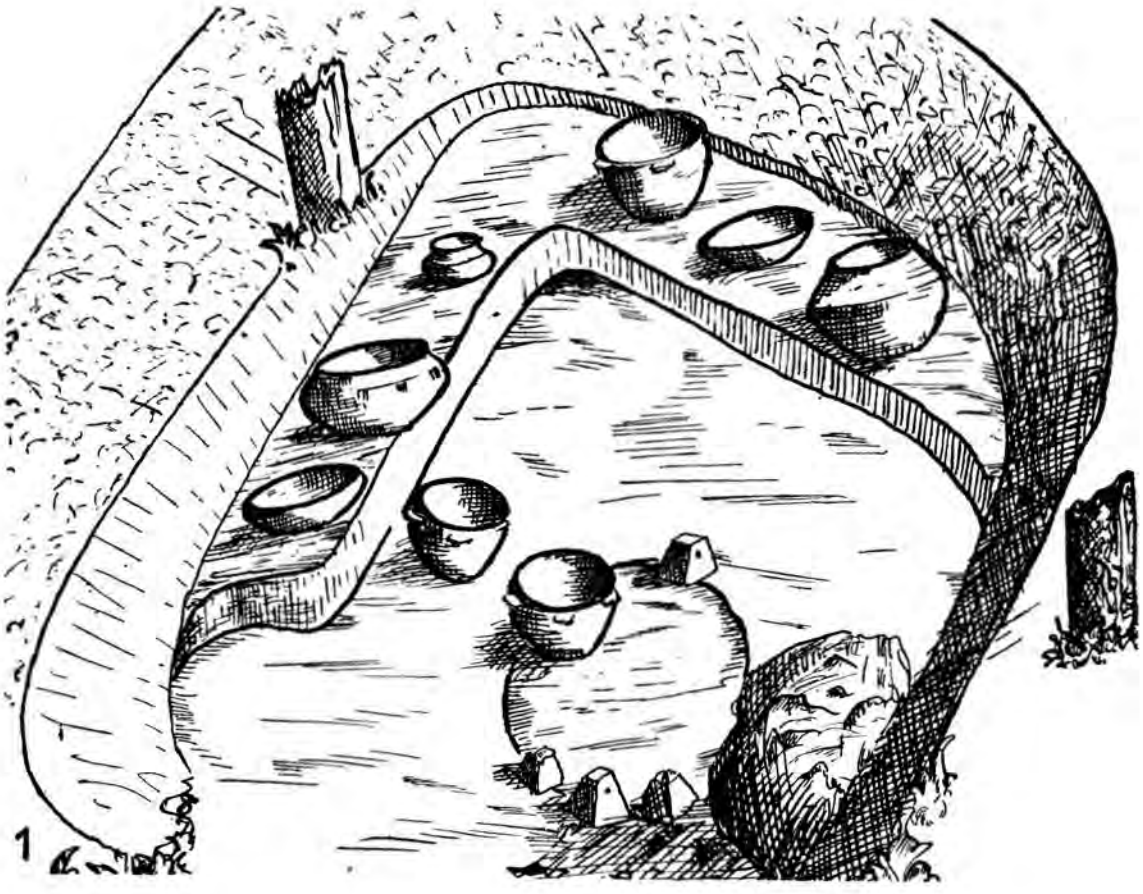

1

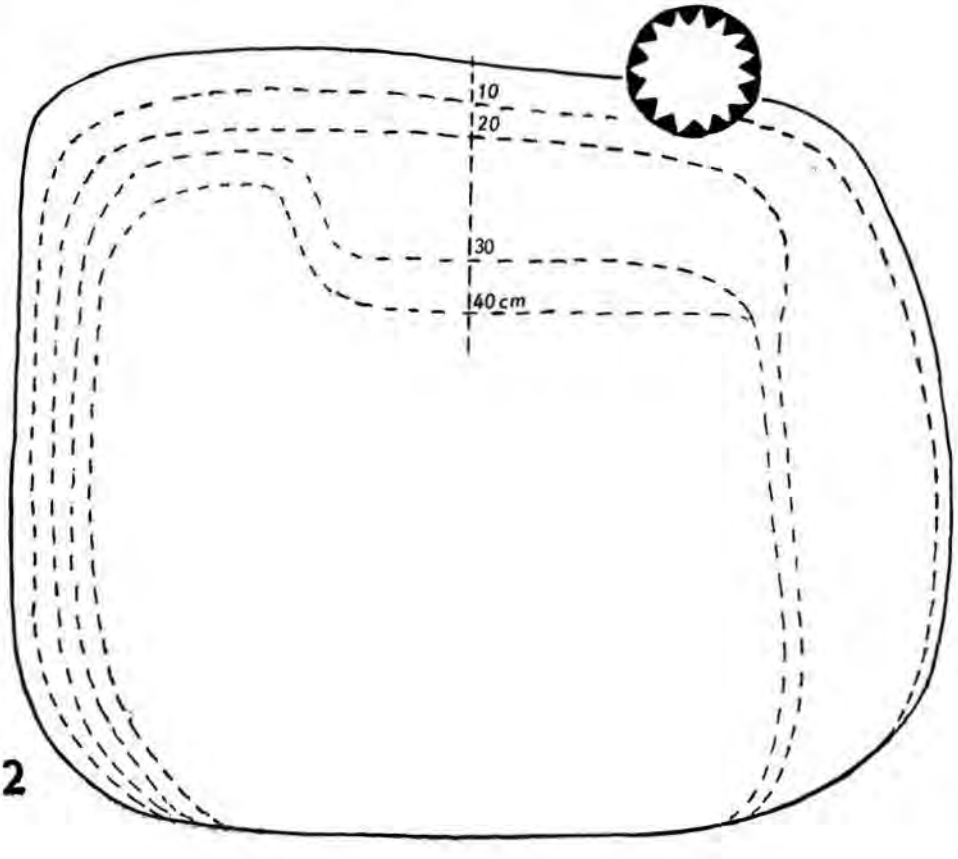

2

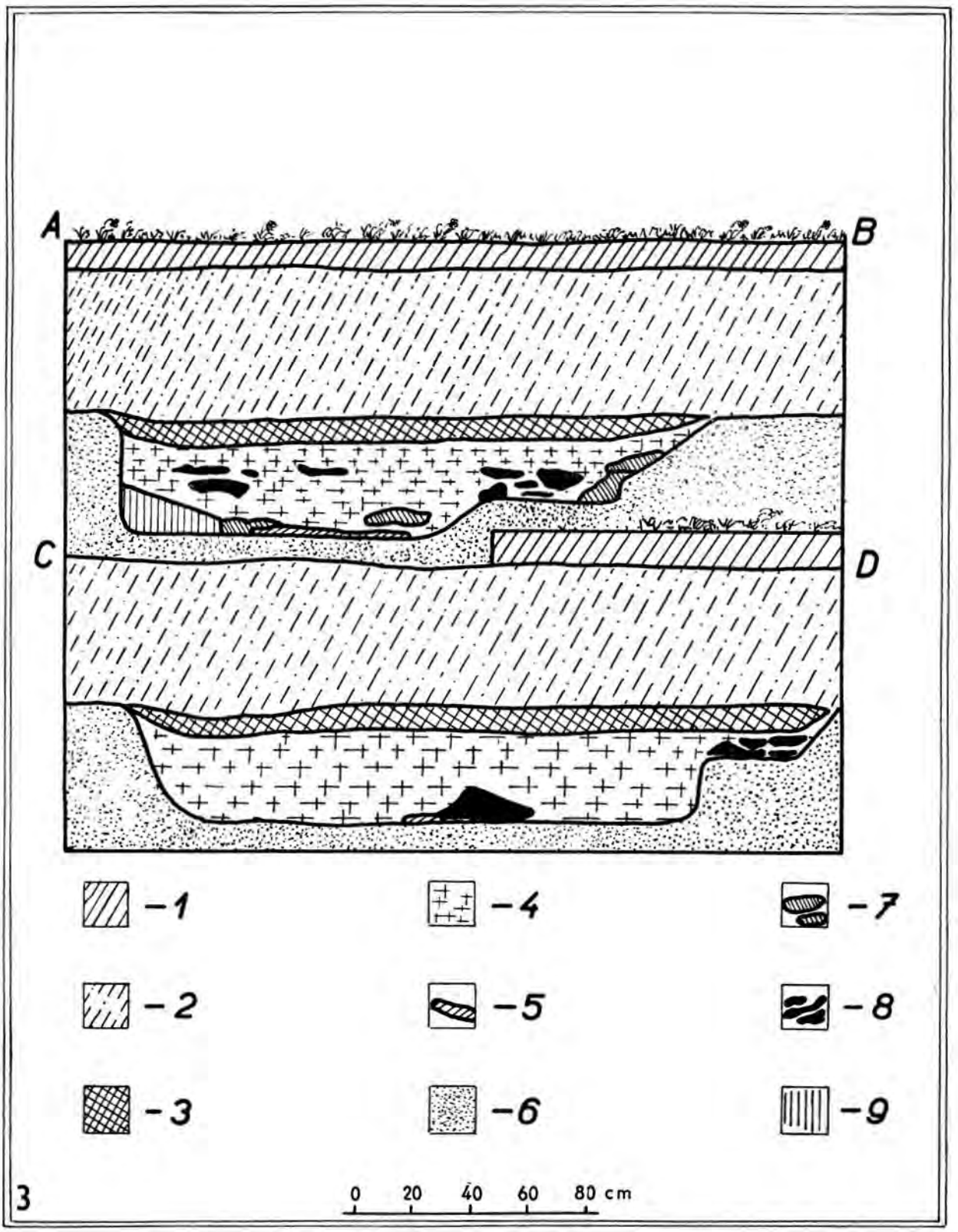

Tabuľka IX. Sereď, halštatská osada. Sídlištný objekt č. IV. Obr. 1. Pokus o vnútornú rekonštrukciu ohniskovej jamy. Obr. 2. Vrstevnicový plán ohniskovej jamy. Obr. 3. Profily ohniskovou jamou. 1 — ornica, 2 — černozem, 3 — popolavá vrstva, 4 kultúrna pôda premiešaná pieskom, 5 — ohnisko, 6 — piesočnatý podklad, 7 — mazanica, 8 — črepy, 9 — popol.

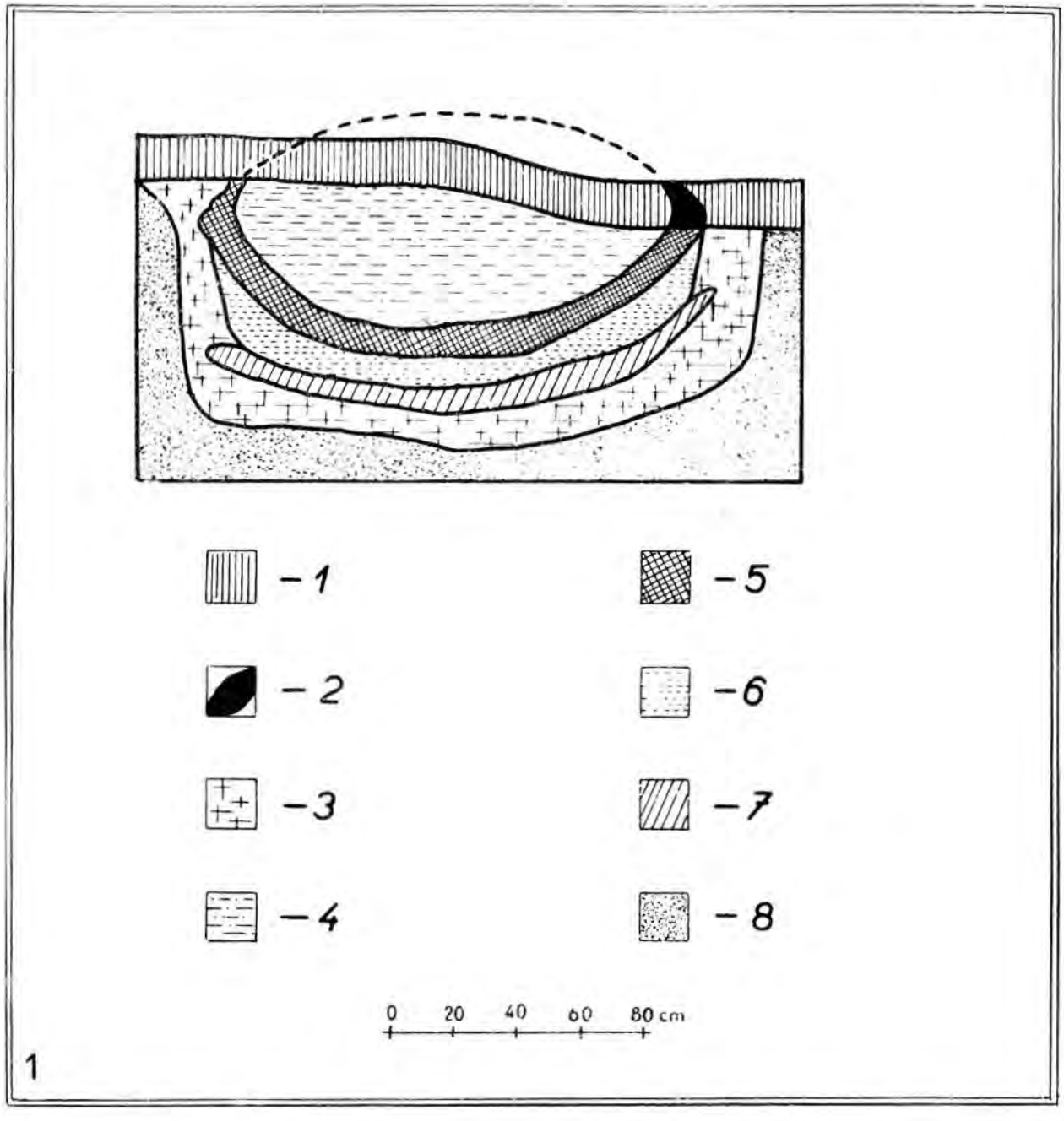

Tabuľka X. Sereď, halštatská osada. Sídlištný objekt č. V. Obr. 1. Pozdĺžny profil pece a kultúrnej jamy pod ňou. 1 — buldozérom odstránená časť (černozem), 2 — pravdepodobný priebeh klenby, 4 — mazanica zo stien a klenby, 3 — tmavočierna kult. vrstva, 5 — zaoblené dno pece, 6 — čierna kultúrna vrstva s nálezmi drobných uhlíkov, 7 — žltá piesočnatá vrstva, 8 — pleistocénny horizont. Obr. 2. Pohľad na pec. Obr. 3. Profil kultúrnej jamy V/2. 1 — čierna, kultúrna výplň, 4 — piesočnatý podklad, 2 — pleistocénny horizont, 5 — mazanica s odtlačkami prútia, 3 — spálený pleistocénny horizont.

2

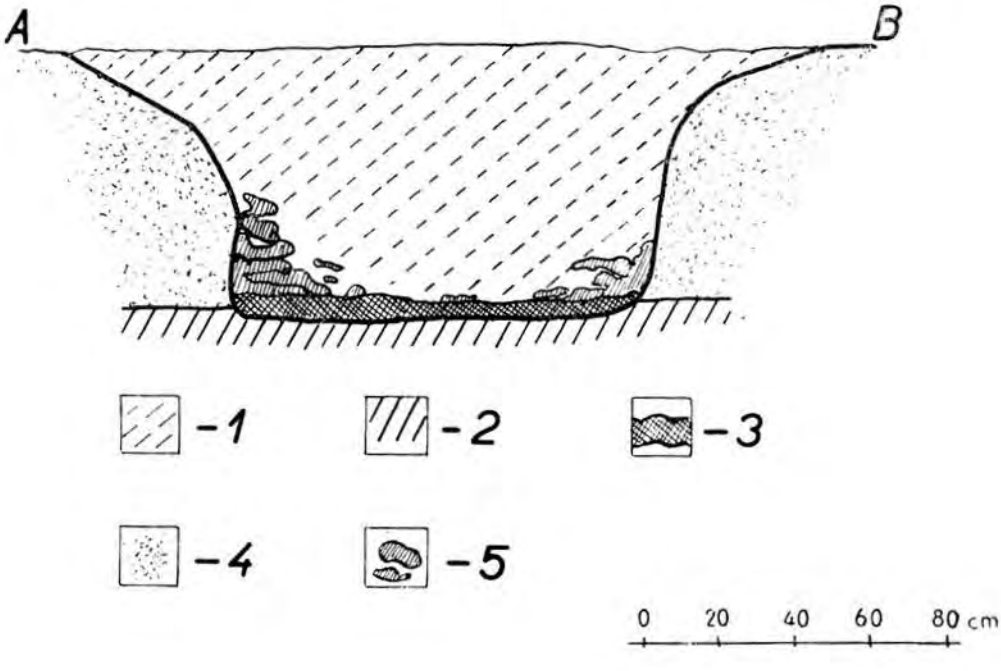

3

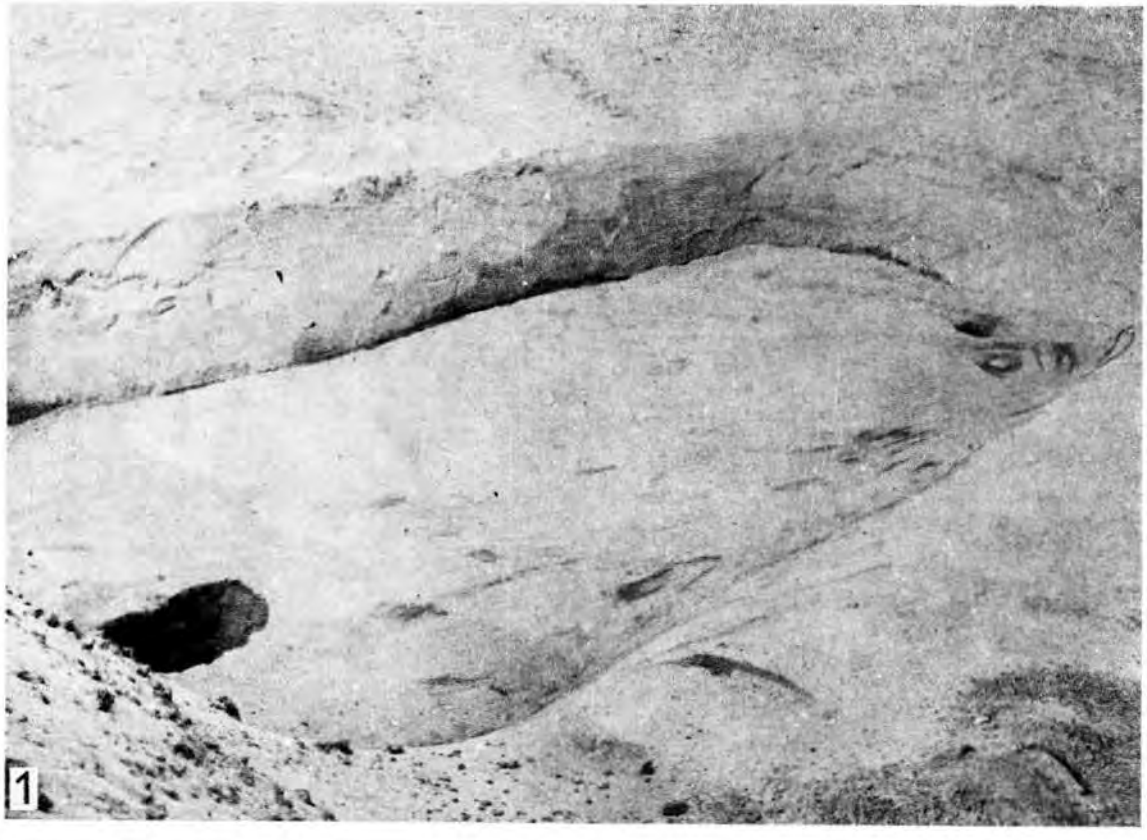

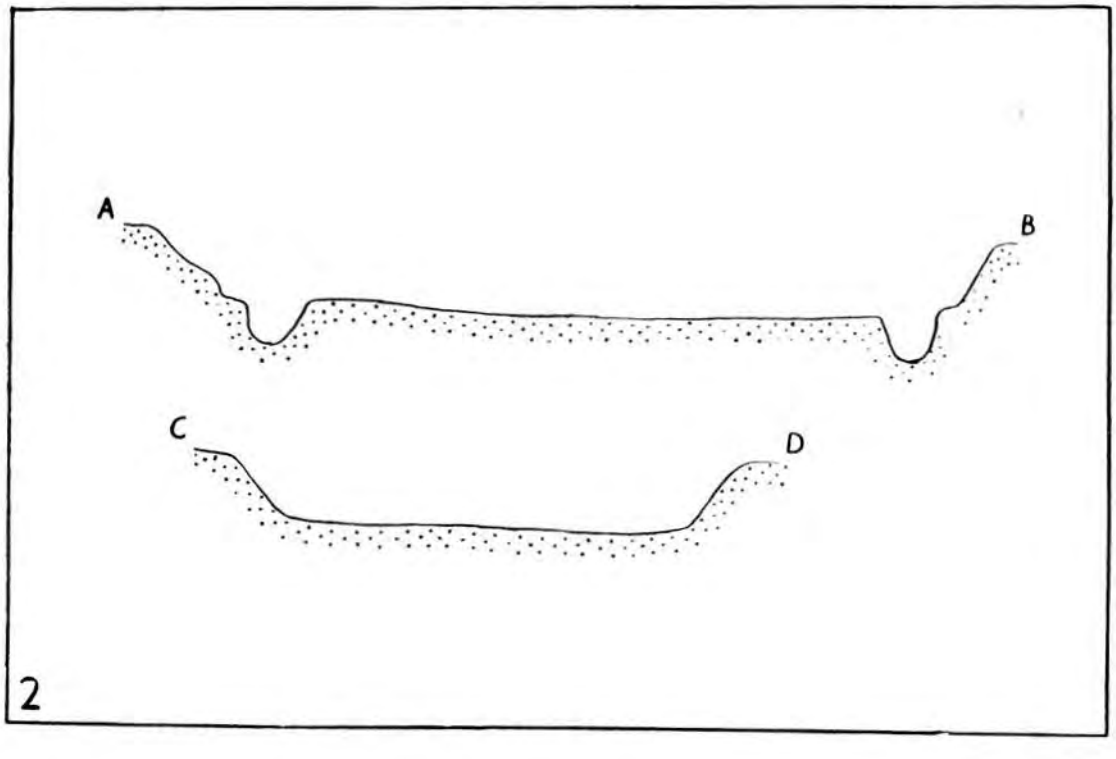

Tabuľka XI. Sereď, halštatsko-laténska osada. Obr. 1. Celkový pohľad na sídelnú jamu č. VI. Obr. 2. Rezy sídelnou jamou č. VI. Obr. 3, 4. Dva pohľady na sídelnú jamu č. VIII. Foto J. Bárta.

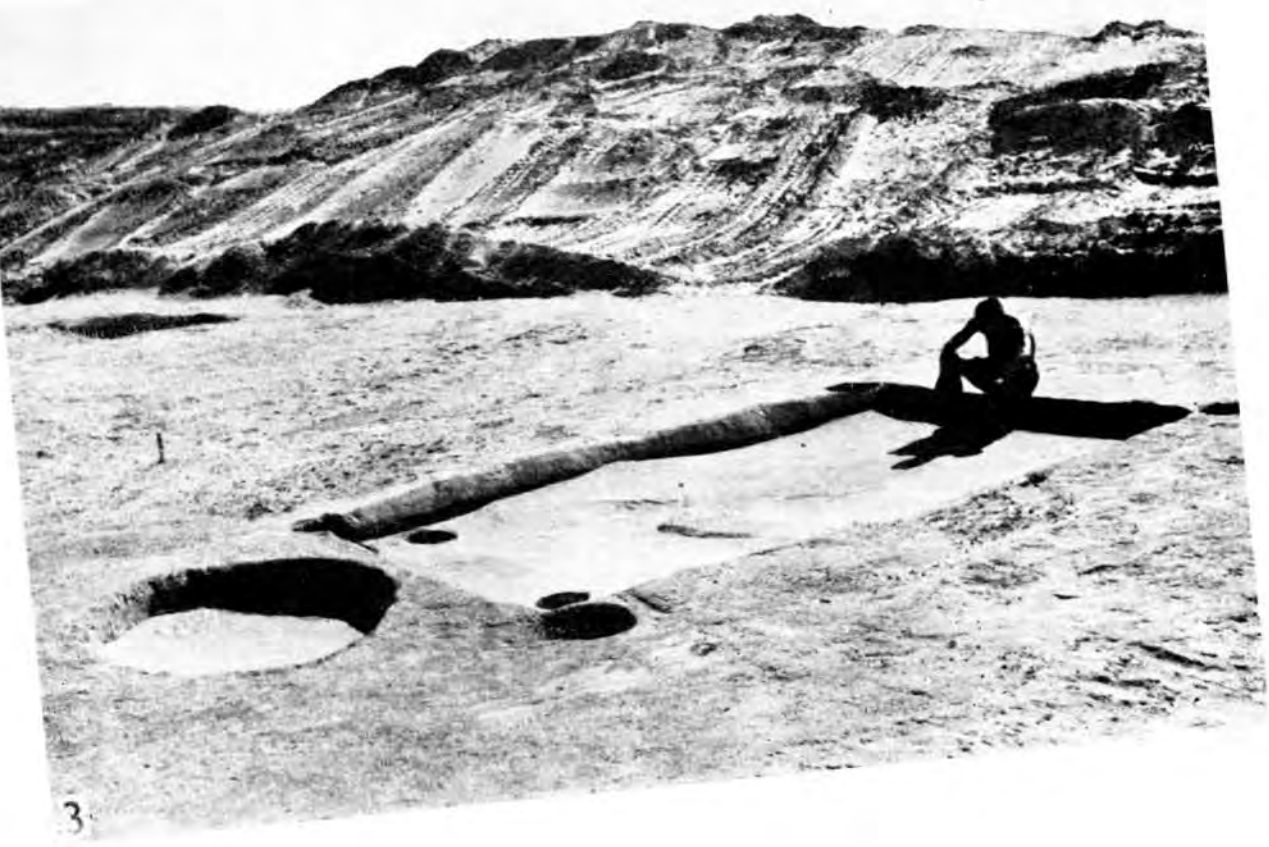

3

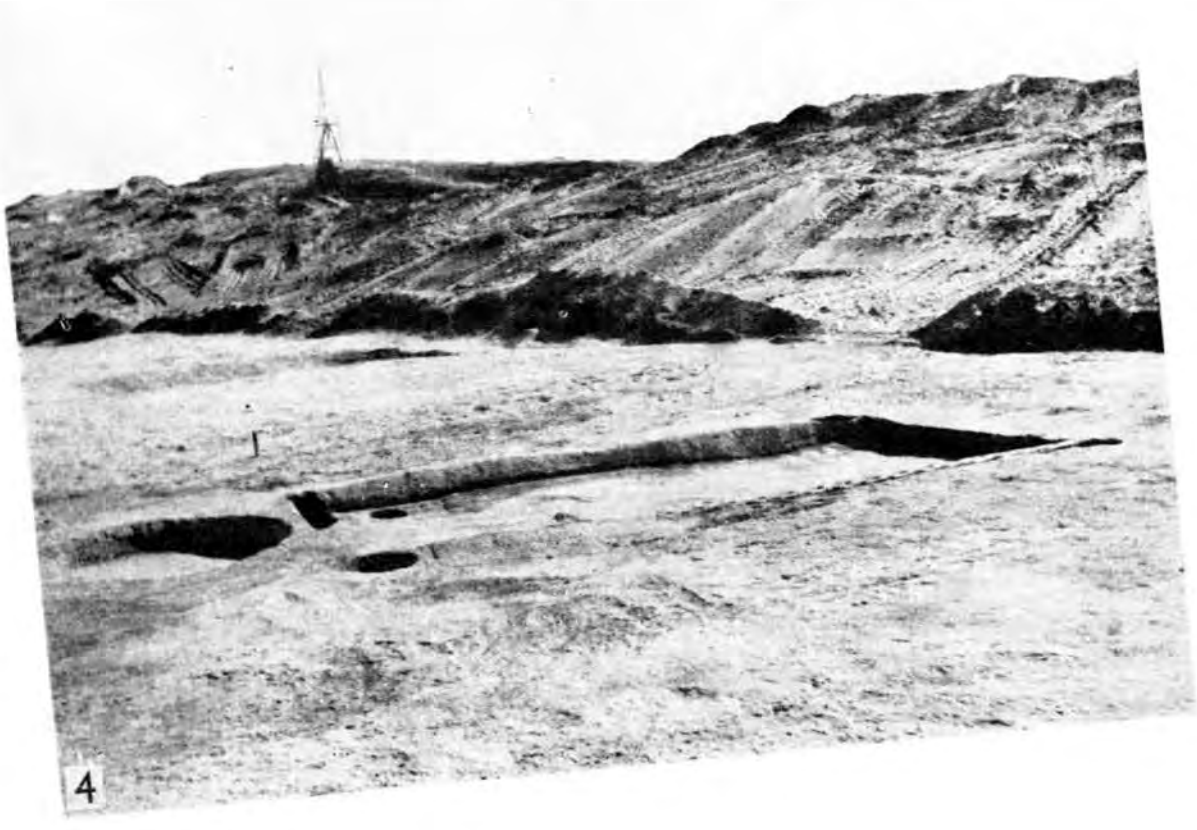

4

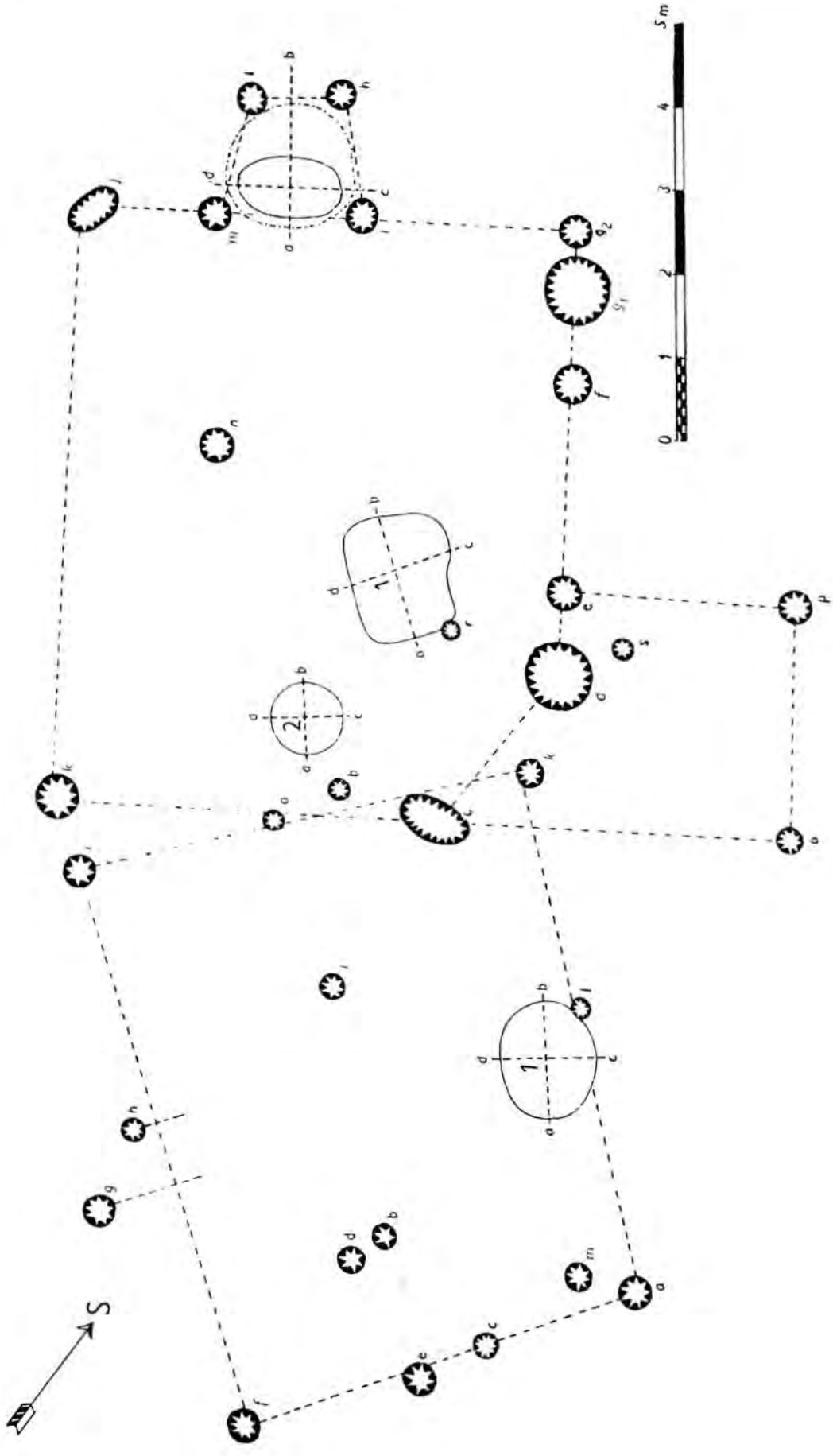

Tabuľka XII. Sered', halštatská osada. Pôdorys objektov č. VII a IX na piesočnatom podklade.

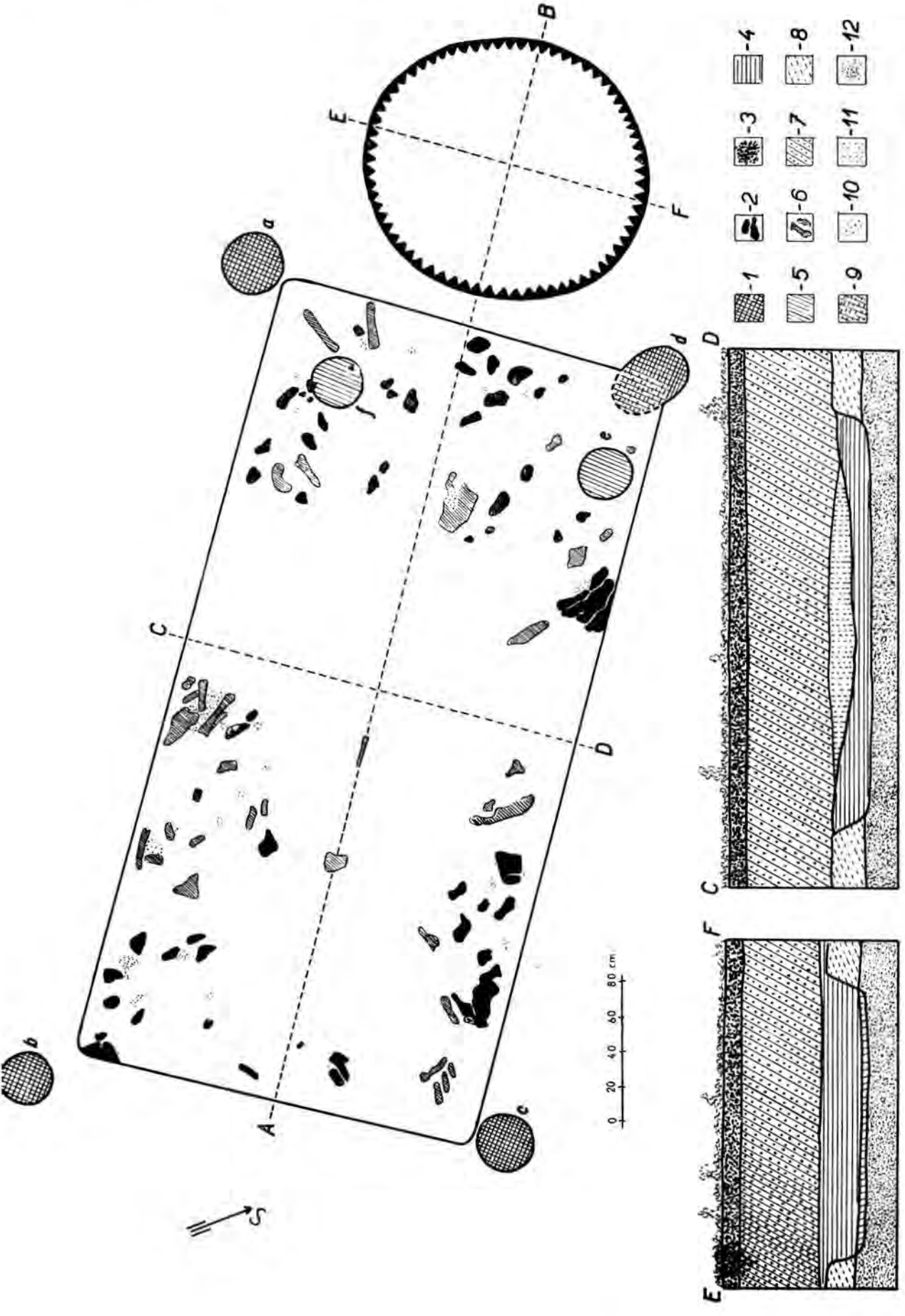

Tabuľka XIII. Sereď, halštatsko-laténska osada. Pôdorys chaty č. VIII a situácia v hĺbke 20 cm. Profily sídelnou a ohniskovou jamou. 1 — kolové jamy mimo objektu, 2 — črepy, 3 — drobné uhlíky, 4 — slabo popolavá kultúrna vrstva, 5 — kolové jamy vo vnútri chaty, 6 — kosti zo zvierat, 7 — černozem, 8 — piesočnatý podklad, 11 — tmavá kultúrna vrstva, 12 — pleistocénny horizont.

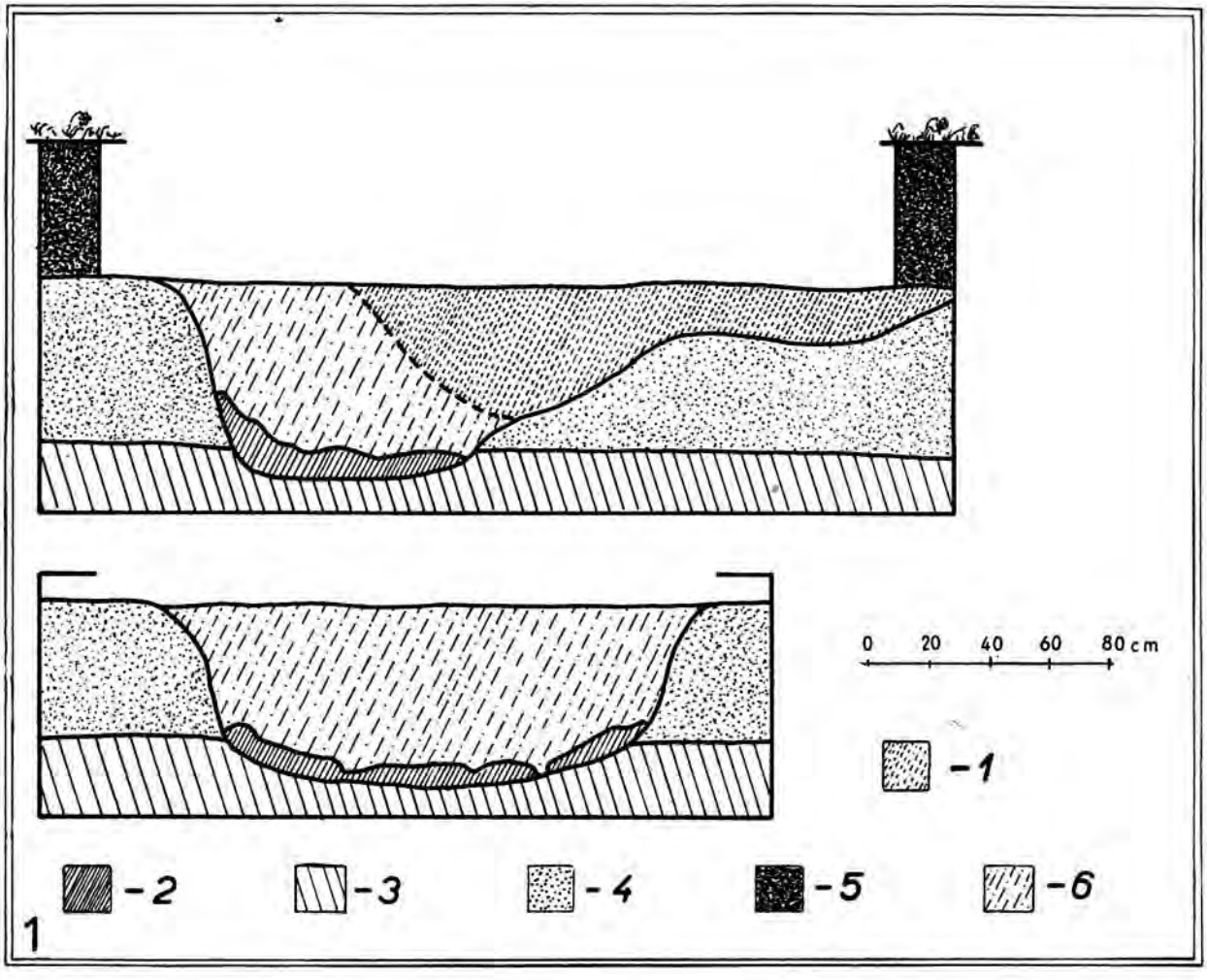

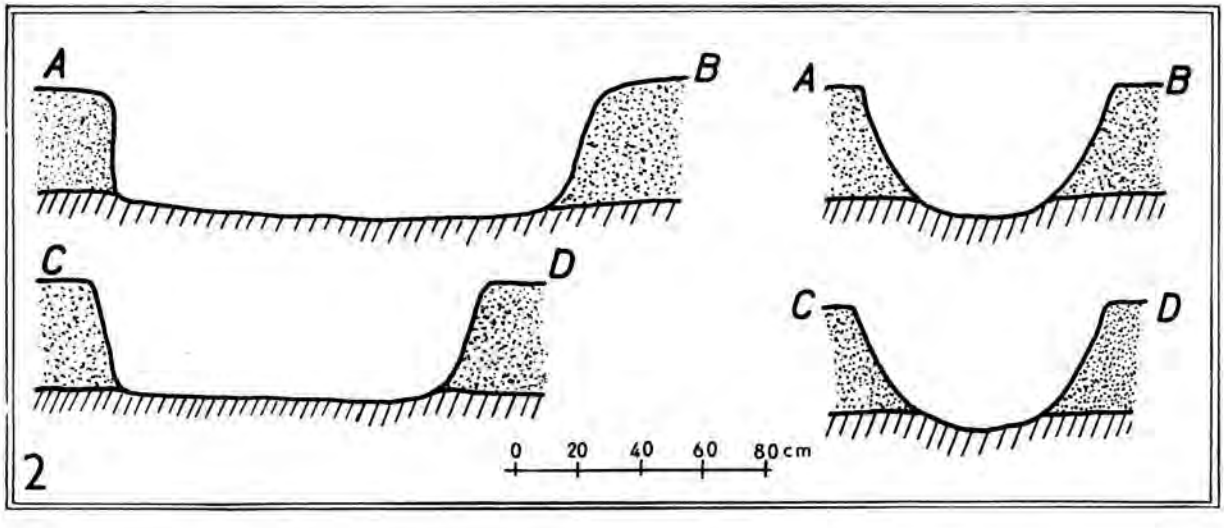

Tabuľka XIV. Sereď, halštatská osada. Obr. 1. Profily pece pri sídl. obj. č. VII. 1 — čierna, kultúrna pôda, 2 — zrútená pec, 3 — pleistocénny horizont, 4 — piesočnatý podklad, 5 — černozem, 6 — kult. pôda premiešaná pieskom. Obr. 2. Rezy kultúrnymi jamami VII/1 a VII/2. Obr. 3. Kultúrna jama VII/2. 1 — kultúrna pôda, 2 — piesočnatý podklad, 3 — zlomky kamenného mlynka, 4 — črepy z veľkej zásobnice, 5 — pleistocénny horizont. Obr. 4. Rezy kultúrnou jamou. 1 — piesočnatý podklad, 2 — pleistocénny horizont.

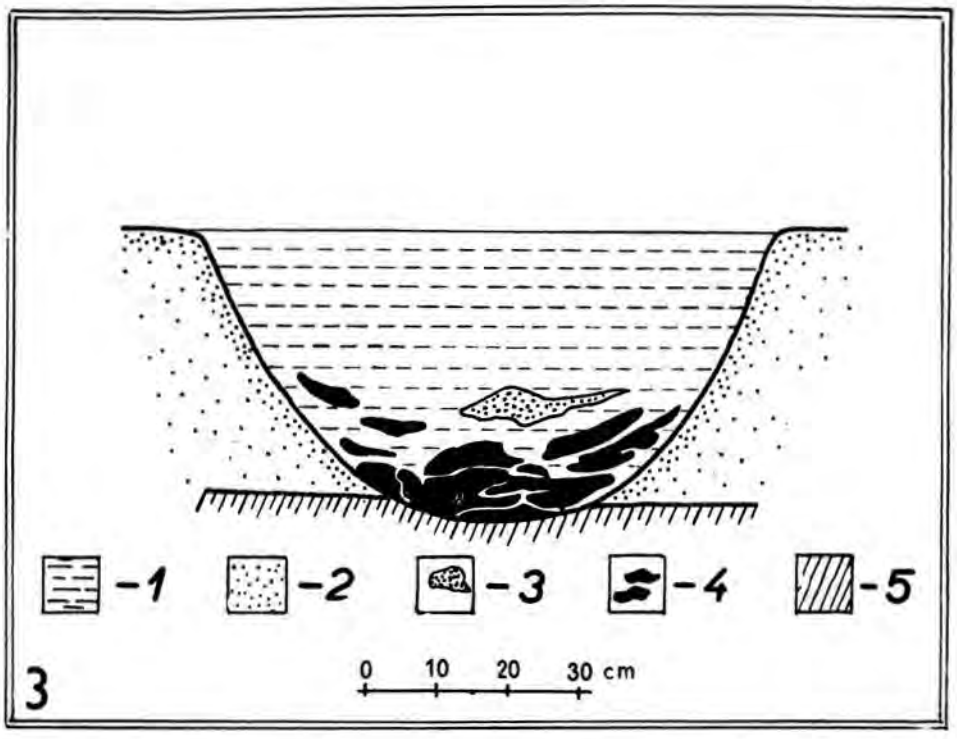
-1
-2
-3
-4
-5
0 10 20 30 cm
3

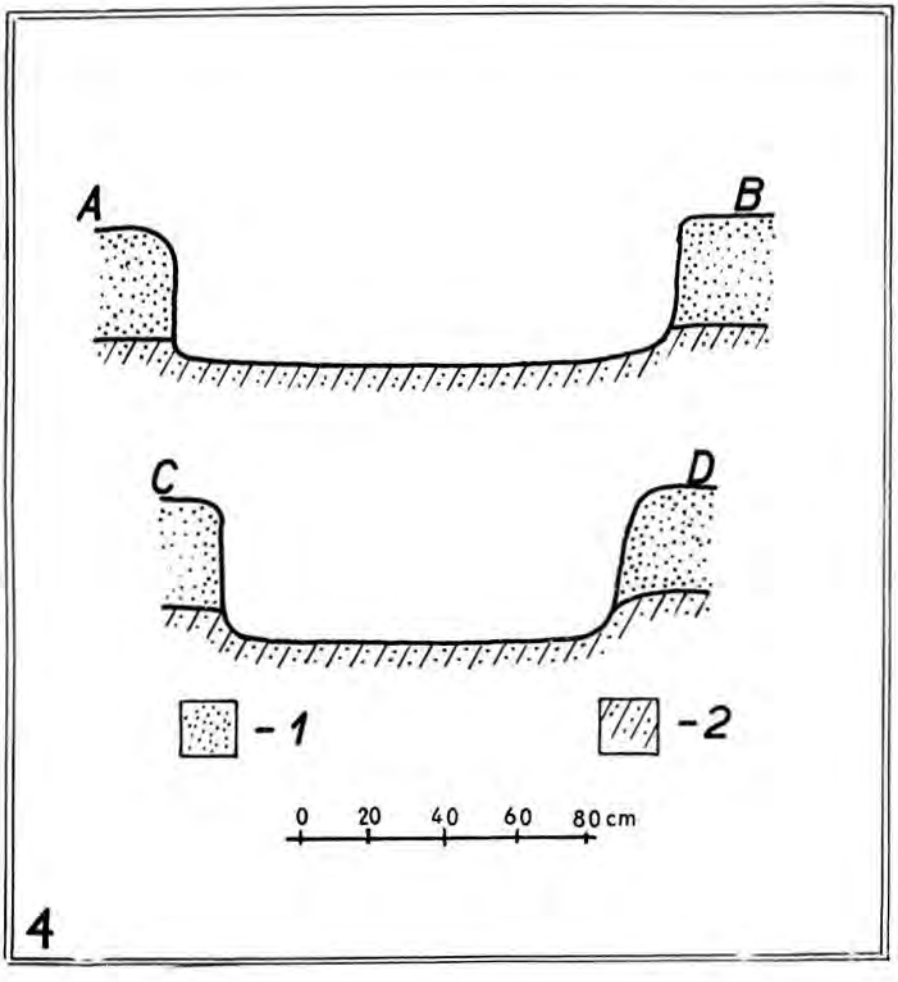
A
B
C
D
-1
-2
0 20 40 60 80 cm
4

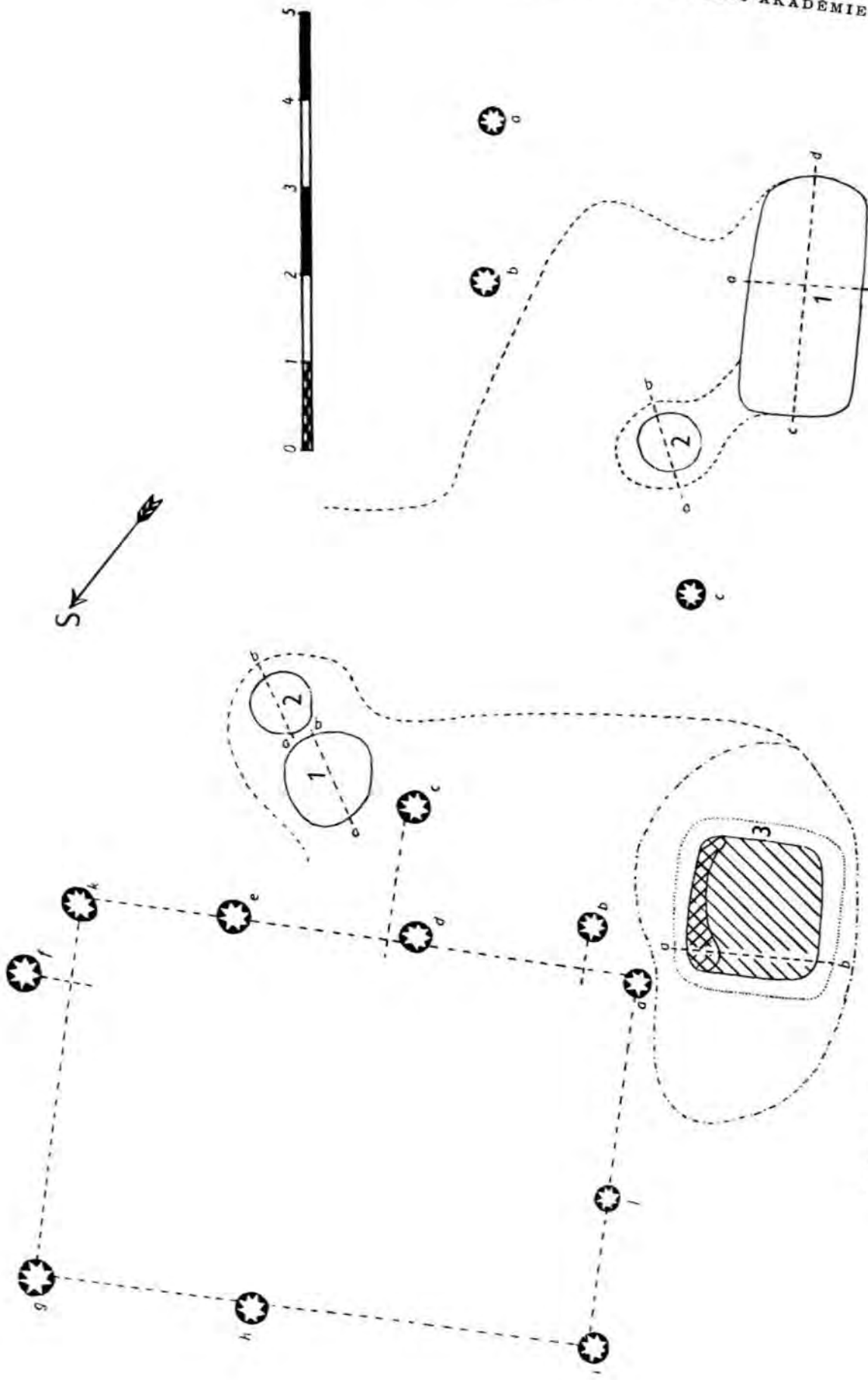

Tabuľka XV. Šered', halštatská osada. Pôdorysy chát č. XI a XII na úrovni piesočnatého podkladu.

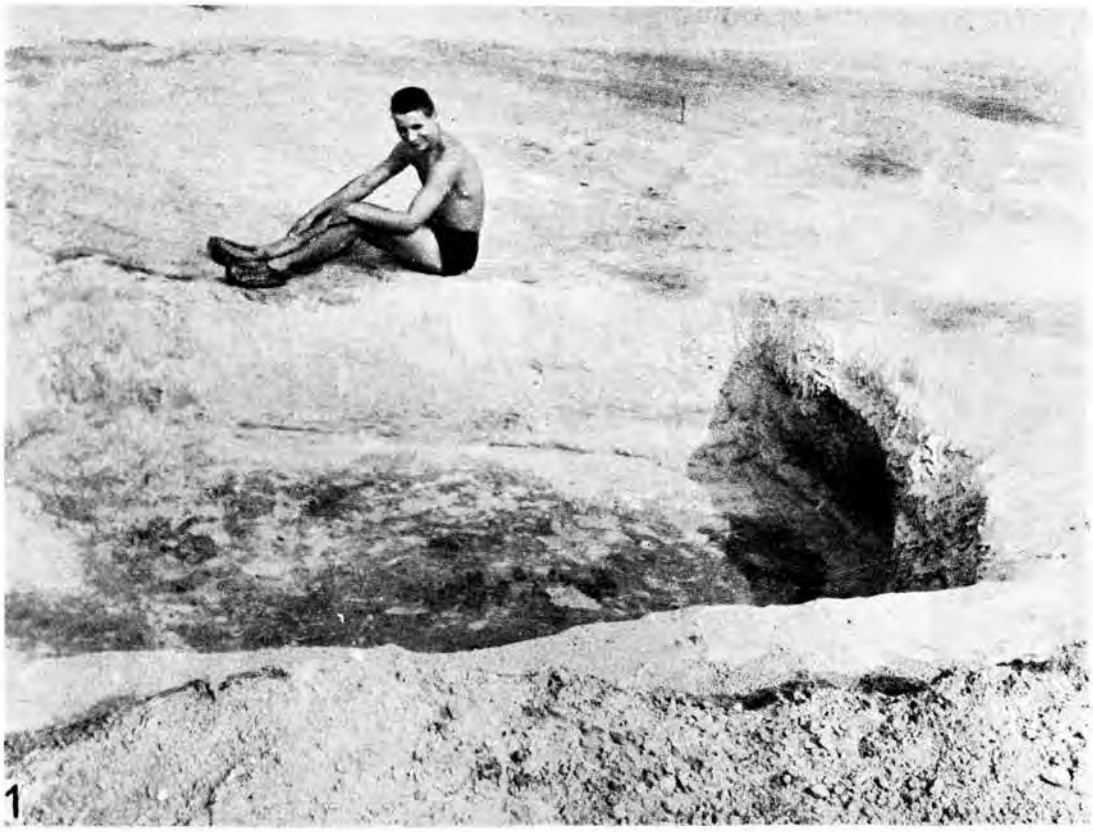

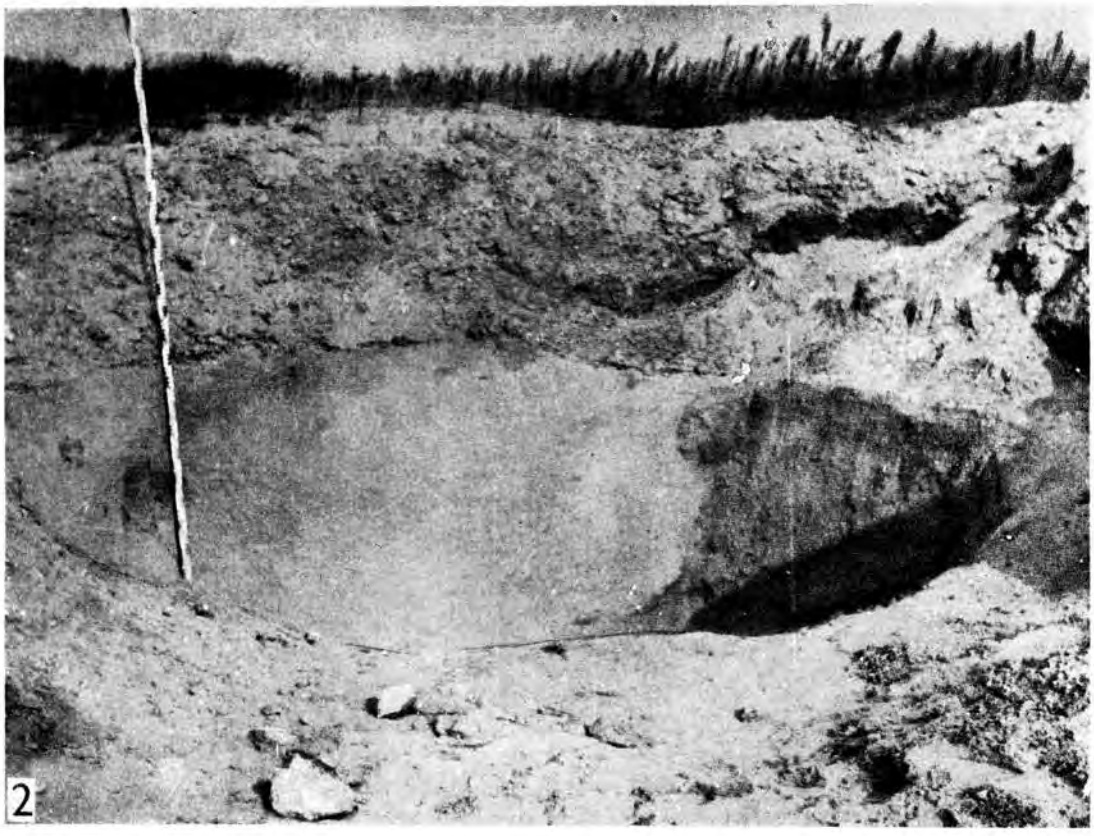

Tabuľka XVI. Sereď, halštatská osada. Obr. 1. Celkový pohľad na sídlištný objekt č. XIII. Obr. 2. Pohľad na sídelnú jamu pri objekte č. XIV. Foto J. Bárta.

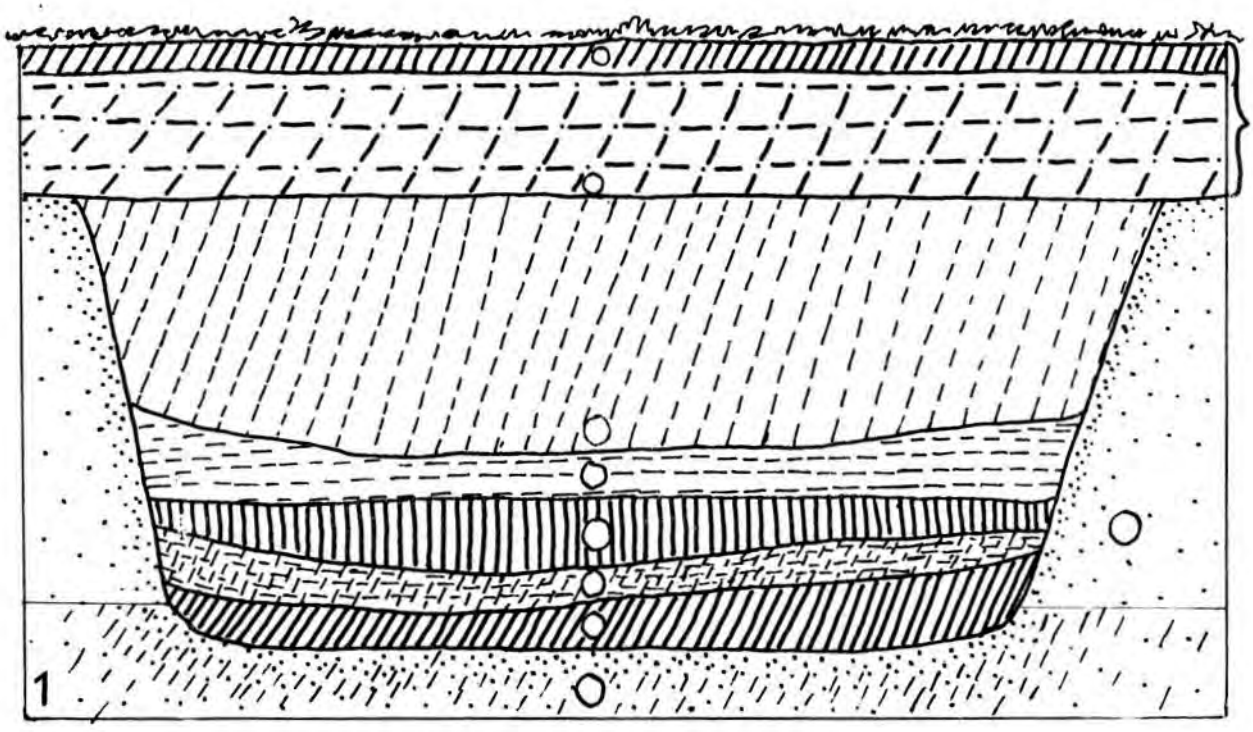

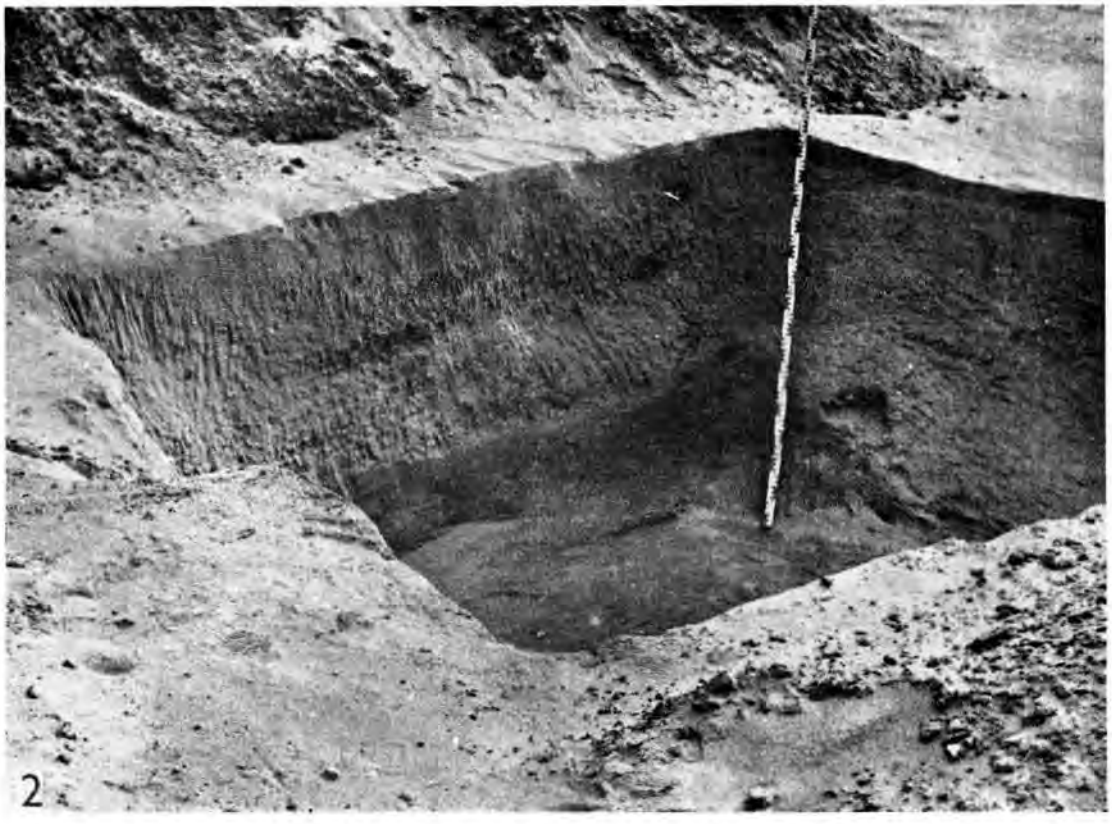

Tabuľka XVII. Sereď, halštatská osada. Obr. 1. Profil sídelnou jamou č. XV. Obr. 2. Celkový pohľad na sídelnú jamu č. XV. Obr. 3. Pôdorys chaty, priebeh vrstiev a situácia na dne objektu č. XV. 1 — spálené miesto, 2 — nahromadené kosti.

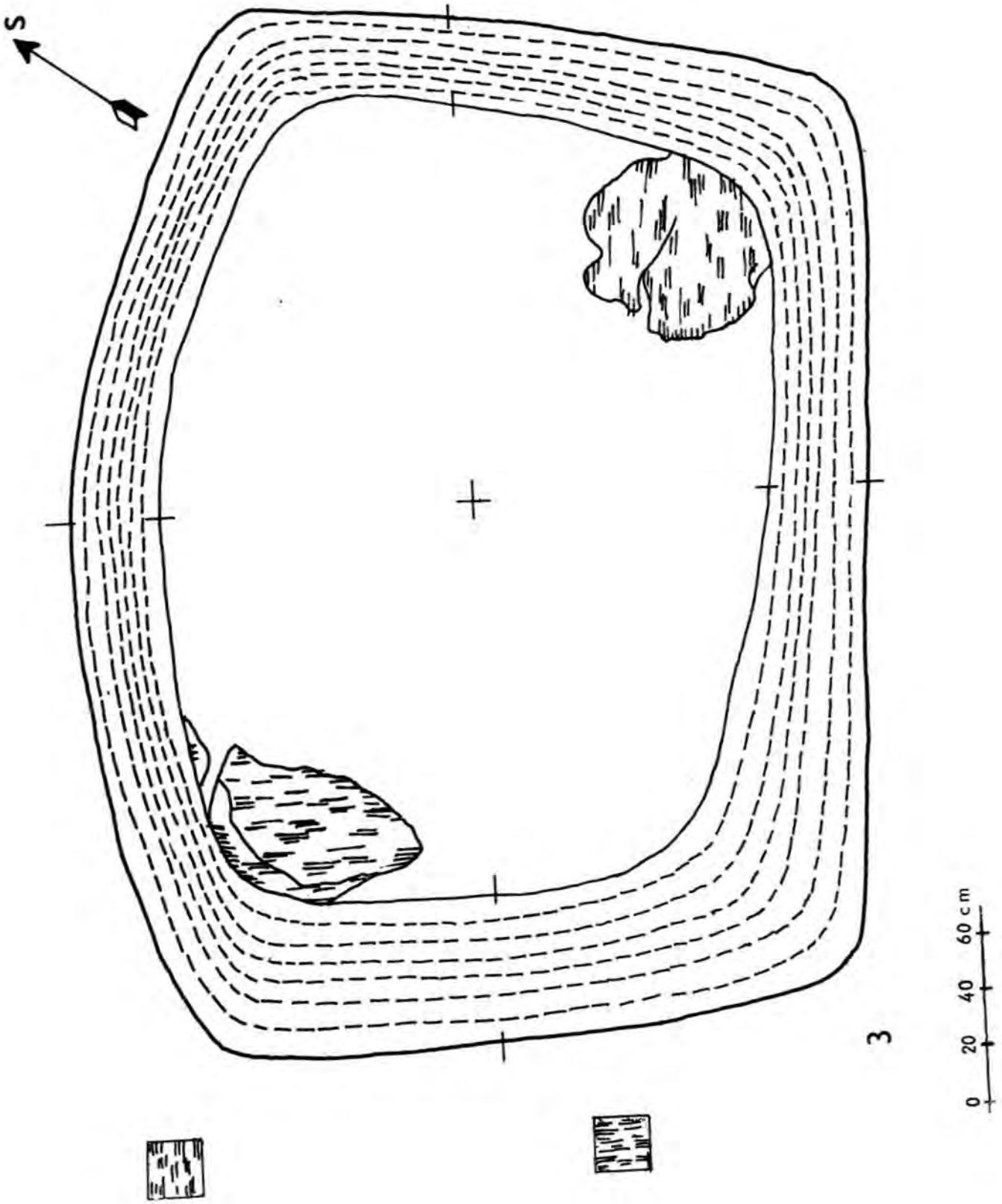

3

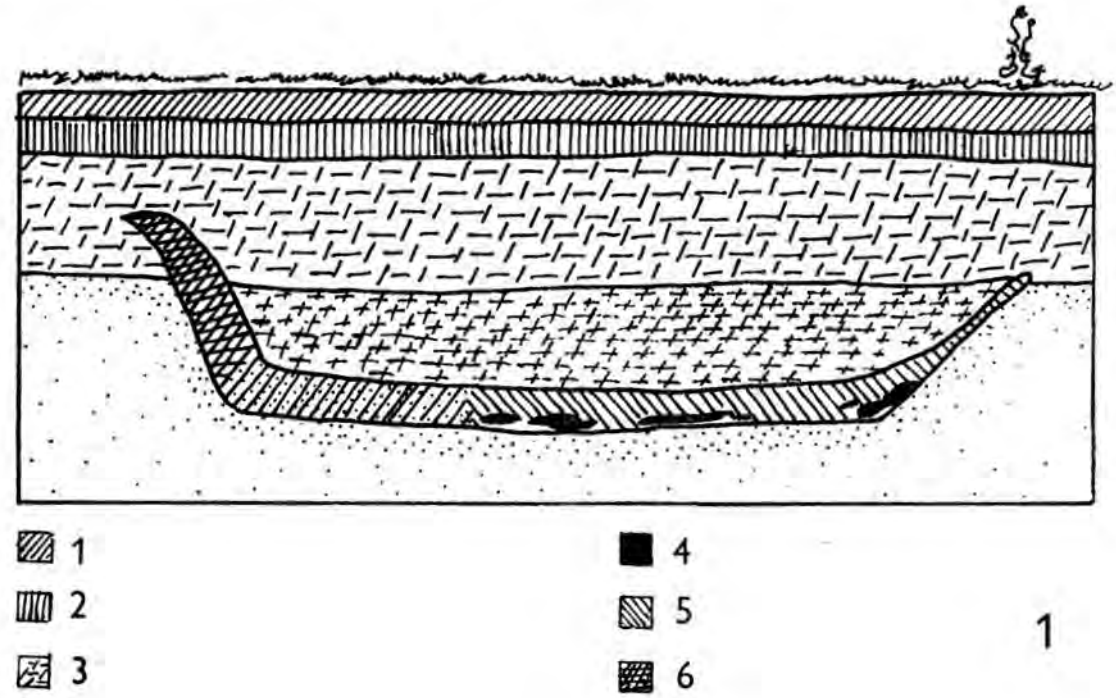

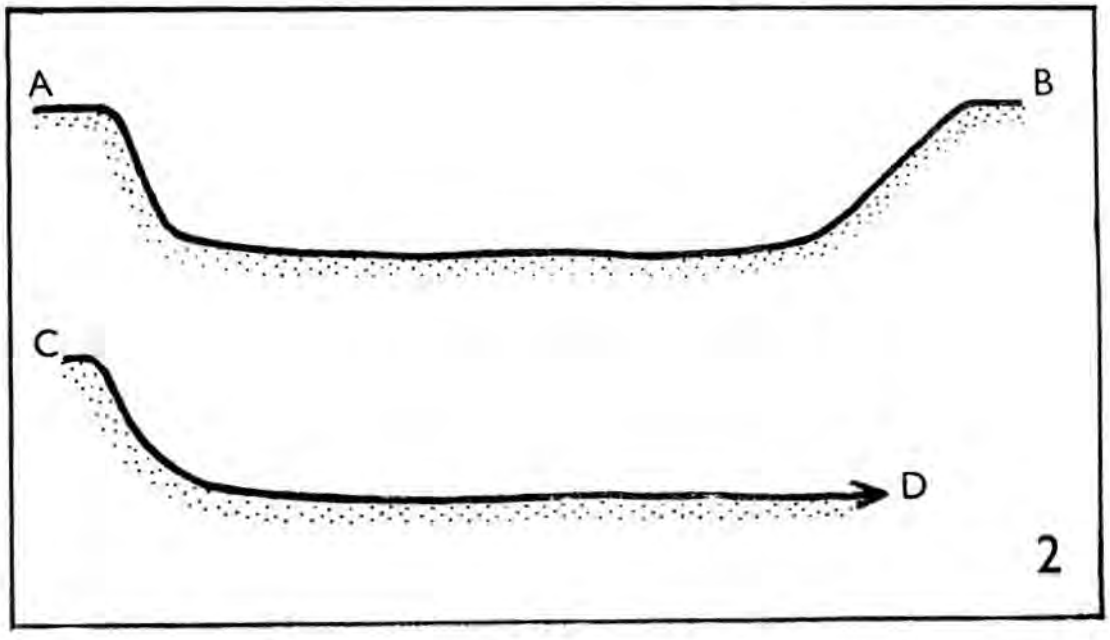

Tabuľka XVIII. Sereď, halštatsko-laténska osada. Obr. 1. Priebeh kultúrnych vrstiev v sídelnej jame č. XVIII. 1 — ornica, 2 — vyluhovaná černozem, 3 — černozem, 4 — črepy, 5 — silne popolavá vrstva, 6 — čierna kultúrna vrstva. Obr. 2. Rezy sídelnou jamou č. XVIII. Obr. 3. Vrstevný plán sídl. obj. č. XVIII.

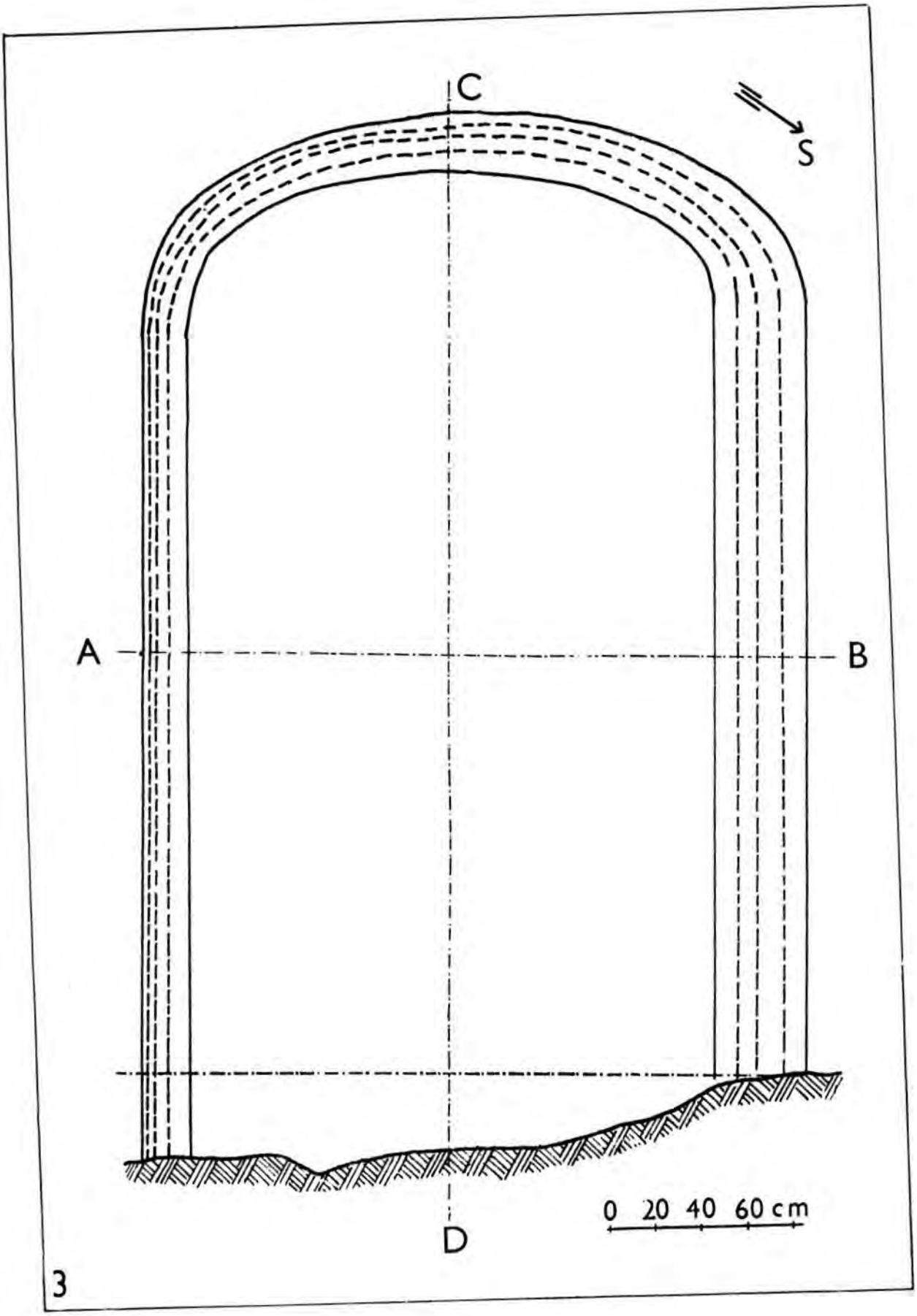
C
S
A
B
D
0 20 40 60 cm
3

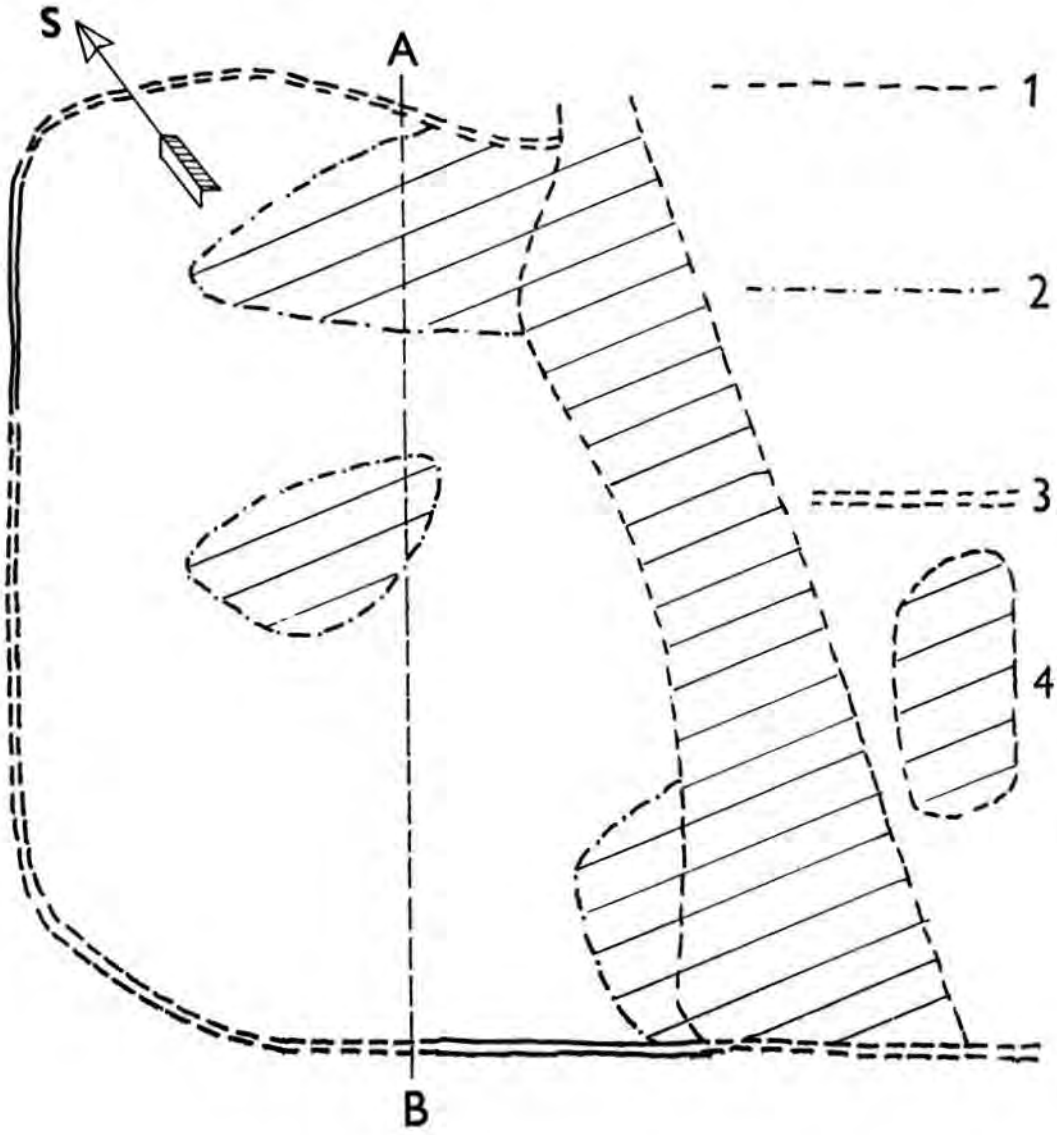

1

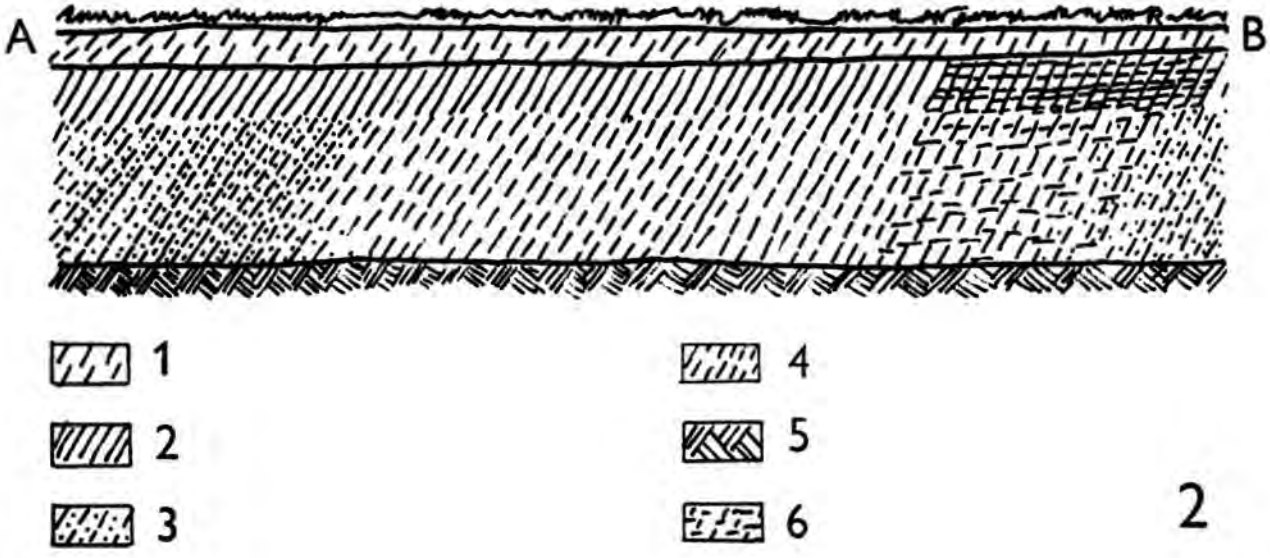

2

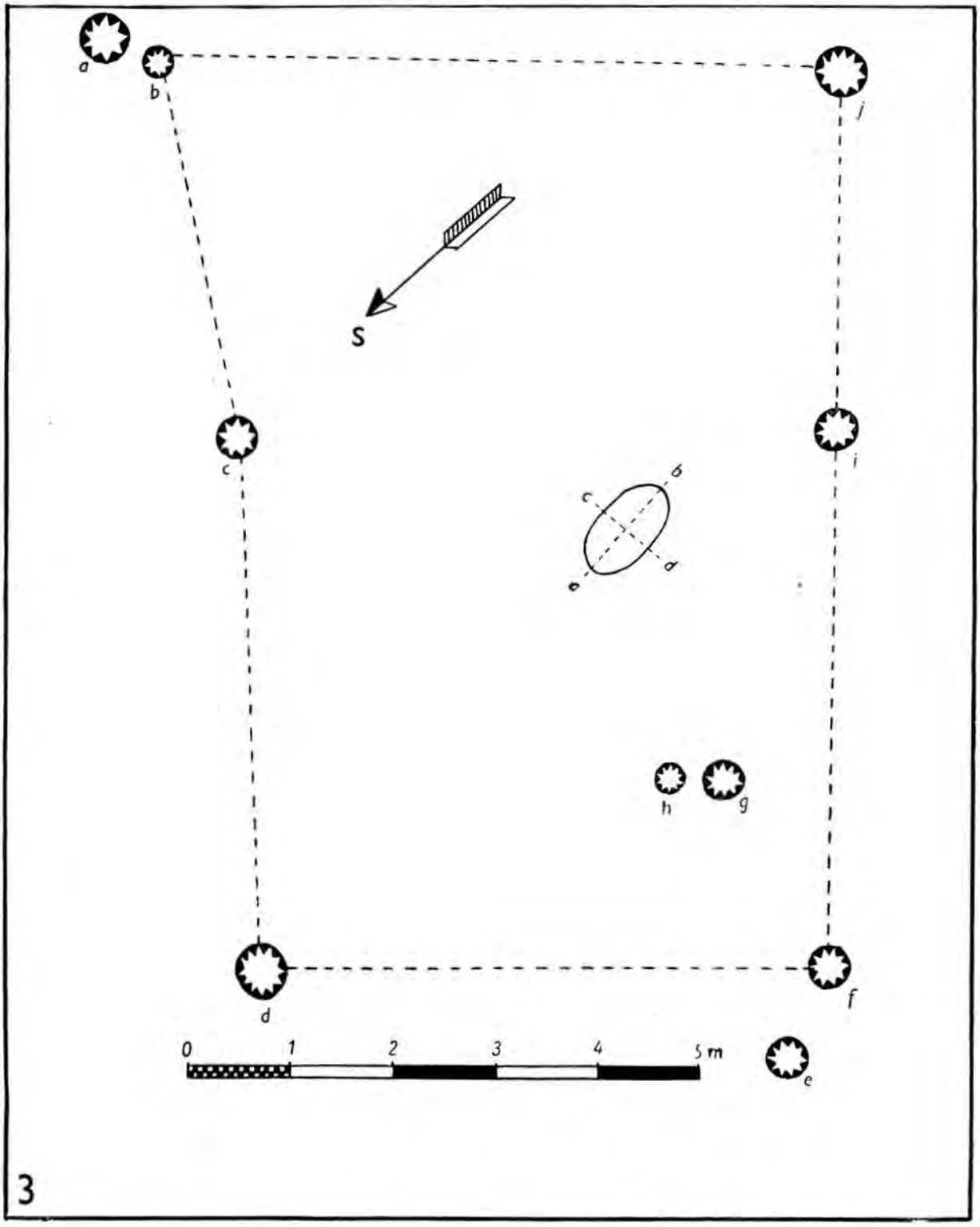

Tabuľka XIX. Sereď, halštatská a halštatsko-laténska osada. Obr. 1. Pôdorys sídl. obj. č. XVI. 1 — pieskom premiešaná kult. pôda, 2 — porušené časti v kult. pôde, 3 — okraje tmavočiernej pôdy, 4 — sekundárne uloženie kult. vrstvy. Obr. 2. Profil sídl. obj. č. XVI. 1 — ornica, 2 — černozem, 3 — kult. vrstva premiešaná pieskom, 4 — tmavá kultúrna vrstva, 5 — piesočnatý podklad, 6 — porušené časti objektu. Obr. 3. Pôdorys chaty č. XVII na úrovni piesočnatého podkladu.

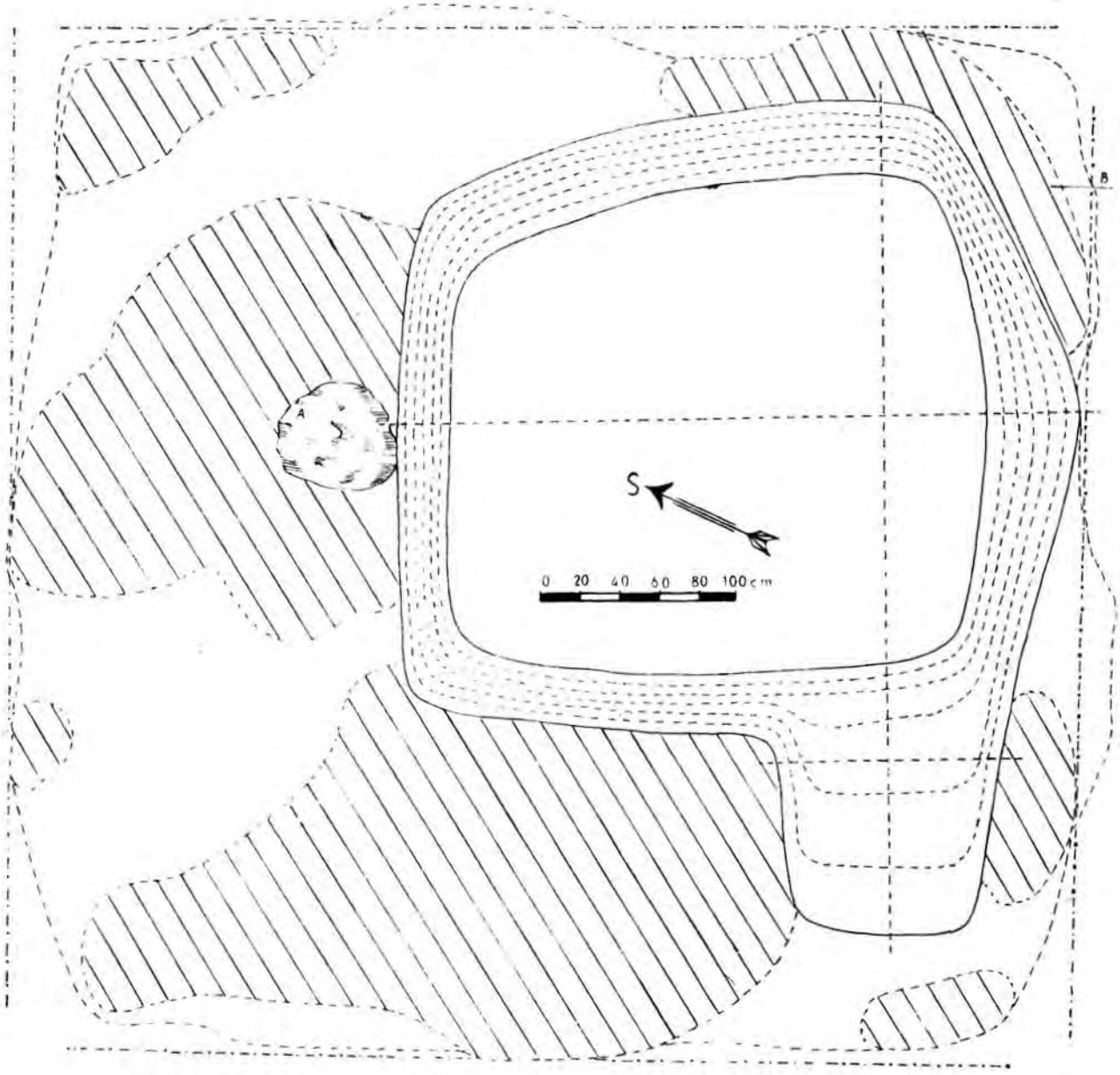

Tabuľka XX. Sereď, halštatská osada. Pôdorys sídelnej jamy č. XIV a priebeh vrstiev; A — spálená zem. B — hromadný výskyt črepov.

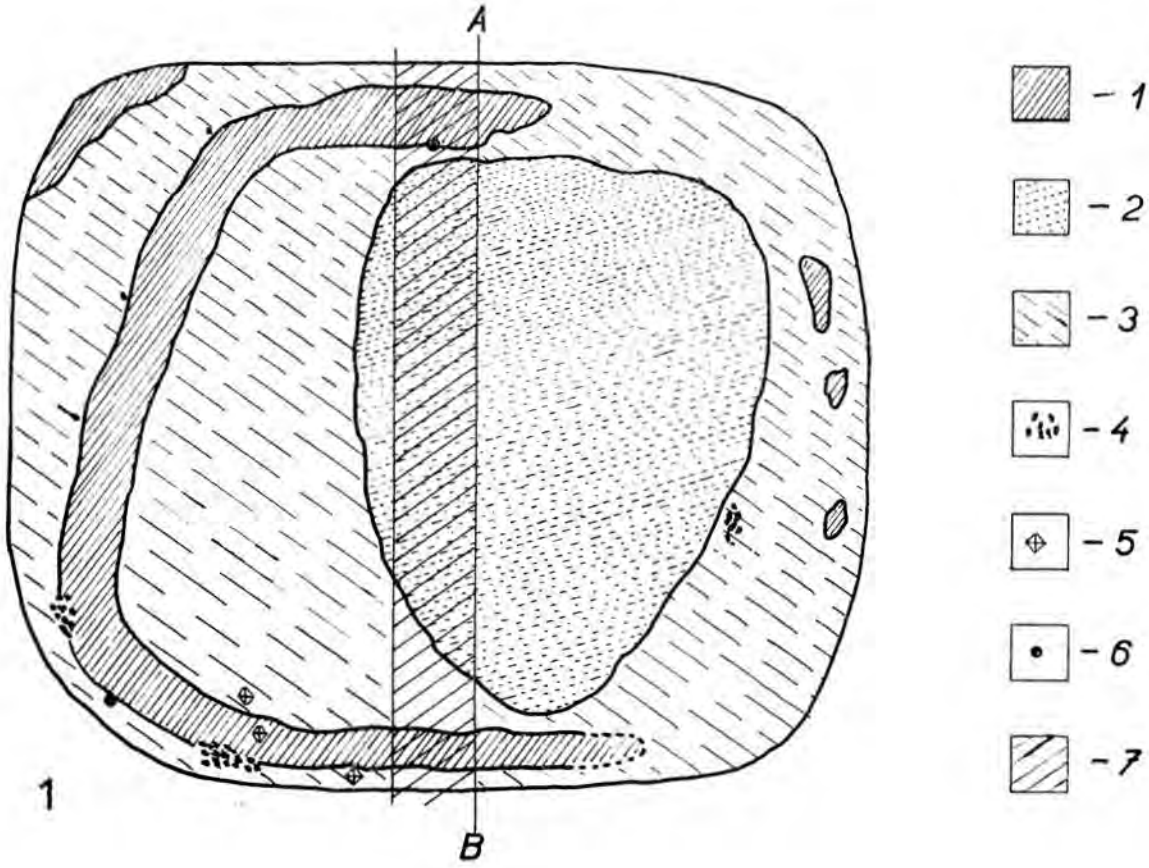

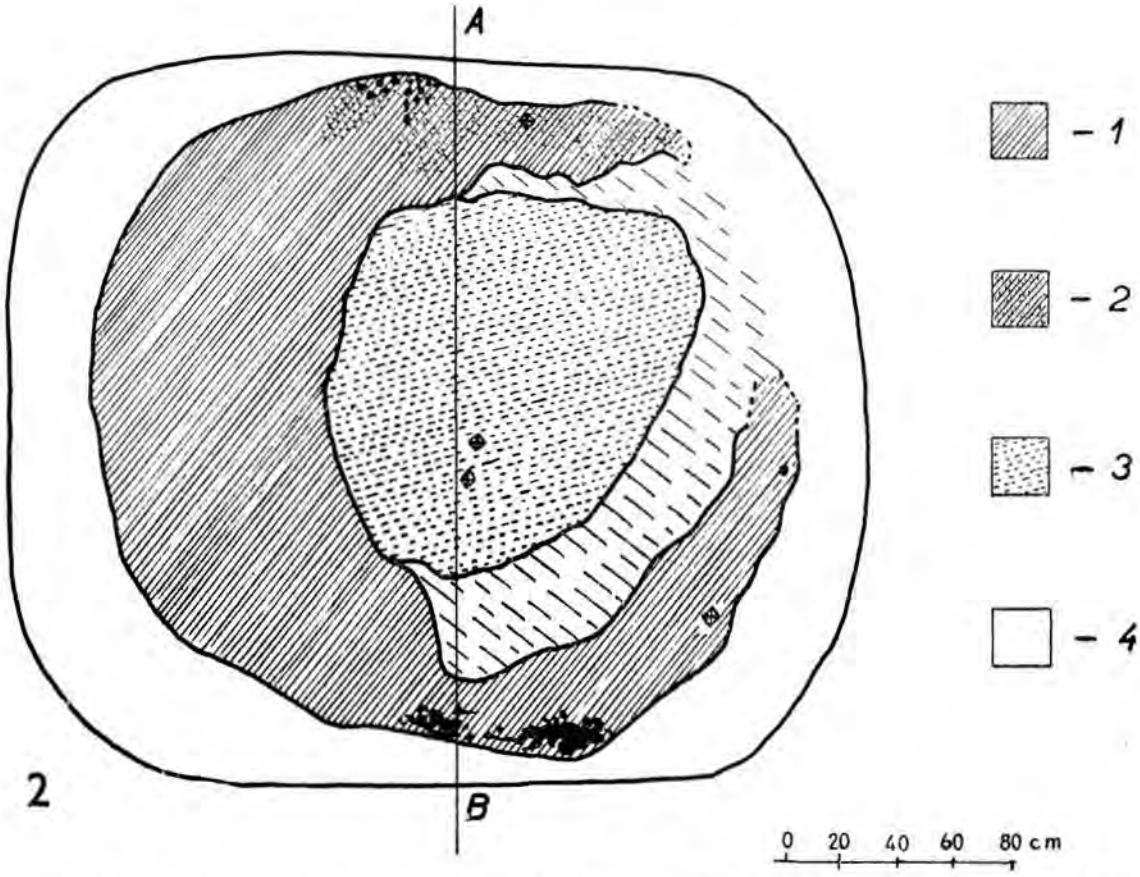

Tabuľka XXI. Sereď, halštatská osada. Sídliskový objekt č. XXXV. Obr. 1. Priebeh vrstiev v hĺbke 20 cm. 1 — rozdrvená mazanica, 2 — naviaty piesok, 3 — tmavá kultúrna pôda, 4 — hromadný výskyt uhlíkov, 5 — hlinené podstavce, 6 — nálezy preslenov, 7 — kontrolný blok. Obr. 2. Priebeh vrstiev v hĺbke 40 cm. 1 — rozdrobená mazanica farby tehlovošedej, 2 — mazanica vypálená do tehlovočervena, 3 — naviaty piesok.

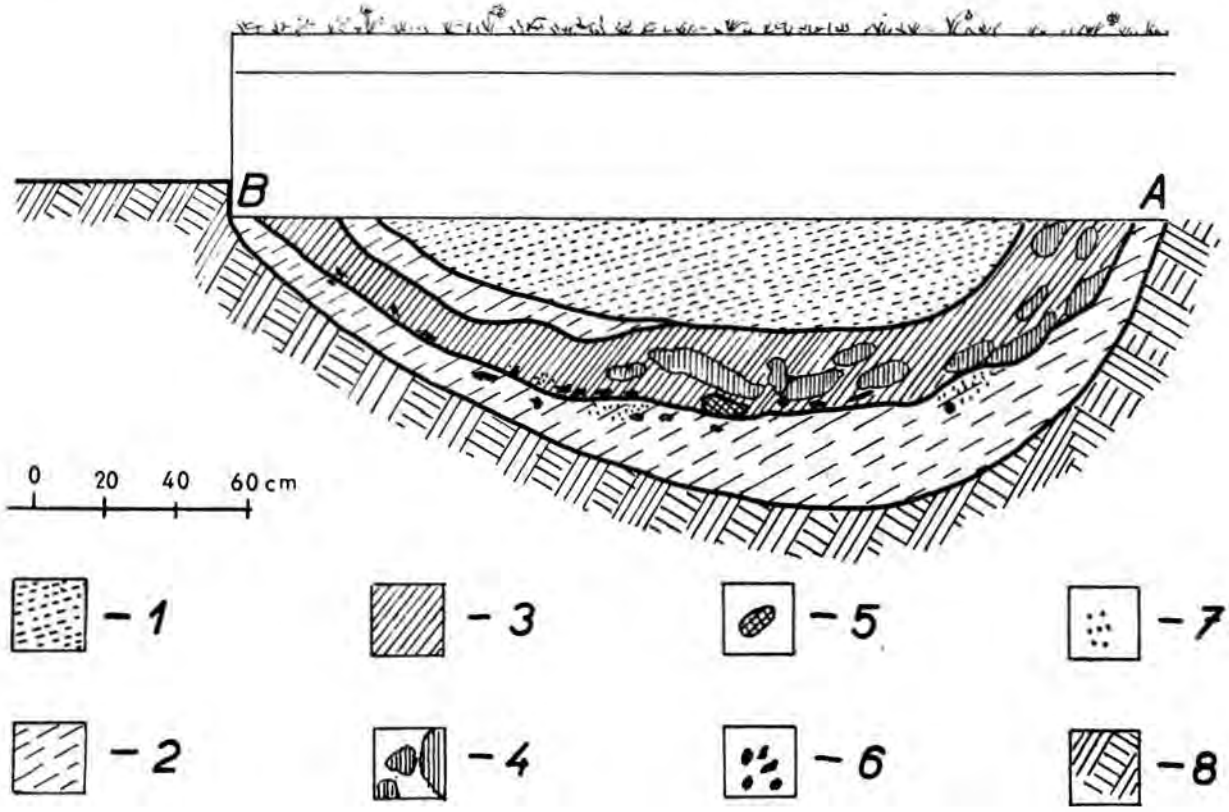

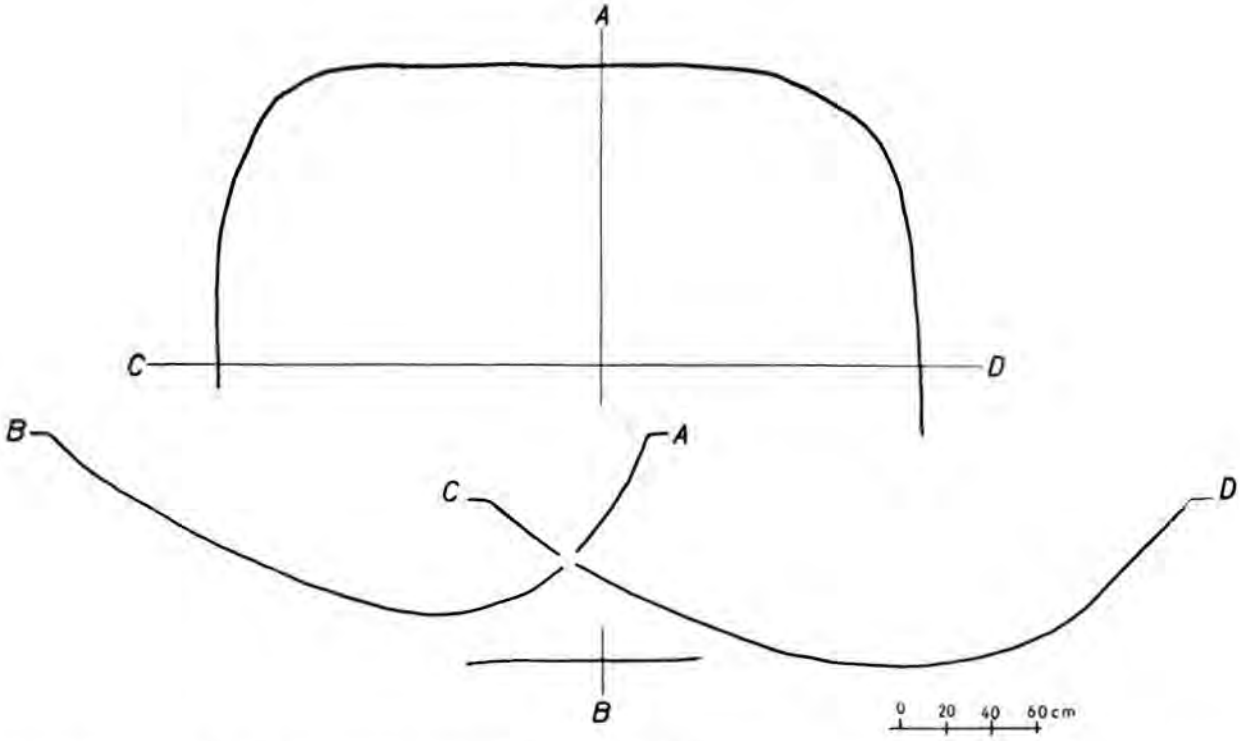

Tabuľka XXII. Sereď, halštatská osada. Profil jamy č. XXXV. 1 — naviaty piesok, 2 — tmavá kultúrna vrstva, 3 — vrstva rozdrobenej mazanice, 4 — väčšie kusy mazanice, 5 — nálezy črepov, 6 — väčšie uhlíky, 7 — množstvo drobných uhlíkov, 8 — piesočnatý podklad. Obr. 2. Rezy jamou č. XXXV.

Tabuľka XXIII. Sereď, halštatská a halštatsko-laténska osada. Obr. 1. Pohľad na sídlištný objekt č. XXXV. Obr. 2. Pohľad na sídl. obj. č. XXXVII. Obr. 3. Pohľad na kult. jamu č. XXXVIII. Obr. 4. Sídelná jama objektu č. XXXIX. Foto J. Bárta.

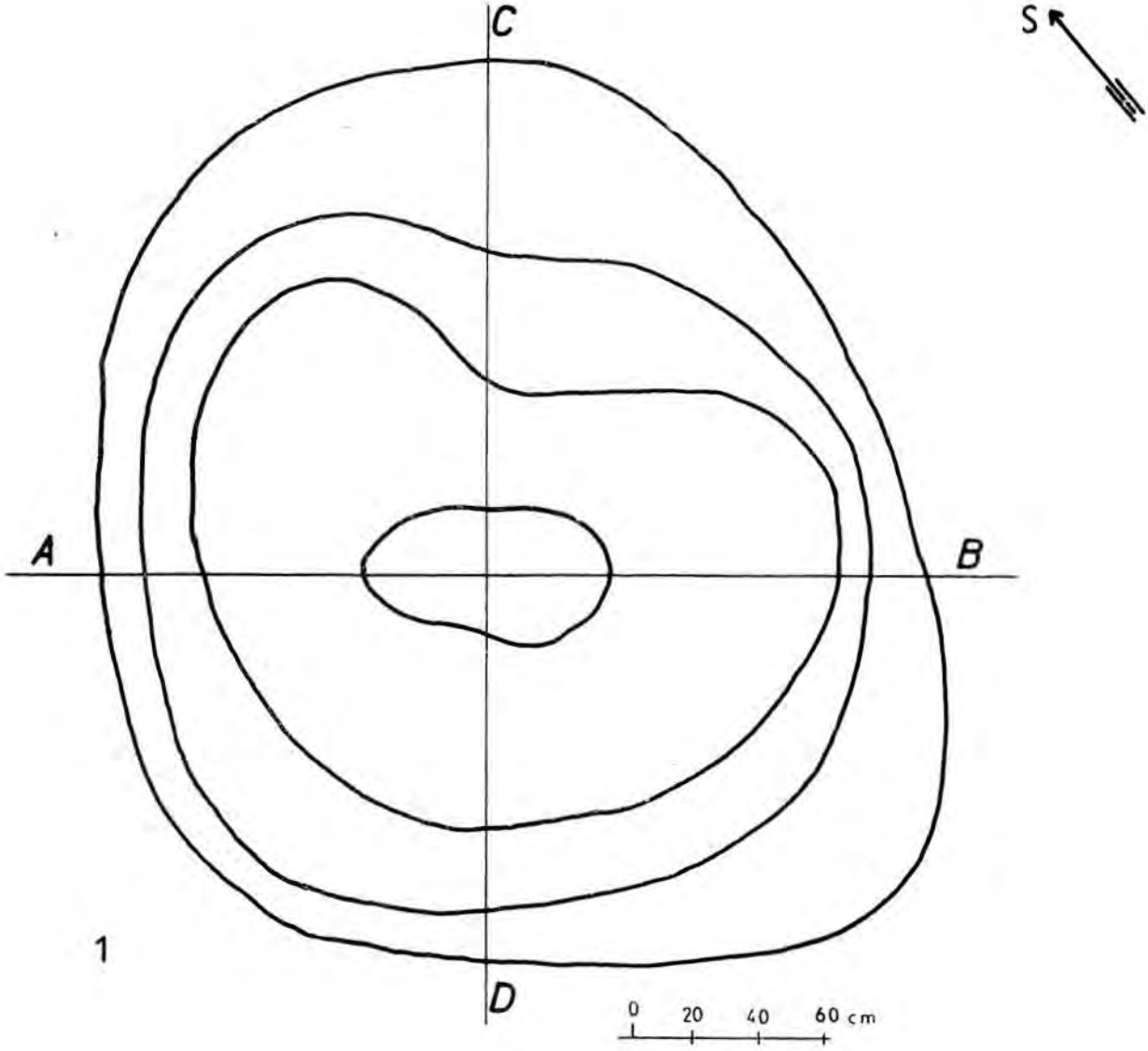

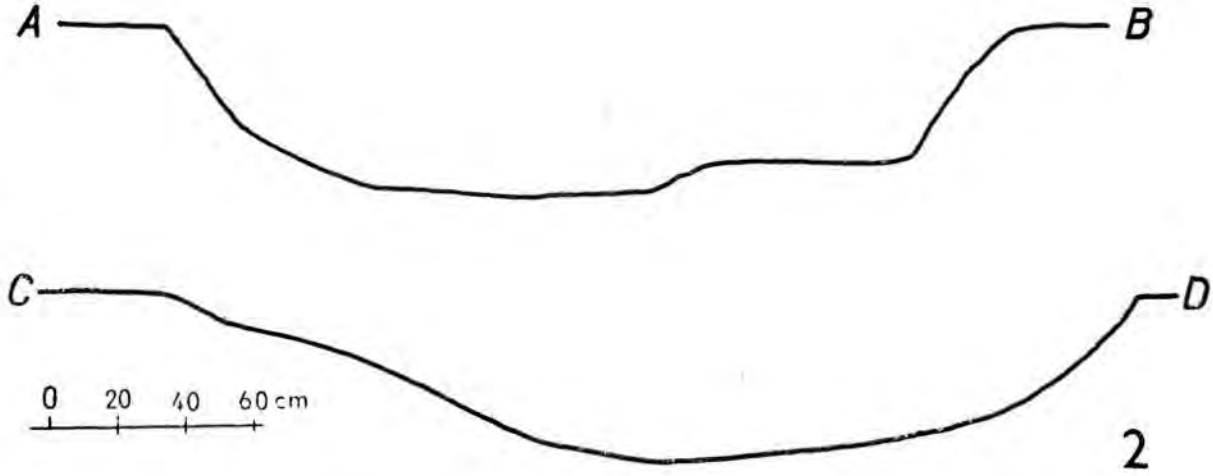

Tabuľka XXIV. Sereď, halštatská osada. Obr. 1. Pôdorys a vrstvy pri sídl. obj. XXXVI. Obr. 2. Rezy sídelnou jamou. Obr. 3. Priebeh vrstiev v hĺbke 20 cm v sídelnej jame č. XXVII. 1 — hnedožltá zem, 2 — naviaty piesok, 3 — čierna kultúrna pôda, 4 — uhlovočierna pôda s veľkým obsahom uhlíkov, 5 — menej čierna vrstva s obsahom uhlíkov. Obr. 4. Priebeh vrstiev v hĺbke 60 cm pri sídl. obj. č. XXXVII.

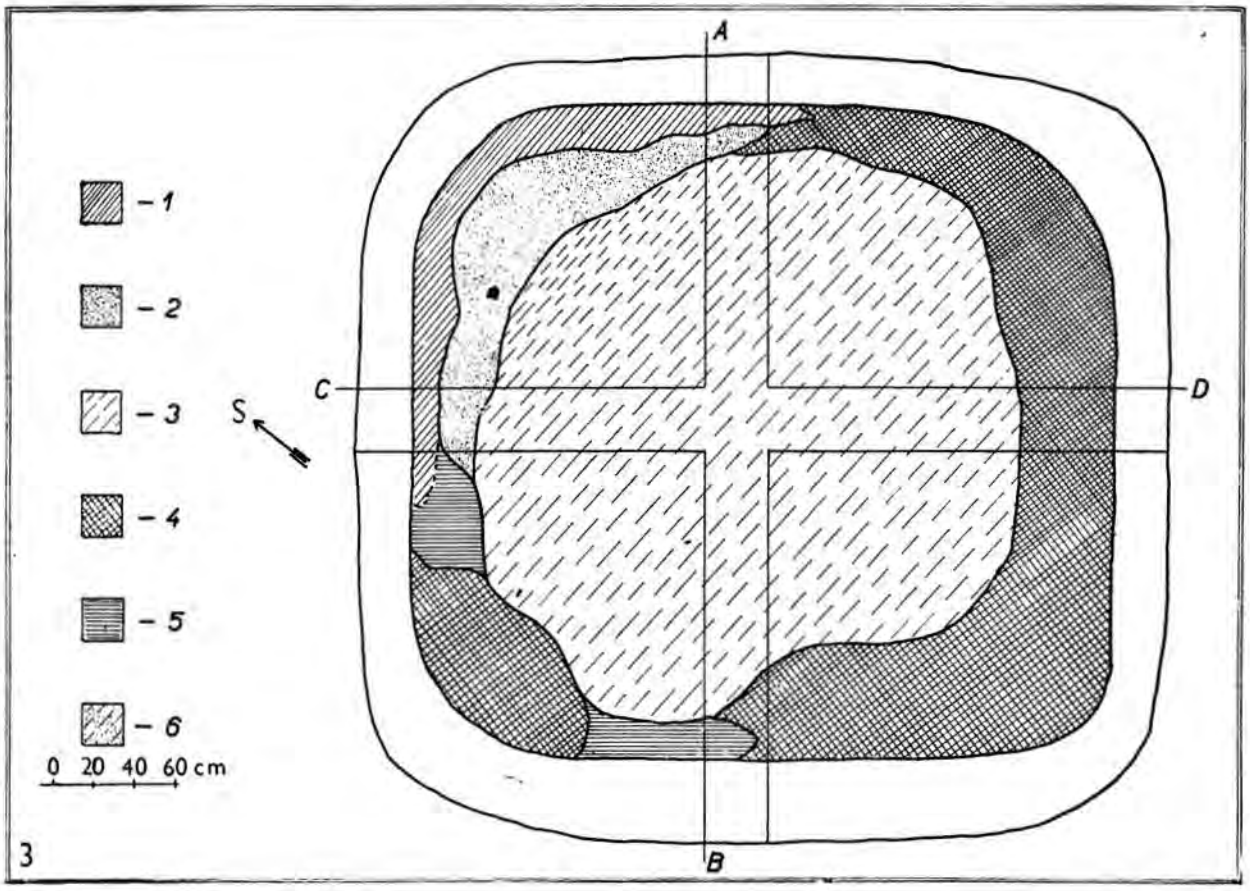
A
B
C
D
S
– 1
– 2
– 3
– 4
– 5
– 6
0 20 40 60 cm
3

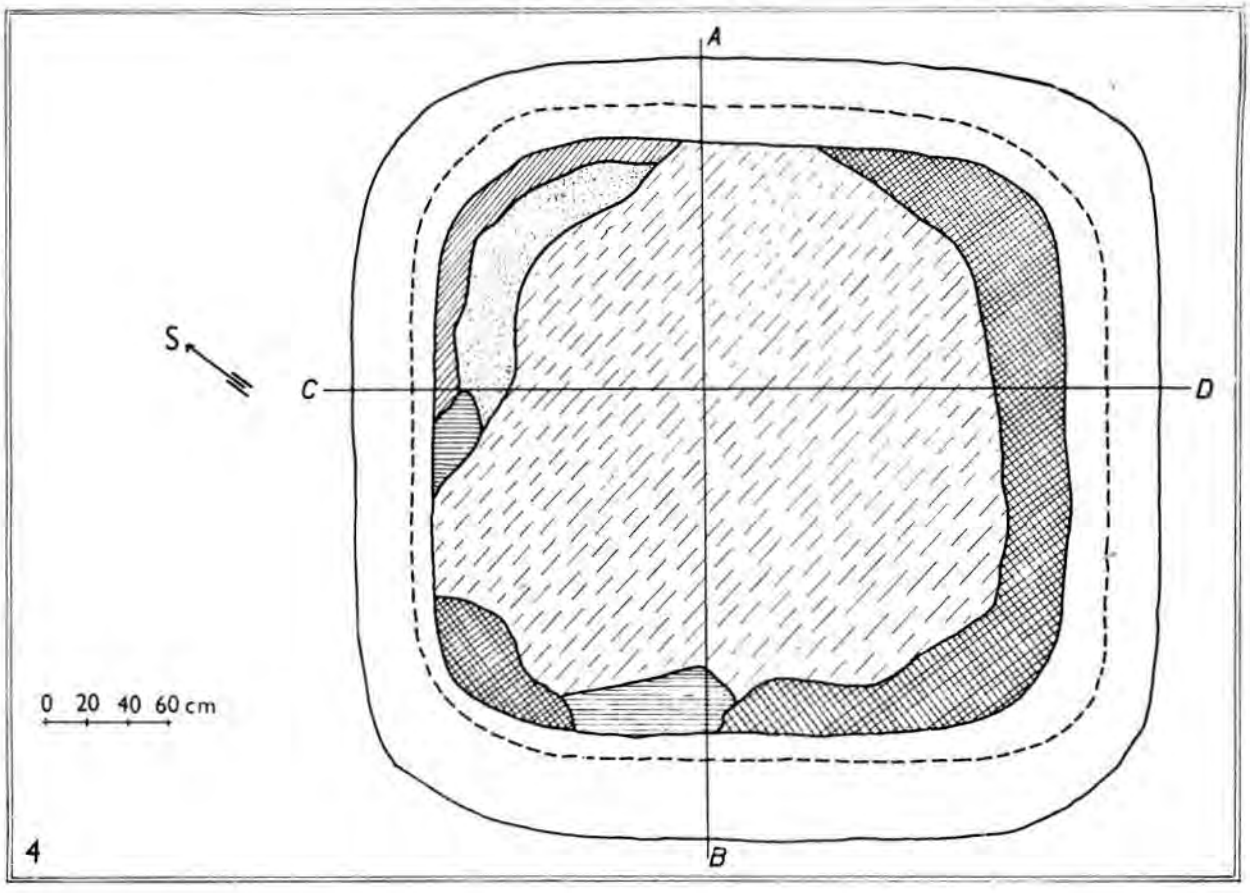
A
B
C
D
S
0 20 40 60 cm
4

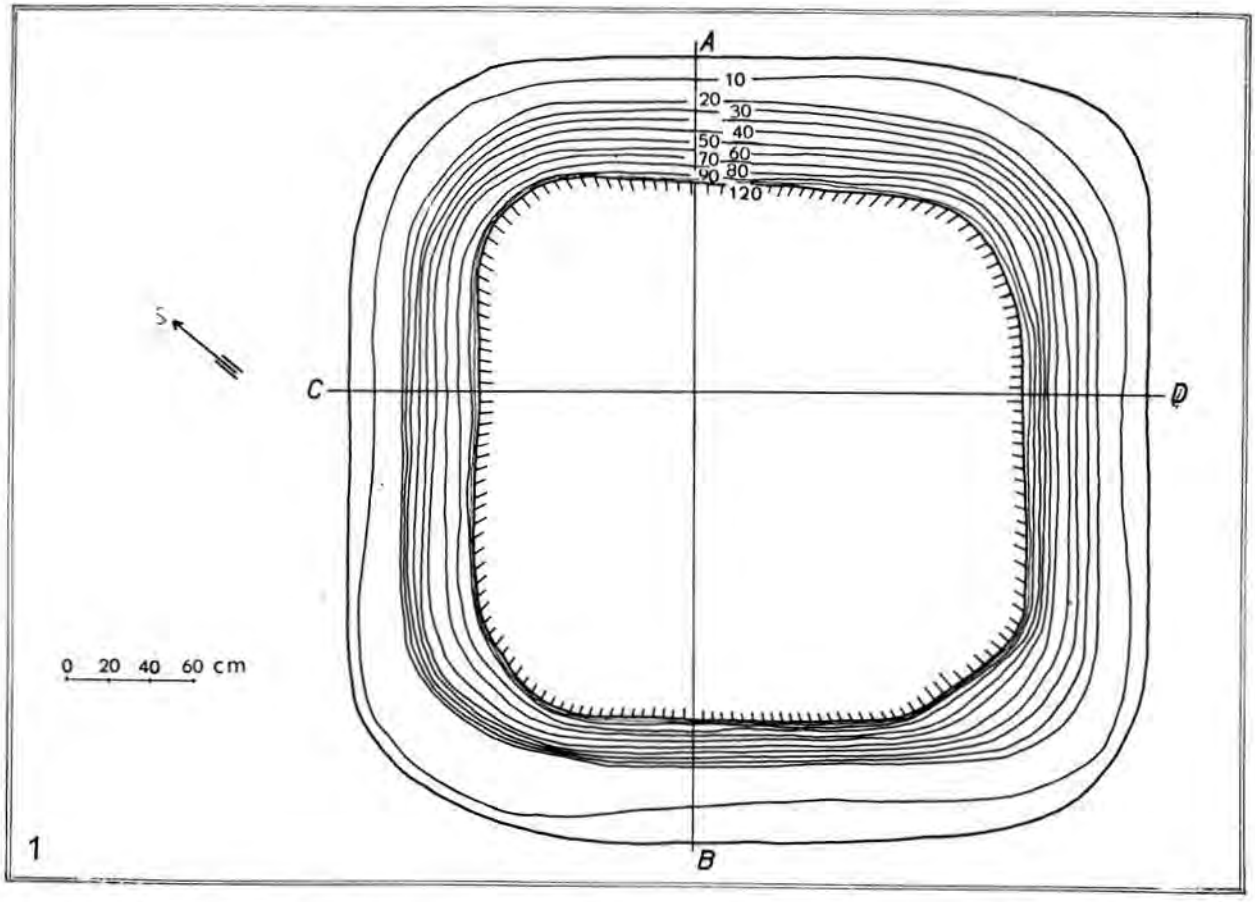

1

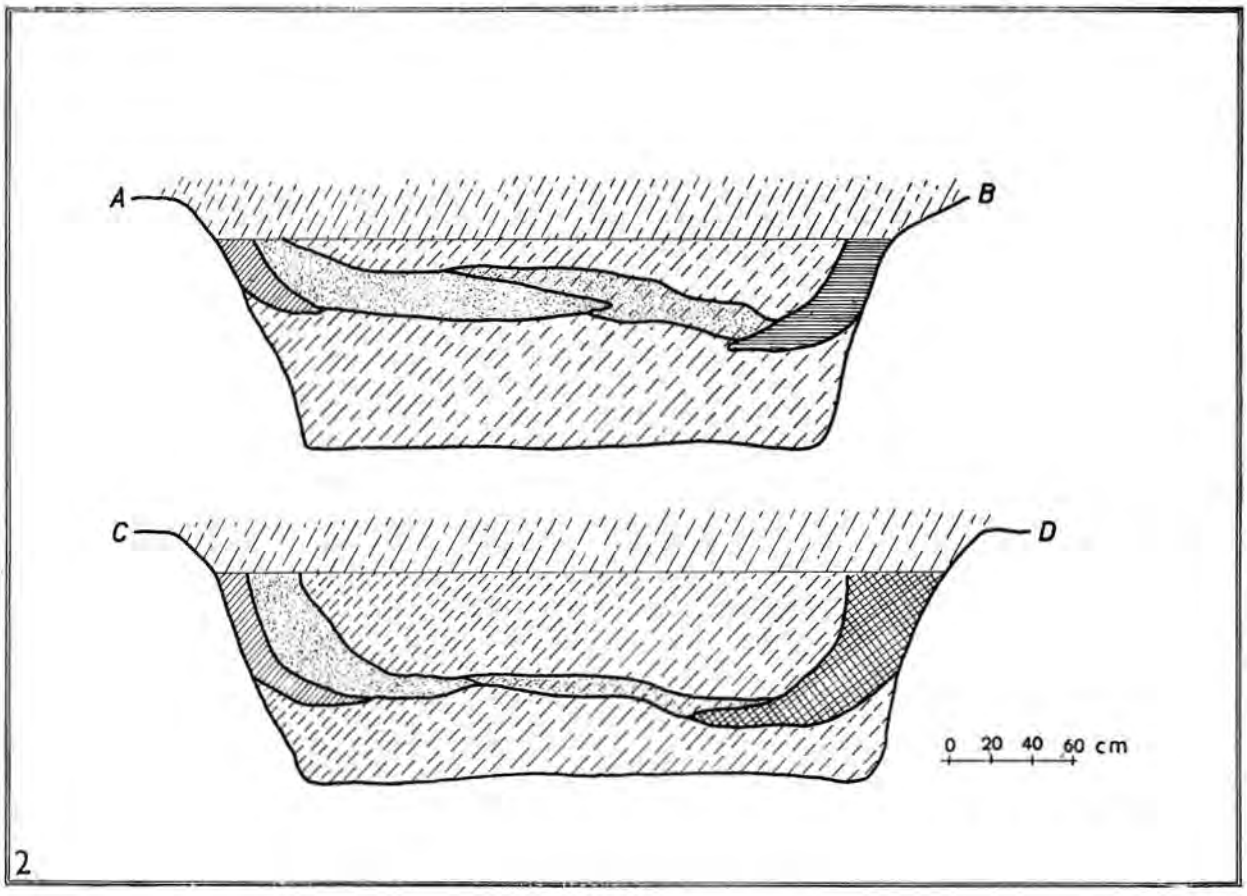

2

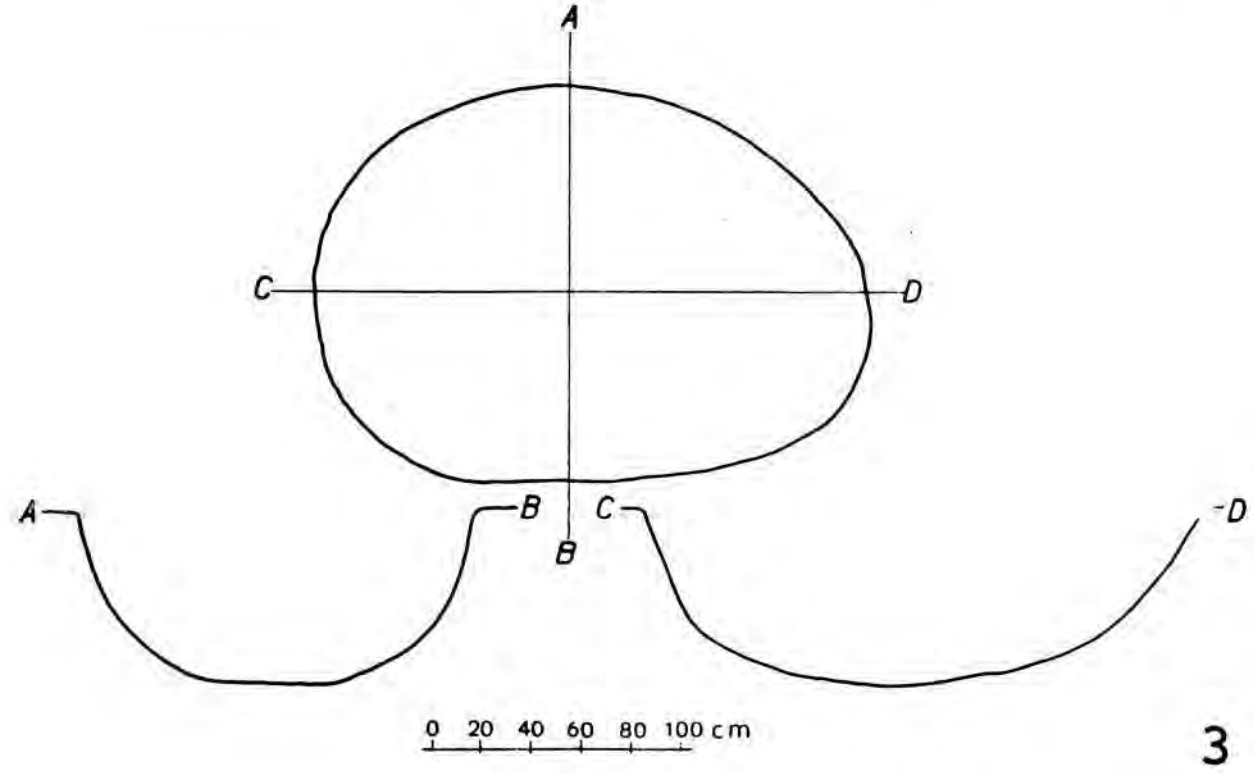

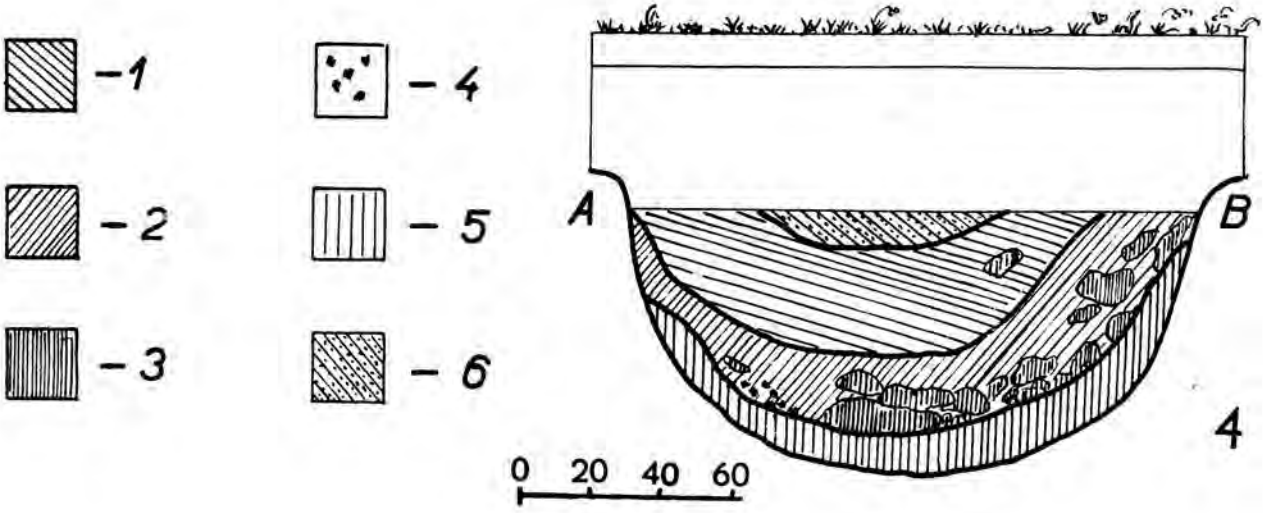

Tabuľka XXV. Sereď, halštatská osada. Obr. 1. Vrstevnicový plán pri sídl. obj. č. XXXVII. Obr. 2. Priebeh vrstiev v sídelnej jame č. XXXVII. Obr. 3. Pôdorys jamy a rezy pri obj. č. XXXVIII. Obr. 4. Priebeh vrstiev v kult. jame pri sídl. obj. č. XXXVIII. 1 — popolavá kultúrna vrstva, 2 — tehlovohnedá vrstva, premiešaná drobnou mazanicou, 3 — veľké kusy mazanice, 4 — uhlíky, 5 — slabo popolavá vrstva, 6 — popolavá vrstva premiešaná pieskom.

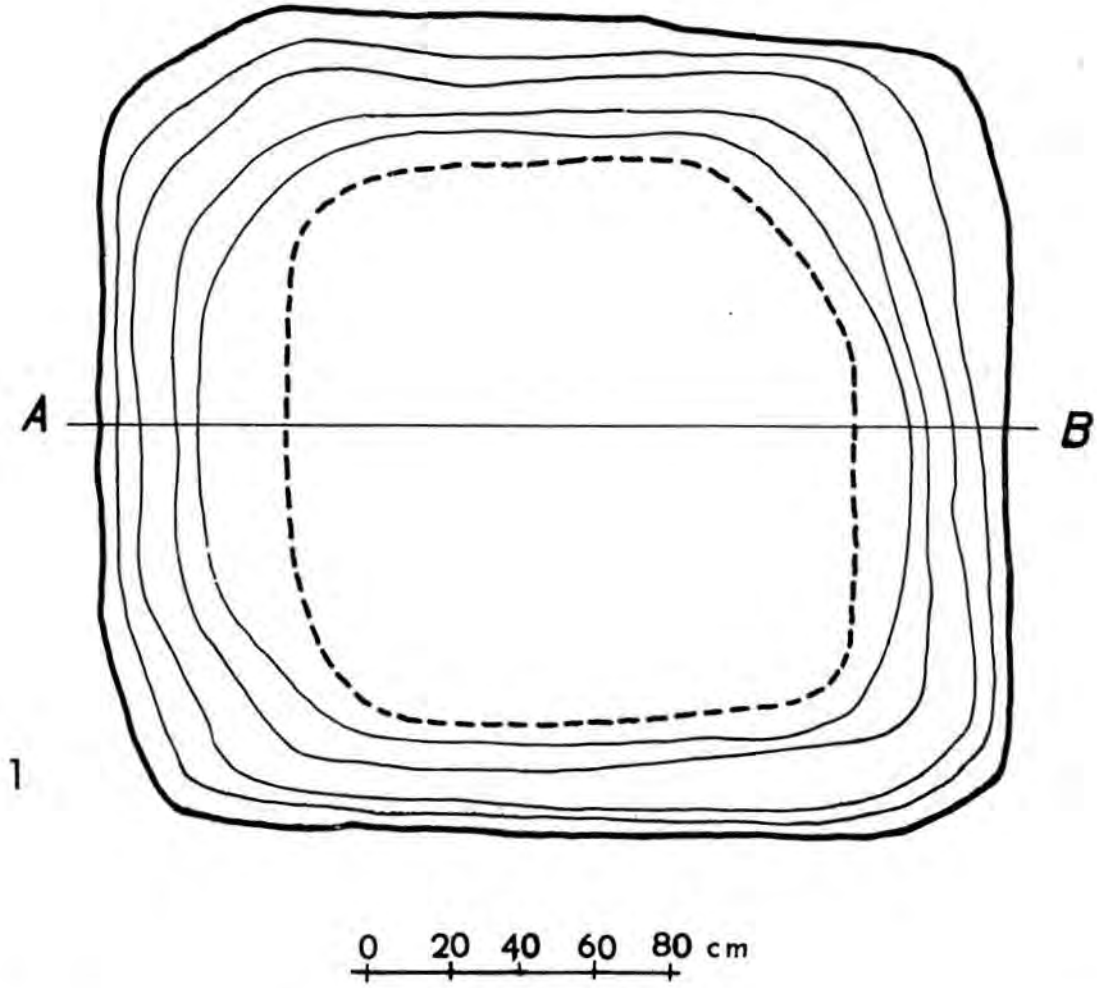

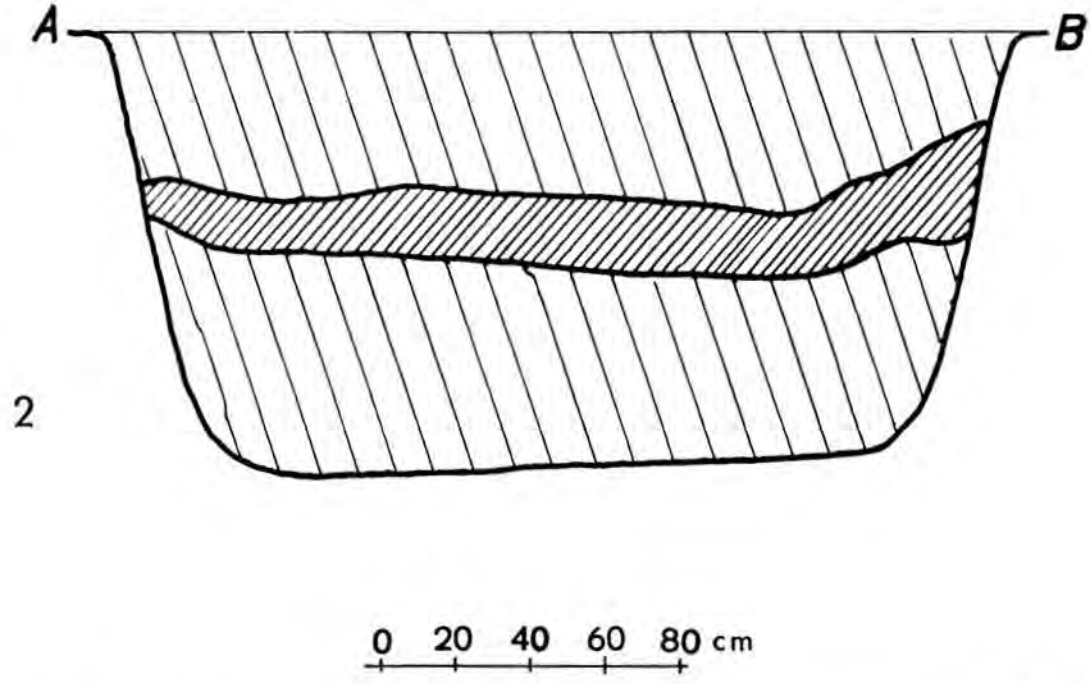

Tabuľka XXVI. Sereď, halštatská a halštatsko-laténska osada. Obr. 1. Vrstevnicový plán sídl. obj. č. XL. Obr. 2. Schematický profil pri sídl. obj. č. XL.

Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave

Hrnčiarska dielňa z neskorého laténu v Bratislave

ŠTEFAN JANŠÁK

§ 1. *Laténske osídlenie v obvode mesta.* Z mestského areálu, zastavaného dnes obytnými budovami, známe sú už dávnejšie viaceré laténske nálezy. Ich prevažná časť pochádza z územia ležiaceho mimo hradného návršia. No zemepisná poloha skalnej ostrožiny so zrúcaninami historického hradu zrejme ukazuje, že ak v obvode mesta bola väčšia laténska osada, jej stredisko mohlo byť len na hradnej plošine. Právom sa dá hovoriť o rozľahlej osade, pretože jednotlivé laténske pamiatky sú roztrúsené na veľkej ploche a našli sa v pôvodnom uložení.

Ján Eisner (3) uvádza zo sídliška spod hradu, za budovou diakonisiek (dnešné ulice Bradlanská a Hlavatého) tieto nálezy: držadlo zo zrkadla, železný kľúč a dve nádoby. Podobne sa dozvedáme z Eisnera o náleze laténskeho žarnova niečo vyššie na svahu nad týmto sídliskom, pod ulicou zvanou Hradné údolie, a o poklade keltských mincí, objavenom v rokoch 1921—1922 pri stavbe bývalej banky Tatry na dnešnom Stalinovom námestí.

K novším objavom patri laténska keramika, získaná autorom roku 1937 pri skúmaní únosnosti pôdy na hradnej plošine (6), a veľký, dosiaľ nespracovaný (pravdepodobne stratený) poklad keltských mincí, vykopaný roku 1942 pri stavbe obytných domov na rohu dnešnej Žilinskej a Kopáčskej ulice. Z tohto pokladu podarilo sa autorovi zachrániť 29 kusov, ktoré majú zvláštnu výzdobu, dosiaľ neznámu medzi stredoeurópskymi barbarskými mincami.

Laténske osídlenie pravdepodobne prechádzalo bez prerušenia v osídlenie rímske, ako svedčia nálezy na Devíne. Rímske nálezy (3) sú sústredené prevažne v okolí dnešnej starej radnice (býv. Primaciálny palác). V Leningradskej ulici (býv. Laurinská) v susedstve mestských domov, tvoriacich zadný trakt starej radnice, našli sa kolkované tehly légie XIV a XV, ďalej rímske mince a stavebné pozostatky rímskej cesty. V Klariskej ulici, ležiacej hneď pri päte hradného svahu, našla sa bronzová spona a v Michalskej, s ňou paralelnej, rímske mince (mapka obr. 1).

§ 2. *Historikum objavu.* Hoci zbytky laténskej kultúry v Bratislave sú počtom skromné, ich kvalita ukazuje na vyspelý a pokročilý stupeň hospodárstva, ktorého prejavom sú i hrnčiarske pece, objavené v septembri 1952 pri stavebných úpravách Gottwaldovho námestia (predtým námestie Slobody). Toto námestie, ktoré malo pred čiastočným zastavením rozlohu 4,70 ha, zváža sa mierne od severozápadu na juhovýchod. Cieľom úpravy bolo svah ešte viac zmierniť. Za tým účelom v juhovýchodnej časti sa vyberal materiál a prevážal do severozápadnej, aby sa tam vytvorila rovná plošina. Počas tejto úpravy stála už v severovýchodnej časti námestia budova pošty a v juhozápadnej časti budova Slovenskej školy technickej. Postavením týchto budov zmenšila sa pôvodná voľná plocha bývalého námestia Slobody o 1,20 ha. Stavebná úprava sa vzťahovala len na zvyšujúcu plochu 3,50 ha.

Celé námestie sa rozprestiera na diluviálnej terase, vytvorenej mocným nánosom do žlta a žltočervena sfarbených štrkov, pokrytých len veľmi slabou vrstvou mladších kultúrnych odpadkov. V dôsledku toho robila sa úprava tým spôsobom, že buldozér rozorával a čiastočne i premiesťoval tvrdý štrk a brigády nakladali uvoľnené masy na vozíky úzkokoľajnej dráhy a prevážali ich na patričné miesto. Buldozér pracoval obyčajne v dopoludňajších hodinách, v neprítomnosti ostatných pracujúcich. Tým sa vlastne stalo, že mechanik obsluhujúci stroj ani nezbadal, ako vyoráva kultúrne pamiatky, v dôsledku čoho, podľa udania prítomných, zničil buldozér niekoľko hrnčiarskych pecí úplne. Iba šťastnou zhodou okolností sa zachránila jedna pec, pretože sa ocitla práve pod valom vytvoreným z materiálu, zhrnutého z ostatnej plochy námestia. Brigádnici pri ručnom nakladaní ma-

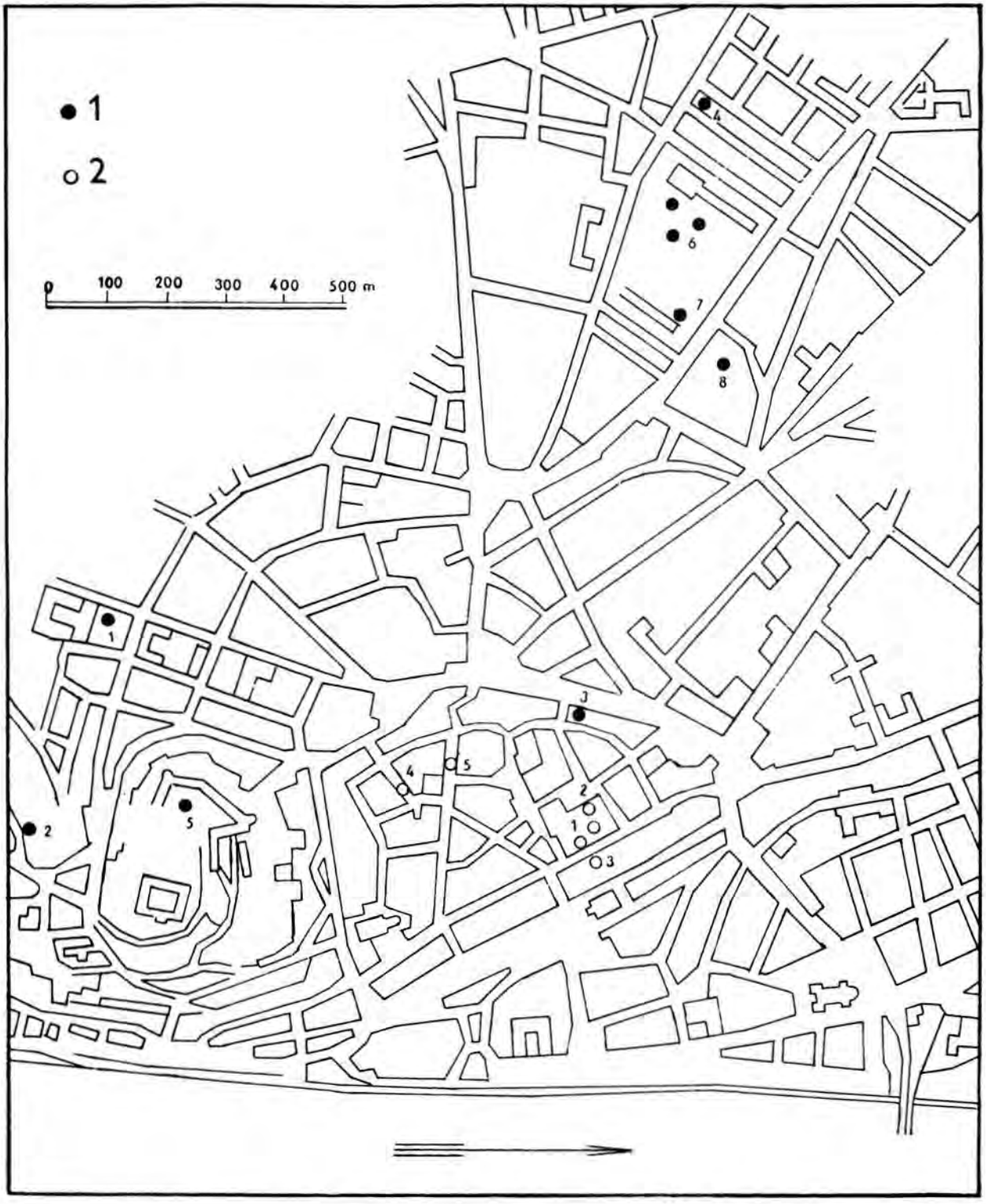

Obr. 1. Bratislava. 1 — Laténske nálezy na území vnútorného mesta. 1 sídlisko pod hradom za budovou diakonisiek, 2 žarnov pod hradným údolím, poklad mincí na Stalinovom námestí, 4 poklad mincí na rohu Žilinskej a Kopáčskej ulice, 5 keramika a kultúrne odpadky na hradnej plošine, 6 dve hrnčiarske pece a veľké hniezdo kultúrnych odpadkov na Gottwaldovom námestí, 7, 8, hniezda s keramikou a kultúrnymi odpadkami. 2 — Rímske nálezy na území vnútorného mesta. 1, 2 kolkované tehly, 3 kolkované tehly, mince, zbytok cesty, 4 bronzové spony, 5 mince.

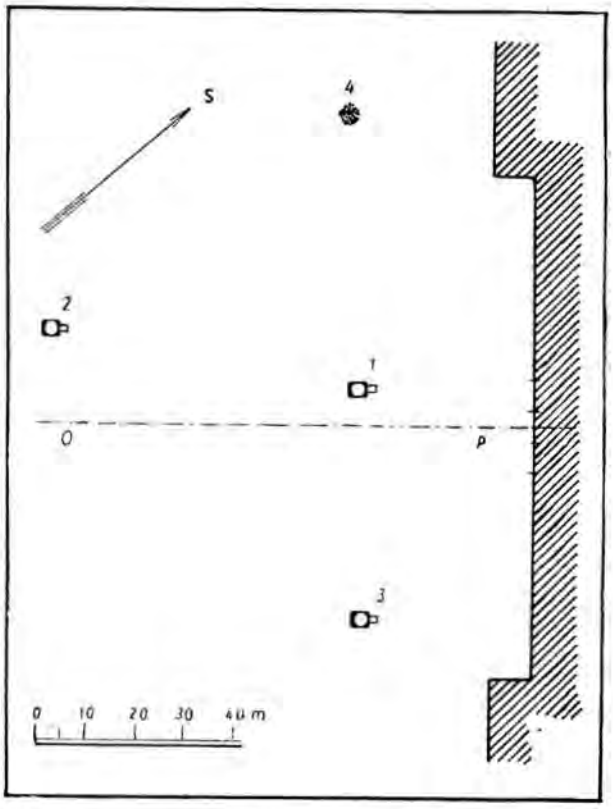

Obr. 2. Bratislava, Gottwaldovo námestie. Poloha archeologických objektov vzhľadom na budovu pošty. 1 zachovaná pec, 2 dno porušenej menšej pece, 3 údajná poloha tretej, úplne zničenej pece, 4 hniezdo kultúrnych odpadkov, OP os hlavného vchodu budovy pošty.

teriálu na vozíky objavili pec. Pretože však ešte aj sami rozpojovali tvrdý štrk krompáčmi, rozkopali partiu v predpecí, najmä vstupné tunelovité otvory vedúce do pece.

Okrem tejto zachovanej pece, ležiacej v susedstve budovy pošty (obr. 2), podarilo sa zachytiť pôdorys ešte inej menšej pece, ležiacej na juhozápad od predchádzajúcej. V susedstve týchto pecí na diluviálnych štrkoch sa rozprestierala takmer súvislá vrstva kultúrnych odpadkov (popol, uhoľný prach, črepy a kosti) a na jednom mieste sa našlo ich celé hniezdo, silné vertikálne asi 1 m. Išlo pravdepodobne o odpadovú jamu. Podľa informácie robotníkov pracujúcich na stavbe budovy Slovenskej vysokej školy technickej našlo sa mnoho črepov, kostí a popola aj v južnom rohu Gottwaldovho námestia a na juhovýchod odtiaľ, na priestore, kde stáli administratívne a hospodárske budovy bývalej plynárne (obr. 1).

§ 3. Postup odkrývacích prác. Pec má tri podstatné časti: vlastné teleso pece, priestor pred pecou čiže predpecie a spojenie obidvoch týchto častí prívodnými kanálmi (obr. 3 a 4). V bratislavskom náleze sa zachovala neporušená iba prvá časť a z tretej časti asi jedna štvrtina. Pri kopaní štrku sa ukázali, ako sme už podotkli, najprv prívodné kanály. Pravda, pracujúci oznámili nález až keď už bola ich časť vylámaná a kusy tehloviny, pochádzajúce z nich, odvezené. Podobne aj plocha predpecí, na ktorú kanály vyúsťovali, bola kopaním do hĺbky úplne rozrušená.

Po uvoľnení čela pece začalo sa s plošným odkrývaním objektu, pričom sa ukázali najprv tvrdé okraje steny pece a potom náplň vrchnej komory, určenej na vypaľovanie nádob. V tejto komore ležalo veľké množstvo črepov, zasypané popolom. Medzi nimi boli sem-tam menšie kusy tehloviny, spadnuté pravdepodobne z vrchnej konštrukcie pece. Obsah vrchnej komory sa vyberal opatrne, nie vo vrstvách, ale skôr len po jednotlivých kusoch, a každé takto novovytvorené niveau sa jednak zakreslilo, jednak sfotografovalo.

Hneď pri objavení objektu sme súdili, že ide o nejakú pec, a to podľa veľkého množstva popola, uhoľného prachu a do červena vypálených stien kanálov. Táto domnienka sa potvrdila objavením dierkovanej mreže, ktorá sa ukázala po vybratí črepového materiálu z vrchnej komory (obr. 6).

V pravej polovici pece (pozerajúc od jej čela) bola mreža po dĺžke prelomená. No pretože prívodný kanál pod ňou bol plný popola, zlomená doska sa nerozpadla, ale si iba sadla na túto náplň, ináč však si udržala svoju pôvodnú súvislosť. Len v časti od čela pece vzdialenejšej povstal prelomením mreže menší voľný otvor. Ľavá časť mreže bola úplne zachovaná, nezlomená. Iba menšie pukliny porušili jej povrch a uprostred bola po dĺžke korytovite prehnutá.

V pravej časti mreže sa ukázalo po úplnom vyčistení 15 kruhových otvorov, z ktorých 9 bolo úplne neporušených a 6 porušených, pretože zlom dosky viedol práve cez ne. V ľavej časti bolo 18 otvorov, všetky neporušené, iba s rozpukanými okrajmi.

Stred pece po celej dĺžke a na šírku asi 30 cm bol úplne rovný, nijakým smerom nepoklesnutý a nepolámaný. Len mazanica komory, t. j. povrch mreže, pôvodne úplne hladká, bola popraskaná jednak ohňom, jednak poklesnutím pravej a ľavej časti mreže (obr. 6). Už tento fakt podopretý ešte i neprítomnosťou otvorov ukázal, že je tu akási stredná stena, ktorá mrežu podopiera. Opatrným vyberaním popola z prednej časti

prívodných kanálov sme prítomnosť podporného múrika potvrdili a súčasne odkryli celý objekt. Ďalej vo vnútri prívodných kanálov sme popol nevyberali z obavy, aby sa mreža zbavená opory nezrútila.

§ 4. *Opis pece.* Na tomto mieste podávame opis len toho, čo sa pri náleze skutočne zachovalo. Obraz celého objektu, doplneného podľa poznatkov nazbieraných na mieste i cudzích analogických nálezov, ponechávame si pre nasledujúci odsek.

a) Vlastné teleso pece. Pec sa skladá z dvoch spodných komôr, ktoré tvoria vústenie prívodných kanálov pod mrežu, a z jednej vrchnej komory, ktorá slúžila na vypaľovanie nádob (obr. 3 a 4). Spodné komory sú veľmi pravidelných rozmerov, dlhé (každá) 1,64 m, široké pri dne 0,60 m, pod mrežou 0,68 m a vysoké 0,40 m. Oddelené sú od seba pozdĺž prebiehajúcim múrikom, hrubým 0,24 m. Od vrchnej komory oddelené sú mrežou, zhotovenou z mazanice (tehloviny), silnou 10 cm, s 18 otvormi v ľavej a s 15 otvormi v pravej polovici. Profily otvorov sú kruhové o priemere 4—8 cm alebo eliptické. V tomto prípade rozmery osí sa pohybujú od 4 cm po 10 cm. Vo vnútri sú otvory valcové, dobre vyhladené a majú zrezanú okrajovú hranu, čím sa znemožnilo jej ulamovanie a odštepovanie. Dierkovaná mreža, ktorá tvorí vlastne akúsi deliacu stenu medzi spodnými komorami a vrchnou komorou, spočíva na strednom múriku, ktorý bol zbudovaný výlučne iba na jej podopretie. Na bokoch je konzolovite zapustená do bočných stien pece.

Vrchná komora (po nemecky Brennraum) má v pôdoryse tvar obdĺžnika o rozmeroch 2,00 m × 1,80 m, teda vlastne prakticky tvar štvorca. Jej hĺbka, t. j. výškový rozdiel medzi okrajom obvodovej steny a mrežou je len 22 cm. Nad týmto priestorom musela byť kopulovitá klenba alebo iný podobný kryt, opretý o obvodové steny a uzavierajúci nádoby pripravené na vypaľovanie. Celá táto konštrukcia bola zapustená do zeme tak, že okraj obvodovej steny ležal okrúhle 20 cm pod povrchom, práve v niveau, kde sa začína vrstva diluviálneho štrku. Nad samou pecou i v jej najbližšom okolí ležala na štrku kultúrna vrstva, vytvorená z odpadkov vzniknutých pri vypaľovaní nádob.

b) Prívodné kanály. Čelo pece, t. j. strana, ktorou vchádzala do nej teplota, bolo kopaním porušené, takže z ľavého kanálu sa zachovala iba časť dlhá 40 cm a z pravého časť dlhá asi 50 cm. Kanály majú tunelovitý otvor (obr. 4 a 5). Na dne sú rovné a na vrchu klenbovite zaokrúhlené. Pravý je menší (šírka 50 cm, výška 40 cm), ľavý oniečo väčší (šírka 55 cm, výška 50 cm). Ich dno je rovné a nachádza sa v niveau dvoch spodných komôr, ktoré sú vlastne pokračovaním kanálov a ich zakončením pod mrežou. Menšie korýtkovité vyhĺbenie dna kanálov nastalo neskoršie, pravdepodobne pri vyhrabávaní popola spod mreže. Ináč možno aj na zachovaných pozostatkoch prívodných kanálov zistiť, že smerom zvonku dovnútra pod pec sa lievikovite zužovali, čo súvisí s ich funkciou, ktorá bude osvetlená nižšie.

Okrem porušenia prívodných kanálov pri rozpojovaní a odvoze materiálu v septembri 1952 sa zistila aj iná, staršia porucha v obvodovom múre pece, a to nad pravým prívodným kanálom (obr. 3 a obr. 6). Ide tu o vyhĺbenú jamu, do ktorej bol zapustený pravdepodobne nejaký kôl, pretože na bývalom námestí Slobody konali sa kedysi vojenské prehliadky a stavali sa aj rozličné zariadenia, súvisiace s inštalovaním cirkusov na tejto ploche.

c) Predpecie. Fungovanie pece si nemôžeme ináč predstaviť, len keď predpokladáme existenciu veľkej predpecovej manipulačnej jamy, ktorej dno bolo v úrovni dna prívodných kanálov (pozri obr. 4, pozdĺžny rez). Z tejto jamy sa v každom prípade prikladalo palivo do pece, v nej stál človek, ktorý oheň obsluhoval, a v nej boli pravdepodobne uložené i menšie zásoby paliva, pretože tam sa mohli vysušiť alebo skryť pred dažďom. Takáto predpecová jama musela byť teda značne väčších rozmerov ako vlastná pec.

Existenciu predpecových jám zistili v najnovších výskumoch poľských (14), kde ide síce o hrnčiarske rímskoprovinciálne pece na vypaľovanie keramiky, ktorú poľskí bádatelia nazvali sivou. Neskorá laténska pec z Bratislavy je vekom len málo vzdialená od poľských nálezov, konštrukciou vlastného telesa pece i prívodných kanálov je s nimi úplne zhodná, a preto právom môžeme i tu predpokladať prítomnosť predpecovej jamy.

Na tomto mieste však treba zdôrazniť spojenie predpecovej jamy kanálmi s priestormi (komorami) pod mrežou. V Poľsku zistili, že toto spojenie sa dialo tunelovitými otvormi, pravidelne tak dlhými, ako je veľký diameter vlastnej pece (ktorá je kruhová), alebo i dlhšími (13). Konštrukcia kanálov na poľských objektoch vedie k osvetleniu ich fungovania i pre-

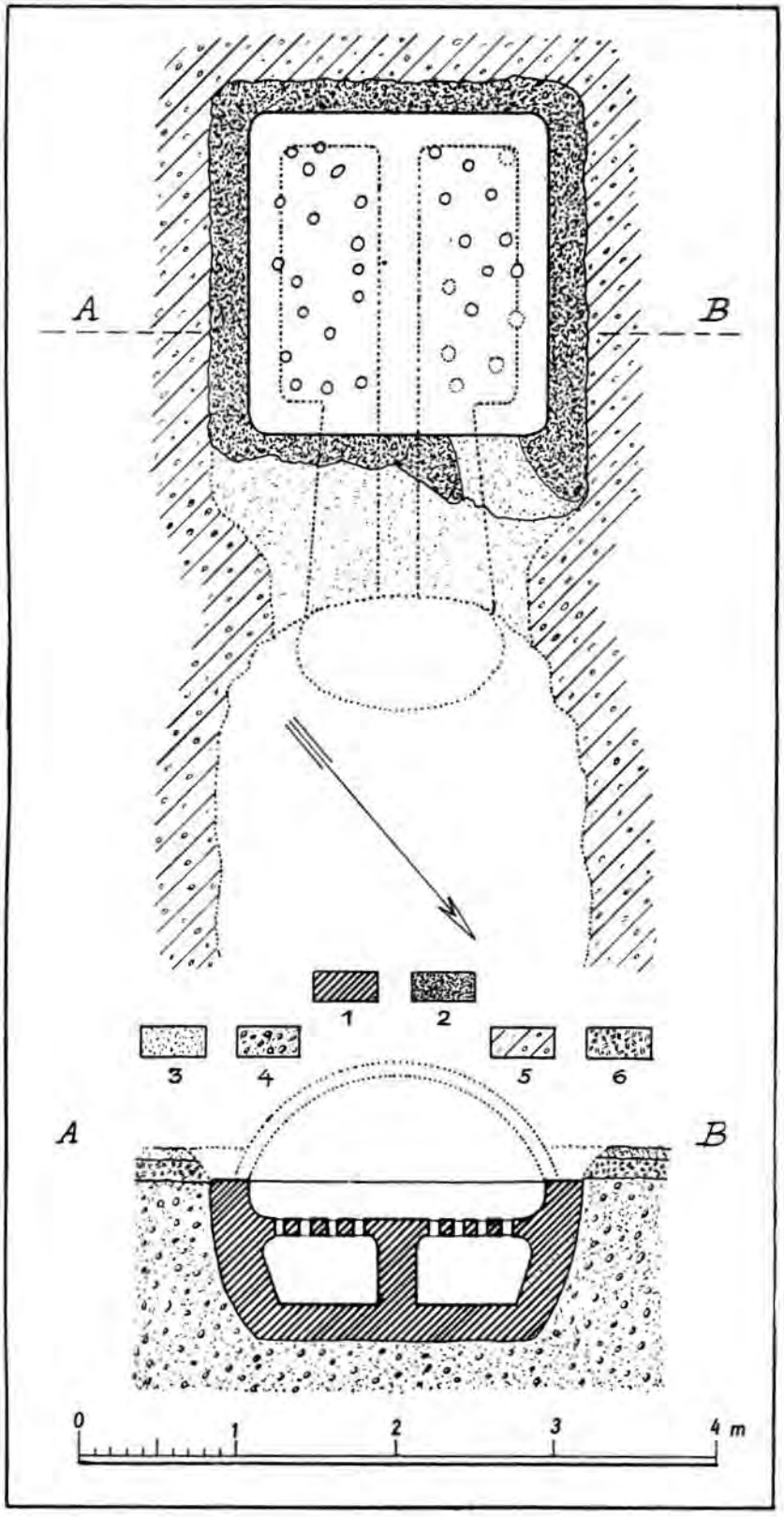

Obr. 3. Bratislava, Gottwaldovo námestie. Plán zachovanej pece. Hore pôdorys nad mrežou, dole priečny rez A—B. 1 tehlovina v reze, 2 tehlovina v pohľade, 3 čelo pece s prívodnými kanálmi po doplnení a rekonštrukcii, 4, 5 štrkový podklad, v ktorom pec spočívala, 6 kultúrna vrstva z odpadkov, ktoré vznikli pri vypaľovaní keramiky.

vádzky celej pece. Podľa pozorovaní zistených na stenách a na dne našich kanálov sa domnievame, že mali totožnú funkciu ako pri poľských objektoch a že boli i tak dlhé.

§ 5. *Postavenie pece.* Z hľadiska technicko-hospodárskeho zaujíma nás spôsob stavby bratislavskej pece a upotrebený pritom materiál. Predovšetkým treba konštatovať, že Kelti mali veľké znalosti pyrotechnické ako aj bohaté poznatky z vedy, ktorá sa dnes menuje tepelné hospodárstvo. Nadobudli ich istotne pri spracovaní kovov, pravda, pokiaľ ich neprevzali od Grékov pri svojom styku s nimi na Stredomorí, najmä v južnej Galii (grécke kolónie Marseille a okolie). I keltskí hrnčiari na území dnešnej Bratislavy vedeli, že najlepšou izoláciou proti úniku tepla je piesok a hlina. Preto zapustili pec do zeme, ale iba toľko, aby zamedzili stratu tepla vnikajúceho pod nálož vypaľovaných nádob, aby však manipuláciu vkladania alebo vyberania tejto nálože nesťažili.

Pri stavbe postupovali asi takto. Vykopali jamu práve len tak veľkú, aby sa do nej pec zmestila. Že nekopali väčší priestor, zistili sme na stenách jamy vyhĺbenej do štrkovej vrstvy, na ktoré sa bočné múry pece opierali. Steny jamy boli totiž tvrdé, čiže prirodzene uložený štrk nebol pohýbaný, a ďalej boli zvislé a hladké, čím sa dosiahla veľká úspora pri kopaní v tak tvrdom materiáli. Diluviálne štrky sa totiž spojili pod vplyvom atmosferickej vody takmer v súvislý konglomerát.

Na dno jamy položili vrstvu plastickej hliny v hrúbke asi 20 cm a pozdĺž stien jamy postavili obvodové múry pece, hrubé pri dne asi 25 cm, pri vrchu pece asi 35 cm. V materiáli použitom na stavbu niet nijakých primiešanín. Chýba obvyklá slama, plevy alebo drevo, vkladané na vystuženie, chýbajú aj minerálne primiešaniny, určené na spevnenie materiálu proti praskaniu a používané na tento cieľ pri výrobe keramiky.

Stavba celej pece sa diala naraz, bez prerušenia, určeného eventuálne na vysušenie určitých častí. Tento názor potvrdzuje skutočnosť, že stredná stena súvisí pevne jednak s hlinenou doskou na dne pece, jednak s mrežou, ktorá nie je na ňu proste položená, ale s ňou spolu zhnetená. Priam tak súvisí mreža s bočnými stenami pece, do ktorých nie je hádam zapustená ako voľknutý nosník, ale priamo súčasne s nimi vymodelovaná z toho istého materiálu. Na spodu, pri styku so stredným múrikom i s bočnými múrmi sú uhly styku zaoblené výplňou plastického materiálu, ktorý tiež nie je dodatočne vlepovaný, ale súčasne tam vložený so stavbou. Týmto zaoblením sa dosahuje konzolovité uloženie dosky. Pokračovanie obvodového múru pece nad mrežou ide len do výšky 22 cm, dosiahnutie ktorej nespôsobuje nijaké konštruktívne ťažkosti.

Pri úvahe o postupe stavby sa vynoruje otázka, či budovatelia použili nejakú oporný konštrukciu, aby sa plastický materiál nedeformoval alebo aj nezrútil. Poľskí bádatelia skutočne aj zistili na spodnej ploche mreže odtlačky vŕbových listov a štiepaného dreva, ktoré nasvedčujú tomu, že pri stavbe bolo použité akési jednoduché lešenie. V našom prípade sme na mreži, na stenách pece a na tehlovine vôbec takéto stopy nezistili. Domnievame sa teda, že stavitelia upotrebili síce plastický materiál, ale už dosť tvrdý, ktorý sa udržal bez podopretia nejakým lešením. V tomto názore nás utvrdzuje aj nález rozbitých kusov staršej tehloviny, primiešanej do materiálu, z ktorého pec budovali. Takéto suché a tvrdé prídavky vkladali doňho istotne len preto, aby ho zhustili a zamedzili jeho deformovanie, prípadne spadnutie.

Použitie nejakých jednoduchých drevených podpier pri stavbe však nemožno úplne vylúčiť. Po vyschnutí pece a pri prvom vypaľovaní nádob mohli takéto opory zhorieť, nezanechajúc po sebe nijaké stopy.

Ak sa stavba vlastnej pece obišla bez drevenej podpernej kostry, tým ľahšie bolo možné zhotoviť pomerne nižšie a užšie tunelovité otvory, na tvare ktorých ani veľmi nezáležalo. Proti prípadným poruchám zabezpečil sa tu staviteľ tým spôsobom, že bočné steny kanálov urobil také silné ako ich vlastný profil (50—60 cm) a že nad oblúkovou klenbou naložil mazanicový materiál až k samému povrchu. Z plastickej hliny vymodelované kanály nezasypali teda zvrchu vykopaným štrkom ako veľmi ťažkým materiálom, ktorý by bol otvory v každom prípade zavalil alebo prelomil, ale vytvorili nad nimi z tej istej plastickej hliny akési odľahčovacie klenby, siahajúce svojou hrúbkou až k povrchu okolitého terénu.

§ 6. *Doplnenie objektu rekonštrukciou.* Dve dôležité časti celého popisovaného zariadenia treba doplniť, aby bolo potom možné osvetliť jeho fungovanie: manipulačnú jamu pred pecou a kryt vlastnej pece počas jej prevádzky (pozri obr. 3 a 4).

a) Manipulačná jama čiže predpecie. Základ-

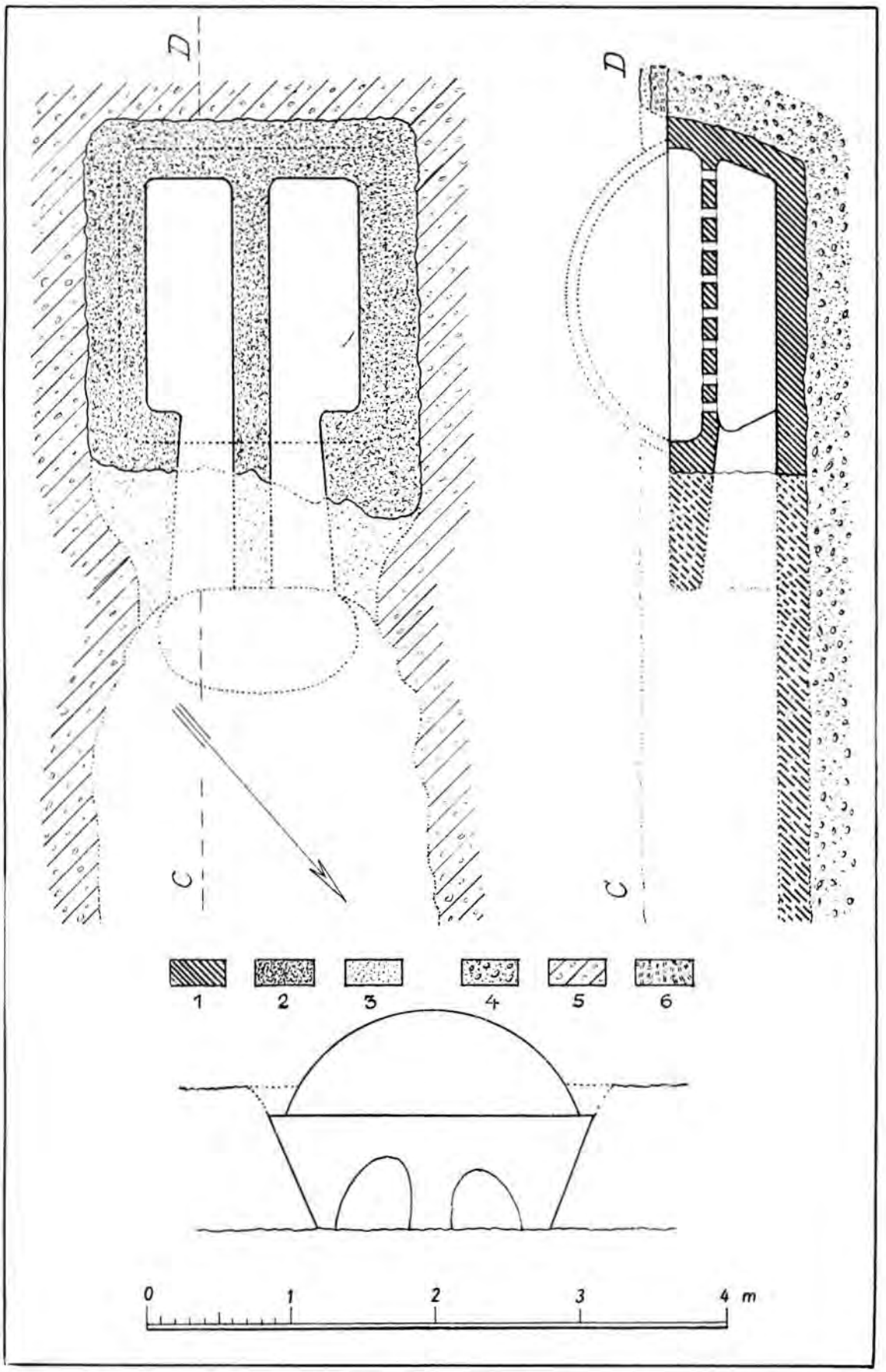

Obr. 4. Bratislava, Gottwaldovo námestie. Plán zachovanej pece. Hore pôdorys dna, vpravo pozdĺžny rez C—D, dole pohľad na pec z predpecovej jamy po rekonštrukcii a doplnení kopulovitým krytom. 1 tehlovina v reze, 2 tehlovina v pohľade, 3 doplnenie rekonštrukcia prívodných kanálov, 4, 5 štrkový podklad, 6 kultúrna vrstva z laténskych odpadkov.

né charakteristické črty predpecia sme už spomenuli. Jeho hlavný význam spočíva však v tom, že sa z neho obsluhoval a reguloval oheň, najvýznamnejší faktor pri celom vypaľovacom procese. Pretože sa v bratislavskom náleze predpecie nezachovalo, boli sme spočiatku toho názoru — ostatne ako iní bádatelia, zaoberajúci sa pecami — že oheň sa kládol priamo pod mrežou, v dlhých kanálovitých otvoroch. Ale porovnanie s rímskymi pecami, objavenými už dávnejšie v neďalekom Aquincum (11) a najnovšie v Poľsku (14), vedie nás k myšlienke, že i v tejto laténskej peci horel oheň na dne predpecovej jamy pri vstupe do prívodných kanálov. Priamy dôkaz máme v tom, že kanály sa smerom dovnútra pod mrežou lievikovite zužujú, a najmä v tom, že ich steny sú vypálené do červena až na hĺbku 40—50 cm. Lievikovitý tvar má za účel sústredenie a teda zintenzívnenie žiaru, prichádzajúce z ohniska, čo predpokladá, pravda, aj vhodné situovanie otvoru pece voči svetovým stranám, aby sa dosiahol silný ťah. V danom prípade orientácia obidvoch nájdených pecí tej požiadavke veľmi dobre vyhovuje. Ich čelá sú obrátené na severo-severovýchod, odkiaľ popri čisto severných a severozápadných vetroch prichádzajú vetry najčastejšie.

Významnejší je však poznatok, že steny prívodných kanálov na bokoch i na vrchu sú vypálené na značnú hĺbku. Keby sa v peci kládol oheň pod mrežou, kanálmi by žiar smerom navonok vôbec nevychádzal, prípadne len v malej miere ako sekundárne prúdenie. Kanálmi by práve vstupoval do pece chladný vzduch, lebo ináč by horenie pod mrežou vôbec nebolo možné a pri tomto prúdení by vypálenie ich stien nenastalo. Nanajvýš by boli pokryté sadzami.

Takéto usporiadanie ohniska je dôležité pre kvalitu keramických výrobkov, o čom bude zmienka nižšie.

V dôsledku práve uvedených poznatkov musíme náš nález doplniť jednak veľkou predpecovou jamou, potrebnou pre manipulovanie ohňa jednak prívodnými kanálmi, dlhými okrúhlo 1,50 až 2 m, spojujúcimi vlastné ohnisko s komorami pod mrežou a privádzajúcimi horúce plyny do priestoru na vypaľovanie. Pri tejto úvahe sa opierame najmä na poľské nálezy z Tropiszowa (13), kde prívodné kanály sú priam tak dlhé ako diameter pece (1,10 m), ktorá má kruhový pôdorys. Pokiaľ ide o situovanie ohniska v predpecí, o tom sa dozvedáme inštruktívne podrobnosti jednak z Alb. Neuburgera (11), jednak z nedávnych poľských výskumov v Zofipoli, neďaleko Krakowa, kde našli 34 pecí s takýmto priestorovým usporiadaním. V obidvoch prípadoch je ohnisko tak vzdialené od priestoru na vypaľovanie, že plamene do neho nemôžu vniknúť, ale iba horúce plyny.

b) Kryt priestoru pre vypaľovanie. Otázka, akým spôsobom sa uzavierala nálož pece pred započatím vypaľovania, nie je jednoznačne riešená. O tom panujú iba dohady, približujúce sa viac-menej skutočnosti, pretože v nijakom bádateľmi skúmanom prípade sa kryt pece nezachoval. V podstate prevládajú dva názory. Podľa jedného pec mala fixnú baňovitú kopulu s otvorom vo vrchole, ktorým sa nádoby vkladali do pece na vypaľovanie a po skončení vypaľovania zasa sa ním vyberali. Takáto klenba bola podopretá pri väčších rímskych peciach štvorhranným pilierom (11, Neuburger l. c.). Podľa iných bádateľov klenba alebo nejaký podobný kryt bola iba dočasná. Po uložení nádob do komory na vypaľovanie celá nálož sa uzavrela akousi kopulovitou konštrukciou s dymným otvorom uprostred (14).

Uvedený Neuburgerov údaj môže byť správny. Väčšie pece, s kruhovým pôdorysom, o diametri 3 až 4 metre, s obvodovými stenami z kameňa alebo tehál, znesú aj trvalú klenbu, postavenú podľa ním uvedeného spôsobu, keď totiž je podopretá v strede stĺpom. Ale pri menších peciach, o diametri 1 až 2 m, nedá sa dosť dobre takáto trvalá konštrukcia myslieť. Kto sa len trocha vyzná v statike klenieb, vie, že práve vo vrchole klenby je miesto najviac namáhané. A toto miesto ponechávajú bádatelia pri rekonštrukcii nimi predpokladaných kopúl voľné ako dymný otvor. Taká klenba by sa najmenším nárazom zrútila, najmä ak uvážime, že bola stavaná z plastickej mazanice.

Pri riešení tejto otázky chceme prispieť svojím názorom, opretým jednak na poznatky získané pri bratislavskom výkope, jednak na analógie známe z prevádzky vápenných pecí, rozmermi i spôsobom stavby podobných nášmu objavu a na Slovensku dnes ešte bežne používaných.

Pec na Gottwaldovom námestí mala pri odkrytí horné zakončenie obvodových stien úplne rovné a hladké, čo zreteľne vidno na všetkých fotografiách (obr. 5, 6) a zachytené je i na kresbách (obr. 3, 4). Tento fakt je pre posúdenie krytu pece veľmi dôležitý. Ukazuje totiž, že nebola uzavretá trvalou klenbou, pretože v tom

Obr. 5. Bratislava, Gottwaldovo námestie. Pohľad z východu na čelo pece, prívodné kanály a časť plochy predpecia.

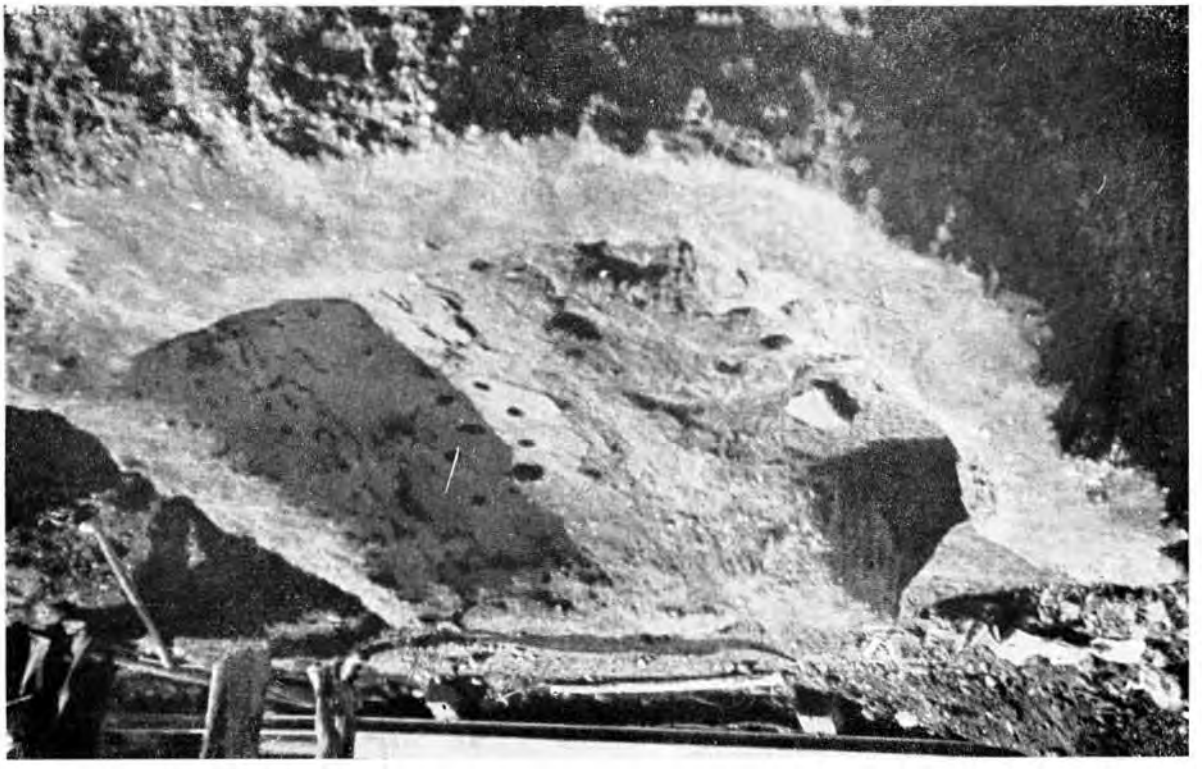

Obr. 6. Bratislava, Gottwaldovo námestie. Pohľad na mrežu pece od západu.

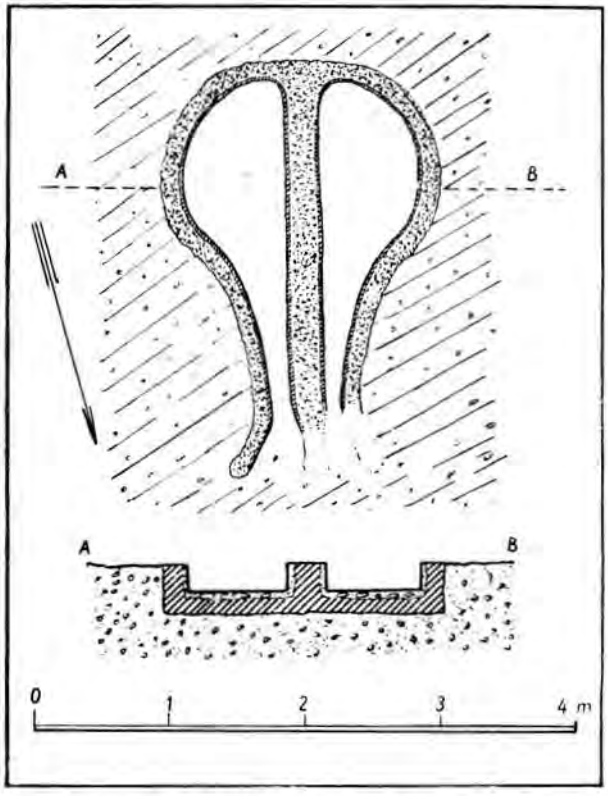

Obr. 7. Bratislava, Gottwaldovo nám. Dno porušenej pece. Hore pôdorys, dole priečny rez A—B.

prípade by bola klenba pevne súvisela s obvodovou stenou. Pri zrútení klenby by boli po nej ostali na okrajoch obvodovej steny ozubené úlomky, súvisiace s touto stenou a pokračujúce ešte aspoň kúsok smerom nahor. Nič takého sa však nezistilo, ba medzi črepmi ležiacimi na mreži sa nenašla ani tehlovina z predpokladanej klenby, na ktorú by nevyhnutne i klenba pri zrútení bola padla. Právom sa môžeme domnievať, že keď sa zachovali veľké črepy z rozbitých nádob, medzi nimi pekne formované okraje i dná, keď mreža v hĺbke len asi 40 cm, max. 50 cm pod povrchom ostala takmer neporušená, boli by sa zachovali i zlomky klenby, pretože jej materiál bol totožný s materiálom obvodových múrov pece.

Na druhej strane sme zistili, aké sú rozmery a aká je stavba pecí na vypaľovanie vápna, dnes ešte bežne na Slovensku používaných. Výskum a šetrenie na Hradišti pod Vrátnom (okr. Senica) ukázali, že tieto pece sa konštrukciou veľmi podobajú rímskym alebo staroslovanským hrnčiarskym peciam (kruhový pôdorys, jedna komora bez prívodných kanálov; obr. 9. a 10.). A pri týchto vápenných peciach, v ktorých sa musí dosiahnuť ďaleko vyššia teplota ako pri vypaľovaní keramiky, niet vôbec nijakej trvalej konštrukcie, ktorá by chránila vrch pece pred únikom tepla. Materiál určený na vypálenie je poukladaný do formy kopule, ktorá však ostane medzerovitá, pretože nepravidelné kusy vápenca nepriliehajú k sebe tesne. Vzniknutými otvormi odchádza dym z pece, ale prúdia nimi aj horúce plyny. Ich prúd neslobodno rušiť alebo mu prekážať, a preto klenba z poukladaného vápenca býva pri vypaľovaní zakrytá niekedy len slabou (asi 3 až 4 cm) vrstvou mazanice, ktorá spočíva priamo na kameňoch a pri započatí pálenia sa teplom ihneď rozpuká. Častejšie však i tento kryt chýba a nahradzuje ho vrstva drobnejších kameňov, kusov pálených tehál alebo trosky vzniknutej pri pálení. Takto sa vytvorí akýsi obal s nepravidelnými otvormi, ktorý umožňuje veľmi silné prúdenie horúceho vzduchu, čím sa vlastne proces vypaľovania podporuje.

Uvedené skutočnosti, čerpané z bratislavského nálezu i z konštrukcie a prevádzky vápenných pecí, vedú nás k tomuto záveru. Laténska pec bola navrchu úplne otvorená a prístupná zo všetkých strán. Tým sa manipulácia ukladania nádob pred vypálením a vyberania po vypálení veľmi zjednodušila. Pred vypaľovaním sa nádoby rozostavili na mrežu v zvislej polohe a v niekoľkých vrstvách nad sebou do tvaru akejsi pyramídy alebo kužeľa. Podľa veľkosti nádob mohli byť dve až štyri vrstvy. Aby sa dosiahla stabilita tejto pyramídy, vkladali sa medzi nádoby na vhodné miesta črepy starších, dávnejšie vypálených a rozbitých nádob. (Slovenskí hrnčiari používali na tento cieľ zvlášť formované hlinené vypálené telieska.) Celá pyramída, nízka a veľmi široká v základni, prikryla sa ľahkou kopulovitou strechou (obr. 3 a 4), zhotovenou z mazanice, ktorá mala pre prúdenie tepla ponechané viaceré otvory. Mazanica sa opierala na nádoby, avšak nie bezprostredne, ale spočívala na vrstve prútov alebo silných stebiel rastlín, ktoré zastupovali pri jej stavbe funkciu lešenia i armatúry. Po vypálení sa tenká škrupina stvrdnutého mazu odstránila a nádoby sa mohli pohodlne vybrať.

V tejto úvahe o konštrukcii krytu pece sa zhodujeme s poľským autorom Žakim (14), ktorý uvádza podobný prípad pre hrnčiarske rímsko-provinciálne pece.

§ 7. *Fungovanie a prevádzka pece.* Hlinené nádoby, vysušené v lete na slnku a v zime v predpecí, uložili sa do priestoru na vypaľovanie do tvaru kužeľa. Ukladanie značne uľahčila okolnosť, že celá pec je len veľmi málo zapuste-

Obr. 8. Bratislava, Gottwaldovo nám. Dno porušenej pece. Pohľad od juhovýchodu.

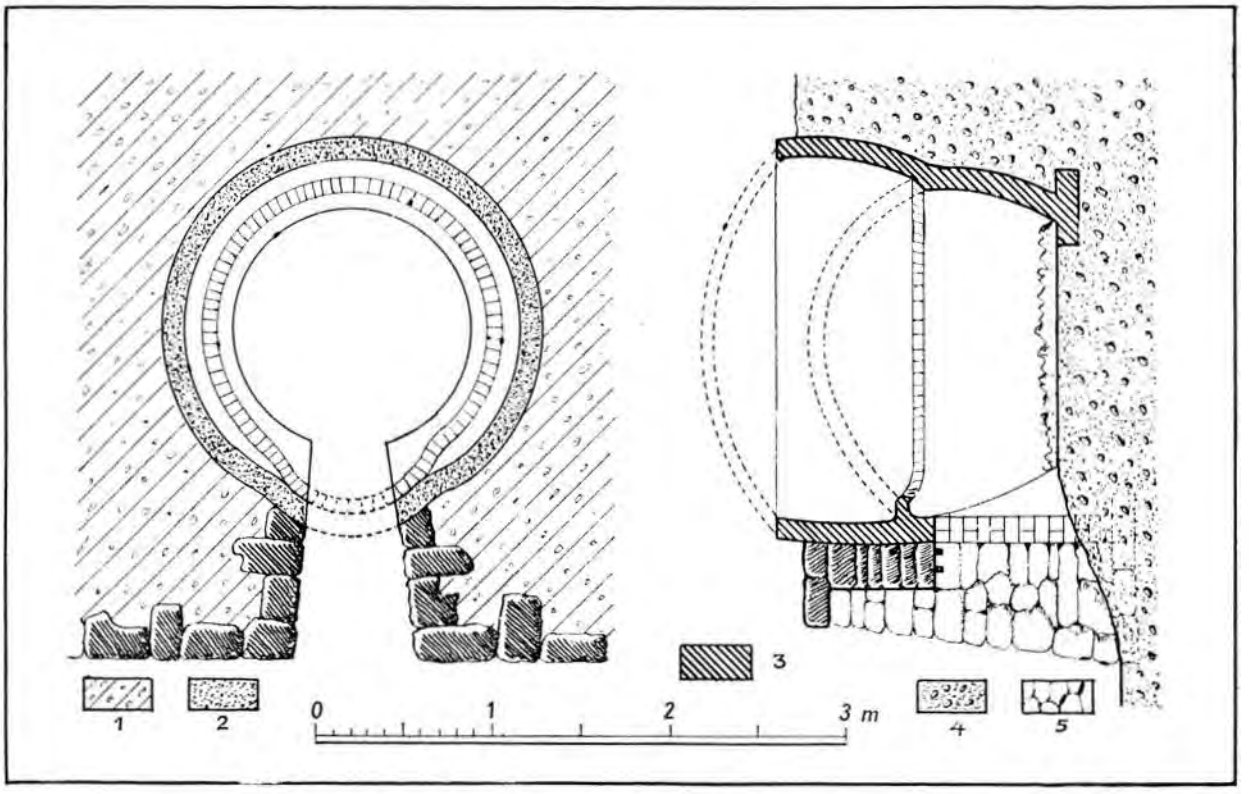

Obr. 9. Hradište pod Vrátnom. Pec na pálenie vápna. Vľavo pôdorys, vpravo pozdĺžny rez. 1 prirodzená pôda v pohľade, 2 tehlové murivo v pohľade, 3 tehlové murivo v reze, 4 prirodzená pôda v reze, 5 kamenné murivo.

ná do zeme. Pri ukladaní nádob sa chodilo okolo nej po prirodzenom teréne. Nálož sa prikryla mazanicou, a to spôsobom uvedeným v predchádzajúcom paragrafe. V predpecí sa zapálila vatra a začalo sa s vypaľovaním, ktoré mohlo trvať podľa analógie známej z vypaľovania keramiky v Kostkovej dielni v Stupave 12 až 14 hodín. (Pálenie vápna v peciach na Hradišti trvá v lete 8 hodín, v zime 12 hodín.) Kúrilo sa istotne drevom. Tu sa opierame zasa na analógiu zo Stupavy, kde sa keramika vypaľovala len drevom. Aj na Hradišti pália vápno drevom, pričom dosahovali teplotu 1000 až 1200 °C. Steny pecí, postavené z pálenej tehly, pri tejto teplote sa roztekajú a troska sa na nich usadzuje v podobe drapériovitých kvapľov. Tak vysoká teplota pre vypálenie laténskej keramiky nebola potrebná. Podľa poľských bádateľov na dosiahnutie sivej farby keramiky, ktorú oni študovali, stačí 600 °C a na dosiahnutie červenej farby 800 °C. Tomu odpovedá i teplota potrebná na vypálenie keramiky v Stupave, dnes už v elektrických peciach. Pohybuje sa okolo 900 °C. Pritom je farba nádob úplne červená.

Obsluha ohňa, keďže bol otvorený, nesmela sa prerušiť, čo žiadalo stálu prítomnosť niekoho v predpecovej jame. Pri rímskych peciach uvádza Neuburger zvláštne sadadlo pre manipulanta s ohňou. V blízkosti ohniska bola zapustená pod dno predpecovej jamy ešte menšia jamka, do ktorej sa spustili nohy, keď sa človek posadil do úrovne vatry. Tento spôsob bol na Slovensku donedávna obvyklý aj pri obsluhe dedinských pecí na pečenie chleba.

Z hľadiska tepelného hospodárstva je veľmi dôležité, že pec bola zapustená do zeme. Hlina je najlepšou prirodzenou izoláciou. Týmto zapustením usporili laténski hrnčiari predovšetkým drevenú kostru pri jej stavbe. Zapustením ďalej dosiahli veľkú pevnosť a súdržnosť pece, pretože okolitá zem ju chránila pred poruchami zvonku a pred popraskaním spôsobeným ohňom. A konečne ako hlavný význam zapustenia do zeme ukázala sa veľká úspora tepla a jeho rovnomerné rozvádzanie pod nálož pri vypaľovaní.

Kúrenie pece, ako sme už podotkli, dialo sa z ohniska umiesteného v predpecovej jame. Pozitívnym dôkazom pre to je aj okolnosť, že komory sú malé, nízke a úzke, pre kladenie väčšieho ohňa nevhodné. I keby sa v nich založil oheň, mohlo by sa naň prikladať len obmedzené množstvo paliva, čiže intenzita žiaru by sa nedala nijakým spôsobom zvýšiť. Tejto chybe sa vyhli keltskí hrnčiari, keď kládli oheň v predpecí. Vatra mohla byť akokoľvek veľká, čím sa regulovalo i množstvo a teplota plynov prúdiacich do pece pod nálož. Keď nahorela veľká hŕba uhlia, mohla sa vsunúť do kanálov pod mrežu. Táto procedúra bola obvyklá pri starej hrnčiarskej peci v Stupave, ktorá takto fungovala ešte pred piatimi rokmi.

Po skončení vypaľovania celá nálož sa nechala vychladnúť. Provizórny kryt pece sa odstránil. Pokiaľ to bola mazanica, odhodila sa na priestor v najbližšom okolí, kde sa rozdrvila a zašliapala. Preto po nej nenachádzame nijaké pozostatky.

§ 8. *Druhá laténska pec.* Vo vzdialenosti asi 60 m na juhozápad od predchádzajúcej pece odkryl buldozér pozostatky inej, menšej pece. Pohybujúci sa stroj urezal vrchnú časť pece a rozdrvil ju. V zemi ostalo neporušené iba dno, stredná stena a bočné steny, do výšky asi 20 cm (obr. 7 a 8). Zo zachovalých zbytkov sme zobrali tieto poznatky.

Pôdorys pece bol približne kruh o polomere 80 cm, rozdelený strednou stenou na dve rovnaké časti. Vykurovacie kanály vstupovali do pece od severovýchodu a spojovali sa dvoma parabolickými oblúkmi s kruhom, čím vznikol pôdorys v tvare hrušky. Stredná stienka, hrubá 25 cm, postavená z mazu, slúžila na podopretie mreže, ktorej zlomky sa podarilo zachrániť. Jej hrúbka bola 3 až 5,5 cm a otvory mali profil 7 až 8 cm. Stredná stena v celej svojej hrúbke bola vypálená do červena. Iba na jej povrchu bol modravošedý povlak, hrubý 1 až 2 cm, podobne ako i na bočných stenách, hrubých 10 až 12 cm a zhotovených tiež z plastickej hliny. Na priereze bočných stien sa ukázalo, že aj ony boli vypálené do červena a červené sfarbenie pokračovalo i ďalej do okolitej zeminy (štrku). Prívodné kanály boli naplnené uhoľným prachom. Čo obsahovali dve komory, nepodarilo sa zistiť. Brigádnici ich vybrali a vyčistili pred príchodom odbornika. Nazbierali síce veľa črepov, ale nevedeli povedať, z ktorého miesta pece pochádzajú.

Pri tejto peci sme našli dokonalejšiu stavebnú úpravu dna i bočných stien, z čoho sa dá súdiť, že slúžila pravdepodobne na vypaľovanie lepších druhov keramiky. Dno bolo zhotovené síce z blatového estrichu, ale do neho boli zatlačené väčšie-menšie kamienky miestneho štrku (obliaky), aby sa tak dosiahla väčšia pevnosť. Povrch dna, bočných stien i strednej steny bol natretý hašeným vápnom.

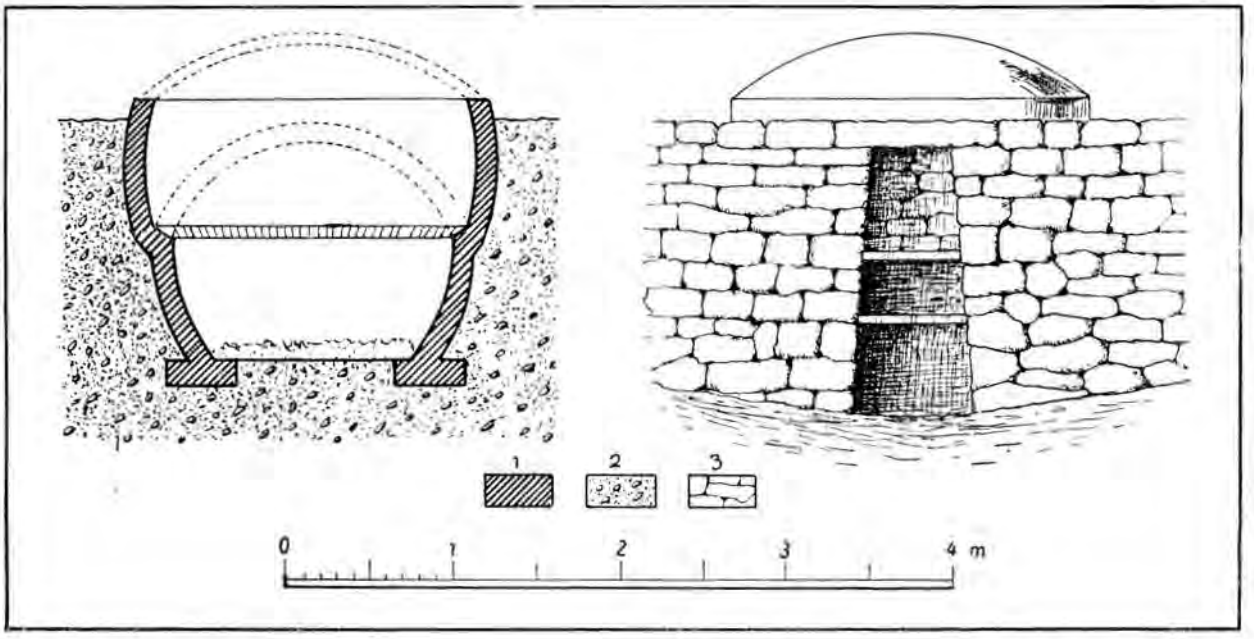

Obr. 10. Hradište pod Vrátnom. Pec na pálenie vápna. Vľavo priečny rez, vpravo pohľad na čelo pece. 1 tehlové murivo v reze, 2 prirodzená pôda v reze, 3 kamenné murivo.

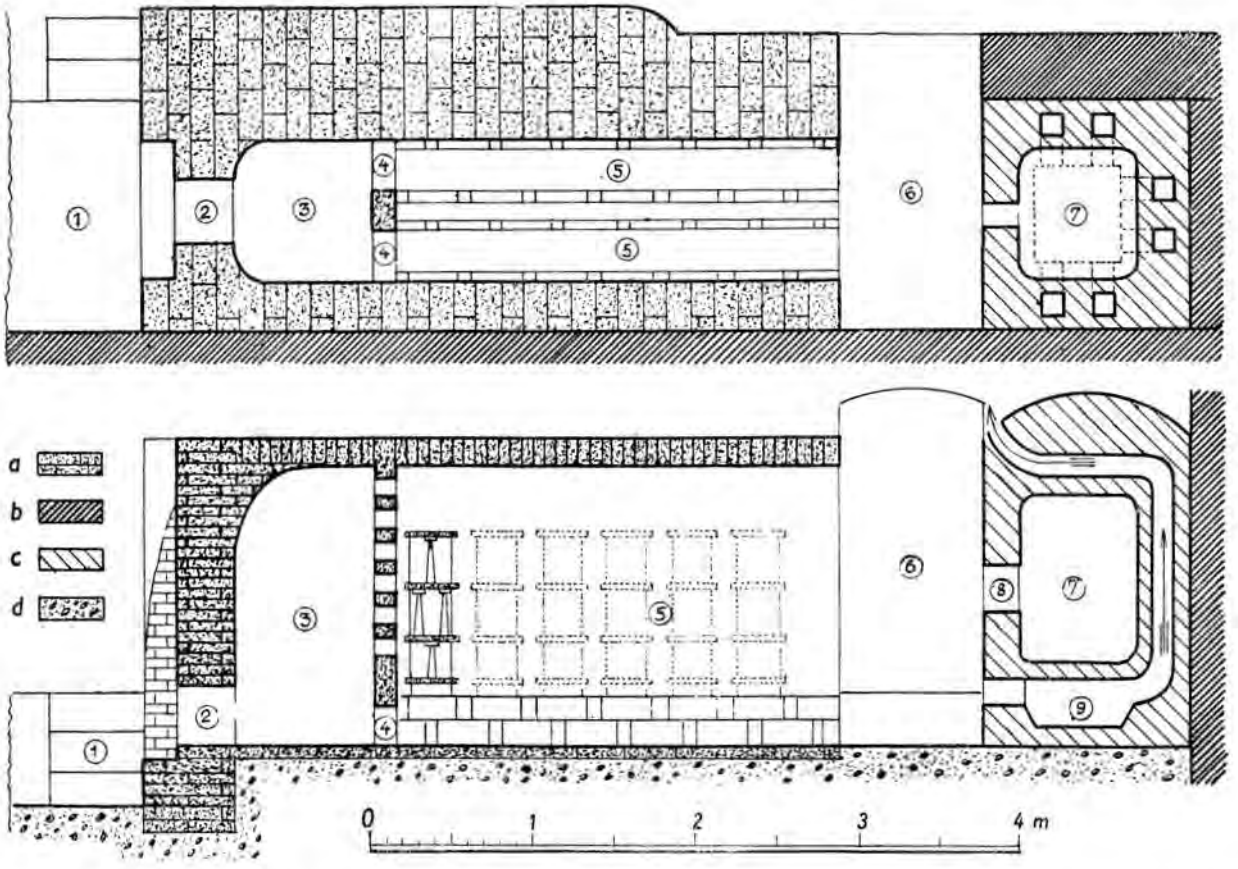

Obr. 11. Stupava. Stará hrnčiarska pec rodiny Kostkovej. Hore vľavo pôdorys normálnej pece, vpravo pôdorys muffovej pece. Dole vľavo pozdĺžny rez normálnou pecou, vpravo rez muffovou pecou. *a* tehlové murivo pece, *b* múry budovy, *c* tehlové murivo muffovej pece, *d* prirodzená pôda.

Konštrukcia menšej pece, pokiaľ sa zo zachovaných zbytkov dalo zistiť, bola odlišná od predchádzajúcej. Celková šírka tohto objektu je menšia, prívodné kanály sú veľmi úzke (len 20 cm) a pri vstupe do pece sa náhle rozširujú vo dve polkruhové komory, ktorých maximálna šírka je 60 cm. Takými úzkymi kanálmi sa nedalo prikladať drevo na oheň a vatra sa nimi nedala regulovať, i keby sa v širších komorách pod mrežou zapálila. Teda vykurovanie pece sa mohlo obstarávať iba z predpecia.

§ 9. *Analogické objekty.* Pretože v danom prípade sa zaoberáme predovšetkým konštrukciou pece, nasledujúce analógie sa vzťahujú iba na tento problém. Vek pecí alebo ich príslušnosť k určitým kultúram prichádza do úvahy až na druhom mieste. Preto uvádzame rozličné druhy známych pecí počínajúc laténom až po dobu súčasnú, aby sme stavu, fungovanie a prevádzku pece náležite osvetlili.

a) Čechy a Morava. Dr. Jan Filip spomína na základe materiálu v múzeu v Kolíne nález keltskej pece z Cerhýnek, ktorej opis nebol v odborných publikáciách uverejnený (4).

Nášmu nálezu najbližšia keltská pec bola objavená roku 1932 vo Veľkých Opatoviciach, okr. Jevíčko na Morave. Svojím pôdorysom sa podobá našej peci opísanej v § 8, ostatnou konštrukciou veľkej bratislavskej peci. Pod mrežou mala dve komory, vytvorené deliacou stenou, na ktorej spočívala mreža. Predpecie, čelo pece i obvodové steny od mreže nahor sa zničili pri kopaní hliny na mieste, kde pec stála. Ďalej z mreže chýbala asi $^1/_5$ celej plochy. Na zachovanej časti mreže ostalo ešte 27 otvorov. Stredná stienka, hrubá len 10 cm, nesúvisela v zadnej časti pece s bočnou stenou, ale bola prerezaná otvorom, ktorý spojoval pravú komoru s ľavou a podporoval tak prúdenie horúcich plynov. Týmto zdokonalením sa moravská pec líši od našich nálezov. Ináč spôsob stavby i materiál použitý na stavbu ukazuje na úplnú zhodu (1).

Iný moravský nález pochádza z Milovíc, okres Mikulov. Za jeho objav ďakujeme hľadačom pokladov, ktorí však súčasne aj zničili polovicu celej pece. Objekt opisuje H. Freising. Zo zachovaných ešte zbytkov podarilo sa mu zachytiť tieto jeho charakteristické črty. Pec mala dve podlhovasté, od seba oddelené komory. Ľavá sa zachovala celá: vstupný otvor (pravouhlý, rozmerov 0,20 × 0,45 m), priestor komory, deliaca stena od pravej komory a zadná časť do výšky $^3/_4$ celej konštrukcie. Pravú komoru pri kopaní pokladov zničili. Celá pec bola vystavaná z 10—15 cm hrubej tehloviny. Steny boli silno vypálené a pokryté troskou. Autor sa domnieva, že teplo v peci dosiahlo pri vypaľovaní až 1000 °C, že nádoby pri vypaľovaní stáli na dne prívodných kanálov (mreža — ani jej zlomky sa nezachovali), že oheň horel nad vstupnými otvormi a že pec mala v zadnej časti komín. Celé nádoby sa nenašli. Na základe črepového materiálu dala sa keramika rozvrhnúť na tri druhy: a) s bielymi maľovanými pásikmi pod hrdlom nádob, b) s pásikmi na pleci nádob, dosiahnutými leštením, a medzi nimi mrežkovanie, c) s rytými kanelami v smere od hrdla ku dnu. Freising kladie keramiku na začiatok I. stor. pred n. l., čím by bola datovaná i pec (5).

b) Hrnčiarske pece z podunajských a porýnskych provincií, nachádzajúcich sa pod rímskou zvrchovanosťou, sú veľmi dobre známe. Skladali sa v podstate z dvoch priestorov: z vlastnej pece a z predpecovej jamy, určenej na obsluhu ohňa. Oba priestory mali kruhový pôdorys a boli spojené prívodným kanálom. Válcový priestor, určený na vypaľovanie, mal v spodnej časti dierkovanú mrežu, na ktorú sa stavali nádoby. Oheň sa kládol v predpecovej jame. Ohnisko ležalo tak ďaleko od pece, že plamene do nej ani nemohli vniknúť, ale iba horúce plyny. Kryt bol najčastejšie klenutý. Priemer pece sa pohyboval od 2 do 3 m. Často bol aj menší. Pri malých peciach sa dala sňať celá kopula a vypálený materiál bolo možno z nich vybrať. Veľké pece mali na to zvláštny otvor. V podrobnostiach konštrukcia rímskych pecí bola zložitejšia ako pecí keltských. Obvodové múry boli stavané z kameňa, obložené tehlami a vymazané blatom, ktoré sa žiarom rozlialo a vytvorilo troskový povlak. Boli však aj pece jednoduchšie, zapustené do jám vykopaných v zemi. Tieto mali ohnisko, dva prívodné kanály s dierkovanou mrežou nad nimi a krycie zaklenutie. Kruhový pôdorys nebol vždy pravidlom, v Aquincum sa našli aj podlhovasté pece, spolu 7, a vedľa nich kruhové, počtom 5. Dlhé pece slúžili čiastočne na pálenie keramiky, čiastočne na výrobu strešnej krytiny (11).

Novšie údaje o náleze väčšieho počtu rímskych pecí z Aquincum obsahuje štúdia Val. Kuzsinszkého z roku 1932 (9). Autor veľmi podrobne opisuje 13 pecí so štvoruholníkovým pôdorysom väčších rozmerov (až 4,9 × 2,4 m), určených na pálenie keramiky a tehál. Sú zapustené do zeme, stavané z kameňa a napospol jednokomoro-

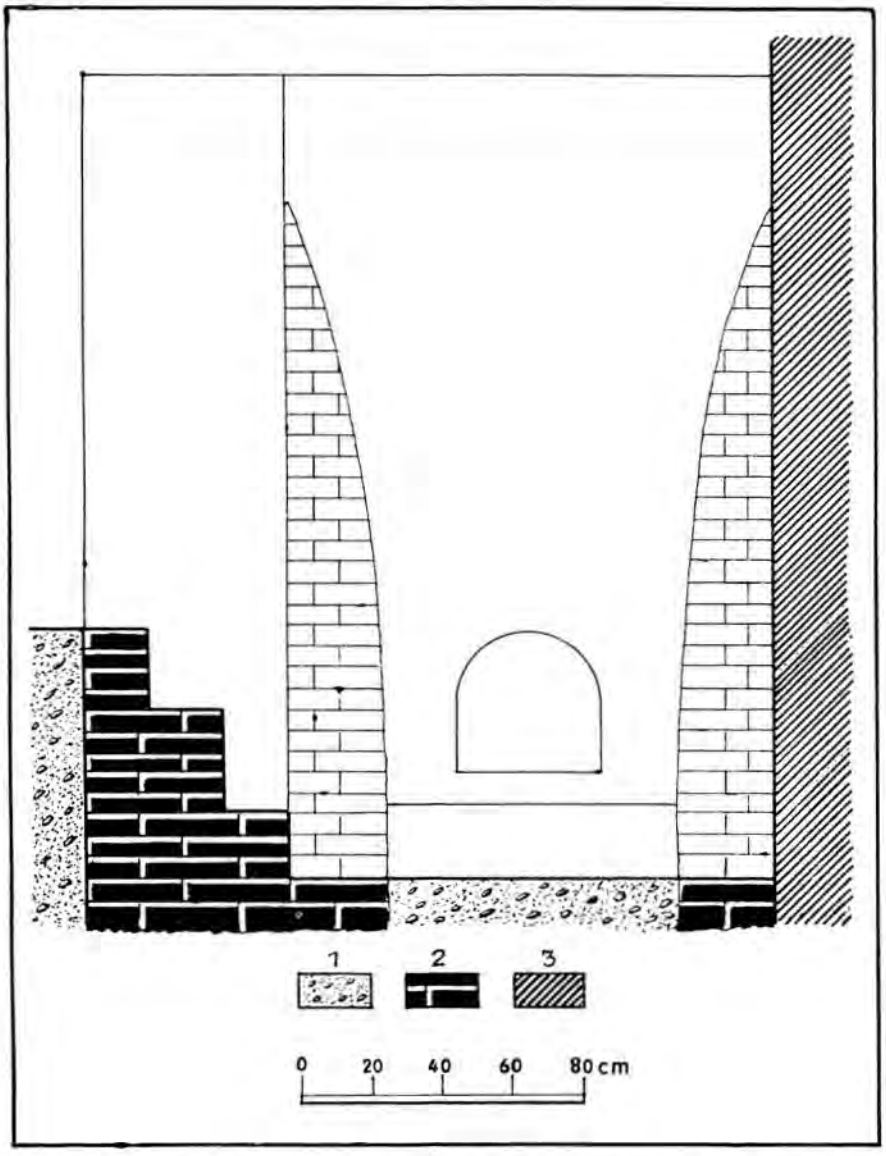

Obr. 12. Stupava. Stará hrnčiarska pec rodiny Kostkovej. Pohľad na čelo pece. 1 prirodzená pôda, 2 tehlové murivo pece, 3 múr budovy.

vé. Ohnisko sa nachádzalo priamo pod mrežou, nie v predpecovej jame. Celková stavebná úprava, dierkovaná mreža i systém kanálov pre vedenie horúcich plynov ukazujú na veľký pokrok vo výrobe keramiky a na bohaté pyrotechnické skúsenosti.

Kuzsinszky ďalej opisuje 22 pecí s kruhovým pôdorysom, menších rozmerov, veľmi podobných našim dnešným peciam na pálenie vápna. Polomer dna je asi 0,50 m, polomer vrchného okraja 1,00 m. Tieto pece majú na vykurovanie predpecovú jamu, akú predpokladáme aj na našom náleze. Menšie pece slúžili podľa Kuzsinszkého na vypaľovanie jemnejšej keramiky a terakotových výrobkov.

Konečne sa autor zmieňuje i o peciach na pálenie vápna, ktoré sa svojou konštrukciou úplne zhodujú s našimi nižšie opísanými vápenkami.

Vzhľadom na veľký počet pecí bola v Aquinku pravdepodobne celá remeselnícka kolónia s odstupňovanou výrobou. Množstvo výrobkov ďaleko presahovalo miestnu spotrebu, a preto kolónia pracovala pre širšie okolie (9X.

V Maďarsku však objavili keltské pece, veľmi podobné nášmu nálezu. Roztrúsené sú na niekoľkých miestach v Zadunajsku, ale i v kraji medzi Dunajom a Tisou. Uvádzajú sa najmä dve významné strediská na výrobu keltskej keramiky, a síce na vrchu sv. Gerharda (Gellérthegy) v Budíne (roku 1938) a v Tabáne (roku 1936). Medzi najnovšie nálezy patria pece objavené na pravom brehu Dunaja, na sever od Aquinka, v osa-

de Békásmegyer, ktorá je vlastne pešťským predmestím. Vidno, že rímske hrnčiarstvo a Aquinku malo už svoju miestnu tradíciu (Gellérthegy je asi 2 km na juh od Aquincum, Békásmegyer asi 1 km na sever) a že bolo priamym pokračovaním keltskej výroby. Békásmegyer ako aj Gellérthegy boli dva význačné dunajské brody. Niet pochybnosti o tom, že sústredenie výroby keramiky na obidvoch miestach bolo viazané na tieto dva významné komunikačné faktory.

Laténska pec v Békásmegyeri (10) bola zapustená do zeme. V pôdoryse má hruškovitý tvar, na užšom konci predĺžený prívodnou chodbou. Spodný priestor pece bol rozdelený strednou stenou na dva prívodné kanály. Bočné steny pece i stredná stena neboli zhotovené zvlášť z blata, ale iba z prirodzenej zeminy, v ktorej je pec zapustená. Priestor pece bol rozdelený mrežou na časť spodnú (prívodné kanály) a vrchnú (priestor pre nálož keramiky). Celková dĺžka pece (i s prívodným kanálom) bola 3 m, diameter hruškovitej časti 1,90 m. Výška spodnej časti (priestor pod mrežou) bola 0,42 m. Nádoby určené na pálenie kládli sa na mrežu a potom jedna na druhú (mnohé sa pálením spojili). Celok sa zakryl provizórnou kopulou z blata, ktorá sa po vypálení nádob rozbila a odstránila.

Keramika, ktorá sa tu vypaľovala, našla sa jednak v zrúcanej peci, jednak v blízkej odpadkovej jame. Materiál na obidvoch miestach bol jednotný, z čoho sa dá súdiť na súčasnosť obidvoch objektov. Keramika zistená v peci i jame je štvorakého druhu: a) jemne vyrobená s červenými a bielymi maľovanými pásmi, b) šedočervená bez maľovania a ornamentovania, c) šedá s ornamentovaním, ktoré sa dosiahlo hladením a leštením povrchu, d) šedá bez akýchkoľvek ozdôb.

Maľovaná keramika lokality ukazuje na príbuznosť so stradonickým laténom. Do tejto doby by teda spadala i pec, pokiaľ maľovaná keramika bola v nej i vyrobená. Iné laténske pece, zistené medzi Dunajom a Tisou, sú mladšie. Autor ich kladie do prvého a do začiatku druhého storočia našej éry a privádza ich do súvislosti s prenikaním kultúry Eraviskov k strednému Dunaju.

c) Poľsko. Poľská odborná spisba zaznamenáva v posledných rokoch celú sériu objavených hrnčiarskych pecí. Na základe veľmi podrobných výskumov poľskí bádatelia zaraďujú ich ku kultúre rímsko-provinciálnej. No svojou konštrukciou sú laténskemu nálezu v Bratislave tak blízke, že zasluhujú zvláštnu zmienku.

Na východ od Krakova, medzi mestečkami Mogiła a Igołomia tiahne sa po ľavom brehu Visly lössová terasa s bohatými pozostatkami predvekého osídlenia, staršieho i mladšieho. Tu, v obvode obcí Koscielniki, Tropiszow a Zofipole, na dĺžke 6 km, objavili celé hrnčiarske osady z doby rímskej.

Pece z Tropiszowa majú dva prívodné kanály, strednú stenu, ktorá podopiera dierkovanú mrežu, a priestor nad mrežou pre ukladanie nádob na vypaľovanie. Pôdorys je elipsa veľmi blízka kruhu. Prívodné kanály sú práve tak dlhé ako je priemer pece, ba i dlhšie, a preto manipulovanie ohňa, ktorý by horel pod mrežou, bolo by nemožné. Ich dĺžka sama osebe ukazuje, že slúžili na prívod horúcich plynov do vlastnej pece z ohniska položeného ďalej od nej — v predpecovej jame. Mreža tropiszowských pecí leží 60 až 70 cm pod terénom, podľa čoho aj celá kopula kryjúca nálož sa nachádza pod povrchom zeme. To je najdôležitejší rozdiel medzi poľskými pecami a bratislavským nálezom. Veľmi dobre zachované rímsko-provinciálne pece boli v Tropiszowe celkom 4. Ich výskum trval od roku 1930 do roku 1933. (13)

Z obcí Koscielniki sú známe tri pece a z Igołomi 2. No najrozsiahlejšia hrnčiarska osada bola objavená po druhej svetovej vojne v Zofipoli, kde na ploche 25 × 20 m odkryli roku 1946 11 pecí, roku 1947 8 pecí, roku 1948 3 pece, roku 1949 12 pecí. (14) Všetky boli položené v dvoch nepravidelných radoch vedľa seba. Len štyri ležali mimo tejto súvislej skupiny. Svojou konštrukciou sa všetky podobajú peciam z Tropiszowa. V Zofipoli sa však absolútne bezpečne zistila existencia predpecovej jamy s otvoreným ohniskom a osvetlila sa jej funkčná súvislosť s vlastnými priestormi na vypaľovanie.

O konštrukcii kopuly ani poľskí autori nevedia nič bezpečné, pretože aj zofipolské pece sú zapustené hlbšie pod zem (mreža je asi 70 až 100 cm pod povrchom); zdá sa, že spodnú časť kopuly tvorili zošikmené steny jamy, siahajúce od povrchu po mrežu. Problém postaviť kopulu sa tu vlastne ani nevyskytoval. Nálož vyplňujúca priestor od mreže po úroveň terénu sa navrchu proste opatrila nejakým krytom, rovným alebo zaobleným, podľa potreby. Takáto hlbšie pod zem zapustená pec má nevýhodu pri vkladaní a vyberaní nádob. Priestor na vypaľovanie nie je prístupný zo všetkých strán, ale iba od vrchu.

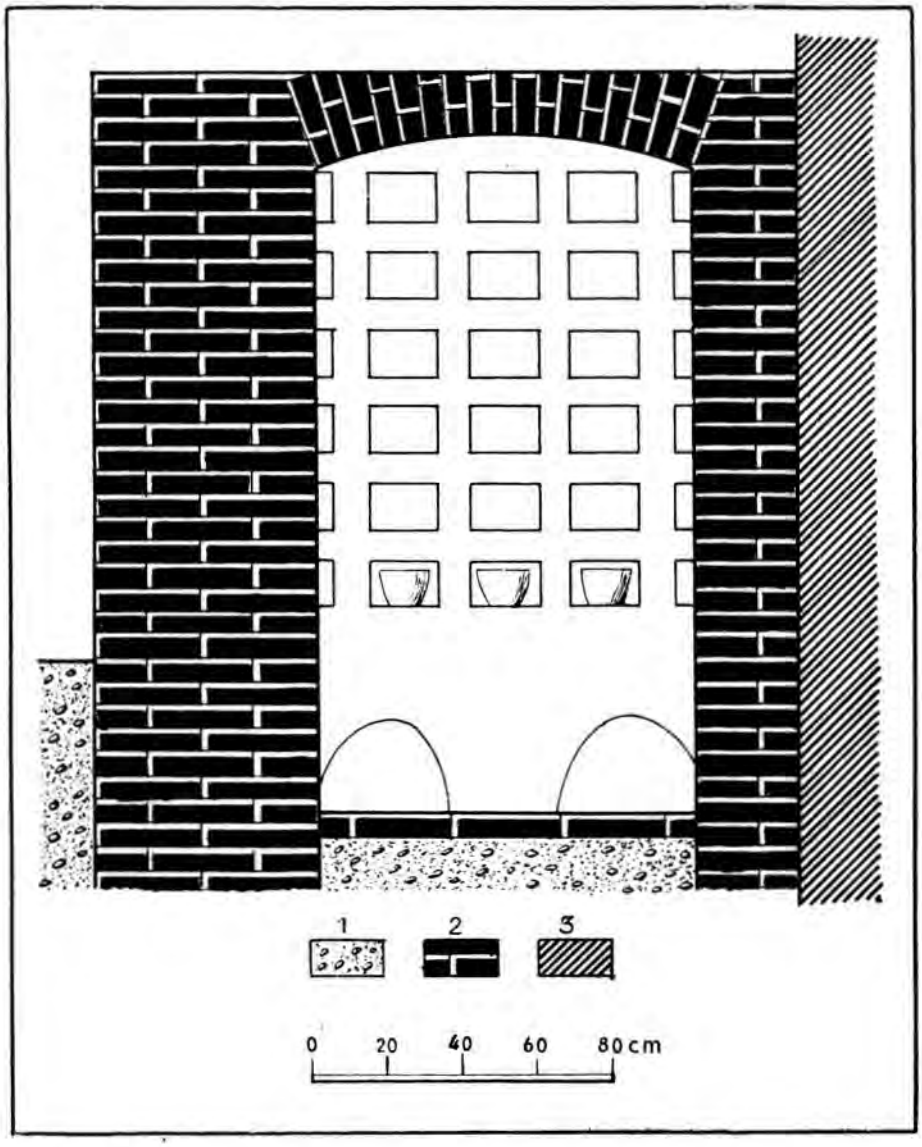

Obr. 13. Stupava. Stará hrnčiarska pec rodiny Kostkovej. Pohľad na zvislú mrežu medzi ohniskom a vlastnou pecou. 1 prirodzená pôda, 2 tehlové murivo pece, 3 múr budovy.

V tom istom zemepisnom prostredí, kde boli prevažne rímske pece, v predhistorickom priemyselnom okruhu Mogiła-Igołomia-Zofipole poľskí bádatelia našli v posledných rokoch i jednu keltskú hrnčiarsku pec, a to pri obci Wyciąże. Konštrukciou sa veľmi podobá neskorým rímskym peciam v Zofipoli. Má len jednu komoru, zapustenú do zeme, do hĺbky 185 cm pod terén. Kruhové dno má priemer 108 cm a rovnako aj mreža, ktorá je hrubá 18 cm. Kopula sa zachovala do výšky 1 m. V peci sa našli črepy nádob, robených výlučne na kruhu, a pokiaľ ide o materiál sú z čistej hliny, z hliny zmiešanej s grafitom; niektoré boli i čisto grafitové (1).

d) Sovietsky sväz. V sovietskej spisbe sme zachytili dosiaľ zmienku o dvoch hrnčiarskych peciach neskoro slovanských. Jednu objavili v Bielgorode, kijevskom predmestí. Má kruhový pôdorys, obvodové steny postavené z kameňa. Uprostred pece je valcový výstupok v podobe bubna, s mierne zošikmenými stenami. Na tieto steny dookola opreli nádoby určené na vypálenie. Oheň sa kládol (súdiac podľa konštrukcie) v prednej časti pece, pred nádobami, a plamene šľahali jednak vôkol oboch strán bubna, jednak smerom nahor cez kopulový kryt von. Proces vypaľovania sa napomáhal práve prítomnosťou tohto hlineného alebo kamenného bubna, ktorý mal vo vnútri otvory pre prúdenie horúcich plynov, akumuloval teplo a na rozostavené okolo

neho nádoby ho potom rovnomerne rozvádzal.

Druhá pec pochádza zo slovenského hradiska na Done. Zbudovaná je z mazanice. Má kruhový pôdorys, nad ktorým sa dvíha kopulovitý uzáver. Hlinená mreža oddeľuje ohnisko od priestoru na vypaľovanie nádob. Oheň sa kládol priamo pod mrežou, na ktorej boli rozostavené nádoby v jednej alebo v dvoch vrstvách (6).

e) Horné Sliezsko. Roku 1931 objavil nemecký bádateľ dr. R i c h t h o f e n laténsku pec v Bieskau (v údolí riečky Troje, 16 km na sever od Opavy.) Jej opis je, žiaľ, dosť extenzívny. Na jeho základe sa nedajú bezpečne zistiť spoločné znaky s bratislavským nálezom. Pec mala dve hlavné časti: ohnisko a priestor na vypaľovanie nádob. Obe boli od seba oddelené hlineným roštom, silným 40 cm, prevŕtaným 27 zvislými otvormi. Na regulovanie prívodu tepla vkladali sa (podľa Richthofena) do týchto otvorov črepy a to podľa potreby. Vykurovanie pece sa dialo z vedľajšieho priestoru (7).

Novší nemecký nález pochádza z roku 1934. Pri stavbe pracovného tábora neďaleko banského mesta Nimptsche (okr. Reichenbach) narazili na zachovanú pec. Kým prišiel odborník, bola však zničená. Fotografiou sa bezpečne zachytili dva prívodné kanály v čele pece a ich deliaca stena na jej dne. Okrem toho sa zachovali kusy tehloviny z mreže s otvormi. Z týchto pozostatkov zostavil autor dosť fantastickú rekonštrukciu celého objektu, ktorý podľa jeho predstáv je úplne odlišný od všetkých podobných pecí, najmä od uvedených pecí poľských. Vekom kladie svoj nález do doby sťahovania národov (12).

§ 10. *Prežitky starých pecí.* Predhistorické pece keltské, rímske a rímsko-provinciálne majú svoje prežitky (survival), ktoré sa u nás zachovali a boli až donedávna v prevádzke. Sú to jednak pece na vypaľovanie vápna, veľmi podobné spomenutým rímskym peciam, jednak pece na vypaľovanie úžitkovej i umelecky zdobenej ľudovej keramiky (fajansy). Na Slovensku sa vápno pálilo v jednoduchých poľných peciach všade tam, kde bol na to vhodný vápenný kameň. Dodnes ho ešte pália v niekoľkých dedinách, ležiacich na úpätí Malých a Bielych Karpát (Borinka-Pajštún, Plavecký Sv. Mikuláš a Peter, Ompitál, Šandorf, Hradište pod Vrátnom a i.). Ľudovú maľovanú keramiku vyrábali ešte pred 50 rokmi na Dobrej Vode, v Dechticiach, v Modre a v Stupave a potom vo viacerých obciach v okolí Krupiny i v Gemeri. V Modre a Stupave sa udržala táto výroba až dodnes a pokračuje sa v nej s použitím novej technickej výstroje, avšak pri zachovaní a rešpektovaní starých umeleckých tendencií.

Aby sme ukázali, ako súvisí bratislavský nález stavebne i prevádzkove s týmito ešte existujúcimi pecami, uvádzame dva príklady: vápennú pec z Hradišťa pod Vrátnom a hrnčiarsku pec zo Stupavy.

a) Na Hradišti pália oddávna vápno čiste remeselne. Hoci pece patria rôznym majiteľom, zoskupené sú na spoločnom pracovisku. Je ich 20 až 30 pohromade, na dne jarku za obcou. Orientované sú tak, aby z cesty vedúcej na dne údolia boli ľahko prístupné, aby dovoz i odvoz materiálu i dreva sa dial bez prekážky. Preto ich osi stoja kolmo na príjazdnú cestu.

Všetky pece majú úplne rovnakú konštrukciu a líšia sa veľmi málo iba rozmermi. Pôdorys je kruh, ktorého diameter (pri hornom okraji pece) sa pohybuje od 1,40 m do 1,90 m. Vnútorný priestor pece je v podstate dutá pologuľa, postavená z pálenej tehly a zapustená do zeme (obr. 9 a 10). Asi v polovici výšky bočnej steny je schodovitý výstupok, široký 10 až 15 cm, obiehajúc ako veniec po vnútornom povrchu pece, zvaný na Hradišti sklepok.

Z vápenného kameňa určeného na vypálenie postaví sa veľmi pevná a veľmi dokonalá kopulovitá klenba na sucho. Uvedený výstupok tvorí jej pätku, na ktorej spočíva. Celý priestor nad touto kopulovitou klenbou až po horný okraj pece sa vyplní kameňom poukladaným tak, aby medzi uloženými kusmi ostali otvory pre prúdenie horúcich plynov. Takto pripravená nálož vápenného kameňa sa prikryje tenkou (asi 5 až 6 cm) vrstvou plastickej hliny, ktorá sa pri zakúrení do pece teplom rozpuká a umožňuje prúdenie tepla. Blatová pokrývka však nie je bezpodmienečne potrebná, ako sme už hore podotkli. Úplne stačí, keď sa miesto nej poukladajú na vypaľovaný materiál drobné kamene, zlomky tehly alebo trosky. V tomto prípade ostáva viac otvorov pre prúdenie horúcich plynov a vypálenie vápenného kameňa je vraj lepšie i rýchlejšie.

Pod kopulovitou klenbou sa kladie oheň, ktorý obsluhujú lichobežníkovým otvorom, ústiacim do pece na strane zvanej čelo pece alebo čelesno. Otvor podobný obloku má bočné steny z hrubého kameňa a jeho vrchná hrana je vytvorená vložkami silných želiez, na ktorých spočíva konštrukcia. Asi uprostred svojej výšky má otvor

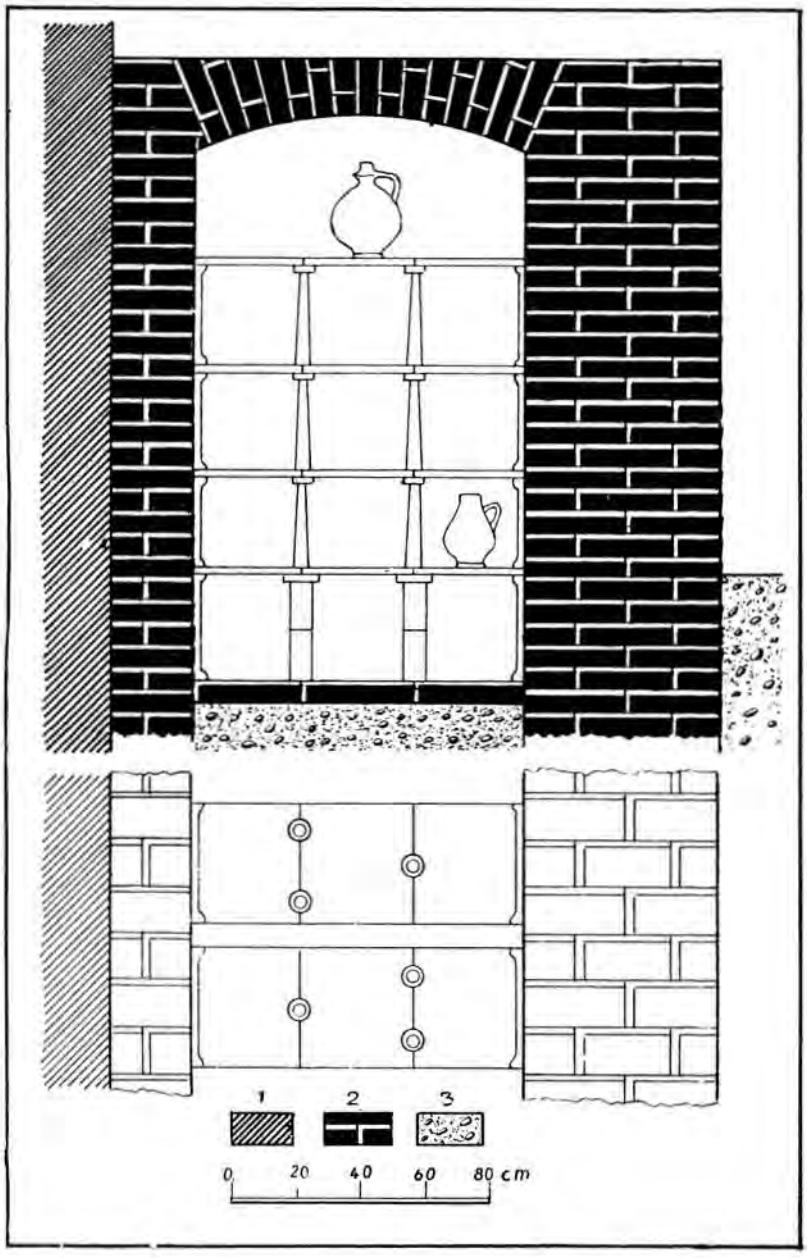

Obr. 14. Stupava. Stará hrnčiarska pec rodiny Kostkovej. Hore priečny rez vlastnou pecou s etažérom na rozostavenie keramiky. Dole pôdorys časti pece s usporiadaním hlinených dosák etažéru. 1 múr budovy, 2 tehlové murivo pece, 3 prirodzená pôda.

inú vodorovnú železnú tyč, na ktorú sa pri kladení ohňa opierajú veľké kusy dreva.

Pec sa vykuruje bukovým alebo borovým drevom. Vypaľovanie trvá v lete 8 až 9 hodín, v zime 12 až 14 hodín podľa akosti dreva. Hotové vápno chladne potom 4 až 6 hodín, kým sa môže vyberať. Žiar dosiahnutý pri kúrení je tak veľký, že bočné steny pece (pálená tehla) sa roztiekajú na sklovitú trosku, ktorej sa vytvára také množstvo, že ju treba počas vypaľovania odstraňovať. Pri postupnom chladnutí pece usadzuje sa však časť trosky na bočných stenách. Súdiac podľa tohto účinku ohňa môžeme teplotu pri vypaľovaní odhadnúť na 1000 až 1200 °C.

Hradištské pece na vypaľovanie vápna majú tieto spoločné znaky s bratislavským nálezom:

sú zapustené do zeme, čo zaručuje veľmi dokonalú tepelnú izoláciu,

vnútorný priestor pece je úplne otvorený zhora, čím sa manipulácia spojená s ukladaním vápenca a vyberaním hotového vápna uľahčuje,

kopulovitý kryt nálože je iba provizórny, zhotoví sa pred každým vypaľovaním a po ňom sa odstráni.

b) Keramická pec v Stupave je predovšetkým vzácny, ba hádam unikátny národopisný objekt. Po tejto stránke by zaslúžila obsiahle monografické spracovanie, ktoré by zachytilo jednak históriu výroby keramiky v Stupave na čele s rodinou Kostkovou, jednak všetky detaily konštrukcie pece a všetky podrobnosti, súvisiace s jej fungovaním, pokiaľ sa ešte zachovali. V tejto štúdii sa môžeme iba stručne zmieniť o jej stavbe a prevádzke, najmä pokiaľ tieto otázky súvisia s bratislavským nálezom.

Pec stojí v uzavretej miestnosti, ktorá je zariadená ako hrnčiarska dielňa. Vybudovaná je z pálených tehál, premiešaných na čele plochými kameňmi. Voľný múr pece, obrátený dovnútra miestnosti, je silný 80 cm. Druhý múr, opretý o stenu budovy, je o polovicu slabší, avšak spolu s ňou dáva asi jednakú hrúbku. Takéto mocné múry zaručujú dobrú tepelnú izoláciu.

Pec sa skladá z týchto častí, označených na obr. 11 číslicami:

1 priestor pred čelom pece,

2 otvor vedúci do ohniska,

3 ohnisko štvorcového pôdorysu,

4 dva otvory spojujúce ohnisko s priestorom pece,

5 vlastná pec na vypaľovanie keramiky,

6 priestor za pecou pre vkladanie a vyberanie keramiky.

Priestor 1 je určený na uloženie a manipuláciu paliva. Leží o 70 cm nižšie ako je úroveň miestnosti a zostupuje sa do neho po schodíkoch. Zapustenie do zeme umožňuje pohodlnú obsluhu ohniska, ktoré leží tiež 30 cm pod úrovňou dlážky.

Otvor 2 má tunelovitý profil (obr. 12) dostatočne veľký, aby sa palivo dalo ním klásť na oheň.

Ohnisko 3 má pôdorys štvorca o strane 90 cm. Jeho výška je tak veľká ako výška pece, t. j. 1,75 m. Na dne i na bokoch je vymazané hlinou.

Medzi ohniskom 3 a vlastnou pecou 5 je zvislá mreža, ktorá má vo svojej dolnej časti dva tunelovité otvory (obr. 13). Nad otvormi sa nachádza v troch zvislých a šiestich vodorovných radoch 18 obdĺžnikových oblôčikov, o rozmeroch 20 × 12 cm. V každom z nich stojí šálkovitá nádobka, ktorá ho čiastočne uzaviera a slúži na regulovanie prístupu tepla. Pri bočných múroch pece je v tejto mreži ešte dvanásť ďalších menších oblôčikov v tých istých vodorovných radoch.

Takto konštruovaná zvislá mreža má pri prevádzke pece veľký význam, pretože od nej závisí kvalita tovaru. V hrnčiarstve sa riadia totiž empíriou získaným poznaním, že plameň vychádzajúci z ohniska pôsobí rušivo a nepriaznivo pri vypaľovaní. Preto nesmie šľahať na rozostavené nádoby. V danom prípade zvislá mreža ich chráni pred priamym stykom s ním.

Táto konštruktívna časť súčasnej hrnčiarskej pece má dokumentačnú hodnotu i pre bratislavskú pec. Podopiera totiž názor, že i tu bolo ohnisko nie pod mrežou, ale v predpecovej jame, od mreže i od nálože keramiky značne vzdialenej.

Ešte iný dôležitý poznatok, získaný pri štúdiu prevádzky stupavskej pece, pomáha nám dokonale osvetliť bratislavský nález. Pri odkopaní keltskej pece našli sme pod mrežou kanály naplnené uhoľným prachom a popolom, ale bez uhlíkov. Už sama prítomnosť týchto pozostatkov pod mrežou vnucovala myšlienku, že sa tam kládol oheň. Podľa informácií získaných v Stupave oheň v tamojšej peci sa kládol len na ohnisku (priestor 3) a keď nahorela veľká hŕba uhlia, vsunuli ho oboma otvormi do vlastnej pece, pod nálož keramiky. Nedopustíme sa teda nijakej chyby, keď analogický postup predpokladáme aj pri bratislavskom objekte.

Vlastná pec (priestor 5) je tunelovitý priestor o výške 1,75 m, šírke 0,90 m a dĺžke 2,80 m s nízkou klenbou. Keramika sa ukladala doňho tak, aby bolo zaručené bezpečné prúdenie horúcich plynov z ohniska. Na tento cieľ boli zriadené na dne dva kanály z vhodne rozostavaných tehál ako pokračovanie otvorov 4. Na tehly tvoriace hrubú vodorovnú mrežu postavil hrnčiar akýsi rozkladací etažér, zhotovený z vypálených hlinených dosák a stĺpikov, majúci 4 priečinky (akési poschodia) nad sebou (obr. 14). Do priečinkov sa vkladali nádoby určené na vypálenie. Ukladanie dovnútra pece sa dialo z manipulačného priestoru 6, nad ktorým je otvorený komín.

Nálož keramiky sa uzavrela na rozhraní pece 5 a manipulačného priestoru 6 tehlovou stenou, postavenou na sucho tak, aby medzi tehlami ostali dosť veľké otvory pre odchod dymu a horúcich plynov.

Rezumujúc predchádzajúci opis môžeme konštatovať podobnosť stupavskej pece s bratislavským nálezom v týchto bodoch:

ohnisko sa obsluhuje zo zvláštnej predpeco-

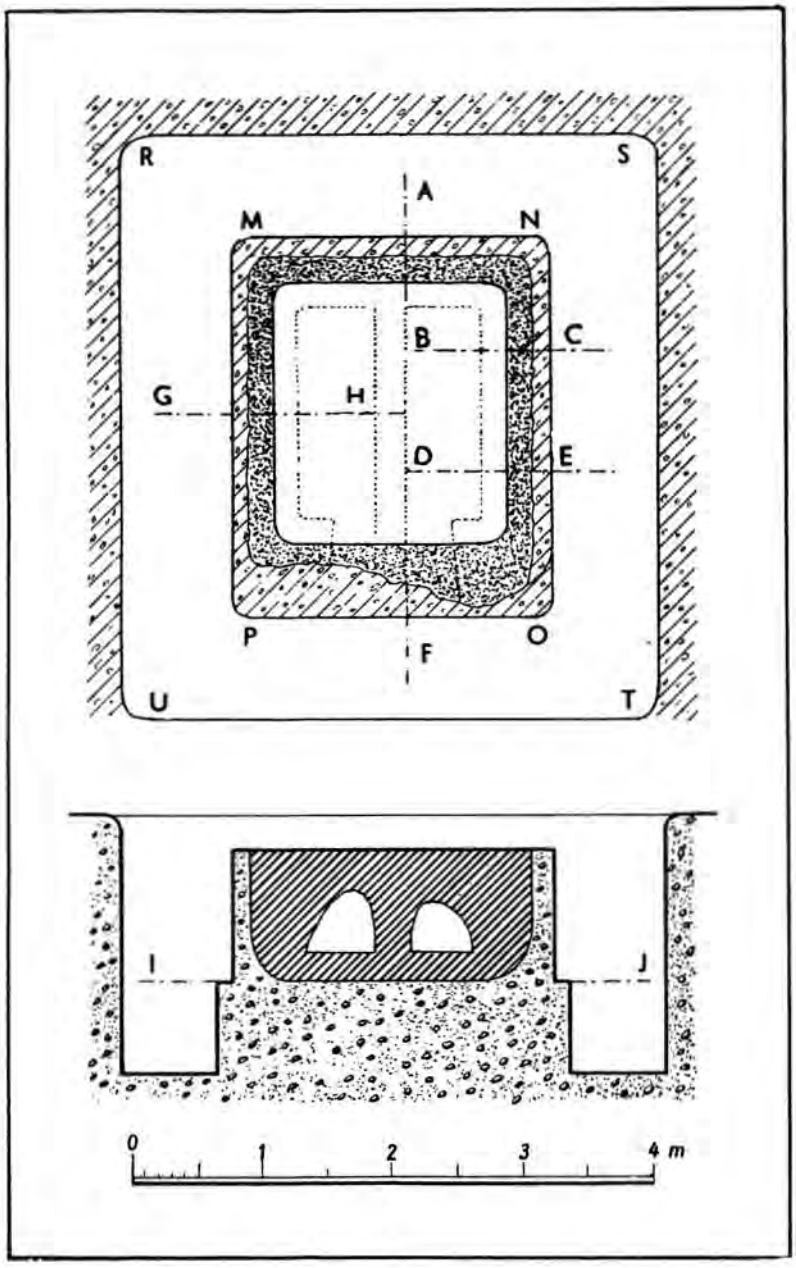

Obr. 15. Bratislava, Gottwaldovo námestie. Plán rozrezania pece na bloky. Hore pôdorys blokov A B C N, B D E C, D F O E, M G H A, G P F H. Dole rez obvodovou priekopou a blokom s telesom pece.

vej jamy, horiaci oheň je oddelený od nálože keramiky zvislou mrežou na predu a vodorovnou tehlovou mrežou naspodu; plameň nepôsobí teda priamo na vypaľovaný tovar, čiže pyrotechnický proces ako najdôležitejší činiteľ pri hotovení keramiky je v oboch prípadoch totožný,

spojenie ohniska s vlastnou pecou obstarávajú v oboch prípadoch dva tunelovité otvory,

vypaľovací proces sa napomáha a zintenzívňuje žeravým uhlím, pripraveným na ohnisku a vsunovaným periodicky pod nálož keramiky.

V Stupave sme našli ešte jeden dôkaz toho, že priamy styk vypaľovaného tovaru s ohňom pôsobí nepriaznivo na jeho kvalitu. V hrnčiarskej dielni národného umelca a dôstojného pokračovateľa umeleckých tradícií svojho rodu Ferdinanda Kostku nachádza sa ešte jedna pec, zvaná mufľová. Jej schematický pôdorys a rez podáva obr. 11. Svojou polohou súvisí s predchádzajúcou pecou, pretože jej obsluha sa diala z manipulačného priestoru 6 pod komínom. Aj táto pec, postavená z pálených tehál, podobá sa úplne uzavretej debne, približne kockového tvaru, o hrane asi 1,50 m. Vlastnú pec tvorí priestor

7 (obr. 11), do ktorého sa vložila keramika otvorom 8 na čele pece a nepriedušne sa zamurovala. Oheň sa kládol v ohnisku 9 a horúce plyny odchádzali niekoľkými obvodovými kanálmi do komína. Teplom sa zohrievali všetky steny tehlovej debny i celý priestor 7 s uloženou v ňom keramikou. Sadze, uhoľný prach a popol, obsiahnuté v prúdiacich plynoch, ako aj dym a plameň neprídu vôbec do styku s nádobami. Preto sa môže na nich dosiahnuť bezchybná glazúra a čisté, jasné farby.

V muffovej peci sa vypaľovali najvzácnejšie kusy, pochádzajúce z Kostkovej dielne, najmä také, pri ktorých sa používali drahé kovy a ich zlúčeniny na glazúru a maľby.

§ 11. *Výkop keltskej pece a jej odvoz.* Slovenské múzeum v Bratislave sa rozhodlo, že prenesie laténsku pec v skutočnej veľkosti a podobe do svojich zbierok. Vybrať tak veľký a ťažký objekt a transportovať ho neporušený na iné miesto bola úloha dosť nezvyklá. Veď išlo o blok zeminy, dlhý 2,50 m, široký 2,40 m a vysoký 1,20 m, vážiaci okrúhle 45 q, ktorý mal byť vyzdvihnutý a bez porušenia prevezený do budovy múzea, vzdialenej asi 1 km od miesta nálezu. Po zrelej úvahe odborný dozor sa rozhodol pec rozrezať na niekoľko menších blokov, ktorých transport by nespôsobil zvláštne ťažkosti, a na mieste určenia bloky zasa zostaviť v celok. Išlo o to, aby sa pri rezaní pec čo najmenej poškodila, aby miesta rezu zabrali čo najmenšiu plochu čiže aby spôsobili čo najmenšiu stratu originálneho materiálu, z ktorého je pec stavaná. Myšlienku realizovali s úspechom zamestnanci Slovenského múzea a robotníci pracujúci v tom čase na výkope v Devíne. Postup prác bol takýto.

Okolo bloku určeného na vyzdvihnutie sa vykopala priekopa široká 0,80 m a hlboká asi 2,00 m, pričom dno objektu sa nachádzalo asi vo výške pása dospelého človeka. Táto výška bola volená z toho dôvodu, že uvoľnenie dna pece a jeho podchytenie tak, aby sa neporušene zachovalo, patrilo k najťažším parciálnym problémom celej procedúry. Teda robotníci i odborný personál museli mať ku dnu pece pohodlný prístup a pracovať vo vzpriamenej polohe. Vnútorná hrana priekopy je vyznačená na obr. 15 písmenami M N O P, vonkajšia hrana písmenami R S T U. Jej hĺbka je zrejmá z rezu vyberaným blokom na tom istom obrázku.

Na vonkajšom obvode bočných stien pece, zhotovených z tehloviny, ponechala sa pri výkope obvodovej priekopy asi 15 cm silná vrstva štrku, v ktorom pec sedela. Táto vrstva mala jednak chrániť hlinenú škrupinu pece, aby sa nerozpadla, jednak mala ukázať v originále geologickú stavbu prostredia, v ktorom bol objekt uložený. Diluviálny štrk bol sám osebe dosť kompaktný, takže sa nesypal. Okrem toho hlinená mazanica, ktorá s ním prišla do styku ešte za vlhka, nielenže sa s ním pevne spojila, ale jeho súdržnosť ešte zvýšila. Teda nebolo sa treba obávať, že sa štrkový obal rozpadne.

Výkopom obvodovej priekopy dostal sa celý blok s pecou akoby na stôl, prístupný zo všetkých strán, a mohlo sa prikročiť k ďalšej fáze vyberania.

Rozrezanie mazanice i štrkovej steny pôsobilo akési ťažkosti pri voľbe vhodných nástrojov. Pretože však kamenári režú vzácnejšie druhy kameňov (travertíny, mramory) kovovými pílkami, vedúci výkopu rozhodli, že i tu sa vystačí s obyčajnou veľkou pílou bez rámu, akou sa režú silné kmene stromov. Myšlienka sa ukázala ako veľmi dobrá. Tehlovinu rezala píla bezchybne. Keď v štrkovom obale narazila na väčší obliak, ktorý nemohla prerezať ani vyraziť von, odstránila sa prekážka asi 1,00 m dlhými železnými dlátami, zvlášť na tento cieľ upravenými. Tak sa urezal prvý menší blok, označený na obr. 15 písmenami A B C N. Rezy pozdĺž čiar A B, B C viedli sa až pod dno pece a pritom dostatočne široké, asi 5 až 8 cm. V dielni zhotovili medzitým plášť debny (bez dna a bez pokrývky) práve tak veľký, ako boli rozmery bloku A B C N. Tento plášť sa navliekol zvrchu na odrezaný blok tak hlboko, až siahal pod dno pece. Potom sa z bočnej priekopy, zo strany, podkopával blok spomenutými dlhými dlátami na hĺbku 0,70 až 0,80 m. Keď sa odkopal priestor široký asi 10 až 12 cm vsunula sa pod dno pece doska ako časť dna debny a priskrutkovala sa k nej. Tak sa postupovalo i ďalej, až sa pripevnilo celé dno debny na jej plášť. Súčasne s rozširujúcim a zväčšujúcim sa dnom prisúnovali sa podeň silné kozy, na ktoré sa urezaný blok po svojom uvoľnení pomocou fošien a drevených klinov pevne posadil.

Hoci sa opatrným rezaním mazanicový povrch stien len málo poškodil, skúsenosti získané pri prvom bloku nás viedli k tomu, aby sme ďalšie bloky ešte pred započatím rezania zasádrovali a tak zamedzili i najmenšie odštiepenie povrchu mazanice. Pred zasádrovaním pokryla sa príslušná časť bloku riedkym tkanivom (vrecovina).

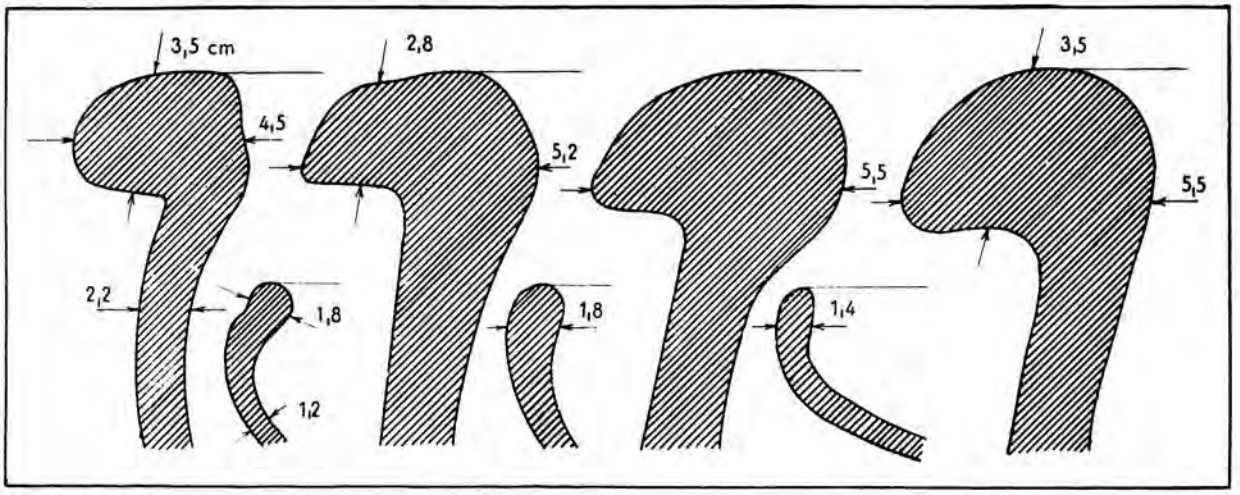

Obr. 16. Bratislava, Gottwaldovo námestie. Profily okrajov laténskych nádob, vybratých z pece.

Tým sa jednak zabránilo, aby sa sadra na povrch pevne prilepila, jednak sa sadrový obal vystužil.

Pravda, tam, kde bola dutina pece, blok neprilieha tesne a nehybne na steny debny. Pri prenášaní by bolo z toho vzniklo prípadné poškodenie. Preto sme prázdne priestory vystužili vhodne vsunutými latkami alebo drevenou vlnou namočenou do sadry. Tým sa dosiahlo pevné spojenie bloku so stenami debny na všetkých stranách. Vloženými latkami sa vystužili aj tunelovité otvory, vedúce pod mrežu.

Pravá polovica pece bola rozrezaná na tri bloky (A B C N, B D E C, D F O E, obr. 15) v obave, že sa nenájde dosť vhodný dopravný prostriedok, ktorý by ťažšie kusy previezol. Medzitým však odborný personál múzea zabezpečil nákladné auto so žeriavom, takže ľavú polovicu rozrezali už iba na dva kusy (M G H A, G P F H, obr. 15). Hoci práca spojená s nasadením debien na tieto väčšie bloky bola ťažká, podarilo sa ich bez poškodenia uvoľniť.

V pravej polovici pece bola mreža rozlámaná, ale všetky kusy sa zachovali. Pri vyberaní sa opatrili vhodnými značkami, aby ich bolo možné zasa zložiť. V ľavej polovici súvislosť mreže s bočnými stenami a so strednou stenou nebola porušená.

Rozrezaním obvodovej steny pece sme získali ešte niektoré poznatky, osvetľujúce spôsob stavby tohto objektu. Hrúbka steny nie je všade rovnaká. Pohybuje sa od 24 cm do 38 cm. Dno je silné 20 cm. Na povrchu obvodovej steny i dna je 2 až 3 cm silná vrstva, sfarbená modrošedo. Pod ňou sa nachádza vlastná, do červena vypálená tehlovina, ktorá prechádza nebadane do štrkového obalu. Keramika zhotovená v peci má napospol šedú farbu, dosiahnutú nejakou minerálnou primiešaninou. Zdá sa, že odpadky tohto farbiva upotrebili budovatelia pece na úpravu povrchu jej steny. Na jednom mieste rozrezanej steny sa našli rozlámané kusy staršej tehloviny, primiešané do plastického materiálu počas stavby. Aj tieto kusy mali modrošedé lícovanie a pochádzali pravdepodobne zo staršej zborenej pece.

§ 12. *Keramika.* Dôležité je zmieniť sa niekoľko slovami i o charaktere v peci vypálenej keramiky, pretože podľa nej možno súdiť spätne na celý vypaľovací proces. Črepy z nálože majú jemnozrnnú štruktúru. Na lome sa ukazujú jednak drobné otvory, ktoré vznikli nie dosť starostlivým miešaním materiálu, jednak menšie i väčšie zrná bieleho piesku a sľudy. Primiešanina zrejme pochádza z miestnej rozdrvenej žuly (živce, kremeň, muskovit), ktorá sa ľahko rozpadáva.

Stopy po organických látkach sa nezistili.

Povrch nádob je opatrený akousi primitívnou výzdobou. Ešte vlhkú nádobu posypali hrubým pieskom (zrná 2 až 5 mm) a potom ťahali po jej povrchu nejakú drevenú šablónu, ktorá tlačila zrná pred sebou. V smere pohybu sa vytvorili ryhy, odpovedajúce veľkosti zrna piesku.

S pyrotechnickým procesom najviac súvisí farba vypálených nádob. Poľskí bádatelia, zaoberajúci sa štúdiom šedej rímsko-provinciálnej keramiky, ukázali, že farba vo všeobecnosti závisí od veľkosti žiaru, ktorý sa v peci dosiahol. Robili pokusy a konštatovali, že pri pálení do 600 °C farba keramiky ostala šedá, pálením pri 800 °C dostala farbu tehlovočervenú.

Pokiaľ ide o kvalitu a technológiu výroby bratislavského nálezu, podrobnejším rozborom sme zistili dva druhy črepov. Jeden pochádza z tenkostenných nádob (8 mm), ktoré boli na povrchu tmavošedé. Na lome sa ukázalo hrdzavožlté jadro, hrubé asi 3 až 4 mm. Už na prvý pohľad možno na týchto črepoch poznať, že nádoby, z ktorých pochádzajú, boli vypálené pri nízkej teplote. Materiál črepov je riedky, málo konzistentný, do ich povrchu, ale najmä do ich steny, ktorá vznikla lomom, dá sa ľahko rýpať nožom.

Druhý druh pochádza z nádob s hrubšími stenami (15 až 20 mm). Farba na povrchu je tmavošedá, na lome modrošedá, miestami s tmavokávovými škvrnami. V materiáli je mnoho bieleho kremenného piesku (asi 20%), so zrnkami 4 až 6 mm. Hoci žiarom sa farba materiálu nezmenila, na črepoch vidno, že nádoby boli vypaľované pri vysokej teplote. Črepy sú tvrdé, nožom sa nedá do nich rýpať a pri údere zvonia ako klinkry (tehla vypaľovaná pri teplote 1000 až 1200° C).

Oba uvedené druhy črepov sme podrobili pyrotechnickej skúške. Pálili sme ich v elektrickej piecke postupne na 300°, 400°, 500°, 600°, 700° a 800° C a pri každej stovke sme zisťovali, ako sa zmenila farba a akým prípadným zmenám podľahol i materiál.* Výsledok je tento:

Prvý druh črepov do 300° C neukázal nijakú zmenu; do 400° C si podržal vcelku pôvodný charakter, iba hrdzavočervené jadro na lome sa rozšírilo; pri 500° C tmavošedá vrstva na lome začala meniť farbu na čokoládovohnedú a jadro viac sčervenalo; pri 600° a 700° C tento proces pokračoval; pri 800° C celý črep na lome i na povrchu ostal jasno tehlovočervený. Len asi 1 mm silná povrchová vrstva si podržala stopy čokoládového zafarbenia.

Druhá kategória črepov pri pálení do 600° C neukázala nijakú zmenu. Iba modrošedé sfarbenie na lome prešlo viac do modra. Pri 700° C a 800° C podržali si črepy i naďalej svoj pôvodný charakter i sfarbenie, len temne kávovožlté ostrovčeky patrné na lome sa zväčšili a stali zreteľnejšie.

Z výsledku skúšky môžeme urobiť tieto uzávery. Pri prvom druhu črepov nepresahoval žiar pri vypaľovaní keramiky v peci 350° C. Tmavé farbivo črepov bolo organického charakteru (prach drevného uhlia, sadze), pretože pri vyšších teplotách úplne zmizlo, lebo uhlík zhorel. Druhá kategória ukazuje na teplotu vypaľovania asi 700° až 800° C. Temné sfarbenie materiálu ostalo nezmenené, z čoho sa dá súdiť, že je anorganického pôvodu (nejaké zlúčeniny Mg). Farba stien pece i mreže sa vcelku zhoduje s farbou črepov druhej kategórie. Môžeme pri nich teda predpokladať podobný primesok minerálneho farbiva.

Pri tejto analýze skúškou získaných údajov neberieme, pravda, trvanie vypaľovania nádob v keltskej peci do úvahy, pretože nemáme pre to nijaké oporné body.

Pokiaľ ide o rozmery črepov vybratej nálože dá sa z nich súdiť, že v peci sa pálili prevažne veľké nádoby. Diameter dna sa pohybuje od 18 do 26 cm a jeho hrúbka od 25 do 28 mm. Profily niekoľkých najvýznačnejších okrajov vidno na obr. 16.

Keramika je napospol veľmi hrubo vypracovaná a na povrchu nevzhľadná. Z uvedeného vidno, že v tejto peci sa vyrábala len keramika úžitková a nie ozdobná.

S laténskou keramikou, ktorá sa našla na Devíne a na plošine bratislavského hradu, majú výrobky z Gottwaldovho námestia málo spoločných znakov. Ak nálezy z uvedených dvoch lokalít možno bezpečne počítať k stradonickému stupňu, potom keramika z pece je ešte mladšia a svojím charakterom blíži sa skôr rimsko-provinciálnym nálezom z územia Bratislavy.

Iné nástroje alebo zariadenia súvisiace s výrobou keramiky sa nenašli.

Objav neskoro laténskej pece je dôležitým prispevkom pre osvetlenie keltského osídlenia na dunajskom prechode pri Bratislave. No v súvislosti s týmto nálezom vynárajú sa i nové otázky, ktoré určujú celý program pre ďalšie bádanie.

Otvorené problémy možno zhrnúť do týchto bodov:

aký charakter mala tunajšia keltská osada po stránke stavebnej i hospodárskej,

či to bolo oppidum s obranným pevnostným systémom a či voľné sídlisko remeselníkov a kupcov,

typy obydlí v jednom i druhom prípade,

kde bolo stredisko osady, kde jej periféria a kde prislúchajúce k nej pohrebiská.

Tieto otázky možno riešiť iba systematickým a široko založeným výkopom na plošine bratislavského hradu, ktorá po stránke archeologickej nebola dosiaľ vôbec preskúmaná.

Literatúra.

[1] Buratinski Stanisław, *Tymczasowe sprawozdanie prac ratowniczo-badawczych na terenie Nowej Huty za lata 1950—52.* Z otchłani wieków, rok XXII/1953, zeszyt 3, p. 104, špec. 111.

[2] J. Skutil, *Moravské prehistorické výkopy a nálezy.* Časopis Zemského musea v Brně XXXIII, 1947, 88.

[3] Eisner Ján, *Slovensko v pravěku,* Bratislava 1933.

[4] Filip Jan, *Pravěké Československo,* Praha 1948, 253.

[5] Freising Hans, *Ein Keltischer Töpferofen in Südmähren endeckt.* Tagesbote, Morgenblatt, N° 579, Brünn 14. Dez. 1930.

[6] *Istoria kultury drevnej Rusi, Domongolskij period, I.* Materiaľnaja kuľtura, Moskva, Leningrad 1948, Glava II. B. A. Rybakov, Remeslo, 140.

[7] Jahn Martin, *Die Kelten in Schlesien, Schlesischer Altertumsverein in Breslau,* Quellenschriften zur ostdeutschen Vor — und Frühgeschichte, Bd 1, Leipzig 1931.

[8] Janšák Štefan, *Predhistorické sídlisko na plošine Bratislavského hradu.* Historica Slovaca VI, Eisnerov sborník, Bratislava 1948.

[9] Kuzsinszky Bálint, *A gázgyári római fazekastelep Aquincumban 397 ábrával.* Budapest régiségei, Régészeti és történeti évkönyv XI, Budapest 1932.

[10] Nagy Lajos, *A békásmegyeri késő La-Tène fazekaskemence.* Arch. Ért. 1942, p. 162 a nasl., 4 obr. v texte, fotogr. tab. XVI.—XXI.

[11] Neuburger Albert, *Die Technik des Altertums.* Leipzig 1919, 149 a nasl.

[12] Peschek Christ, *Ein Töpferofen der Völkerwanderungszeit aus Schlesien.* Altschlesien, Mitteilungen des Schlesischen Altertumsvereines, Bd. 8, 1939.

[13] Reyman Tadeusz, *Problem ceramiki siwej na kole toczonej na tle odkryć v górnym dorzeczu Wisły.* Wiadomości Archeologiczne 1936 (XIV), 147 a nasl. (najmä str. 163).

[14] Żaki Andrzej, *Igołomia, Uwagi o malopolskim ośrodku produkcji ceramiki siwej.* Archeologia, Rocznik panstwowego Muzeum archeologicznego w Warszawie i Polskiego Towarzystwa archeologicznego III 1949, Warszawa 1952, 342.

* Skúška sa robila v Ústave technológie anorganických látok pri Slovenskej vysokej škole technickej, s láskavým zvolením jej prednostu prof. inž. Gregora. Všetkých 12 vzorkov črepov vložilo sa naraz do piecky. Vyhriatie na 300° trvalo 20 min. a pri tejto teplote sa črepy vypaľovali 15 min. Vyhriatie na nasledovné stovky stupňov trvalo vždy okrúhle 15 min. a črepy sa vypaľovali pri každej stovke po 10 min. Vzorky určené na istý stupeň vypaľovania sa pri príslušnej teplote po vypálení z pece vybrali.

Гончарная мастерская со времен позднего латена в Братиславе

Штефан Яншак

Во внутренней части города Братиславы до сих пор было найдено много следов латенского заселения, которые хронологически относятся к двум векам на рубеже нашей эры. Это была керамика и металлические предметы или находки монет, которые свидетельствуют о том, что здесь было оживленное хозяйственное и торговое движение (см. рис. 1).

Значительным вкладом в дело освещения хозяйственных отношений, а также социальной структуры кельтского общества, является открытье колонии гончаров, лежащей за чертой бывшего доисторического поселения и средневекового города. Во время упорядочения площади им. Готвальда в сентябре 1952 г. были найдены остатки трех печей и множество отбросов, свидетельствующих о производстве керамики ремесельным способом (рис. 2).

Одна почти целиком сохранившаяся печь, была пространственно разделена таким образом: яма перед печью с очагом, 2 тунелевидных канала ведущих к 2 нижним камерам, решетка с пробитыми отверстиями, отделяющая нижние камеры от пространства для обжигания, самое пространство для обжигания керамики и куполообразное покрытие, закрывающее наложенную керамику (см. рис. 3—6).

Печь была углублена в земле так, что уровень решетки находился приблизительно 40—50 см под уровнем окружающей поверхности. Весь объект, который имеет в плане размеры 200 : 180 см, был сделан из пластической глины, которая затвердела при обжигании во время эксплуатации печи и превратилась в сплошную конструкцию из красной обмазки. Самой важной частью была решетка с пробитыми отверстиями, тоже из обожженной глины, сделана одновременно с постройкой целой печи, посередине подперта стеной 24 см толщины.

Эта печь была найдена уже в частично поврежденном состоянии. Повреждения причинил бульдозер, который работал при упорядочении площади. Однако стены, решетка, нижние камеры и часть приводящих каналов почти совсем сохрани-

лись. На решетке лежал слой черепков толщиной в 30 см, т. е. вся наложенная обожженная керамика, конечно разбитая.

Чтобы иметь надлежащее представление об этой печи, надо ее дополнить реконструкцией, опирающейся на аналогичные польские находки: предполагаем, что приводящие каналы были вдвое длиннее сохранившихся, перед печью помещаем печную яму значительно больше чем величина самой печи, а наложенную керамику закрываем куполообразным покрытием (см. рис. 3, 4).

После такой частичной реконструкции печи, она функционировала вероятно следующим образом: в печной яме перед входом в тунелевидные отверстия горел огонь. Горячие газы костра проходили приводящими каналами под решетку и через нее к наложенной керамике. Когда на очаге насобиралось большее количество раскаленного угля, то его всовывали через приводящие каналы под решетку, чтобы сделать процесс обжигания более интенсивным.

Черепки полученные из содержимого печи, принадлежат большим сосудам с толстыми стенами темносерого цвета, украшенным на поверхности грубо вырезанными неравномерно расположенными желобками. Темная окраска была получена путем какой то минеральной примеси (рис. 18). Среди латенских находок в Словакии до сих пор не был известен такой сорт керамики. Ее вид и качество указывают, что мы имеем дело исключительно с хозяйственной, а не декоративной керамикой. На основании керамики можно датировать печь концом первого века н. э. на переходе от культуры латенской к римскопровинциальной, возможно, что она является еще более поздней.

Мы установили в Словакии пережитки вышеупомянутой печи, которые имеют с ней много общих конструктивных элементов и указывают на аналогии в эксплуатации. Это были печи для обжигания извести (рис. 9, 10) или печи для обжигания орнаментированного фаянса и хозяйственной керамики (рис. 11—14), которые еще недавно были в эксплуатации.

Глыба земли с кельтской печью, которая в общих чертах весила 45 центнеров, была разрезана на 5 частей и перевезена в здание Словацкого музея в Братиславе. Печь будет реконструирована в первоначальной форме и размерах (рис. 15—17).

La potterie de la Tène supérieure à Bratislava

Štefan Janšák

A Bratislava, sur le territoire de la ville intérieure, on a trouvé jusqu' à présent plusieurs objets, témoignant de la présence des Celtes dans cette contrée. Par leur âge ces objets appartiennent à la fin de l'époque de la Tène, plus tardive en Europe centrale qu'en Gaule. Parmi ces trouvailles il y a d'une part la céramique et les objets en métal, d'autre part des monnaies celtiques, preuve indiscutable d'un mouvement économique et commercial assez considérable (fig. I).

La découverte d'une colonie de potiers celtes, située en dehors du lieu d'habitation préhistorique, et même de la ville médievale, nous permet de nous faire une idée sur les conditions économiques de cette époque et, dans une certaine mesure aussi sur la structure sociale de cette population.

Pendant les travaux de terrassement, exécutés au mois de septembre 1952 sur la place de Gottwald, on a mis au jour les restes de trois fours et, à côté d'eux, un amas de débris, se rapportant à ce métier (fig. 2).

Un de ces fours, bien conservé et presque complet, avait la disposition de ses différentes espaces comme suit: une fosse frontale destinée à la manipulation du feu; deux tuyaux tunneloformes conduisant la chaleur dans deux cavités inférieures; une grille en argile, séparant les cavités inférieures de l'espace pour la cuisson; l'espace en forme plate pour la disposition des vases avant leur cuisson; la couverture en forme de dôme, renfermant les vases d'en haute (fig. 3, 6).

Le fourneau était enfoncé dans la terre de sorte que le niveau de la grille se trouvait quelques 40—50 cm sous le niveau du terrain environnant. Le four tout entier, dont le plan mesure 2.00 m sur 1.80 m était façonné d'argile plastique qui, durcie par l'action du feu pendant la cuisson, est devenue un ensemble compact, rougi par la chaleur. La partie la plus importante est la grille trouée, modelée aussi d'argile en même temps que les autres parties du four, et soutenue au milieu par un petit mur, large de 24 cm.

Lors de sa découverte, le fourneau était déja en partie endommagé. Cette altération fut causé

par le bulldozer, employé au terrassement. Mais les parois du four, la grille, les cavités inférieures et une partie des tuyaux ont été bien conservés. Sur la grille reposait une couche de tessons de céramique, forte de 30 cm. Il parait que la charge du four tout entière y est restée, mais elle était complètement detruite.

Pour obtenir une idée exacte sur la forme du four il étail nécessaire de compléter les parties endommagées en s'appuyant sur les découvertes analogues polonaises. Nous supposons les tuyaux deux fois plus longues que la partie conservée, devant le front du four nous plaçons une fosse de manipulation, beaucoup plus grande que le corps du four lui-même, et nous fermons la partie supérieure par un couvercle en forme de dôme (fig. 3, 4).

Après cette réconstruction partielle le fonctionnement du four était à peu près suivant: dans la fosse de devant, à l'entrée des tuyaux brûlait le feu. Les gaz chauds du foyer entraient par les tuyaux sous la grille et par ses trous vers la charge de céramique. Quand il y avait beaucoup de braise dans le foyer, on l'introduisit sous la grille pour intensifier la cuisson.

Les tessons de céramique, trouvés dans le four démontrent qu'on y a fabriqué des vases de grandes dimensions aux parois larges, d'une couleur gris foncé, ornés à la surface de cannelures irrégulières, grossièrement incisées. La couleur foncée a été obtenue par l'addition d'une substance minérale (fig. 18).

Parmi les trouvailles de l'époque de la Tène en Slovaquie on ne connait pas encore de céramique de ce caractère. D'après son apparence et sa qualité il s'agit exclusivement du'ne céramique, destinée aux besoins de chaque jour, fabriquée dans ces potteries vers la fin du premier siècle de notre ère, et même un peu plus tard. Elle montre la transition très nette à la culture romaine.

Sur le territoire de la Slovaquie nous avons constaté plusieurs survivances de ce four celtique qui ont beacoup d'éléments constructifs communs avec celui, et dont la ressemblence se montre surtout par un fonctionnement pareil. Ce sont des fours à la cuisson de chaux (fig. 9, 10), et de fayence (fig. 11—14) conus dans toute la Slovaquie.

Le bloc de terre, enfermant le four et pesant vers 45 q, a été coupé sur place en cinq morceaux et transporté dans l'immeuble du Musée Slovaque de Bratislava, où il sera exposé dans sa forme primitive et sa grandeur naturelle (fig. 15).

Krajské múzeum v Bojniciach

Slovanský mohylník vo Veľkých Hostiach, okr. Bánovce n/Bebr.

JOZEF PORUBSKÝ

Slovanský mohylník vo V. Hostiach sa nachádza na návrší v lese Chrástek, 1 km južne od obce. Pozostáva z dvoch skupín násypov, ktoré sa od seba líšia veľkosťou a rítom pochovávania.

Do prvej skupiny patria 2 veľké mohyly, nachádzajúce sa blízko seba, a z nich sa preskúmala iba jedna. Vo vzdialenosti asi 200 m od týchto je ďalšia skupina 15 mohýl s kostrovými hrobmi, ktoré sa preskúmali všetky.

M o h y l a I bola elipsovitá. Dlhšia os 19 m, kratšia 15 m, výška 1,10. Dlhšia os mala smer východo-severovýchod — západo-juhozápad. Násypový materiál pochádzal bezprostredne z najbližšieho okolia mohyly, z priehlbne po celom jej obvode. V násype mohyly sa našiel 1 slovanský popolnicový hrob, umiestený excentricky v hĺbke 0,30 m. Pozostával z hrncovitej popolnice o v. 225 mm, Š ú. 180 mm, Š d. 118 mm, výduť mala pod nízkym prehnutým hrdlom so šikmo zrezaným okrajom, bola bez úch, vytočená na hrnčiarskom kruhu, dobre vypálená, hnedočervenkastej farby. Bohatý ornament pozostával z vodorovných línií na hrdle a v dolnej časti pri dne, medzi nimi mal 7 radov trojitých vlnoviek smerom k dnu stále dlhších, 6. a 7. rad sa vzájomne preplietajú. Obsahom popolnice boli drobné nedopálené ľudské kostičky (tab. I, 1).

M o h y l a II má priemer 4,80 m, výšku 0,60 m. Pod jej násypom v hĺbke 0,40 m pod úrovňou povrchu zeme našiel sa v obdĺžnikovej hrobovej jame kostrový hrob dospelého človeka, orientovaného lebkou na západo-juhozápad. Ležal horeznak, v normálnej polohe. Kosti mŕtveho boli v ťažkej hline, málo prepúšťajúcej vodu, takmer úplne strávené, podobne ako v ostatných hroboch v ďalších mohylách. Medzi ľavou rukou a panvou mal fragment železného nožíka.

M o h y l a III. Priemer má 6 m, výšku 0,60 m. Kostrový hrob bol na úrovni povrchu zeme, pod násypom. Dospelý mŕtvy jedinec bol orientovaný na západ. Kostra takmer celá strávená, zachovala sa časť panvy a časť stehnovej kosti. Na ľavej strane ľavej stehnovej kosti bol železný nožík o dĺžke 110 mm, š. 30 mm, skoro bez jadra, prehrdzavený a rozlámaný na viac kusov. Pri nožíku boli 3 kremence, 1 pazúrikový odštep a kúsok čepele nožíka zo sopečného skla. Na miestach zemou strávených chodidiel sa našli 2 železné ostrohy tvaru „U", o dĺžke ramien 130 mm, šírka medzi nimi 50—80 mm; jedno rameno je na konci porušené, druhé má rozšírený koniec s malým uškom na remeň. Bodlo tvorí kužeľovitý hrot o dĺžke 27 mm. Uprostred hrobu po pravej strane mŕtveho bola na dne hrobovej jamy hrncovitá nádoba o výške 125 mm, P. ú. 90 mm, P. d. 78 mm. Výduť má pod stredom, hrdlo nízke, prehnuté s okrajom šikmo zrezaným. Uchá nemá. Je vyhotovená na kruhu, hnedej farby, vo vypálenej hline vidieť drobné zrnká piesku. Ornament pozostáva z piatich radov nepravidelných vlnoviek na výduti a hrdle. Obsah nádoby sa nezistil (tab. I, 2).

M o h y l a IV je okrúhla, priemer základne 5 m, výška 0,50 m. Na úrovni povrchu zeme pod mohylovým násypom sa našla iba hrncovitá nádoba, v. 100, Š ú. 95, Š d. 65 mm. Najväčšiu výduť má nad stredom, hrdlo nízke, horný okraj von vyhnutý, steny mierne šikmé, bez úch. Je hrubostenná, vyhotovená na kruhu, na dne má malý krúžok — znak výrobcu, je vypálená, tmavohnedej farby. Na výduti má dva rady nepravidelných vlnoviek. Obsah sa nezistil (tab. I, 3).

M o h y l a V je mierne elipsovitá, jej dlhšia os meria 8,60 m, kratšia 7,40 m, výška 0,65 m. Smer dlhšej osi je V-Z. Násypový materiál pochádza z priehlbne okolo základnej mohyly.

Uprostred pod násypom na úrovni povrchu zeme sa črtala hrobová jama o rozmeroch 3,40 m × 1,90 m. Siahala do hĺbky 0,95 m; pri dne bola oniečo užšia (3,20 m × 1,70 m); steny mala mierne šikmé, na východnej kratšej stene jamy bol malý schod. Na celom dne hrobovej

jamy bola vrstva popola s uhlíkmi a dlhšie hrubšie kusy na uhlie prehoreného dreva.

Na dne hrobovej jamy ležal dospelý mŕtvy jedinec, orientovaný hlavou na západ. Z jeho kostí sa čiastočne zachovala lebka, ostatné boli spráchnivené — zemou strávené.

Približne v páse mŕtveho sa našiel železný kosák, umiestený priečne, rukoväťou pri pravej ruke, ostrím pri ľavej. Dĺžka čepele 410 mm, šírka 30 mm, dĺžka násadca 120 mm. Bol celý prehrdzavený, bez jadra. V časti panvy bola železná sekera so slabým jadrom; jej dĺžka 160 mm, vykrojený krk 50 mm, po stranách ucha mala ulomené ostne. V hornej časti ľavej stehnovej kosti bol železný nožík o d. 160 mm, čepeľ 120, š. 25, d. násadca 40 mm. Bol bez jadra. Na dne hrobovej jamy boli 3 hrncovité nádoby. Z nich hrniec 1 bol trocha vľavo od trupu mŕtveho, vysoký 230, P. ú. 205, P. d. 110 mm. Mierne zaoblenú výduť má nad stredom, horný okraj von vyhnutý, šikmo zrezaný. Ornament tvoria vodorovné žliabky na hrdle a výduti a niekoľkonásobné vlnovky. Hrniec 2 vysoký 180, P. ú. 133, P. d. 87 mm. Výduť nad stredom, okraj hrdla zvisle zrezaný. Dno rovné, vyhotovený na kruhu. Ornament — 3 vlnovky na výduti (tab. II, 1, 2).

M o h y l a VI je okrúhla, priemer základne má 9 m, výšku 0,35 m. Hrobová jama je obdĺžnikového tvaru o rozmeroch v hornej časti 3,30 m × 2,00 m, v dolnej časti je užšia (3,00 m × 1,30 m). Na rohoch bola trocha zaokrúhlená. Hĺbka hrobovej jamy 1,25 m od povrchu zeme. Celá hrobová jama mala na svojich stenách a najmä na dne doklady po väčšom ohni: na stenách bola vrstva popola s uhlíkmi, ktorá sa snadno oddeľovala od mŕtvej hliny, na dne jamy — najmä v jej štyroch rohoch — boli hrubé kusy uhlíkov zo spáleného dreva. Vrstva popola s uhlíkmi sa nachádzala aj na kostiach mŕtveho jedinca. Kovové milodary, ktorých bolo v jame veľa, boli väčšinou prepálené a niektoré majú vzhľad trosky. Ide tu o kostrový hrob, kombinovaný so žiarovým ritom, pričom drevená hranica bola uložená v hrobovej jame na mŕtvom, ktorý bol čiastočne spálený. V hrobovej jame sa našli 2 hroby: jeden na dne jamy v jej pozdĺžnom smere, druhý trocha vyššie nad týmto, priečne nad jeho chodidlami. Hrob prvý: dospelý mŕtvy jedinec bol orientovaný na severo-severozápad, ležal horeznak, v normálnej polohe, lebku mal vytočenú trocha doprava, panvové kosti, chrbticu, rebrá a zhnité články horných končatín, ostatné kosti spráchnivené. Priečne uprostred, približne na páse, mal železný kosák, rukoväťou pri pravej ruke, hrotom pri ľavej, ostrie smerovalo k lebke. Dĺžka kosáka 500 mm, š. pri rukoväti 30 mm, k hrotu sa úži. Ostrie má vykrojené, chrbát spevnený, násadec krátky, tŕňovitý. Pri ľavej ruke mal železný nožík o d. čepele 130 mm, š. 30 mm. Tesne vedľa nožíka bol železný predmet — kresadlo? o dĺžke 120 mm, š. 30—50 mm, vedľa neho 3 menšie kremence. Pri pravej stehnovej kosti mal železnú bojovnícku sekeru. Jej dĺžka od tyla k ostriu je 200 mm, šírka pri ostrí 600 mm, š. hlavy s ostňami 100 mm. Krk má vykrojený, po stranách ucha po 2 ostňoch. Po pravej strane pravej holennej kosti bolo vedierko. Zachovali sa z neho 3 železné obruče a polkruhovité držadlo. Vrchná obruč má priemer 230 mm, š. 40 mm, spodná obruč 160 mm, š. 30 mm, rozmery prostrednej obruče sa nezistili. Rozpätie držadla v jeho koncoch je 200 mm, v. oblúka 100 mm. Obruče ležali na sebe, rozlámané na viac kusov. Medzi vedierkom a pravým chodidlom sa našla časť železného hrotu kopije s krúžkovým kovaním a so zvyškom spráchniveného dreva rukoväte. Na chodidlách mal 2 železné ostrohy tvaru „U", o dĺžke ramien 140—150 mm, vnútorné rozpätie 70 mm, na koncoch sú rozšírené, zahrotené bodlo je 30 mm dlhé. Sprava pri pravej ruke na úrovni dna hrobovej jamy bola hrncovitá nádoba o v. 130 mm, P. ú. 105, P. d. 70 mm. Výduť má v hornej tretine, nízke hrdlo, horný okraj von vyhnutý, bez úch. Na výduti má 3 rady vlnoviek. Je na kruhu vytočená, dobre vypálená, pevných stien hnedošedej farby.

Druhý hrob v tej istej hrobovej jame, umiestený priečne nad chodidlami prvého mŕtveho jedinca v hĺbke 0,85 m, bol orientovaný lebkou na západo-juhozápad. Tento hrob mladšieho chlapca je neskorší, je 0,40 m nad prvým mŕtvym a nebolo na ňom badať stopy požiaru ako v predošlom hrobe. Pri ľavej ruke mal 2 kremence, pri pravej železný nožík. Nad chodidlami mal štíhly hrniec, obrátený dnom nahor, o v. 170 m, P. ú. 90, P. ú. 70 mm. Výduť mal pod nízkym hrdlom s trocha rozšíreným okrajom. Je vytočený na kruhu, dobre vypálený, červenkastej farby. Na výduti a na stenách má 4 rady vlnoviek. Obsah sa nezistil.

M o h y l a VII má priemer 4,5 m, výšku 0,80 m. Kostrový hrob bol umiestený na úrovni povrchu zeme pod násypom. Kosti mŕtveho boli zemou úplne strávené. Z milodarov sa našla

Obr. 1. Veľké Hoste, slovanský mohylník. Mohyla IX — náhrdelník zo skl. korálov s lunicovým závesom (bronz). Foto J. Krátky.

v hrobe železná bojovnícka sekera asi uprostred pod násypom. Je 160 mm dlhá, š. 50 mm, má vykrojený krk, po stranách ucha o priemere 25—30 mm je po dvoch hrotitých ostňoch. Blízko sekery bola hrncovitá nádoba, tiež na úrovni povrchu zeme. Má nízke hrdlo, okraj ústia von vyhnutý, šikmo zrezaný, výduť pod hrdlom. Ornament: od ústia hrdla až k dnu má vodorovné čiary-žliabky a nepravidelné vlnovky. Je vyhotovená na kruhu, na dne má malú jamku — je do červena vypálená. Výška 165 mm, P. ú. 95 mm, P. d. 80 mm.

M o h y l a VIII. Priemer jej okrúhlej základne je 6 m, výška 0,55 m. Na úrovni povrchu zeme, pod násypom bol kostrový hrob. Pozostával iba z kostí dolných končatín — neceľých a z časti panvovej kosti. Orientovanie mŕtveho na SZ—JV. Vedľa stehnovej kosti mal hrncovitú nádobu č. 1 a v severozápadnej strane hrobu nádobu č. 2, niekoľko uhlíkov a fragment železného noža. Nádoba č. 1 (tab. I, 4) má nízke hrdlo, horný okraj vyhnutý, šikmo zrezaný, výduť pod hrdlom, dno chýbuje. Je hrubostenná, premiešaná drobnými zrnami piesku, vyhotovená na kruhu, vypálená, červenkastej farby. Na výduti má dvojité drobnejšie vlnovky. Nádoba č. 2 má prehnuté nízke hrdlo, miernu výduť pod hrdlom, je vyhotovená na kruhu, dobre vypálená, bez ornamentov. Jej výška je 130 mm, P. ú. 100, P. d. 60 mm.

M o h y l a IX má priemer základne 7,40 m, výšku násypu 0,30 m.

Na úrovni povrchu zeme, uprostred pod mohylovým násypom, črtala sa obdĺžniková hrobová jama o rozmeroch 2,65 m × 1,10 m, hĺbka 0,80. Steny mala mierne šikmé. Na jej dne, najmä v oblasti pozdĺž mŕtveho jedinca, bola tenká vrstva popola s drobnými uhlíkmi — doklad žiaru. Dospelý mŕtvy jedinec bol orientovaný na JZ, jeho kosti boli zemou úplne strávené. V hrobe sa našiel železný kosák o dĺžke 340 mm, š. 30 mm, dĺžka násadca 70 mm; v hrdzi násadca bola zachovaná časť drevenej rukoväte. Sklené korálky s lunicovým závesom sa našli v oblasti hornej časti prs, v počte 19 kusov. Niektoré sú jednoduché valčekové, s dierkou, sú aj dvojčlenité a trojčlenité. V priemere sú 3—7 mm, dlhé od 3 do 14 mm. Sú rôzneho sfarbenia: tmavomodré, tmavozelené, žlté a zlatožlté. Lunicový záves má elipsovitý tvar o dĺžke osí 34 × 28 mm, uško 6 × 6 mm, hrúbka 0,5—1 mm. V dolnej časti má srdcovité vybranie. Lícna strana má plastickú výzdobu, vyhotovenú vyrazením do bronzu. Tvoria ju dva rady trojuholníkov na vnútornom i vonkajšom obvode sformované tak, že ich hroty zapadajú medzi seba. Rub je plochý, jadro má slabé (obr. 1). Keramika sa našla v oblasti dolných končatín: hrniec č. 1 (tab. II, 1) je 120 cm vysoký, priemer horného okraja 85 mm, priemer dna 70 mm. Výduť má v hornej tretine, steny mierne šikmé, prehnuté nízke hrdlo sa rozširuje k hornému okraju so zaokrúhlenou hranou, dno rovné. Je súmerný, vyhotovený na kruhu, povrch zdrsnený od obsahu drobných zŕn piesku, tmavošedej farby. Ornament tvorí vlnovka pod hrdlom a 1 — čiastočne 2 vodorovné žliabky pod ňou. Hrniec č. 2 (tab. III, 2), v. 160 na jednej, 170 mm na druhej strane — je nesúmerný, P. ú. 140—145 mm, P. d. 105—110 mm. Hrdlo nízke, trocha prehnuté, so zaokrúhlenou hranou horného okraja. Je masívny, ťažký, steny hrubé, drsné, farby hnedočervenkastej, bez ornamentu.

Mohyla X. Priemer okrúhlej základne je 6 m, výška násypu 0,45 m. Hrobová jama sa nezistila. Hrob sa našiel vo východnej časti — excentricky umiestený na úrovni povrchu zeme pod násypom. Pozostával z niekoľkých porušených ľudských kostí končatín, položených na hromade — na sebe. Iných nálezov nebolo.

Mohyla XI. Veľkosťou je podobná mohyle X, priemer jej základne je 6 m, výška násypu 0,50 m. Hrobová jama sa zistila pod stredom násypu, jej rozmery sú 2,50 m × 1,45 m, hĺbka pri hlave 0,80 m, pri nohách 0,60 m (pre svahovitý terén). Na jej dne pri južnej pozdĺžnej stene boli hrubé uhlíky zo zhoreného dreva. Mŕtvy jedinec žena bola orientovaná lebkou na západ, ležala horeznak v normálnej polohe. Kosti boli väčšinou strávené zemou, zistila sa lebka, horné a dolné končatiny. Z milodarov našiel sa v hrobe menší hrniec za lebkou o v. 120 mm, P. ú. 97 mm, P. d. 63 mm. Má súdkovitý tvar s výduťou uprostred, hrdlo nahor trocha rozšírené so šikmo zrezaným okrajom. Dno rovné. Ornament tvoria vpichy vytvorené ihlancovitým štvorbokým predmetom a usporiadané zvonku na hrdle do tvaru ostrého „S", znútra na ústí hrdla majú tvar krátkych rovných čiar. Nádoba je súmerná, vyhotovená na kruhu, vypálená do šedočervena (tab. IV, 1). Povrch hladký. Železný nožík bol umiestený medzi ľavou hornou končatinou a panvou. Jeho čepeľ s hrubším chrbátom a ostrím je 85 mm dlhá, š. pri násadci 15 mm. Železné vedierko pri dolných končatinách pozostávalo z držadla o dĺžke 140 mm medzi koncami, poloblúk 50 mm. Tri obruče o priemere kruhu 130 mm, pomerne úzke, cca 10 mm, hrubé 2—3 mm, hrdzou úplne zničené ležali polámané na sebe. Sklené korálky (obr. 2), 28 kusov, našli sa v hornej časti trupu mŕtveho jedinca. Sú rôzneho tvaru, veľkosti a sfarbenia: zelené a žltozelené — valčekové — viac členité, zelené so žltým závitom, súdkovité, valčekový zelený korál so žltými vlnovkami, súdkovitý modrý korál s bielou vlnovkou, sklený korál tvaru kocky s useknutými rohmi o hrane 5 mm. Medzi nimi boli aj korálky farby citrónovožltej, zlatožltej a 1 korál z bronzového krúžku. V hline premiešanej so spráchnivenými zvyškami lebky sa našla strieborná záušnica z tenkého drôtu, uprostred a na konci spevnená drôteným uzlom, na spodu má ozdobný záves. Jej výška je 24 mm, š. 11 mm. Horný koniec má ulomený (obr. 2).

Mohyla XII o priemere základne 5 m, v. 0,45 m. Na úrovni povrchu zeme pod násypom sa našiel iba hlinený hrniec o rozmeroch v. 130 mm, P. ú. 100 mm, P. d. 80 mm. Je súdkovitého tvaru s výduťou uprostred, mierne prehnuté hrdlo sa rozširuje k hornému okraju. Na rovnom dne pozorovať časť kruhu. Ornament tvorí vlnovka na hrdle, 2—3 vlnovky pod hrdlom a viac slabo poznateľných vodorovných čiar na výduti; povrch je drsný, farba špinavohnedá (tab. IV, 2).

Mohyla XIII. Priemer kruhovej základne násypu 7,40 m, výška 0,75 m. V násype sa našlo železné držadlo z vedra, excentricky umiestené vo východnej časti — 2 m od východného okraja, vo výške násypu 0,45 m. Na úrovni povrchu zeme, pod násypom zistila sa vrstvička popola s obsahom uhlíkov.

Mohyla XIV o priemere základne násypu 7,40 m, v. 0,50 m. Približne uprostred pod mohylovým násypom, na úrovni povrchu zeme, našlo sa železné vedierko s držadlom, s dvoma obručami a hrncovitá nádoba. Vedierko má oblúkovité držadlo, vzdialenosť medzi jeho koncami je 180 mm, má slabé, rozlámané jadro. Dve tenké obruče o priemere 200 mm, š. 10 mm boli hrdzou úplne zničené. Hlinený hrniec ležal svojou bočnou stenou na úrovni povrchu zeme pod násypom. Je 125 mm vysoký, P. ú. 90 mm, P. d. 60 mm. Výduť má v hornej časti pod hrdlom, bočné steny súdkovitého tvaru, hrdlo málo prehnuté, trocha nahor vytiahnuté a pri hornom okraji mierne von vyhnuté. Dno rovné. Na hrdle a hornej časti výdute má 5 nepravidelných vlnoviek a pod nimi 7 radov vodorovných žliabkov. Vyhotovený je na hrnčiarskom kruhu, z hliny premiešanej drobnými zrnami piesku, vypálený do hnedočervena (tab. V, 1). Kostra zemou úplne strávená.

Mohyla XV. Je okrúhla, priemer jej základne je 5,50 m, výška násypu 0,45 m. Mŕtvy jedinec podobne ako v predchádzajúcej mohyle sa nezachoval — bol strávený zemou. Na úrovni povrchu zeme, pod násypom, našla sa iba hrncovitá nádoba o v. 130 mm, priemer horného okraja 87 mm, priemer dna 65 mm. Je súdkovitého tvaru s výduťou v hornej tretine, má nízke, málo prehnuté hrdlo, pri hornom okraji von vyhnuté, so zaokrúhlenou hranou. Na rovnom dne má hrnčiarsky znak tvaru trojitej vidlice. Na výduti pod hrdlom je zdobená vodorovným žliabkom. Je súmerná, drsného povrchu od zŕn piesku, vypálená do hnedočervena (tab. V, 2).

Mohyla XVI. Priemer jej okrúhlej základne je 5,80 m, výška uprostred 0,50 m. Hrobová jama uprostred pod násypom má rozmery 3 m × 1,30 m, hĺbka 1,25 m. V nej bol pochovaný dospelý mŕtvy jedinec, jeho kosti boli strávené zemou,

Obr. 2. Veľké Hoste, slovanský mohylník. Mohyla XI — náhrdelník zo sklených korálov a strieborná náušnica. Foto J. Krátky.

zachovala sa len pravá holenná kosť. Podľa tmavého obrysu po mŕtvom jedincovi a podľa rozmiestenia milodarov dá sa súdiť na orientáciu lebky na západ (podľa ostrôh a kosáka). Vedľa ostrôh bola hrncovitá nádoba o výške 120 mm, priemer horného okraja 104 mm, priemer dna 58 mm. Je súdkovitého tvaru s výduťou nad stredom, má nízke, mierne prehnuté hrdlo s okrajom nahor vztýčeným, resp. zvislo zrezaným. Dno má rovné, trocha dovnútra prehnuté. Na hrdle slabo pozorovať vlnovkový ornament s vodorovnými žliabkami pod ním. V pravom rohu východnej časti hrobovej jamy sa našiel väčší črep z horného okraja hrncovitej nádoby. Má mierne prehnuté hrdlo s horným okrajom nahor vztýčeným — zvislo zrezaným, asi 7 mm vysokým, výduť pod hrdlom. Ornament pozostáva z viacerých niekoľkonásobných vlnoviek. Železných milodarov našlo sa v hrobovej jame viac. Kosák (tab. VI,a) bol umiestený na trupe mŕtveho jedinca, hrotom smeroval k ľavej, rukoväťou k pravej ruke, ostrím k lebke. Dĺžka ostria 190 mm, výška v oblúku 80 mm, šírka 23 mm, dĺžka násadca 100 mm. Železný nožík sa našiel v oblasti ľavej ruky a panvy. Dĺžka čepele 130 mm, šírka uprostred 16 mm. Železné kresadlo, umiestené vedľa noža, má tvar valčekovej zahrotenej tyčinky o dĺžke 57 mm, hrúbke asi 5 mm. Pri kresadle a noži bolo 14 kusov neopracovaných beztvarých kremencov. Bojovnícka sekera (tab. VI, b) tvaru valašky bola umiestená pri pravej holennej kosti. Jej krk má dĺžku 80 mm, šírku 20 mm, pri uchu je trocha rozšírený, zaguľatený tyl má dĺžku 30 mm, ostrie 130 mm. Dve železné ostrohy na konci dolných končatín majú tvar „U", dĺžka ich ramien 140 mm, ich rozpätie na koncoch 80 mm, bodlo krátke. Vedierko pri dolných končatinách má oblúkovité držadlo a 2 obruče. Držadlo je 200 mm dlhé, na koncoch má po 1 platničke, dlhej 85 mm, šírke 18 mm, priemer obruči 160 mm, úzke sú 5 mm.

Pochovávanie mŕtvych na slovanskom mohylníku vo Veľkých Hostiach sa robilo dvojako: jednak spaľovaním a uložením nespálených zvyškov spolu s milodarmi v popolnici do násypu, jednak pochovávaním vo forme kostrovej, pričom mŕtvi jedinci sa umiestovali buď na úrovni povrchu zeme pod násypom, a to vo väčšine prípadov, alebo sa vkladali do hrobových jám spolu s milodarmi. Prvky staršieho spôsobu pochovávania sú zachované i pri kostrových hroboch, čoho dôkazom je popolová vrstva s množstvom uhlíkov na dne hrobových jám.

Hrobová keramika vykazuje len jeden druh nádob a prevažná väčšina svojou podobnosťou v technickom vyhotovení poukazuje na pôvod z jednej dielne. Všetky nádoby majú hrncovitý tvar, výduť v hornej časti pod hrdlom, steny od výdute ku dnu sa mierne úžia. Nízke, trocha prehnuté hrdlá majú horné okraje mierne von vyhnuté, niektoré šikmo zrezané, ba i zvislé. Vypracované sú z hrnčiarskej hliny, vyhotovené na kruhu. Niekoľko nádob má na svojom dne stopy po hrnčiarskom kruhu. Sú dobre vypálené, hnedej a hnedočervenkastej farby. Ich výška sa pohybuje od 120 do 170 mm, priemery ústia hrdla od 85 do 145 mm, priemery dna od 60 do 110 mm.

Bežným ornamentom hrobovej keramiky sú vlnovky, najčastejšie na výduti. Sú veľmi nepravidelné, niekedy na jednej nádobe je ich viac

druhov: nízke i vyššie, úzke so širšími, ostrohrotité, zaoblené, jednoduché a viacnásobné. Ich počet je rôzny. Jedna nádoba je zdobená po celej svojej výške od ústia hrdla až ku dnu vodorovnými žliabkami a nepravidelnými vlnovkami. Našli sa aj nádoby bez ornamentu.

Ani v umiesťovaní keramiky niet nejakej pravidelnosti. Niektoré boli vložené k chodidlám mŕtveho, iné k hlave a našli sa i uprostred. Obyčajne v jednom hrobe bola len jedna nádoba, zriedkavejšie dve a ojedinele tri.

Častými milodarmi v hroboch dospelých mužov boli železné predmety bojovníckeho rázu — zbrane: sekery, kosáky, nožiky, kopija, ostrohy, vedierka a kresadlá. Umiesťované boli vedľa mŕtveho a na ňom. Drobnejšie predmety sa zle zachovali, žiarom a hrdzou boli značne poškodené a pre slabé jadro boli v niektorých prípadoch pomrvené na drobné kúsky. Prevažná väčšina milodarov bojovníckeho charakteru patrí mužom, kým okrasné šperky, najmä sklené korálky so závesom, strieborná záušnica a iné, tvoria inventár milodarov v dvoch ženských hroboch.

Na základe analógií hrobových nálezov, najmä keramických a kovových, ako aj podľa obidvoch spôsobov pochovávania mŕtvych jedincov — žiarového a kostrového, ba i kombinovaného — možno slovanský mohylník vo Veľkých Hostiach časove položiť do VIII. a IX. stor.

Исследование славянского курганного могильника во Вельких Гостях

Иосиф Порубский

Славянский курганный могильник, находящийся на возвышенности в лесу в 1 км к югу от села Вельке Госте, состоит из 16 курганов. В кургане I, эллипсовидной формы с осями 19 : 15 м высотой в 1,10 м, была найдена в насыпи на высоте 80 см могила с трупосожжением. Это был горшкообразный сосуд конца 8 в., который содержал остатки не совсем сожженных небольших человеческих костей. Этот славянский курган находился на лужицком поле погребальных урн.

Другая группа из 15 курганов с трупоположением находилась на расстоянии около 200 м от первого кургана. Эти курганы с трупоположением были круглой формы с диаметром основания 4,5 : 8,6 м, высота насыпи была 30—80 см. Погребения со скелетами были по большей части на уровне почвы под насыпью или в могильных ямах прямоугольной формы с немного косыми стенами, эти ямы были углублены ниже уровня почвы. На их дне был слой пепла с маленькими угольками, это были свидетельства погребения с трупосожжением. Скелеты были ориентированы обычно на запад, кости большей частью были поглощены почвой. В кургане VI были два погребения со скелетами, взрослый индивидуум находился на дне могильной ямы, второй—младший лежал немного выше, поперек нижних конечностей первого скелета.

В могилах мужчин встречались такие приношения: железные боевые секиры, копье, серпы, ножи, шпоры, небольшие ведра и керамика, в 2 женских могилах были стеклянные цилиндрические расчлененные бусы, в одном случае привеска в виде лунницы, серебряная серьга, а также керамика.

Керамика была представлена только одним типом сосудов: горшки по большей части бочкообразной формы с выпуклостью под горлом. Горло бывает низкое, немного прогнутое, венчик отогнутый и косо или отвесно срезанный. Керамика имеет следующую орнаментацию: горизонтальные бороздки или волнистые линии, одиночные и в пучках. Вся керамика была изготовлена на гончарном круге. Металлические предметы очень плохо сохранились в могилах, они почти совсем были уничтожены ржавчиной, без ядра.

Курган можно датировать 8—9 вв.

Перевод Л. Красковской

Forschung am slawischen Hügelgräberfeld in V. Hoste, Bez. Bánovce n. Bebr.

Jozef Forubský

Das slawische Hügelgräberfeld, das sich auf einer Waldanhöhe, 1 km südlich von der Gemeinde V. Hoste befindet, besteht aus 16 Hügelgräbern. Von diesen wurde im ellipsenförmigen Grabhügel I mit einer Axe von 19 m × 15 m, Höhe 1,10 m, ein in einer Aufschüttung 0,80 m hoch liegendes Brandgrab gefunden. Es bestand aus einem topfförmigen Gefäss aus dem Ausgang des 8. Jahrhunderts und enthielt Reste von nicht ganz verbrannten kleinen Menschenknochen. Dieser slawische Grabhügel befand sich auf einem lausitzer Urnenfeld.

Eine weitere Gruppe von 15 Hügelgräbern mit Skelettgräbern lag vom ersten Grabhügel etwa 200 m entfernt. Diese Hügelgräber mit Skelettgräbern sind rund, mit einem Durchschnitt der Basis 4,5—8,60 m, Höhe der Aufschüttung 0,30—0,80 m. Die Skelettgräber wurden überwiegend in der gleichen Höhe mit der Erdoberfläche, unter der Aufschüttung, oder in Skelettgruben rechteckiger Form, mit mässig schrägen Seiten, die unter die Erdoberfläche eingelassen wurden, untergebracht. Auf ihrem Boden war eine Aschenschicht mit kleinen Kohlenstücken — dies sind Belege von Brandbestattung. Die toten Individuen waren beiläufig nach Westen orientiert, ihre Knochen grösstenteils von der Erde verzehrt. Im Grabhügel VI waren zwei Skelettgräber: ein erwachsenes Individuum war am Boden der Grabgrube, das zweite — jüngere, etwas höher, quer über die unteren Extremitäten des Ersten untergebracht.

In den Männergräbern sind diese Beigaben vertreten: eiserne Streitäxte, eine Lanze, Sicheln, Messer, Sporen, kleine Eimer und Keramik, in zwei Frauengräbern gläserne zylindrische gegliederte Korallen, in einem Falle ein mondförmiges Anhängsel, eine silberner Schläfenring und auch Keramik.

Die Keramik weist nur eine Gefässgattung aus: Töpfe, meistens tonnenförmig, mit einer Wölbung unter dem Hals. Die Hälse sind nieder, mässig gebogen, die Ränder ausladend und schräg oder senkrecht abgeschnitten. Ornamentierung: wagrechte Furchen und einfache und mehrfache Wellenlinien. Die gesamte Keramik ist auf der Töpferscheibe verfertigt. Die Metallgegenstände in den Gräbern waren sehr schlecht erhalten, vom Rost fast ganz vernichtet, ohne Kern.

Zeitlich ist der Grabhügel ins 8.—9. Jahrhundert einzuschätzen.

Uebersetzt von L. Kramerová

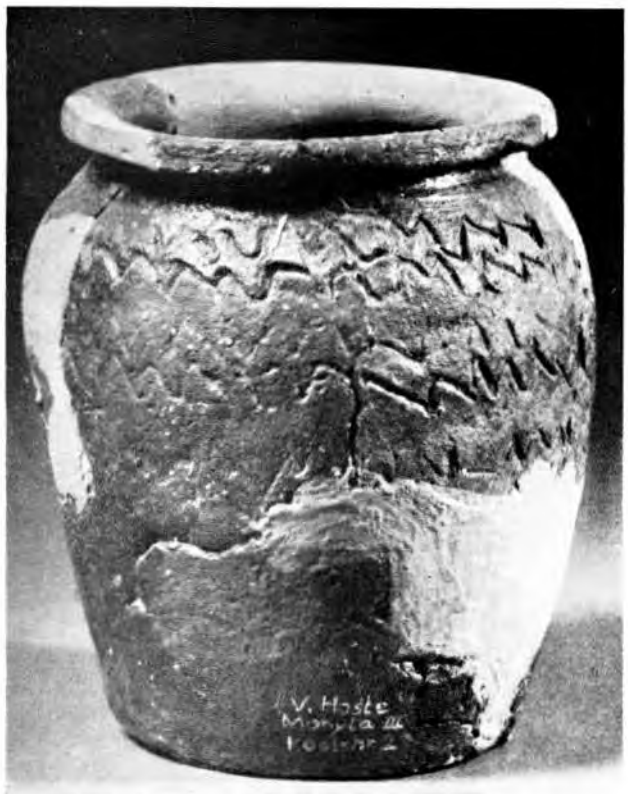

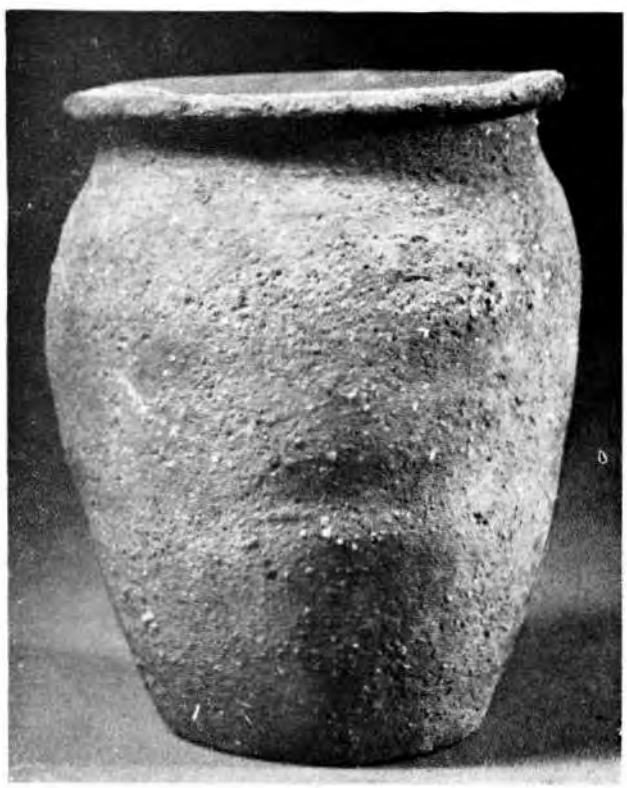

Tabuľka I. Veľké Hoste: Nádoby z mohýl I, III, IV, VIII. Foto J. Krátky.

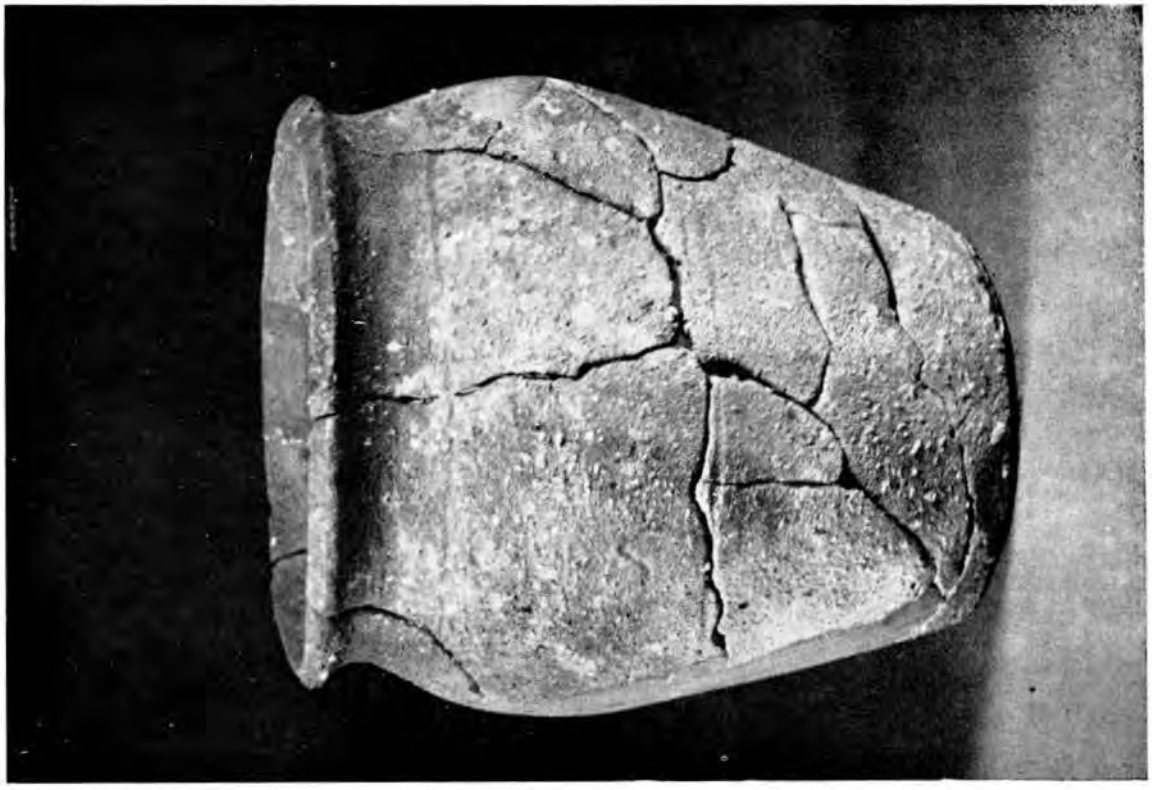

Tabuľka II. Veľké Hoste, mohyla V. Nádoby 1. 2. Foto J. Krátky.

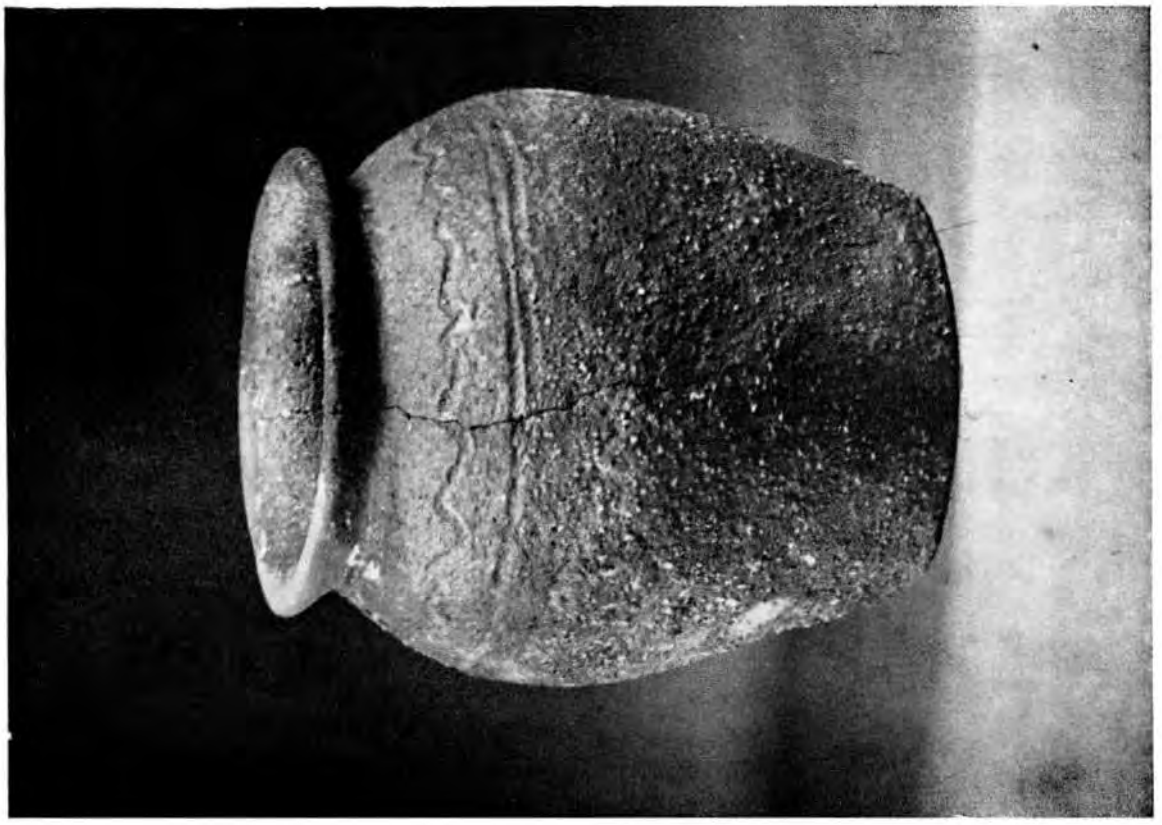

Tabuľka III. Veľké Hoste: Mohyla IX, nádoba 1, 2. Foto J. Krátky.

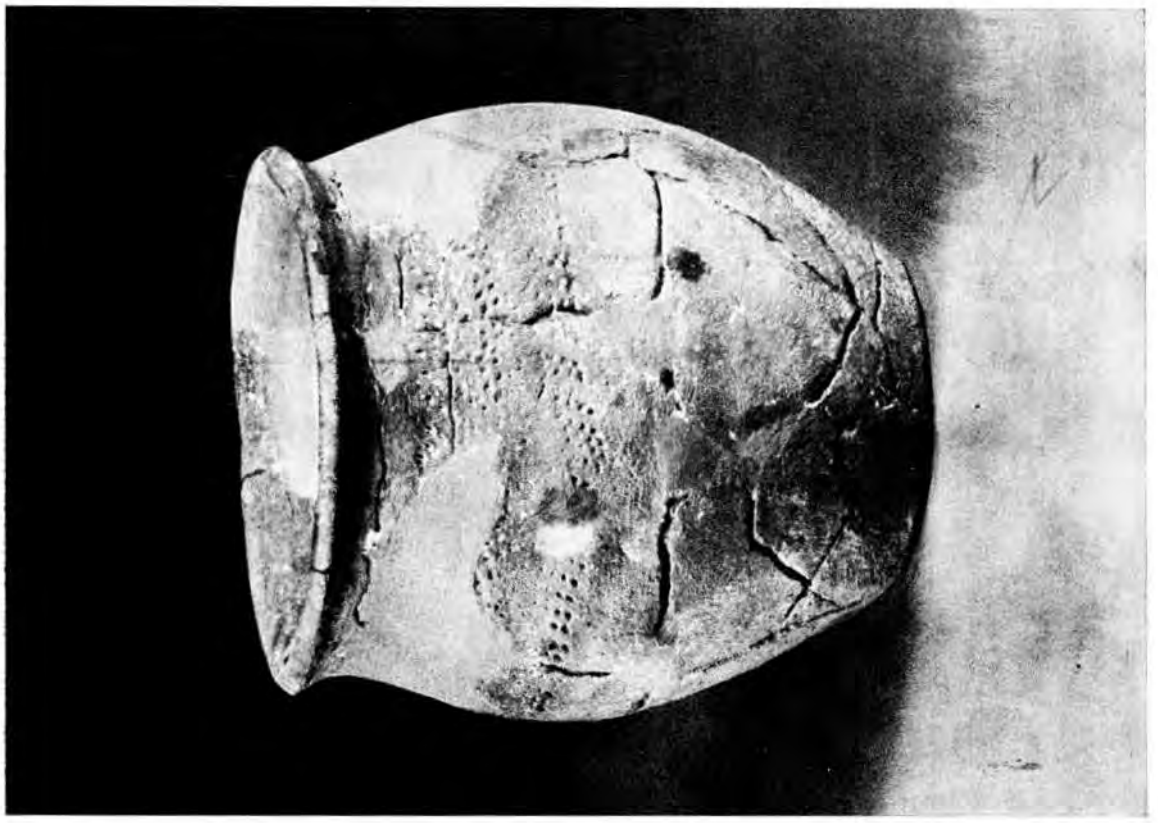

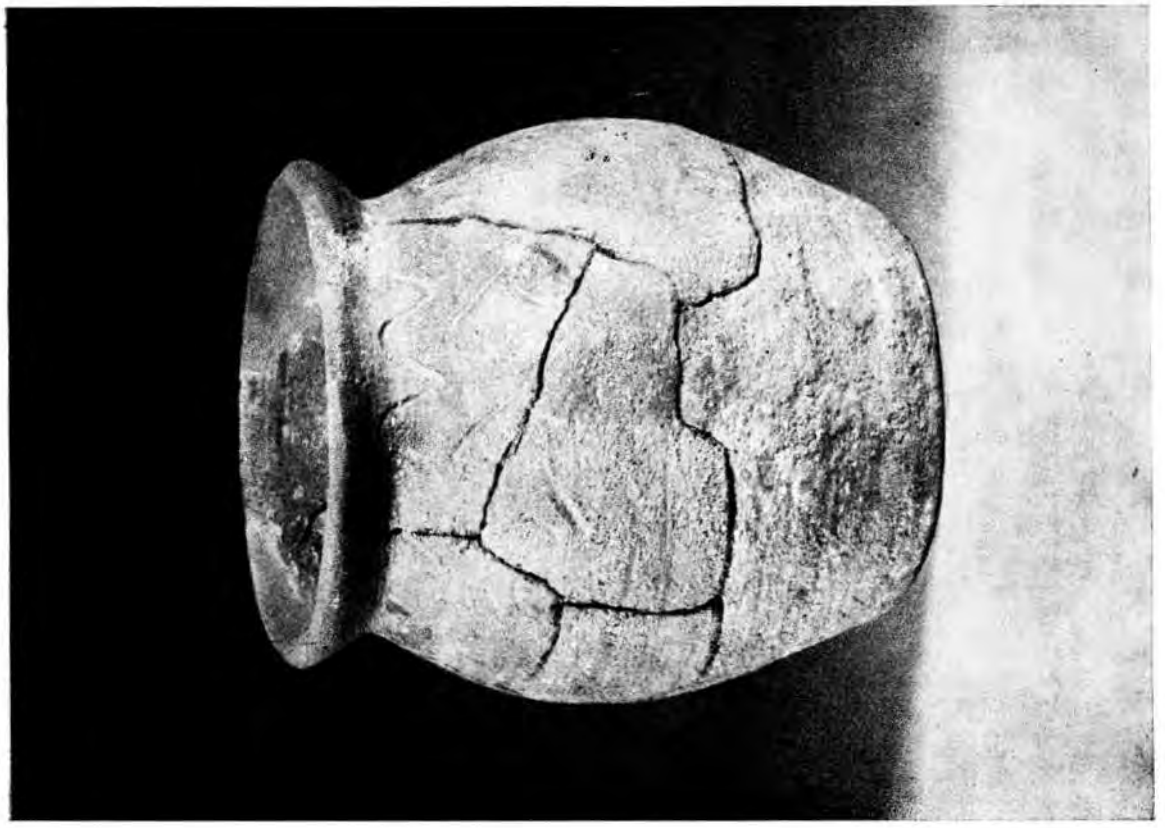

Tabuľka IV. Veľké Hoste, mohyla XI a XII. Foto J. Krátky.

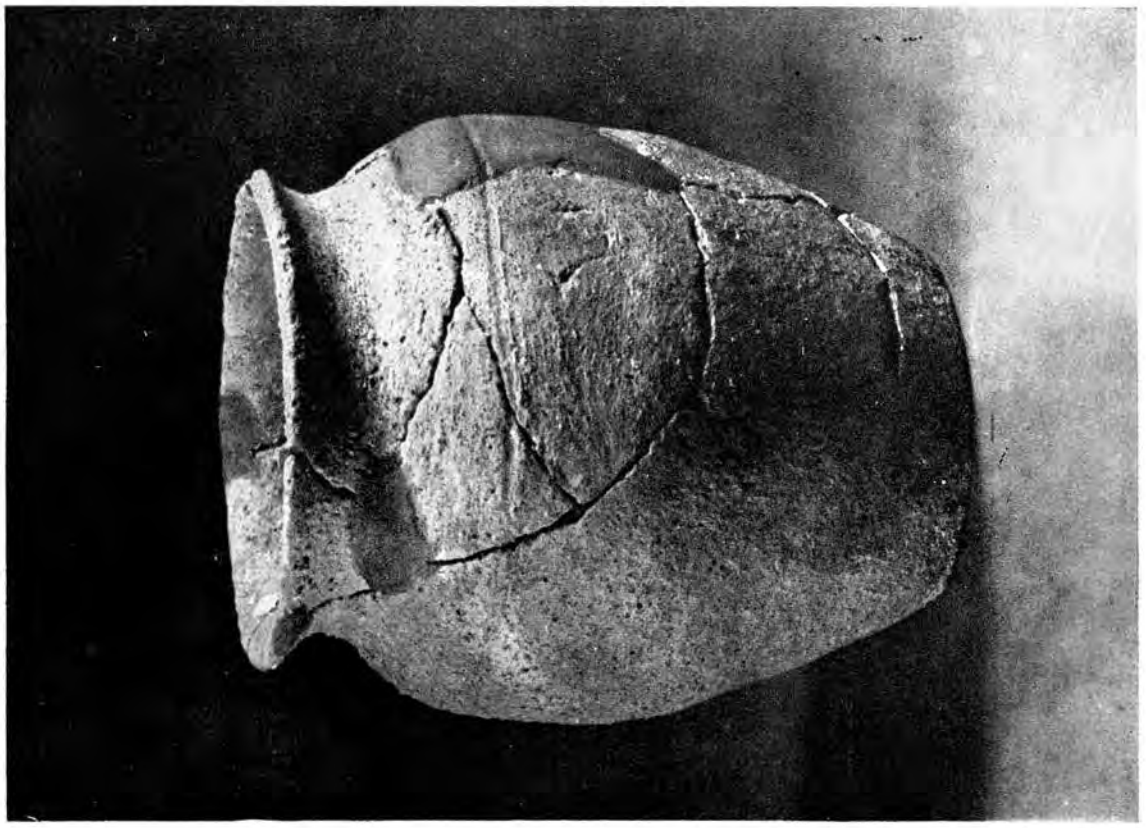

Tabuľka V. Veľké Hoste, mohyla XIV a XV. Foto J. Krátky.

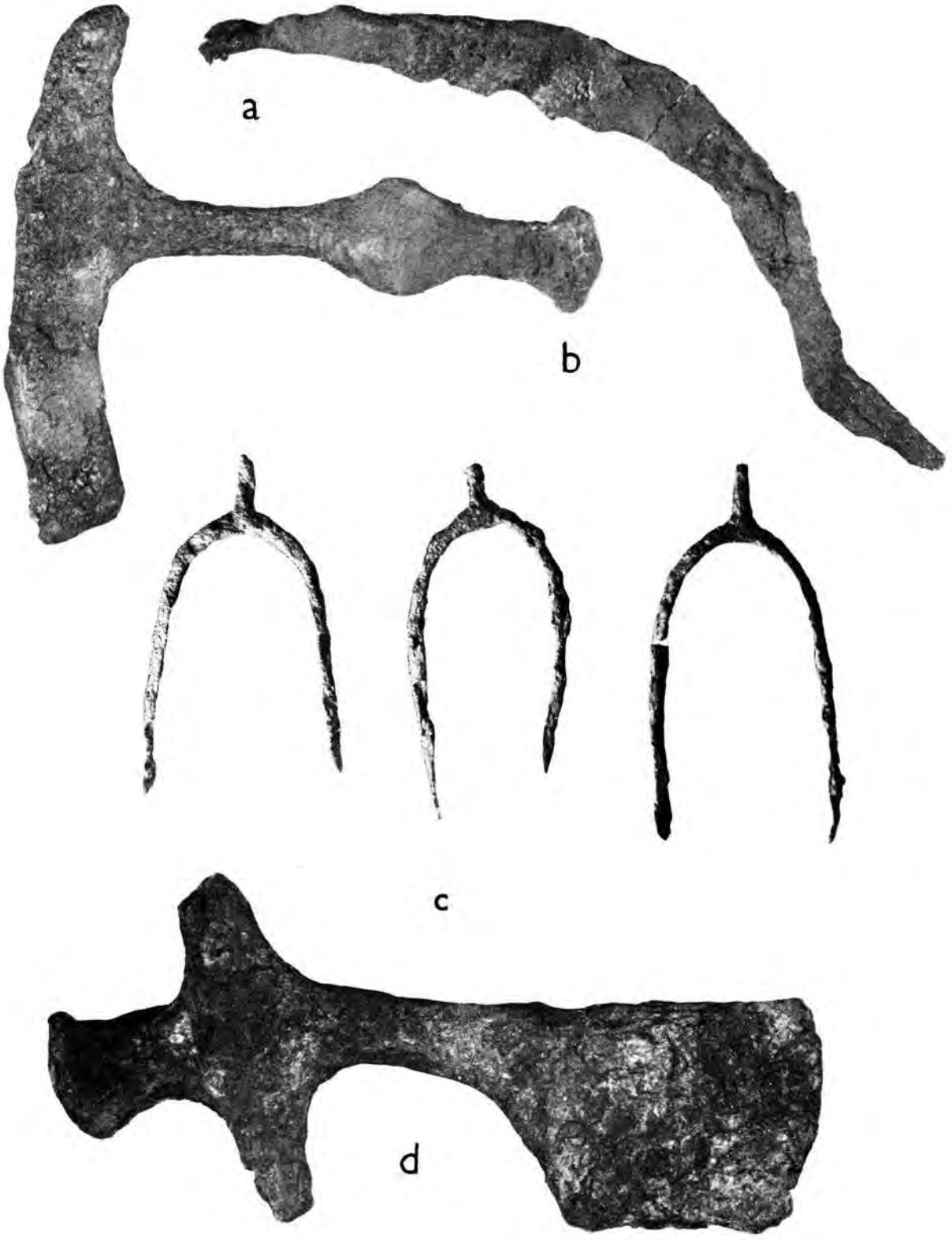

Tabuľka VI. Veľké Hoste, mohyla XVI. a — železný kosák, b — železná sekera, c — železné ostruhy; mohyla VI. d — železná sekera. Foto J. Krátky.

Slovenské múzeum v Bratislave

Slovanské pohrebište v Bratislave—Karlovej Vsi

ĽUDMILA KRASKOVSKÁ

V decembri roku 1953 dr. Kaplán zo správy Botanickej záhrady v Karlovej Vsi oznámil Slovenskému múzeu, že pri kopaní jám pre stromy robotníci našli črepy a ľudské kosti. Laborantka A. Kováčová pri obhliadke náleziska zistila, že tam bol slovanský kostrový hrob. Podľa nájdenej nádobky hrob patril do IX. stor. Podľa údajov dr. Kaplána v tejto časti záhrady boli už nájdené ľudské kosti. Blízko hrobu s nádobkou vykopali detskú kostru a na ploche smerom k potoku boli nájdené ďalšie 3 kostry.

Na základe tohto nálezu Archeologický ústav SAV poveril Slovenské múzeum v Bratislave urobiť výskum v Botanickej záhrade. Záchranný výskum trval od 24. augusta do 28. októbra 1954. Vo východnej časti záhrady bola preskúmaná plocha približne 900 m². Pohrebište leží na plošine nad potokom Vydrica, ktorý tečie nižšie v malej úžľabine. Bolo prekopané vcelku 14 sond. Z nich 11 sond bolo dlhých 20—25 m, orientovaných v smere S—J, sondy široké 1 m sa kopali vo vzdialenosti 1 m. Za cestičkou, kde sa našiel prvý hrob, vykopali sme 3 kratšie sondy. V sondách pod vrstvou humusu, hrubou asi 20 cm, bol žltý piesok a hlbšie riečny štrk.

Vcelku sme odkryli 15 kostrových hrobov:

Hrob č. 1 bol nájdený roku 1953, keď záhradníci vykopali dolné končatiny s nádobkou pri nohách; roku 1954 sme prekopali ostatnú časť hrobu. Rozmery hrobu: dĺžka 190 cm, šírka 68 cm, hĺbka 50 cm. Smer hrobu a kostry (hlava) Z 280—V 100.

Kostra dospelej osoby ležala v natiahnutej polohe, ruky boli položené pozdĺž tela, hlava obrátená obličajom na sever. Kostra až na odkopané dolné končatiny bola dobre zachovaná. Milodary sa roku 1954 nenašli.

Hrniec baňatej formy s vyhnutým, kolmo zrezaným okrajom, sivohnedej farby. Nádoba je zdobená temer na celom povrchu, v hornej časti sú 3 pásiky nepravidelnej vlnovky robenej hrebeňom, nižšie sú 3 pásiky vodorovných línií. Na kruhu vytočený a dobre vypálený. Výška 14,5 cm, ∅ okraja 13,5 cm, dno zväčša doplnené (tab. I. č. 1).

Hrob č. 2 obsahoval 2 pohreby. Už v zásype hrobu v hĺbke 25 a 70 cm sa vyskytovali jednotlivé kosti (kosti predlaktia a predkolenia, prsty rúk a nôh). Rozmery hrobu: dĺžka 200 cm, šírka pri hlave 90 cm, šírka pri nohách 100 cm, hĺbka na dno hrobu 90 cm. Smer hrobu a kostry (hlava) Z 280—V 100. Nad hrobom v hĺbke 20 cm sme pozorovali tvrdú štrkovú vrstvu.

V pravej polovici hrobu ležala kostra dospelej osoby v natiahnutej polohe, obličajom obráteným na juh (č. 2a). Obličajová časť lebky bola roztlačená. Ľavá ruka chýbala celá, z pravej ruky sa zachovala ramenná kosť. Pravá stehnová kosť v hornej časti pod kĺbom bola akoby useknutá, otočená a položená vpravo od svojho pôvodného miesta. Drobné kosti chýbali. Dĺžka kostry 145 cm. V ľavej časti hrobu sa nachádzali pozostatky druhej kostry dospelej osoby (č. 2b). Lebka ležala v hĺbke 75 cm na neprekopanej celine, ďalej smerom na východ ležali rozhádzané panvové kosti, kosti z ruky, pravá stehnová kosť a jedna kosť predkolenia. Z tejto druhej kostry jedine lebka by mohla ležať v pôvodnej polohe. Podľa polohy kostí v hrobe možno usudzovať, že pri kopaní hrobovej jamy pre pohreb ženy (č. 2a) narazili na starší hrob, umiestený v hĺbke 75 cm. Nový hrob vykopali hlbšie vedľa staršieho a pritom rozhádzali kosti. Konča nôh kostry č. 2a bola roztlačená nádobka, z ktorej sa zachoval spodok a 2 črepy. Bol to hrniec obvyklého tvaru, hnedej farby. Horná časť nádoby bola zdobená vodorovnými líniami a 2 pásikmi vlnovky (tab. II, č. 5). Na ľavom spánku lebky ležala jedna náušnica, druhá náušnica bola nájdená v zásype pri lebke. Je to pár strieborných náušníc, krúžok z oblého drôtu je zdobený uprostred a na konci granulácion, vo vnútri krúžka je upevnený hro-

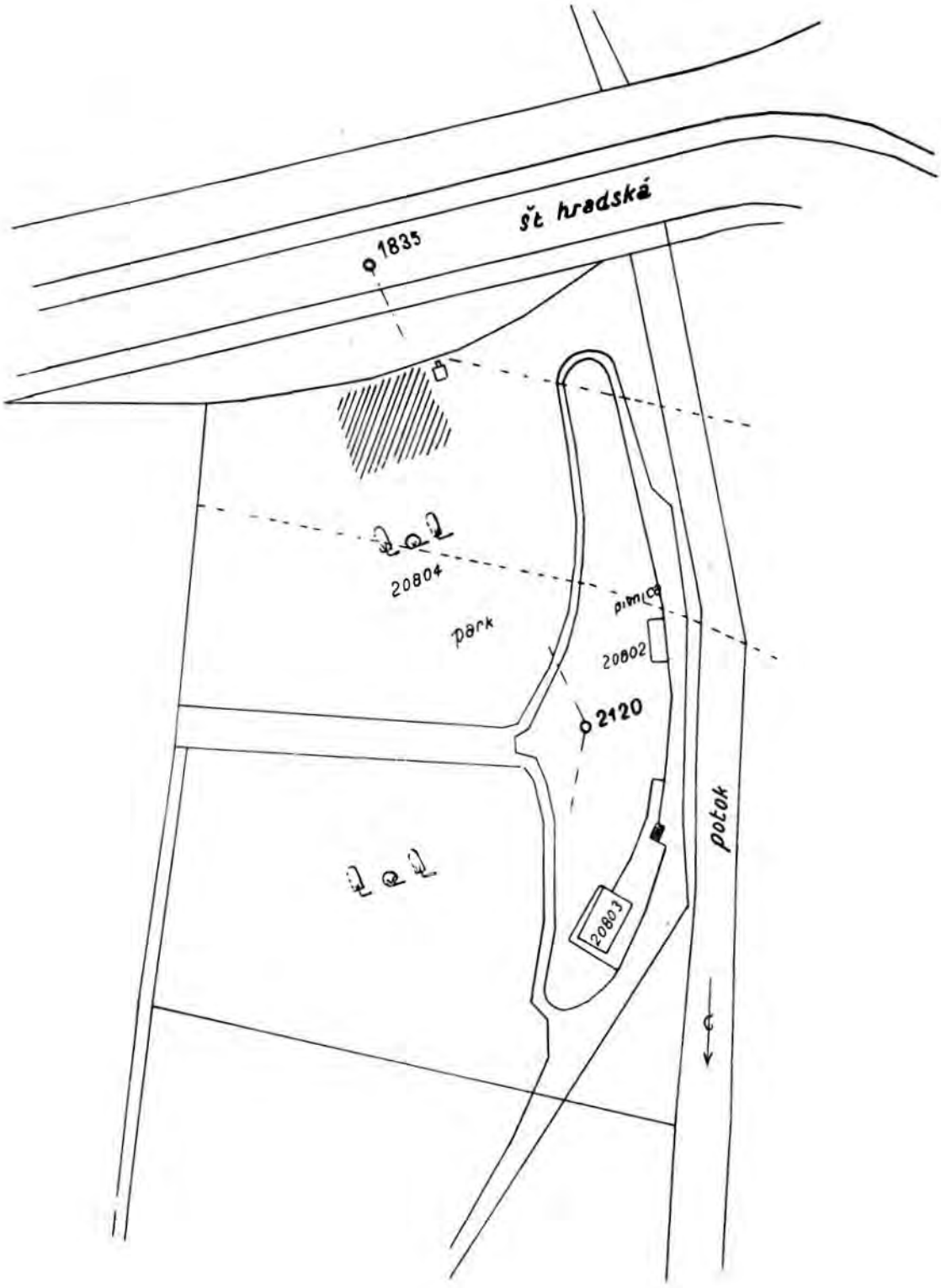

Bratislava — Karlova Ves 1954. Plán botanickej záhrady a situácia slovanského pohrebiska.

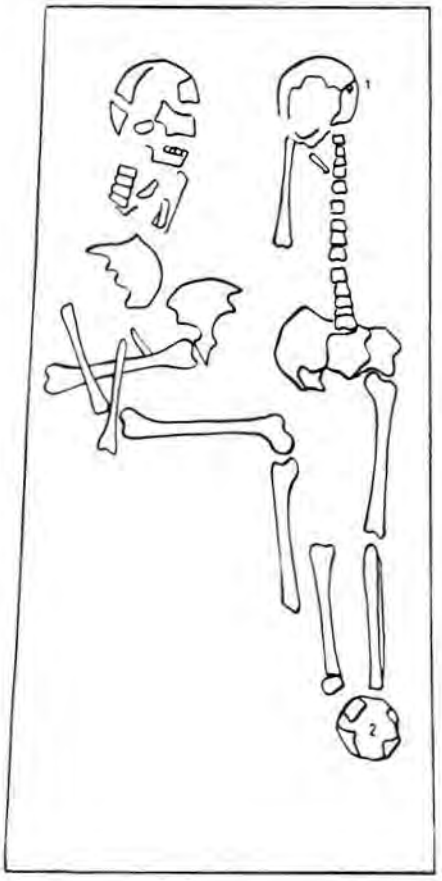

Bratislava — Karlova Ves, hrob č. 2 1 — strieborná náušnica; 2 — nádoba.

zienok. Spodný prívesok na oboch náušniciach je odlomený, 20 mm (tab. II. č. 6, 7).

H r o b č. 3. Rozmery hrobu: dĺžka severnej steny 200 cm, južnej steny 220 cm, šírka pri hlave 75 cm, šírka pri nohách 95 cm, hĺbka 95 cm. Smer hrobu a kostry (hlava) Z 300—V 120. Nad celým hrobom v hĺbke 20 cm pod povrchom sa tiahla vrstva štrku premiešaného s prepálenými kameňmi, uhlíkmi a upálenými zvieracími kosťami. Nad hlavou kostry sme pozorovali čierne škvrny ako stopy doštenia vo veľkosti približne 40 : 40 cm.

Kostra dospelej osoby ležala v prostriedku hrobu na ľavom boku, nohy boli v kolenách pokrčené; ľavá ruka ležala rovno; pravá ruka, v lakti ohnutá, ležala na bruchu. Kostra, dlhá 135 cm (skrčená poloha) bola dobre zachovaná, takže zostali aj drobné kosti. Pod lebkou v krčnom otvore bol nájdený jeden korál.

Pastový korál guľatej formy, žltej farby, je okrášlený modrými očkami v bielom orámovaní. Výška 13 mm, ∅ 13 mm (tab. II, č. 1).

H r o b č. 4. Rozmery hrobu: dĺžka 210 cm, šírka pri hlave 75 cm, šírka pri nohách 65 cm, hĺbka 90 cm. Smer hrobu bol obvyklý (hlava) Z 280—V 100, ale kostra bola položená v hrobe šikmo, takže mala odlišný smer Z 260—V 80. Kostra dospelej osoby, dlhá 165 cm, ležala natiahnutá, ruky boli položené pozdĺž tela, hlava rovno. Kostra bola dosť dobre zachovaná, chýbali iba rebrá. Konča nôh ležala nádobka obrátená hore dnom.

Hrniec mierne baňatého tvaru, žltej farby. Horná polovica nádoby je pokrytá rytými vodorovnými líniami, na ktorých sú vyryté hrebeňom 2 pásiky vlnovky. Je vyrobená na kruhu, ale slabo vypálená. Výška 11,5 cm, ∅ dna 6 cm, okraj bol doplnený (tab. I. č. 4).

H r o b č. 5. Rozmery hrobu: dĺžka 145 cm, šírka pri hlave 60 cm, pri nohách 50 cm, hĺbka 60 cm. Smer hrobu a kostry (hlava) Z 280—V 100. Detská kostra dlhá 70 cm, kosti nôh boli premiestené pôsobením koreňov stromov. Konča nôh bola položená nádobka, pod lebkou sa našla malá perlička.

Hrniec štíhlej formy s vyhnutým kolmo zrezaným okrajom, sivohnedej farby. Horná časť nádoby je pokrytá vodorovnými líniami, na ktorých sú hrebeňom vyryté 2 pásiky vlnovky. Nádoba

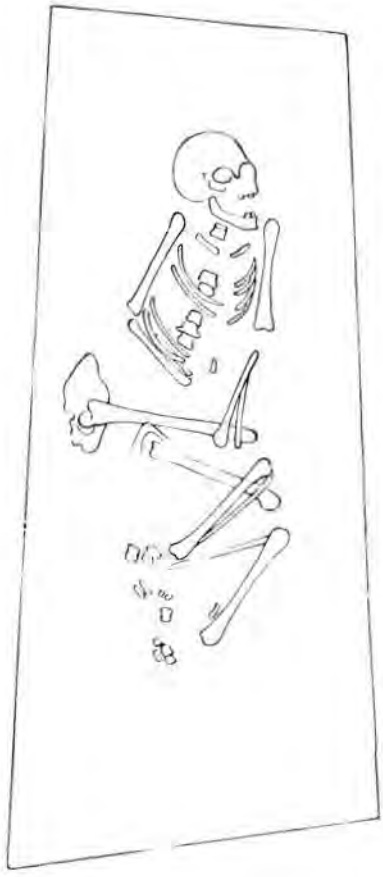

Bratislava — Karlova Ves, hrob č. 3.

bola vytočená na kruhu, ale slabo vypálená. Výška 12,3 cm, ∅ dna 6 cm, okraj bol doplnený (tab. I. č. 3). Malá perlička vo forme sploštenej guličky z modrého skla, 4 mm.

H r o b č. 6. Rozmery hrobu: dĺžka 195 cm, šírka pri hlave 80 cm, pri nohách 55 cm, hĺbka 100 cm. Smer hrobu a kostry (hlava) Z 280—V 100. V hĺbke 90 cm rovnobežne s dlhými stenami hrobu sa črtali 2 čierne pruhy, široké 3—4 cm, pravdepodobne stopy dreva z obloženia hrobu.

Kostra dospelej osoby, dlhá 155 cm, ležala v natiahnutej polohe, ruky boli položené pozdĺž tela, obličaj obrátený na sever. Kostra bola dobre zachovaná, chýbali iba rebrá. Pri nohách stála celá nádobka, ústím hore.

Hrniec štíhlej formy s vyhnutým okrajom, žltej farby s hnedosivou škrvnou. Nádoba zdobená v hornej časti 3 pásikmi nepravidelnej vlnovky bola v ruke lepená a slabo vypálená. Výška 10,7 cm, ∅ okraja 9 cm, dna 6 cm, (tab. I. č. 2).

H r o b č. 7. Rozmery hrobu neboli zistené, pretože blízko hrobu bol veľký strom, takže sme nemohli riadne otvoriť hrob. Detská kostra ležala v hĺbke 60 cm, hlavou na západ. Kostra bola celkom rozrušená pôsobením koreňov stromu.

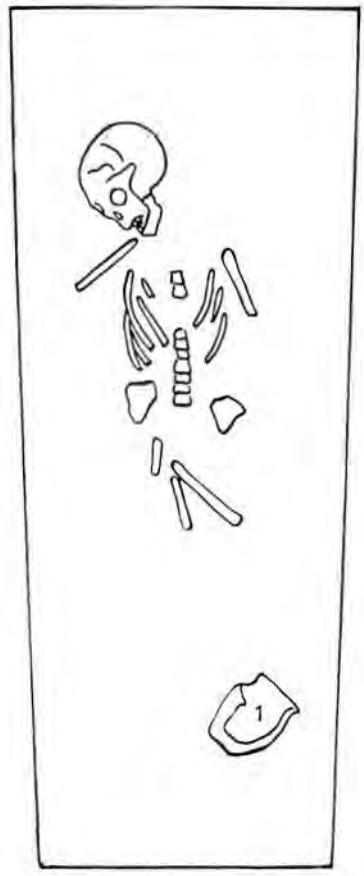

Bratislava — Karlova Ves, hrob č. 5. 1 — nádoba.

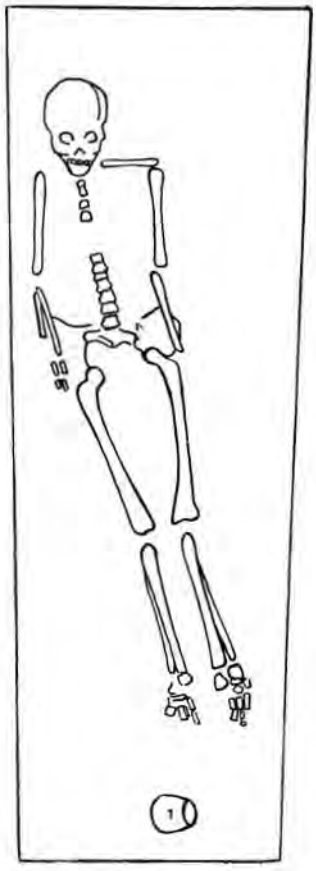

Bratislava — Karlova Ves, hrob č. 4. 1 — nádoba.

ktorý roztlačil jednotlivé kosti. Milodary sa nenašli.

H r o b č. 8. Rozmery hrobu: dĺžka 200 cm, šírka pri hlave 40 cm, pri nohách 50 cm, hĺbka 60 cm. Smer hrobu a kostry (hlava) Z—V. Kostra dospelej osoby dlhá 155 cm, ležala v natiahnutej polohe, ruky boli položené pozdĺž tela, hlava rovno. Kostra je celá zachovaná, len obličajová časť lebky bola roztlačená. Na pravom spánku ležali 2 bronzové náušničky zavesené jedna v druhej. Pri ľavom spánku sa nachádzala bronzová náušnička s odlomeným príveskom.

Bronzová náušnička kruhovej formy s valcovitým príveskom, výška 20 mm. Úlomok krúžku bronzovej náušničky, výška 18 mm. Oválny krúžok bronzovej náušničky s odlomeným príveskom, ∅ 20 : 10 mm (tab. II. č. 2, 3, 4).

H r o b č. 9 mal nepravidelnú formu. Rozmery hrobu: dĺžka severnej steny 205 cm, južnej steny 195 cm, šírka pri hlave 46 cm, pri nohách 62 cm, hĺbka 60 cm. Smer hrobu a kostry (hlava) Z 300—V 120. Kostra dospelej osoby ležala v natiahnutej polohe, ruky boli položené pozdĺž tela, hlava obrátená k pravému ramenu. Ľavá predkolenná kosť je premiestená pôsobením koreňov.

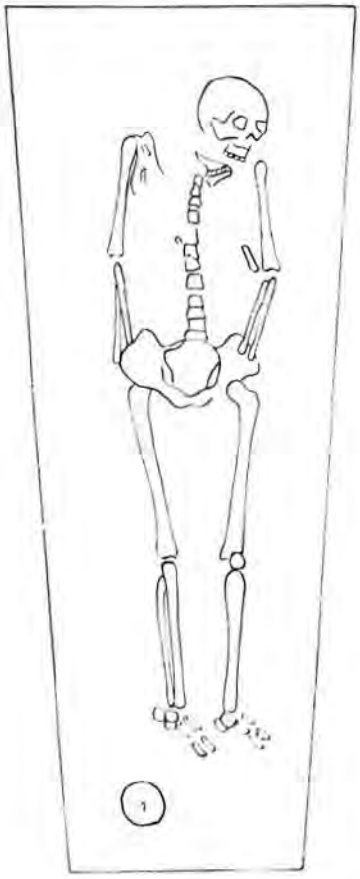

Bratislava — Karlova Ves, hrob č. 6. 1 — nádoba

Kostra je dlhá 180 cm a je celá zachovaná. Milodary sa nenašli.

H r o b č. 1 0. Rozmery hrobu: dĺžka severnej steny 195 cm, južnej steny 185 cm, šírka pri hlave 65 cm, pri nohách 70 cm, hĺbka 55 cm. Smer hrobu a kostry (hlava) Z 280—V 100. Kostra asi nedospelej osoby, dlhá 146 cm, ležala v natiahnutej polohe, ruky boli položené pozdĺž tela, hlava bola obrátená obličajom na sever. Kostra je pomerne dobre zachovaná. Ľavá stehnová kosť je premiestená pôsobením koreňov stromov, ktoré sa preplietajú medzi kosťami. Bez milodarov.

H r o b č. 1 1. Rozmery hrobu sme nemohli zistiť, šírka hrobu pri hlave bola 55 cm, hĺbka 45 cm. Smer kostry bol (hlava) Z 300—V 120. Detská kostra dlhá 75 cm nebola celá zachovaná, chýbala ľavá ruka, rebrá, drobné kosti. Bez milodarov.

H r o b č. 1 2 mal veľmi pravidelnú formu. Rozmery hrobu: dĺžka 200 cm, šírka 70 cm, hĺbka 90 cm. Smer hrobu a kostry (hlava) Z 280—V 100. Kostra dospelej osoby dlhá 165 cm, ležala v natiahnutej polohe, ruky boli položené pozdĺž tela, hlava rovno. Kostra je pomerne dobre zachovaná, chýba len niekoľko rebier, obličajová časť lebky je rozbitá. Bez milodarov.

H r o b č. 1 3. Rozmery hrobu neboli zistené, pretože celá pôda bola zaplnená koreňmi stromov, ktoré rozrušili kostru a hrob. Hĺbka hrobu 55 cm. Detská kostra bola úplne rozrušená, zostalo z nej len niekoľko úlomkov kostí. Milodary sa nenašli.

H r o b č. 1 4. Rozmery hrobu: dĺžka 140 cm, šírka 40 cm, hĺbka 50 cm. Smer hrobu a kostry (hlava) Z 280—V 100. Detská kostra dlhá 90 cm je silne rozrušená koreňmi stromov, lebka je poškodená, chýbajú kosti rúk, časť obratlov, drobné kosti. Bez milodarov.

H r o b č. 1 5. Rozmery hrobu: dĺžka 120 cm, šírka 60 cm, hĺbka 60 cm. Smer hrobu a kostry (hlava) Z 280—V 100. Detská kostra dlhá 110 cm ležala viac v pravej polovici hrobu, hlava obrátená na juh. Chýbajú kosti rúk a drobné kosti. Bez milodarov.

Z opisu hrobov vykopaných na pohrebišti v Karlovej Vsi možno získať poznatky, ktoré sa dotýkajú pohrebného rítu a hrobového inventára. Pri spôsobe pochovávania je nápadná nepravidelná forma hrobových jám. Iba hroby č. 1 a 12

Bratislava — Karlova Ves, hrob č. 8. 1 — dve bronzové náušničky; 2 — úlomok bronzovej náušničky.

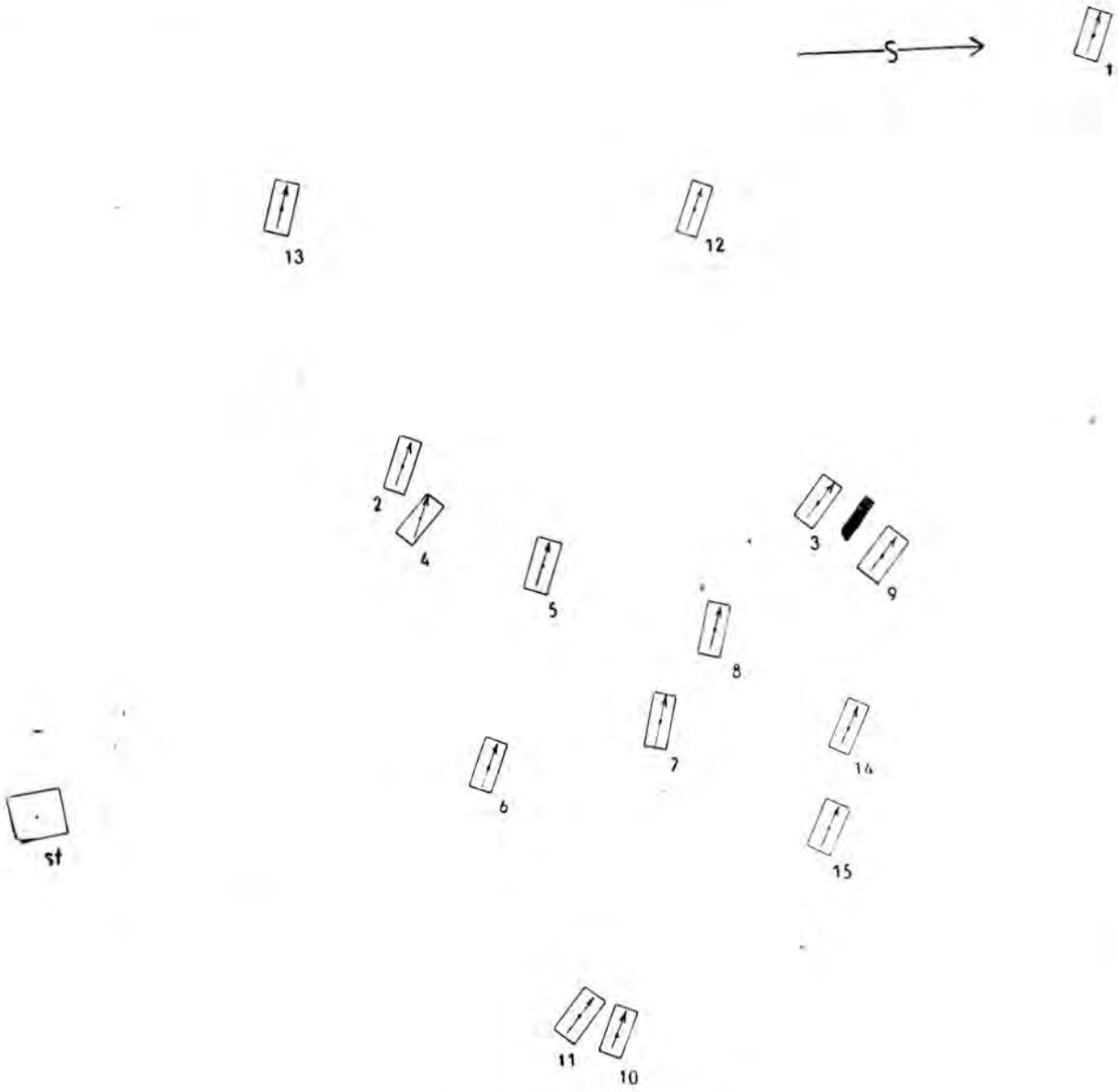

Bratislava — Karlova Ves 1954. Plán slovanského pohrebiska 1 : 100.

mali formu obdĺžnika. Väčšina hrobových jám bola na jednom konci širšia. V niektorých prípadoch sa hrobové jamy rozširovali pri hlave (hrob č. 4, 5, 6), u hrobov č, 2, 3, 8, 9 a 10 širšia strana jamy bola pri nohách. Hroby č. 3 a 9 mali zhruba formu lichobežníka, pretože aj dlhé steny hrobovej jamy neboli rovnaké. Obrysy väčšiny hrobových jám sa zreteľne črtali v žltom piesku, takže bolo možné ich presne sledovať.

Orientácia kostry v hrobe bola obvyklá pre slovanské pohreby — hlavou na západ; odchýlky v orientácii o niekoľko stupňov možno vysvetliť pochvávaním v rozličných dobách roku. Mŕtvych pochovávali v natiahnutej polohe s rukami položenými pozdĺž tela. Iba v jednom prípade (hrob č. 3) kostra ležala v skrčenej polohe, avšak podľa umiestenia hrobu, hĺbky a smeru nesporne patrila k tomuto pohrebišťu. V dvoch prípadoch (v hroboch č. 3 a 6) sme zistili nad kostrou stopy dreva, asi z dosák, ktorými prikryli nebohých.

Z prehľadu milodarov vidno, že v hroboch sa našla keramika a jednoduché okrasy, nijaké železné nástroje alebo zbrane. V keramike boli zastúpené hrnce rovnakej formy, bežnej pre Slovanov. Nádoby, s výnimkou jedného kusa robeného v ruke, boli vyhotovené na ručnom kruhu, zväčša slabo vypálené, zdobené vlnovkami a vodorovnými líniami. Hrnce z hrobov č. 2, 4 a 5 majú rovnaký ornament: horná časť nádoby je pokrytá vodorovnými líniami, na ktorých sú vyryté 2 pásiky vlnovky, takže tieto nádoby vyzerajú akoby boli vyrobené v jednej dielni.

Z okrás vyniká materiálom a spôsobom výroby pár strieborných náušníc z hrobu č. 2. Podľa techniky výroby (granulácia) sú to okrasy byzantského typu. Obe náušnice majú zachovaný iba hrozienok vo vnútri krúžka, spodný prívesok je odlomený, ale podľa analógie možno predpokladať, že to bol typ náušníc s dvojitým hrozienkovitým príveskom. Najbližšiu analógiu pre túto formu náušníc poskytuje nález v Blučine, kde v hrobe č. XII našli sa 2 strieborné náušnice s dvojitým hrozienkom. J. Poulík datuje náušnice s hrozienkovitým príveskom zväčša do druhej polovice IX. stor.[1] Dve strieborné náušnice s dvojitým hrozienkom boli nájdené v mohyle č. XV na Holom vrchu, lenže ich krúžky boli zakončené očkom. R. Turek dátuje nálezy z tejto mohyly do VIII.—X. stor.[2] Bronzové náušnice s dvojitým hrozienkom sa našli v niekoľkých hroboch na pohrebišti v Dolných Vestoniciach (hrob č. 16, 105, 321). Ďalšie náušnice z tohto pohrebišťa mali spodnú časť krúžka zdobenú filigranom (hrob č. 236 a 307). J. Poulík datuje jadro pohrebišťa v Dolných Vestoniciach od prvej polovice IX. stor. do prvej polovice X. stor.[3] Na pohrebišti v Starom Meste v polohe „Špitalky" boli nájdené podobné hrozienkovité náušnice s granulovanou výzdobou krúžku. Nálezy z tohto pohrebišťa J. Poulík datuje do druhej polovice IX. stor.[4] Zlaté náušnice z pohrebišťa „Na valach" v Starom Meste v honosnej úprave nedajú sa porovnať s jednoduchými náušnicami z Karlovej Vsi, ale predstavujú ten istý typ s príveskom vo forme dvoch hrozienkov.[5] Z bronzových náušníc len jeden kus je zachovaný celý a má jednoduchý prívesok stočený z drôtu. Podobné väčšie farebné korálky ako perla z hrobu č. 3 nachádzajú sa v moravských kostrových hroboch, napr. korálky s očkami z Vranovíc.[6]

V sondách sme zistili hranice pohrebišťa na západnej, južnej a východnej strane. Na severnej strane pohrebišťa bol pôvodne úvoz, ktorým viedla cesta k potoku. Teraz tento úvoz je zasypaný a zarovnaný, takže hranice pohrebišťa sme zachytili zhruba. Pohrebište v Karlovej Vsi bolo celkom malé, vykopali sme 15 hrobov a ďalšie 4 hroby vykopali predtým záhradníci, takže cintorín mal približne 20 hrobov. V 15 preskúmaných hrobov bolo 6 detských. Podľa milodarov 3 hroby boli ženské, za mužský hrob možno považovať silnú kostru č. 9. Boli tu zastúpené mužské, ženské a detské pohreby takže pohrebište patrilo k nejakej osade. Len v polovici hrobov sa našli milodary, pritom celkom skromné. Keď na základe počtu a akosti milodarov usudzujeme o sociálnom postavení obyvateľstva pochovaného v Karlovej Vsi, môžeme predpokladať, že to bola sociálne slabšia vrstva. Pravdepodobne pohrebište patrilo menšej rybárskej osade na blízkom brehu potoka Vydrica.

Pre datovanie pohrebišťa najdôležitejší je nález strieborných náušníc byzantského typu, ostatné okrasy nie sú výrazné. Podobné náušnice datujú bádatelia od prvej polovice IX. stor. do X. stor., najviac nálezov je zaradené do druhej polovice IX. stor. Určitým datovacím momentom slúži aj okolnosť, že väčšina nádob bola už vyhotovená na kruhu.

Na základe hrozienkovitých náušníc a keramiky možno datovať slovenské pohrebište v Karlovej Vsi do polovice IX. stor.

Literatúra

[1] J. Poulík, *Staroslovanská Morava,* Brno 1948, tab. L, obr. 2, str. 43.

[2] R. Turek, *Prachovské skály na úsvitě dějin,* Praha 1946. obr. 63 č. 2 a 5, str. 174—175.

[3] J. Poulík, *Jižní Morava, země dávných Slovanů,* Brno, obr. 133 g, 129 g, 142 c d e f. obr. 37 i, 38 a, str. 84.

[4] J. Poulík, *Objev druhého kostela ve Starém Městě,* Archeologické rozhledy II, seš. č. 1—2, obr. 18, str. 20.

[5] J. Poulík, *Jižní Morava* op. cit. obr. 61, 62a, 62b.

[6] J. Poulík, *Staroslovanská Morava,* Brno 1948, tab. XXXIX, 46, 48.

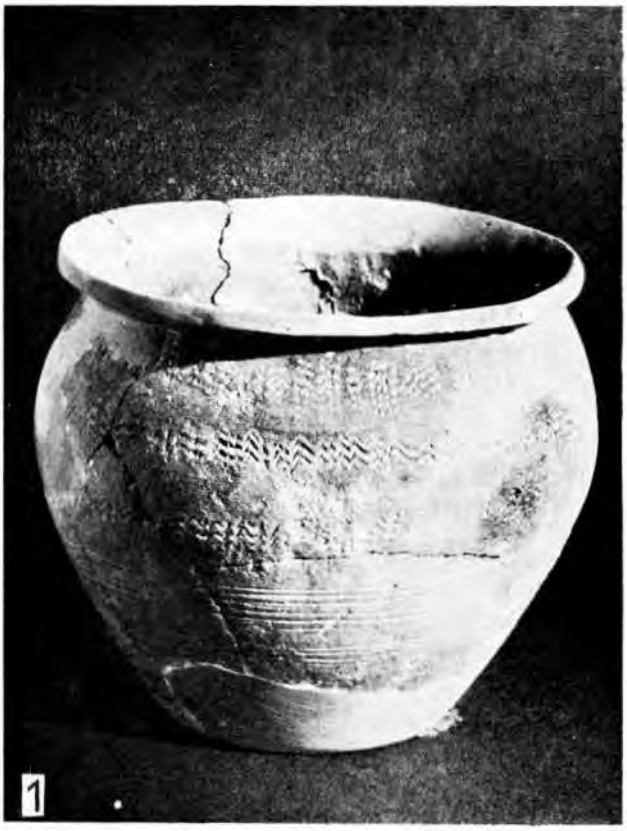

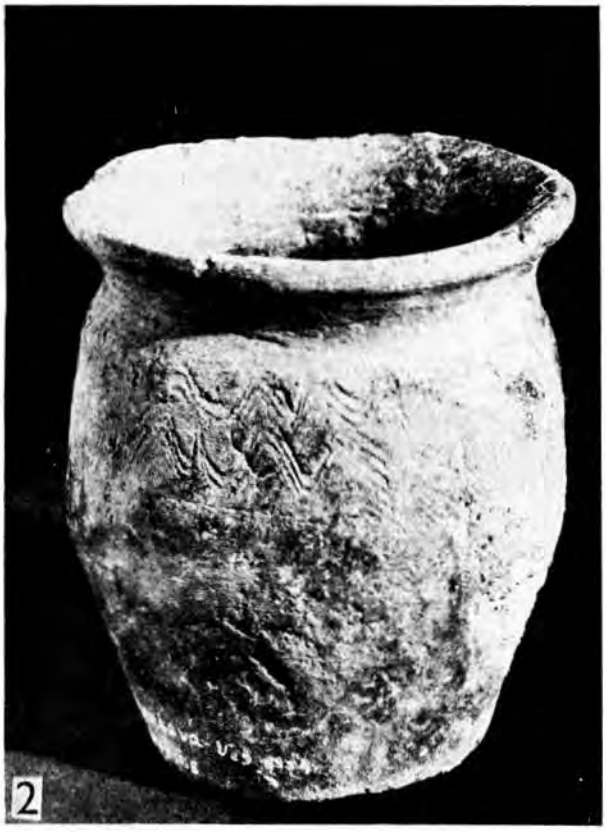

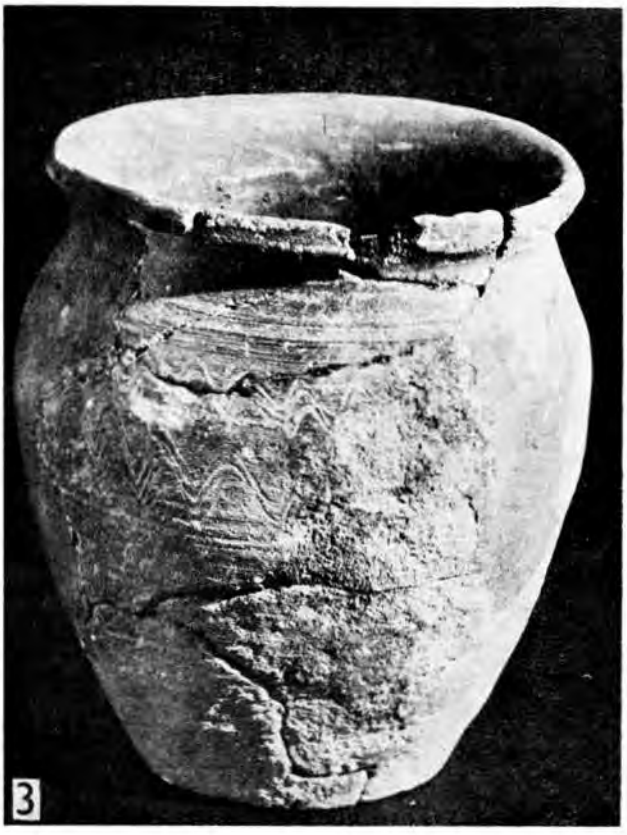

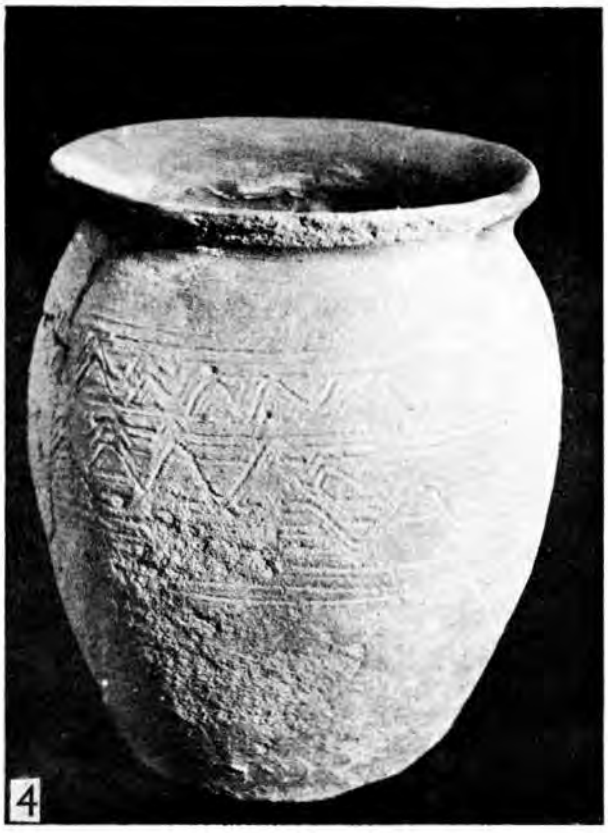

Tabuľka I. Bratislava — Karlova Ves, slovanské pohrebište, nádoby č. 1 hrob 1; č. 2 hrob 6; č. 3 hrob 5; č. 4 hrob 4. Foto J. Kysela.

1

2

3

4

5

6

7

Tabuľka II. Bratislava — Karlova Ves, slovanské pohrebište, č. 1 hrob 3 — perla; č. 2, 3, 4 hrob 8 — bronzové náušnice; č. 5 hrob 2 — črep; č. 6 a 7 hrob 2 — strieborné náušnice. Foto J. Kysela.

Archeologický ústav Slovenskej akadémie vied v Nitre

Kostrové pohrebište z X. a XI. storočia v Chotíne na Slovensku

MIKULÁŠ DUŠEK

Severozápadne od Komárna v obci Chotín, okres Hurbanovo, počas výskumu skýtsko-halštatského birituálneho pohrebišťa pri sledovaní exploatácie piesku pre stavby komárňanských obytných domov na tej istej parcele (č. 3813-1, 2) boli zistené kostrové hroby, odlišné orientáciou, uložením kostier, ako aj hmotnými pamiatkami od skúmaného skýtsko-halštatského pohrebišťa. Pri začatí výskumu skýtsko-halštatského birituálneho pohrebišťa r. 1952 vypovedali tamojší obyvatelia obce, že koncom minulého a začiatkom tohto storočia pri odvážaní piesku zo severovýchodnej časti pieskoviska boli ničené kostrové hroby.

Pretože r. 1952 exploatácia piesku rýchlo postupovala smerom SZ a JZ, vynaložili sme všetko úsilie na odkrývanie skýtsko-halštatského birituálneho pohrebišťa. Smer výskumu exploatáciu piesku obrátil r. 1953 smerom severovýchodným a takto sa prišlo na prvé kostrové hroby v tejto časti pieskoviska. Pohrebište sa nachádza na ľavej strane od štátnej hradskej Chotín železničná stanica — Chotín obec, blízko obce. Zo severovýchodnej strany je nálezisko ohraničené poľnou cestou a agátovými stromami, v dôsledku čoho bol výskum neskôr vedený len k lesíku, a to i preto, lebo táto časť bola počas vojny i nesystematickým kopaním piesku značne rozrušená. Časť medzi štátnou hradskou, t. j. JV strana, ako i strana JZ bola už dávnejšie pred začatím výskumu odvezená.

Za celý čas výskumu na tomto pohrebišti sme odkryli 52 kostrových hrobov a r. 1955 v rozrušenej časti pohrebišťa boli zachránené časti dvoch náhrdelníkov so srdiečkovými závesmi.

Pohrebište sa nachádza na miernom svahu piesočných dún. Hrobové jamy boli vyhĺbené do pieskového terénu. Hĺbka hrobových jám sa pohybovala okolo 100 cm, boli však i značne plytšie — 50 cm —, zväčša u detských hrobov, no v niektorých prípadoch išlo o odviatie vrchnej vrstvy piesku. Tvar hrobovej jamy bol pri všetkých hroboch obdĺžnikový so zaoblenými rohmi. Orientácia hrobových jám okrem hrobu č. 51, 52 a 54, pri ktorých bola Z—V, bola pri všetkých SZ—JV, pričom lebka ležala v časti SZ a nohy v JV. Kostry ležali naznak v natiahnutej polohe, okrem kostry v hrobe č. 93, ktorá ležala na ľavej strane, a nohy a ľavú ruku mala mierne skrčenú. Ak uloženie kostry naznak bolo jednotným spôsobom pochovávania na tomto pohrebišti, v uložení rúk sa javia určité rozdiely, v mnohých prípadoch sa opakujúce. V hroboch č. 51, 52, 54, 55, 58, 65, 66, 71, 75, 77, 78, 84, 86, 87, 88, 89, 98 boli obidve alebo niekedy len jedna ruka preložené a uložené nad panvou. Okrem tohto spôsobu uloženia rúk opakovali sa i prípady skrčenia jednej alebo obidvoch rúk tak, že články prstov sa dotýkali dolnej čeľusti alebo ležali pred ňou (hroby č. 83, 90, 95). U hrobov č. 53, 56, 57, 59, 60 a 72 uloženie rúk nebolo možné zistiť, pretože kosti boli strávené. Niektoré hroby boli zase čiastočne rozrušené vojnovými zásahmi (vykopaním zákopov) — hroby č. 69, 79, 81, 82, 91 a 99, takže uloženie rúk nebolo možné zistiť. V ostatných hroboch boli ruky uložené v natiahnutej polohe.

V jednom prípade, a to u hrobov č. 52 a 54 boli kostry uložené nad sebou, kostra č. 54 bola uložená v hĺbke 100 cm, kostra č. 52 v hĺbke 80 cm, pričom lebka kostry č. 54 bola umiestená pod panvovou kosťou kostry č. 52. Hrobová jama bola vyhĺbená spoločne pre kostru č. 52 i 54. V hrobe č. 52 bol pochovaný 40-ročný muž a v hrobe č. 54 35—40-ročná žena.

Okolie pohrebiska bolo na SV, JV a JZ strane pred výskumom zničené, najmenej na JZ. Hmotné pamiatky boli len v hroboch č. 51, 52, 53, 55, 56, 60, 61, 62, 63, 65, 66, 74, 75, 77, 83, 87, 89, 92, 90, 93, 102, ako aj v hrobe, ktorý bol úplne rozrušený, a boli zachránené strieborné srdcovité závesy s retiazkami.

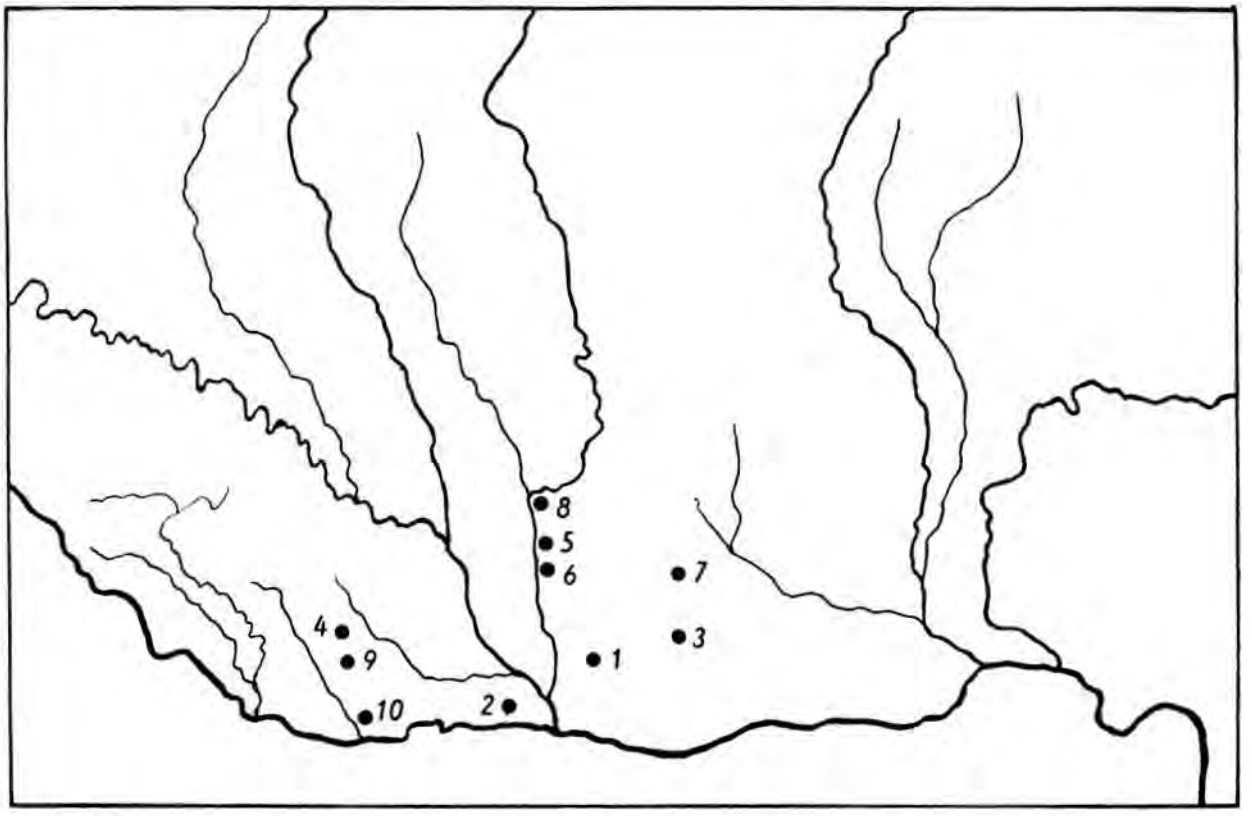

Staromaďarské pohrebištia v Podunajskej oblasti Slovenska 1 — Chotín, 2 — Komárno, 3 — Marcelová, 4 — Silaš, 5 — Nesvady, 6 — Imel, 7 — Pribeta, 8 — Aňala, 9 — Z. Olča, 10. — V. Kosihy.

Koncentrácia hrobov s hmotnými pamiatkami je viditeľná z plánu pohrebiska a je zrejmé, že hroby vybavené pamiatkami tvoria menšie celky, pričom hroby bez hmotných pamiatok sa medzi nimi nenachádzajú. Hroby č. 102 a 87 s hmotnými pamiatkami ležia v tej časti pohrebiska, ktorá bola čiastočne rozrušená. Mŕtvy v hrobe č. 93 bol síce vybavený hmotnou pamiatkou a nachádza sa aj ojedinele vedľa hrobov bez hmotných pamiatok, ale kostra v tomto hrobe, ako to už bolo poznamenané, ležala v skrčenej polohe a na ľavej strane, na rozdiel od prevládajúceho spôsobu ukladania mŕtvych naznak v natiahnutej polohe. Toto ukazuje na sociálnu diferenciáciu obyvateľov, pochovaných na tomto pohrebišti.

Hmotné pamiatky z kostrového pohrebiska Chotín I. vykazujú dve rozdielne skupiny, a to slovanské a staromaďarské, ako aj skupinu, ktorá sa svojimi prvkami môže radiť k dvom predošlým.

K slovanským pamiatkam z chotínskeho pohrebiska patria predovšetkým 2 esovité záušnice, zhotovené z guľatého bronzového drôtu, esovite ukončené, pričom esovité ukončenie je jemne roztepané. Na slovanskosť esovitých záušníc upozornil už Vocel.[1] L. Niederle[2] v esovitých záušniciach vidí už taký prejav Slovanov od VIII.—XII. storočia, ktorý môžeme pomenovať všeslovanským. Pôvod hľadá v severnej oblasti rímskej ríše,[3] neskôr však pripúšťa vznik v avarskej kesthelyskej kultúre.[4] J. Hampel[5] pripisuje záušnicu s esovitým ukončením tiež k slovanským pamiatkam a kladie počiatok vzniku tejto ozdoby v Karpatskej kotline pred IX. storočie. J. Poulík[6] kladie moravské esovité záušnice s niekoľkonásobným zakrútením do IX. storočia, pripúšťa však ich výskyt už aj v VIII. storoči. J. Eisner[7] sa domnieva, že esovité záušnice vznikli v oblasti kesthelyskej kultúry. J. Schránil[8] kladie vznik týchto záušníc do oblasti Jadranského mora, odkiaľ sa k nám do Podunajskej oblasti dostáva cez Maďarsko. K typickým staroslovanským okrasám radí esovité záušnice i Ľ. Kraskovská.[9] O rozšírení esovitých záušníc, zdobených na kľúčke rytými žliabkami, píše V. Budinský-Krička.[10] Esovité záušnice malého priemeru s nápadne široko roztepaným esovitým zakončením datuje A. Točík do druhej polovice X. storočia.[11] B. Chropovský v súvislosti s výskumom belobrdského pohrebiska vo Vozokanoch upozorňuje na dôležitosť skúmania vply-

vu staromaďarskej kultúry na hmotnú kultúru Slovanov v období predfeudalizmu.[12] Najnovšie Musianovicz Krysta[13] rozdelila esovité záušnice do XI. typov a ich datovanie určila podľa mincí nájdených so záušnicami. Esovité záušnice pripisuje tiež k čiste slovanským šperkom. Na rozdiel od doterajšieho triedenia esovitých záušníc podľa veľkosti, totiž, že staršie tvary sú malé a masívne, mladšie zase väčšie a tenšie, Kr. Musianovicz[14] správne tvrdí, že chronológiu podľa veľkosti záušníc nie je možné zostavovať. V jednom a tom istom období môžeme sledovať záušnice malých rozmerov vedľa veľkých. Kr. Musianovicz svoju chronológiu esovitých záušníc zostavila na základe mincí nájdených s esovitými záušnicami a dokázala týmito, že v tom istom období sa vyskytli záušnice malé, stredné i veľké. S jej vývodmi, čo sa týka state o esovitých záušniciach, súhlasí zpráva o výskume pohrebiska v Halimba-Cseres z X.—XII. storočia,[15] kde sa esovité záušnice vyskytli v mnohých prípadoch s mincami. Na pohrebišti v Krásne na Slovensku boli nájdené esovité záušnice rôznej veľkosti a taktiež s mincami, na základe čoho je pohrebište datované do XII.—XIII. storočia. Aj na tomto pohrebišti sa nachádzajú masívne aj veľké záušnice.[16] Ak berieme do úvahy najnovšie poznatky o vývoji esovitých záušníc datovaných mincami, chotínske záušnice esovitým ukončením môžeme zaradiť do II. polovice X. a začiatku XI. storočia.

Maďari do svojej novej vlasti v Karpatskej kotline priniesli so sebou mnohé výrobné prvky, ako i tvary svojich šperkov a okrás z predošlej vlasti. O staromaďarskom kovotepectve, ktorého základ tvorí chazarské umenie, môžeme hovoriť len po roku 830, ako to udáva N. Fettich,[17] ktorý uvádza, že Maďari r. 830—840 nevplývali na umenie chazarov, ale v období r. 840—862 získali do rúk dôležité obchodné cesty a výrobné strediská. Po roku 862 začína zvýšená výroba, ktorá predovšetkým pracuje pre potreby Maďarov. Do novej vlasti priniesli Maďari len výrobky vyrobené po roku 862. Pamiatky z doby chazarskej sa do staromaďarských hrobov v novej vlasti už nedostali.[18] Naproti tomu v staromaďarských hroboch v Karpatskej kotline nachádzajú sa pamiatky pochádzajúce z Lebedie.[19] Maďari do svojej novej vlasti v Karpatskej kotline priniesli čiastočne nové tvary svojich výrobkov, ale výtvarný prejav staromaďarského umenia je zväčša výslednicou dlhšieho vývoja, pričom nesmieme zabudnúť na predchádzajúci vývoj na tomto území, a to na avarský a s tým súvisiaci obchod s byzantskými dielňami, ako i na slovanský výtvarný prejav. Tak ako pre vývoj a stvárnenie staromaďarského umenia význačným údobím je Lebedia, tak pre rozkvet avarskej kultúry treba hľadať kryštalizačné miesto na východe,[20] a preto sú staromaďarské pamiatky sprevádzané často podobným sprievodným materiálom ako bývajú pamiatky avarské.

K charakteristickým pamiatkam staromaďarských hrobov v Karpatskej kotline, ako i na východe, patria kovania, závesy atď. srdcovitého tvaru. Tieto sa vyskytujú skoro na všetkých staromaďarských pohrebiskiach.[21] Kovania srdcovitého tvaru sa však vyskytujú i na slovanských pohrebiskiach.[22] Srdcovité kovania vykazujú rôzne variácie i použitie. Chotínske kovanie srdcovitého tvaru (tab. I. 15, 16) má analógie v týchto staromaďarských pamiatkach. Chotínske kovanie srdcovitého tvaru bolo použité najprv ako kovanie, čoho dôkazom sú na zadnej strane kovania dva nity, neskôr sa používalo ako nášivky, čo dokazujú dodatočne urobené dve dierky a zvyšky textilu, ktoré boli nájdené pod nášivkami. Strieborné závesy srdcovitého tvaru (tab. IV, 70, 71) z Chotína boli použité ako závesy na náhrdelníku. V nálezoch staromaďarských hrobov Karpatskej kotliny bol nájdený zlomok podobnej retiazky v Tisza-Nagyréve.[23] Z územia SSSR z Černigova uvádza podobnou technikou vyrobenú retiazku, aká sa našla v Chotíne, Kondakov,[24] ktorý retiazku charakterizuje ako typ severský.

Tvarove sa chotínske závesy srdcovitého tvaru ponášajú na závesy z Gödöllő;[25] tieto sú však na vnútornej strane prehĺbené a pozlátené. Podobné závesy boli nájdené v Pilini[26] a v Battu.[27] Z územia SSSR sú známe podobné závesy srdcovitého tvaru, ale použité ako ozdoba opasku.[28] Závesy srdcovitého tvaru z Chotína majú svoje analógie na východe vo Verchny-Saltovo, sú však bez retiazky a hladké.[29] Záves z okolia Minusinska je zdobený, ale tiež bez retiazky.[30]

Srdcovitý záves so stredným vykrojením srdcovitého tvaru (tab. III, 53) z Chotína ponáša sa na podobný z Verchny-Saltova.[31] Chotínsky záves bol použitý ako dvojitý záves (chýba vrchná časť), exemplár z Verchny-Saltova ako kovanie. Závesy srdcovitého tvaru boli nájdené na staromaďarských pohrebiskiach napr. v Tokaji, Székesfehérvár-Demkóhegy, Szeged — Bojárhalom, všetky síce zdobené, ale s vykroje-

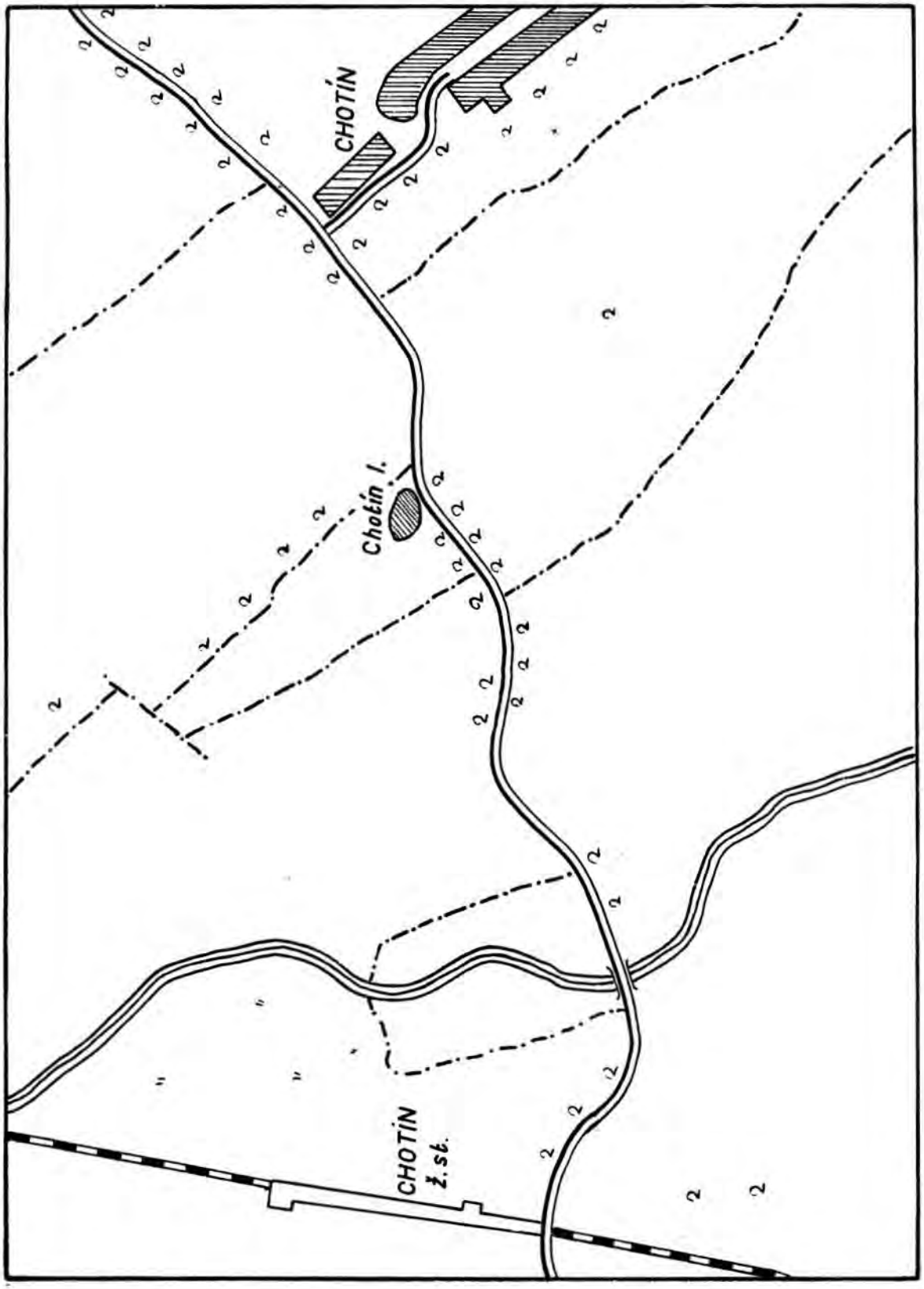

Chotín I. Kostrové pohrebište z X.—XI. stor.

ním srdcovitého tvaru.[32] Dvojité závesy srdcovitého tvaru patria k inventáru belobrdských a staromaďarských hrobov.[33]

K bežným pamiatkam zo staromaďarských hrobov patria závesy pologuľovitého a guľovitého tvaru s pretiahnutým uchom. Podobné závesy (gombíky) vyskytli sa v Chotíne v niekoľkých hroboch (hrob 51, tab. I, 7, hrob 65, tab. II, 41, hrob 75, tab. II, 45, hrob 83, tab. 52, 54, hrob 77, tab. III, 56). Podobné závesy (gombíky) boli nájdené na území SSSR a sú pripisované k staromaďarským pamiatkam.[34] V Karpatskej kotline v staromaďarských hroboch závesy pologuľovitého tvaru s pretiahnutým uchom boli nájdené v Székesfehérvári,[35] v Nagy-Teremii,[36] v Hencide[37] a s odchýlkami od chotínskych tvarov i na iných náleziskách. Guľovité závesy sa zase našli v Homorszögi-puszta-Besenyszög,[38] v Hencide[39] a zdobené rýhovaním i na iných staromaďarských pohrebištiach. Podobne ako závesy srdcovitého tvaru objavujú sa i tieto závesy pologuľovitého a guľovitého tvaru aj v belobrdskom inventári.[40] Obdobne ako závesy srdcovitého tvaru i závesy pologuľovitého a guľovitého tvaru sa vyskytujú na území SSSR, tam, kde Maďari bývali pred svojim príchodom do Európy.[41]

Zo šperkov staromaďarského charakteru sa v Chotíne našiel bronzový náramok elipsovitého tvaru rovnomernej šírky s roztvoreným, kruhovito rozšíreným koncom (tab. III, 62). J. Eisner[42] uvádza náramky podobného štýlu ako výhradne alebo temer staromaďarské. Boli rozšírené v Karpatskej kotline a mali rôzne menšie technické úpravy, ako napr. náramok nájdený v Hlohovci[43] v Zemplíne,[44] v Neszmélyi,[45] v Segedíne[46] a v Tisza Nagyréve.[47]

Zo zbraní, ktoré môžeme zaradiť do inventára staromaďarských hrobov, sú na chotínskom pohrebišti železné šípy (strely) dvojramenného a nepravidelne kosodĺžnikového (romboidného) tvaru. Dvojramenné strely sú svojráznou staromaďarskou súčiastkou vojenského výstroja.[49] Šípy romboidného tvaru v staromaďarských hroboch boli nájdené na juhozápadnom Slovensku v Zem. Olči, okres Čalovo,[50] v Skalici na Slovensku,[51] v Imeľi, okr. Hurbanovo,[52] v Nesvadoch, okr. Hurbanovo[53] a v Košútoch, okr. Galanta.[54] Nechýbajú ani na ostatných staromaďarských pohrebištiach v Karpatskej kotline, čoho dôkazom sú nálezy týchto striel v Csorne,[55] v Pilini,[56] vo Verebe[57] a v Kecskeméte.[58] Zakharov — Arendt uvádzajú podobné strely z Vorobjeva.[59]

K svojráznemu tvaru staromaďarských šípov patria dvojramenné šípy.[60] V Chotíne je táto forma zastúpená jedným kusom (tab. II, 47). Územné rozšírenie týchto dvojramenných železných striel je veľké, keďže podobné boli nájdené v Berehove,[61] Zemplíne,[62] Egeri[63] a v Krylose.[64]

K okrasným predmetom, ktoré sa nachádzajú v staromaďarských hroboch a boli nájdené i v Chotíne, radia sa puklicové nášivky zhotovené zo striebra a pozlátené v prehĺbených miestach. Vyskytujú sa zdobené rôznymi výzdobnými prvkami, ako centrálne položenou pologuľovitou vypuklinou s okolo umiestenými menšími vypuklinami; ďalej rastlinnými prvkami, napr. lístkami (tab. I, obr. 1—6, 8—9).[65] Staromaďarské skvosty a okrasy bývajú často pozlátené tým spôsobom ako chotínske puklice a nášivky: prehĺbené miesta sú jemne pozlátené, takže nepozlátené časti, ktoré sú vyvýšené, ešte viac vyniknú.[66] V ornamentálnej výzdobe sú zväčša rastlinné motívy alebo aspoň také, ktoré sa im podobajú. Vyskytujú sa však i štylizované, v geometrickom vyhotovení (tab. III, 68).[67] V staromaďarskom umení z čias príchodu Maďarov do Karpatskej kotliny prevláda výzdobný prvok palmety a rozety. J. Hampel[68] z Kis-Kun-Halasu-Puszta-Zsazsa uvádza puklicové nášivky s pologuľovitými vypuklinami, ktoré sú podobné chotínskym. Rastlinný výzdobný prvok bol použitý na chotínskych nášivkách v dvojakom vyhotovení a to prirodzeným i štylizovaným spôsobom (tab. I, 6, 8, 9 a tab. III, 68). K prvej skupine sa radí podobný nález z Eperjeske.[69] Puklice zdobené pologuľovitými vypuklinami sa nachádzajú aj v inventári slovanských a avarských hrobov.[70]

Prstene z guľatého bronzového drôtu na koncoch nezvarené, nájdené na chotínskom pohrebisku, vyskytujú sa tak v hroboch slovanských, ako aj staromaďarských, a tvoria súčasť inventára hmotných pamiatok belobrdskej kultúry.[71] K týmto pamiatkam sa radia i pastové perly rôznych tvarov, ktoré sa vyskytujú už v staršej dobe hradištnej,[72] napr. perly prstencového a valcovitého tvaru. Perly valcovitého tvaru, zdobené rytou výzdobou špirálovite sa vinúcou po celej stene perly, vyskytujú sa v inventári staromaďarských hrobov.[73] V kultúre hradištnej patria sklené a pastové perly k zriedkavejším nálezom.[74] Naproti tomu sú čo do tvarov, techniky výroby a vyhotovenia veľmi rôznorodé. V mladšej dobe hradištnej však vystupujú ako nové formy.[75] Jediná sklená perla nájdená

CHOTÍN, OKRES HURBANOVO

KOSTROVÉ POHREBIŠTE Z X.– XI. STOROČIA N.L.

VÝSKUM 1953 -DR.M.DUŠEK

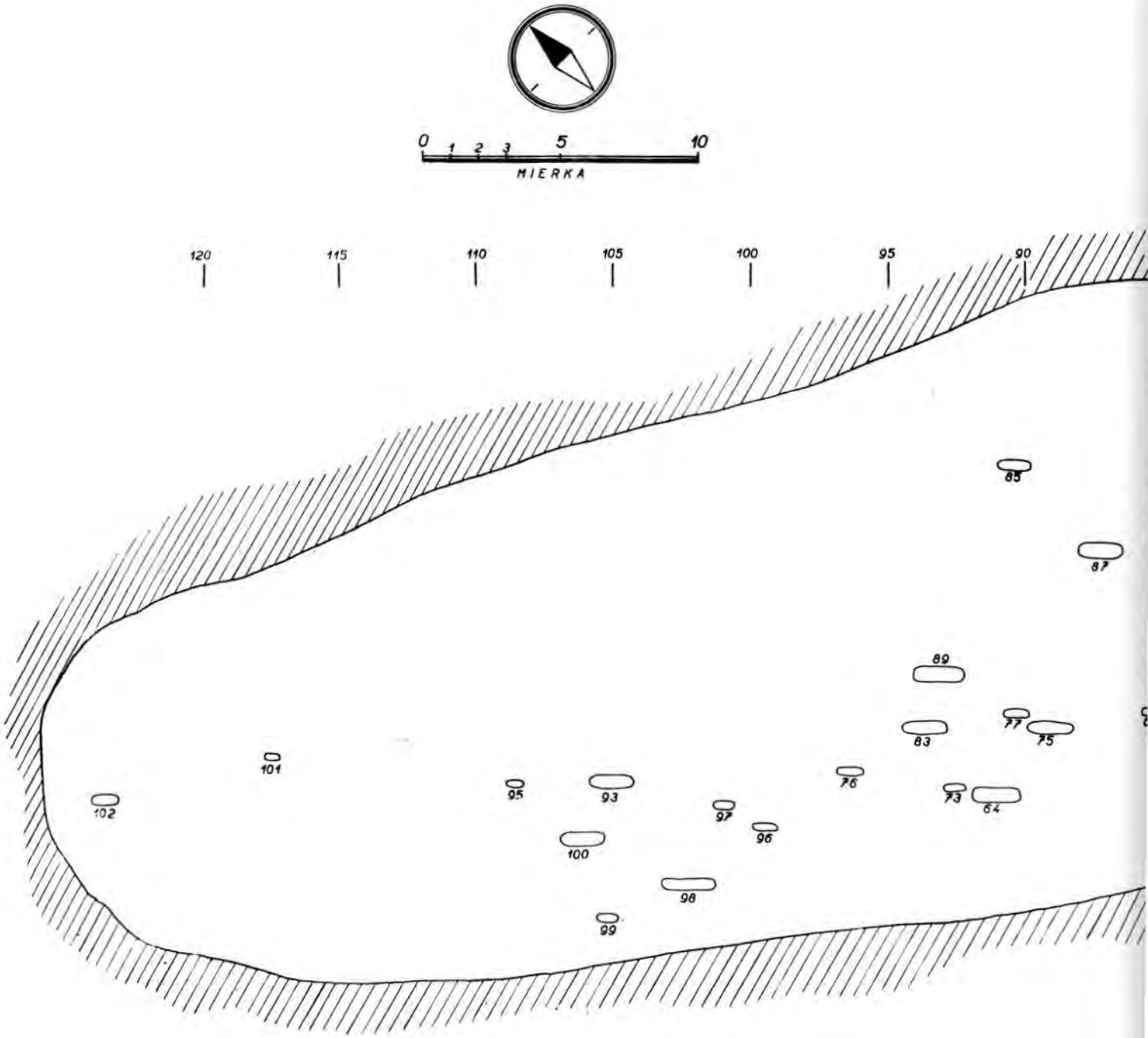

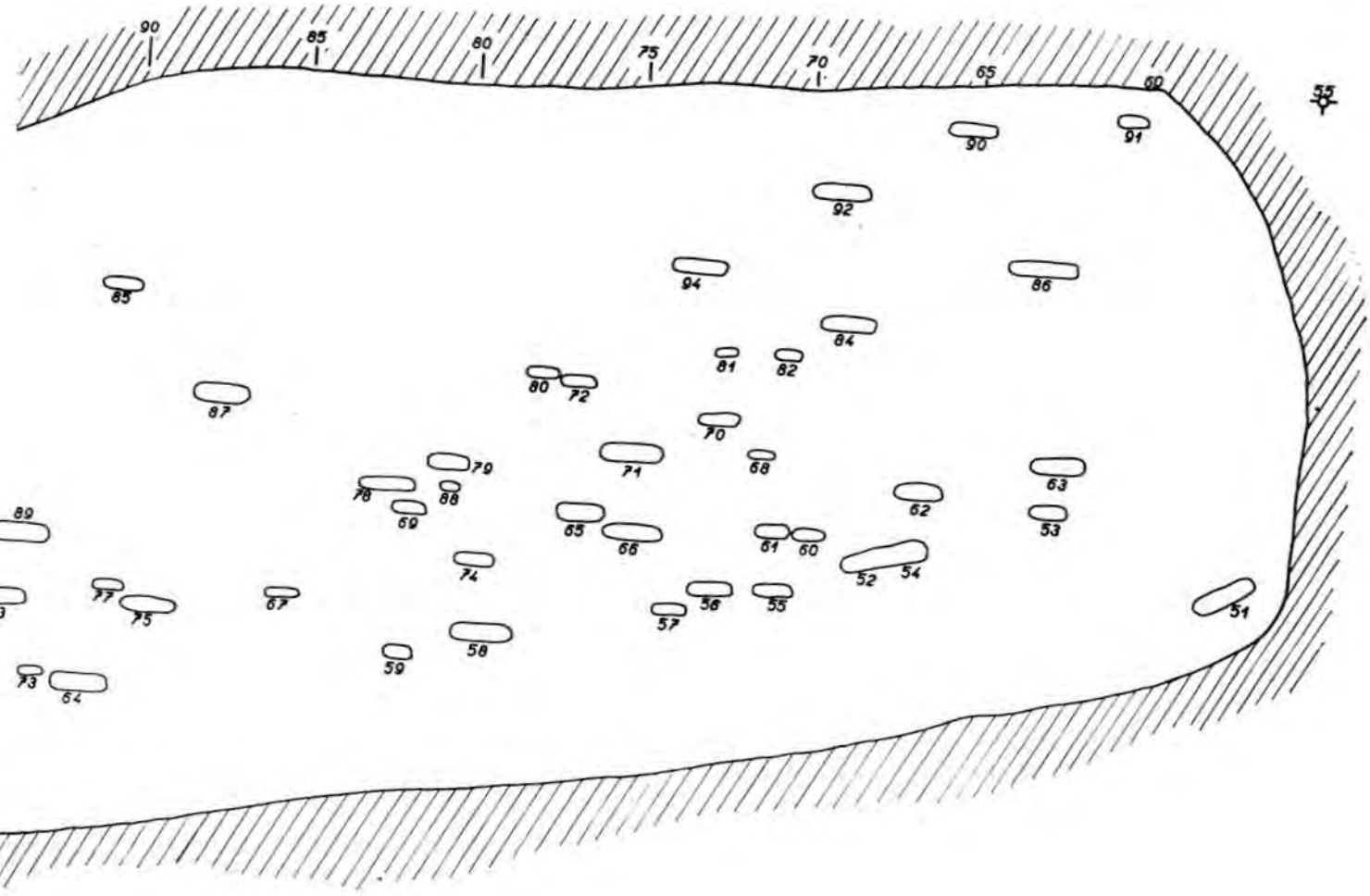
90
85
80
75
70
65
60
55
90
91
92
94
86
85
84
81
82
80
72
87
70
79
71
68
78
88
69
63
62
89
65
66
61
60
53
74
52
54
77
75
67
56
55
57
51
58
59
73
64

v Chotíne je zelenkasto belasej farby, valcovitého tvaru, pri obidvoch koncoch zdobená rytou výzdobou súbežnou s horným a dolným okrajom perly (tab. II, 32). Podobná perla bola nájdená v Horgosi[76] a v Gerendási.[77] Farebné perly pastové nevynímajú sa spomedzi ostatných perál nájdených na iných staromaďarských pohrebištiach.[78] Z chotínskych pastových periel svojím tvarom sa odlišuje perla dvojkužeľovitého tvaru s useknutým horným a dolným okrajom (tab. II, 37).[79] Perly podobných tvarov vyskytujú sa však od strednej doby hradištnej i v inventári slovanských hrobov.

V chotínskom inventári pozoruhodné sú záušnice s navlečenou pastovou perlou prstencovéto tvaru (tab. III, 64), ako i dve záušnice s navlečenou polosklovitou perlou valčekového tvaru (tab. I, 14, 17), ktoré sú zdobené rytou výzdobou. Záušnica s jednou navlečenou perlou je uvádzaná zo Szuj,[80] z Regöly,[81] z Goczeva[82] a z Halimba-Cseres.[83] Kr. Musianovicz[84] kladie tieto záušnice do I. typu svojej chronológie esovitých záušníc. Ostatné okrasy z chotínskeho pohrebišťa, ako prstene a kruhovité ozdoby vlasov zaraďujú sa svojím tvarom do inventára slovanských i staromaďarských hrobov. Podobne i železné nože tvarove zapadajú do rámca týchto kultúr.

Z rozboru hmotných pamiatok nájdených v hroboch kostrového pohrebišťa v Chotíne je zrejmé, že hmotné pamiatky sú slovanského a staromaďarského rázu.

Zo staromaďarských pamiatok nájdených v Chotíne mnohé majú svoje analógie v Lebedii, v juhoruských náleziskách, z ktorých najmä skupina z Verchny-Saltova podľa N. Fetticha[85] zvlášť sa vyníma medzi tzv. avarskými a staromaďarskými pamiatkami. Táto kultúrna skupina sa ťahá až po pohorie Altaj a vnútorné Mongolsko. Táto skupina, ktorá je vklinená medzi menované, je pozostatkom avarského kovorytectva, pričom sa objavujú nové formy, ktoré sa v staromaďarskom umení v čase ich príchodu do Karpatskej kotliny dožívajú najvyššieho stupňa. Tento vývoj badať pri porovnávaní s chazarským umením, za čo staromaďarské umenie môže ďakovať pobytu Maďarov v Lebedii. K rozvoju staromaďarského umenia dopomohla tá skupina Maďarov, ktorá sa vymkla spod vplyvu chazarov; tým je vlastne dokázaná zväčša podobnosť s chazarským umením a kontinuita s ním.[86] Staromaďarské pamiatky mohli byť vyrobené najviac 60—70 rokov pred rokom 896, pred rokom príchodu Maďarov do Karpatskej kotliny.[87] Uvedené fakty treba uznať za správne, lebo v opačnom prípade dokonalejšie formy staromaďarských hmotných pamiatok z čias príchodu Maďarov do Karpatskej kotliny by boli staršie ako pamiatky juhoruských stepí. Najstaršie staromaďarské pamiatky nájdené v podunajskej oblasti Slovenska a priľahlého územia Maďarska sú kladené do I. polovice X. storočia.[88] Z Lebedie odišli Maďari r. 889 a dôvodenie, že jednotlivé tlupy prišli už r. 861 do Podunajskej oblasti Slovenska a priľahlého územia Maďarska (Malá Nížina — Kisalföld),[89] nie je zatiaľ archeologicky dokázané. B. Szöke správne uvádza,[90] že hmotné pamiatky Maďarov môžeme nájsť len na tých územiach, ktoré Maďari mali v držbe obývané, teda v Podunajskej oblasti Slovenska najskôr v I. pol. X. storočia. Slovanské i staromaďarské hmotné pamiatky z chotínskeho pohrebišťa zapadajú do druhej pol. X. storočia a prvej pol. XI. storočia. Začiatok i koniec pohrebišťa mohol byť o niečo skorší, i neskorší, pretože však okrajová a čiastočne i vnútorná časť pohrebišťa bola zničená, datovanie sa vzťahuje len na preskúmanú časť pohrebišťa. Niektoré staromaďarské pamiatky, ako náhrdelník so strieborným závesmi srdcovitého tvaru (tab. IV, 70, 71) alebo strieborné nášivky (tab. I, 1—6, 8—9, 15, 16) a kovanie srdcovitého tvaru s pozlátením hlbších častí plochy nášiviek pripúšťajú kladenie týchto pamiatok do staršej doby — alebo aspoň ich výrobu. Podobnú techniku ako chotínske nášivky a závesy srdcovitého tvaru mali napr. pozlátené rozety zo Sarkad-Peckesváru[91] alebo z Jászfényszaru. Táto technika je napodobnením našívaných inofarebných výzdobných prvkov na textílie.[92] Našívanie výzdobných prvkov na textílie sa používalo tak v Iráne, ako v Strednej Ázii. N. Fettich okrem toho hľadá príčinu vzniku tejto techniky v chazarskom umení.[93] Veľký počet detí a nedospelých pochovaných na tomto pohrebišti dáva tušiť, že pohrebište patrilo osade, kde pomer medzi nositeľmi (alebo majiteľmi) obidvoch kultúr bol pokojný. Sociálne rozvrstvenie je zjavné z počtu hrobov vybavených hmotnými pamiatkami a hrobmi bez nich. Prípadnú sociálnu diskrimináciu dobyvateľov voči podmaneným nám udáva zase pomer a charakter hmotných pamiatok slovanských a staromaďarských. Staromaďarské hmotné pamiatky sa mohli dostať do slovanských hrobov cestou obchodu alebo ako vojnová korisť z čias pred r. 907; podobne sa dostali aj

slovanské pamiatky do držby Staromaďarov. Antropologický rozbor kostrového materiálu z Chotína dosiaľ nebol urobený (pohlavie a vek určil dr. E. Vlček), ale situácia na chotínskom pohrebišti, čo sa týka plemennej príslušnosti, bude zložitá asi práve tak ako na slovanskom pohrebišti v H. Jatove.[94] Datovať pohrebište do mladšej doby preto, že sa na pohrebišti nachádzajú hmotné pamiatky patriace k dvom kultúrnym skupinám, nepripúšťa charakter hmotných pamiatok. Esovité záušnice boli nájdené spolu so staromaďarskými pamiatkami na mnohých náleziskách, ako v Pilini,[95] Székesfehérvári,[96] Kiliti,[97] v Budapešti,[98] Arad-Földvár,[99] Tolna-Szántó,[100] Tápio-Szele,[101] Veliki-Bukovac[102] a Tőke.[103] Ak berieme do úvahy náleziská staromaďarských pohrebísk a ich hmotné pamiatky v Podunajskej oblasti Slovenska (Chotín, okres Hurbanovo — 1, Komárno — 2, Marcelová, okr. Hurbanovo — 3, Silaš, okr. Čalovo — 4, Nesvady, okr. Hurbanovo — 5, Imeľ, okres Hurbanovo — 6, Pribeta, okr. Hurbanovo — 7, Aňala, okr. Hurbanovo — 8, Z. Olča, okr. Čalovo — 9, V. Kosihy, okr. Komárno — 10), datovanie chotínskeho pohrebiska zapadá do rámca datovania týchto pohrebísk.

Nápadná je i najvyššia veková hranica pochovaných na chotínskom pohrebišti — 50 rokov, ako aj ich malý počet. Z toho vysvitá, že časť tu pochovaných nositeľov staromaďarskej kultúry v čase obsadenia tohto územia Maďarmi bola v mladom veku alebo starší príslušníci Slovanov a Maďarov zahynuli niekde na vzdialenejších miestach a nie v blízkosti osady, ktorá musela byť v okolí pohrebiska. Pravdepodobne osada patriaca k tomuto pohrebišťu jestvovala už pred príchodom Maďarov. Staršie domáce obyvateľstvo bolo v bojoch zdecimované a zvyšok obyvateľstva žil potom pod vládou vedúcej vrstvy dobyvateľov, ktorá využívala ich hospodárske znalosti na posilnenie vlastnej hospodárskej základne. Nitriansko bolo v X. stor. po príchode Maďarov na 60 % zničené,[104] ale nomádski Maďari starousadlé slovenské obyvateľstvo potrebovali na upevnenie svojej moci nad získaným územím, kedže novú vlasť museli vnútorne hospodársko-politicky upevniť, aby tým účinnejšie mohli získané územie vojensky ubrániť. Dôkazom pokojného nažívania Slovanov a Maďarov môže byť i chotínske pohrebište.

Na základe uvedených faktov, aj na základe hmotných pamiatok nájdených na kostrovom pohrebišti v Chotíne, na nálezisku Chotín I, je pohrebište slovensko-maďarským pohrebišťom z druhej pol. X. a prvej pol. XI. storočia.[105]

Opis hrobov

Hrob č. 51: Veľkosť 200 a 90 cm, hĺbka 100 cm, dobre zachovalá kostra 18—20-ročnej ženy. Orientácia Z—V. Na rebrách sa našli puklicové nášivky — okrasy šiat, zhotovené zo striebra, na prehĺbených miestach pozlátené (tab. I, 1—5). Priemer 27 mm. Okolo centrálne umiestenej pologule je umiestených 10 menších pologúľ, pričom obvod okrasy je zdobený 2 kruhmi. Na obvode sú dierky. Pod okrasami boli nájdené zvyšky látky. Ružicová nášivka zo striebra, pozlátená, na okraji opatrená dierkami, priemer 23 mm, bola taktiež na rebrách. Pod nášivkou boli zvyšky látky (tab. I, 8).

Ďalšie kotúčovité nášivky zo striebra, pozlátené, jedna zdobená okolo koncentrického kruhu lístkami, druhá lúčovitými ryhami, boli uložené podobne ako predošlé. Pod nášivkami boli zvyšky látky (tab. I, 6, 9). Štyri kotúčovité nášivky hladké, uprostred vypuklé, priemer 16 mm, zo špatného striebra, opatrené na okraji dierkami. Umiestené ako predošlé (tab. I, 10, 11, 12, 13). Bronzový záves pologuľovitého tvaru s pretiahnutým uchom, veľkosť 18 mm, ležal pri prstných článkoch ľavej ruky (tab. I, 7).

Hrob č. 52: Veľkosť 260 × 60/120 cm, hĺbka 80 cm, orientácia Z—V. Dobre zachovaná kostra 40-ročného muža. Železný nôž s rovným chrbtom a ostrím, dĺžka i s rukoväťou 150 mm, hrúbka 4 mm (tab. II, 26). Bronzový prsteň nespojený, konce rovné z 1,1 mm silného drôtu. Priemer 33 mm.

Hrob č. 53: Veľkosť 110 × 70 cm, hĺbka 60 cm, orientácia SZ—JV. Dieťa, vek pre slabo zachované kosti sa nedal zistiť. Vedľa lebečných kostí boli 2 bronzové záušnice s navlečenou perlou z polosklovitej hmoty, na povrchu zdobenou rytou výzdobou, farba biela, priemer 16—18 mm (tab. I, 14, 17). V mieste hrudných stavcov ležali 2 strieborné kovania srdcovitého tvaru, zdobené na vnútornej časti súbežnou prehĺbeninou srdcovitého tvaru, prerušené zo širšej strany výzdobou hruškovitého tvaru. Kovanie je na zadnej strane opatrené 2 nitmi. Prehĺbené časti sú pozlátené. Druhotné použitie týchto kovani ako nášiviek dakazujú 2 dierky na obvode kovania. Dierky sú urobené neodborne (tab. I, 15, 16).

Hrob č. 54: Veľkosť 260 × 60/120 cm, hĺbka 100 cm, orientácia Z—V. Spoločný hrob s č.

52. Dobre zachovaná kostra 35—40-ročnej ženy ležala pod panevnou kosťou kostry č. 52 a 20 cm nižšie. Bez milodarov.

Hrob č. 55: Veľkosť 150 × 70 cm, hĺbka 110 cm, orientácia SZ—JV. Dobre zachovaná kostra 10-ročného dieťaťa. 2 záušnice, zhotovené z guľatého bronzového drôtu, o priemere 1,5 mm, esovite ukončené. Esovité ukončenie jemne roztepané. Priemer 14 mm. Obidve ležali vedľa spánkových kostí (sprava-zľava) (tab. I, 18, 20). Bronzový predmet kruhovitého tvaru, z vnútornej strany rovný, z vonkajšej guľatý, konce rovné, ale natoľko stočené, že prechádzajú nad sebou až do polovice prsteňa, tvoriac v tejto časti dvojitý prsteň. Priemer 16 mm, hrúbka 2,5 mm, vedľa zápästných kostí pravej ruky (tab. I, 19).

Hrob č. 56: Veľkosť 120 × 60 cm, hĺbka 60 cm, orientácia SZ—JV. Kostra 1—2-ročného dieťaťa, veľmi strávená. Pred dolnou čeľusťou bola jedna valcovitá pastová perla (tab. II, 22), zdobená súbežnými ryhami, základná farba hnedá, ryhy vyplnené žltou pastou, výška 12 mm, priemer 6,5 mm. Tri pastové perly (tab. II, 23, 24, 25) hladké, hnedej farby, výška 5 mm, priemer 11 mm; výška 4 mm, priemer 8 mm; výška 5 mm, priemer 10 mm.

Hrob č. 57: Veľkosť 80 × 55 cm, hĺbka 50 cm, orientácia SZ—JV. Kostra až na menšie časti lebky strávená. Kostra detská, bez milodarov.

Hrob č. 58: Veľkosť 180 × 65 cm, hĺbka 70 cm, orientácia SZ—JV. Kostra staršej ženy, bez milodarov.

Hrob č. 59: Veľkosť 80 × 50 cm, hĺbka 110 cm, orientácia SZ—JV. Slabo zachované kosti novonarodeniatka, bez milodarov.

Hrob č. 60: Veľkosť 90 × 50 cm, hĺbka 60 cm, orientácia SZ—JV. Slabo zachovaná lebka 5—6-ročného dieťaťa, ostatné kosti strávené. Pri pravom spánku bronzová záušnica z 1,1 mm silného drôtu, nespojená, rovné konce, priemer 18 mm (tab. III, 61). V mieste pravej ruky bronzový náramok elipsovitého tvaru, rovnomernej šírky, s roztvoreným, kruhovite rozšíreným koncom, priemer 77 mm, výška 12 mm (tab. III, 62).

Hrob č. 61: Veľkosť 160 × 90 cm, hĺbka 80 cm, orientácia SZ—JV. Kostra 35—40-ročnej ženy. Vedľa ľavej ruky železný nôž s rovným chrbtom, so šikmo zrezaným ostrím. Dĺžka ostria 56 mm, rúčky 37 mm, celého noža 93 mm, hrúbka 3 mm (tab. I, 21). Na tej istej strane vedľa zápästia bronzový prsteň zo 1,1 mm silného bronzového drôtu, konce rovné, nespojené, priemer 14 mm (tab. II, 27).

Hrob č. 62: Veľkosť 150 × 60 cm, hĺbka 40 cm, orientácia SZ—JV. Veľmi silne strávené kosti 6—7-ročného dieťaťa. Bronzová záušnica, zhotovená z 1,1 mm silného drôtu, konce rovné, nezvarené, na záušnici je navlečená pastová perla prstencového tvaru, priemer záušnice 19 mm, výška perly 6 mm, priemer 11 mm, perla je zdobená elipsovitými ryhami, farba bledohnedá, ryhy vyplnené žltou pastou (tab. III, 64).

Hrob č. 63: Veľkosť 180 × 90 cm, hĺbka 60 cm, orientácia SZ—JV. Hrob čiastočne porušený. Narušenie je novšieho pôvodu. Kostra 40-ročného muža. 4 valcovité perly z pastovej hmoty, zdobené súbežnými ryhami, farba hnedá a zelenkastá, výška 19 mm, priemer 6 mm (tab. II, 28, 29, 30, 31). Sklenená perla valcovitého tvaru, zelenkavobelasej farby, pri obidvoch koncoch zdobená rytou výzdobou (stiahnutý krček), výška 12 mm, priemer 11 mm (tab. II, 32).

Hrob č. 64: Veľkosť 165 × 80 cm, hĺbka 100 cm, orientácia SZ—JV. Kostra starého muža bez milodarov.

Hrob č. 65: Veľkosť 165 × 80 cm, hĺbka 100 cm, orientácia SZ—JV. Slabo zachovaná kostra staršieho jedinca. Bronzový záves pologuľovitého tvaru s pretiahnutým uchom, opatreným dierkou, výška 13 mm, priemer 8 mm, umiestené vedľa článkov pravej ruky (tab. II, 41).

Hrob č. 66: Veľkosť 160 × 60 cm, hĺbka 70 cm, orientácia SZ—JV. Pastová perla prstencového tvaru bledohnedej farby, zdobená elipsovitou rytou výzdobou, vyplnenou zelenou farbou, uprostred ktorej je kruhovitá rytá výzdoba, vyplnená oranžovou farbou. Výška 9 mm, ∅ 13 mm (tab. II, 34). 5 pastových periel prstencového tvaru, hnedej farby, zdobené rytou elipsovitou výzdobou, ktorá je vyplnená oranžovou farbou. Na miestach, kde je povrch odlúpený, vidieť zelenú základnú farbu pastovej hmoty, výška 9—11 mm, priemer 6—8 mm (tab. II, 35, 36, 38, 39, 43). Pastová perla prstencového tvaru žltej farby, výška 5 mm, priemer 8 mm (tab. II, 42), pastová perla prstencového tvaru hnedej farby, výška 6 mm, priemer 9 mm (tab. II, 40).

Hrob č. 67: Veľkosť 90 × 35 cm, hĺbka 80 cm, orientácia SZ—JV. Slabo zachovalé kosti 1—2-ročného dieťaťa. Bez milodarov.

Hrob č. 68: Veľkosť 85 × 45 cm, hĺbka 90 cm, orientácia SZ—JV. Zachovalá kostra 4—5-ročného dieťaťa. Bez milodarov.

Hrob č. 69: Veľkosť 110 × 45 cm, hĺbka 30 cm, orientácia SZ—JV. Kosti natoľko strávené, že sa vek a pohlavie nemohli zistiť, bez milodarov.

Hrob č. 70: Veľkosť 130 × 65 cm, hĺbka 70 cm, orientácia SZ—JV. Kosti slabo zachovaného 11-ročného dieťaťa. Bez milodarov.

Hrob č. 71: Veľkosť 180 × 80 cm, hĺbka 80 cm, orientácia SZ—JV. Dobre zachovalá kostra 30—35-ročného muža. Bez milodarov.

Hrob č. 72: Veľkosť 100 × 60 cm, hĺbka 40 cm, orientácia SZ—JV. Kosti strávené, vek a pohlavie sa nemohli zistiť. Bez milodarov.

Hrob č. 73: Veľkosť 75 × 45 cm, hĺbka 100 cm, orientácia SZ—JV. Kostra ½-ročného dieťaťa. Bez milodarov.

Hrob č. 74: Veľkosť 115 × 55 cm, hĺbka 80 cm, orientácia SZ—JV. Kosti strávené, vek a pohlavie sa nemohli zistiť. Kamenné kresadlo oblého povrchu, tvar podlhovastý, časť chýba. Priemer 11 mm, dĺžka 40 mm (tab. II, 46). Dvojramenná železná strela, zachovaná dĺžka 58 mm, hrúbka 6 mm (tab. II, 47). Železná strela (šíp) romboidného tvaru s krátkou násadkou, dĺžka 31 mm, šírka 19 mm, hrúbka 6 mm (tab. II, 48). Železný nožík (hrot odlomený), s rovným širokým chrbtom, odlomeným spätným tŕňom, dĺžka zachovanej časti 61 mm, hrúbka 4 mm (tab. II, 49). Všetky milodary v pravej časti hrobovej jamy. Ľavá strana bola rozrušená.

Hrob č. 75: Veľkosť 170 × 90 cm, hĺbka 80 cm, orientácia SZ—JV. Kostra starého muža. Pastová perla prstencového tvaru, žltej farby, výška 3 mm, šrka 5 mm (tab. II, 44). Bronzový záves pologuľovitého tvaru s pretiahnutým uchom opatreným dierkou na zavesenie, výška 9 mm, priemer 6 mm, (tab. II, 45).

Hrob č. 76: Veľkosť 90 × 40 cm, hĺbka 80 cm, orientácia SZ—JV. Slabo zachovaná kostra dieťaťa. Vek sa nedal určiť. Bez milodarov.

Hrob č. 77: Veľkosť 125 × 60 cm, hĺbka 110 cm, orientácia SZ—JV. Kostra 4—5-ročného dieťaťa. Stehenná kosť ľavej nohy chýbala. Bronzový záves pologuľovitého tvaru s pretiahnutým uchom opatreným dierkou na zavesenie, výška 15 mm, priemer 8 mm (tab. III, 56). Gombík ležal na hrudnej kosti. Bronzový prsteň zhotovený z 1 mm silného drôtu, nezvarený, s rovnými koncami, priemer 19 mm (tab. III, 58). Železný nôž s rovným širokým chrbtom, s rúčkou, splývajúcou s chrbtom a ostrím noža, dĺžka 190 mm, hrúbka 5 mm (tab. III, 50). Nožík ležal vedľa predlaktia pravej ruky. Pastová perla prstencového tvaru hnedej farby, výška 4 mm, priemer 8 mm (tab. III, 57).

Hrob č. 78: Veľkosť 180 × 80 cm, hĺbka 60 cm, orientácia SZ—JV. Kostra 40—45-ročného muža. Hrob čiastočne rozrušený. Bez milodarov.

Hrob č. 79: Veľkosť 120 × 60 cm, hĺbka 40 cm, orientácia SZ—JV. Časť 25—30-ročnej mužskej kostry. Hrob rozrušený. Bez milodarov.

Hrob č. 80: Veľkosť 105 × 40 cm, hĺbka 60 cm, orientácia SZ—JV. Slabo zachovaná kostra dieťaťa. Vek a pohlavie sa nemohli zistiť. Bez milodarov.

Hrob č. 81: Veľkosť 70 × 30 cm, hĺbka 50 cm, orientácia SZ—JV. Kosti skoro úplne strávené. Vek a pohlavie nemohli byť zistené. Bez milodarov. Kostra čiastočne zachovaná. Kostra muža (?), vek nezistený. Kostená trubica — ihelník — povrch hladký, nezdobený, dĺžka 75 mm, priemer 9 mm (tab. III, 59). Prsteň elipsovitého tvaru zhotovený z plochého bronzu, nespojené konce prechádzajú čiastočne vedľa seba, hrúbka 1 mm, šírka 3 mm, priemer 19 × 22 mm (tab. III, 51). Prsteň kruhovitého tvaru zhotovený z plochého bronzu, konce nespojené, hrúbka 1 mm, šírka 3 mm, priemer 21 mm (tab. III, 55). Bronzový záves pologuľovitého tvaru s pretiahnutým uchom opatreným dierkou na zavesenie, výška 12 mm, priemer 9 mm (tab. III, 52). Bronzový záves guľovitého tvaru s pretiahnutým uchom opatreným dierkou na zavesenie, výška 12 mm, priemer 6 mm (tab. III, 54). Bronzový záves srdcovitého tvaru, stredná časť vykrojená do srdcovitého tvaru, povrch zdobený rytou výzdobou pozdĺž obvodu srdcovitého vykrojenia, hrúbka 1 mm, veľkosť 18 mm (tab. III, 53).

Hrob č. 82. — Veľkosť 70 × 30 cm, hĺbka 60 cm, orientácia SZ—JV. Skoro úplne strávené kosti dieťaťa. Bez určenia veku a pohlavia. Bez milodarov.

Hrob č. 83. — Veľkosť 160 × 55 cm, hĺbka 120 cm, orientácia SZ—JV.

Hrob č. 84: Veľkosť 170 × 50 cm, hĺbka 80 cm, orientácia SZ—JV. Zachovaná kostra 16—18-ročnej ženy. Bez milodarov.

Hrob č. 85: Veľkosť 125 × 65 cm, hĺbka 80 cm, orientácia SZ—JV. Zachovaná kostra 3—4-ročného dieťaťa. Bez milodarov.

Hrob č. 86: Veľkosť 200 × 140 cm, hĺbka 100 cm, orientácia SZ—JV. Dobre zachovaná kostra 35—40-ročného muža. Bez milodarov.

Hrob č. 87: Veľkosť 160 × 50 cm, hĺbka 120 cm, orientácia SZ—JV. Slabo zachovaná kostra ženy. Vek nemohol byť určený. Kostená trubica — ihelník, povrch hladký, dĺžka 49 mm, priemer 7 mm, na jednom konci stopa po zlomení (tab. III, 60).

Hrob č. 88: Veľkosť 55 × 25 cm, hĺbka 50 cm, orientácia SZ—JV. Zachovaná kostra ½-ročného dieťaťa. Bez milodarov.

Hrob č. 89: Veľkosť 80 × 50 cm (približne polovica hrobovej jamy bola rozrušená, zachovalá bola len SZ časť). Hĺbka 70 cm, orientácia SZ—JV. Zachovalá kostra 50-ročného muža. Kovanie z prehnutého bronzového plechu, tvar sedlovitý, na dolnej časti obidvoch strán sú dierky (protiľahlé), cez jeden pár prechádza bronzový klinec, výška 18 mm, dĺžka 24 mm, rozpätie 12 mm, nájdené nad lebečným krytom (tab. III, 89).

Hrob č. 90: Veľkosť 160 × 50 cm, hĺbka 60 cm, orientácia SZ—JV. Kostra asi 50-ročnej ženy. Prsteň z bronzového drôtu, konce nespojené, hrúbka 2 mm, priemer 18 mm (tab. III, 63).

Hrob č. 91: Veľkosť 85 × 50 cm, hĺbka 30 cm, orientácia Z—V. Hrob v novšej dobe rozrušený. Kostra 30-ročnej ženy. Bez milodarov.

Hrob č. 92: Veľkosť 150 × 50 cm, hĺbka 100 cm, orientácia SZ—JV. Slabo zachovaná kostra 17—18-ročnej ženy. Prsteň zhotovený z plochého bronzového plechu, konce nespojené, hrúbka 3 mm, priemer 18 mm (tab. III, 67). Hnedá pastová perla prstencového tvaru zdobená rytou elipsovitou výzdobou, vyplnenou žltou farbou, elipsovitá časť opatrená očkom oranžovohnedej farby, výška 7 mm, priemer 12,5 mm (tab. III, 69).

Hrob č. 93: Veľkosť 155 × 80 cm, hĺbka 120 cm, orientácia SZ—JV. Dobre zachovaná kostra 35—40-ročného muža. Prsteň z bronzového drôtu, konce nespojené, hrúbka 2 mm, priemer 21 mm (tab. III, 65).

Hrob č. 94: Veľkosť 160 × 50 cm, hĺbka 80 cm, orientácia SSZ—JJV. Pohlavie a vek neurčiteľné. Bez milodarov.

Hrob č. 95: Veľkosť 50 × 30 cm, hĺbka 140 cm, orientácia SZ—JV. Kostra ½-ročného dieťaťa. Bez milodarov.

Hrob č. 96: Veľkosť 60 × 20 cm, hĺbka 110 cm, orientácia SZ—JV. Kostra novorodenca bez milodarov.

Hrob č. 97: Veľkosť 80 × 30 cm, hĺbka 150 cm, orientácia SZ—JV. Slabo zachované kosti dieťaťa. Bez milodarov.

Hrob č. 98: Veľkosť 180 × 50 cm, hĺbka 150 cm, orientácia SZ—JV. Kostra muža vo veku od 18—30-rokov. Bez milodarov.

Hrob č. 99: Veľkosť 80 × 35 cm, hĺbka 100 cm, orientácia SZ—JV. Hrob v novšej dobe rozrušený, bez milodarov.

Hrob č. 100: Veľkosť 180 × 60 cm, hĺbka 150 cm, orientácia SZ—JV. Kostra 50-ročného muža bez milodarov.

Hrob č. 101: Veľkosť 50 × 25 cm, hĺbka 90 cm, orientácia SZ—JV. Kostra novorodenca bez milodarov.

Hrob č. 102: Veľkosť 100 × 50 cm, hĺbka 140 cm, orientácia SZ—JV. Plochá kruhovitá bronzová ozdoba, liata, jedna strana hladká, druhá zdobená uprostred kruhom, ku ktorému sa pripína 6 ružicovite umiestených štylizovaných lístkov, okraj zdobený jamkami a z vnútornej strany súbežnými pologuľatými bodkami, priemer 23 mm, hrúbka 1 mm (tabuľka III, 68).

Hrob č. 300: Veľkosť a hĺbka nebola zistená, pretože hrob bol pred výskumom zničený. V rozrušenej hrobovej jame boli nájdené 2 náhrdelníky. Retiazka náhrdelníka je zhotovená zo striebra a pôvodne na nej boli 3 strieborné závesy srdcovitého tvaru. Jeden zo závesov chýbal. Druhý náhrdelník je vyrobený tou istou technikou, chýba tu však časť retiazky a 2 závesy srdcovitého tvaru. Dĺžka retiazky 45 cm, hrúbka pletiva 4 mm, záves široký 16 mm, vysoký 22 mm, hrúbka 0,5 mm. Dĺžka čiastky retiazky 25,5 cm (tab. IV, 70, 71).

Literatúra

[1] Vocel, Sitz. Berichte Akad., Wien 1885, 195.

[2] L. Niederle, *Rukověť slovanských starožitností*, Praha 1953, 255.

[3] L. Niederle, c. d., 255.

[4] L. Niederle, Mitteilungen der Anthr. Ges. zu Wien 1894, 194—202. *Život starých Slovanů*, Praha 1913, I, 589—610. *Avaři a Slované*, Obzor. praeh. IX, 1930—1935, 8.

[5] J. Hampel, *A honfoglaláskor hazai emlékei* — v diele Pauler-Szilágyi, *A Magyar Honfoglalás Kútfői*, Budapest 1900, 785.

[6] J. Poulík, *Staroslovanská Morava*, 45—46, 50.

Kultura moravských Slovanů a Avaři, Slavia Antiqua, Poznaň 1948, 338.

[7] J. Eisner, *Naše řadové hřbitovy, hradištní*, Sborník na počesť Jozefa Škultétyho, T. Sv. Martin 1933, 317. *Devínska Nová Ves*, Bratislava 1952, 282—285.

[8] J. Schránil, *Die Vorgeschichte Böhmens und Mährens*, Berlin—Leipzig 1928, 298.

[9] Ľ. Kraskovská, *Skvosty z doby hradištnej na Slovensku*, Slavia Antiqua, Poznaň 1948, 536.

[10] V. Budinský-Krička, *Prvé staroslovanské radové pohrebištia v Turci a Liptove*, Martin 1944, 25—26.

[11] Čaplovič—Točík, *Výskum v Nitre*, Arch. rozhledy III, 1951, 179—180.

[12] B. Chropovský, *Belobrdské pohrebište vo Vozokanoch na Slovensku*, Arch. rozhledy VI, 1954, 608, 626.

[13] K. Musianovicz, *Kablaczki skronovie-próba typologii i chronologii*, Swiatovit XX, Varšava 1949, 115—232.

[14] Tamtiež, 195—196.

[15] G. Török, *Halimba-Cseres X.—XII. századi temetője*, Folia Archeologica (Új folyam) VI, Budapest 1954, 95—105.

[16] O. Krupica, *Pohrebište z XII.—XIV. storočia v Krásne na Slovensku*, Arch. rozhledy V, 2, 1953, 193—197, obr. 103.

[17] N. Fettich, *A honfoglaló magyarság fénmüvessége*, Archeologia Hungarica, Budapest 1937, 46, 48.

[18] N. Fettich, c. d., 48.

[19] N. Fettich, *Aadatok a honfoglaláskor archeológiájához*, Archeológiai Értesitő, XLV, 1931, 106.

[20] N. Fettich, c. d., 108.

[21] Pauler—Szilágyi, *A Magyar Honfoglalás Kútfői*, Budapest 1900. Z. Varga, *Honfoglaláskori emlékek Szabolcsban*, Arch. Értesitő 1914, 179. B. Szőke, *Adatok a kisalföld IX. és X. századi történetéhez*, Arch. Értesitő 1954, 130. J. Eisner, *Pamiatky staromaďarské — Slovenské dejiny I*, 1, 136. *Slovensko v pravěku*, Bratislava 1933, obr. 23. Arch. Értsitő 1914, 311, obr. XVIII.

[22] J. Eisner, *Devínska Nová Ves*, Bratislava 1952, obr. 88, 10.

[23] Pauler—Szilágyi, *A Magyar Honf. Kútfői*, Budapest 1900, 722 tab. XCIX, 5.

[24] Kondakov, *Ruskije klady*, Petrohrad 1896, 122, 115, tab. XI, obr. 23.

[25] Szilágyi—Pauler, c. d., 567, tab. XXV, 6—9.

[26] Tamtiež, 517, obr. 5.

[27] Tamtiež, 589, obr. 1, všeobecne 778, obr. 779.

[28] Uvarov, *Étude sur les peuples primitifs de la Russie les mériens*. Saint-Petersburg 1875, tab. CXXIX, č. 44.

[29] N. Fettich, *A honfoglaló magyarság fénmüvessége*, Arch. Hung., Budapest 1937, tab. XVI, 14.

[30] N. Fettich, c. d., tab. XX, 1—6.

[31] A. Zakharova V. Arendt, *Studia Levedica*, Arch. Hung. 1934, 14, obr. 10.

[32] Archeologiai Értesitő, 1904, 145, obr. 162, 164, 165; 147, obr. 180.

[33] J. Eisner, *Slovensko v pravěku*, Bratislava 1933, obr. 23, 2.

[34] Uvarov, c. d.

[35] Pauler—Szilágyi, *A Magyar honfoglalás kútfői* Budapest 1900, 696, tab. LXXXVII, 34—38, tab. LXXXVIIIa, Arch. Értesitő, 1893, 266.

[36] Pauler—Szilágyi, c. d., 669, tab. LXXVII, 47.

[37] N. Fettich, *A honfoglaló magyarság fénmüvessége*, Arch. Hung., Budapest 1937, tab. LXXX, 4, tab. LXXXV, 35, 36, 37.

[38] Pauler—Szilágyi, c. d., 624, c.

[39] N. Fettich, c. d., tab. LXXX, 5 (rýhovaný), tab. LXXXVIII, 7, 16, 17.

[40] J. Eisner, *Mladšia doba hradištná Slov. dejiny I*, 1, 138.

[41] Uvarov, c. d., tab. CXXIX, č. 50, 51.

[42] J. Eisner, *Slovensko v pravěku*, Bratislava 1933, 277, obr. 23, č. 10.

[43] J. Eisner, c. d., obr. 23. Pauler—Szilágyi, c. d., 532, obr. 4.

[44] Tamtiež, 542, obr. 1, 2.

[45] Tamtiež, 552, tab. XVII, 3.

[46] Tamtiež, 581, tab. XXXI, 12.

[47] Tamtiež, 722, tab. XCIX, 3.

[48] J. Szendrei, *Magyar hadtörténelmi emlékek*, Budapest 1896, 37, obr. 5, 6; 39, obr. 2.

[49] J. Eisner, c. d., 277, obr. 24—6.

J. Eisner, *Pamiatky staromaďarské, Slov. dejiny I*, 1, 135.

[50] Pauler—Szilágyi, c. d., 673, tab. LXXVII, 6, 7.

[51] Ľ. Kraskovská, *Nález staromaďarského hrobu v Skalici na Slovensku*, Arch. rozhledy VI, 1954, 351—352.

[52] J. Eisner, *Slovensko v dobe kultúry hradištnej*, Slov. dej. I, 136.

[53] B. Szőke, *Adatok a kisaföld IX. és X. sz. tört.*, Arch. Értesitő, 1954, 124.

[54] Podľa oznámenia vedúceho výskumu dr. B. Chropovského.

[55] Pauler—Szilágyi, c. d., 557, tab. XX, 9—13.

[56] Pauler—Szilágyi, c. d., 525, tab. II.

J. Hampel, Alterthümer des Frühen Mittelalters in Ungarn, Braunschweig 1905, III, tab. 335.

[57] Pauler—Szilágyi, c. d., 563, tab. XXIII, 7—10.

[58] J. Hampel, c. d., III, tab. 423, 3, 4.

[59] Zakharov—Arendt, *Studia Levedica*, Arch. Hung., 1934, tab. V, 3.

[60] J. Eisner, *Slovensko v pravěku*, Bratislava 1933, 277, obr. 24—3. J. Eisner, *Pamiatky staromaďarské*, Slovenské dejiny I, 1, 135.

[61] N. Fettich, *A honfoglaló magyarság fénmüvessége*, Arch. Hung., 1937, tab. LXXII—10.

[62] Tamtiež, tab. CXXXI, 7.

[63] Pauler—Szilágyi, c. d., 576, obr. 5.

[64] N. Fettich, c. d., tab. CXXXV, 18.

[65] Tamtiež, tab. LIX, 1.

[66] J. Hampel, *Ornamentika a honfoglaláskor emlékein*, 107. Arch. Értesitő, 1904.

J. Hampel, *Ujabb tanulmányok a honfoglaláskor emlékeiröl*, Budapest 1907, 72—99.

[67] J. Hampel, c. d., 107.

[68] J. Hampel, *Alterthümer* III, tab. 427, 12.

[69] N. Fettich, *A honf. magyarság fénművessége*, Arch. Hung., 1937, tab. LIX, 1.

[70] J. Eisner, *Devínska Nová Ves*, obr. 84—2, 3, 4, 7, 9, 10, 11, 13.

[71] J. Eisner, *Mladšia doba hradištná, Slovenské dejiny, I*, 1, 136. J. Filip, *Pravěké Československo*, Praha 1948, 352.

[72] Ľ. Kraskovská, *Skvosty z doby hradištnej na Slovensku*, Slavia Antiqua, Poznań 1948, 542.

[73] Pauler—Szilágyi, c. d., 638, K 7, 9, 10, 11, 12; 698, tab. LXXXVIII — f.

J. Szendrei, *Magyar hadt. emlékek*, 47, obr. 103.

[74] Ľ. Kraskovská, c. d., 543.

[75] Tamtiež, 544.

[76] Pauler—Szilágyi, c. d., 626, tab. LIV, 8.

[77] J. Hampel, Ujjab tanulmányok a honfoglaláskor emlékeiről, tab. 56, 8.

[78] N. Fettich, *A honf. magyar. fénművessége*, LXXXVIII, 8, 9, 22, 24.

[79] J. Eisner, *Slovensko v praveku*, tab. XCII, 2;

[80] Bulliczev, *Žurnal*, tab. 39, obr. 4.

[81] J. Hampel, *Alterthümer des Frühen Mittelalters in Ungarn*, tab. II, 132, III, 185, obr. 3.

[82] Samokwasow, *Atlas*, tab. 45, obr. 1.

[83] Gy. Török, *Halimba-Cseres X.—XII. századi temetője*, Folia Archeologica VI, 1954.

[84] Kr. Musianovicz, c. d., 121—122, tab. I, 7.

[85] N. Fettich, *Adatok*, Arch. Értesítő, 1931, 110.

[86] N. Fettich, c. d., 111.

[87] Tamtiež, 111.

[88] J. Eisner, *Slovensko v praveku*, 277—282. *Pamiatky staromaďarské, Slov. dejiny, I*, 1, 134— 136. B. Szőke, c. d., Arch. Értesítő, 1954, 133.

[89] Tamtiež, 133.

[90] B. Szőke, c. d., 135.

[91] N. Fettich, *Adatok a honfoglaláskor archeologiájához*, Arch. Értesítő 1931, 76.

[92] Tamtiež, 74.

[93] Tamtiež, 76.

[94] E. Vlček, *Mongolové a mongoloidi na jižním Slovensku*, Arch. rozhledy VI, 1954, 1, 83.

[95] J. Hampel, *Alterthümer des Frühen Mittelalters in Ungarn*, II, 873, 882; *Ujjab tanulmányok a honfoglaláskor emlékeiről*, 186, tab. 73, 74.

[96] Tamtiež, II, 870, III, tab. 396, 44.

[97] Tamtiež, II, 862.

[98] Tamtiež, II, 868.

[99] Tamtiež, II, 506.

[100] Tamtiež, III, tab. 408, 26—31.

[101] J. Hampel, *Ujjab tanulmányok a honfoglaláskor emlékeiről*, tab. 88, 8, 9.

[102] Tamtiež, tab. 89, 3, 4.

[103] Tamtiež, tab. 88, 2.

[104] J. Dekan, *Začiatky slovenských dejín a ríša Veľkomoravská*, Slov. dejiny, II, 187.

[105] M. Dušek, Chotín I — kostrové pohrebište z X. a XI. stor., Arch. rozhledy VI, 1954, 5, 627—628.

Могильник со скелетами X и XI столетия в Хотине в Словакии

Микулаш Душек

На северо-запад от Комарна в селе Хотин, район Гурбаново, во время исследования скифско-гальштатского биритуального могильника в северо-восточной части песчаной ямы были объявлены могилы со скелетами, отличающиеся ориентацией, укладкой скелетов и материальными памятниками от исследуемого скифско-гальштатского могильника. В этой части песчаника мы нашли в 1953 году целиком 52 гроба а в 1955 году нам удалось спасти от пропажи в уже разрушенной части кладбища серебряные цепочки с серебряными привесками сердцевидной формы. Ю-В и Ю-З часть кладбища, как и часть высаженная акациями, была уже раньше перед началом нашего исследования уничтожена при эксплуатации песка.

Глубина могильных ям была около 100 см, были ямы и помельче (50 см), но в некоторых случаях мелкость ям была последствием относа песка ветром. Форма гробовых ям у всех могил была четырехугольная с закругленными углами. Ориентация всех гробовых ям была С-З—Ю-В, исключение представляют могилы номер 51, 52, 54, у которых была З-В. Скелеты лежали лицом вверх в вытянутом положении, исключая скелет в гробе 93, в котором скелет лежал на левом боку и ноги и левая рука были незначительно согнуты. Уложение мертвого лицом вверх было общим способом погребения на этом могильнике. Положение рук было различное в многих случаях повторяющееся, например уложение обеих рук или одной руки через кости таза или у нижней челюсти. В одном случае (52 и 54) в общей могиле были погребены две особы и то в № 54 (35—40-летняя женщина) в глубине 100 см и в № 52 (40-летний мужчина) в глубине 80 см.

Могилы снабженные материальными памятниками составляют меньшие комплексы. Могилы № 102 и 87 снабжены материальными памятниками (разным инвентарем), но окрестности кругом них были разрушены, уничтожены, и поэтому вблизи этих могил нет могил с материальными памятниками (инвентарем).

Материальные памятники, найденные на могильнике со скелетами — Хотин I — мы делим на две разные группы: славянскую и древневенгерскую.

К славянским памятникам из хотинского могиль-

ника принадлежат в первой очереди 2 височных кольца, изготовленные из круглой бронзовой проволоки с эсовидным окончанием, немножко расплющенным. На принадлежность эсовидных височных колец славянским племенам обратили внимание многие исследователи (Воцел, Л. Нидерле, Я, Гампел, Й, Паулик, Я. Эйснер, И. Схранил, Л. Красковская, В. Будински-Кричка, А. Точик, Б. Хроповский, Кр. Мусианович). Кр. Мусианович правильно утверждает, что по величине височных колес нельзя создавать хронологию. Свое утверждение основывает на монетах найденных вместе с эсовидными височными кольцами. Это можно наблюдать в Красне в Словакии и в Халимба-Череш (Halimba-Cseres) в Венгрии. Если принять во внимание самые новые сведения о развитии эсовидных височных колец, то хотинские височные кольца можно отнести к второй половине X и к началу XI столетия.

В свою новую родину в Карпатской котловине венгры из своей прежней родины принесли много элементов производства и формы своих драгоценностей и украшений. О древневенгерском ювелирном деле можно говорить лишь после 830 года. Венгры, захватив в свои руки важные торговые пути и производительные центры, начинают увеличивать собственное производство, главным образом, предметов домашнего обихода. На новую родину венгры принесли лишь предметы изготовленные во второй половине IX. столетия.

В древневенгерских могилах в Карпатской котловине не были найдены памятники из хазарского периода, но в них находятся памятники из Лебедии. Художественное развитие древневенгерского искусства является результатом довольно долгого развития, но нельзя забывать предшествующее развития этого края со времен присутствия аваров и с тем связанное развитие торговли с византийскими мастерскими, как и славянский элемент искусства. Понятно, что на новой родине появляются и новые формы древневенгерских изделий. Материал сопровождающий древневенгерские памятники в многом напоминает и аварские памятники.

К типичным памятникам древневенгерских могил в Карпатской котловине, как и на востоке, принадлежат бляшки, подвески и т. д., сердцевидной формы. Бляшки сердцевидной формы встречаются и в славянских могильниках. Хотинские сердцевидные бляшки (табл. I, 15, 16) вторично были употреблены в виде нашивок на материю, на что указывают проверченные две дырки и остатки текстильного материала под ними. Серебряные подвески сердцевидной формы (табль I) из Хотина употреблялись как подвески на ожерелье. Цепочка похожей техники была найдена например в Чернигове и часть ее в Тиса-Надьрев (Tisza-Nagyréve). Формой хотинские сердцевидные подвески похожи на подвески из Геделле (Gödöllö), Пилини, Батту, Верхни-Салтова, Минусинска. Сердцевидный подвесок с вырезанным в середине сердцевидным отверстием (табл. III, 53) похожий на такой же из Верхнего Салтова, Токая, Секешфехервар-Демкохедь (Székesfehérvár-Demkohégy), Сегедь-Боярхалом (Szeged-Bojarhalom). Двойные сердцевидные подвески принадлежат к инвентарю белобрдских и древневенгерских могил.

К числу часто встречающихся памятников из древневенгерских могил принадлежат подвески в форме полушарья и шара с ушком (табл. I, 7; табл. II, 41, 45, 52, 54; табл. III, 56). Такие же подвески (пуговицы) были найдены на территории СССР и считаются древневенгерскими памятниками. В Карпатской котловине были они найдены в многих древневенгерских могилах. Так же как сердцевидные подвески, появляются подвески формой полушарья и формой шара в белобрдском инвентаре.

Из драгоценностей древневенгерского характера в Хотине был найден бронзовый браслет эллипсоидной формы одинаковой ширины с открытым кругообразно расширенным концом (табл. III, 62). Оружием, принадлежащим к инвентарю древневенгерских могил из хотинского могильника является железная стрела с двумя ручками и стрела неправильной ромоидной формы (табл. II, 48, 47).

Находящиеся в древневенгерских могилах и в Хотине предметы украшения — выпуклые нашивки серебром с позолотой в углубленных местах (табл. I, 1—6, 8—9). К этим памятникам принадлежат и „пастовые" бусы различной формы, которые встречаются уже в старшей эпохе городищ, а так же и в древневенгерских могилах. Только одна стеклянная бусина из Хотина была меднозеленого цвета цилиндрической формы (табл. II, 32). Одна из пастовых бус, найденных в Хотине, отличается от остальных своей двуконической формой с отсеченными верхним и нижним концом (табл. II, 37). Бусы похожей формы находятся и в средней городищной эпохе и в инвентаре славянских могил.

Достопримечательностью хотинского инвентаря являются височные кольца с нанизанной пастовой бусиной кольцеобразной формы (табл. III, 64) и два височных кольца с нанизанной гравированной бусиной цилиндрической формы (табл. I, 14, 17). Остальные украшения из хотинского могильника, кольца и кольцеобразные украшения волос по своей форме принадлежат к инвентарю славянских и древневенгерских могил. Так и железные ножи по своей форме принадлежат к группе уже упомянутых культур.

По анализу памятников в могилах могильника со скелетами в Хотине стало очевидным, что эти памятники славянского и древневенгерского происхождения. Из числа древневенгерских предметов, найденных в Хотине, многие имеют свою аналогию в Лебедии (Lebedii). По Феттиху древневенгерские памятники могли быть сделаны не раньше 60—70 лет до 896 года. Старшие древневенгерские памятники, найденные до сих пор в Подунайской области Словакии, относятся к первой половине X столетия. Славянские и древневенгерские археологические памятники из хотинского могильника относятся к второй половине X. и к первой половине XI столетия. Некоторые древневенгерские памятники, ожерелье с серебряными подвесками

сердцевидной формы (табл. I), серебряные нашивки (табл. I, 1—6, 8—9) и сердцевидные бляшки (табл. I, 15, 16) с позолочением в местах углублений, можно приписывать более древнему периоду, или можно считаться с тем, что они были изготовлены раньше. Эта техника является подражанием нашивных разноцветных элементов украшений на текстиле. Социальное расслоение ясно по количеству могил снабженных материальными памятниками и по количеству могил без материальных памятников. На дискриминацию захватчиков по отношению к порабощенным показывает соотношение и характер материальных памятников славянского и древневенгерского происхождения. Отнести могильник к более позднему периоду времени только потому, что на нем находятся материальные памятники, принадлежащие к двум разным культурным группам, не позволяет нам уже характер материальных памятников. Если принять во внимание местонахождения древневенгерских могильников и их материальные памятники в Подунайской области Словакии, то и хотинский могильник нужно отнести к этому времени.

Внимание заслуживает возраст погребенных на хотинском кладбище (50 лет) и количество их (2). Из этого вытекает, что здесь погребенные носители древневенгерской культуры во время заселения этой страны венграми были еще люди молодые, или что старшие жители — славяне и венгры — погибли где-то на отдаленном месте, не вблизи поселения, которое должно быть недалеко могильника а существовало перед приходом венгров. Опыт и знания порабощенных захватчики использовали для укрепления своей хозяйственной базы. Номадские венгры нуждались в старожилом славянском населении для того, чтобы укрепить свою власть на новой родине в хозяйственном и политическом отношении.

На основании вышеупомянутого, как и на основании материальных памятников найденных на могильнике со скелетами в Хотине, в местонахождении Хотин I., этот могильник является словацко-венгерским могильником второй половины X. и первой половины XI. столетия.

Chotín X.—XI. századi csontvázas temetője

Mikuláš Dušek

Komárnótól északnyugatra Chotín (Hetény) község határában, Hurbanovoi járás, a szkíta-halstadti birituális sírmező feltárásánál 1953, a terep északkeleti részében (3813 parc.) csontvázas temetőre bukkantak a homokásók. A sírok a csontvázak tájolásával és a tárgyi emlékek mellékleteivel különböztek a feltárás alatt lévő szkíta-halstadti temetőtől. Mivel ezen temető a homok exploatációjával veszélyeztetve volt, hozzá fogtunk rögtön e temető feltárásához.

Még 1952-ben a szkíta-halstadti temető feltárásának megkezdésekor a falubeli lakosok elbeszélték, hogy a mult század végén, illetve ennek az elején a terep északkeleti részén többször csontokat ástak ki a homokásásnál. Ebből, és később a temető feltárásánál is tapasztaltuk, hogy a temető délkeleti és délnyugati része tönkre lett régebben téve, északkeleti része viszont az utolsó világháború idején futóárkok ásásával.

1953-ban összesen 52 csontvázas sírt tártunk fel, 1955-ben sikerült megmenteni egy régebben feldúlt sírnak (300 sz.) ezüstláncon függő szívidomú ezüstlemez mellékletét.

A sírmező mérsékelten emelkedő homok dünnén fekszik. A sírgödrök melysége 100 cm körül forgot, de voltak sekélyebbek is (50 cm), de némely esetben a homok elfujásának következménye idézte ezt elő. A sírok formája téglaalakú volt, mely a sarkokban ki volt kerekítve. A sírok tájolása az 51., 52. és 54, síron kívül, melyeknél Ny—K volt, a többinél ÉNY—DK úgy, hogy a koponya NY—, lábak K—, illetve ÉNY—DK voltak elhelyezve. A csontvázak mind hanyat feküdtek, kivéve a 93. sz. sírban, melyben a csontváz baloldalt feküdt és a balkeze és mind a két lába mérsékelten zsugoritva volt. Ha ezen temetőben a csontvázak hanyatfekvésbeni elhelyezése egységes volt, akkor a kezek elhelyezésében eltérést észlelhetünk. Az 51, 52, 54, 55, 58, 65, 66, 71, 75, 77, 78, 84, 86, 87, 88, 89 és 98 sz. sírokban mind a két, vagy egyik kéz a medencecsont fölé volt helyezve. Ezenkívül előfordult az is, hogy vagy mind a két kéz, vagy csak az egyik be volt hajlítva úgy, hogy a kéz újjizei érintették az alsó álkapcsot, vagy ez előtt feküdtek (83, 90, 95 sz. sír). Az 53., 56., 57., 59., 60. és 72. sírnál a kezek elhelyezését nem lehetett megállapítani, mert a csontok nagyon

elenyésztek. A 69, 79, 81, 82 és 99 sz. sírok némileg a háború ideje alatt föl voltak dúlva, úgy, hogy ezeknél sem lehetett a kezek fekvését megállapítani. A többi sírban a kezek nyújtottan a csontváz mellett voltak elhelyezve.

Egy esetben, éspedig az 52 és 54 sz. síroknál egy sírgödörben két csontváz volt feltárva. Az 54. sz. sírnak a mélysége 100 cm, az 52. sz. sírnak pedig 80 cm volt. Az 52 sz. sírban 40 éves férfinak a csontváza, az 54. sz. ban 35—40 évkörüli asszonynak a csontváza feküdt. A sírgödör mind a két halottnak közösen lett kivájva.

Tárgyi emlékek csak az 51, 52, 53, 55, 56, 60, 61, 62, 63, 65, 66, 74, 75, 77, 83, 87, 89, 90, 92, 93, 102 és a feldúlt 300. sz. sírban voltak. A tárgyi emlékekkel ellátott sírok külön-külön csoportokat képeznek. A 102 és 87 sz. sírok, melyek tárgyi mellékletekkel vannak felruházva elszigetelve fekszenek, de ezen része a temetőnek föl volt dúlva. A 93 sz. sír is tárgyi mellékletekkel volt felruházva, de ahogy meg volt ez jegyezve, ezen sírban a csontváz baloldalt feküdt és mérsékelten zsugorítva volt.

A chotíni csontvázas temető tárgyi mellékletei két különböző csoportot képeznek, szláv és ősmagyar, úgymint egy csoportot, mely jellegével az első két csoporthoz sorakozható be.

A jellegzetes szláv emlékekhez tartoznak a S-végű hajkarikák (I. tab. 18, 20). Az s-végü hajkarikák szlávságáról többek között Vocel, L. Niederle, Hampel J., J. Poulík, J. Schránil. J. Eisner, E. Kraskovská írtak, legújabban Kr. Musianovicz, aki az s-végü hajkarikákat igyekezett csoportokba osztani, amit a pénz mellékletekkel volt alkalma datálni. Elvetette azt a régi elvet, hogy a s-végü hajkarikákat a nagyságuk és vastagságuk szerint csoportosítsuk. Kr. Musianovicz XI. csoportba osztotta be az s-végü hajkarikákat. Kr. Musianovicz érvelésével kisebb eltérésekkel megegyezik Török Gy. Halimba-Cseresben feltárt temetőben, pénzmellékletekkel talált s-végü hajkarikáinak datálásával. Ha tekintetbe vesszük a fentieket, akkor a chotíni s-végü hajkarikákat a X. sz. második, és XI. sz. első felébe sorozhatjuk.

A magyarok a Kárpátmadencei új hazájukba sok termelő formát hoztak magukkal, úgymint az ékszereik és díszeik formáit az előbbeni hazájukból. A magyarok kezükbe kerítve a fontos kereskedelmi utakat és termelő központokat, fokozottabb termeléshez fognak és elsősorban a saját szükségleteik fedezésére. A magyarok az új hazájukba legvalószinűb csak a IX. sz. második felében készitet termékeket hozták magukkal.

A Kárpátmedence ősmagyar sírjaiban nem lelhetők fel olyan emlékek, melyek a kazár időből származnak, de ellenben megtaláljuk a Lebédiából származókat. Az ősmagyar képzőművességnek megnyilatkozása egy hosszabb fejlődésnek az eredménye melynél nem szabad megfedkeznünk az előbbeni fejlődésről, mely ezen a területen végbement, és pedig az avarról és az avvel összefüggő kereskedelemről a bizánci műhelyekkel, úgymint a szláv képzőművességnek megnyilatkozásáról. Magától értetődik, hogy az új hazában megjelennek az új ősmagyar készítmények formái. Az ősmagyar emlékek sokszor hasonló kisérő emlékekkel vannak feltárva, mint az avar emlékek.

A jellegzetes ősmagyar emlékekhez a Kárpátmedencében, éppúgy mint keleten a szividomú függők, veretek, sb. tartoznak. A szividomú veretek megtalálhatók a szláv temetőkben is. A chotíni szividomú veretek (I. tab. 15, 16) másodlagossan mint varratok voltak használva, amit az utólagosan átfúrt 2 lyuk bizonyít, úgymint a textil maradvány, amely a díszek alatt lett találva. A chotíni szividomú ezüst csüngők (IV. tab.) mint nyaklánc díszek voltak használva. Hasonló technikával előállitott láncot Černigovon és egy töredéket Tisza-Nagyréven leltek. Alakra nézve a chotíni szividomú csüngők hasonlóak a Gödöllőn, Pilinyben, Battán, Verchny-Saltovon és Minuszinszkben lelt példányokra. Szividomú csüngő a közép részén szívalakúán kivájva (III. tab. 53) hasonló a Verchny-Saltovoi, Tokaji, Székesfehérvár-Demkóhegyi és Szeged-Bojárhalomi példányokhoz. A szividomú kettős csüngők a belobrdói és ősmagyar sírok leltárához tartoznak.

Az általános ősmagyar sírok mellékleteihez a gömb és gömbszelet idomú csüngők (I. táb. 7, II. táb. 41, 45, 52, 54, III. táb. 56) tartoznak. Hasonló csüngők (gombok) amelyeket az SSSR területén találtak az ősmagyar emlékekhez sorozták be. A Kárpátmedencében több ősmagyar sírban lelték fel. Mint a szividomú csüngők, éppúgy a gömb és gömbszelet idomú csüngők a belobrdói emlékek között is fellelhetők.

Az ősmagyar jellegű ékszerek közül Chotínon egy bronzból készített egyenletes szélességű, nyiltvégű, félkör hajlású karperec találtatott (III. táb. 62). A fegyverek közé, melyeket az ősmagyar sírok leltárába sorozhatunk be, Chotínon is találtunk, és pedig egy kétágú és egy

rhombikus idomú csonka szárú vasnyilat (II. táb. 48, 47). A dísztárgyakhoz, amelyek az ősmagyar sírokban előfordulnak és Chotínon is felleltük, az ezüstből készült és a bemélyitett részein aranyozott varratok tartoznak (I. táb. 1—6, 8—9). Ezekhez az emlékekhez sorakoznak a többformájú agyaggyöngyök, melyek a régibb vársánckultúrában, de az ősmagyar sírokban is feltünnek. Chotínon csak egy zöldeskékszinü hengerdedalakú gyöngyöt találtunk (II. táb. 32). A chotíni agyaggyöngyök közül egy két kónikus, lent és fönt egyenesre vágott agyaggyöngy üt el (II. táb. 37). Hasonló formájú gyöngyök előfordulnak a szláv sírokban is a középső vársánckultúra idejében.

A chotíni emlék anyagban figyelemreméltóak azon hajkarikák melyekre rá van fűzve egy gyürüalakú agyaggyöngy (III. táb. 64), úgymint két hajkarika ráfűzött félüveganyagból készitett hegerded gyöngyszemmel (I. táb. 14, 17). A többi chotíni dísz, úgymint gyűrűk és karika alakú hajdíszek úgy a szláv mint ősmagyar sírok leltárához sorozhatók be. Hasonlóképpen a vas kések alakilag ezen kultúrák közé sorozandók.

A chotíni csontvázas temető tárgyi emlékek ellemzésével magállapitható, hogy ezen tárgyi emlékek szláv és ősmagyar jellegüek. Sok chotíni ősmagyar emléknek az analógiáját Lebediában találjuk meg. Fettich N. szerint az ősmagyar emlékek legföljebb 60—70 évvel 896 előtt készültek. Szlovákia Dunamente részén az eddig feltárt, illetve ősmagyar emlékek a X. sz. első feléből valók. A chotíni szláv és ősmagyar tárgyi emlékek a X. sz. második és XI. sz. első felébe sorolhatók. Némely ősmagyar emlék, úgymint az ezüstnyaklánc szívidomú ezüst csüngőkkel (IV. táb.), vagy ezüst rávarrat (I. táb. 1—6, 89), és szividomú veretek (I. táb. 15, 16) a mélyebb részeiben aranyozva megengedik ezeket a régib időbe sorozni, vagy legalább a gyártási idejüket. Ezen technika a másszinü diszitő motívumoknak textiliákra való rávarrását utánozta. A szociális tagozódást a tárgyi emlékekkel ellátott és el nem látott sírok bizonyitják. A honfoglalók esetleges diszkriminációját az elnyomott lakosság ellen az ősmagyar és szláv tárgyi emlékek aránya mutathatja. A temetőt fiatalab korba datálni azért, mert a temető tárgyi emlékei két kultúr csoporthoz tartoznak az emlékek jellege nem engedi.

Ha tekintetbe vesszük a Szlovákia Dunamente táján feltárt ősmagyar temetőknek tárgyi emlékeit, akkor a chotíni temető datálása (kormeghatározása) ezen temetők kormeghatározásának keretébe beillik.

Feltünő a chotíni temetőben eltemetetteknek a legmagasab életkora (50 év) és ennek csekély száma (2). Ebből arra lehet következtetni, hogy az itten eltemetett ősmagyar kultúra hordozói abban az időben, mikor a magyarok ezen területet megszállták fiatalok voltak, vagy az időseb szlávok és magyarok temetőtől távolabb haltak meg. Valószinű, hogy a telep még a magyarok bejövetele előtt létezett. A régi szláv lakosság a csatákban meg volt tizedelve és a megmaradt lakosság az új vezető réteg alatt élt kihasználva ezen vezető réteg a szláv lakosság gazdasági tudását a saját gazdasági megerősödéséhez. Dunamente a X. sz.-ban a magyarok bejövetele után 60%-ra elvolt pusztítva, de a nomád magyaroknak a szláv lakosságra szükségük volt, hogy a megszerzett területen megszilárditsák hatalmukat, mivel az új hazájukat belsőleg gazdaságilag és politikailag kellett megszilárditani, hogy annál erőteljesebben katonailag védhessék a megszerzett területet. A szlávok és magyarok békés együtélésének ezen területen a chotíni temető is a bizonyitéka lehet.

A fentiek, úgymint a tárgyi emlékeknek figyelembevételével a chotíni (Chotín I.) csontvázas temető szláv-magyar temető a X. sz. második és XI. sz. első feléből.

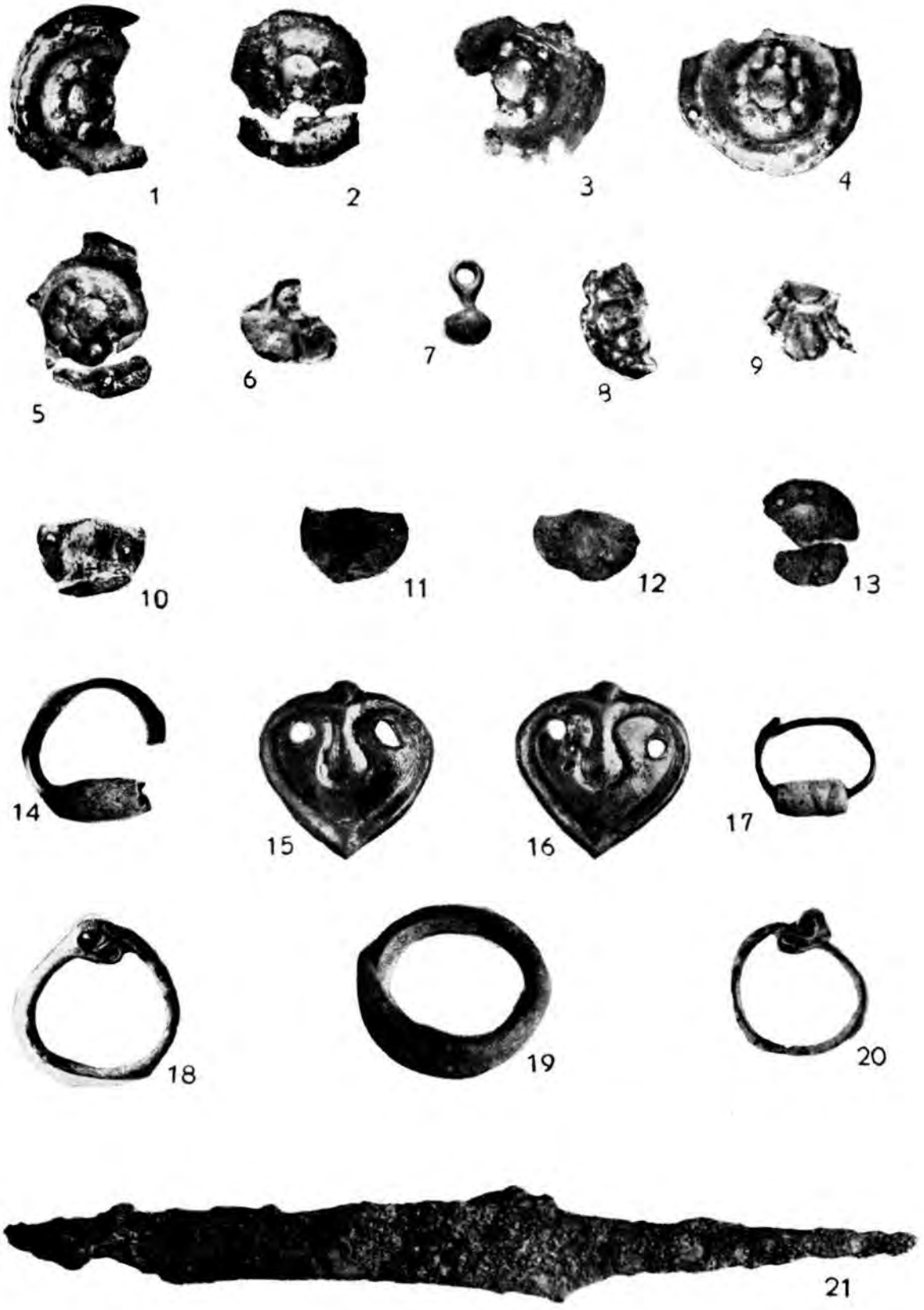
1
2
3
4
5
6
7
8
9
10
11
12
13
14
15
16
17
18
19
20
21

22

23

24

25

26

27

28

29

32

30

31

33

34

35

36

37

38

39

40

41

42

43

44

45

46

47

48

49

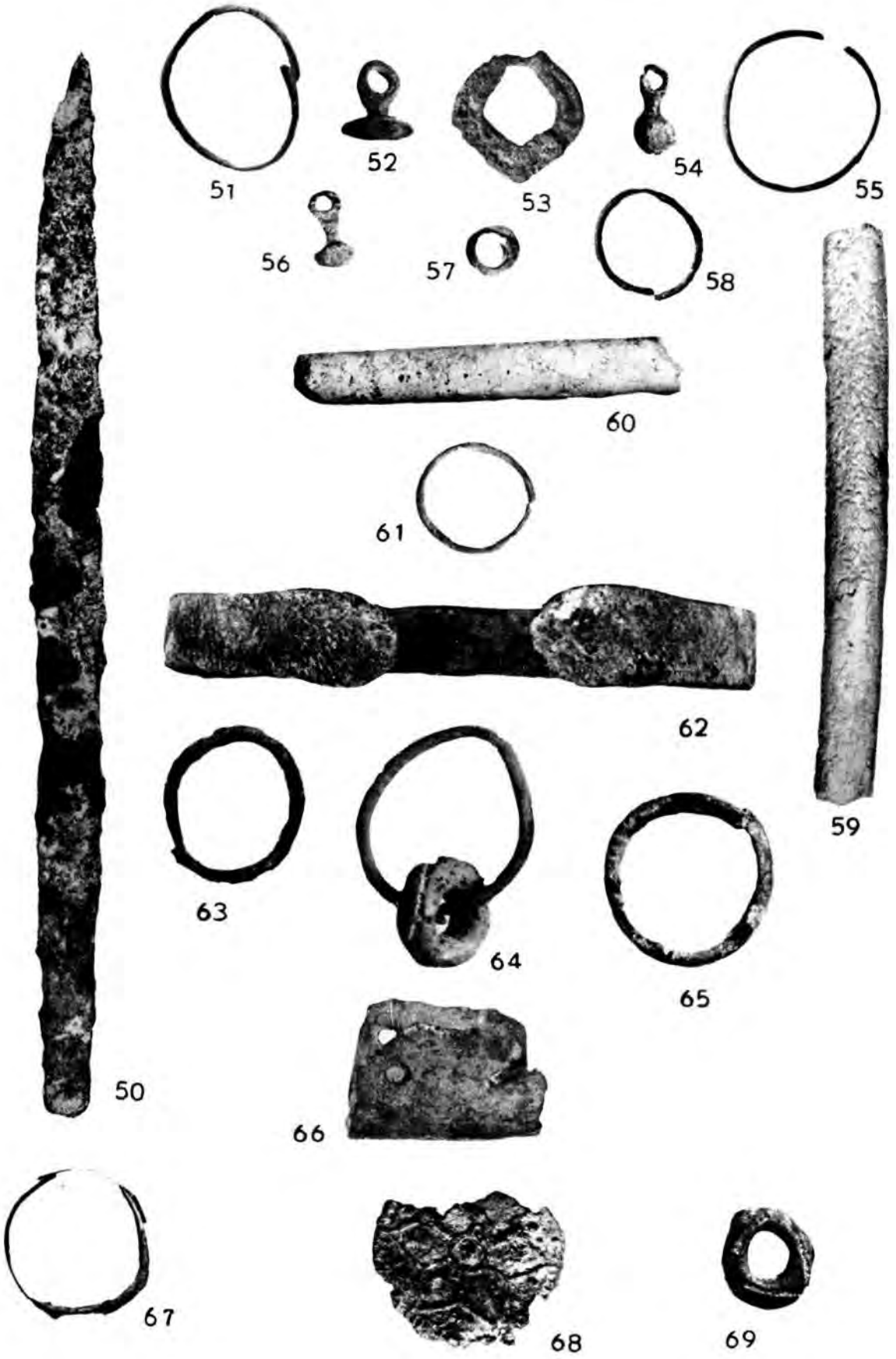
51
52
53
54
55
56
57
58
59
60
61
62
63
64
65
66
67
68
69
50

71
70

Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave

Výskum staromaďarského pohrebišťa v Košútoch, okr. Galanta

BOHUSLAV CHROPOVSKÝ

Západne od obce Košúty, asi 1 km smerom k Čiernej vode, vystupuje nad okolitý terén do výšky asi 2 m piesková duna, ktorá sa tiahne po dĺžke 100 m smerom sever-juh. Roku 1950 pri exploatácii piesku sa tu narazilo na kostrové hroby so staromaďarským inventárom.[1] Záchranným výskumom, ktorý roku 1951 uskutočnil bývalý Štátny archeologický ústav v Martine, zistilo sa, že tu ide o rozsiahlejšie kostrové pohrebište a odkrylo sa tu celkom 34 hrobov, z ktorých 3 (hrob č. 8, 16 a 19) patrili do počiatku doby bronzovej.

Hroby staromaďarských bojovníkov sa rozkladali na severozápadnom okraji pohrebišťa, ostatné hroby smerovali k juhu. Mŕtvi stari Maďari boli uložení hlbšie, v rozmernejších hrobových jamách, kde popri kostrách ľudí boli uložené aj zvyšky koní, ako to u nich bolo zvykom. Na druhej strane ostatné pohreby spočívali v nehlbokých hrobových jamách, ktoré na povrchu boli veľmi nezreteľné, a milodary v nich v porovnaní s predchádzajúcimi boli veľmi skromné, ba v mnohých prípadoch vôbec neboli.

H r o b 1. V hĺbke 60 cm ležala dobre zachovaná kostra dospelého muža, orientovaná V—Z, bez milodarov.

H r o b 2. V hrobe ležala kostra dospelého jedinca, slabo zachovaná, bez milodarov.

H r o b 3. V hĺbke 75—90 cm ležala kostra, slabo zachovaná a rozhádzaná. V hrobe nájdené kosti boli silne patinované, avšak milodary v hrobe neboli. Šírka hrobovej jamy 40 cm, dĺžka 120 cm.

H r o b 4. V hrobe ležala kostra dospelého jedinca, dobre zachovaná, orientovaná V—Z, bez milodarov. Hrobová jama dlhá 170 cm, široká 55 cm, hlboká 80 cm.

H r o b 5. V hrobe ležala kostra dospelého muža, dlhá 161 cm, bez milodarov. Rozmery hrob. jamy 175 cm × 50 cm × 98 cm.

H r o b 6. V hĺbke 60 cm ležala kostra dospelého muža, ktorej chýbala kosť pravej ruky. Kostra bez milodarov.

H r o b 7. V hĺbke 85 cm ležala kostra mladšej ženy, dlhá 122 cm, dobre zachovaná, orientovaná SSZ—JJV. Ulna a radius ľavej ruky chýba. Na pravej strane spánkových kostí bola masívna bronzová záušnica, vyhotovená z 2,5 mm hrubého bronzového drôtika, na jednom konci roztepaného a stočeného v jednoduché esovité ukončenie. Priemer 14/12 mm, esovité ukončenie 8/6 mm. Na ľavej strane lebky bola menšia záušnička, vyhotovená z 1,75 mm hrubého strieborného drôtika, esovite ukončená. Priemer 13/11 mm, esovité ukončenie 6/3 mm. Obe záušnice sú veľmi dobre zachované.

H r o b 8. Hrob bol úplne rozhádzaný, boli tu len femury, tíbie, fibuly a pelvis. Kosti boli uložené v hĺbke 85 cm.

H r o b 9. V hrobe ležala kostra ženy, slabšie zachovaná, bez milodarov.

H r o b 10. V hĺbke 38 cm ležala kostra menšieho jedinca, značne porušená, bez pravej nohy, orientovaná SZ—JV.

H r o b 11. V hĺbke 30 cm ležala kostra dospelého jedinca, bez lebky a pravej ruky. Kostra mala značne pokrivenú chrbtovú kosť. Orientácia: VVJ—ZZS.

H r o b 12. V hĺbke 50 cm ležala kostra dospelého muža, orientovaná V—Z. V hrobe sa nenašla lebka. Horná časť tela bola prehádzaná, bez milodarov.

H r o b 13. Hĺbka 60 cm, kostra dospelého muža, dlhá 155 cm, orientovaná SSZ—JJV. Na pravej ruke bol zlomok jednoduchého bronzového prsteňa z okrúhleho drôtika. Pod ľavým humerusom bol uložený železný nožík, silne zhrdzavený s rovným chrbátom, s oblúkovitým ostrím. Dĺžka 122 mm, šírka ostria 18 mm. Fragment valcovitého skleného korálka, hnedožltej farby.

H r o b 14. V hĺbke 60 cm ležala dobre zachovaná kostra dospelého muža, dlhá 154 cm,

orientovaná SSZ—JJV. Pri prstoch pravej ruky bol uložený značne zhrdzavený železný nožík s ulomeným tŕňom. Dĺžka 130 mm, šírka ostria 11 mm. Na prstoch ľavej ruky mala bronzový prsteň, z vnútornej strany plochý, zvonku poloblúkovitý, hore hrubší, dolu tenší, zdobený krátkymi ryhami, do polovice šachovite prechádzajúcimi.

H r o b 15. V hĺbke 80 cm ležala značne zachovaná kostra dospelej ženy, dlhá 155 cm, orientovaná SSZ—JJV. Na ľavej strane lebky bola masívna strieborná záušnica z 2,2 mm hrubého drôtika so širokým esovitým ukončením. Priemer 11/9,4 mm, šírka ukončenia 10,5 mm. Pri záušnici boli dva sklenené korále. Jeden korál zhotovený zo sklovitej hmoty, cikcakovite zdobený ryhami, vyplnenými bielou masou, uprostred jednotlivých plôšok (3) biely hrbolček. Rozmery 12/8,6 mm. Druhý korál je menší a podobný predošlému. Rozmery 9,5/5 mm. Výzdoba na oboch je hodne porušená. Na ľavej ruke bol bronzový prsteň vyhotovený z jednoduchého, 2,4 mm silného drôtika, nespojený. Priemer 19 mm.

H r o b 16. Kostra bola uložená v silne skrčenej polohe, patrí do staršej doby bronzovej.

H r o b 17. V hĺbke 100 cm spočívala kostra dieťaťa, hodne strávená, 70 cm dlhá, orientovaná ZZS—VVJ. Hrob bol bez milodarov.

H r o b 18. V hĺbke 60 cm sa prišlo na kosť lebečnú a kosti rúk. Milodary v hrobe neboli.

H r o b 19. Kostra bola strávená. Zachovala sa len lebka a kosti rúk. Po oboch stranách lebky sa zachovali zvyšky bronzových záušníc. Na prsiach sa zachovala bronzová ihlička.

H r o b 20. V hrobe sa zachovali len zvyšky úplne rozbitej lebky.

H r o b 21. Hĺbka 65 cm. Kostra je dobre zachovaná, horná časť čiastočne prehádzaná. Dĺžka kostry 140 cm. Orientácia ZZS—VVJ.

H r o b 22. Hĺbka 73 cm, kostra bola porušená, bez lebky, veľmi silných kostí. Dĺžka kostry 150 cm, orientácia ZZS—VVJ.

H r o b 23. V hĺbke 90 cm spočívala hodne porušená, 153 cm dlhá kostra, orientovaná ZZS—VVJ. Na pravej strane lebky bola veľká bronzová esovitá záušnica z 1,7 mm silného drôtika o priemere 25/20 mm.

H r o b 24. V hĺbke 88 cm ležala dobre zachovaná kostra, dlhá 155 cm. Ľavá ulna a tíbia chýba. Hrob bol bez milodarov.

H r o b 25. Hrob bol uložený čiastočne pod spáleniskom v hĺbke 75 cm, horná časť úplne rozhádzaná. Orientácia SZ—JV.

H r o b 26. V hĺbke 77 cm spočívala 140 cm dlhá, dobre zachovaná kostra, ktorá mala pravú ruku preloženú. Orientácia SZ—JV. Kostra bola bez milodarov.

H r o b 27. V hĺbke 85 cm ležala silná kostra dospelého muža, orientovaná v smere V—Z, dlhá 142 cm. Pravá tíbia a fibula chýba. Na ľavom kolene bol položený Kolomanov denár, priemer 11 mm.

H r o b 28. Hĺbka 35 cm, hrob bol porušený a kostra hodne strávená.

H r o b 29. Kostra silného dospelého muža, orientovaná SZ—JV, dĺžka kostry 170 cm, hĺbka hrobu 55 cm. Na ľavej ruke bol tordovaný bronzový prsteň, z vnútornej strany hladký, priemer 18 mm. Pod pánvovými kosťami bol uložený železný nožík, silne zhrdzavený. Nôž má prelamovaný chrbát a rovné ostrie. Tŕň rukoväte je odlomený. Šírka 20 mm, dĺžka zachovanej časti 107 mm. Na nožíku sa zachovali zvyšky látky. Silne zhrdzavená železná ocielka so zvyškami hrubo tkanej látky, konce stočené v trubičku. Dĺžka 70 mm.

H r o b 30. Veľmi dobre zachovaná kostra dospelého jedinca, bez milodarov, ležala v hĺbke 90 cm, orientovaná SZ—JV.

H r o b 31. V hĺbke 60 cm ležala 143 cm dlhá, dobre zachovaná kostra, orientovaná SZ—JV. Na pravej ruke mala strieborný prsteň, vyhotovený z obdĺžnikovej 3,5 mm × 2,5 mm silnej tyčinky (v priereze) so slabo zaoblenou vnútornou a vonkajšou stranou. Priemer 19 mm.

H r o b 32. Veľmi silná, 163 cm dlhá kostra ležala v hĺbke 60 cm. Kosti rúk v lakťoch ohnuté a zopnuté na pánvových kostiach. Na pravej ruke bol bronzový prsteň a pod ľavou rukou železný nožík. Bronzový nespojený masívny prsteň, vyhotovený z 3,6 mm hrubého bronzového drôtika. Priemer 18 mm. Zlomok silne zhrdzaveného nožíka, šírka 17 mm, dĺžka zachovanej časti 70 mm.

H r o b 33. Dobre zachovaná kostra bola pochovaná v hĺbke 30 cm. Je to kostra dospelého muža, dlhá 159 cm, orientovaná SZ—JV, bez milodarov.

H r o b 34. Ležal v hĺbke 30 cm, 150 cm dlhá kostra dospelého muža, čiastočne strávená, orientovaná SZ—JV, bez milodarov.

Zo staromaďarského inventára sa nám zachovali 4 strmene trojuholníkovitého tvaru s obdĺžnikovými uškami, bez krčka. Stupadlá sú široké, na okrajoch ohnuté, v strede zosilené rebrom. Na strmeňoch sa zachovali zvyšky jemnejšie tka-

nej látky. Od slovanských strmeňov, ktoré prevzali formy avarské, ako aj od neskorších belobrdských sa líšia tvarom i technikou výroby a sú rozšírené po celom území v období príchodu Maďarov, a to tak na východe v Čiernej nad Tisou,[2] ako aj na západe lokalitami Sereď a Skalica.[3] Ku konskému postroju patrí aj železné lámané zubadlo nomádskeho typu s rovnými tyčinkovitými postranicami, ukončenými obdĺžnikovou karičkou. Podobný nález poznáme z lokality Karos[4] a Kenezlö,[5] ostatné nálezy sa podstatne líšia formou. K železným predmetom sa radia dve zachované kovania z tulca. Zbrane nám predstavujú 4 strelky zo šípov. Podobne ako na všetkých náleziskách, aj tu prevláda dvojkónický tvar, ukončené sú tŕňom so zvyškami dreva. Zo Slovenska poznáme takéto (pokiaľ sa nám nevyskytujú už u Slovanov) z Dobrej,[6] Imeľu,[7] Nesvád,[8] Zemianskej Olče,[9] Čiernej nad Tisou[10] a najzápadnejšie zasahuje táto forma do Skalice.[11]

Z ozdobných predmetov prvé miesto zaujíma torzo tenkej bronzovej platničky, na ktorej je vybíjaný ornament geometricko-rastlinného štýlu. Je to jediný nález tohto druhu zo Slovenska[12] a pochádza z brašny na šípy, čím táto bola ozdobená. Tieto kovania majú poväčšine štítový tvar a poznáme niekoľko nálezov podobného druhu z Maďarska,[13] ktoré sú z väčšej časti ornamentované v duchu sasánovského a samánovského štýlu. Prevláda ornament rastlinných prvkov, len na náleze kruhovitého tvaru, ktorý uvádza G. László,[14] sú prvky exoticko-bojové. Na vznik a rozšírenie týchto u východných kmeňov správne poukazuje N. Fettich[15] a pokiaľ ide o ich ornamentálne vývojové prvky, hovorí o nich J. Hampel,[16] podľa čoho náš nález sa radí k vyvinutejším mladším formám, kde ornamentika stráca životnosť.[17] Nálezy ozdobných platničiek poukazujú nielen na ich vývojové fazy a územné rozšírenie, ale i na dlhé trvanie aj vzácnosť. Pravdepodobne ich používali len vojenskí náčelníci.

Ozdobný staromaďarský inventár doplňujú drobné predmety, ktorými si vybíjali opasky a konské postroje. Sú to predovšetkým srdiečkové ozdoby z bronzu, vyhotovené liatím, ozdobené srdiečkovitým a geometrickým ornamentom.

Na kožený pás sa pripínali pomocou troch nitov, ktoré z druhej strany boli ukončené malými bronzovými platničkami na prichytávanie. Srdcovité ozdoby boli u starých Maďarov veľmi rozšírené a našli sa na mnohých miestach, napr. v Zalkodel,[18] Kenezlö,[19] Györi[20] a analógie možno hľadať aj na pohrebišti z X.—XI. stor. v Chotíne.[21] Na spájanie remeňa ako aj šiat sa používali kolieskovité formy uprostred s trojuholnikom, zdobeným vybíjanými lístkovitými formami, na obvode rytým trojuholníčkom. Tieto ozdobné predmety sú vo veľkom množstve známe u Sarmatov, ktorí ich používali len na spájanie remeňov. Podobné sa často zjavujú aj v staromaďarských hroboch, kde mali rozličnú funkciu a najčastejšie tu prevládal zvierací motív, ako je napr. nález zo Székesfehérváru[22] a Torontálskej stolice.[23] Medzi spomínanými ozdobami estetičnosťou vynikali liate ružičky štvorcového tvaru s kónickými lístočkami, uprostred s drahokamovým očkom červenej alebo najčastejšie modrej farby.[24] Podobne ako srdcovité ozdoby, aj ružice tak formou, ako aj technikou výroby sú veľmi blízke avarským predlohám a odlišujú sa od tepaných tenkých staromaďarských ozdôb, ktoré bývali plátované obyčajne zlatom alebo striebrom a poukazujú tak na ich vyvinutejšie formy v období, keď neboli v styku s východným územím.

Veľmi obľúbenou ozdobou boli náhrdelníky, ktoré boli zložené z jednotlivých sklených korálkov alebo vyhotovené z umelej pasty, kde prevláda farba čierna, červená a zelená. Medzi najhonosnejšie a aj najstaršie patria okrúhle tvary, vyhotovené z nepriehľadnej čiernej skloviny a pasty, zdobené prepletajúcimi sa bielymi pruhmi s troma vypuklinami, ktoré majú tvar

očiek a sú zdobené pásikmi bielej, červenej, modrej a zelenkavej farby. Sú tu aj podobne zdobené menšie korálky, lenže farba je odlišná — bledohnedá, sinavá — alebo korál z bielej pasty, ryhovaný pozdĺžne, zdobený bledomodrou glazúrou; ryhy sú vyplnené tmavou zelenomodrou farbou. Na ich starobylosť a východný štýl poukazuje nielen forma, ale aj tá okolnosť, že s podobnými perlami sa stretávame aj v slovanských veľkomoravských hroboch (Veľký Grob,[25] Nitra,[26] Staré Mesto, Boleradice, Židlochovice[27] a inde). Perly boli obľúbenou ozdobou už v praveku a podobné poznáme z klasického staroveku z najznámejších výrobných centier v Antiochii a Alexandrii. Aj drobný šperk, slúžiaci bezprostredne na ozdobu tela žien, bol honosný, ale v priebehu XI. stor. sa prispôsoboval slovanským formám. K vyslovene staromaďarským ozdobám patria náramky vyhotovené z úzkeho bronzového plechu s koncami stočenými v trubičky[28] alebo jednoduché náramky z bronzového silného drôtu, ktoré sa udržujú veľmi dlho a sú typické pre mladšiu dobu hradištnú.

Už J. Eisner[29] v klasickom diele o slovenskom praveku rozpoznal dve časové skupiny staromaďarských pohrebíšť, pričom k staršej z nich patria ojedinelé hroby alebo menšie pohrebištia, inventár ktorých je čisto staromaďarský, k mladšej patria radové pohrebištia, na ktorých popri starých Maďaroch sú pochovaní aj Slovania.[30] K podobnému názoru prichádza aj Szöke,[31] ktorý však vlastné staromaďarské pohrebištia rozdeľuje na dve skupiny, líšiace sa hospodársko-spoločenskou funkciou. Podobne tomu bolo aj na opisovanej lokalite, kde okrem staromaďarských (bojovníckych) hrobov boli uložené aj hroby slovanské. Tieto boli uložené v nehlbokých obdĺžnikových jamách v hĺbke od 40 do 130 cm, v natiahnutej polohe, orientované zväčša SSZ—JJV a len zriedka V—Z.

Rozmiestenie hrobov bolo pomerne pravidelné. Je pozoruhodné, že vo veľkom množstve chýbajú jednotlivé časti tela, najmä ruky, a to pravé (h. č. 6, 7, 11, 26), v dvoch prípadoch ľavé (h. č. 22, 24) a podobne chýbajú aj nohy (h. č. 6 obe, 24 ľavá, 29 ľavá), ba dokonca stretávame sa aj s rozhádzanými hrobmi (10, 21, 23 a 25). V hroboch č. 11 a 22 úplne chýbajú lebky, Bude vecou antropológa určiť ich pôvod, či nejde o prípady súvisiace s bojovými akciami, aké uvádza napr. Szöke[32] z obce Nesvady. Jednotlivci uložení v týchto hroboch v porovnaní s predošlými boli veľmi chudobne vystrojení. Medzi nálezmi prvé miesto zaujíma esovitá záušnica a bronzový prsteň. Len kde tu sa stretneme v hrobe výnimočne so železným nožíkom a v hrobe č. 29 so železnou ocieľkou.

Esovité záušnice z pohrebiska v Košútoch predstavujú dva typy; k staršiemu, tzv. nitrianskemu typu, ktorý rozpoznal A. Točík,[33] patrí masívna strieborná záušnica z hrobu 15 a do staršej fázy pohrebiska sa hlásia aj záušnice z hrobu 7, kdežto najmladší typ predstavuje tenká veľká záušnica z hrobu 23. Prstene sú niekoľkoraké: buď je to jednoduchý tvar, vyhotovený z bronzového drôtika, nespojený, ktorý sa udržuje cez celé obdobie kultúry hradištnej. Okrem toho sú strieborné a bronzové prstene, vyhotovené z obdĺžnikovej tyčinky, spojené, majúce ostré hrany. K týmto sa radia aj bronzové prstene kované, ktorých vonkajšia časť je ryhovaná, vnútorná strana rovno vyklepaná. Nálezov z hrobov, ktoré pripisujeme slovanskej zložke, je veľmi málo. I keď vezmeme niektoré z nich, ako napr. strieborné záušnice a prstene, predsa sa nevyrovnávajú s hrobmi staromaďarskými.

K otázke datovania pohrebiska nám prispeli nálezy dvoch mincí, a to denár českého Boleslava II. (967—999) a Kolomanov denár (1095—1114).[34] Tieto mince datujú pohrebište do X. a XI. stor., ale keď berieme do úvahy aj ostatný sprievodný inventár, musíme jeho konečnú hranicu posunúť až do XII. stor. Spodnú hranicu pochovávania nám udáva denár Boleslava II. a na základe hmotných staromaďarských pamiatok nemožno ísť nižšie ako do rozhrania druhej polovice X. stor.

Už sme poukázali na rozdelenie pohrebíšť z obdobia staromaďarských vpádov, pričom sa však na túto otázku nemožno pozerať jednoznačne. Ako nám ukazujú najnovšie náleziská z juhozápadného a západného Slovenska, situácia sa javí tak, že na starších pohrebištiach sú pochovaní starí Maďari, ktorí patrili k určitej posádke, usadenej na jednom mieste či už na kratší alebo dlhší čas, a ktorí predstavovali vrstvu slobodných bojovníkov, čo sa odráža aj v celkovom vybavení hrobov. Rozloženie jednotlivých hrobov na týchto pohrebištiach svedčí o tom, že mŕtvi na nich spočívajúci boli uložení pod neveľkými mohylami, ktoré sa dodnes už nezachovali. Nálezové okolnosti poukazujú aj na to, že členovia tejto skupiny nedošli do priameho styku so starousadlým obyvateľstvom. Na druhej strane však bohatstvo, ktoré nám nálezy dosved-

čujú, neplynulo vždy z ich ekonomickej základne, najmä keď ide o veci južného a západného charakteru, ktoré sa do rúk staromaďarských dostávali vojenským ťažením. Je prirodzené, že samostatnú skupinu predstavujú nálezy východného typu, ktoré si staromaďarskí príslušníci doniesli zo svojich prvotných sídlisk.

Druhú skupinu tvoria pohrebiská, kde popri staromaďarských bojovníkoch sú uložené hroby s materiálnou slovanskou kultúrou. Po svojom príchode Maďari si podmaňujú starousadlé slovanské obyvateľstvo iba politicky, ale hospodársky a spoločensky vyvíja sa ono samostatne aj naďalej, čo sa odráža v materiálnej kultúre XI. stor., kde na slovanskosť poukazujú nálezy esovitých záušníc, ktoré, ako hovorí Eisner[35] „stali sa šperkom ľudovým a v slovanskom svete po niekoľko storočí veľmi obľúbeným", prejavuje sa to aj na keramických formách z tohto obdobia.[36]

Otázka výskumu objektov X.—XII. stor. dostáva sa v poslednom čase do popredia, zatiaľ nám však chýbajú pre celkové riešenie tejto otázky pamiatky výrobných prostriedkov, ktoré sú dôležité „pre posúdenie zaniknutých hospodársko-spoločenských formácií",[37] a máme k dispozícii iba pamiatky patriace do skupiny nadstavbových javov, ktoré celú otázku nemôžu objasniť. Avšak už na základe týchto môžeme prísť k záveru, že po rozbití Veľkomoravskej ríše sa slovanská kultúra vyvíjala ďalej, ale zasiahli do nej rušivo v priebehu XI. stor. staromaďarské vplyvy. Maďarské obyvateľstvo nebývalo od slovanského oddelene, ale v tých istých osadách.[38] Prvky čisto staromaďarské si ponechala iba vojenská vrstva, z ktorej sa neskôr vytvárala prvá šľachta, ktorá dokončila feudalizačný proces v našich krajoch. Rozloženie staromaďarských nálezísk na juhozápadnom a západnom Slovensku nám poukazuje na to, že na čiare Nitra—Hlohovec—Sereď—Košúty—Hegy bola akási strážená, nie však politicko-územná hranica, kde menšie vojenské jednotky alebo stráže chránili od českého kráľovstva príchod do vnútrozemia a držali tak dunajské predmostie pred hroziacim nebezpečenstvom zo západu, či už zo strany českých kráľov alebo Poľska.

Poznámky

[1] Pamiatky z týchto hrobov zachránil Dezider Maceák, úradník RSD v Senci, ktorý ich odovzdal býv. ŠAÚ, za čo mu patrí srdečná vďaka. Ale pri týchto hroboch neboli zistené presné nálezové okolnosti, a preto sme boli odkázaní len na informácie D. Maceáka a miestnych občanov. Keďže na lokalite sa vyberal piesok, početné pamiatky sa stratili. Bližšie informácie nám poskytol Jozef Grelo, ktorý na nálezisku pracoval. Otvorili tu plochu 2,5 × 15 m, v ktorej našli 6 kostier s ozdobami u ľudí a konských postrojov. Z technických príčin však ich bezprostredná blízkosť nemohla byť preskúmaná, čím značná časť pohrebiska ostala neprebádaná.

[2] J. Pástor, *Jazdecké hroby v Čiernej nad Tisou.* AR IV, 1952, 485.

[3] Ľ. Kraskovská, *Nález staromaďarského hrobu v Skalici na Slovensku.* AR VI, 1954, 352.

Uvádzame len novšie analógie, staršie pozri v prácach J. Hampla: *Alterthümer des frühen Mittelalters in Ungarn,* Braunschweig 1905, a v starších ročníkoch Archeologiai értesitö. Pokiaľ ide o naše územia, pozri práce L. Niederla *(Život, Starožitnosti a Rukověť)* a J. Eisnera, *Slovensko v pravěku,* Bratislava 1933, a jeho prehľady v SMSS a v Bratislave.

[4] G. Dókus, *Arpádkor sírleletek Zemplén vármegyében.* AÉ 1900, 51.

[5] N. Fettich, *Adatok a honfoglaláskor archeológiájához.* AÉ 1931, ob. 59.

[6] J. Hampel, c. d. I, 173; III, 424.

J. Eisner, c. d., 281.

J. Eisner, *Slovensko v dobe kultúry hradištnej. Slovenské dejiny I,* Bratislava 1947, 136.

[7] Tamže.

[8] Archív AÚ SAV. Ďalej porovnaj B. Szőke, *Adatok a kisalföld IX. és X. századi történetéhez.* AÉ 1954, 124.

[9] J. Hampel, c. d. I, 836; III, 388.

J. Eisner, c. d., 281.

[10] J. Pastor, c. d., 485.

[11] Ľ. Kraskovská, c. d., 352.

[12] Jediný do tej miery, pokiaľ ide o jeho formu. Jeden nález podľa Hampla uvádza J. Eisner z Hlohovca, c. d., obr. 23.

[13] Staršie nálezy sú zhrnuté v prácach J. Hampla, novšie pozri N. Fettich, c. d. AÉ, 1931.

[14] G. László, *A koroncoi lelet és a honfoglaló magyarok nyerge.* Arch. Hung. XXVII, Budapešť 1943.

[15] N. Fettich, c. d. AÉ, 1931, 59.

[16] J. Hampel, *Ornamentika a honfoglalási kor emlékein.* AÉ, 1904, 105.

[17] S podobnou, ovšem omnoho bohatšou ornamentikou uvádza nález z Fehéregyházu Kada Elek, *Sírleletek a honfoglalás korából.* AÉ, 1912, 326—327.

[18] Archeologiai értesitő 1914, 311, obr. XVIII.

[19] Z. Varga, *Honfoglaláskori emlékek Szabolesban.* AÉ, 1914, 179; G. László, *A koroncói lelet és a honfoglaló magyarok nyerge.* Arch. Hung. XXVII, 1943, 18.

[20] B. Szőke, *Adatok a kisalföld IX. és X. századi történetéhez.* AÉ, 1954, 130.

[21] M. Dušek, Chotín I. — Kostrové pohrebište z X. a XI. stor., AR VI, 1954, 623. Tie sú ovšem odlišné formou i technikou výroby.

[22] J. Hampel, c. d. AÉ, 1904, 151.

[23] G. Nagy, *Lovas halomsírokról torontálmegyében,* AÉ, 1904, 419.

[24] Tieto ružičky majú obyčajne tvar štvorlístkovej ďatelinky. Analógie, pokiaľ ide o tvar, uvádza Hampel a podobnú ozdobu poznáme z Fehéregyházu, ktorú uvádza Kada Elek, c. d. Také isté ružičky sa našli na neďalekom staromaďarskom pohrebišti v Hegyi.

[25] Z výskumu slovanského pohrebiska z IX. a X. stor.

[26] Čaplovič—Točík, *Výskum v Nitre,* AR III, 1951, 179.

[27] J. Poulík, *Staroslovanská Morava.*

[28] J. Eisner, c. d., obr. 23.

[29] J. Eisner, Slovensko a Slov. dej. I., c. d.

[30] Táto situácia sa zreteľne javí na všetkých staromaďarských pohrebiskiach, patriacich do mladšej skupiny, v poslednom čase skúmaných na Slovensku.

[31] B. Szőke, c. d.

[32] Tamže, 135.

[33] Čaplovič—Točík, c. d.

[34] Mince určila dr. Ľ. Kraskovská, za čo jej srdečne ďakujem.

[35] *Boj naši archeologie o nový názor na slovanský dávnověk.* Nejedlého sborník, Praha 1953, 646.

[36] Pozri c. d., najnovší prehľad podal B. Szőke c. d., pozri jeho zprávu v Uj magyar muzeum, Košice 1944; B. Chropovský, *Zpráva o Vozokanoch.* AR VI, 1954.

[37] J. V. Stalin, *Otázky leninizmu,* Bratislava 1949, 659.

[38] K tomuto máme aj historické zprávy v Monumenta ecclesiae Strigoniensis, pozri zv. I, 53—55.

Tabuľka I. Košúty, okr. Galanta, „Remetedomb". Kostrové hroby č. 26, 29, 33, 34. Foto B. Chropovsky.

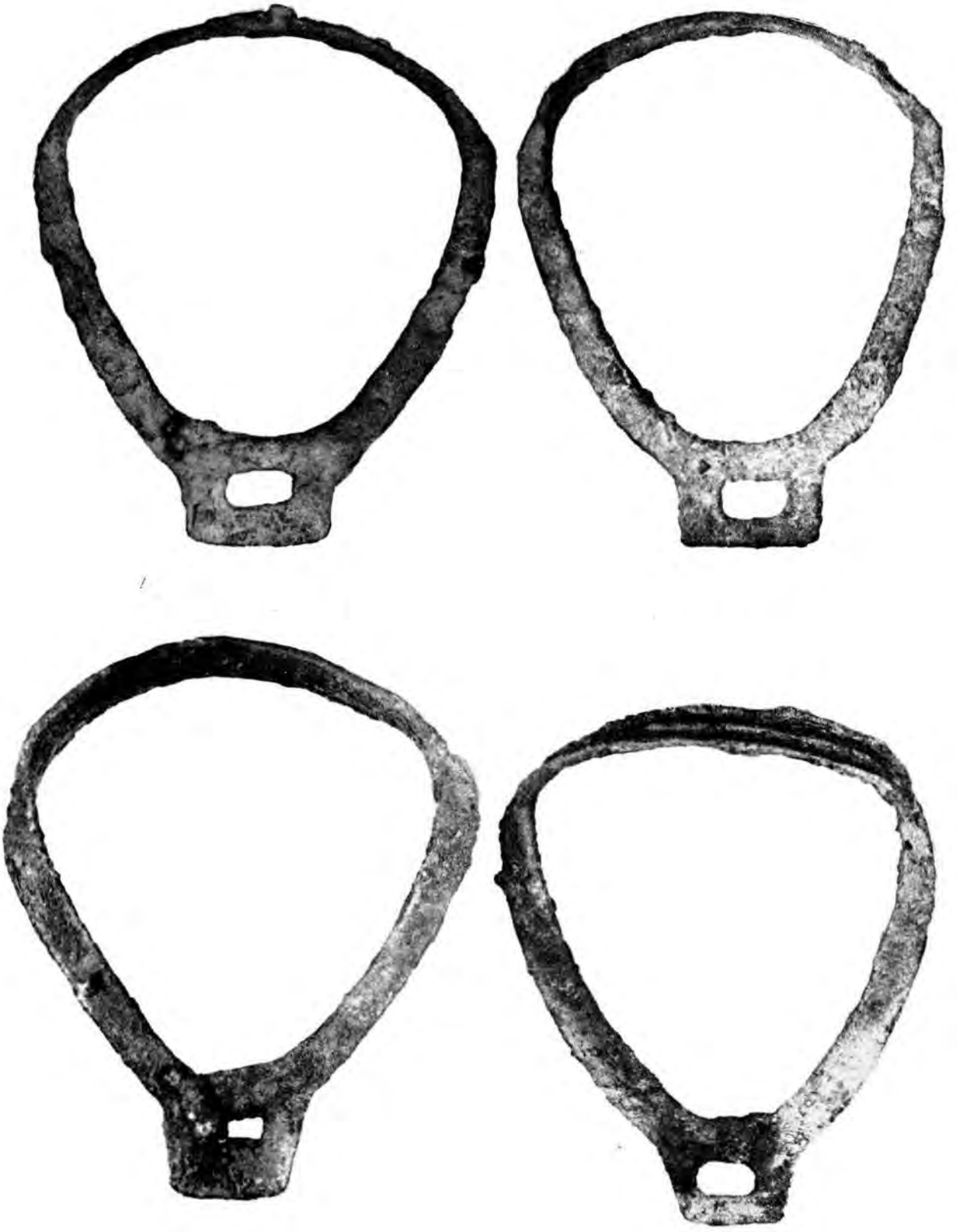

Tabuľka II. Košúty, okr. Galanta, „Remetedomb", strmene zo staromaďarských hrobov. Foto J. Krátky.

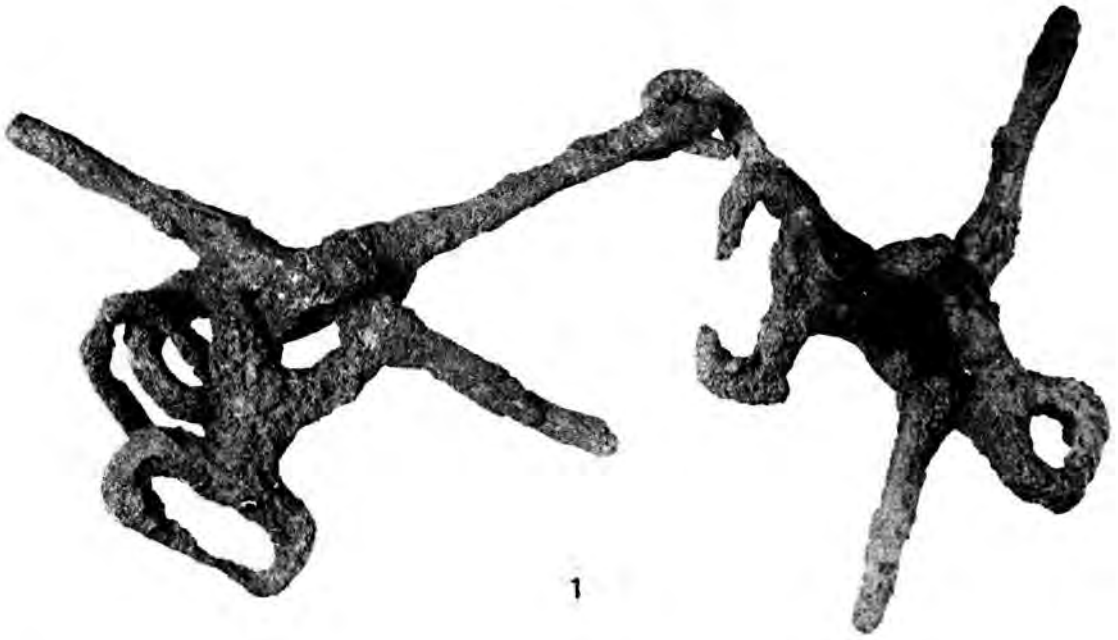

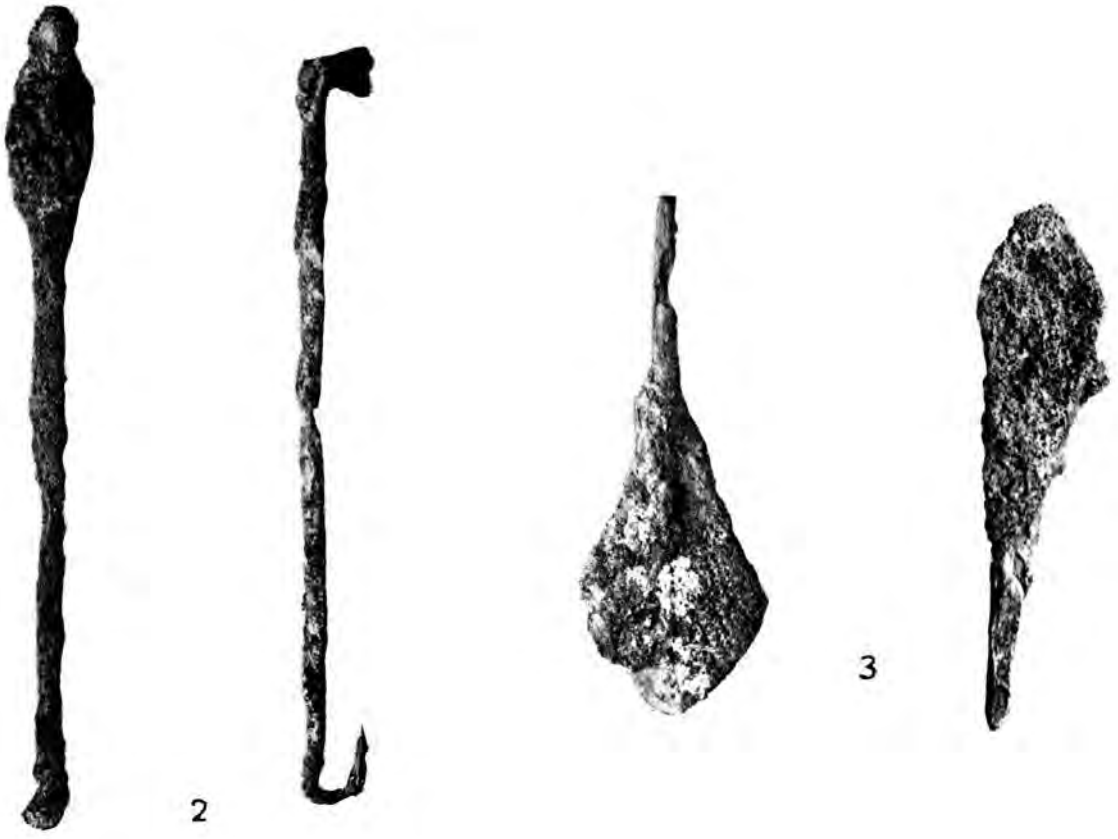

Tabuľka III. Košúty, okr. Galanta, „Remetedomb" 1. železné zubadlo, 2. kovanie z tulca, 3. šipky. Nálezy zo staromaďarských hrobov. Foto J. Krátky.

1

2

3

4

5

6

7

8

9

Tabuľka IV. Košúty, okr. Galanta. „Remetedomb" 1 h. č. 15, 2—3 h. č. 7, 4 h. č. 29, 5 h. č. 23, 6 h. č. 14, 7 h. č. 15, 8 h. č. 32, 9 h. č. 31. Foto J. Krátky.

1

2

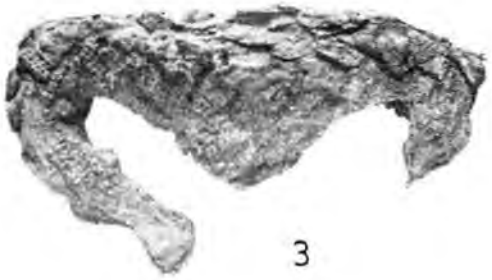

3

4

5

6

Tabuľka V. Košúty, okr. Galanta, „Remetedomb" 1 h. č. 14, 2—3 m. č. 29, 4 h. č. 32. Foto J. Krátky

Tabuľka VI.

Krajské múzeum v Košiciach

Belobrdské pohrebište v Somotore

JÁN PASTOR

Roku 1954 v mesiaci máj, jún a júl sa uskutočnil záchranný výskum na ranofeudálnom pohrebišti v Somotore, okres Kráľovský Chlmec

Pohrebište sa rozprestiera v južnej časti Somotorskej hory v západnom rohu parcely číslo 559 pod Pastviskom (Hegyilegelö).

Sama Somotorská hora je dôležitým archeologickým náleziskom a rozprestiera sa v inundačnej oblasti Bodrogu v katastri dvoch obcí Somotor a Več. Bola osídlená takmer vo všetkých pravekých obdobiach. Najintenzívnejšie osídlenie vykazuje z doby halštatskej, sťahovania národov a z doby hradištnej.

Na pohrebište nás upozornili robotníci, ktorí začiatkom mája 1954 pri ťažbe piesku narazili na ľudskú kostru. Pri prehliadke pieskovišťa boli zistené na povrchu zeme ľudské kosti zo starších rozrušených hrobov, halštatské črepy a jeden stredohradištný črep pri rozrušenom hrobe.

Záchranný výskum sme začali zisťovacou sondou v juhozápadnej časti pieskovišťa, vychádzajúc zo susedstva už spomenutého rozrušeného hrobu. V sonde o rozmeroch 20 × 7 m sme odkryli 17 kostrových hrobov. V humusovitej povrchovej vrstve sa riedko vyskytovali halštatské črepy, halštatská bronzová ihlica, ktoré sa splavením dostali z vyššie uložených kultúrnych vrstiev do oblasti pohrebišťa. Touto sondou sme zistili západnú hranicu pohrebišťa.

Druhá sonda o rozmeroch 20 × 6 m na juhovýchodnej strane pohrebišťa obsahovala 10 kostrových hrobov a halštatské ohnisko. Touto sondou bola zistená severná hranica pohrebišťa. V tretej sonde o rozmeroch 8 × 7 m bolo zistených 7 kostrových hrobov.

Celkove (i s rozrušeným hrobom) bolo odkrytých 35 hrobov. Samé pohrebište ešte nie je vyčerpané a siaha od odkrytých sond na juh a na východ.

Hĺbka hrobov je nejednotná. Detské a ženské hroby ležali v hĺbke 50 až 100 cm, mužské hroby boli vyhĺbené až do hĺbky 2 m. Hrobové jamy, väčšinou obdĺžnikového pôdorysu, farebne sa nedali vždy zistiť. Výplň hrobových jám tvoril humusovitý piesok a v nižších vrstvách hlinitý piesok. Kostry v hĺbke 2 m boli väčšinou rozrušené spodnou vodou, ktorej hladina nemala vždy jednakú úroveň.

Samo pohrebište je radové. Orientácia hrobov J—S alebo s malou odchýlkou od juhu na západ. Iba hrob č. 34 mal opačnú orientáciu S—J. Kostry ležali v natiahnutej polohe na chrbte, a to tak, že ruky boli uložené pozdĺž tela a tvárou pozerali na východ, hore alebo na západ.

Detské a ženské hroby obsahovali rozličné strieborné a bronzové šperky, perly z náhrdelníkov a mince uhorských kráľov Šalamúna (1063—1074) a Ladislava Svätého (1077—1095). Mužské hroby boli bez výbavy.

Medzi ženskými skvostami sa najčastejšie vyskytovali strieborné, bronzové esovité záušnice, bronzové lunovité-srdcovité závesky, duté bronzové rolničky, jednoduché bronzové prstene, bronzový prsteň s drahokamom, pletené bronzové prstene s otvorenými hladkými koncami a rozličné perly z náhrdelníkov. Medzi perlami najcennejšie sú ametystové perly, perly zdobené zlatou fóliou a mušličky kauri. Posledné sa vyskytujú vo východných moriach a sú dôkazmi obchodného styku horného Potisia s primorskými oblasťami Stredozemného a Čierneho mora.

Okrem spomenutých pamiatok, ktoré tvorili osobný majetok jednotlivcov, milodary sa v hroboch nevyskytli. Iba v jednom hrobe boli zistené kosti menšieho zvieratka a v hrobe č. 9 dve slepačie vajcia pri dolnej časti pravej tíbie a po jednom konskom zube v 3 hroboch. Keramika v hroboch nebola zistená.

Z celkového počtu 4 hroby mali silnú kamennú konštrukciu, pozostávajúcu z väčších alebo menších balvanov. Kamenné obloženie bolo pod povrchom zeme v hĺbke 50—100 cm. Tvorilo

vrstvu 40—50 cm, pod ktorou približne 50 cm sme vždy narazili na kostru. V troch prípadoch obsahovali silne vyvinuté mužské kostry 170 až 180 cm dlhé, bez výbavy. Iba hrob č. 30 s kamennou konštrukciou obsahoval ženskú kostru s výbavou.

Opis hrobov a nálezov

Hrob 1. Robotníkmi rozrušený hrob pri ťažbe piesku. Rozmery hrobovej jamy sa nedali zistiť. Kostra bola rozbitá. Zachránená bola iba lebka dospelého indivídua.

Hrob 2. Hrobová jama o rozmeroch 60 × 30 × 90 cm. V nej ležala detská kostra na chrbte v natiahnutej polohe. Zo strávenej kostry sa zachovali len niektoré kosti. Orientácia J—S, a to tak, že nebožtík tvárou pozeral hore. Dĺžka kostry 55 cm. Bez nálezu.

Hrob 3. V hrobovej jame o rozmeroch 200 × 100 × 50 cm ležala neúplná ženská kostra v natiahnutej polohe. Chýbala ľavá tíbia, dolná časť pravej tíbie s kosťami rúk. Lebka bola rozrušená. Kostra ležala hlavou na juh, nohami na sever. Dĺžka zachovanej kostry 130 cm. Na pravej strane lebky bola strieborná esovitá záušnica, pri dolnej časti ľavého femuru bronzová esovitá záušnica.

Opis nálezov. 1. Strieborná esovitá záušnica, zhotovená zo strieborného drôtu, ktorého jeden koniec je prerezaný, druhý roztepaný a esovite stočený. Vonkajšia časť esovitého stočenia je ozdobená troma plastickými rebierkami. Priemer záušnice 1,8 cm, šírka esovitého stočenia 5 mm.

2. Bronzová esovitá záušnica okrúhleho tvaru. Jeden koniec prerezaný, druhý plochý a esovite stočený. Bez ozdoby. Priemer 1,6 cm.

Hrob 4. Hrobová jama o rozmeroch 150 × 65 × 80 cm. Ležala v nej detská kostra v natiahnutej polohe, a to tak, že lebka bola položená na ľavú stranu a tvárou pozerala na západ. Femury a tíbie boli ixovite zložené. Kosti ľavej ruky chýbajú. Orientácia J—S. Pri ľavej strane lebky bola bronzová esovitá záušnica. Dĺžka kostry 110 cm.

Opis nálezu. 1. Bronzová esovitá záušnica oválneho tvaru. Esovité stočenie je tenké, jednoduché a ozdobené štyrmi plastickými rebierkami. Priemer záušnice 2,1 cm, šírka esovitého stočenia 6 mm.

Hrob 5. Hrobová jama obdĺžnikového pôdorysu o rozmeroch 200 × 80 × 60 cm. V nej ležala kostra dospelej ženy v natiahnutej polohe. Ruky uložené pozdĺž tela. Lebka spočívala na ľavej strane a tvárou pozerala na západ. Dĺžka zachovanej kostry 160 cm. Na lebke je viditeľná zelená oxydácia. Orientácia J—S. Nálezy: 3 strieborné a 1 bronzová esovitá záušnica na pravej strane lebky, náhrdelník z 13 perál, strieborný prsteň na prstových článkoch pravej ruky a pletený bronzový prsteň na prstoch ľavej ruky, ktorý sa pri vyberaní rozpadol na zelený prach.

Opis nálezov. 1. Strieborná esovitá záušnica, ktorej jeden koniec je prerezaný, druhý roztepaný a dvakrát esovite stočený. Bez ozdoby. Priemer záušnice 2,8 cm, šírka esovitého stočenia 5 mm.

2. Menšia strieborná esovitá záušnica s priemerom 1,6 cm. Esovité stočenie je deformované a nevykazuje nijakú ozdobu. Šírka esovitého stočenia 5 mm.

3. Strieborná esovitá záušnica oválnej formy. Esovitá časť je deformovaná a nevykazuje nijakú ozdobu. Najväčší priemer 1,7 cm, šírka esovitého stočenia 4 mm.

4. Menšia bronzová esovitá záušnica kruhovitého tvaru s prerezaným koncom. Esovitá časť je dvakrát stočená a je bez ozdoby. Najväčšia šírka 1,7 cm, šírka esovitého stočenia 4 mm.

5. Silne patinovaný strieborný prsteň s otvorenými koncami. Strieborný plech sa postupne zužuje k ostrým otvoreným koncom.

6. Z tenkého drôtu pletený bronzový prsteň (rozpadnutý).

7. Náhrdelník obsahuje 13 perál, z ktorých 5 je zdobených zlatou fóliou, 6 je ametystových, dve neúplné zo sklovitej hmoty. Perly so zlatou fóliou sú valcovitého tvaru približne rovnakých rozmerov — 1 cm 8 až 9 mm. Ametysty sú pozdĺžne členené, priesvitné, súdkovitého, valcovitého alebo melónovitého tvaru, slabofialovej, šedej alebo svetlej farby o rozmeroch 1 až 2 cm × 5 až 10 mm.

Hrob 6—7. V obidvoch hrobových jamách, farebne nezistiteľných, v hĺbke 60 cm sme zistili po dva femury bez sprievodných nálezov.

Hrob 8. Hrobová jama o rozmeroch 120 × 70 × 70 cm, farebne nezistiteľná, v jednotnej pieskovitej hline. Obsahovala 72 cm dlhú detskú kostru, ktorá ležala na chrbte v natiahnutej polohe a tvárou pozerala nahor. Kostra neúplná, chýba pravý femur a dve tíbie s článkami prstov. Ľavá ruka uložená pozdĺž tela, dolná časť pravej ruky leží na rebrových kostiach. Orientácia J—S. Bez nálezov.

Hrob 9. Hrobová jama o rozmeroch 180 × 70 × 75 cm. Obsahovala dobre zachovanú kostru dospelého jednotlivca. Kostra ležala na chrbte v natiahnutej polohe tvárou na západ. Ruky mala uložené pozdĺž tela. Lebka, postmortálne deformovaná tlakom zeme, vykazuje ploché zuby. Orientácia J—S. Dĺžka kostry 150 cm. Pri spodnej čeľusti mal strieborrnú mincu Ladislava Svätého (1077—1095), dve slepačie vajcia pri dolnej časti pravej tíbie, bronzový prsteň pri prstových článkoch pravej ruky, jednu perlu na ľavej strane spodnej čeľusti a jednu pod lebkou.

Opis nálezov. 1. Strieborný denár Svätého Ladislava je neúplný, v dvoch kusoch. Na averze v sieťovom kruhu je kríž, siahajúci až na okraj mince. V každom štvorci sieťového kruhu je ozdoba x. Medzi okrajom a sieťovaným kruhom nápis: Ladislavs rex. Reverz sa zhoduje s averzom, iba že kríž je v uzavretom kruhu a nesiaha až po okraj. Priemer denára 1,5 cm.

2. Prsteň z tenkého bronzového drôtu s postupne sa zužujúcimi koncami, preloženými cez seba. Tvar kruhovitý. Priemer 1,8 cm.

3. Dve perly, jedna zelenej, druhá hnedej farby. Dĺžka prvej 6 mm, druhej 4 mm.

4. Slepačie vajcia boli rozbité tlakom zeme a zachovali sa len v kúskoch.

Hrob 10. Hrobová jama obdĺžnikového pôdorysu o rozmeroch 120×60 cm v hĺbke 120 cm. Na rovnom dne jamy ležala kostra dievčaťa na chrbte, v natiahnutej polohe, s tvárou na východ. Ruky uložené pozdĺž tela s výnimkou dolnej časti pravej ruky, ležiacej na rebrových kostiach. Orientácia J—S. Dĺžka kostry 95 cm. V hrobovej výplni boli zistené halštatské a hradištné črepy.

Nálezy. Bronzový prsteň pri prstových článkoch pravej ruky, tri bronzové esovité záušnice na ľavej strane lebky, 9 perál z náhrdelníka pri hrdelných kostiach, lunicovitý bronzový závesok s troma dierkami na ľavej strane lebky a konský zub pri lakti pravej ruky.

Opis nálezov. 1. Jednoduchý bronzový prsteň oválneho tvaru. Zhotovený z plochého bronzového drôtu s koncami preloženými cez seba. Priemer 2,1 cm.

2. Bronzová esovitá záušnica okrúhlej formy, bez výzdoby, jej plochý koniec je dvakrát esovite stočený. Najv. šírka 1,7 cm, šírka esovitého stočenia 5 mm.

3. Mierne deformovaná bronzová esovitá záušnica. Zhotovená z tenkého bronzového drôtu, ktorého plochý koniec je dvakrát esovite stočený. Šírka esovitého stočenia 3 mm.

4. Z jedného bronzového drôtu zhotovená esovitá záušnica, ktorej plochý koniec je dvakrát esovite stočený. Najväčšia šírka 1,6 cm, šírka esovitého stočenia 3 mm.

5. Plochý lunicovitý závesok z bronzového plechu. Vo vrchnej časti vykazuje tri diery, medzi ktorými prostredná je najväčšia. Dĺžka 3 cm, výška 1,6 cm.

6. Náhrdelník zo 7 menších perál zelenej, bielej a žltej farby a z dvoch rybacích obratlov.

7. Konský zub je menšieho formátu o dĺžke 3 cm.

Hrob 11. Hrobová jama o rozmeroch 150 × 70 × 120 cm obsahovala kostru nedospelého jednotlivca. Kostra ležala na chrbte v natiahnutej polohe. Ruky mala uložené pozdĺž tela. Lebka na ľavej strane s tvárou na západ. Orientácia J—S. Dĺžka kostry 120 cm. Pri ľavej strane lebky bola perla, ktorá sa rozpadla pri vyberaní. Pod lebkou boli zistené dve ametystové perly a menšie kúsky šperku, pravdepodobne esovitej záušnice.

Opis nálezov. Dve ametystové perly svetlofialovej a tmavofialovej farby. Dĺžka menšej, svetlofialovej perly 1 cm, väčšej, tmavofialovej perly 1,6 cm. Telá perál sú ostro členené a vykazujú melónovitý tvar.

Hrob 12. Hrobová jama obdĺžnikového pôdorysu o rozmeroch 220 × 100 × 150 cm. Na rovnom dne jamy ležala kostra silného jednotlivca na chrbte v natiahnutej polohe a tvárou pozerala hore. Ruky uložené pozdĺž tela. Kostra je zachovalá, dlhá 180 cm. Orientácia J—S.

Nálezy. Tri masívne strieborné esovité záušnice na ľavej strane lebky v blízkosti dolnej čeľusti, strieborná minca uhorského kráľa Šalamúna (1063—1074) nad pravou panvovou kosťou.

Opis nálezov. 1. Masívna strieborná esovitá záušnica na jednej strane s patinou hnedej farby. Zhotovená je zo silného drôtu, ktorého jeden koniec je prerezaný, druhý roztepaný a dvakrát esovite stočený. Bez ozdoby. Šírka esovitého stočenia je 1,1 cm. Priemer záušnice 2 cm.

2. Okrúhla masívna strieborná esovitá záušnica, zhotovená z hrubého drôtu. Esovitá časť je dvakrát stočená a je 11 mm široká. Na jednej strane je čistá a nevykazuje patinu.

3. Vo väčšej časti patinovaná strieborná esovitá záušnica oválnej formy. Zhotovená je z masívneho drôtu, ktorého plochý koniec je dvakrát esovite stočený. Šírka esovitého stočenia 9 mm.

4. Strieborná minca uhorského kráľa Šala-

Somotor, okres. Kr. Chlmec. Plán pohrebiška. Mer. 1 : 200

múna, na averze v sieťovom kruhu je obraz korunovaného kráľa so zdvihnutými rukami spredu. Na strane nápis SALOM-ONI REX. Na averze vnútorný kruh je krížom rozdelený na 4 časti. V každej časti je obvyklá ozdoba. Z kruhu vychádza väčší kríž a siaha až po okraj mince. Nápis nečitateľný.

H r o b 1 3. Hrobová jama o rozmeroch 200 × 80 × 140 cm. V nej ležala zachovaná mužská kostra v natiahnutej polohe, hlavou k juhu a nohami k severu. Lebka bola uložená na ľavú stranu s tvárou na západ. Ruky uložené pozdĺž tela. Dĺžka kostry 170 cm. Bez nálezov.

H r o b 1 4. Hrob s kamennou konštrukciou, pozostávajúcou z 31 väčších alebo menších balvanov vo váhe približne 2 q. Rozmery hrobovej jamy 200 × 100 × 200 cm. Ležala v nej silná kostra mužského jednotlivca v natiahnutej polohe a tvárou pozerala na západ. Umiestenie niektorých kostí bolo nepravidelné. Ruky uložené pozdĺž tela a dĺžka celej kostry bola 175 cm. Orientácia J—S. Kostra ležala 50 cm pod kamennou konštrukciou, ktorá tvorila miestami 30—50 cm vrstvu v hĺbke 100 cm pod povrchom okolitej zeme. V hrobovej jame zistené hradištné črepy s vlnovkami. Kostra bola bez nálezov.

H r o b 1 5. Hrobová jama o rozmeroch 200 × 85 × 145 cm. Ležala v nej silná mužská kostra na chrbte v natiahnutej polohe s tvárou na východ. Ruky uložené pozdĺž tela. Orientácia J—S. Dĺžka kostry 178 cm. Bez nálezov.

H r o b 1 6. Kostra dospelého muža v hrobovej jame obdĺžnikového pôdorysu o rozmeroch 200 × 85 × 180 cm. Ležala v natiahnutej polohe na chrbte a tvárou na východ. Ruky uložené pozdĺž tela. Dĺžka kostry 165 cm. Orientácia J—S. Bez nálezov.

H r o b 1 7. Hrobová jama o rozmeroch 200 × 85 × 160 cm. Ležala v nej kostra dospelého muža v natiahnutej polohe na chrbte a tvárou pozerala na východ. Ruky uložené pozdĺž tela. Orientácia J—S. Kostra dobre zachovaná, bez nálezov.

H r o b 1 8. Kostra dievčatka v natiahnutej polohe, leží na chrbte, tvárou pozerá na západ. Ruky uložené pozdĺž tela, ľavá tíbia je položená krížom, a to tak, že sa dotýka tíbie pravej nohy. Orientácia J—S s nepatrnou odchýlkou na západ. Rozmery obdĺžnikovej hrobovej jamy 150 × 50 × 170 cm. Dĺžka kostry 110 cm.

N á l e z y. 250 perál, z ktorého počtu pri vyberaní a čistení 30 sa celkom rozpadlo. Uložené boli pri ľavej strane lebky, okrem 17 kusov nájdených pod lebkou. Menšia strieborná záušnica na pravom spánku lebky a sieťovaný strieborný šperk pri spodnej čeľusti.

O p i s n á l e z o v. 1. Náhrdelník z 220 perál, z ktorého počtu 5 tvoria mušličky kauri, 2 pastové perly, 6 červených, 5 bielych ametystových a 202 menších hlinených perál. Mušličky kauri o rozmeroch 1,3 až 1,7 × 1 cm šedej a svetlej farby. Dve pastové perly majú zhruba

obdĺžnikový tvar a sú ploché, o rozmeroch 1,5 × 1 cm. Ametystové perly sú menšie, okrúhlej formy s priemerom 5 až 6 × 4 až 6 mm. Menšie hlinené perly sú svetložltej, tmavožltej, hnedej, zelenej a tmavohnedej farby, o rozmeroch 2—4 mm. Forma je rozličná: oválna, okrúhla, valcovitá, guľôčkovitá a nepravidelná.

2. Menšia strieborná záušnica so silnou zelenou patinou. Zhotovená je z drôtu, ktorého jeden koniec je prerezaný, druhý plochý a späť ohnutý. Priemer 1,3 cm.

3. Neúplný strieborný šperk so sieťovou ozdobou, dlhý 1,2 cm.

H r o b 19. Hrobová jama obdĺžnikového pôdorysu o rozmeroch 200 × 80 × 60 cm. Ležala v nej kostra ženy na chrbte, v natiahnutej polohe. Tvárou pozerala nahor. Ruky mala uložené pozdĺž trupu s výnimkou dolnej časti ľavej ruky, ktorá bola preložená krížom cez spodné rebrové kosti. Dĺžka kostry 155 cm. Orientácia JZ—SV.

N á l e z y. Pletený bronzový prsteň pri prstových článkoch pravej ruky, neúplná perla, ktorá bola ozdobená zlatou fóliou pri lakti ľavej ruky a strieborná minca uhorského kráľa Ladislava Svätého pri ľavej strane lebky.

O p i s n á l e z o v. 1. Bronzový prsteň, upletený z dvoch tenkých drôtov s plochými otvorenými koncami a s priemerom 2 cm.

2. Neúplná sklovitá perla so stopami zlatej fólie s priemerom 9 × 9 mm.

3. Strieborný denár (neúplný) Svätého Ladislava s priemerom 2 cm. Okraj averza je sieťovaný a štyrikrát prerušený s nápisom LADISLAVS REX v perlovanom kruhu. V prostriedku mince je korunovaná hlava spredu. Reverz celkom patinovaný.

H r o b 20. Vo farebne nezistiteľnej hrobovej jame o rozmeroch 120 × 100 cm v hĺbke 30 cm bola skupina ľudských kostí, a síce lebky, femurov, jednej tibie a menších kostí bez sprievodných nálezov. Kosti zachované.

H r o b 21. Hrob s kamennou konštrukciou, pozostávajúcou z 33 kusov väčších alebo menších balvanov. Rozmery hrobovej jamy 200 × 100 × 150 cm. Ležala v nej 170 cm dlhá zachovaná mužská kostra na chrbte v natiahnutej polohe, a to tak, že tvárou pozerala hore. Ruky uložené pozdĺž tela. Orientácia JZ—SV. Pri dolnej časti pravej ruky bol zistený konský zub.

H r o b 22. Hrobová jama obdĺžnikového pôdorysu o rozmeroch 230 × 90 × 85 cm. Ležala v nej 187 cm dlhá zachovaná mužská kostra na chrbte v natiahnutej polohe a tvárou pozerala na západ. Ruky uložené pozdĺž tela. Orientácia JZ—SV. Bez nálezov.

H r o b 23. Hrobová jama obdĺžnikového pôdorysu o rozmeroch 200 × 70 × 185 cm. Obsahovala kostru dospelej ženy, ktorá ležala na chrbte v natiahnutej polohe a tvárou pozerala na západ. Ruky uložené pozdĺž trupu. Orientácia JZ—SV. Dĺžka kostry 150 cm.

N á l e z y. Bronzová esovitá záušnica pri ľavej strane lebky, 12 perál rozložených v jednej línii pri hrdelných kostiach a dve rolničky v blízkosti perál.

O p i s n á l e z o v. 1. Väčšia bronzová esovitá záušnica kruhovitého tvaru s jednoduchým

dvojitým esovitým koncom a so silnou zelenou patinou. Šírka esovitého stočenia 3 mm, priemer celého šperku 2,1 cm.

2. Dutá bronzová rolnička zvonovitého tvaru s odtlačkami šiat nebohého. Vo vrchnej časti je predierkované ucho na zavesenie. Dolná časť je oválna a vykazuje otvor vo forme gréckeho kríža. Výška 3 cm.

3. Podobná, ale menšia bronzová rolnička. Jej dno je okrúhle a vykazuje otvor vo forme gréckeho kríža. Vo vrchnej časti má predierkované ucho na zavesenie. Výška 2,8 cm.

4. 12 perál z náhrdelníka, ozdobených silným a hustým ryhovaním šachovnicovej formy. Perly sú valcovitého tvaru o rozmeroch 9 × 10 cm.

Hrob 24. Hrobová jama obdĺžnikového pôdorysu o rozmeroch 200 × 80 × 200 cm. Ležala v nej zväčša už strávená ženská kostra v natiahnutej polohe. Ruky uložené pozdĺž tela. Orientácia JZ—SV. Dĺžka kostry 145 cm.

Nálezy. Päť esovitých bronzových záušníc pri lebke, 8 perál, z ktorého počtu 5 bolo pod lebkou a tri v blízkosti záušníc, pletený bronzový prsteň pri prstových článkoch pravej ruky, konský zub pri dolnej časti ľavého femuru a kostičky menšieho zvieratka pri ľavej strane lebky.

Opis nálezov. 1. Jednoduchá menšia bronzová záušnica, zhotovená z tenkého drôtu. Koniec záušnice prilieha k esovitej časti. Priemer šperku 1,9 cm.

2. Silno patinovaná menšia esovitá bronzová záušnica okrúhlej formy, s priemerom 1,9 cm.

3. Menšia esovitá bronzová záušnica s dvakrát stočeným esovitým koncom. Priemer 2 cm.

4. Väčšia esovitá bronzová záušnica so silnou zelenou patinou. Forma oválna. Jedna časť esovitého stočenia je odlomená. Priemer 2,6 cm.

5. Esovitá bronzová záušnica s priemerom 2,6 cm. Forma oválna. Esovité stočenie je dvojité a vykazuje šírku 3 mm.

6. Perly sú valcovitej formy o rozmeroch 5—10 × 5—6 mm. Zo zachovaných 6 perál 4 sú ozdobené zlatou fóliou a vykazujú žltú až svetložltú farbu. Jedna je tmavohnedej a posledná tmavomodrej farby.

7. Masívny prsteň, pletený z troch bronzových drôtov s hladkými a otvorenými koncami, od seba ohnutými. Priemer 2,5 cm.

8. Konský zub, dlhý 4 cm.

Hrob 25. Hrobová jama o rozmeroch 130 × 60 × 190 cm. Ležala v nej 65 cm dlhá detská kostra v natiahnutej polohe. Lebka deformovaná postmortálne tlakom zeme. Orientácia JZ—SV. Bez nálezov.

Hrob 26. Podobný detský hrob v hrobovej jame o rozmeroch 90 × 60 × 165 cm s kostrou dlhou 50 cm. Lebka strávená a deformovaná. Sama kostra leží na chrbte v natiahnutej polohe. Ruky uložené oválne pozdĺž tela. Orientácia JZ—SV. Bez nálezov.

Hrob 27. Hrobová jama o rozmeroch 120 × 70 × 200 cm. V nej ležala kostra mladého dievčaťa v natiahnutej polohe, a to tak, že tvárou pozerala na severozápad. Ruky uložené pozdĺž tela. Zachovaná kostra bola orientovaná v smeru JZ—SV. Dĺžka kostry 95 cm.

Nálezy. Dve strieborné esovité záušnice a strieborný drôtik pri pravej strane lebky, bron-

zový prsteň s drahokamom na prstových článkoch ľavej ruky, neúplný bronzový šperk vo výške 10 cm nad dolnou časťou ľavého femuru, jedna dvojitá a dve menšie perly v susedstve strieborných záušníc.

Opis nálezov. 1. Strieborná esovitá záušnica z tenkého drôtu, ktorého plochý koniec je esovite stočený. Jej priemer 1,9 cm. Šírka esovitého stočenia 2 mm. Forma okrúhla.

2. Strieborná esovitá záušnica oválnej formy. Esovitá časť je dvakrát stočená. Bez ozdoby. Priemer 1,5 cm.

3. Bronzový prsteň s drahokamom. Zhotovený je z bronzového plechu, širokého 3 mm. Priemer ložiska pre drahokam 6 mm.

4. Neúplná ozdoba z bronzového plechu. Dĺžka 3,3 cm, výška 2 cm.

5. Dvojitá perla s guľôčkovitým tvarom o rozmeroch 11 × 5 mm. Dve menšie miniatúrne perly tmavohnedej farby.

6. Menší strieborný drôtik, ktorý sa pri vyberaní rozpadol.

Hrob 28. Hrob s kamennou konštrukciou, pozostávajúcou z 35 kusov väčších alebo menších balvanov. Rozmery hrobovej jamy 200 × 80 × 200 cm. Ležala v nej 170 cm dlhá silná mužská kostra v natiahnutej polohe a tvárou pozerala na východ. Ruky uložené pozdĺž tela. Najvyšší bod kamennej konštrukcie bol pod povrchom okolitej zeme v hĺbke 120 cm a siahala do hĺbky 150 cm. Sama kostra ležala 50 cm pod kamennou konštrukciou. Orientácia kostry JZ—SV. Bez nálezov.

Hrob 29. Hrobová jama o rozmeroch 60 × 35 × 140 cm, v ktorej ležala 55 cm dlhá detská kostra v natiahnutej polohe a tvárou pozerala na juhovýchod. Ruky uložené pozdĺž tela. Orientácia JZ—SV. Bez nálezov.

Hrob 30. Hrob s kamennou konštrukciou, pozostávajúcou z 5 väčších balvanov a z jedného menšieho kameňa. Rozmery hrobovej jamy 190 × 60 × 170 cm. Ležala v nej 150 cm dlhá kostra dospelej ženy na chrbte, v natiahnutej polohe a tvárou pozerala na SV. Kostra do určitej miery strávená, chýbajú kosti ľavej ruky a kosti rebrové. Orientácia J—S. Kamenná konštrukcia mala najvyšší bod v hĺbke 90 cm pod povrchom okolitej zeme a siahala do hĺbky 120 cm. Sama kostra bola 50 cm pod konštrukciou.

Nálezy. Bronzový závesok s troma perlami pri ľavej strane lebky, strieborná esovitá záušnica pri konci ľavého femuru.

Opis nálezov. 1. Bronzový závesok srdcovitého tvaru s troma okrúhlymi a jednou oválnou dierou. Vrchná časť závesku je okrúhlej formy s menšou vypnutinou a okrúhlou dierou na zavesenie. Dĺžka celého šperku 3 cm.

2. Tri miniatúrne perly, jedna z nich bola pripojená k opísanému závesku. Dve sú bielej, jedna zelenkastej farby.

3. Masívna strieborná esovitá záušnica, zväčša patinovaná. Zhotovená je z jedného drôtu, ktorého plochý koniec je esovite stočený. Forma oválna s priemerom 1,5 cm.

Hrob 31. Hrobová jama obdĺžnikového pôdorysu o rozmeroch 100 × 40 × 160 cm. Ležala v nej 70 cm dlhá detská kostra v natiahnutej polohe, a to tak, že bola na chrbte a tvárou pozerala nahor. Ruky uložené pozdĺž tela. Orientácia kostry s nepatrnou odchýlkou na západ od J—S. Bez nálezu.

Hrob 32. Hrobová jama o rozmeroch 200 × 80 × 170 cm. Ležala v nej 165 cm mužská kostra na chrbte v natiahnutej polohe, a to tak, že tvárou pozerala na juhovýchod. Ruky uložené pozdĺž tela. Orientácia J—S s nepatrnou odchýlkou na západ. Bez nálezov.

Hrob 33. Obrysy hrobovej jamy sa nedali zistiť. V hĺbke 170 cm bola strávená kostra nemluvňaťa v natiahnutej polohe, s orientáciou J—S. Bez nálezu.

Hrob 34. Hrobová jama o rozmeroch 110 × 50 × 190 cm. Ležala v nej 97 cm dlhá detská kostra v natiahnutej polohe na chrbte, a to tak, že tvárou pozerala hore. Ruky uložené pozdĺž tela. Orientácia S—J. Zo všetkých hrobov jediná orientácia tohto smeru. Bez nálezu.

Hrob 35. Hrobová jama obdĺžnikového pôdorysu o rozmeroch 190 × 70 × 240 cm. Ležala v nej 172 cm dlhá mužská kostra na chrbte, v natiahnutej polohe a tvárou pozerala hore. Ruky uložené pozdĺž tela. Kostra zachovaná. Orientácia J—S. Celkový počet preskúmaných hrobov:

mužské	11
ženské	8
detské	11
neurčité	5
Spolu:	35 hrobov.

Počet hrobov s výbavou 14, bez výbavy alebo milodarov 21. Podľa výpovedí miestneho obyvateľstva a rozsahu pieskoviska ťažbou piesku mohlo byť porušené celkove asi 15 hrobov. Z celkového počtu hrobov na pohrebišti súčet zistených a asi rozrušených hrobov je okolo 50.

Z preskúmaných hrobov sme získali tieto pamiatky:

strieborné esovité záušnice . .	9
bronzové esovité záušnice . .	13
perly	294
bronzové prstene	4
strieborný prsteň	1
pletené bronzové prstene . .	2
strieborné mince	3
bronzové závesky	2
bronzové rolničky	2
spolu	330 predmetov.

Charakteristika cennejších pamiatok. Esovité záušnice tvoria veľkú časť výbavy ženských a detských hrobov. Sú liate zo striebra alebo z bronzu. Jeden koniec majú prerezaný, druhý plochý, roztepaný a esovite stočený. V jednotlivých prípadoch esovité stočenia sú zdobené krížom idúcimi jemnými plastickými rebierkami. Ich povrch vo väčšine prípadov je patinovaný. Bronzové záušnice vykazujú zelenú, strieborné tmavofialovú patinu. Rozmery u najväčších exemplárov sotva presahujú 2 cm a šírka esovitých stočení 3 až 4 mm. Vo väčšine prípadov sa vyskytovali v bezprostrednej blízkosti lebky alebo na lebke. Vo výnimočných prípadoch pri dolnej časti tíbie. Je to typický ľudový šperk XI—XII. stor. n. l. Záušnice boli zapletené na stužke do vlasov, často aj vo väčšom počte ako napr. v hrobe č. 24, kde ich bolo 5. Priemerne sa vyskytovali po troch kusoch.

V archeologickej literatúre esovité záušnice bezpečne zisťujeme od polovice X. stor. až po rok 1250 n. l. Rozšírené boli na rozsiahlom území od Mohanu a Sály až po Volgu a Don. Najmä v strednej Európe v Uhorsku, Chorvátsku, Dalmácii, na Morave, v Čechách a v iných susedných oblastiach. Sú dosť spoľahlivými datovacími pomôckami a s mincami Šalamúna a Ladislava Svätého datujú somotorské pohrebište do druhej polovice XI. a do prvej polovice XII. stor. n. l.

Prstene okrem jedného (strieborného) sú všetky z bronzu. Na pohrebišti sme získali celkom 7 kusov, z čoho 5 je zhotovených z jednoduchého plechu alebo bronzového drôtu so stenčujúcimi, cez seba preloženými alebo otvorenými koncami. Jeden je ozdobený drahokamom (hrob č. 27). Dva prstene s otvorenými a hladkými koncami sú spletené z dvoch až troch bronzových drôtov (hrob č. 19, 24).

Perly z náhrdelníkov sú z rozličnej hmoty, rôznych foriem a farieb. Sú medzi nimi ametystové perly, mušličky kauri, perly ozdobené zlatou fóliou zo sklovitej alebo pastovej hmoty. Forma obdĺžniková, oválna, okrúhla, guľôčkovitá, valcovitá, melónovitá a súdkovitá. Perly nie sú spoľahlivými datovacími pomôckami, lebo sa vyskytujú na pohrebiskiach rôznych dôb a kultúr. Rozmery skvostov idú od niekoľko mm až skoro po 2 cm.

Z iných pamiatok, najmä šperkov somotorské pohrebište doteraz vykazuje len niekoľko kusov, a preto ich nemôžeme charakterizovať. Sú to jednak dva bronzové závesky, dve rolničky, jedna menšia strieborná záušnica, neurčený sieťovaný strieborný šperk a jeden menší šperk, ktorý sa pri vyberaní rozpadol. Z menovaných šperkov dôležitá je jedna bronzová rolnička (guľovitý gombík), na ktorej sú viditeľné odtlačky odevu.

Nálezový materiál zaraďuje somotorské pohrebište do skupiny belobrdskej kultúry. Veľká časť hrobov bez výbav a milodarov je dôkazom christianizácie horného Potisia. Črepy vo výplni niektorých hrobových jám sú svedkami smútočných slávností, ďalej slepačie vajcia (hrob č. 9) a konské zuby prezrádzajú ešte posledné stopy pohanských zvyklostí. O postupe kresťanstva okrem spomenutej chudoby v hroboch svedčí aj radový charakter pohrebiska.

Nálezový materiál dokazuje, že obyvateľstvo, ktoré pochovávalo svojich mŕtvych na somotorskom pohrebišti, bolo triedne diferencované. Ďalej materiál svedčí o rozširovaní kresťanského života. Časť hrobov na somotorskom pohrebišti nie je ešte kresťanská, alebo aspoň nedosvedčujú nám dôsledné zachovávanie kresťanských predpisov. Pochovávanie bolo v tejto dobe v prechodnom štádiu z pohanských zvyklostí do štádia kresťanského. Stopy po rakvi neboli zistené.

Z etnického hľadiska nálezový materiál hovorí o jednotnej hmotnej kultúre obyvateľstva horného Potisia koncom XI. a v XII. stor. n. l. Nebadať rozdiel medzi etnickými skupinami. V druhej polovci XI. stor. pod vplyvom kresťanstva vznikajú jednotné pohrebiská, chudobné na výbavy hrobov. V tejto otázke rozhodujúci význam môže mať rozbor antropologického materiálu.

Somotorské pohrebište je prvým väčším náleziskom belobrdského typu na východnom Slovensku. Význam tejto lokality je dôležitý, pretože z tejto doby máme v našich zbierkach najmenej pamiatok. Doteraz známe lokality v Barci a v Drienovej neboli preskúmané a o iných okolnostiach nálezu okrem niekoľko esovitých záušníc z nich nevieme. Najnovšie K. Andel zistil dve belobrdské pohrebiská, a to v obci Zemplín (okres Kráľ. Chlmec) a v Hrani (okres Trebišov).

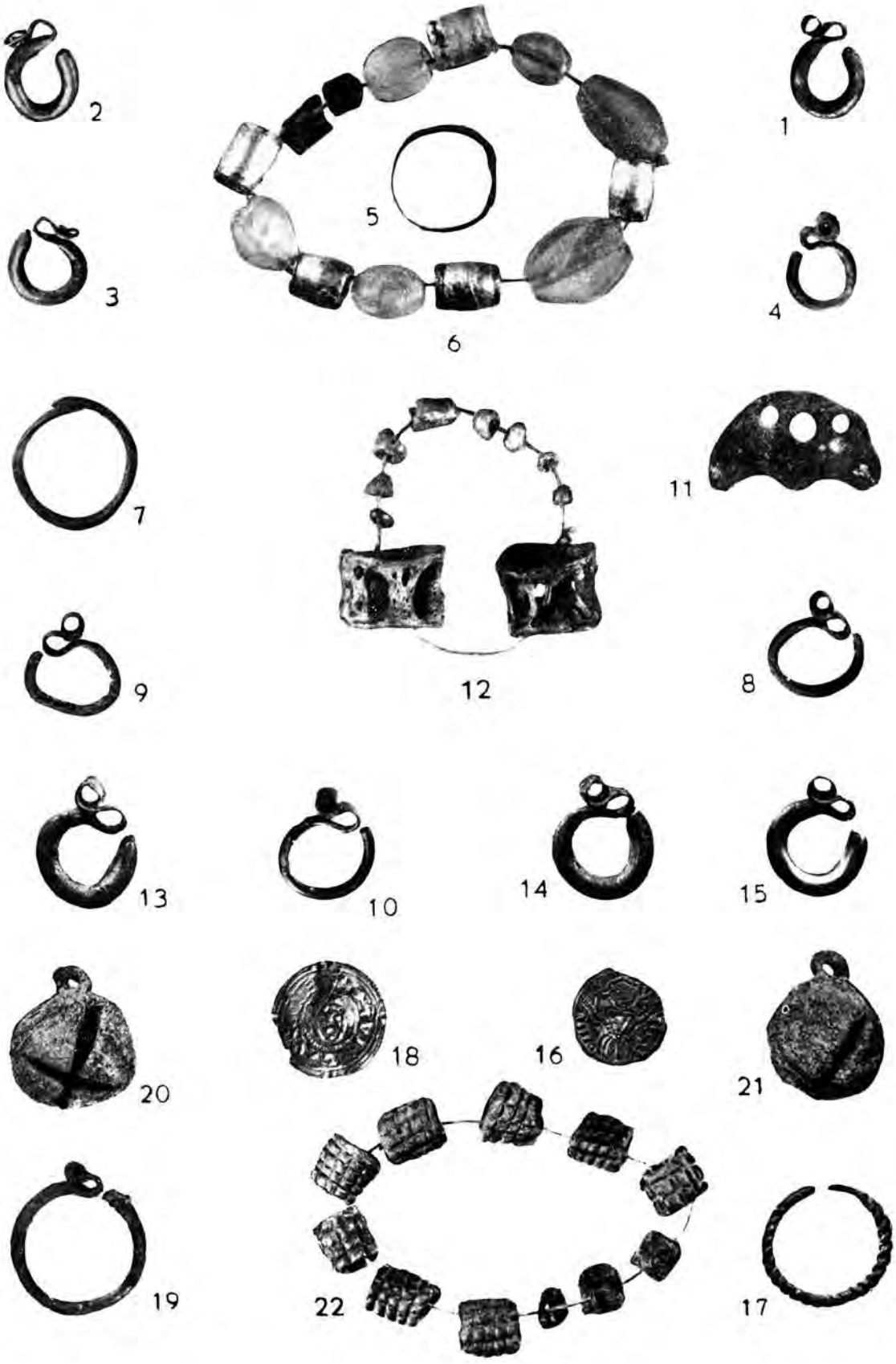

Tabuľka I. Hrob č. 5 — predmety 1—6; hrob č. 7 — predmety 7—12; hrob č. 12 — predmety 13—16; hrob č. 19 — predmety 17, 18; hrob č. 23 — predmety 19—22.

Tabuľka II. Hrob č. 18 — predmet 1; hrob č. 24 — predmety 2—8; hrob č. 27 — predmety 9—13.

Archeologický ústav Slovenskej akadémie vied v Nitre

Jaskyne Netopierska a Kaplnka v Nízkych Tatrách a ich rímske osídlenie s antropologickými nálezmi

JURAJ BÁRTA

Južné obalové pásmo Nízkych Tatier nevytvára také mohutné krasové územia, aké poznáme na severe. Napriek tomu menšie vápencové a dolomitické ostrovy obalového pásma v niekoľkých prípadoch podmienili vznik jaskynných priestorov, z ktorých poniektoré boli osídlené aj v praveku. Popri spornom prípade osídlenia jaskyne Na Hrádku pri Predajnej, neznámej jaskyne pri Brezne, význačnej nálezom bronzového halštatského pokladu (publikovaného J. Hampl o m),[1] archeologický najpozoruhodnejšie sú nateraz dve neveľké jaskyne pri Sásovej.

Poloha a opis jaskyne. V južnom predhorí Nízkych Tatier neďaleko obce Sásová, v okrese Banskobystrickom, nachádza sa pozoruhodný kopec zvaný Hrádok. Je podlhovastého tvaru, orientovaný v smere S—J. Vypína sa do výšky 842 m na ľavom brehu Sásovskej doliny. Hrádok je pravekým hradiskom. Je čiastočne porastený ihličnatým lesom, od severu ohradený prirodzeným vápencovým valom s umelo prerazenou bránou. Na vrcholovú oválnu plošinu vedie miestami do skalnatého svahu vytesaná cesta. V západnom svahu Hrádku, zhruba vo výške 100 m od doliny, nachádzajú sa priemerne 10 m vysoké, čiastočne machom porastené vápencové bralá. Na úpätí jedného z nich sa nachádza *Netopierska jaskyňa.* Tu sa kulisovito vysunuje priečna skalná stena, ktorá vytvára skoro pravouhlú predjaskynnú plošinku, chránenú uvedeným zoskupením brál od juhu. Portál jaskyne tvorí pomerne nízky, 1,80 m vysoký a 6 m široký pecovitý otvor. Za ním smerom dovnútra sa jaskynný priestor zvyšuje a mierne rozširuje. Pri ľavej strane sa nachádza nápadnejší výklenok, ktorého steny sú zdobené peknými sintrovými zátekami. V prostriedku Vstupnej chodby sa nachádza veľký, strechovito hranatý balvan. Po menšom zúžení sa jaskyňa mierne rozširuje do Netopierskeho dómu s menšími výklenkami po obidvoch stranách. Povala dosahuje výšku priemerne 5 m a najmä na počiatku Dómu je zubatá s miestami po vypadnutých balvanoch. Pôvodne horizontálne hlinité dno pred odbočkou do Partizánskej siene prechádza v skalnaté dno charakterizované veľkými balvanmi, ktoré sú mladšími pozostatkami kedysi zdobenej povaly. Nasvedčuje tomu najmä balvan ležiaci pri severnej stene Netopierskeho dómu, ktorý má na spodnej časti pomerne bohatú sintrovo-stalaktitickú výzdobu. Veľké balvany, vyplňujúce dno Netopierskeho dómu robia tento priestor ťažšie schodným. V povale od vrcholu portálu vidieť diaklázu smerujúcu na SSV. Od výklenku pri ľavom brehu neďaleko vchodu smeruje iná diakláza na VVS. V povale na miestach tejto diaklázy badať sintrové záteky. Ostatná časť povaly od vchodu je hranato drsná z ovetraného škrapovitého vápenca. Tento je nápadne vyvinutý v druhom ľavom výklenku. Na križovatke priečnej diaklázy idúcej v smere ZZS vznikla 11 m dlhá Partizánska sieň s niekoľkými výklenkami priemernej šírky 4 m a výšky 2 m. Táto sieň má kupolovité výklenky v povale, čiastočne zdobené dymom začadenými stalaktitickými zátekami. Na hrane pravobočného výklenku tejto siene sa nachádza malé jazierko s teplotou 3,8° C (24. IV. 1955). Dno Partizánskej siene je horizontálne a čiastočne pokryté humusovitou hlinou. Netopiersky dóm, priemerne 7 m široký, charakterizovaný je hladkými, nezdobenými, na mnohých miestach ovetranými stenami, miestami nápadne zvrstvenými. Po 32 m celkovej dĺžky končí prízemná časť Netopierskej jaskyne s menej balvanitým, avšak mierne stúpajúcim dnom. Potom sa do cesty stavia skalná bariéra s výklenkami, po ktorej s istou námahou možno sa dostať ešte ďalej na tzv. Kancel. Pred spomenutou bariérou dosahuje Netopierska jaskyňa maximálnu výšku 7 m niekoľkými komínovitými vyhĺbeninami. Prudko stúpajúce dno Kancla je klzké od netopieriehо guána a kvapkajúcej vody. Táto zadná časť jaskyne je najviac

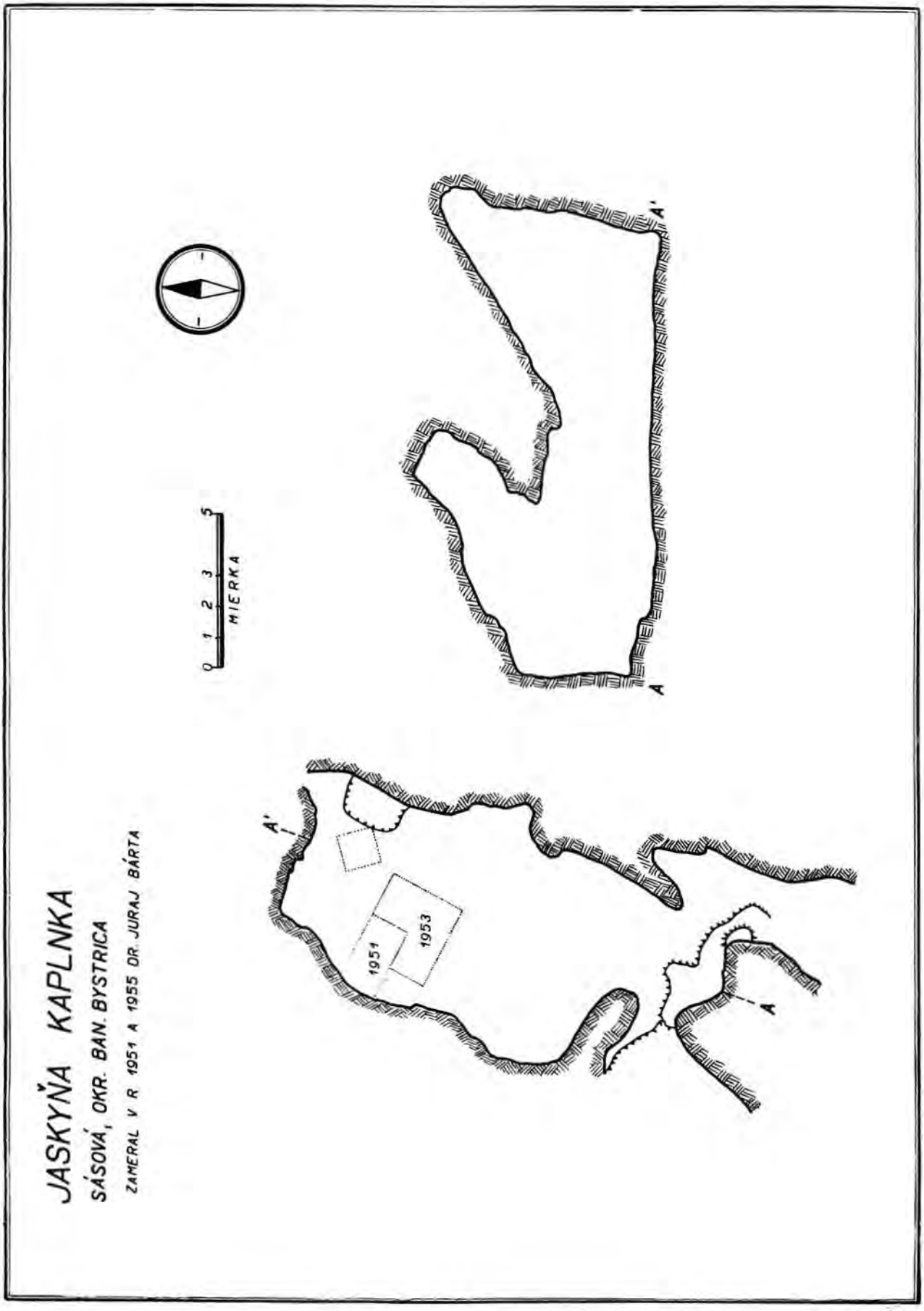
JASKYŇA KAPLNKA
SÁSOVÁ, OKR. BAN. BYSTRICA
ZAMERAL V R 1951 A 1955 DR. JURAJ BÁRTA
0 1 2 3 5
MIERKA
A
A'
1951
1953

skrasovatená, čomu nasvedčuje najmä stalaktitický luster a niekoľko väčších stalagmitov nachádzajúcich sa pri ľavej strane Kancla. Pravobočným najvyšším výklenkom kupolovitého charakteru, nazvaným Galériou, končí Netopierska jaskyňa, dosahujúc 43 m priamočiarej dĺžky od vchodu. Galéria charakterizovaná je výskytom neveľkých stalaktitov i stalagmitov a turistami poodrážanými sintrovými zátekami. Pred Galériou nad spomenutým lustrom vidieť v povale horizontálnu štrbinu, cez ktorú presvitá akýsi ďalší slepo končiaci priestor.

Jaskynná mikroklíma. Teplota a vlhkosť jaskyne zmeraná ku dňu 24. IV. 1955 (desatinným teplomerom a vlasovým vlhkomerom zn. Chirana) poskytla tieto údaje:

	° C	vlhkosť %
Teplota vonku	7,1	75
Teplota Partizánskej siene	4,5	98
Teplota Netopierskeho dómu	4,7	81
Teplota Galérie	6,6	99
Celkový priemer Netop. jask.	5,26	92,6

Skúška magnéziovým dymom nepreukázala nijaké nápadnejšie prúdenie vzduchu. Dym sa pomaly koncentroval v najvyšších miestach jaskyne, najmä na Galérii.

Prieskum *speleofauny* (podľa určenia dr. J. Guličku) zistil prítomnosť trogloxénnych foriem, a to motýľov mora Scoliopteryx libatrix, piaďavku Triphanosa dubitata, bystrušky Carabus concolor a Carabus violaceus, pavúka Meta menardi. Najvýznamnejší je však nález stonožky Allorhiscosoma sphinx, patriaci medzi troglofily. Je to vzácny slovenský endemit, ktorého príbuzné druhy žijú len v juhovýchodných Alpách a v Krase Slovinska a Istrie. (Tento vzácny faunistický nález bližšie vyhodnotí dr. J. Gulička.)

Z fosílnej fauny sondovaním zistili sa (podľa určenia dr. Z. Hokra) Ursus spelaeus, Equus caballus, Sus scrofa a Capra hircus.

Prieskum *speleoflóry* zistil prítomnosť plesne.

*

Vznik jaskyne. Netopierska jaskyňa je typom svahovej jaskyne, vytvorenej v triasovom tmavošedom vápenci. Podmienila ju hlavná diakláza idúca v smere SSV, ktorá dala jaskyni aj jej základný tvar. Na jej vzniku sa podieľalo odrobovanie lavicovito zvrstvenej skalnej hmoty pod vplyvom vonkajšieho zvetrávania a jednak chemická činnosť atmosferickej vody, presakujúca pozdĺž uvedených diakláz. Priečna diakláza podmienila aj vznik Partizánskej siene.

História a osídlenie jaskyne. Roku 1926 podnikol v Netopierskej jaskyni ako aj v neďalekej Kaplnke amatérsky výskum zberateľ J. Miklósi.* Z výkopu pri ľavej strane Vstupnej chodby získal črepy, z ktorých pozoruhodnejší je v ruke robený svetlohnedý črep s nalepenou, jamkami zdobenou páskou (tab. V, obr. 3), ďalej dva okrajové črepy s mierne vyhrnutým ústím, zdobené jednoduchou vlnovkou z nádoby vyrobenej na kruhu. V ľavom výklenku Partizánskej siene za kvapľom našiel akiste uschovanú jednodielnu sponu[2] z bieleho kovu s hornou tetivou krátkeho vinutia, so strechovite hraneným lučíkom zdobeným vkolkovanou okrasou tvaru S, s mierne vyhranenou strechovitou nôžkou na hornom i dolnom konci s priečnym rebierkom a štrbinovým zachytávačom (dĺžka 112 mm), (tab. IV, obr. 3). Najpozoruhodnejším nálezom J. Miklósiho je kalichovitý pohár (121 mm vysoký, 60 mm široký) z tmavohnedej hrubozrnnej hliny s mierne vyhrnutým dvojkužeľovite zrezaným ústím s vývalkom na vyhrnutej, mierne odsadenej nôžke. Zdobený je vrypmi a vlnovkami. Vyrobený je na pomaly rotujúcom kruhu (tab. V, obr. 4).

Zisťovací výskum bývalého ŠAÚ v novembri 1951 potvrdil výskyt keramiky z rímskeho obdobia. Táto sa však líši celkovým charakterom od keramiky okruhu púchovskej kultúry, ktorú nachádzame na severnom a západnom Slovensku v druhej polovici rímskeho obdobia.

Z nepočetných črepov získaných zo sondy pri ľavej strane Vstupnej siene sú skoro všetky vyrobené z plaveného, šedého i hnedého materiálu, dobre vypáleného. Najpozoruhodnejší je dovnútra zahrnutý okraj misky, fragment ucha a črep zdobený plytkými zvislými a šikmými čiarami. Z pozostatkov kostí získaných pri tomto výskume určený bol Equus caballus, Sus scrofa a Capra hircus.

Jaskyňa bola počas Slovenského národného povstania a pred frontom osídlená evakuantmi a maďarskými vojenskými zbehmi, ktorí prešli neskôr k partizánom. Pre stopy po ich pobyte nazvali sme priečnu sieň Partizánskou.

Poloha a opis jaskyne Kaplnky. Asi 40 m na severozápad od Netopierskej jaskyne, na tej istej vrstevnici, vystupuje vápencové bralo zubovite na západ. V tomto výbežku sa nachádza jaskyňa Kaplnka. Hlavný z jej dvoch vchodov sa tiahne od juhu 3,20 m vysokým a 3 m širokým bránovitým portálom. Oproti hlavného vchodu leží od západu orientovaný vedľajší vchod šikmého lichobežníkového tvaru, ktorý pre príkrosť a skal-

NETOPIERSKA JASKYŇA

SÁSOVÁ, OKRES BAN. BYSTRICA

ZAMERAL V R. 1951 A 1955 DR. JURAJ BÁRTA

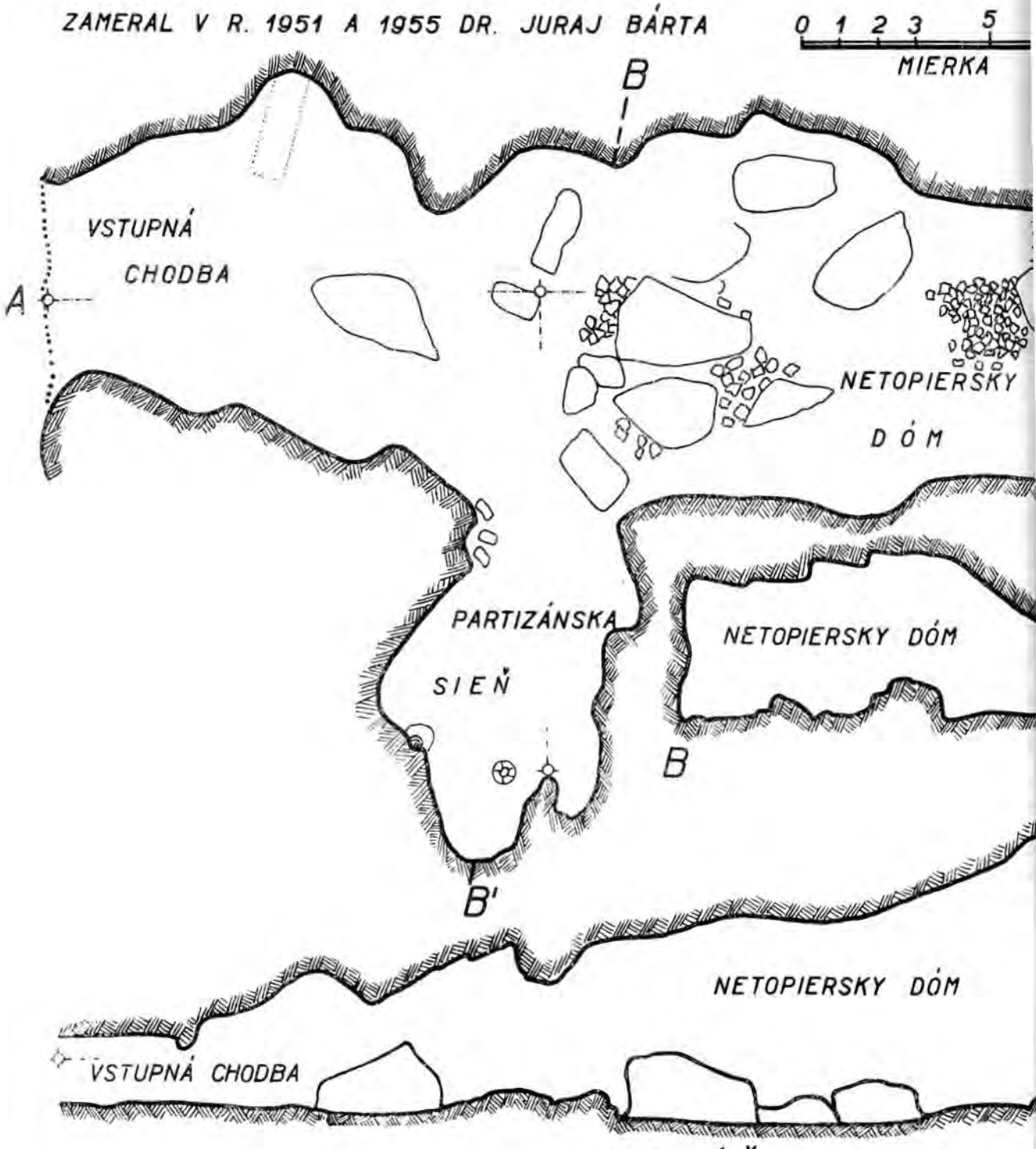

POZDĽŽNY PROFIL A

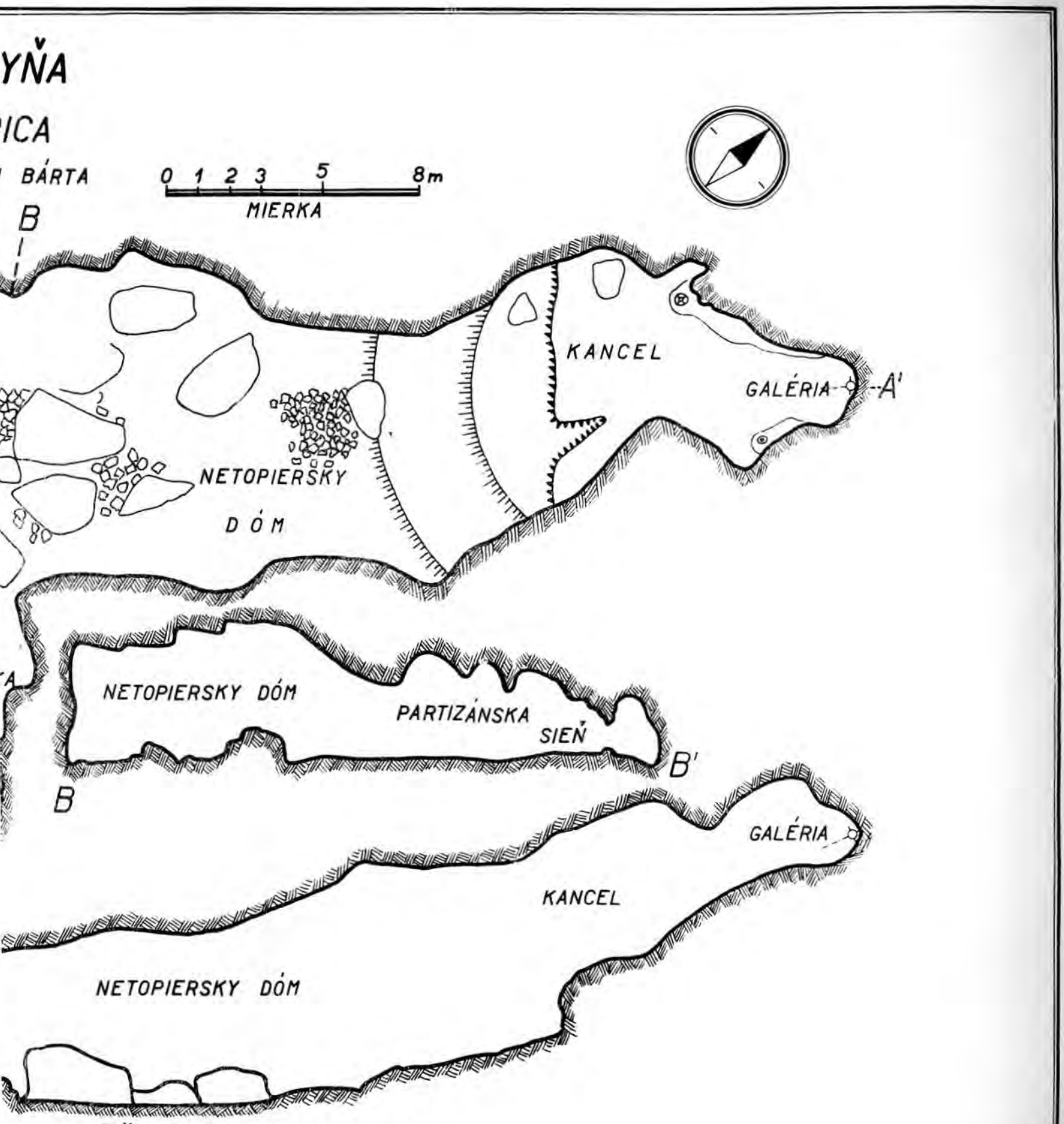

POZDĽŽNY PROFIL A - A'

naté schody od svahu Hrádku svojou 5,80 m výškou a 2,30 m širkou pripomína skôr napravo uchýlený gotický oblok. Medzi obidvoma otvormi sa nachádza pilier z vápencového masívu, ktorý pri pohľade zo zadnej časti jaskyne svojím oblúkovitým výklenkom celkom znázorňuje oltár. Od tohto miesta kamenným schodíkom nadol pokračuje horizontálne dno jaskyne, pokryté hlinenými sedimentami. Pri severozápadnej stene presvitá na dne oknovitá štrbina. Jaskyňa Kaplnka pri celkovej svojej hlavnej 18 m dĺžke má drsné ovetrané steny s dvoma kupolami v povale. Zadná kupola tak isto 7 m vysoká má steny hladšie od občasného pretekania atmosferickej vody. V severovýchodnej časti prechádza hlavná sieň Kaplnky pri dne nenápadným trojuholníkovitým otvorom 0,50 m širokým a rovnako vysokým do ťažko preniknuteľnej ďalšej vlhkej, zahlinenej chodby asi 12 m dlhej.

Dňa 25. IV. 1955 zmeraná teplota a vlhkosť poskytla nasledujúce údaje:

Teplota vonku 7,1° C, vlhkosť 57%.
Teplota Kaplnky 3,4° C, „ 74%.

Vznik jaskyne. Aj jaskyňa Kaplnka je typom svahovej jaskyne, vytvorenej v triasovom tmavošedom vápenci. Jej vznik podmienili tri zhruba rovnobežné diaklázy idúce v smere S—J. Popri chemickom vplyve dažďovej vody najväčší podiel na jej vzniku má vonkajšie zvetrávanie vápencovej horniny. Celková konfigurácia tejto jaskynky, jej súmerné osvetlenie po bokoch oltárovitého skalného piliera robí dojem kaplnky alebo akéhosi kultového miesta. Preto sme ju pomenovali Kaplnkou.

História a osídlenie jaskyne. Aj v tejto jaskyni amatérsky skúmal J. Miklósi už roku 1924. Zo sondy pri pravej stene v zadnej časti získal údajne 5 praslenov, črepy, trepanované ľudské lebky, bronzové strely, sklenené perly, ďalej svietnikom podobné bronzové držadlá a kadluby na liatie. Vo výpovedi udané uvedené predmety, ktoré sa okrem perál nachádzajú v Krajskom múzeu v Ban. Bystrici (Miklósiho nálezy prevzal J. Kiszely, neskorší správca múzea), nemožno nateraz už nahliadnutím overiť, keďže tieto J. Miklósi údajne predal súkromným zberateľom starožitností (!). Z uvedených perál (tab. V, obr. 2) dve sú jantárové, dvojlaločne členené, podlhovasté, v užšom laloku prevŕtané, ostatné sklenené, z nich jedna je valcovitá z prepáleného skla, druhá dvojkužeľovitá svetlozelenej farby.[3]

Zisťovací výskum bývalého ŠAÚ v novembri 1951 zistil sondou vedenou do hĺbky 2,30 m pri ľavej zadnej časti Kaplnky v hĺbke 0,90 m bázu ohniska, ktorého uhlíky patria jasenu manovému (Fraximus ornus L) podľa určenia dr. V. Nečesaného. Nad ohniskom v kultúrnej vrstve hrubej 0,35 m našli sa početné črepy, robené ručne i na kruhu, z ktorých uvádzame črepy s von vyhrnutým ústím, zdobené riedkymi, plytkými, zvislými líniami. Pozoruhodnejším je predovšetkým fragment šedej, jemne plavenej dvojkužeľovitej nádoby na bruchu, zdobenej žliabkom s výrazným lomom, nad ktorým a pod ktorým nachádza sa trojitá vlnovka (tab. VII, obr. 9). Pozoruhodný je aj svetlohnedý tenkostenný, hladký na kruhu robený črep. Okrem týchto jemne plavených na kruhu vyrobených nádob, ovplyvnených provinciálnou výrobou, našli sa početné hrubé, menej foremné, tmavošedé črepy robené v ruke, bez výzdoby „barbarského charakteru". K prvej skupine patrí aj dvojkužeľovitý praslen (35 mm priemeru).

Popri zvieracích kostiach patriacich Sus scrofa, Cervus elaphus a Meles meles pozoruhodným bol predovšetkým nález ľudských obratlov a iných fragmentov kostí patriacich (podľa určenia dr. E. Vlčka) trom ľuďom, z ktorých jedny dospelému jedincovi stredného veku, ostatné dvom deťom 6—7 a 10—12-ročným. Tieto sa našli v tesnej blízkosti ohniska i priamo v ňom.

Jaskyňa Kaplnka pre svoje plné osvetlenie, ktoré nerobí podstatné ťažkosti pri výskume jaskýň a je miestom častého ilegálneho kopania archeologických nálezov, čomu nasvedčujú novšie plytké sondy nepravidelných tvarov. Pre toto ohrozenie jaskyne podnikol tu prof. G. Balaša z KM v Banskej Bystrici v septembri 1953 menší výskum, z ktorého materiál postúpil nám na spracovanie. V blízkosti sondy z roku 1951 viedol do hĺbky 1,20 m sondu tvaru L, v ktorej zistil kultúrnu vrstvu 0,10—0,30 m, mocnú s popolom a s veľkými kusami uhlia. Získaný črepový materiál opätovne reprezentuje dve skupiny. Z pozoruhodnejších črepov k „barbarskej" keramike možno zaradiť šedohnedý fragment okraja hrubovyrobenej nádoby s von vyhrnutým ústím (tab. VI, obr. 2), okrajový črep hnedošedej farby s mierne zosileným okrajom ústia (tab. VI, obr. 1), tmavohnedošedý okrajový, hrubozrnný črep s jamkami presekávaným ústím (tab. VI, obr. 4) a ďalšie hrubšie zrnité okrajové črepy s von vyhrnutým ústím, početné okrajové črepy misiek s dovnútra zahnutým okrajom. K skupine importovanej keramiky možno zaradiť žltošedý črep z jemnoplavenej dvojkužeľovitej nádoby,

na bruchu zdobenej žliabkom, nad a pod ktorým sa nachádza trojitá vlnovka (tab. VII, obr. 8), žltošedý črep z jemnoplavenej hliny, čiastočne opraskaný, zdobený dvoma horizontálnymi pásmi štvoritej vlnovky, nad ktorými sa nachádza plytký reliéfny žliabok (tab. VII, obr. 5), tmavošedý okrajový črep nádoby na kruhu vytočenej s von vyhrnutým ústím, zdobený pod ústím plytkým žliabkom k hrdlu nápadnejšie odsadeným, na hrdle zdobený vlnovkou (tab. VII, obr. 1) a okrajový tmavošedo leštený črep s mierne von vyhrnutým ústím pod hrdlom, zdobený riedkymi zvislými a šikmými líniami, tvoriacimi obvodový pás (tab. VI, obr. 3). Ku keramickým nálezom patrí aj nález dvoch nesúmerne dvojkužeľovitých praslenov zo svetlej šedohnedej a z tmavšej šedej plavenej hliny (priemer 34 a 37 mm) (tab. V, obr. 1). Popri keramickom materiáli najhodnotnejším nálezom kustóda G. Balašu je podviazaná dvojdielna bronzová spona s vonkajším štvorzávitovým vinutím, zaobleným lučíkom s rovnako širokou nôžkou s plachtovým zachytávačom, z ktorého vychádzajúci drôt je dvakrát ovinutý okolo dolného konca lučíka. Susedné navlečené krúžky z drôtu vytvárajú širšie ozdobné pseudovinutie (dĺžka 91 mm) (tab. IV, obr. 1); ďalej získal aj neúplnú jednodielnu železnú sponu s tyčinkovitým tordovaným súmerným lučíkom, s rovnou oddelenou nôžkou s hornou tetivou krátkeho vinutia, so štrbinovým zachytávačom, (dĺžka 72 mm) (tab. IV, obr. 5), zlomok bronzovej ihly s časťou štvorzávitového vinutia s hornou tetivou a bronzové podväzkové spínadlo (tab. IV, obr. 2). K šperkom patrí prsteň z bieleho kovu (priemer 20 mm) a plochá vyrezávaná kosť so zúbkovaným okrajom (60 mm dlhá). Balašov výskum priniesol aj nález fragmentov železného okutia, azda vedierka (?), pričom najvýznamnejšie sú najmä dva železné fragmenty pôvodne širšieho pásikovitého, na koncoch tyčinkovite tordovaného držadla s listovým zakončením a s otvorom na pribitie (tab. IV, obr. 6). Z ostatných nálezov pozornosť zasluhuje aj výskyt prepáleného zrna, pravdepodobne ovsa, raži a šošovice, ktorá sa našla v jednej hrubozrnnej primitívnej nádobe. Aj G. Balaša zistil v ohnisku i mimo neho zlomky dolných čeľustí, zlomok čelnej kosti a zlomky dlhých kostí. Uvedené antropologické nálezy patria v prevahe šiestim mladistvým deťom (podľa určenia dr. E. Vlčka; pozri v ďalšom jeho podrobnejší antropologický posudok) 2—3, 6—7, dvom 7—8, 13—15, 14—16-ročným a dospelému jedincovi. Ich terajší stav nasvedčuje na intencionálne rozbíjanie, pravdepodobne kultového charakteru.

Záver. Podľa doterajšieho stavu poznania keramiky z obidvoch jaskýň pri Sásovej nachádzame v nej prevahu pravdepodobne domácej, primitívnej, v ruke robenej keramiky, tzv. barbarskej technológie hrncovitých tvarov, ku ktorým pristupujú početné misky s dovnútra zahnutým ústím z plavenej hliny, vyrobené bez použitia hrnčiarskeho kruhu, ktoré nám v mnohom pripomínajú halštatské ohlasy. K nim pristupujú jednoduchšie hrncovité tvary z plaveného materiálu, často zdobené. Vzácnejšie sú tvary súdkovité. Importného charakteru sú na kruhu robené vázovité nádoby z plavenej hliny, zdobené prevažne vlnovkovým motívom. Osobitnú pozornosť si zasluhuje kalichovitý pohár. Celkový ráz keramiky svedčí tu o časove mladšom rímskom období. Uvedené nálezy zo Sásovej technologickou i tvarovou odlišnosťou sa vymykňajú z okruhu tzv. púchovskej kultúry, ktorú poznáme zo severozápadného Slovenska, najmä z tamojších hradísk a jaskýň. Zdá sa, že sásovské nálezy reprezentujú okrajové územie iného etnického okruhu na strednom, resp. južnom Slovensku, čo azda potvrdia ďalšie výskumy v tejto oblasti. Prof. V. Ondrouch[4] a neskôr aj dr. E. Beninger[5] prisudzujú nálezy zo Sásovej germánskym Kvádom. Hoci pre bezpečné odlíšenie jednotlivých etnických skupín na Slovensku v tomto období nemáme zatiaľ bezpečnú oporu, v rámci pracovnej hypotézy nález mocnej kultúrnej vrstvy v jaskyniach Kaplnke a Netopierskej mohol by sa pripísať Kvádom, ktorí v neskorej dobe rímskeho cisárstva vytvorili azda predsunuté pozície na výšinných sídliskách, akým je aj sám Hrádok pri Sásovej. Jaskynné osídlenie v tomto prípade je do istej miery sekundárne, keďže centrum osídlenia bolo akiste vrcholové plateau samého Hrádku, kde sa výskumy nerobili. Podľa J. Miklósiho podobné archeologické pamiatky, ako sú z uvedených jaskýň, našli sa aj pod vápencovým previsom v Baranovej, ktorá leží na protiľahlom brehu Sásovskej doliny. Výskyt zvieracích kostí koňa, ošípanej, kozy a jeleňa ponúka nám predpoklad lovecko-pastierskeho spôsobu obživy v tejto horskej oblasti. K tomu sa pripojuje azda aj remeselnicko-zlievačská výroba kovových predmetov, ak predpokladáme pravdivosť údajov J. Miklósi o údajných nálezoch kadlubov. Tento názov by podporoval predovšetkým hojný výskyt medenej rudy v blízkych údoliach Nízkych Tatier. Ob-

chodné styky sásovských barbarov s Rimanmi dosvedčujú jednak vplyvy keramické, prejavujúce sa vo výrobe na kruhu točených, vlnovkou zdobených nádob a priamym importom sklenených perál. Bližšie časové zaradenie prvých nálezov z Netopierskej jaskyne urobil akademik J. Eisner[6] na základe spony z bieleho kovu, získanej J. Miklósim, a zaradil ju do III. stor. n. l. V. Ondrouch a E. Beninger podľa uvedenej spony datujú osídlenie Netopierskej jaskyne do IV. stor. n. l. Keďže nálezy z obidvoch jaskýň sú časove zhodné na základe doteraz získaného črepového materiálu, no najmä na základe novoziskaných spôn, možno osídlenie sásovských jaskýň datovať do II. polovice IV. stor. n. l.

Zvláštny priestorový charakter jaskyne Kaplnky, bohatej na denné svetlo, vytvára predpoklad, že by mohla byť akýmsi kultovým stánkom. Podporuje to jednak údajný nález trepanovaných lebiek, no predovšetkým bezpečne zistené intencionálne rozbíjanie mandibul prevažne detských a mladistvých jedincov. Aj predchádzajúce nálezy ľudských pozostatkov z roku 1951 nenasvedčujú na normálny pohreb. Nateraz z novších výskumov zaregistrovaný je nález pozostatkov z desiatich ľudských indivíduí. Počet kostrových pozostatkov nájdených J. Miklósim nateraz sa nedá stanoviť. Z jeho nálezu významné by bolo predovšetkým nie bezpečné overenie trepanácie, ktoré by bolo časove prvým prípadom z tohto obdobia na Slovensku.[7] Uvedeným zistením stavia sa pred nás otázka akéhosi záhadného posmrtného kultu v mladšom období rímskom, analógie ku ktorému možno azda hľadať v náleze 48 ľudských indivíduí z Liskovskej jaskyne pri Ružomberku, kde však pre stopy po sečných úderoch treba počítať aj s eventuálnou antropofágiou. Či k týmto prípadom možno zaradiť aj nález 40 ľudských indivíduí z jaskyne v Kroczycach v Poľsku, takisto z mladšieho rímskeho obdobia, nedá sa stanoviť, keďže dr. K. Kowalski[8] konštatuje, že antropologické pozostatky z tejto jaskyne neboli skúmané, značná ich časť ostala na mieste alebo bola rozvlečená. Sekundárne intencionálne zásahy na ľudských pozostatkoch, zistené v období halštatskom na antropologických nálezoch z jaskýň pri Silici a Zádieli, majú pravdepodobne svoje ohlasy aj v mladších dobách. Či sa však viažu len na jaskyne a či tu možno počítať s eventuálnymi vplyvmi domáceho halštatského základu, zisteného v keramických prvkoch, ukáže až ďalší výskum.

*Antropologický posudok**

Na antropologický posudok predložené zlomky dolných čeľustí, zlomok čelnej kosti a zlomky dlhých kostí, nájdené v rímskom horizonte v jaskyni Sásová — Kaplnka roku 1953, poskytujú tento obraz.

Kostrový materiál je veľmi fragmentálny, takže možno posúdiť iba vek jedincov a ich zachovalosť.

Vek jedincov

I. *Zachovalosť:* Zlomok čelnej kosti, pravostranná horná čeľusť a pravostranný zlomok dolnej čeľusti. V chrupe doteraz mliečne stoličky, prerezané M_1, I_2 a I_1 a M_2 doteraz v alveole, podobne i C v hĺbke alveoly.

dx $\frac{M_2\ M_1\ m_2\ m_1\ C\ I_2\ I_1}{M_1\ m_2\ m_1\ \text{———}}$

Vek: 6—7 r.

II. *Zachovalosť:* Pravostranný zlomok dolnej čeľusti. Prerezanie premolárov a molárov, len M_3 doteraz hlboko v alveole.

dx $\frac{}{M_3\ M_2\ M_1\ P_2\ P_1}$

Vek: 14—15 r.

III. *Zachovalosť:* Pravostranný zlomok dolnej čeľusti. Prerezanie M_1 a P_2, P_1, M_2 doteraz hlboko v alveole.

dx $\frac{}{M_2\ M_1\ —\ P_2\ P_1\ —}$

Vek: 7—8 r.

IV. *Zachovalosť:* Ľavostranný zlomok dolnej čeľusti. Doteraz dochované mliečne stoličky a prerezaná M_1, M_2 a M_3 hlboko v alveole.

$\frac{\text{———}}{\text{———}\ m_1\ m_2\ M_1\ M_2\ M_3}$ sin

Vek: 7—8 r.

V. *Zachovalosť:* Ľavostranný zlomok dolnej čeľusti. Prerezané trvalé stoličky, dochovaná m_1 a m_2 vypadnutá.

$\frac{}{m_1\ —\ M_1\ M_2}$ sin

Vek: 13—15 r.

VI. *Zachovalosť:* Detská dolná čeľusť bez pravého ramena nesie iba mliečny chrup.

dx $\frac{\text{———}}{m_2\ m_1\ c\ —}$ $\frac{\text{———}}{—\ c\ m_1\ m_2}$ sin

Vek: 2—3 r.

VII. *Zachovalosť:* Dva zlomky radia dospelé

indivíduum. Jeden zlomok silne vyžíhaný v ohni.

Vek: Dospelý (?), pohlavie (?).

Zachovalosť jedincov

Kostné tkanivo zlomkov mandibúl frontálnej kosti a jedného zlomku radia je svetlo okrové, veľmi pevné, ale ľahké. Väčšina lomov na kostiach je nového alebo novšieho dáta. Tieto lomy zrejme vznikli už na skelete. Zaujímavé je, že všetky zlomky mandibúl majú odlomené kĺbové hlavice, ev. i so zadnou hranou ramena, a v tele sú zlomené vždy u premolárov. Nemožno teda uvažovať iba o náhodnom roztĺkaní čeľustí, ale skôr o intencionálnom.

Ďalej je pozoruhodné silné vyžíhanie druhého zlomku radia (diafýzy), ktorá je až sklovito pevná, čierna, na lome farby hnedého uhlia. Tento stupeň ohorenia ukazuje na suchú destiláciu kostí v ohnisku.

Posudok

Ľudské pozostatky z rímskej vrstvy z jaskyne Kaplnka.

1. Patria deťom a mladistvým a v jednom prípade dospelému.

inf I — VI
II — I, III, IV
juv — II, V
ad-mat(?) — VII

2. Prevažnú väčšinu pozostatkov tvoria zlomky mandibúl (6), zlomok maxilly (1), zlomok frontálnej kosti (1) a zlomky radia (2).

3. Vzhľadom na určitý stav zachovania, hlavne mandibúl, možno uvažovať o intencionálnom roztĺkaní už vyskeletovaných kostí, ev. varených. Na jednom zlomku diafýzy radia dospelého možno konštatovať ohorenie, alebo skôr suchú destiláciu kostí v ohnisku bez veľkého žiaru (v popole).

Preto prichádza do úvahy výklad kultového rozbíjania mandibúl, hlavne detí a mladistvých, ev. antropofágia. Avšak okrem pozoruhodného rozlámania čeľustí (odlomenie kĺbových hlavíc, ev. i so zadnou hranou ramena a prerazenie čeľusti pred premolármi) nenašli sa nijaké stopy sekania a zárezov.

Preto bude azda najlepšie pripustiť možnosť prvého výkladu — roztĺkanie mandibúl, pravdepodobne tupým predmetom.

Literatúra

[1] Hampel J., *A bronzkor emlékei Magyarhonban II*, Budapest 1892, 19.

* Miklósiho nálezy prevzal J. Kiszely, neskorší správca múzea.

[2] Svoboda B., *Čechy a římské Imperium*, Praha 1948.

[3] Preidel H., *Die germanischen Kulturen in Böhmen und ihre Trräger I*, Kassel-Wilhelmshöhe 1930.

[4] Ondrouch V., *Příspěvek k osídlení Nízkych Tater a Veľké Fatry v době předslovanské*, Bratislava 1935, 526—549.

[5] Beninger E., *Die germanischen Bodenfunde in der Slowakei*, Reichenberg und Leipzig 1937, 43, 96, 119, 134.

[6] Eisner J., *Slovensko v pravěku*, Bratislava 1933, 219, 229.

[7] Vlček E., *Trepanace z doby římské z Nitranského Hrádku*. Archeologické rozhledy V, Praha 1953, 455—459.

[8] Kowalski K., *Jaskinie Polski I*, Warszawa 1951, 34—35, 402.

* Antropologický posudok podáva dr. E. Vlček.

„Нетоперская" пещера и пещера „Каплнка" в Низких Татрах

Юрий Барта

В предгорье Низких Татр в кадастре села Сасова, р. Банска Быстрица, находится гора Градок, где размещено первобытное городище. На его западном откосе в группе больших известняковых глыб находятся две пещеры. Пещера „Нетоперская" длиной в 43 м и пещера „Каплнка" длиной в 18 м. Обе пещеры представляют типы пещер, образовавшихся на склонах гор в триасовом темносером известняке. В „Нетоперской" пещере был найден очень редко встречающийся экземпляр Allrhiscosoma sphinx. В этой же пещере работал как любитель Й. Миклоши (J. Miklósi). В 1926 году ему удалось найти в пещере кроме черепков одну замечательную фибулу из белого металла и чашевидный кубок. В пещере „Каплнка" Миклоши производил изыскания уже в 1924 году. Здесь он нашел пряслица, черепки, стекляные и янтарные бусы, бронзовые предметы, литейные формы, и по его заявлению трепанированные человеческие черепа. При исследованиях Государственного археологического института в 1951 году в обеих пещерах было найдено большое количество черепков варварской технологии, края мисок загнутые внутрь, черепки посуды изготовленной на гончарном круге, украшенной волнистым орнаментом. Кроме того найдены были обломки человеческих костей двух детей и одной взрослой особы. Кости были найдены вблизи огнища и прямо в нем. При последнем исследовании в 1953 году кустод Б. Балаша (G. Balaša) опять нашел варварскую керамику и керамику изготовленную на гончарском круге с волнистым орнаментом, бронзовую фибулу с подвязанной пяткой, фибулу с витой дужкой, перстень из белого металла, обломки железной оковки и сожженное зерно. И Г. Балаша нашел в огнище и около него обломки нижних челюстей и иные остатки людей. Все они главным образом принадлежат детям и юношам.

На основании до сих пор произведенных исследований керамику из сасовских пещер можно включить в эпоху позднеримскую. Некоторые миски по своей форме напоминают мотивы гальштатские. Особенно интересны экземпляры посуды изготовленной на гончарном круге; они похожи на горшки и вазы украшенные волнообразным мотивом. По количеству преобладает более грубая керамика варварской технологии. Своей формой и технологией вещи, найденные в сасовских пещерах, нельзя причислять к так называемой пуховской культуре в северозападной Словакии, с предметами, которой мы встречались главным образом в ее городищах и пещерах. Предметы из сасовских пещер вероятно указывают на пограничную область иного этнического округа в средней Словакии. В. Ондроух (V. Ondrouch) и Э. Бенингер (E. Beninger) приписывают вещи найденные в Сасовой германским Квадам. Я. Эйснер (J. Eisner) приурочивает их к III. столетию нашей эры. В. Ондроух и Э. Бенингер к IV. столетию н. э. Автор по фибуле и остальному найденному материалу к второй половине IV. столетия н. э.

Особый характер пещеры „Каплнка" наводит на предположение, что она была культовым помещением. Свидетельством того являются трепанированные черепа, и умышленно разбитые нижние челюсти у детей и юношей. Эти открытия ставят нас перед вопрос какого-то загадочного посмертного культа в эпоху позднего Рима, аналогию которого можно видеть на 48 человеческих костяках, найденных в Лисковской пещере около Ружомберка. Здесь, однако, следы на ранах нанесенных холодным оружием приводят к предположению о людоедстве. Следует ли к описанным находкам причислить и 40 человеческих костяков найденных в пещере в Крашицах (Kraszyce) в Польше, тоже с времен позднего Рима, из за неоконченного исследования установить нельзя. Вторичные умышленные нарушения человеческих остатков, доказанные в эпохе гальштатской на антропологических находках из словацких пещер около Силицы и Задиела вероятно имеют свой отзыв и в позднейших эпохах. Зависят ли они только от пещер или здесь надо считаться с возможным влиянием домашнего гальштатского базиса доказанного в керамике, покажет лишь будущее исследование.

Die Höhlen Netopierska und Kaplnka in der Niederen Tatra

Juraj Bárta

Im Vorgebirge der Niederen Tatra im Kataster der Gemeinde Sásová, Bez. Banská Bystrica, befindet sich ein Berg, benannt Hrádok, welcher ein vorgeschichtlicher Burgwall ist. Auf seinem westlichen Abhange, in einer Gruppe von Kalkblöcken, befinden sich zwei Höhlen: die Fledermaushöhle (Netopierska) von 43 m Länge und die 18 m lange Höhle Kapelle (Kaplnka). Beide sind Typen von Abhanghöhlen, die im dunkelgrauen Triaskalk entstanden. In der Fledermaushöhle wurde ein sehr seltener endemitischer Troglophil, Allrhiscosoma sphinx, festgestellt. In der erwähnten Höhle hat J. Miklósi Amateur-Forschungen durchgeführt und gewann hier im Jahre 1926, ausser Scherben, eine bemerkenswerte Fibel aus weissem Metall und ein becherartiges Trinkgefäss. Er forschte schon im Jahre 1924 in der Höhle Kaplnka und fand hier Spindeln, Scherben, Glas- und Bernsteinperlen, Bronzegegenstände, Gussformen und angeblich trepanierte Menschenschädel. Im Jahre 1951, bei der Revisionsforschung des ehemaligen Staatlichen Archäologischen Instituts, wurde in beiden Höhlen eine Anzahl von Scherben von barbarischer Technologie gefunden, ferner Ränder von nach innen gebogenen kleinen Schüsseln, und Scherben von auf Scheibe verfertigten Gefässen die mit einem zickzackartigen Ornament verziert waren. Weiters ergaben sich Fragmente von Menschenknochen von zwei Kindern und einem Erwachsenen. Diese wurden in unmittelbarer Nähe der Feuerstätte und auch in der Feuerstätte selbst, gefunden. Bei der neueren Forschung des Kustos G. Balaša, im Jahre 1953, ergab sich nochmals barbarische und auf Scheibe verfertigte Keramik mit Zickzackverzierung, eine unterbundene Bronzefibel, eine Eisenfibel mit tordiertem Bügel, ein Ring aus weissem Metall, Fragmente eines Eisenbeschlages und durchbrannte Körner. G. Balaša hat in und ausser der Feuerstätte ebenfalls Fragmente von menschlichen Unterkiefern und andere Menschenreste festgestellt. Sie gehören überwiegend Kindern und Jugendlichen.

Auf Grund bisheriger Forschungen kann man die Keramik aus den Höhlen von Sásová in die jüngere Römerperiode einreihen. Die Form einiger kleinen Schüsseln weckt hallstätter Reminiszenzen. Bemerkenswert sind besonders die auf Scheibe verfertigten topf- und vasenartigen, mit Zickzackmotiven verzierten Formen. Die gröbere Keramik von barbarischer Technologie ist zahlmässig überwiegend. Infolge der Verschiedenheit der Formen und Technologie, entziehen sich die erwähnten Funde von Sásová dem Bereiche der Púchover Kultur, welche wir von der Nordwestslowakei kennen. Die Funde von Sásová repräsentieren scheinbar das Randgebiet eines anderen ethnischen Bereiches in der Mittelslowakei. V. Ondrouch und E. Beninger sprechen die Funde von Sásová den germanischen Quaden zu. J. Eisner hat dieselben Funde von Sásová in das III. Jahr. unserer Z. eingereiht; V. Ondrouch und E. Beninger in das IV. Jahrh. u. Z. Auf Grund neuerworbener Fibeln und anderen Materials, reiht der Autor die Funde in die zweite Hälfte des IV. Jahr. u. Z. ein.

Der besondere Charakter der Höhle Kaplnka bietet die Vermutung, dass hier eine Kultusstätte gewesen sein konnte. Diese Vermutung unterstützt einerseits der angebliche Fund von trepanierten Schädeln, jedoch vor allem das sichergestellte intenzionelle Zerschlagen der Unterkiefer, überwiegend von Kindern und Jugendlichen. Die erwähnte Feststellung lässt die Frage eines rätselhaften postmorten Kultes in der jüngeren Römerperiode aufkommen, zu welchem man Analogien im Fund von 48 menschlichen Individuen in der Höhle Lisková bei Ružomberok suchen kann. Hier muss man jedoch infolge der Hiebmarken auch mit eventueller Anthropophagie rechnen. Ob man zu diesen Fällen auch den Fund von 40 menschlichen Individuen aus der Höhle in Kroczyce in Polen, ebenfalls aus der jüngeren Römerperiode, einreihen kann, vemag man nicht festzusetzen, da die Forschungsarbeiten nicht beendet sind. Die sekundären intenzionellen Eingriffe an Menschenresten, die in der Hallstattperiode auf den anthropologischen Funden der slowakischen Höhlen bei Silica und Zádiel festgestellt wurden, haben wahrscheinlich auch in den jüngeren Perioden ihren Widerhall. Weitere Forschungen werden jedoch ergeben, ob sich dies nur an Höhlen bindet und ob man hier mit eventuellen Einflüssen der heimatlichen hallstätter Basis rechnen kann, die bei der Keramik festgestellt wurden.

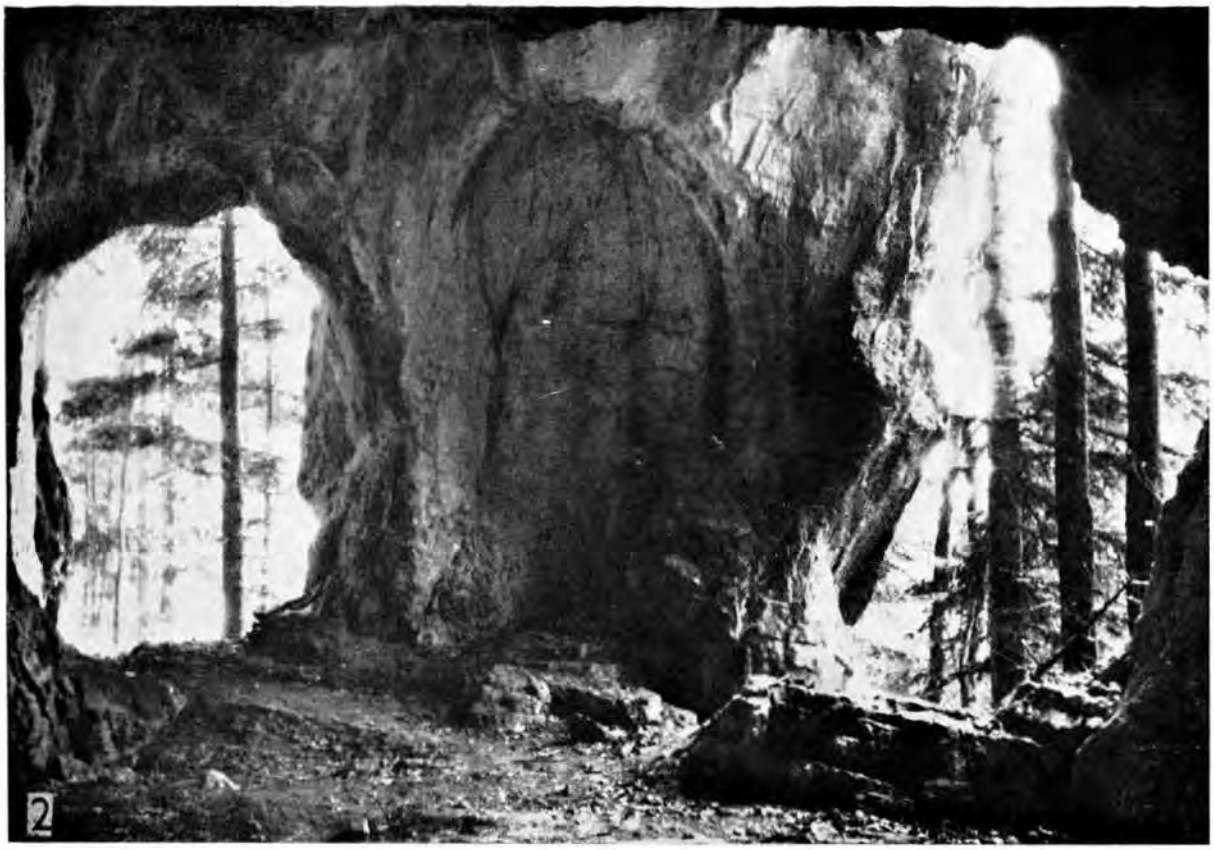

Tabuľka I. 1. Sásová, jaskyňa Kaplnka-portál; 2. jaskyňa Kaplnka, vnútro.

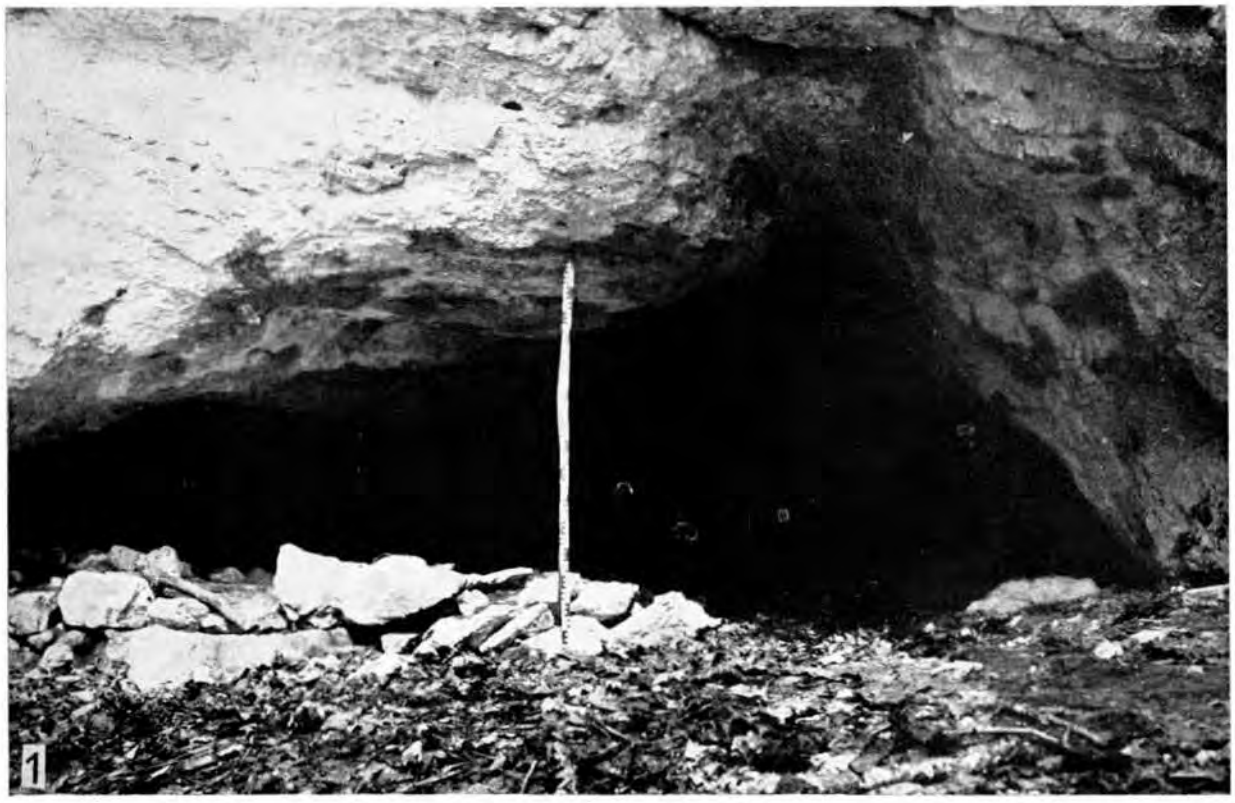

Tabuľka II. 1. Sásová, Netopierska jaskyňa — portál; 2. Netopierska jaskyňa, Netopiersky dóm.

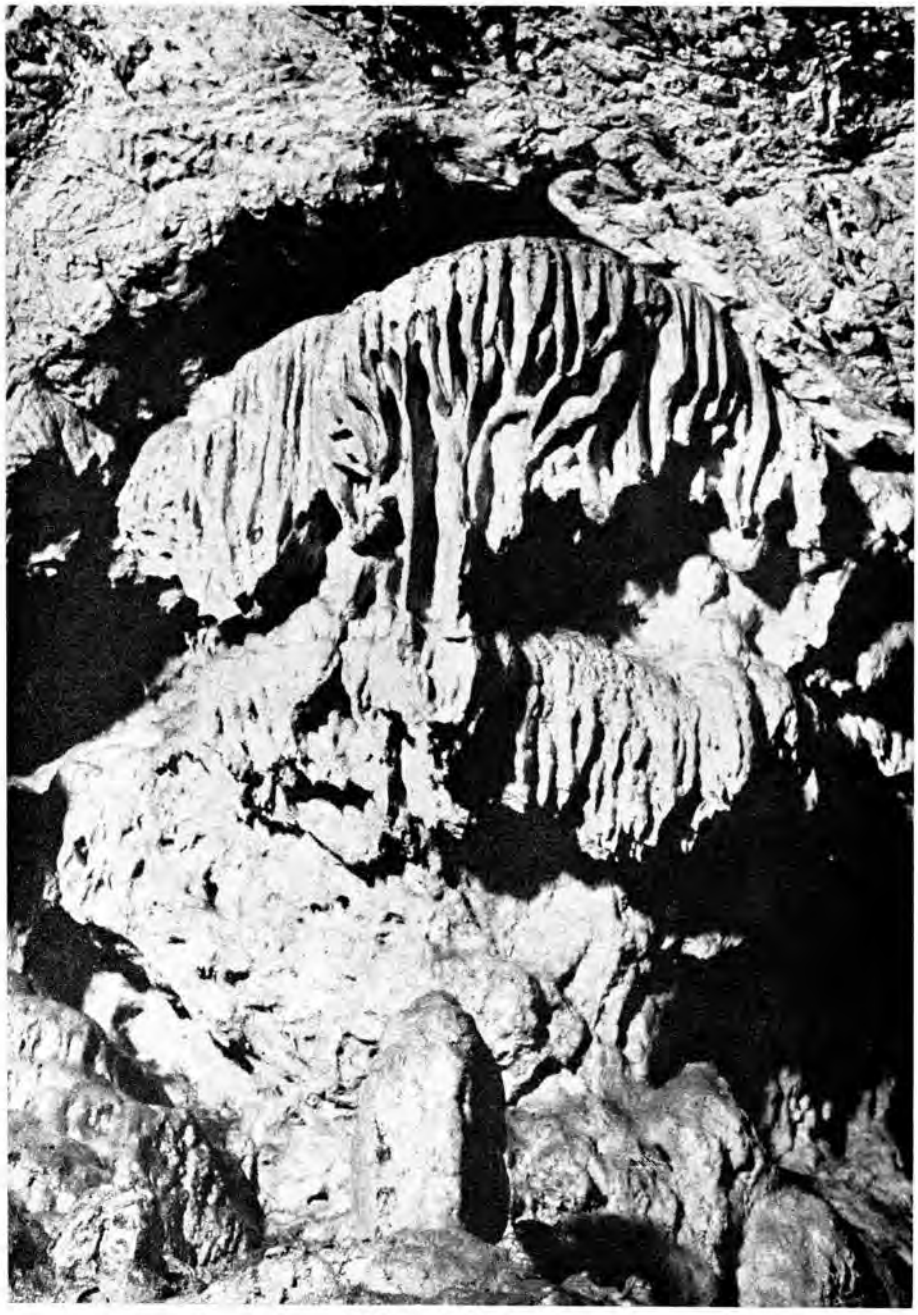

Tabuľka III. Sásová, Netopierska jaskyňa, Kvapľový luster na kanci. Foto J. Bárta.

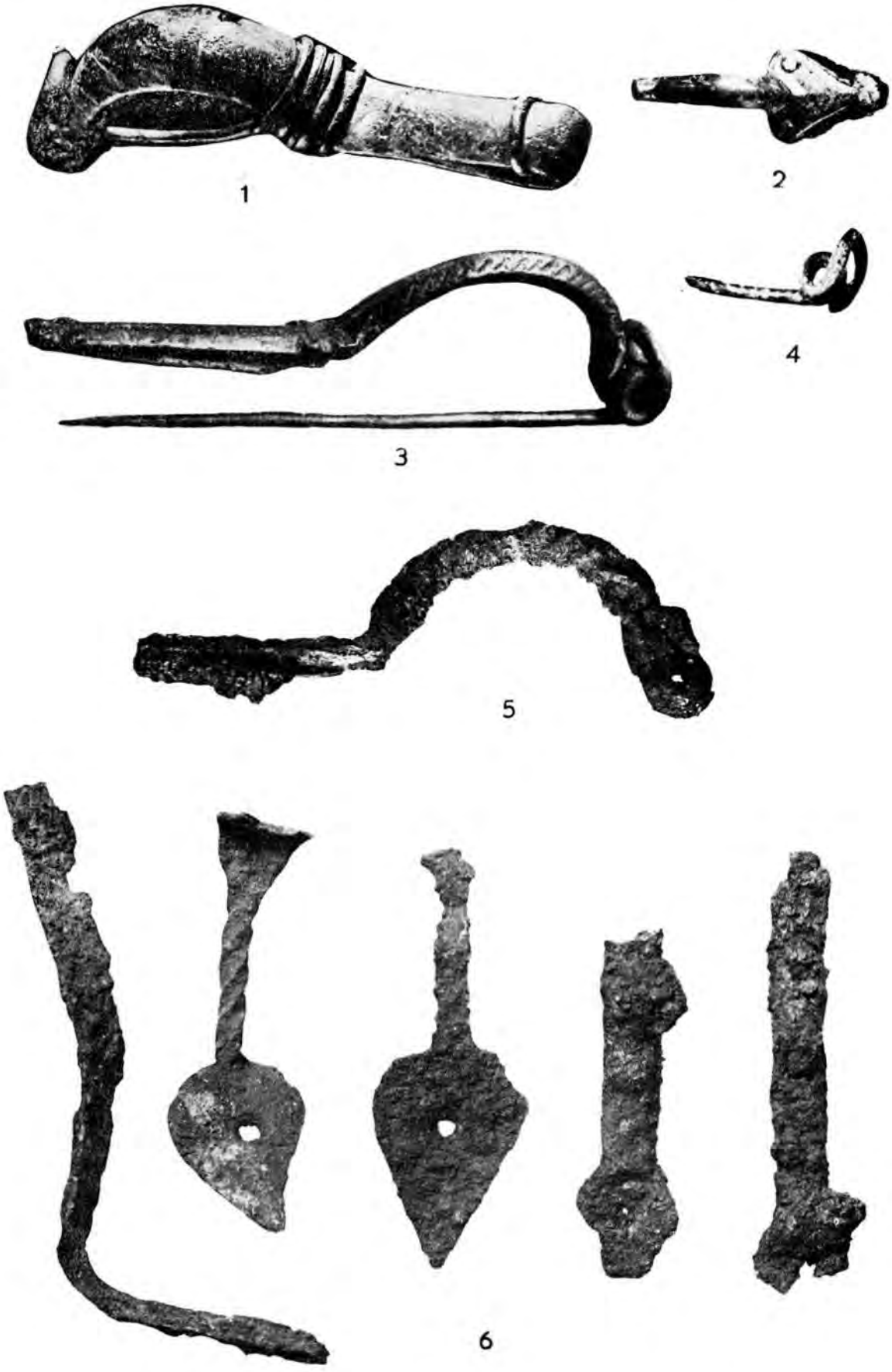

Tabuľka IV. Sásová, Jaskyňa Kaplnka a Netopierska. Foto J. Krátky.

Tabuľka V. Sásová, Jaskyňa Kaplnka a Netopierska. Foto J. Krátky.

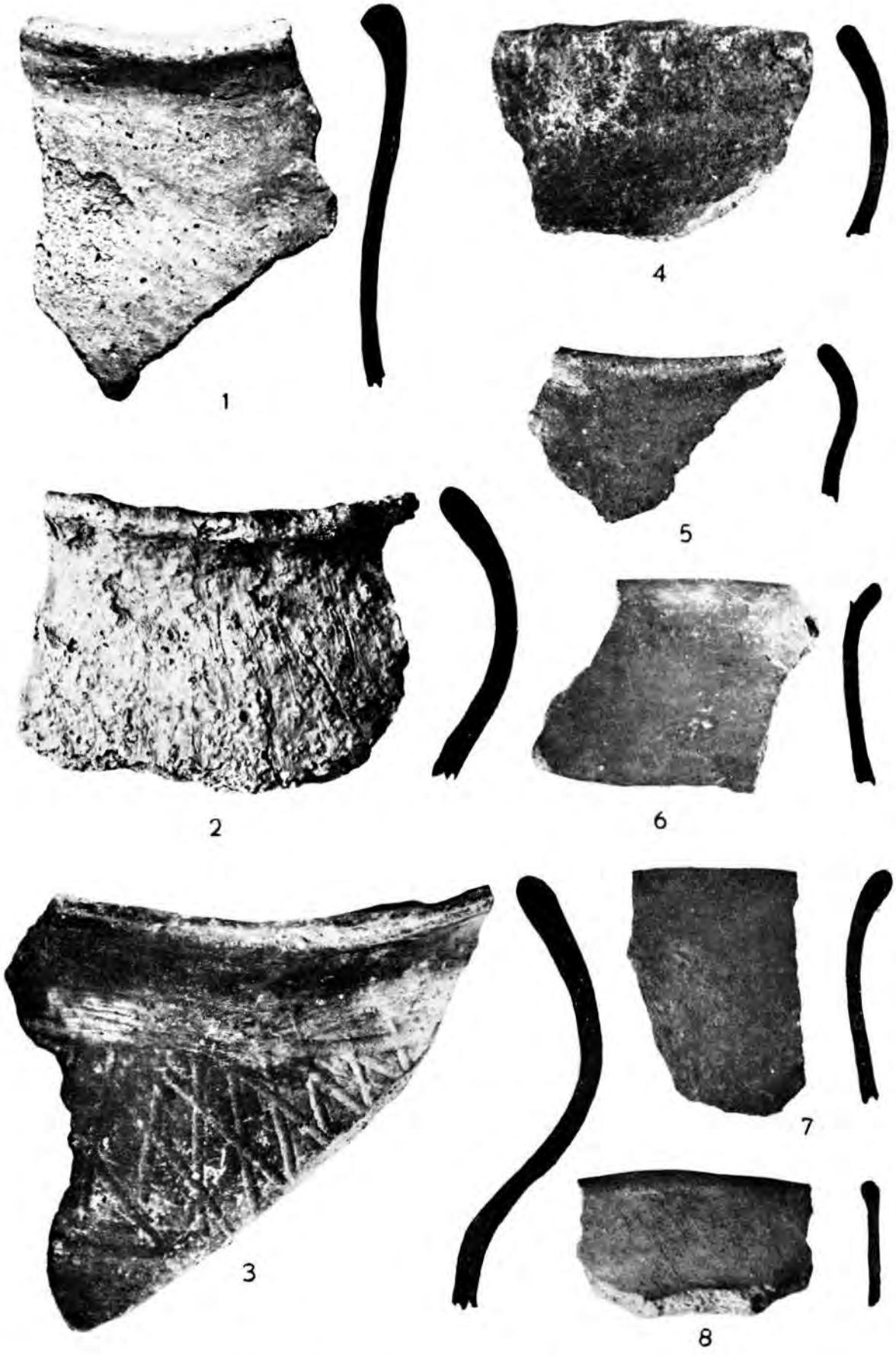

Tabuľka VI. Sásová. Jaskyňa Kaplnka. Foto J. Krátky.

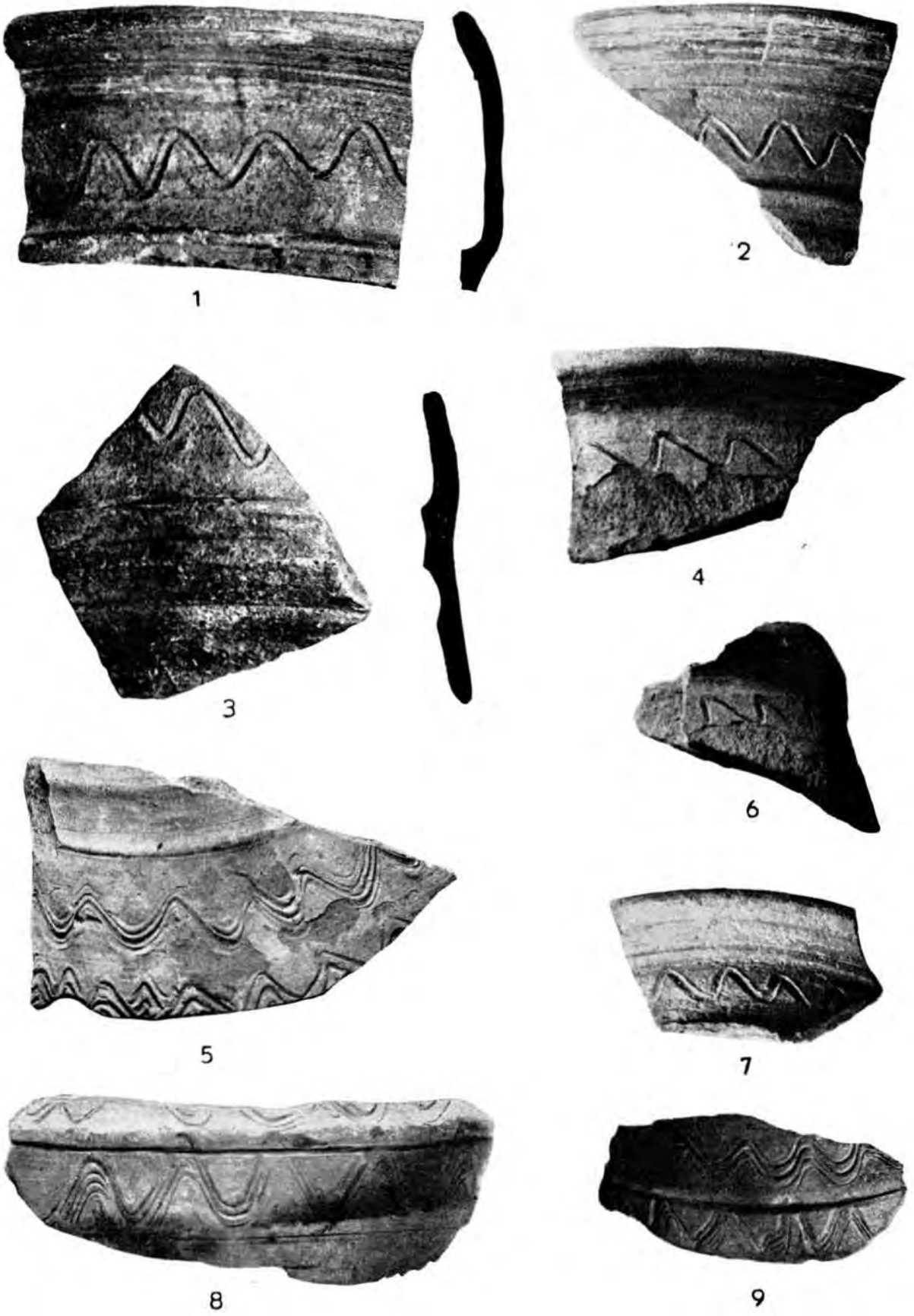

Tabuľka VII. Sásová, Jaskyňa Kaplnka a Netopierska. Foto J. Krátky.

Slovanský ústav v Praha

Devínska Nová Ves

AKADEMIK JAN EISNER

Slovanské pohřebiště, str. 414, tab. VII, obr. 114 s předmluvou Dr J. Dekana, str. 3—4.

Mogiľnik 7—8 vv. v Devinskoj Novoj Vsi u Bratislavy v Slovakii. Perevod Dr. L. Kraskovskoj. Str. 358—386.

Begräbnisstäte aus dem VII. und VIII. Jahrhundert in Devínska Nová Ves bei Bratislava in der Slowakei. Str. 387—411.

Vydala Slovenská akadémia vied a umení, Bratislava 1952, cena 390 Kčs.

Slovenská akademie věd a umění vydala můj spis o pohřebišti v Devínské Nové Vsi v pěkné úpravě a s hojným obrazovým materiálom. To mne zavazuje k tomu, abych úkoly, které tam řeším anebo aspoň naznačuji, dále bedlivě sledoval a své závěry doplňoval anebo opravoval.

V naší obci archeologické se zase a zase ozývají hlasy, aby výsledky našich velikých výzkumných prací byly záhy po svém skončení podrobně uveřejňovány a tak předkládány k vědecké diskusi. Novoveský výzkum je přímo školským příkladem škody, která vznikne stálým odkládáním publikace nálezové zprávy. Nedovedl jsem jít pevně za tímto svým úkolem, léta zatím plynula a když jsem se konečně dal do přípravných prací, nastaly změny, které vedly k válce. Za ní se na Slovenské museum navalilo několik velikých pohrom. O nesnázích, které jsem pak musil překonat, abych napsal nálezovou zprávu aspoň tak, jak je v knize podána, vědí mimo mne jen členové Musea, kteří katastrofy své budovy prožili a mne potom v přípravných pracích účinně podporovali. Ačkoli jde při zpracování nálezové zprávy o novoveském pohřebišti o výjimečný případ, způsobený událostmi minulých let, přece uvítám, věnují-li těmto řádkům pozornost všichni, kdož nyní vedou veliké výzkumy, jejichž uveřejnění je přední povinností archeologovou.

Každý spis, který se opírá o archeologické prameny, je založen na současném stavu bádání. Protože jsou nyní výzkumné práce v našem státě i v jiných slovanských zemích v nebývalém rozmachu, zastarává každé archeologické dílo už během sazby. Knihu jsem dopsal na počátku r. 1951. Soupisy, které jsem v ní podal, a závěry, k nimž jsem došel, možno v některých úsecích opravit nebo podstatně doplnit. Jde především o velké zisky, které přinesly výzkum v Přítlukách, v Starém Městě, v Dolních Věstonicích, v Nitranském kraji, v Prši a v Barce. Tak jsem na př. považoval za důležitý výsledek archeologie údaj, že i Slováci, kteří byli ze západních Slovanů nejvíce vystaveni avarskému sousedství, své území proti hlubšímu pronikání Avarů a avarské kultury uhájili právě jako ostatní slovanští sousedé Avarů. Vždyť avarská kultura nepronikla kompletně ani do slovanského horního Potisí. Do jaké míry se můj závěr o předcích slovenského národa změní, ukáže se ovšem až po uveřejnění podrobných nálezových zpráv o výzkumech na Nitransku.

Pokud se týče avarských dějin, je Dekanův výklad ve stati *Medzi dvoma rišami* v jeho knize *Slovenské dejiny II* (Bratislava 1951) v podstatě v souhlase s mým závěrem, že D. N. Ves byla mocenskou posicí slovanskou. Souhlasně s ním myslím, že děvínské hradiště bylo osídleno už v době Samově, ačkoli znám nesnáze, které se nám naskýtají, chceme-li přesně datovat hradištní střepy z Devína a z okolí. Souhlasím dále s Dekanovým názorem, že poměr Avarů ke Slovanům byl v podstatě klidný a myslím, že je to i názor Niederlův.

Počátek slovanského odboje proti Avarům hledá většina slovanských historiků v Pomoraví. K vědcům, o nichž jsem se v knize zmínil, nutno přiřadit ještě D. Rapanta a J. Kostrzewského, podle něhož pravděpodobné středisko Samova panství bylo v okolí D. N. Vsi (Stosunki plemien czeskich i słowackich z Niemcami w zaraniu dziejów w świetle archeologii, Przeglad zachodni 1951, 154—163).

O Vogastu se stále diskutuje. J. Dekan uvádí důvody, že hlavní síly Dagobertovy postupovaly proti Slovanům podél Dunaje. Podle toho bychom tam někde měli hledat místo, kde se Slované srazili s Franky. V. Chaloupecký myslí (Considerations sur Samon, le premier roi des Slaves, Byzantinoslavice XI, 1950, 223—239), že Samo, pokud bylo jeho přítomnosti třeba v bojích proti Avarům, pobýval na Moravě, ale války proti Frankům jej prý vedly do Čech. Při tom naznačuje, zda Samovo sídlo nebylo tehdy v pražské kotlině. Ta byla tehdy vskutku důležitým střediskem osídlení, k němuž není v celých Čechách obdoby, jak o tom snesli doklady R. Turek (*K počátkům Prahy, Památky, Pravěk*, 43, 1947/48, Praha, 1950, 59—94.) a J. Filip (*Praha pravěká*, Praha, 1949, 115 a d.). R. Holinka v důležité studii Moinvinidi et Radanzvinidi (Zprávy anthropologické společnosti IV, 2, 1951, Brno 21—24) upozorňuje na nedoceněný význam slovanského osídlení na západ do Čech, nad horním a středním Mohanem. Slované tam prý pronikli ještě před koncem Durynské říše r. 531. Avaři prý ovládali svými posádkami přímo a krutě všechno Slovanstvo, které sídlilo v blízkosti jejich pannonského střediska, např. v alpských údolích, nad středním Dunajem a na Moravě. Ze svých stanic vyjížděli přezimovat do vzdálenějších končin, pravděpodobně až k mohanským Slovanům. Ti však byli až na okraji avarské moci, a proto se okolo r. 623 mohli pokusit o vzpouru. Na pomoc jim přispěl Samo, Frank keltského původu, kolem něhož se později mimo srbského Drevana seskupili ve volný svazek i jiní Slované, na př. slovanský lid v severozápadních Čechách. Samo prý pravděpodobně rozšířil své přímé panství i na jihovýchod mezi Slovany v Podunají. Na Moravě pro blízkost avarských středisek nemohlo k odboji dojít, zbraní se chopili Slované v Horních Francích. Tam byl i Vogast. Naproti tomu K. Oettinger v knize *Das Werden Wiens* (Vídeň 1951 srv. ref. B. N., Archeol. Rozhledy, IV, 1952, 463—464) hledá těžiště Samovy moci na Moravském poli a nepovažuje za vyloučeno, že Samův ústřední a sídelní hrad byl ve Vídni. Podnět k vytvoření Samova státu prý vyšel od Slovinců, kteří sídlili mezi Blatenským jezerem, Drávou, Alpami a Dunajem. G. Labuda se snaží v stati Wogastis-Burg (Slavia antiqua II, 1949) 50, 241—252) vysvětlit nesnáze, které mají archeologové při hledání Vogastu, výkladem, že nejde o stálý hrad, ale o fortifikaci vybudovanou v poslední chvíli, o vozový tábor, zesílený narychlo násypy a palisádou. Naproti tomu W. Hensel je přesvědčen (Szkice wczesnodziejowe cz. I, Slavia antiqua II, 1949/50, 253—299, tam stať W sprawie Wogastisburga, str. 276—283), že Vogast byl skutečný hrad a s tím souhlasí J. Kostrzewski v uvedeném pojednání. Sám podle historických i archeologických dokladů trvám na svém výkladě, že k slovanskému odboji proti Avarům došlo v Pomoraví. Otázku, kde byl Vogast, slavný svědek slovanského vítězství, musíme však zatím považovat za nerozřešenou.

Vedle historie druhým předním pramenem pro studium poměrů Avarů k předkům národa českého a slovenského je ovšem archeologie. Záleží při tom především na datování památek avarského původu v našich zemích. V knize jsem uvedl několik dokladů, že jde v Čechách a na Moravě jednak o věci pokročilého období avarského kovolitectví, jednak o památky, jimiž se avarské kovolitectví končí. Památky jsou typu blatnického. Pro výklad, že v obou zemích jde o mladé bronzy, lze uvést ještě jiné doklady. Mimo Dolní Dunajovice nebyla ani v Čechách ani na Moravě nalezena ani jedna celá garnitura kování avarského pásu. V nákončí ze Šárky (srv. na př.: R. Turek, l. c., obr. 2, 1) je kroužek a bylo tedy nošeno jako závěsek a původní jeho účel byl už neznám. Do velmi mladého období se hlásí památky z Dolních Dunajovic, jak o tom svědčí mythologická scéna na jednom nákončí (J. Poulík, Jižní Morava, země dávných Slovanů, Brno, 1948—1950, obr. 110), potom kování k ochraně dírek na řemeni (tamže, obr. 32, b—e, h—p, obr. 107, d—f, ch, j, k, o, p, obr. 108, a, b, f, g, i, l) i zvláštní, můžeme říci dolnodunajovický vzorek ajourové výplně (tamže, obr. 32, g, obr. 105, n, r—u, w—z, obr. 107, a—m, o, p, obr. 108, a, b, d—ch, j, k, l, n, obr. 111, l—r, týž Staroslovanská Morava tb 75, č. 1, 6, 9—11). Stejnou pokročilou technikou je ulito nákončí staroměstské (týž Jižní Morava, obr. 96 b), kování ze Starých Zámků u Líšně (tamže, obr. 55, f, g) a kování z Prahy (R. Turek, l. c., obr. 2, č. 4). Mladého rázu je též rostlinný ornament na puncovaném pozadí na jednom malém nákončí z Dolních Dunajovic (J. Skutil, Avarské nálezy na Moravě, Litovel 1937, tab. VI, č. 2, 3).

O silném kulturním vlivu Moravy na severočeský kulturní kraj v IX. stol. svědčí jednak železa, jednak ženské šperky moravského rázu. Raným svědectvím tohoto vlivu Moravy na Čechy jsou české avarské bronzy, které se podo-

bají moravským, a které považuji za ukázky pokročilého avarského kovolitectví. K dokladům, které jsem právě uvedl, lze snad přidat nákončí s etážovitým uspořádáním výzdoby z bývalých městských hradeb pražských (B. Novotný, Kování avarského typu z Čech, Obzor prehistorický, 13, 1946, 44—46, obr. 1), neboť podobně je uspořádána výzdoba na př. na nákončí s mythologickou scénou z Dolních Dunajovic. Na zlomku nákončí z Prahy-Smíchova (tamže, obr. 2) je na jedné straně motiv „Zvířecího boje" a na druhé dvojitá protilehlá úponka a tedy motiv, který A. Alföldi spojuje s vlivem posasánovského umění na avarské kovolitce. Dvojitou úponkou je zdobeno i nákončí ze Šárky u J. Schránila v Die Vorgeschichte Böhmens und Mährens (Berlin, Leipzig, 1928, tab. LXIII, 7). Ale nevím, můžeme-li ve výkladu tohoto motivu jít za A. Alföldim, myslím však, že studium perského vlivu na lité bronzy jednou platně přispěje k rozřešení otázky jejich datování. K spisům věnovaným tomuto problému náleží i dílo N. Fetticha, Die *Mettalkunst der landnehmenden Ungarn,* Budapest 1937, 158—161. Dosud se mi nedostala do rukou nová stať A. Alföldiho Etudes sur le trésor de Nagyszentmiklós, I, Cahiers archéol. V. 1951, 123—149.

Poměrem slovanského lidu v Čechách a na Moravě k Avarům se nově obírá. H. Preidel v stati Awaren und Slawen (Südost-Forschungen, XI, 33—45). Účinek silného avarského vlivu na obě země vidí na př. v tom, že ještě v X. stol, bylo státní zřízení pražského knížetství založeno na zásadě na evropském západě neznámé, totiž, že všechna půda náležela knížeti a že všichni obyvatele země byli jeho nevolníci (něm. Höröge). Avarským vlivem se prý stalo, že Čechy a Morava byly kulturně i sociálně výše než Slované v Polabí, kam avarský vliv nezasáhl. Na tyto závěry autorovy snad odpovědí naši historici. Jako archeolog nemohu než říci, že H. Preidel přeceňuje význam nálezů avarských litých bronzů v českých zemích. Avarským vlivem vysvětluje i změnu pohřebního obřadu našich předků během VIII. stol. Čeští a moravští Slované převzali prý náboženské zvyky úspěšných Avarů, které podle jejich představy umožnily lepší poměr člověka k nadpozemským silám, a proto prý i pokřestění obou zemí přeběhlo na rozdíl od Slovanů v Polabí bez značnějších otřesů. Předkové obou našich národů začali opravdu v době avarského panství v Uhrách přecházet od starého zvyku spalování mrtvého těla k pohřbívání těl nespálených. Přispěl k tomu na jižní Moravě a zčásti i na Slovensku opravdu impuls z oblasti avarské, avšak možná vlivem předavarské složky v kultuře tzv. avarské a nikoli vlivem samých Avarů. Jinak se však k novému pohřebnímu obřadu u nás i jinde ve slovanském světě přešlo většinou bez jakéhokoliv vlivu ze sousedství. A. V. Arcichovskij začal po L. Niederlem znova uvažovat o společných rysech v archeologickém odkazu dávného Slovanstva (Kuľturnoje jedinstvo Slavjan v srednije veka, Sovetskaja ethnografija I. 1946, 84—90). Je až ku podivu mnoho společného v našich archeologických dokladech v celém širém světě slovanském. Takovým společným znakem slovanským je podle A. V. Arcichovského i přechod od spalování k pohřbívání těla nespáleného dávno před vlivem řádu křesťanských, ale dosud nedovedeme tuto obecnou změnu v slovanských zvycích vysvětlit. Bedlivé pozornosti našich archeologů zaslouží však Preidlův výklad o souvislosti tzv. šachtových hrobů avarských ze VII. stol. s moravskými hroby z IX. stol., v nichž je pod mohylou jáma s výklenkem u dna pro mrtvé tělo. Má-li pravdu, svědčí to nesporně o značném avarském vlivu na vyšší vrstvu moravské společnosti na prahu střední doby hradištní (srv. J. Eisner, Sborník MSS XLIII—XLV, 1949—1951, 207). Jde však vskutku o zvyk převzatý od Avarů? Nejde snad o místní projev dávného zvyku pohřbívání v katakombových hrobech, který se v jižní Rusi dlouho držel a který se odtud po cestách neznámých dostal až na Moravu? N. J. Merpert uvádí (O genezise saltovskoj kuľtury, Kratkije soobščenija Instituta istorii materiaľnoj kuľtury XXXVI, 1951, 14—30), že počátek zvyku podzemních komor na saltovském pohřebišti jde až do rané doby skythské. Saltovská kultura je v podstatě sarmatská. Avšak, pokud vím, nepřišlo se dosud v sarmatské oblasti v Potisí na analogii, a tak je podává H. Preidel — přes značný rozdíl mezi obojí zmíněnou skupinou hrobů — nejpřirozenější. Také J. Poulík považuje (Staroslovanská Morava, str. 73—76) souvislost moravských hrobů s výklenkem s avarskými hroby tzv. šachtovými za možnou. Ve prospěch tohoto výkladu mluví též okolnost, že se hroby s výklenkem vyskytují většinou v oblasti blučinského typu a tedy v území, které přijalo v pokročilém VIII. stol. silné impulsy z Podunají.

Pokud se týče keramiky, vedla mne pojednání německých a polských archeologů k tomu, že

jsem začal uvažovat o významu jihopolského střediska v dějinách historické — hradištní — keramiky slovanské. Uvítám, budou-li moje náměty prodiskutovány. Sám bych nyní svůj výklad o jihopolském středisku s větší určitostí rozšířil, než jak jsem to učinil ve své knize, především na Moravu (srv. např. nádoby z doby římské z Velkých Němčic u J. Poulíka, Jižní Morava, obr. 10 a 80 b a vlnici na nádobách z Jiříkovic, tamže obr. 9 ab a 81 a, c, d) a vůbec na otázku vztahů naší hradištní keramiky k památkám z doby římské v našich zemích. A protože na dějinách historické keramiky slovanské má svůj podíl i zásobnice s okružím, musíme k polskému středisku přidat i naši oblast púchovskou. Nové objevy V. Uhlára na „Mníchu" u Ružomberku svědčí, že i v púchovské oblasti okrašlovali zásobnice růžicovým kolkem, jaký se vyskytuje na zásobnicích slezkomalopolských. Keramika, získaná V. Uhlárem na „Mníchu", má však obdoby i v horním Potisí, které zase má vztahy k oblasti lipické, a tak se nám problém vzniku historické keramiky slovanské rozšiřuje, prohlubuje a vybízí k novému studiu a hledání nového materiálu. Na Slovensku je nálezů zásobnic a okružím mnoho, a jejich soupis a rozbor uvítá naše archeologie, ale i badatelé v sousedních zemích.

Jednotný slovanský hrnec, podle naší terminologie hradištní, je na konci I. a na začátku II. tisíciletí rozšířen z Bavor a z Polabí až k Volze a od Baltu na Balkán. A. V. Arcichovskij v uvedené stati právem uvádí, že není v Evropě druhého takového areálu jednotné nádoby. Na počátku vývoje hradištního hrnce je hrnec římský. Původní slovanský hrnec byl mu blízký tvarem i účelem, jak zdůrazňoval už L. Niederle. Na přechodu od doby římské k době už plně dějinné se totiž v celém slovanském světě stává hrnec na vaření nejhojnější, téměř jedinou hliněnou nádobou. V jejím studiu slovanská archeologie velmi pokročila u nás, v Polsku, i na slovanském východě. V Polsku poznávají keramiku, která má podobné místo v archeologickém odkaze polského lidu jako v našich zemích váza typu pražského. Jde o nádoby, které jsou v materiální kultuře polské spojkou mezi dobou římskou a dobou raně středověkou. Poznali je nejen polští vědci, ale i němečtí archeologové, kteří kdysi pracovali ve Slezsku. Podle literatury, kterou jsem mohl do r. 1951 prostudovat, pokusil jsem se ukázat také na původní východoslovanskou keramiku. Za nádobu, která se mi tam zdála být před rozšířením řemeslně vyráběné keramiky velmi rozšířenou, jsem považoval hrnec se zcela nízkým hrdlem a s plecami náhle pod ním rozšířenými. Vedle této prosté nádoby je to však především hrnec se širokým hrdlem, které je rázně odděleno od spodku. Zatím totiž vyšly cenné rozbory Ja. V. Stankevičovy nádob ze Staré Ladogi, které značí velký pokrok v studiu původní keramiky východoslovanské (Keramika nižnego gorizonta Staroj Ladogi, Sovetskaja archeologia 14, 1950, 187—216, Klassifikacija keramiki drevnego kulturnogo sloja Staroj Ladogi, tamže, 15, 1951, 219—246). Její typickou výzdobou jsou otisky hřebínkovitého nástroje v prostých, ale vkusných vzorcích. Význam Dacie bude v dějinách „hradištního" hrnce slovanského asi větší, než jak se mi podařilo naznačit.

Při studiu výroby hradištní keramiky ukazuje na správnou cestu K. Černohorský v pojednání Diskuse k studiu akademika Jaroslava Böhma k otázce o vzniku feudalismu v českých zemích, Keramika a feudalismus (Český lid 39, 1952, 223—230). Doplňkem k němu lze uvést důležitou knihu o hradě v Rajkách u Berdičeva, které bylo zničeno za mongolského vpádu v r. 1241 (V. K. Gončarov, Rajkoveckoje gorodišče, Kyjev 1950). Hrad nebyl po své zkáze nikdy osídlen a jeho hradiště bylo nyní celé prozkoumáno. Všechna keramika z něho pochází z X. až XIII. stol. a je vyrobena vesměs na ručním kruhu. V. K. Gončarov uvádí na str. 114, že kruh nohou poháněný se na Rusi ujal až ve XIV. stol. Od ručního kruhu se lišil tím, že měl dole ještě jeden kotouč, který byl větší než horní disk a kterým se dalo otáčet nohou. Kruh se pak točil rychle a setrvačně a hrnčíř mohl pracovat oběma rukama a vyrobit nádobu z jednoho kusu hlíny, nemusil ji lepit po částech jako dosud. Pro studium slovanské keramiky vůbec, nikoli jen pro poznání jejího vývoje v Čechách, je naléhavým úkolem zjistit, odkud se už kolem r. 900 dostala znalost rychle otáčeného kruhu k hrnčířům, kteří pracovali pro potřebu posádek hradů v území Českého kmene. Jde o Prahu, Levý Hradec a Libušín. Podle celkové tehdejší kulturní situace bychom měli myslit na Moravu, ale důkazů zatím proto neznáme.

Pokud se moravského klenotnictví v IX. stol. týče, snažil jsem se dokázat, že jeho kořen je v antickém šperku v oblasti avarské. K moravským šperkům podunajského původu lze podle nových nálezů na Moravě a na Slovensku i podle

dosavadního B. Svobodova rozboru stříbrného pokladu ze Zemianskeho Vrbovku přiřadit ještě mnohou věc, kterou jsem se dosud neodvážil k němu počítat. Dobu, kdy se k podunajskému základu moravského klenotnictví připojily z rozsáhlé oblasti byzantského uměleckého řemesla nové impulsy, jejichž dokladem jsou skvělé klenoty staroměstské, určí slovenští a moravští archeologové rozborem svého bohatého materiálu a povědí nám též, odkud mohly tyto podněty přijít. V Starém Městě rozkvetla potom domácí výroba, jak tušili J. Filip a J. Poulík (Jižní Morava 92) a jak dokázal V. Hrubý. Staroměstští mistři vymýšleli i nové tvary a obohatili též původní repertoir prostého šperku lidového. Nejstarší český šperk má původ v lidovém klenotnictví moravském, což je důležité i po datování rozkvětu klenotnictví v Starém Městě.

Pro studium naší doby hradištní, především pro její starší úseky, má velký význam datování avarských litých bronzů. Valná část badatelů považuje tuto věc za rozřešenou a vidí ve skupině památek s litými bronzy odkaz mladší doby avarské, v podstatě až z VIII. stol. Tak na př. H. Mitscha-Märheim je přesvědčen, že přinesl v stati Awarisch-bairische Wechselbeziehungen im Spiegel der Bodenfunde (Archaeologia Austriaca 4, 1949, 125—131) nové doklady o správnosti datování avarských památek, jak je dokazuje D. Csallány. Nemohu však souhlasit s výkladem, že lité bronzy náleží až do druhé polovice avarské kultury a nepřesvědčily mne o tom ani nové spisy obou významných maďarských vědců, D. Csallányho a N. Fetticha, kteří založili učení, že lité bronzy značí mladé období kultury tzv. avarské. Je to především jednak rozbor novoveské keramiky, jednak těsné spojení hřbitovů s litými bronzy s řemeslnou prací v Pannonii a v Potisí v době římské, co mne stále vede k výkladu, že se výroba litých bronzů začala dříve, než dokazují oba maďarští archeologové. Ovšem vím, že je nesnadno zachytit jejich počátky, protože je vůbec zatím známo jen málo bezpečných nálezů z doby od příchodu Avarů do Uher r. 567 až do jejich velké pohromy r. 626.

D. Csallány hodnotí v důležité studii Vizantijskije monety v avarskich nachodkach (Acta archaelogica Academiae scientiarum hungaricae II, 1952, 235—244), franc. L'importance de la circulation monétaire byzantine pour le legs archéologique des Avares (tamže, 245—250) nálezy byzantských mincí v oblasti kultury tzv. avarské. Ukazuje, že tyto splynuly do avarského území od doby Justiniána I. (527—565) jen do doby Konstantina Pogonata (668—685). Když r. 679 vznikl v dolním Podunají bulharský stát, skončil se dovoz byzantských mincí i výrobků do Avarské říše a současně umlkly byzantské zprávy o Avarech. D. Csállány v tom vidí novou oporu pro své třídění avarských památek na tři části. V první z nich je (568—679) v archeologickém odkaze avarském převaha byzantského vlivu, potom se v něm v období přechodním (680—720) počíná vnitřní vývoj, který v třetí fázi (720—896) vede ke vzniku samostatné avarské kultury, vyznačené uniformnými památkami s litými bronzy. Starší památky I. období souvisí s nálezy ve středním Povolží a v jihovýchodní Evropě, mladá skupina je však (VII. stol.) spojena přímo s Byzancí. Lisovaná kování, která J. Hampel zařadil ke své třetí skupině památek z doby od konce Pannonie až do ovládnutí Karpatské pánve Maďary, náleží mladšímu úseku I. doby avarské. A. Alföldi je přiřkl Kuturgurům a lité bronzy spojil s Avary. D. Csallány proti tomu uvádí, že věci, které A. Alföldi dává Kuturgurům, nebyly v pontských stepích vůbec známy, a že proto kmeny, které v VI. stol. přišly s Avary do Uher — jmenuje Tarniaky, Sabiry, Kuturgury, Bulhary — nemohli je s sebou přinést. Jde prý o bazární tovar, který byl v VII. stol. vyvážen z Cařihradu a dostal se do majetku Avarů, Kuturgurů i jiných národností Avarské říše. V době, kdy A. Alföldi podal svůj výklad, nebylo prý ještě známo, že nejstarší památky, které náleží prvnímu úseku I. periody avarské, mají vztahy k jižní Rusi. Autor uvádí jednak hroby šachtové, o nichž jsme se už zmínili, jednak stříbrné okrasy, jejichž popis v ruském textu se liší od popisu v textu francouzském, proto jej nereprodukuji. Protože se i jinde oba texty od sebe poněkud liší, a protože spisovatelův styl je nesnadný, vybírám z jeho pojednání jen věci, které jsou jasné a pro naši otázku potřebné. D. Csallány uvádí, že jen podle pohřebních zvyklostí můžeme od sebe oddělit rané nálezy avarské od kuturgurských. Avary vyznačuje pohřební komora a častý výskyt pohřbu bojovníka s koněm nebo s jeho částí. V těchto raných hrobech jsou svérazné předměty, které lze označit za avarské. Kuturgury — Bulhary charakterisuje prý symbolický pohřeb koně a památky se zubořezem a pleteným ornamentem, pseudosponky, pseudopřezky, oštěpy ozdobené výkrojky a třmeny s podlouhlým uchem.

Nálezy II. a III. periody prý odpovídají 2.

skupině Hamplově. V II. období se počíná nový styl, totiž bronzy s úponkou a gryfem. Jde prý jednak o domácí vývoj, jednak o vliv nově přišlých Onogurů-Bulharů. Z této doby jsou na př. lisovaná kování geometrických tvarů s kamennou inkrustací. Květ litých bronzů s úponkou a s gryfem prý náleží až do III. doby (od r. 720 do r. 896). Tyto bronzy jsou prý evropského původu a nesouvisí s východem. Když prý se ukázalo, že nálezy z 1. úseku I. doby avarské jsou těsně spojeny se středním Povolžím a s jihovýchodní Evropou, je prý marné dokazovat středoasijský původ litých bronzů. Tato masivní kování jsou až z doby, kdy se skončil byzantský vliv na avarskou oblast, a proto v jejich inventáři není byzantských mincí. Časový rozdíl mezi obojí skupinou potvrzuje prý i stratigrafie. Avarských nálezišť ve střední Evropě je prý asi 1040 a všude se na nich vyskytují i lisovaná kování, podle A. Alföldiho kuturgurská, i lité bronzy, které týž vědec považuje za avarské a na obojí skupinu se přijde i v téže obci. D. Csallány však neuvádí v jakém množství se vyskytují nálezy jedné i druhé skupiny. Památek, které náleží ke skupině litých bronzů, je totiž velmi mnoho a jejich konec není kolem r. 900, jak D. Csallány uvádí, ale ve fázi blatnické na počátku IX. stol., jak N. Fettich dokázal a jak je to ve shodě s archeologickou situací v našich zemích. Bez ohledu na ni nelze daný problém řešit. Ovšem Csallányovy spisy přinášejí důležité podněty k diskusi o něm. Jinak k jeho novému výkladu nemohu než opakovat to, co jsem napsal ve své knize.

N. Fettich ve svém novém velkém díle, Régészeti tanulmányok a késői hun fémművesség történetéhaz, něm. Archäologische Studien zur Geschichte der späthunnischen Metalkunst (Archaeologia Hungarica XXXI, Budapest 1951) oceňuje význam bohaté skupiny svérázných stříbrných památek tzv. stěhování národů. Jeho četné postřehy i jeho metoda, především pak jeho stálá snaha o zveličení dějinného významu Hunů vyvolají asi živou diskusi. Nálezy, které probírá, označuje podle stříbrného pokladu v Martinovcích u Kaněva kulturou martinovskou. Ukazuje, že na jejich památkách lze poznat dva umělecké směry, které však často do sebe zasahují. Jeden je poměrně naturalistický s obrazy lidí a zvířat a je zčásti opakováním motivů řeckoskythských. N. Fettich jej jmenuje stylem novoskythským. K němu prý v podstatě náleží též hellenistické úponkové a rostlinné vzorky, které se prý dají přesně odlišit od rostlinných motivů byzantských. Druhý umělecký směr památek typu Martinovky se vyznačuje vzorky abstraktními, silně zgeometrisovanými, jejichž prvky však mají prastarý kultovní význam.

Fettichův výklad o litých bronzech s gryfem a s úponkou se zčásti liší od závěrů Csallányových, a zdá se, že si autor není zcela jist věcí jejich pozdního datování (srv. str. 157). Latentní trvání starých řeckých ev. hellenistických a pozdně skythských motivů — jako jsou „skythské scény", gryf, boj zvířat, antická úponka a jiné rostlinné vzorky — a jejich náhlé vystoupení na konci VII. stol. je prý záhadou. Jinde uvádí, že lité bronzy, jejichž výroba prý rozkvetla v Karpatské kotlině v 2. polovině doby avarské, jsou v celkovém obraze raného středověku zjevem téměř nesrozumitelným. Pouhým dohadem je Fettichův výklad, že bronzy s gryfem a s úponkou slévali umělci gepidští, kteří žili po porážce svého kmene r. 567 ve vnitřních krajích avarské říše a uchovali staré tradice svého uměleckého řemesla. Oživení staroskythských motivů na litých bronzech není prý dokladem o příchodu Avarů z dalekého východu. Naopak, Avaři se až v jižní Rusi přiklonili co nejúže k lidu s martinovskou kulturou. Vnitroasijského původu je prý jen tradicionální technika lití, jinak ale lité bronzy vznikly až v Uhrách a v oblastech, které s touto zemí sousedí.

Má-li N. Fettich pravdu, že lité bronzy úzce souvisí s kulturou martinovskou, byl by stejný původ obojí skupiny mocnou podporou výkladu, že jde o památky současné. Tak na př. na str. 133. N. Fettich ukazuje na souvislost pseudopřezek, v nichž uvádí sluneční symbol s dvojdílnými litými závěsky s gryfem, jako je na př. kování u J. Eisnera na obr. 34, č. 12 a 14. Uprostřed rostlinné komposice dolní části závěsku lze prý jasně poznat bývalý trn pseudopřezky. To by ovšem byl opravdu doklad o těsné souvislosti obojí skupiny, který snad není nutno vysvětlovat časovou postupností. Z inventáře raně avarského lze prý vybrat velkou skupinu věcí s pozdně hellenistickými (novoskythskými) motivy. Jako příklad uvádí na str. 177 památky z hrobu v Gátéru na tb. XLVIII, č. 6—13. Při popise úponky na nákončí č. 9 upozorňuje na detail, že v prázdných ploškách jsou malé pukličky jako vyplňující motiv. Podobné kotoučky jsou i na kostěném předmětu s úponkou z Dunapentele na téže tabulce č. 15. K tomu lze uvést, že úponka na rubu velikého litého nákončí z D. N. Vsi (J. Eisner,

obr. 16, č. 5b) je velmi podobná úponce na nákončí z Gátéru. Snad i ve výplni prázdných plošek vypnulinami můžeme vidět obdobu mezi obojím nákončím. A vidíme-li, že se úponka na kostěném předmětu z Dunapentele na uvedené Fettichově tabulce č. 15 podobá na př. úponce na velkém litém nákončí z D. N. Vsi u J. Eisnera na obr. 53 nahoře, namane se nám zase otázka, proč by oboje nemohlo být v podstatě současné. N. Fettich klade na konec VII. stol., do doby, kdy prý se avarská kultura přetvářela, památky, jejichž nálezištěm je Ajka ve stol. Veszprémské (str. 178, tb. XLIX). Čtyřhranná plechová kování pásu č. 1—5 jsou prý převzata ze sedmihradského gepidského umění. Stejného původu jsou prý i malá plechová kování na obr. 9—11, která prý snad sloužila k ochraně dírek na řemeni. Podobná kováníčka jsou i z hrobu č. 62 v D. N. Vsi u J. Eisnera na obr. 10 a snad i 11 a 14. Lisovaná bronzová nákončí z Ajky č. 6 a 7 u N. Fetticha jsou prý příkladem naturalistického stylu hellenistického, příbuzného se směrem „novoskythským". Podobný vzorek je i na litých kováních z téhož novoveského hrobu č. 62 u J. Eisnera obr. 10, č. 2, 15. Na str. 171 píše N. Fettich o přezkách, které prý jsou místními výrobky v okolí Keszthely a jsou prý dokladem toho, že se tam uchoval abstraktní zvěrný motiv, typický pro martinskou kulturu. Sem náleží i novoveské přezky u J. Eisnera, obr. 48, č. 4a, patrně i č. 1, obr. 108, č. 1 a přezka ze Sömmerda u Weissensee v Durynsku, o níž se zmiňuji na str. 308. W. Schulz (*Die Thüringer, Vorgeschichte der deutschen Stämme*, I, tb. 175, č. 1.) klade hrob, v němž byla nalezena, do VII. stol.

Nedaleko novoveského pohřebiště byly na poli rolníka J. Vlašiče nalezeny dva třmeny a oštěp (sr. str. 204—205, t. II, obr. 108, č. 9—11). Všechny tyto tři předměty byly v ohni, a proto jsou pěkně zachovalé. Myslím, že světlo do tohoto záhadného nálezu vnášejí obdobné, ovšem bohatější nálezy na Ukrajině. J. V. Kucharenko tam v Novo-Pokrovce zkoumal na žárovém plochém pohřebišti, které podle něho má rysy slovanské i nomádské (alanské) (sr. jeho studii „O nekotorych archeologičeskich nachodkach na Charkovščině", Kratkije soobščenija XLI, 1951, str. 99—108). Při tom přišel dvakráte na skupinu památek, které byly zasaženy ohněm a byly ukryty mimo hroby. V obojí skupině jsou železné zbraně, součástky jezdeckého výzbroje i jiné věci. Na podobný nález se přišlo v Topoli na Charkovsku a jeho předměty byly také v ohni. J. V. Kucharenko datuje všechny tyto zvláštní hromadné nálezy do VIII. stol., do něhož V. A. Gričenko klade i velmi bohatý, ale jinak obdobný nález z Vozněsenska v rayoně Záporoží, který je nyní předmětem bedlivé pozornosti sovětské archeologie.

Z podrobností uvádím aspoň to, že přezky západního typu, o nichž píši na str. 282, jsou rozšířeny po velikých oblastech a byly dlouho rozšířeny. V. Machek v stati Quellques mots slavo-germaniques (Slavia XX, 1951, 214—216) dokazuje, že jméno obr. je staré slovanské slovo a se jménem Avarů nesouvisí. Nová data o chovu domácích zvířat (na př. husa) v oblasti avarské přináší J. W. Amschler v stati Ur-und frühgeschichtliche Haustierfunde aus Österreich (Archaeologia Austriaca 3, Vídeň 1949, 100 stran a 12 tab.). Údaje o nálezech avarských bronzů na Moravě buďtež doplněny statí od J. Skutila Drobné moravské příspěvky (Památky arch. VI—VIII za rok 1936—38, Praha 1939, str. 114—118, tam na str. 117—118 zpráva Ještě jeden keszthelyský nález z Moravy). Jde o dvě bronzové nákončí řemene, o nichž se autor domnívá, že jsou z jeskyně Pekárny. O raném datování hrnce z Bohušovic, o němž se zmiňuji na str. 271, pozn. 125 a na str. 275, vyslovuje pochybnosti J. Kostrzewski v článku, o němž jsme nahoře mluvili. Kromě menších nedopatření, které si čtenář snadno opraví, jsou v knize dva větší omyly. Na str. 243 buďtež v prvním odstavci a v první větě škrtnuta slova: „nebo byla aspoň od těla oddělena a pochována vedle něho". V ruském resumé je třeba škrtnout na str. 360 v 8—9 řádku zdola zmínku o Trnovci nad Váhom.

Ještě několik poznámek. Některé sekerky s vyvinutým týlem v nálezech z doby a z oblasti avarské jsou východního původu a mají obdoby v inventáři kultury saltovské, nebo-li saltovsko-majacké (sr. N. Ja. Merpert, O genezise saltovskoj kuľtury, Kratkije soobščenija o dokladech i polevych issledovanijach Instituta istorii materiaľnoj kultury XXXVI, 1951, str. 14—30, obr. 2). V oblasti, kde se tato kultura rodila, jsou podle N. Ja. Merperta už od VI. a VII. století náušnice, které mají nahoře na obloučku výčnělky (rusky naveršije) jako náušnice, které A. Alföldi nazývá nemesvölgyskými (sr. str. 283 v iné knize) a které jsou v nálezech s litými bronzy obvyklé (sr. v mé knize obr. 72, č. 4). — Úvahou o památkách z Turčianské Blatnice a četbou spisů maďarských vědců jsem dospěl k názoru (sr. str. 315—316, 330, 378, 381, 404, 407), že lité

bronzy, na nichž jsou podle výkladu A. Alföldiho nebo I. Lengyelové-Kovrigové perské motivy, náleží vesměs až vyvinutému období avarského kovolitectví. Ale datování těchto motivů se musí opřít o důkladnou analysu všeho materiálu, který je znám a k němuž nové údaje přinesl i výzkum A. Točíka v Holiarech u Komárna. Myslím, že pilné studium maďarských vědců těmto motivům věnované přispěje jednou podstatně i k vyjasnění otázky o vzniku avarských litých bronzů. Při zmínce o tom lze snad uvést, že podle sovětských archeologů máme jako sasanovské označovat jen památky, které byly vyrobeny v Persii, když tam Sásánovci vládli. Některé věci, tímto jménem nazývané, jsou totiž z doby před nastoupením této dynastie a jiné jsou zase z doby, kdy jejich říši ovládli Arabové a islam, a na vývoji tzv. sásánovského stylu mají účast také národy, které žily na Kavkaze a ve střední Asii (sr. K. V. Trever, K voprosu o tak nazyvajennych sasanidskich pamjatnikach, Sov. archeol. XVI, 1952, 282—286). Nové doklady o tom, že lid, který žil v Bratislavské bráně v IX. stol., byl dědicem lidu pohřbeného v Devínské Nové Vsi a pokračoval v jeho práci, přinesl nový výzkum hrobů z IX. stol. v Devíně (sr. L. Kraskovská, Slovanské pohrebište v Devíne v polohe Staré vinohrady, Arch. rozhledy V, 1953, str. 171—173, 192). Svědčí o tom snad už vydeštění některých hrobů, především však nejednotná výzdoba keramiky, dále okolnost, že asi polovina mrtvých byla pohřbena hlavou k východu, a konečně i to, že se tam přicházelo na ojedinělé nádoby a nedalo se zjistit, jsou-li z dětských hrobů, v nichž z kostřičky nezbylo ani stopy, nebo byly-li uloženy vedle hrobu při vzpomínkových slavnostech. K tomu všemu jsou obdoby na novoveském pohřebišti (sr. na př. zprávu o nálezech ojedinělých nádob v mé knize na str. 6).

Девинска Нова Вес

Академик Ян Эйснер

Slovanské pohřebiště, стр. 414, табл. VII, рис. 114, с предисловием Д-р Я. Декана, стр. 3—4.

Могильник 7—8 вв. в Девинской Новой Вси у Братиславы в Словакии. Перевод Д-р Л. Красковской. Стр. 358—386.

Begräbnisstäte aus dem VII. und VIII. Jahrhundert in Devínska Nová Ves bei Bratislava in der Slovakei. Стр. 387—411.

Издание Словацкой Академии Наук, Братислава 1952.

Словацкая Академия Наук в Братиславе издала мой труд о могильнике в Девинской Новой Вси в прекрасном оформлении и с многочисленным иллюстративным материалом. Это меня обязывает к тому, чтобы задачи, которые я там решаю или хотя бы намечаю я и дальше старательно изучал и свои выводы дополнил или исправил. В наших археологических кругах вновь и вновь раздаются голоса, чтобы результаты больших исследовательских работ вскоре по своем окончании были подробно опубликованы и таким образом представлены на научную дискуссию. Нововеское исследование является как раз поучительным примером вреда, происходящего от постоянного откладывания публикации сообщения об исследовании. Я не был в состоянии стремиться к этой цели, а годы проходили и когда я наконец приступил к подготовительным работам произошли перемены, которые привели к войне. Во время этой войны на Словенский музей обрушилось несколько великих бедствий. О затруднениях, которые тогда я должен был преодолеть, чтобы написать сообщение об исследовании, хотя бы так, как оно дано в книге, знают кроме меня, только те члены музея, которые пережили катастрофу своего здания и потом в подготовительных работах действенно меня поддерживали. Хотя при обработке сообщения об исследовании в Девинской Новой Вси мы имеем дело с исключительным случаем, вызванным событиями прошлых лет, однако я был бы рад, если бы на эти строчки обратили внимание все те, которые ведут теперь большие изыскания, публикация которых является главной обязанностью археологов.

Всякий литературный труд, который опирается на археологические источники, зависит от современного состояния исследовательского дела. Потому, что исследовательские работы в нашем государстве, как и в других славянских землях достигли небывалых размеров, всякий археологиче-

ский труд стареет уже в течении печатания. Я закончил книгу в начале 1951 года. Списки, которые я в ней привел и выводы, к которым я дошел в некоторых разделах, можно исправить или существенно дополнить. Речь идет прежде всего о больших открытиях, которые доставили нам исследования в Пржитлуках, в Старом Месте, в Дольних Вестоницах, нитрянской области, в Прши и в Барце. Так напр., я полагал, что важным результатом археологии был факт, что и словаки, которые из западных славян наиболее терпели от аварского соседства, отстояли свою землю от более глубокого проникновения авар и аварской культуры, также как и остальные славянские соседи авар. Ведь аварская культура не проникла в целом даже до славянского верхнего Потиссья. Насколько изменится мой вывод о предках словацкого народа, будет видно только после опубликования подробных сообщений об исследованиях в нитрянской области

Что касается истории авар, то толкование Декана в статье „Между двумя государствами" в его книге „История Словакии", II ч. (Братислава 1951 года) в сущности соответствует моим выводам, что Девинская Новая Весь была правительственной позицией славянства. В соответствии с ним я полагаю, что девинское городище было заселено уже в эпоху Само, хотя я признаю затруднения, которые возникают, когда мы хотим точно датировать городищные черепки из Девина и из окрестностей. Дальше я согласен с мнением Декана, что отношение авар к славянам было в сущности мирное и думаю, что такое же мнение имел и Нидерле.

Большинство славянских историков ищет начала славянского отпора аварам в Поморавьи. К ученым, которых я вспоминал в книге, надо еще прибавить Д. Рапанта и Я. Костржевского; по мнению последнего вероятный центр господства Само был в окрестностях Девинской Новой Веси. (Stosunki plemion czeskich i słowackich z Niemcami w zaraniu dziejów w świetle archeologii, Przegląd zachodni 1951, 154—163).

О Вогасте продолжается все время дискуссия. Я. Декан приводит доводы, что главные силы Дагоберта наступали против славян вдоль Дуная. На основании этого мы должны были бы где-то там искать место, где славяне столкнулись с франками. В. Халоупецкий думает (Consideration sur Samon, le premier roi des Slaves, Byzantinoslavica XI, 1950, 223—239), что Само жил в Моравии, пока его присутствие было нужно в боях против авар. Но войны с франками как будто приводили его в Чехию. При этом он предполагает, не была ли тогда резиденция Само в пражской котловине. Она действительно была тогда важным центром заселения, не имеющим аналогий, о чем собрали доказательства Р. Турек (K počátkům Prahy. Pravěk, 43, 1947—1948. Praha, 1950, 59—94) и Я. Филип (Praha pravěká, Praha, 1949, 115 и дал.). Р. Голинка в важной научной работе (Moinvinid et Radanzvinidi, Zprávy anthropologické společnosti IV, N 2, 1951, Brno, 21—24), обращает внимание на недооцененное значение славянского заселения на запад от Чехии, на верхнем и среднем течении Майна. Как будто славяне туда проникли еще перед концом тюринского государства в 531 году. Будто бы авары своими гарнизонами держали в повиновении прямо и жестоко всех славян, которые жили поблизости их паннонского центра, напр., в альпийских долинах, на среднем течении Дуная и в Моравии. Из своих стоянок они выезжали перезимовать в более отдаленыне края, вероятно даже к славянам над Майном. Однако эти последние находились совсем на краю аварского владычества и поэтому около 623 г. они могли попытатся возстать. К ним на помощь подоспел Само, франк кельтского происхождения, около которого потом объединились в вольном союзе и другие славяне, кроме сербского Древана, напр., славянское население в северо-западной Чехии. Вероятно Само расширил свое непосредственное владычество и на юго-восток между славянами в Подунавьи. В Моравии из-за близости аварских центров не могло дойти до отпора, за оружие взялись славяне в верхней части франского государства. Там был и Вогаст. Вопреки этому К. Эттингер в книге „Das Werden Wiens", (Wien, 1951, срав. реф. B. N. Archeol. rozhledy IV, 1952, 463—464) ищет центр государства Само на Моравском поле и не считает невозможным, что центральный замок и резиденция Само были в Вене. По его мнению импульс к созданию государства Само исходил от Словинцев, которые жили между Блатенским озером, Дравой, Альпами и Дунаем. Г. Лабуда в статье „Wogastis-Burg", (Slavia antiqua, II, 1949/50, 241—252) старается объяснить таким образом затруднения, которые имеют археологи, когда ищут Вогаст, что это не был постоянный замок, но укрепление построенное в последнюю минуту, лагерь из повозок наскоро укрепленный насыпями и частоколом. В. Гензель наоборот убежден (Szkice wczesnodziejowe, cz. I, Slavia antiqua, II, 1949/50, 253—299, там статья „W sprawie Wogastisburga" 276—283), что Вогаст был настоящим замком, и с этим согласен Я. Костржевский в вышеупомянутой статье. Я сам на основании исторических и археологических доказательств настаиваю на своем мнении, что славянский отпор против авар произошел в Поморавьи Вопрос, где был Вогаст, славный свидетель славянской победы, мы должны пока что считать неразрешенным.

Однако вторым важным источником, кроме истории, для изучения отношения авар к предкам чешского и словацкого народа является археология. Это прежде всего зависит от датировки памятников аварского происхождения в наших землях. В книге я привел несколько доказательств, что в Чехии и Моравии мы имеем дело с предметами развитого периода аварской металлургии или с памятниками последнего периода аварской металлургии. Это памятники блатницкого типа. Можно привести и другие доказательства, для подтверждения того, что в обеих землях находились поздние бронзовые предметы. Кроме Дольних Дунайовиц ни в Чехии, ни в Моравии не был найден ни один целый набор оковки аварского пояса.

Наконечник из Шарки (срав. напр. Р. Турек op. cit. рис. 2, N I) имел кружок, так что его носили как подвеску и его первоначальное назначение было уже неизвестно. К очень позднему периоду относятся памятники из Дольних Дунайовиц, о чем свидетельствует мифологичская сцена на одном наконечнике (J. Poulík, Jižní Morava, země dávných Slovanů, Brno, 1948—1950, рис. 110), дальше бляшки на дырки ремней (там-же, рис. 32, b—e, h—p, рис. 107, d—f, ch, j, k, o, p, рис. 108, a, b, f, g, i, l) и специальный, можно сказать дольнодунайовицкий узор ажурной вставки (там-же, рис. 32, g, рис. 105, n, r—u, v—z, рис. 107, a—m, o, p, рис. 108, a, b, d—ch, j, k, l, n, рис. 111, l—r, он-же, Staroslovanská Morava, табл. 75, N I, 6, 9—11). Такой же развитой техникой отлит староместский наконечник (он-же, Jižní Morava, рис. 96 b), бляшка из Старых Замков у Лишне (там-же, рис. 55, f, g) и бляшка из Праги (Р. Турек, op. cit., рис. 2, N 4). Поздний характер имеет тоже растительный орнамент на чеканном фоне на одном небольшом наконечнике из Дольних Дунайовиц (J. Skutil, Avarské nálezy na Moravě, Litovel, 1937, табл. VI, N 2, 3).

О сильном культурном влиянии Моравии на северочешскую культурную область в 9 в. свидетельствуют с одной стороны железные предметы, с другой стороны женские украшения моравского характера. Ранним свидетельством этого влияния Моравии на Чехию служат чешские аварские бронзовые предметы, которые похожи на моравские и которые считаются образцами развитой аварской металлургии. К доказательствам, которые я как раз привел, можно еще прибавить наконечник с этажообразным разделением орнамента с бывших пражских стен (B. Novotný, Kování avarského typu z Čech, Obzor prehistorický, 13, 1946, 44—46, рис. 1), потому что подобным способом расположен орнамент, напр., на наконечнике с мифологической сценой из Дольних Дунайовиц. На обломке наконечника из Праги-Смихова (там-же, рис. 2) был с одной стороны мотив битвы зверей, а с другой — двойная противолежащая веточка, т. е. мотив, который А. Альфэльди связывает с влиянием послесассанидского искусства на аварскую металлургию. Двойными веточками украшен и наконечник из Шарки у Й. Схранила в „Die Vorgeschichte Böhmens und Mährens", Berlin—Leipzig, 1928, табл. LXIII, N 7. Не знаю, можно ли при толковании этого мотива следовать за А. Альфельди, однако я думаю, что изучение персидского влияния на литые бронзовые предметы действительно поможет при решении вопроса о их датировке. К работам, посвященным этому вопросу, принадлежит и труд N. Fettich, Die Metallkunst der landnehmenden Ungarn, Budapest, 1937, стр. 158—161. До сих пор я не имел в руках новую статью A. Alföldi, „Etudes sur le tresor de Nagyszentmiklós", I, Cahiers archeolog. V, 1951, 123—249.

Отношением славянского населения в Чехии и в Моравии к аварам опять таки занимается H. Preidel в статье „Avaren und Slawen" (Südost-Forschungen, XI, 33—45). Воздействие сильного аварского влияния на обе земли видно, напр., в том, что еще в X в. государственная организация пражского княжества была основана на принципе неизвестном в западной Европе, а именно что вся земля принадлежала князю, а все жители страны были его крепостными (по немецкий Höröge). Будто под аварским влиянием произошло, что Чехия и Моравия стояли культурно и социально выше чем славяне полабские, куда не проникло аварское влияние. На эти выводы автора возможно дадут ответ наши историки. Как археолог я не могу сказать, что Г. Прейдель переоценивает значение находок аварских литых бронзовых предметов в чешских землях. Он объясняет, что под аварским влиянием произошла в течении 8-го века перемена погребального обряда наших предков. Будто бы чешские и моравские славяне переняли религиозные обычаи достигших успехов авар, которые по их представлениям способствовали лучшему отношению человека к сверхестественным силам и поэтому будто бы и крещение в обеих землях прошло без больших потрясений, в отличие от полабских славян. Действительно в эпоху аварского господства предки обоих наших народов начали переходить от старого обычая сжигания покойников к погребениям несожженных трупов. Действительно в южной Моравии и отчасти в Словакии этому содействовал почин из области аварской, однако возможно это произошло под влиянием доаварской составной части в т. н. аварской культуре, а не под влиянием самых авар. Впрочем к новому погребальному обряду у нас и в других местах по большей части перешли без всякого влияния со стороны соседей. А. В. Арциховский начал после Л. Нидерле снова обсуждать общие черты археологического наследства древнего славянства (Культурное единство Славян в средние века, Советская этнография I. 1946, 84—90). Удивительно много есть общего в наших археологических материалах в широком славянском мире По мнению А. В. Арциховского таким общим славянским признаком является и переход от трупосожжения к трупоположению задолго до влияния христианства, но до сих пор мы не способны объяснить эту общую перемену в славянских обычаях. Однако большого внимания наших археологов заслуживает объяснение Прейделя о связи т. н. шахтовых могил аварских 7 в. с моравскими могилами 9 в., в которых под курганом есть яма с нишой возле дна для трупа. Если он прав, то это безусловно свидетельствует о значительном аварском влиянии на высший слой моравского общества в начале средней городищной эпохи (J. Eisner, Sborník MSS XLIII—XLV. 1949—1951, стр. 207) Однако был ли это действительно обычай перенятый от авар? Не было ли это местное проявление древнего обычая погребения в катакомбных могилах, который долго держался в южной России и оттуда неизвестными путями попал в Моравию? Н. И. Мерперт указывает (О генезисе салтовской культуры, Краткие сообщения Института истории материальной культуры XXXVI, 1951, стр. 14—30), что начало обычая подземных камер на салтов-

ском могильнике доходит до ранней скифской эпохи. Салтовская культура в основном является сарматской. Однако, насколько я знаю, до сих пор в сарматской области в Потиссьи не встречались аналогии, так что Г. Прейдель подает самое приемлимое толкование, не смотря на значительное различье между обеими упомянутыми группами могил. Й. Поулик также полагает (Staroslovanská Morava, стр. 73—76), что возможна связь между моравскими могилами с нишами и аварскими т. н. шахтовыми могилами. О правильности этого объяснения свидетельствует также то обстоятельство, что могилы с нишами встречаются в большинстве случаев в области блучинского типа, т. е. на территории, которая в развитом 8 в. подверглась сильному влиянию из Подунавья.

Что касается керамики, то работы немецких и польских археологов привели меня к тому, что я начал обдумывать значение южнопольского центра в истории городищной славянской керамики. Я буду рад, если мои предложения будут обсуждены. Я сам свое мнение о южнопольском центре расширил бы с большей уверенностью, чем я это сделал в своей книге, прежде всего на Моравию (срав. напр. сосуды римской эпохи из Вельких Немчиц у Й. Поулика (Jižni Morava, рис. 10 и 80 b, и волнистый орнамент на сосудах из Йржиковец, тамже рис. 9a, b и 81a, c, d) и вообще на вопрос об отношении нашей городищной керамики к памятникам римской эпохи на наших землях. Потому что в развитии исторической славянской керамики сыграл роль и сосуд для хранения запасов с широким венчиком, надо к польскому центру присоединить и нашу пуховскую область. Новые открытья В. Углара на „Мнихе" у Ружомберка свидетельствуют, что в пуховской области украшали сосуды на хранение запасов штампом в виде розеты, который встречается на сосудах силезско-малопольских. Однако керамика найденная В. Угларом на „Мнихе" имеет аналогии и в верхнем Потиссьи, которое в свою очередь имеет связь с липицкой областью. Таким образом вопрос возникновенья исторической славянской керамики расширяется, углубляется и требует нового изучения и поисков нового материала. В Словакии есть много находок сосудов на хранение запасов с широким венчиком. Их список и анализ приветствовали бы не только наши археологи, но и ученые в соседних странах.

Стандартный славянский горшок, по нашей терминологии городищный, был в конце I и в начале II тысячелетья распространен от Баварии и от Эльбы вплоть до Волги, и от Балтики до Балкан. А. В. Арциховский в упомянутой статье правильно указывает, что в Европе нет другого такого ареала однообразного сосуда. Вначале развитья городищного горшка находится горшок римский. Первоначальный славянский горшок был к нему близкий формой и назначением, как подчеркивал уже Л. Нидерле. На рубеже римской эпохи и собственно исторической эпохи в целом славянском мире горшок для варки становится наиболее распространенным, почти единственным глиняным сосудом. В изучении этого сосуда славянская археология сделала большие успехи у нас, в Польше и на славянском Востоке. В Польше знают керамику, которая занимает подобное место в археологическом наследстве польского населения, как в наших землях сосуд пражского типа. Речь идет о сосудах, которые в польской материальной культуре являются связывающим звеном между эпохой римской и эпохой раннего средневековья. Их определили не только польские ученые, но и немецкие археологи, которые когда то работали в Силезии. На основании литературы, которую я мог изучать до 1951 года, я попытался указать и на первоначальную керамику восточных славян. Мне казалось, что сосуд, который был там распространен до расширения ремесленного изготовления керамики, был горшок с совсем низким горлом и резко расширяющимися под горлом плечиками. Кроме этого простого сосуда употребляли прежде всего горшок с широким горлом, резко отделенным от тулова. Но за это время были изданы ценные разборы сосудов из Старой Ладоги, которые сделал Я. В. Станкевич и которые обозначают большой прогресс в изучении первоначальной восточнославянской керамики. (Керамика нижнего горизонта Старой Ладоги, Советская археология 14, 1950, 187—216; Классификация керамики древнего культурного слоя Старой Ладоги, тамже, 15, 1951, 219—246). Типичным орнаментом этой керамики были оттиски орудия в виде гребня в простых, но изящных узорах. Значение Дакии в истории городищного славянского горшка будет вероятно большим, чем мне удалось наметить.

При изучении производства городищной керамики правильный путь указывает К. Черногорский в статье „Diskuse k studiu akademika Jaroslava Böhma k otázce vzniku feudalismu v českých zemích. Keramika a feudalismus (Český lid, 39, 1952, 223—230). Как дополнение к этой статье можно привести ценную книгу о городище в Райках у Бердичева, которое было уничтожено во время монгольского нашествия в 1241 г. (В. К. Гончаров, Райковецкое городище, Киев, 1950). После уничтожения укрепления оно никогда больше не было заселено и теперь городище было все исследовано. Вся керамика оттуда относится к 10—13 вв. и была изготовлена на ручном круге. В. К. Гончаров указывает на стр. 114, что круг вращаемый ногой начали на Руси употреблять только в XIV веке. Он отличается от ручного круга тем, что внизу имел еще один диск, который был больше чем верхний и который можно было вращать ногой. Потом круг вращался быстро и по инерции, а гончар мог работать двумя руками и изготовить сосуд из одного комка глины, а не должен был его лепить по частям, как было до сих пор. Для общего изучения славянской керамики, не только для ознакомления с ее развитием в Чехии, является настоятельной задачей — установить откуда около 900 г. гончары, которые работали для нужд гарнизонов замков на территории чешского племени ознакомились с быстро вращающимся кругом. Речь идет о Праге, Левом Градце и Либушине. На основании тогдашней общей куль-

турной ситуации мы могли бы думать о Моравии, но пока что мы не имеем доказательств.

Что касается моравского ювелирного дела в 9 в., я старался доказать, что его источники надо искать в античных украшениях аварской области. На основании новых находок в Моравии и в Словакии и на основании произведенного Б. Свободой разбора серебряного клада из Земянского Врбовка, к моравским украшениям подунайского происхождения можно прибавить еще много вещей, которые я до сих пор не осмелился к ним причислять. Словацкие и моравские археологи на основании разбора своего богатого материала установят время, когда к подунайской основе моравского ювелирного ремесла присоединились новые импульсы из обширной области византийского художественного ремесла, доказательством чего служат роскошные украшения из Старого Места, они тоже скажут нам откуда эти импульсы могли появится: В Старом Месте потом расцвело местное производство, что предполагал Я. Филип и Й. Поулик (Jižní Morava, 92), и что доказал В. Грубый. Старомест-ские мастера выдумывали и новые формы и обогатили также состав первоначальных простых народных украшений. Древнейшие чешские украшения имеют корни в моравском народном ювелирном деле, что является важным и для датировки расцвета ювелирного дела в Старом Месте.

Для изучения нашей городищной эпохи, прежде всего для ее древнейших периодов, большое значение имеет датировка аварских литых бронзовых предметов. Большая часть исследователей считает этот вопрос решенным и видит в группе памятников с литыми бронзовыми предметами наследство поздней аварской эпохи, в основном даже 8 века. Так напр. H. Mitscha-Märheim убежден, что он привел в статье „Awarischbairische Wechselbeziehungen im Spiegel der Bodenfunde (Archeologia Austriaca 4, 1949, 125—131) новые доказательства о правильности датировки аварских памятников, которую доказывет Д. Чаллани. Однако я не могу согласится с толкованием, что литые бронзовые предметы принадлежат уже ко 2-ой половине аварской культуры, не убедили меня в этом ни новые работы обоих выдающихся венгерских ученых Д. Чаллани и Н. Феттиха, которые положили начало учению, что литые бронзовые предметы обозначают поздний период т. н. аварской культуры. Прежде всего это был с одной стороны разбор нововеской керамики, с другой стороны это была тесная связь кладбищ с литыми бронзовыми предметами с ремесленной работой в Паннонии и Потиссьи в римскую эпоху, что меня постоянно приводит к выводам, что изготовление литых бронзовых предметов началось раньше, чем это доказывают оба венгерские археологи. Конечно, я знаю, что трудно установить его начало, потому что пока мы знаем мало достоверных находок со времени от прихода авар в Венгрию в 567 г. до их разгрома

Д. Чаллани оценивает в ценном труде „Византийские монеты в аварских находках" (Acta archaeologica Academiae scientiarum hungaricae II, 1952, стр. 235—244), фран. „L'importance de la circulation monetaire byzantine pour le legs archeologique des Avares" (там-же стр. 245—250) находки византийских монет в области т. н. аварской культуры. Он указывает, что эти монеты проникали на аварскую территорию от эпохи Юстиниана I-го (527—565) только до эпохи Константина Пагоната (668—685). Когда в 679 г. в нижнем Подунавьи возникло болгарское государство, прекратился ввоз византийских монет и изделий в аварское государство и одновременно смолкли византийские сообщения об аварах. Д. Чаллани в этом видит новое доказательство своего разделения аварских памятников на три части. В первой из них (568—679) в археологическом наследстве авар был перевес византийского влияния, потом во втором переходном периоде (680—720) начинается внутреннее развитие, которое в третьей фазе (720—896) приводит к возникновению самостоятельной аварской культуры, отличающейся однообразными памятниками и литыми бронзовыми предметами. Более древние памятники I периода стоят в связи с находками в среднем Поволжьи и в юго-восточной Европе, более поздняя группа однако связана прямо с Византией. Тисненные бляшки, которые Й. Гампель зачислил к своей третьей группе памятников современи от конца Паннонии до завладения венграми Карпатской котловины, принадлежат позднему периоду I аварской эпохи. А. Альфэльди относит их к кутургурам, а литые бронзовые предметы связывает с аварами. Д. Чаллани возражает, что вещи которые А. Альфэльди относит к кутургурам, совсем не были известны в понтийских степях и поэтому племена, которые в VI в. пришли с аварами в Венгрию — он называет тарняков, сабиров, кутургуров, болгар — не могли их с собой принести. По его мнению это был ярмарочный товар, который в VII в. вывозили из Константинополя и он стал имуществом авар, кутургуров и других народов аварского государства. В то время, когда А. Альфэльди высказал свое мнение, будто бы не было еще известно, что древнейшие памятники, которые относятся к первому разделу I аварского периода, имеют отношение к южной Руси. Автор описывает и шахтовые могилы, которые мы уже вспоминали, и серебряные украшения, описание которых в русском тексте отличается от описания во французском тексте, поэтому я их не привожу. Потому что и в других местах оба тексты отчасти отличаются и потому что слог писателя тяжелый, я выбираю из его статьи только ясные и для нашего вопроса нужные вещи. Д. Чаллани указывает, что мы можем различить ранние аварские находки от кутургурских только на основании погребальных обычаев. Авары отличаются погребальными камерами и часто встречающимися погребениями бойцов или с целым конем или с его частями. В этих ранних могилах находятся своеобразные предметы, которые можно определить как аварские. Кутургуров-болгар будто бы характеризует символическое погребение коня и памятники с зарезами и плетеным орнаментом, псевдозастежки и псевдопряжки, дротики украшенные вырезами и стремена с продолговатым ушком.

Находки II и III периода будто бы соответствуют второй группе Гампля. Во II периоде начинается новый стиль, а именно бронзовые предметы с веточкой и грифоном. Будто бы это было местное развитье или влияние недавно пришедших онегуров—болгар. С этого периода имеются напр. тисненные бляшки геометрической формы с каменной инкрустацией. Расцвет литых бронзовых предметов с веточкой и грифоном как будто относится уже к III периоду (от 720 до 896 г.). Эти бронзовые предметы будто бы имеют европейское происхождение и не связаны с востоком. Если бы было установлено, что находки с I периода первой аварской эпохи тесно связаны с средним Поволжьем и юго-восточной Европой, то напрасно было бы доказывать среднеазиатское происхождение литых бронзовых предметов. Эти массивные бляшки принадлежат ко времени, когда окончилось византийское влияние на аварскую область а поэтому в их инвентаре нет византийских монет. И стратиграфия будто бы подтверждает хронологическое различие между обеими группами. В средней Европе будто бы есть около 1040 аварских местонахождений и всюду на них встречаются и тисненные бляшки, по мнению А. Альфэльди кутургурские, и литые бронзовые предметы, которые тот же ученый считает аварскими, и обе группы находятся в одной и той же местности. Однако Д. Чаллани не указывает в каком количестве встречаются находки первой и второй группы. Имеется очень много памятников, которые принадлежат к группе литых бронзовых предметов и они не прекращают своего существования около 900 г., как указывает Д. Чаллани, но в блатницкой фазе в начале 9-го века, что доказал Н. Феттих и что соответствует археологической ситуации в наших землях. Упомянутую проблему нельзя решать не принимая во внимание этих памятников. Конечно труды Д. Чаллани приносят важные поводы для дискуссии об этой проблеме. Что касается его нового толкования, то я могу повторить только то, что я написал в своей книге.

Н. Феттих в своем новом большом труде „Régészeti tanulmányok a késöi hun fémmüvesség törtenetéhaz", нем. „Archeologische Studien zur Geschichte der späthunnischen Metallkunst", Archeologia Hungarica, XXXI, Budapest, 1951); оценивает значение богатой группы своеобразных серебряных памятников т. н. великого переселения народов. Его многочисленные наблюдения и его метод, прежде всего постоянное стремление преувеличить историческое значение гуннов вероятно вызовет живую дискуссию. Он относит находки, которые исследует, к мартиновской культуре на основании серебряного клада в Мартиновке у Канева. Он отмечает, что в этих памятниках можно различать два художественных направления, которые однако часто переплетаются. Одно направление довольно натуралистическое с изображениями людей и животных и отчасти является повторением греческо-скифских мотивов. Н. Феттих называет его новоскифским стилем. Будто бы в основном к нему принадлежат также эллинистические веточки и растительные узоры, которые как будто можно точно отличать от растительных византийских мотивов. Второе художественное направление памятников типа Мартиновки отличается абстрактными узорами, сильно геометризированными, однако их элементы имеют старинное культовое значение.

Толкование Феттиха о литых бронзовых предметах с грифоном и с веточкой отчасти отличается от заключений Чаллани и кажется, что автор сам не уверен в их поздней датировке (срав. стр. 157). Латентное существование древних греческих или эллинистических и поздних скифских мотивов—это были „скифские сцены", грифоны, бой зверей, античная веточка и другие растительные узоры. Их внезапное появление в конце 7 в. является как будто загадочным. В другом месте он указывает, что литые бронзовые вещи, производство которых будто бы расцвело в Карпатской котловине в 2 половине аварской эпохи, в общей картине раннего средневековья являются почти непонятным явлением. Простой догадкой является толкование Феттиха, что бронзовые предметы с грифоном и веточкой лили гепидские мастера, которые жили после поражения своего племени в 567 г. во внутренних областях аварского государства и сохраняли старые традиции своего художественного ремесла. Оживление древнескифских мотивов на литых бронзовых предметах будто бы не является доказательством прихода авар с далекого востока Наоборот, авары только в южной Руси примкнули тесней к населению с мартиновской культурой. Будто бы среднеазиятского происхождения была только традиционная техника литья, но иначе литые бронзовые предметы возникли только в Венгрии и в областях, которые находятся по соседству с этой землей.

Если Н. Феттих прав, что литые бронзовые предметы тесно связаны с мартиновской культурой, то одинаковое происхождение обеих групп сильно поддержало бы мнение, что это были одновременные памятники. Так напр. на стр. 133 В. Феттих указывает на связь псевдопряжек с солнечным символом с двухдольными литыми привесками с грифоном, как напр. бляшка у Я. Эйснера на рис. 34, N 12 и 14. Посредине растительной композиции нижней части привески будто бы можно ясно обнаружить бывшую иглу псевдопряжки. Действительно это было бы доказательством о тесной связи обеих групп, которое возможно не надо объяснить хронологической последовательностью. Будто бы из раннего аварского инвентаря можно выбрать большую группу вещей с поздними эллинистическими (новоскифскими) мотивами. Как пример он приводит на стр. 177 памятники из могилы в Гатере на табл. XLVIII, N 6—13. При описании веточки на наконечнике N 9 он обращает внимание на деталь, что на пустых местах находятся маленькие выпуклости, как мотив для заполнения поверхности. Подобные кружки находятся и на костяном предмете с веточкой из Дунапентеле на той же таблице 15. К этому можно прибавить, что веточка на задней стороне большого литого

наконечника из Дев. Новой Вси (Я. Эйснер, рис. 16, N 5b) очень похожа на веточку на наконечнике из Гатера. Возможно, что и в заполнении пустых поверхностей выпуклостями можно видеть аналогию между обоими наконечниками. А когда мы видим, что веточка на костяном предмете из Дунапентеле на вышеупомянутой таблице Феттиха N 15 похожа напр. на веточку на небольшом литом наконечнике из Дев. Новой Вси у Я. Эйснера на рис. 53 наверху, возникает вопрос не могли ли быть оба предметы в основном одновременными. Н. Феттих датирует концом 7 в., т. е., временем, когда аварская культура будто бы изменялась, памятники найденные в Айке в Веспремской области (стр. 178, табл. XLIX). Четырехугольные жестяные бляшки с пояса N 1—5 будто были переняты из трансильванского гепидского искусства. Будто бы одинаковое происхождение имеют и небольшие жестяные бляшки на рис. 9—11, которые возможно служили для охраны дырок на ремне. Похожие бляшки были найдены и в могиле N 62 в Дев. Новой Вси у Я. Эйснера на рис. 10, возможно и N 11 и 14. Тисненные бронзовые наконечники из Айки N 6 и 7 у Н. Феттиха являются будто бы примером натуралистического эллинистического стиля родственного „новоскифскому" направлению. Подобный узор находится и на литых оковках из той же самой нововеской могилы N 62 у Я. Эйснера рис. 10, N 2, 15. Н. Феттих пишет на стр. 171 о пряжках, которые будто бы являются местными изделиями из окрестностей Keszthely и будто бы служат доказательством того, что там сохранился абстрактный звериный мотив, типичный для мартиновской культуры. Сюда принадлежат и нововеские пряжки у Я. Эйснера, рис. 48, N 4a, очевидно и N 1, рис. 108, N 1 и пряжка из Sömmerda у Weissensee в Тюрингии, которую я упоминаю на стр. 308. W. Schulz (Die Thüringer, Vorgeschichte der deutschen Stämme I, табл. 175, N 1) относит могилу, в которой была найдена пряжка, к 7 веку.

Недалеко от нововеского могильника на поле крестьянина Я. Влашича была найдена пара стремён и дротик (срав. стр. 204—205, табл. TI, рис. 108, N 9—11). Все эти предметы были в огне и поэтому хорошо сохранились. Я думаю, что объяснение этой таинственной находки принесут подобные, но более богатые находки на Украине. И. В. Кухаренко там в Ново-Покровке исследовал плоский могильник с трупосожжением, который по его мнению имеет славянские и кочевнические черты (аланские), (срав. его статью „О некоторых археологических находках на Харьковщине", Краткие сообщения XLI, 1951, стр. 99—108). При этом он дважды нашел группу памятников, которые были затронуты огнем и были спрятаны вне могил. В обеих было железное оружье, части снаряжения всадников и другие вещи. Подобная находка была открыта в Тополь на Харьковщине и предметы из нее тоже побывали в огне. И. В. Кухаренко датирует все эти особенные массовые находки 8 в. к этому же веку. В. А. Гринченко относит очень богатую, но в общем подобную находку из Вознесенска в районе Запорожья, которую теперь старательно изучают советские археологи.

Из деталей я вспомню только то, что пряжки западного типа, о которых я пишу на стр. 282, были распространены в широкой области и очень долго. В. Махек в статье „Quellques mots slavo-germaniques", (Slavia XX, 1951, 214—216) доказывает, что имя обр является древним славянским словом и не связано с именем авар. Новые данные о разведении домашних животных (напр., гусей) в аварской области дает И. В. Амшлер в статье „Ur- und frühgeschichtliche Haustierfunde aus Österreich, (Archeologia austriaca, 3, Wien, 1949, 100 стр. и 12 табл.). Данные о находках аварских бронзовых предметов в Моравии надо дополнить статьей Й. Скутила „Drobné moravské příspěvky", (Památky arch. VI—VIII, 1936—1938, Praha, 1939, стр. 114—118; там на стр. 117—118 сообщение „Ještě jeden keszthelyský nález z Moravy"). Речь идет о двух бронзовых наконечниках ремня, о которых автор предполагает, что они были найдены в пещере „Пекарна". О ранней датировке горшка из Богушовиц, о которой я упоминаю на стр. 271, зам. 125 и на стр. 275, сомневается Я. Костржевский в статье, о которой я раньше писал. Кроме более мелких оплошностей, которые читатель сам легко поправит, в книге есть две более крупные ошибки. На стр. 243 надо в I абзаце и в первой фразе зачеркнуть слова: „. . . nebo byla aspoň od těla oddělená a pochovaná vedle něho." В русском резюме надо зачеркнуть на стр. 360 в 8—9 строке внизу заметку о Трновце на Bare.

Еще несколько замечаний. Некоторые топоры с увеличенным обухом в находках в аварской области и эпохе были восточного происхождения, они имеют аналогии в культуре салтовской или салтовско-маяцкой (срав. Н. Я. Мерперт: О генезисе салтовской культуры, Краткие сообщения о докладох и полевых исследованиях Института истории материальной культуры XXXVI, 1951, стр. 14—30, рис. 2). По мнению Н. Я. Мерперта эта культура создавалась в области, где уже от 6—7 вв. находятся серьги, которые имеют наверху на кружке навершие, как напр. серьги, которые А. Альфэльди называет немешфольгскими (срав. стр. 283 в моей книге) и которые обыкновенно встречаются в находках вместе с литыми бронзовыми предметами (срав. в моей книге рис. 72, N 4). При обсуждении памятников из Турчианской Блатницы и при чтении трудов венгерских ученых у меня создалось мнение, (срав. стр. 315—316, 330, 378, 381, 404, 407), что литые бронзовые предметы, на которых по словам А. Альфэльди или I. Лендьель-Ковриг были персидские мотивы, принадлежат уже все к развитому периоду аварской металлургии. Но датировка этих мотивов должна оперется на старательном анализе всего известного материала. Новые данные к этому доставили исследования А. Точика в Голярах у Комарна.

Я думаю, что старательные исследования венгерских ученых, посвященные этим мотивам, когда-нибудь значительно помогут при объяснении вопроса о возникновении аварских литых бронзовых предметов. В связи с этим надо указать, что

по мнению советских археологов, как сассанидские надо обозначать только памятники, которые были изготовлены в Персии во время владычества Сассанидов. Некоторые вещи, которые мы называем сассанидскими, относятся именно ко времени перед вступлением на трон этой династии, другие принадлежат к периоду, когда государством Сассанидов завладели Авары и Ислам, в развитии т. наз. сассанидского стиля участвовали и народы, которые жили на Кавказе и в Средней Азии (срав. К. В. Тревер, К вопросу о так называемых сассанидских памятниках, Сов. археология XVI, 1952, стр. 282—286). Новые данные о том, что население, которое жило в братиславских воротах в 9 в. было преемником населения похороненного в Девинской Новой Вси и продолжало его работу, оставили новые раскопки могил 9 в. в Девине (срав. Л. Красковская, Славянский могильник в Девине в урочище „Старые винограды", Арх. розгледы V, 1953, стр. 171—173, 192). Возможно об этом свидетельствует и обложение некоторых могил деревом, а прежде всего неоднородная выработка керамики, потом и то обстоятельство, что половина покойников была похоронена головой на восток, наконец и то, что там нашлись отдельные сосуды и не удалось установить принадлежали ли они к детским могилам, в которых от скелета не осталось ни следа или были помещены вблизи могил во время поминальных празднований. Ко всему этому имеются аналогии на нововеском могильнике (срав. напр. сообщение о находках отдельных сосудов в моей книге на стр. 6-ой).

Перевод Л. Красковской

RECENZIE

V. K. Gončarov, Rajkoveckoje garodišče. Kyjev 1950. Akademija nauk Ukrajinskoj SSR, Institut archeologii. Str. 149, obr. 41, tab. 32.

Pro studium života východních Slovanů na počátku našeho tisíciletí má veliký a dosud nedoceněný význam výzkum hradiště v Kolodjažině v Žitomirské oblasti (sr. V. K. Gončarov, Drevnij Kolodjažin, kratkije soobščenija Inst. istor. materialnoj kultury 41, 1951, 49—53) a hradiště v Rajkách u Berdičeva, protože obě opevnění byla náhle zničena za mongolského útoku na Rus r. 1241. Jde především o Rajky, jimž je věnována nahoře uvedená kniha. V Rajkách zůstalo všechno tak, jak to po dobytí hradu a zničení všeho, co tam žilo a bylo, opustila vojska, která vedl na Rus strašný Batja. Krok za krokem bylo tam možno poznávat, jak tam byl náhle ukončen život, který se tam do té doby pokojně a při pilné práci rozvíjel. Sovětští vědci se často dovolávají nálezů z Rajek jednak proto, že jsou archeologickým celkem, který je možno přesně datovat, jednak proto, že bylo pozorně prozkoumáno celé hradiště (dětinec) i jeho podhradí (posad), které bylo snad také opevněno, a částečně i čtyři zemědělské osady v blízkém okolí, které jsou s dětincem i posadem jediným archeologickým celkem.

V. K. Gončarov popisuje podrobně naleziště i jeho památky, shledává k nim obdoby a tak vkládá rozbor vzácného nálezu do rámce celkového obrazu předmongolské Rusi. Tak najdeme v jeho knize cenná přehledná zpracování archeologického materiálu přibližně z doby, kterou u nás nazýváme mladší dobou hradištní. Tím má ovšem jeho spis mimořádný význam pro slovanskou archeologii vůbec. Tak jako v mnohém jiném archeologickém pojednání slovanském, je i v autorově analyse rajeckých památek vidět silný vliv knihy B. A. Rybakova *Remeslo drevnej* Rusi, Moska—Leningrad 1948.

Zkáza hradu a jeho okolí byla náhlá a úplná. Stovky těl zůstaly ležet nepohřbeny tam, kde kdo dokončil svůj život. A nebyli to jen stateční obránci, ale i útočníci, kteří byli proti nim hnáni. Zahynuli mladí muži i starci, ženy a děti, přišlo se na hroty střel, které uvízly v kostech, téměř v každém příbytku jsou lidské kostry, v jednom srubě bylo možno konstatovat jak žena k sobě v poslední chvíli přivinula své dítě. Zahynul i všechen dobytek, a hrad, podhradí i osady lehly požárem. Zásoby zrní, mouky, krup a chleba na hradišti zůstaly nedotknuty a v nádobách jsou zbytky jídel. Na ženských kostrách na dětinci jsou šperky a na některých z nich jsou zbytky drahých rouch. Nápor směřoval hlavně na bránu dětince. Obránci házeli na útočníka kameny, mezi nimiž jsou zlomky žernovů; nejvíce kamení bylo právě před branou, kde jejich hromada dosahovala výšky 1 m.

Uprostřed příbytku č. 8, který stál na nejvyšším místě dětince a v němž bydlil velmož, bylo několik kulovitých kamenů o váze 25 až 30 kg, které tam vrhly nepřátelské praky. I v sousedním srubu č. 10, který byl snad prostou svatyní, byly tři opracované kameny o váze 15 až 20 kg.

Masa památek z dětince, z posadu i z osad svědčí o životě slovanského lidu v XI. a XII. století a v první polovině XIII. stol. Ale na hradišti i ve dvou osadách se přišlo na zbytky drevljanského osídlení z VIII. až IX. stol. V nevelikých polozemnicích o rozměru např. 3—4 m byly pravoúhlé pece složené ze žulových kamenů bez jakéhokoli spojovacího materiálu. U otvoru pece zbyly nevelké okruhlé jamky po dřevěných sloupcích, které byly vraženy do země, aby se konstrukce pece nerozlézala. U některých příbytků mohlo být zjištěno, že stěny polozemnic byly obloženy dřevem. Autor hledá obdoby k těmto obydlím na hradišti v Borševě u Voroněže, ale o keramice z Rajek podotýká, že není typu romenského, s nímž ji však uvádí v souvislost I. I. Ljapuškin (Ranneslavjanskie poselenija dneprovkovo lesostepnovo Levovereržija, Sov. arch. 16, 1952, 8—41, tam na str. 38). Pokud mohu podle obrázku v Gončarově knize k této věci říci, jde o nádoby typu podunajského. Myslím, že pro otázku, jak se hrnec tohoto typu šířil po slovanském světě, má právě tato starobylá keramika z Rajek velký význam.

Konstrukce hradby dětince je zajímavým dílem slovanského fortifikačního umění. Hlavní část hradby byla vybudována ze souvislé řady čtyřúhlých podlouhlých srubů. Tyto komory, sroubené ze silných dubových břeven, se v ruštině nazývají tarasy (nom tarasa). Podle autora se na Rusi stavěly hradby ze souvislé řady taras až v XI. století. Starší konstrukcí jsou prý „gorodne", které se liší od taras tím, že nejsou jednotnou stavbou, neboť každá gorodna byla samostatným srubem, byla řaděna jedna vedle druhé a byla zasypána hlínou a kamením. Vnější strana taras dětince v Rajkách byla obrácena k příkopu, ale jejich protilehlá stěna byla současně zadní stěnou obydlených srubů. Tyto sruby, vystavěné z neotesaných dubových a březových trámců, tvořily druhou souvislou řadu staveb v hradbě, a před nimi, směrem do vnitřku dětince, byla třetí řada staveb, totiž sruby hospodářského účelu. Hlínou, získanou vykopáním příkopu před

valem, byly tarasy vyplněny až nahoru, a zbývající hlína byla navršena na strop obydlených srubů i na strop hospodářských staveb, které byly před nimi a tvořily současně vnitřní bok celé hradby. Byly to spižírny a chlévy, přišlo se v nich na kostry koní, skotu, ovec a vepřů i na postroje a různé nářadí. Byly vystavěny z tenčích břeven, a hliněná vrstva nad nimi byla slabší. Jejich zadní stěna byla společná se stěnou obydleného srubu, ale netvořily souvislou řadu jako terasy a obydlí, neboť byly mezi nimi mezery, a to většinou tak, že ke dvěma příbytkovým srubům náležela jedna stavba hospodářská. Hradba měla nahoře rovnou plochu, širokou 8 až 10 metrů, kde se mohli řadit obránci. Kryla je buď palisáda, nebo zábradlí na okraji hradby. Opevnění nad okrajem plateau hradiště bylo vybudováno obdobně až na to, že hradba tam neměla taras, ale jen obydlené sruby, nad jejichž břevnovým krytem byla silná vrstva hlíny. Stejně jako rajecký dětinec byl opevněn hrad v Kolodjažinně a hrad v Gorodsku na řece Tětěreve v Žitomirské oblasti. Jejich konstrukci můžeme srovnávat s komorami našich hradišť a s dlouhou stavbou u druhého valu kouřimského, jejíž obdoba s ruskými tarasy je ovšem jen v tom, že jde o dlouhou souvislou stavbu. Spisovatel popisuje dále konstrukci rajeckých věží, a při zprávě o úzkém mostě, který vedl k bráně dětince, vzpomíná svědectví Kyjevského letopisu o úzkých mostech v ruských hradech; úzký most měl znesnadnit útok na bránu dětince. V opevněních kyjevské Rusi byla někdy „paterná", totiž tajná chodba, která vedla z hradu ven na dno příkopu. V Rajkách byly zjištěny dvě paterny, z nichž jedna byla téměř celá vyplněná lidskými kostrami v různých polohách.

Pokud se týká obydlených srubů, střídala se téměř všude menší místnost s pecí s větší místností bez pece, ale obě místnosti byly spojeny bočními dveřmi. Lze prý proto předpokládat, že každá rodina na dětinci měla dvě místnosti, z nichž menší s pecí byla kuchyní a větší světnicí (gornicí). Střední délka světnic byla 4,2 m, kuchyní 3,2 až 3,3 m, zatím co šířka obou byla téměř všude stejná, průměrně 2,6 až 2,7 m. Podle počtu těchto příbytkových jednotek autor vypočítal, že na dětinci bydlilo 23 až 24 rodin. Obydlené sruby měly podlahy z upěchované hlíny a bylo v nich nářadí, zbraně, šperky, zásoby a kostry lidí, kteří v nich zahynuli. Vnitřek dětince měřil 3000 m² a byl společným dvorem všech příbytků. Byly tam ohrady pro dobytek, stohy sena a slámy i ojedinělé polozemnice, v nichž byly ve většině případů zjištěny dílny řemeslníků, kteří zčásti pracovali s ohněm, a proto byly jejich dílny vzdáleny od příbytkového kompletu v hradbě.

Na nejvyšším bodě dětince žili lidé zámožní. Jejich sruby měly hliněnou podezdívku a trámce jejich stěn byly na vnitřní straně přitesány, omítnuty a obíleny. U srubu č 8, který byl gornicí, byl zjištěn okenní otvor o rozměrech 0,30 × 0.35 m, proražený v trámcích. Je prý možné, že část stěn této světnice byla obložena pravoúhlými pískovcovými deskami, s jedné strany obroušenými a pokrytými minerální barvou. V gornici byly dvě kostry, z nichž u jedné ležela bronzová bulava a meč, a byla prý tam i přilba pokrytá měděným plechem. Ke gornici se přimykala kuchyně, v níž byla pec, tři hrnce, zbytky dřevěných misek, několik zlomků skleněných náramků, ostruha s trnem, dvě sekery a toulec s různými šípy, z nichž jeden byl pozlacen a dva byly z rohu divoké kozy. K velmožově příbytku náležel i hospodářský srub s dvěma lemeši, s čereskem, se třemi srpy a s udidlem. Soupis těchto nálezů nám dovoluje nahlédnout do života vedoucí skupiny obyvatelů dětince.

Pece v polozemnicích v posadě byly vřezány do spraše ve stěně příbytku; byly-li dvě, pak se v jedné vařilo a druhá souvisela s výrobou. Polozemnice v jedné zemědělské osadě se táhly podél řeky v délce 1,5 km, v jiné podél jiné řeky byla řada příbytků nejméně ½ km dlouhá a v mezerách mezi nimi byly ve stěnách jam vřezány do spraše pece. Někdy byl tam však při kopání polozemnice ponechán v příbytku blok hlíny, aby pec mohla byt do něho vřezána. Autor zdůrazňuje, že v jihoruských městech byl právě tak jako v severních lesních oblastech obvyklým příbytkem dům na zemi vystavěný. Byl ovšem dřevěný a často shořel, a je nesnadno jej při výskumech zjistit, zatím co se polozemnice, např. kyjevské, lépe zachovaly. Nebyly však základním typem městského příbytku, nýbrž dílnami.

Rejeckým nálezům, které nás poučují o zemědělství, se v sovětské archeologii přikládá právem velký význam. Zrní z hradiště prý svědčí o ozimu a jaři. Žitnic, která jsou jinde v slovanském světě obvyklé, tam nebylo, protože tam měli hospodářské sruby a obilí chránili v pytlích, v dřevěných bečkách a truhlách, v lýkových krabicích a hliněných zásobnicích.

V dětinci se přišlo na masivní lemeše, mistrovské výrobky dovedného kováře. Mají široké ostří, jímž bylo možno vyorat brázdu 15 až 19 cm širokou. Někdy se vyskytly i s čereslem, a tak je v Rajkách doložen pluh, jakým se na Ukrajině oralo ještě v XVII. až XVIII. stol. Širokých lemešů bylo na hradišti vyoráno 16, zatím co úzkých radlic, kterými bylo možno vyorat brázdu jen 9 cm širokou, bylo tam jen 6. Podle toho autor uzavírá, že na předmongolské Ukrajině se oralo pluhem, který tam vznikl v X. až XI. století, ale i radlicí, jaká tam byla známa už v době skythské. Pluhem se prý orala půda tvrdá a rádlem písečná, ale je prý též možné, že chudší ukrajinský hospodář měl jen rádlo, které se ostatně na Ukrajině drželo až do Říjnové revoluce. Pro přežitky žárového zemědelství prý v Rajkách svědčí četné sekery, jichž bylo na hradišti nalezeno 112. Autor upozorňuje na důležitou okolnost pro poznání rajecké společnosti, že totiž základní masa rolnického nářadí, lemešem čeresla, radlice, kosy, srpy a lopaty a tedy všechno, co sloužilo k přípravě půdy, ke žním a k senoseči, byla nalezena na dětinci. O souboru rolnického nářadí v příbytku velmože na nejvyšším bodě dětince jsme se už zmínili. Kos bylo na hradišti nalezeno 33, srpů 113. Autor správně uvádí, že nožovitý srp s očkem na jílci, nalezený v Rajkách v staré drevljanské vrstvě z VIII. až IX. stol., upomíná svým tvarem na bronzové srpy ve východoevropské stepi z I. tisíciletí před naším letopočtem. Do dějin vývoje tohoto srpu náleží, jak myslím, také nožovité srpy z Nižní Myšle (sr. J. Eisner, *Slovensko v pravěku*, Bratislava 1933, tab. 41.), které se hlásí k předskythským památkám východoevropského původu ve střední Evropě. Nejdále k západu, pokud vím, se tato forma srpů dostala v mladší době halštatské až do Vráže u Písku (sr. B. Dubský, *Pravěk jižních Čech*,

Blatná 1949, obr. 3 na str. 183). Ostatní srpy z Rajek se podobají našim hradištním srpům, které jsou původu laténskořímského. Srpem bylo prý pravděpodobně sezínáno stéblo dole, aby byla získána sláma. Široké a krátké kosy z Rajek mají tvar, jaký je ve střední Evropě znám od pozdní doby laténské. Podle autora se tato kosa na Rusi před desátým stoletím nevyskytuje. K jejímu řapu bylo prý možno připojit rukověť jen pod tupým úhlem, což prý jí činilo podobnou t. zv. kose-gorbuši, jakou měli Jakuti ještě v XIX. stol. Žnec byl nucen držet rukověť oběma rukama, při čemž se musil sehnout. Ethnografický výzkum prý zjistil, že gorbuši se žala jen tráva. Protože na hradišti bylo více srpů než kos, můžeme se prý domnívat, že v Kyjevské Rusi žali obilí srpem a trávu kosou.

V posadě byla dílna, v níž křesali žernovy o průměru 40 až 42 cm, stejný průměr mají i žernovy na dětinci nalezené. Spisovatel myslí, že kameník křesal kámen sekerou, které bylo odseknuto ostří. Vzpomíná šťastného objevu B. A. Rybakova na hradišti ve Vščiži (B. A. Rybakov, Žernova vščižskogo gorodišča, Kratk. soobšč. Inst. ist. mat. kuľtury 11, 1945, str. 15—19), které zaniklo také v době mongolského útoku na Rus. B. A. Rybakov tam nalezl žernovy spolu se železnými vložkami (papřicemi) a s železnou osou (rusky vereteno) a tak mohl přesně rekonstruovat postup práce při mletí obilí. Železných papřic bylo na rajeckém hradišti nalezeno přes deset, jsou to podlouhlé kusy železa, které se ke krajům pozvolna úží a mají uprostřed prohloubeninu, do níž byla zdola vkládána železná a na dřevěný kůl nasazená osa, na níž se žernov obracel. Raječtí zemědělci pěstovali pšenici, žito, ječmen, proso, oves, hrách, mák, len a konopí, sázeli slívu a třešni nebo višni a sbírali lískové oříšky. Pekli chléb, ale zdá se, že jejich vezdejším jídlem byla prosná kaše.

Poučné jsou doklady o chovu dobytka, lovu rybolovu a včelaření v Rajkách. I. G. Pidoplička zjistil, že z kostí na dětinci nalezených náleží 80,3% domácím zvířatům a 5,5% domácím ptákům, zatím co zvěři přísluší jen 14,2%. Skotu tam bylo zjištěno 138 kusů, koní 126, ovec 132, vepřů 118, psů 12, koček 12, z ptáků byl zjištěn kur ve 30 exemplářích, kachna ve 3 a husa rovněž ve 3 exemplářích. Z lovených zvířat je srnec zastoupen 44, bobr 22, liška 8, los 6, zajíc 6 a kuna 3 jedinci, ale medvěd, jezevec a hlušec jen jedním jedincem. Spisovatel se domnívá, že se k lovu hodily střely vypracované z rohu divoké kozy a že železné střely se širokým břitem sloužily nejspíše k lovení drobné kožišinové zvěře. Sumce a štiky chytali na udici, nebo je ubíjeli vidlicí. O včelaření svědčí plásty ztvrdlého medu.

Snažíme se uvést řád do studia naší slovanské keramiky, a proto se zájmem probíráme také Gončarovu stať o nádobách z Rajek. Jsou odtud nádoby kuchynské i velké zásobnice, i dětské hračky. Mísy a číše nebyly z hlíny, ale je hotovili dovední soustružníci ze dřeva. Hrnčíři vyráběli především hrnec „hradištní", který má někdy dvě ouška, jak je to v Kyjevské Rusi obvyklé. Také džbány (kuvšiny), totiž baňaté nádoby se svislým a přímým hrdlem, které je někdy okrášleno vodorovnými kanelami, mají na plecích zpravidla dvě malá ouška. Myslím, že obdobou k nim je nádoba ze staromaďarských hrobů v Čierne nad Tisou (J. Pástor, Jazdecké hroby v Čiernej nad Tisou (Arch. rozhl. IV. 1952, str. 485—487, obr. 249). Snad tu jde o nový doklad silného vlivu východoslovanské kultury na Karpatskou pánev v X. století. Některé rajecké nádoby jsou přechodním tvarem od hrnce ke džbánu, nemají oušek, ale mají úzké a vysoké hrdlo a jsou až 60 cm vysoké. Rajecká keramika je okrášlena ornamentem rytým i malovaným. Na dně některých nádob bylo zjištěno přes 10 různých značek. V jedné polozemnici v posadě se přišlo na dno se značkou kříže v kruhu; takové značky stejných rozměrů byly i na keramice z dětince, což svědčí o výrobě nádob na témž kruhu.

O hrnčířském kruhu přináší V. K. Gončarov cenné údaje, které doplňují podnětnou stať K. Černohorského (Keramika a feudalizmus, Čes. lid 39, 1952, str. 223—230) a opravují některé mé závěry o keramice z oblasti a doby avarské (J. Eisner, *Děvínska Nová Ves, Slovanské pohřebiště*, Bratislava 1952, str. 248 a d.). Ruční kruh prý zanikl na ruském jihu, v II. stol. našeho letopočtu, je prý na něm vyrobena téměř všechna keramika lidu pohřebních polí, a poněkud později se prý ujal i v severních oblastech. Všechny nádoby z rajeckého hradiště z X. až XIII. stol. jsou prý hotoveny nálepem a jsou obtáčeny na ručním kruhu. Dolní konec osy disku ručního kruhu se otáčel v pevné desce a disk sám byl posypán popelem nebo pískem, aby nádoba mohla být sejmuta. Nožní kruh vznikl ve XIV. století; má mimo horní disk ještě kotouč dolní, který je mnohem větší než horní a který byl poháněn nohou a sloužil jako setrvačník. Na kruhu nohou poháněném bylo možno zhotovit nádobu z jednoho kusu hlíny. Její dno nepodsypali, nádoba se přilípla k desce a musila být od ní odřezána šňůrkou nebo drátem, a proto není na jejím dně značka, která může být jen na keramice vyrobené na ručním kruhu. Ruční kruh se prý udržel na Rusi místy až do XIX. stol.

V posadě byly čtyři hrnčířské pece blízko sebe. Jejich konstrukce se podobá našim pecím z doby laténské a římské (sr. např.: J. Filip, *Pravěké Československo*, Praha 1948, 253), dole měly výtopnu a nad ní dutinu, do níž byly uloženy nádoby k vypálení určení. Oba tyto prostory byly spojeny roštem s otvory, jimiž proudil horký vzduch z výtopny do dutiny s nádobami. V rajeckém posadě byly ve dvou případech otvory k výtopně v polozemnici, ale rošt a dutina pro nádoby byly za stěnou příbytku.

Při rozboru četných šperků z Rajek autor uvádí, že některé byly na hradiště dovezeny, ale jejich volná část byla zhotovena na místě. V klenotnické dílně na dětinci byla kovolitecká pec, materiál k výrobě šperků připravený a všechno nářadí k tomu potřebné. Nemohu tu zabíhat do podrobností a upozorňuji jen na to, že rajecké ženy nosily náušnice a závěsné kruhy na kožených proužcích (rusky naušniki), k nimž byl šperk připevněn řemínkem. V Rajkách bylo zhotoveno mnoho laciného zboží, ale lidovým šperkem tam byly především skleněné náramky a korále, kterými se zdobili obyvatelé dětince i posadu i zemědělských osad, a které rajecký klenotník sám vyráběl. V majetku vyšší třídy na dětinci byly měděné a někdy uvnitř pozlacené ostruhy, na pozlacenou střelou a pět pozlacených měděných bulav.

Pec na tavení železa, která stála na dětinci, byla poměrně dobře zachovalá, neboť v ní v době zkázy

nebyl proces tavení hrudy dokončen. Mikroskopickou analysou hotových věcí i lup bylo dokázáno, že mohla produkovat ocel. Protože vedle pece byla kovárna, lze se domnívat, že kováři sami tavili železnou rudu a prokovávali lupy. Na dětinci byly dvě kovárny, z nichž v jedné byly kovány větší předměty, na př. zemědělské nářadí, a v druhé věci drobnější, na př. trubicovité zámky. Dovední kováři raječtí zásobovali svými výrobky hrad i jeho okolí. Ruské trubicovité zámky i klíče k nim jsou opravdu mistrovským dílem slovanského zámečnictví. Mimo Rus vyráběny nebyly, podobně zámky u povolžských Bulharů pocházejí podle důvodného mínění autorova zřejmě z ruských dílen. Pokud vím, dostal se trubicovitý ruský zámek i do Pobaltí (sr. F. D. Gurevič, Drevnie pamijatniky novo-vostočnoj Pribaltiki i zadači ich izučenija, Krat. soobšč. Inst. istor. mater. kultury 42, 1952, str. 13—23, obr. 2, č. 2). V Rajkách se na zámky přišlo jen na dětinci a v posadě, v zemědělských osadách jich nebylo, tam jich nepotřebovali.

Ve vývoji slovanské sekery lze rozeznat několik místních typů:

1. U části západních Slovanů, na př. u Čechů, byla kována sekera s uchem vpředu i vzadu vyvýšeným a od čepele odděleným: obdoby k ní jsou v zemích rozložených na západ od slovanské oblasti.

2. Moravská a slovenská sekera náleží do rámce vývoje sekery, rozšířené v části střední Evropy a nad středním a dolním Dunajem.

3. Souběžně s vikinskou sekerou se vyvíjela část slovanských seker, na př. v území polském.

4. Čtvrtým evropským tovarem je sekera s uchem jen vzadu rozšířeným, která byla kována v Pobaltí od doby římské; stejného tvaru jsou na př. sekery z Kyjeva a z Rajek. Všechny tyto hlavní typy slovanské sekery mají svůj počátek v sekeře římské. Do slovanské oblasti se však částečně dostal ze stepní oblasti i sekeromlat s vyvinutým týlem. Sekera byla pro dávného Slovana nástrojem velmi důležitým, měl ji tesař i truhlář i rolník, když chtěl získat novou plochu pro osev, a měl ji ovšem i lovec i válečník. Soubor železných nástrojů z Rajek je bohatý a nelze se jím ve stručném referátě podrobně obírat. Rajecké pořízy se podobají pořízu modernímu a liší se od jiných ruských pořízů, které mají obdobu v pořízu laténském (sr. J. Kabát, Laténský nález ze Sv. Jana pod Skalou, Arch. rozhl. II, 1950, 226—228, obr. 162). Křesadla a křesací kamínky byly nalézány u koster; nosili je tedy obyvatelé Rajek stále s sebou. Přišlo se tam jen na dva zlomky pilek; autor vysvětluje, že pily byly z tenkých železných pásků, a proto se jich zachovalo málo. Na podélně rozřezaná břevna se v Rajkách nepřišlo, pily používal patrně jen truhlář, zatím co tesař měl sekeru, pořiz a jiné nářadí. Na hradišti byl nalezen i ocelový pilník, jímž mohly být vypilovány zuby pily, brouseny nože, kosy, srpy a hroty střel a opracovány i věci odlité v kadlubech. Jinak měli k broušení železných věcí otáčivé brousky.

Téměř všechny zbraně v Rajkách nalezené z dílen místních řemeslníků. Bylo tam 10 mečů, 3 šavle, 24 kopí, 4 oštěpy, 1613 šípů, 8 válečných seker a 3 drátěné košile. Na dětinci se přišlo na skvostnou přilbu, o níž autor jednou píše (str. 41—42), že byla nalezena v příbytku č. 8, a po druhé (str. 97), že byla u jedné kostry u vrat dětince. Je to typická ruská přilba, a jsou na ní stopy úderů mečem nebo šavlí. Ruské přilby a kroužková brnění jsou dokladem vysoké technické vyspělosti slovanského zbrojíře. Kopí z Rajek jsou listovitá i úzká, sudlice pak mají širokou tulejku, ale nemají listů a hodily se prý k probíjení brnění. Těžkých železných bulav bylo v Rajkách 26, lehkých a dutých měděných palcátů jen 5. Málokterá střela z Rajek má tulejku, jakou tehdy měly šípy západoevropské, většina jich má ráp, jak je to pravidlem u šípů nomádských. Ráp mají i rajecké střely, vypracované z rohu divoké kozy. Šidlovité střely a hroty hraněné prý se hodily k probíjení brnění, zatím co dvojité šípy prý mohly být zápalnými. K tětivám byly připevňovány kostěné kruhy, aby luk mohl být snáze napínán. Lukem a šípy byli vyzbrojení a řemeslníci v posadě. Některé nože byly veliké a byly prý to patrně „zasapožniki", totiž nože vsunované do bot. Rajecké ostruhy jsou inkrustovány stříbrem a dvě z nich jsou pozlaceny, ve třmenech odtud můžeme vidět další — východoevropský — vývoj třmenu nomádského. Pouta na koně byla zavírána na zámek.

Na hradišti se přišlo na hojné zbytky velikých dřevěných nádob, sudů, kádí, koryt a věder. Kádě byly udělány buď z celého špalku, nebo bednářským způsobem z dýh, stáhnutých obručemi z prutů nebo ze železa. Z jednoho kusu vydlabané nádoby dosahovaly výše 50 až 60 cm a průměru 35 až 40 cm. Byly tam i nádoby z lýka, a četná vědérka. Dřevěné misky mívají ostré hrany a přímé okraje, jsou dovedně vytočeny na soustruhu a upomínají prý svým tvarem na keramiku pohřebních polí. Ze dřeva jsou i lžíce i hřebeny, z nichž dva se zachovaly celé, a z nich jeden má na jedné straně zoubky silnější a řidčí a na druhé straně tenčí a hustší, druhý pak je jednostranný a má zoubky dlouhé 3 cm. Protože byl nalezen ve srubu, v němž se přišlo na zbytky tkalcovského stavu, lze se domnívat, že se jím rozčesávala příze. Dílna na výrobu kostěných věcí, na př. hřebenů, byla uprostřed dětince. Knoflíky byly vyráběny na soustruhu, který prý byl na Rusi znám už v X. stol., kdy prý se výroba kostěných věcí stala prací řemeslnou. O domácím oděvnictví nás poučují na př. zbytky plátna, vlny a konopného tkaniva, klubka nití, zbytky horizontálního tkalcovského stavu, krejčovské nůžky, železná česačka, kostěná jehla a hliněné a břidlicové přesleny. Jeden přeslen byl vysoustruhován z kosti, většina břidlicových přeslenů byla prý zřejmě vyrobena v Ovruči. Přízi a tkanivo dovedli obarvit, zlomek kamenného razidla na hradišti nalezeného můžeme prý považovat za nástroj k tištění vzorků na vlněnou látku. Hedvábí je původu orientálního nebo byzantského, zlatý a stříbrný brokát je byzantský nebo korsuňský. Kožichy šili na př. z bobří kožešiny a dovedli plést rohože. O práci ševcově svědčí zbytky obuvi, podkůvky o třech trnech, šídla a krátké ševcovské nože se širokým břitem.

Kultovní věci, na př. ankolpiony a nátělní křížky, se hlásí většinou do XII. a XIII. stol. a byly často nalezeny na kostrách. Na amuletu, který se ruský nazývá zmejevik, je na jedné straně zobrazen archanděl Michael, a na druhé na př. spleť hadů. Nejvíce kultovních věcí bylo nalezeno v srubu na nejvyšším místě dětince, o němž jsme se už zmínili, že snad byl svatyní. Mincí jako oběživa rajecký lid neznal.

O společenských rozdílech obyvatelů, dětince, posadu i rolnického okolí jsme se při rozboru památek znova a znova přesvědčovali. Autor vidí v obyvatelích dětince vojenskou družinu, která měla v souvislosti s celou řadou podobných pevností na hranici lesa a stepi chránit ruskou zemi před útoky ze stepi. Byli to lidé zámožní, jejich ženy měly mnoho šperků a zčásti též drahá roucha, a muži měli zčásti skvostné zbraně. Na dětinci bylo též mnoho dobytka, zásob a nářadí k obrábění země, a příbytky tam nebyly zapuštěny do země. Bydlili ovšem v malých bytech rodina vedle rodiny, a snad i jejich jídlo bylo prosté. Dovední a pilní řemeslníci na dětinci pracovali a žili ve svých polozemních dílnách, a v polozemnicích žil svůj skromný život i rolnicky lid v osadách. A všechen ten lid byl nesporně jedním administrativním a hospodářským celkem.

Akademik Ján Eisner

Kazimierz Kowalski, Jaskinie Polski I.

Warszawa 1951 (Panstwowe muzeum archeologiczne), 466 strán veľkého formátu, 27 tabuliek-fotografií, 507 plánov jaskýň a abrís na tabuľkách, veľká prílohová mapa rozmiestenia jaskýň, ruské a francúzske resumé.

Dielo je venované poznaniu najbohatšej krasovej oblasti Poľska, Vysočine Krakovsko-Wielunskej. Vzniklo na základe revízie všetkej dostupnej i rukopisnej literatúry a terénneho výskumu autora v rokoch 1946—49 za podpory Štátneho archeologického múzea. V prvej všeobecnej časti tohto monografického diela autor sa zapodieva vznikom krasových útvarov, cyklom rozvoja a typmi jaskýň Vysočiny Krakovsko-Wielunskej, ktorá čo do geologického veku je prevažne jurského pôvodu popri triasových, karbonských a devonských vápencoch. Z nekrasových jaskýň nachádza sa tu aj lávová jaskynka v porfýre na Nowej Górze. Z krasových útvarov okrem jaskýň nachádzajú sa tu aj bezvodé doliny. Krasové formy sa začali tvoriť už pred kriedovou transgresiou, no až v treťohorách nastal hlavný, krasový rozvoj, pretože miocénne more nepokrylo celý priestor. Pleistocénne zaľadnenie morenou zaplnilo krasový povrch, za čím nasledoval proces odnosu a očistenie vysočiny. Po tomto nastalo mohutné rozvinutie krasovej činnosti, ktoré trvá dodnes. Kvapľová výzdoba sa nachádzala skoro vo všetkých jaskyniach, no nie všade dostatočne vyvinutá. Keďže bola často ničená, zachovala sa len na menej prístupných miestach. Nateraz je z toho územia známych 508 jaskýň a skalných útulkov rozličnej veľkosti. Najdlhšia je Wierchovska Górna, dlhá 640 m, ďalších 8 dosahuje dĺžku 100 m. Najviac jaskýň je na okolí Ojcówa. Pozoruhodné je treťohorné datovanie vzniku niektorých jaskýň tejto vysočiny, vychádzajúce z nálezov treťohornej fauny v brekcii. Jaskynné sedimenty neboli doteraz náležite sledované, hoci výskumy boli tu už od roku 1871. Sú predovšetkým pleistocénneho veku. Pieskové sedimenty sa nachádzajú v severnej časti vysočiny. Najstaršie z nich boli datované ako produkt risských fluvioglaciálnych nánosov. Sprašové sedimenty, ktoré sa nachádzajú na juhu, oproti predchádzajúcim boli viac prebádané. Najstaršia spraš zistená v Ojcówskej jaskyni pochádza z glaciálu Riss. Paleontologický materiál z jaskynných sedimentov, patriaci do terciéru, známy je z jaskyne vo Węžach pod Dzaloszynem a z jaskyne Podlesice pri Kroczyciach, kde sa našli v brekcii bližšie neurčené predkvartérne pozostatky netopierov. Bohato zastúpená je pleistocénna fauna, zvláštnosťou ktorej je zistenie kosti kury domácej, o ktorej sa predpokladalo, že sa dostala do Európy až v dobe historickej. Popri vtákoch zistilo sa 31 druhov cicavcov, u ktorých čo do počtu prevládal medveď jaskynný. Z holocénnej fauny početný je výskyt psa, kým na Slovensku bol zatiaľ najstarší výskyt zistený v poráčskej jaskyni Chyža až roku 1951. Raritou je najmä nález ulity morského slimáka Cypraea tigris, ktorý žije v Indickom oceáne, a jeho výskyt v jaskyni Sadlanej dokumentuje rozsiahlosť pravekého obchodu.

Skromné poznatky o pleistocénnej flóre, získané rozborom uhlíkov paleolitických ohnísk, doplňuje mladší pozoruhodný nález siedmych druhov pšenice a najmä žita z jaskyne Górnej w Ogrojcu pod Ojcowem, ktoré Kozlowská pripisuje kultúre kanelovanej. Bolo by to na ten čas prvé nálezisko žita v európskom eneolite, ktoré doteraz bolo známe až z doby bronzovej. Pretože však na tejto lokalite bolo zistené aj mladšie osídlenie z doby železnej, Krukowski sa veľmi skepticky stavia k výskumu Czarnowskiego z roku 1914, na základe ktorého Kozlowská vykonala aj toto časové určenie. V časti o mikroklíme a biológii jaskýň konštatuje autor priemernú teplotu poľských jaskýň na 7° C. Poukazuje na výskyt niekoľkých endemitov v recentnej faune a vypočítava 7 druhov netopierov, ktoré tu boli zistené.

V kapitole *Človek a jaskyne* prehľadne vyčerpáva pomerne hojné praveké osídlenie jaskýň v tejto vysočine. Najlepšie vedecky spracované je paleolitické osídlenie. Najstaršie pamiatky levalloiského typu z konca Rissu pochádzajú z jaskyne Ojcowskej. Z interglaciálu Riss-Würm pochádza časť výrobkov z Okiennika, príslúchajúcich industrii dupickej. Mladý mousterien z Würmu I zistený bol v jaskyni Nad Galoskou. Podobne ako v Okienniku aj v jaskyni Ojcowskej v jednej vrstve sa nachádzala zmiešaná levalloiská industria i miestna mousteroidná industria prą-dnická. Revíziou nálezísk starších výskumov rozpoznal Krukowski starší paleolit aj v ďalších jaskyniach. Mladší paleolit zistený až v štadiále Würm II je zastúpený v jaskyni Mamutovej a Netopierskej, kde sa nachádzala mladoaurignacká industria. Listovité hroty solutréenské (azda skôr szeletské) tiež z Würmu II, okrem jaskyne Koziarne sa našli v predchádzajúcich dvoch jaskyniach. Včasne magdalenienska industria bola získaná aj v jaskyni Maszyckej a v jaskyni Nad Matkou Boskou. Neskorý magdalenien bol zistený vo viacerých ojcowských a mnikovských jaskyniach. V týchto rozlíšil Krukowski aj okruh najmladšieho paleolitu po ústupe ľadovca, tzv. industriu oronsku. V abrí pri jaskyni Jasnej Sawicki zistil najnovšie aj mezolit.

Najpočetnejšie je zastúpené neolitické osídlenie, avšak zatiaľ vedecky nie dostatočne zhodnotené. Osídlenie jaskýň v tomto období sa dialo v čase loveckých výprav a v čase osobného nebezpečenstva. Zistená bola volutová kultúra a jej nadcisanská skupina. Pozoruhodný je hrob z okruhu lievikovitých pohárov. Hojné je osídlenie kanelovanou kultúrou. Bolo zistené aj osídlenie kultúrou šnúrovou a prafínskou. Skromné osídlenie jaskýň v dobe bronzovej zastupuje kultúra

trzciniecka. V tejto dobe je ťažko rozlíšiť osídlenie kultúrou hornosliezsko-malopoľskou, ktoré patrí už halštatu. Skromné laténske pozostatky čo do počtu prevyšuje rímsko-barbarské osídlenie, pozoruhodné v III. a IV. stor. nálezom 40 ľudských kostier z jaskyne Kroczycach, ktoré je pre nás významné pre možnú analógiu s našou Liskovskou jaskyňou pri Ružomberku, ktorej keramika z neskorého okruhu púchovskej kultúry je tiež datovaná do tohto obdobia, a podobne aj tu zistený bol veľký počet ľudských kostier. V súvislosti s budovaním hradísk v rannej dobe dejinnej na tomto území na skalných ostrohoch hojné je aj osídlenie jaskýň z tejto doby. Z jaskyne v Okopach Wielkej Dolnej pri Ojcowe sa našiel aj veľký numizmatický poklad z XI. stor. Boli zistené aj početné doklady stredovekého osídlenia. Nedostatok stratigrafie pri výskume Ossowskiego v jaskyni Maszyckiej nedovoľuje bezpečne stanoviť či fragmenty ľudských kostí, zistené na spodku magdalenienskej vrstvy, sú paleolitické. Ináč by to boli najstaršie antropologické nálezy v Poľsku.

Mnohé jaskyne slúžili ako bydliská, najmä skladiská, a hrali významnú úlohu skrýš počas nemeckej okupácie. Poľské jaskyne boli donedávna využívané na exploatáciu vápenca a fosfátu pre potreby priemyslu, čo zapríčinilo zánik alebo poškodenie malých jaskýň. Proti tomu dnes zakročuje ochrana pamiatok. Sám autor diela sa zaslúžil o ochranárske zákony. Turistické využitie jaskýň v tejto oblasti je prakticky veľmi malé vzhľadom na celkový ich charakter. Ako všade inde aj tu boli mnohé jaskyne predmetom hľadania pokladov a motívom pre ľudové povesti.

História poznania poľských jaskýň začína v XVIII. stor., čo má však popri bohatosti poznatkov aj mnohé nevýhody, napr. v tom, že veľké množstvo jaskýň bolo preskúmané v čase, keď metódy vedeckého bádania neboli ešte na výške, takže dnes v mnohých jaskyniach dôležitých najmä pre zistenie stratigrafických poznatkov sa revízne výskumy pre vyexploatovanie sedimentov nemôžu už vykonať. Všeobecnú časť ukončuje súpis neobyčajne bohatej literatúry (346 publikácií), ktorá je vďačným vodidlom do detailného štúdia jednotlivých problémov, týkajúcich sa poľských jaskýň.

V podrobnej časti, textove najrozsiahlejšej, podáva autor súpis jednotlivých jaskýň sledujúc jednotlivé poriečia a údolia Vysočiny Krakowsko-Wielunskej. Autor zhrnul doterajšie poznatky o poľských jaskyniach bez vlastných záverov, doplniac dielo polovicou plánov z doteraz známych 508 jaskýň a skalných útulkov na základe vlastných výskumov, ktoré vyžiadali 300-dňový pobyt v teréne, čo je najväčšou hodnotou tohto súborného spracovania I. časti poľských jaskýň. Dielo je zatiaľ najlepšou modernou európskou monografiou jaskýň.

Juraj Bárta

Kazimierz Kowalski, Jaskinie Polski II.

Warszawa 1953 (Panstwowe muzeum archeologiczne). 186 strán veľkého formátu, 20 tabuliek-fotografií, 70 plánov jaskýň na tabuľkách, 1 mapa a 5 veľkých plánov v osobitnej prílohe, ruské a francúzske resumé.

Tatranské jaskyne vzhľadom na neschodnosť a namáhavosť terénu nebolo možno spracovať v tak detailnom vyčerpaní, pokiaľ sa týka menších previsov, ako pri jaskyniach Vysočiny Krakowsko-Wielunskej, opísaných v I. diele. Táto práca sa opiera predovšetkým o poznatky získané z bohatej literatúry o tatranských jaskyniach ako aj ústneho evidovania turistami, ktoré autor zachytil a preskúmal, získajúc najmä nové poznatky z mikroklímy a biológie jaskýň. Vo všeobecnej časti autor sa zapodieva osobitnými črtami krasových zjavov poľských Tatier, kde v pásme plošín dominujú triasové dolomity bez väčších jaskýň. V horskej sérii je krasovatenie silnejšie. Osobitosťou tatranského krasu podobne ako u nášho Liptovského krasu je to, že obalové vrstvy vápencov ležia nižšie od kryštalinika, z ktorého tečúce vody, nenasýtené uhličitanom vápenatým, vytvorili riečne jaskyne. Aj tatranský glaciál ovplyvnil vývoj tunajšieho krasu, ktorého počiatočné formy treba hľadať už v treťohorách. Tatranský kras je ešte živý, na úrovni dolín tvoria sa nové jaskyne. Z povrchových foriem najpočetnejšie sú škrapy, lieviky sú vzácne a podobne aj niekoľko avens. Najpočetnejšie a najdlhšie jaskyne sú v Doline Koscieliska a Mientusej. Podľa vývoja rozlišuje autor dva typy tatranských jaskýň, a to riečne s alochtónnymi sedimentmi a jaskyne vytvorené spodnými vodami s prevahou autochtónnych sedimentov. Jaskynná výzdoba tatranských jaskýň je pomerne slabo rozvinutá, početné kvaple boli zničené turistami. Najhojnejšiu výzdobu a najväčšiu dĺžku má Chocholowská Szczelina, dosahujúca 1650 m. Jaskynné sedimenty tatranských jaskýň nie sú dosiaľ dostatočne prebádané a pokiaľ boli skúmané, neboli ešte publikované. Popri alochtónnych a autochtónnych sedimentoch sú vzácne sintrové dlážky, známe len z Jaskine Poszukiwaczow Skarbow. Netopierie guáno tiež nie je hojné. Z pleistocénnej fauny bol zistený medveď jaskynný a hnedý, vlk, lev a jaskynná hyena i kamzík. Autor upozorňuje na celkové fragmentálne zachytenie a chudobu pleistocénnej fauny v poľskej časti Tatier na rozdiel od bohatého nálezu jaskynnej fauny z Belanských Tatier, ktorý tu zistil nestor slovenskej speleoarcheológie S. Roth v jaskyniach v Novom vrchu.

V kapitole o mikroklíme a biológii jaskýň podáva autor vlastné poznatky z merania teplôt tatranských jaskýň v rokoch 1951—52, čo doteraz nebolo ani v poľských ani v našich jaskyniach náležite skúmané. Výstižný graf teploty dokazuje úmernú závislosť teploty od nadmorskej výšky. Tvorba ľadu sa zistila v jaskyni Dziura a v Lodowej jaskini w Ciemniaku. Jaskynná vlhkosť, meniaca sa podľa ročnej doby, meraná hlboko v jaskyniach, dosiahla maxima okolo 100%. Pozoruhodná je aj chemická analýza jaskynných vôd, ktorá sa doteraz v našich jaskyniach nerobila. Zaujímavé sú poznatky zistené štúdiom jaskynnej flóry, pričom boli zistené niektoré machy ako endemické. Z fauny jediným troglobiontom je vodný živočich, Niphargus tatrensis, ktorý je považovaný za terciérny relikt. Z netopierov sa zistili 4 druhy. Z ostatnej fauny kuna, liška, lasica, medveď hnedý, rys a vysoká zverina.

Praveké osídlenie tatranských jaskýň oproti hojnosti jaskynného osídlenia Vysočiny Krakowsko-Wielunskej je neobyčajne skromné, ba sporné. Už pred 50 rokmi sa domnievali, že v Jaskini Magure známej nálezom množstva kostí pleistocénnych cicavcov boli nájdené aj kosti so stopami ľudského opracovania.

Z iniciatívy A. Juru bol pod vedením T. Sulimirského roku 1937 vykonaný výskum, ktorý nebol doteraz publikovaný. V predbežnej zpráve A. Juru z roku 1949 sa hovorí, že okrem kostených výrobkov reprezentujúcich 5 vývojových fáz bola nájdená aj industria z miestneho vápenca a nálezy z Jaskine Magurskej zaraďuje do tzv. kostenej kultúry (Knochenkultur) mladšieho paleolitu. Vzhľadom na to, že sedimenty tejto jaskyne boli premyté vodou, K. Kowalski zavrhuje oprávnenosť chronologických uzáverov z vrstiev týchto preplavených sedimentov. Keďže tu neboli zistené ani stopy ohňa ani silexov pochybuje sa aj o intencionálnom pôvode tisícov kostených hladidiel, ktoré by mali dokumentovať veľké množstvo ľudí žijúcich v tejto jaskyni. Avšak až do publikovania uvedeného výskumu treba vyčkať s definitívnou odpoveďou, či Jaskinia Magurska bola v paleolite osídlená. Rozbor fauny však ukazuje, že v čase tvorenia sedimentov tejto jaskyne panovala na okolí teplá klíma, teplejšia od dnešného. Autor preto nevylučuje možnosť nálezov ľudského osídlenia aj v iných jaskyniach. V historickom období pri rozvoji pastierstva a osídlenia Podhalia užívali sa dostupné jaskyne Tatier ako ochranné útulky, podľa legiend občas obývané aj zbojníkmi. Významnú úlohu hrali tatranské jaskyne aj počas poslednej okupácie Poľska. Zaujímavé je používanie mäkkých sintrových nátekov vo forme vápenného mlieka na liečenie tuberkulózy. Podobné používanie poznáme aj v našom poľsko-slovenskom pohraničí z jaskyne Axamitky a Mliečnej diery. V jaskynnom folklóre je významné hľadanie pokladov, známe už od XVII. stor. a živé dodnes. Hľadanie pokladov v tatranských jaskyniach súvisí do značnej miery s baničením, ktoré v Poľsku podobne ako v našich Tatrách má svoju osobitnú históriu. Druhým prameňom hľadania pokladov je fáma o zbojníckych úkrytoch najmä v Doline Koscieliska, odkiaľ vedie údajná starodávna zbojnícka cesta cez Tomanove sedlo na Slovensko. Tatranské jaskyne boli začlenené do Tatranského národného parku, čím sa zamedzuje ničenie kvapľov i neodborné sprístupňovacie práce a amatérske výkopy. V piatej kapitole zhrňuje autor históriu jaskynných výskumov, pričom pre nás najpozoruhodnejší je záznam o zpráve Michala Hrosienskiehо, pochádzajúcej pravdepodobne zo XVII. stor. a týkajúcej sa fantastických opisov jaskýň, o ktorých sa autor na základe geografickej situácie opisu domnieva, že sa týka Belanských Tatier, čo by bola časove prvá zpráva o slovenských jaskyniach. Všeobecnú časť ukončuje súpis literatúry (250 publikácií) a zoznam rukopisných zpráv použitých pri spracúvaní tohto monografického diela.

V podrobnej časti, textove najrozsiahlejšej — v I. kapitole podáva autor pokyny pre výskumníkov, ktoré sú všeobecným metodickým príspevkom pre výskum jaskýň. V tejto časti sa autor zapodieva otázkou výstroja, metodikou merania, fotografovania, geologického a faunistického zberu. Ďalej podáva autor súpis jednotlivých jaskýň, podľa tatranských dolín s detailným opisom a plánom, z čoho prevažná časť je výsledkom vlastných výskumov a mapovaní, čím tatranské jaskyne dosiahli doteraz najúplnejšie a najhodnotnejšie vedecké spracovanie.

*

K. Kowalski, Jaskinie Polski III.

Warszawa 1954 (Panstwowe muzeum archeologiczne), 192 strán veľkého formátu, 80 plánkov jaskýň a previsov na tabuľkách, 2 väčšie tabuľky plánov (v tomto diele bez tabuliek fotografií), ruské a francúzske resumé.

Tretím zväzkom zakončuje autor obsiahlu monografiu poľských jaskýň, zahrňujúc v nej ostatné krasové územia Poľska i jaskyne nekrasové, poznané do roku 1953. Keďže ide o menšie územné celky, autor ich podáva v dvoch častiach za sebou. Vo všeobecnej časti, ktorá má charakter syntetický, a v podrobnej časti, kde monograficky opisuje každú jednotlivú jaskyňu aj s plánom, a to podobne ako v predchádzajúcich dvoch dieloch. Na začiatku sa dozvedáme o útesovom pásme predhoria a vlastných Pienin, ktoré sa vyznačujú komplikovanou geologickou stavbou prevažne kriedového veku. Najlepšie vyvinuté krasové zjavy sú známe z povodia Bialky. Z celkového počtu 10 známych jaskýň na tomto území najdlhšia je Jaskinia w Dolinie Pieninskiege Potoku, dlhá len 50 m. Autor eviduje tu aj jaskyňu Aksamitku na našom území, ktorá svojou dĺžkou (140 m) i výzdobou zastáva prvenstvo na tomto území.

Nekrasová forma jaskýň Beskýd a Karpatského pohoria, ktoré vznikli vetraním pieskovcov za vhodných tektonických podmienok charakterizovaných najmä úzkymi a vysokými priestorami, zväčša prístupnými len cez otvory v povale, poskytla študijný problém, ktorý na Slovensku, kde sú v Beskydách podobné geologické pomery, unikal zatiaľ našej pozornosti a nemáme tu bezpečne evidované nijaké jaskyne. Podľa neoverených zpráv podobný charakter by mohla mať u nás azda jaskyňa na Rači pri Oščadnici i jaskyňa pri obci Štebníku. Výsledky poľských výskumov poukazujú, že tieto nekrasové jaskyne sú pomerne mladého veku, čo potvrdzuje nedostatok starších jaskynných sedimentov a to, že v nich chýbajú paleontologické i archeologické nálezy. V tomto prípade archeológia sa stáva význačnou datovacou disciplínou pre geológov a geografov pri poznávaní genézy pseudokrasových jaskýň. Najdlhšou jaskyňou z tohto územia je 260 m dlhá Jaskinia w Trzech Kopcach. Uvedené jaskyne sa vyznačujú pomerne veľkou vlhkosťou. Vo faune bol zistený aj troglobiont Niphargus tatrensis a 4 druhy netopierov. Z bohatého jaskynného folklóru, v Poľsku tak svieže na toto územie viažu sa mnohé fámy o ohromnej dĺžke tamojších jaskýň, z ktorých v mnohých sídli diabol, ukrývajúci poklady. V týchto jaskyniach veľmi šarapatili hľadači pokladov, ktorých stopy sa zachovali predovšetkým v tajuplných znakoch pri vchodoch do jaskýň.

Najväčšia časť tohto dielu je venovaná krasovým zjavom v Sudetoch. Tieto, súc vybudované prevažne z kryštalických a metamorfovaných hornín, obsahujú aj metamorfované vápence. Preto sa tu stretávame aj s jaskyňami krasovými i nekrasovými, ktoré sú produktom zvetrávania a vhodných tektonických podmienok. Z pravých krasových jaskýň značná časť povstala už v treťohorách, čo podporujú najmä nálezy pliocénnej fauny z jaskýň Gory Polom. Z celkového počtu 20 jaskýň v poľských Sudetách je 14 krasových, pričom najdlhšia 350 m dlhá Jaskinia w Rogózce je dnes

už zničená lomom. Výzdoba týchto jaskýň je pomerne málo pozoruhodná. Jaskynné sedimenty boli pomerne dobre preskúmané zásluhou nemeckého bádateľa Zotza a iných. Nad treťohornou pliocennou brekciou boli zistené početné pozostatky pleistocénnej fauny s paleolitickými pamiatkami. Fauna i archeologické nálezy z Jaskine Radochowskiej prisudzuje sa do Riss-Würmu, prípadne na počiatok Würmu. Aj ostatné jaskyne poskytli bohatý paleontologický materiál. Pozoruhodné sú nálezy flóry, získané vo forme uhlíkov aj s paleontologickými pozostatkami najmä z jaskine Północnej a Radochowskiej. Z recentnej flóry boli zistené viaceré druhy húb. Aj fauna sudetských jaskýň je neobyčajne významná najmä preto, že proti iným poľským jaskyniam vyniká bohatstvo troglobiontov a to druhmi vodnými i glaciálnymi, z ktorých časť je treťohorným reliktom. Prevahu však majú druhy troglofilné a trogloxénne. Jedine archeologické pozostatky zo sudetských jaskýň pochádzajú z paleolitu. Našli sa v jaskyni Południowej, Północnej i Wschodniej a v Jaskini Radochowskiej. Podľa Zotza paleolitické nálezy z týchto jaskýň patria preaurignaciénu z konca Riss-Würmu, resp. z počiatku Würmu. Paleolitické artefakty sú z kremenca, jaspisu, porfíru i kremeňa, sú však hodne amorfné. Popri kamenných nástrojoch našlo sa niekoľko medvedích kostí so stopami opracovania a opálenia. Nepočetnosť nástrojov by svedčila na sezónne, krátkodobé osídlenie sudetských jaskýň. Najpozoruhodnejším nálezom je lebka jaskynného medveďa s výrazne spilovanými zubami, ktorých charakter dokazuje, že boli opilované na živom medveďovi. Podľa Zotza je to dôkazom medvedieho kultu v paleolite. Spilovanie zubov malo za cieľ urobiť medveďa neškodným. Iným dôkazom medvedieho kultu je nález lebky s odrazenou pravou časťou, azda na vyňatie mozgu. Lebka bola prikrytá kamennou doskou. Z dnešného hľadiska na základe tvaru, petrografického zloženia nástrojov a najmä na základe stratigrafických poznatkov, priklonili by sme sa k zaradeniu osídlenia sudetských jaskýň rámcove do mousteriénu. V mladších obdobiach praveku sudetské jaskyne neboli osídlené pravdepodobne pre upchatie jaskynných otvorov. Dnes turisticky navštevovaná je jedine Jaskinia Radochowská. Prevažná väčšina vápencových jaskýň bola objavená pri exploatácii vápenca. Ochrana sudetských jaskýň je sťažená práve nedostatkom vápenca v okolitom priemyselnom prostredí. Celkove možno povedať, že z vedeckého hľadiska sú sudetské jaskyne po jaskyniach Vysočiny Krakowsko-Wielunskej najlepšie preskúmané. Pozoruhodnosťou krasových zjavov v prostredí sadrovca i vápenca vyznačuje sa terén Niecki Nidzianskiej, ktorý si svojou osobitnosťou zasluhuje nielen bližšie preskúmanie ale aj ochranu. Najčastejšou formou skrasovania sadrovca sú závrty: hydrografické pomery sú obdobné krasovým formám vo vápenci. Celkove však všetky krasové zjavy sú pomerne mladšie než vo vápencovom prostredí. Zriedkavejšie jaskyne sú pomerne neveľké a majú viacmenej charakter previsov, len Jaskinia Skorocická dosahuje veľkosti 280 m. Jaskynná výzdoba je odlišná tým, že steny sú hladké, z blyštiacich sa kryštálov sadrovca. Krasové zjavy v miocénnych sarmatských vápencoch sú na tomto území menej vyvinuté než v sadrovci. Jaskynné sedimenty sú mladé a pre datovacie opory prevažne sterilné.

Kras Swietokrzyskich gor devónskeho a júrskeho veku stvárňoval sa v treťohorách, nakoľko sa tu zistili pozostatky staropleistocénnej fauny. Z pomerne veľkej plochy krasu Swietokrzyskich gor evidovaných je len 7 jaskýň, z ktorých najväčšia je 80 m, dlhá Jaskinia Lagowska. Hoci jaskynné sedimenty tohto krasového územia boli dostatočne prebádané, nezistili sa tu okrem pleistocénnej fauny žiadne pamiatky ľudského osídlenia.

Osobitnou formou jaskyne vytvorenej v pleistocénnych pieskoch je Jaskinia w Mechowej na Pomorzi. Kvartérny piesok sa uhličitanom vápenatým scementoval natoľko, že stratil sypkosť a vody tu sekundárne vyplavili jaskynný priestor, ba vytvorili sa i malé stalaktity.

Na koniec tohto zväzku autor zaradil ešte dodatky k I. a II. dielu, ktorými boli doplnené plány a opisy jaskýň Vysočiny Krakowsko-Wielunskej na celkový počet 513 a doplnky k poznatkom o jaskyniach v Tatrách. Z doplnkov jaskýň Vysočiny Krakowsko-Wielunskej je z archeologického stanoviska najvýznamnejší opis Jaskinie Ciemnej (Ojcowskej), ktorá je pozoruhodná najmä nálezmi z paleolitu. Z mladších kultúr našiel sa v tejto jaskyni medený poklad z eneolitu i pamiatky kultúry prafínskej.

Uvedeným zväzkom dokončil autor túto zatiaľ najrozsiahlejšiu európsku jaskyniarsku monografiu spracovanú z moderného speleologického hľadiska, vyčerpajúc všetky dostupné pramene; najväčším prínosom je okolnosť, že sám autor zameral na ¾ všetkých poľských jaskýň, čo je u jednotlivca neobyčajne pozoruhodný výkon. Kowalského dielo, ktoré zhrňuje poznatky geologicko-geografické, hydrograficko-meteorologické a najmä floro-faunistické, paleontologicko-archeologické, je súčasne bohatou bibliografiou všetkých uvedených vedných odborov. Aj keď grafická stránka knihy má určité slabiny technického rázu, predovšetkým papier pre fotografie i nedostatok fotografií v poslednom diele, Kowalského práca môže byť impulzom pre stagnujúcich jaskyniarov na Slovensku, aby sme aj tu, v zemi na jaskyne nesporne bohatšej než je Poľsko, reálne pomýšľali na čím skoré, avšak kolektívne spracovanie podobnej jaskyniarskej monografie.

Juraj Bárta

France starè, Ilirske najdbe železne dobe v Ljubljani.

Ľubľana 1954, 85 tab., 4 prílohy, nemecké resumé (mapky a plány).

Prehľad nálezov väčšinou novšieho dáta zo staršej doby železnej v Ľubľane. Najväčšiu pozornosť venuje autor žiarovému pohrebisku, ktoré bolo objavené r. 1948 na dvore SAZU (Slovinska akademija znalosti in umetnosti). Pohrebisko neodkryli celé; je pravdepodobné, že pokračovalo severným smerom. Celkove sa odkrylo 65 žiarových hrobov. Podľa autorovho rozdelenia žiarových hrobov staršej doby železnej v Slavónii patria odkryté hroby k prvej skupine hrobov, charakterizovanej jednoduchou úpravou hrobových jám (bez kamenného obloženia a pokrytia). Na pohrebisku sa zistili aj určité výnimky, ktoré predstavujú dva ďalšie spôsoby pochovávania v Slavónii, príznačné pre iné pohrebiská

v tejto dobe (1. hrobový inventár je pokrytý kamennou doskou; 2. skriňkovitá konštrukcia, kamenné obloženie a pokrytie hrobovej jamy kamennou doskou). Po podrobnom popise jednotlivých hrobových celkov podáva autor dôkladný rozbor nálezov. Na pohrebisku sa našli okuliarovité, jednoduché spony a spony s osmičkovitou kľučkou (autor podáva ich typologický vývoj) ako i zlomky harfovitých spôn (tvarove plne nezachytených). Pomerne častým milodarom v hroboch sú ihlice (ihlice so špirálovite točenou hlavicou, ihlice s guľatou, masívnou ako i pologuľatou hlavicou a napokon varianty vázičkovitých ihlic väčšinou so špirálovite zdobeným krčkom). Zistené boli dva typy nožov: bronzové nože s s-ovite prehnutým a oblúkovite prehnutým chrbtom (druhý typ aj zo železa). Britvy mali polmesiačkovitý tvar a krúžkovú rukoväť. Ďalšie milodary: náramky (jednoduché s trojuholníkovými, oválnymi, kruhovými prierezmi a so zosilneným rebrom v strede); krížové pásové spony; ozdobné pukličky rôzneho tvaru. Keramika sa po výrobnej stránke vyznačuje dvojakým spôsobom spracovania: 1. nádoby hrubšieho materiálu, spracované a vypálené do hrdzavej farby; 2. nádoby z jemnejšieho materiálu, dôkladnejšie spracované, farby čiernej alebo šedočiernej. Urny na pohrebisku sa delia do dvoch skupín (dvojkonické tvary a širšie nádoby so zaoblenou výduťou); v obidvoch skupinách rozoznáva autor niekoľko variantov (niektoré varianty sú si po tvarovej stránke veľmi blízke, ich rozlíšenie nezdá sa byť plne opodstatnené; porov. varianty č. 1 a 2 pri prvej skupine, č. 2 a 3 pri druhej skupine). Najčastejším keramickým milodarom na pohrebisku sú šálky a miskovité šálky s bohatými obmenami po tvarovej stránke. Ich dná sú buď omfalické alebo rovné, príp. odstavené so slabým naznačením nôžky. Z ostatných keramických milodarov: hrnce s dovnútra zahnutými stenami a dvoma proti sebe umiestenými zvislými uškami; hrnce s nahor vytiahnutým okrajom hlboké, vázovite členené misky a pod. K niektorým výzdobným prvkom na keramike hľadá autor predlohy až v kultúre ľubľanských blát.

Pohrebisko ako celok patrí k ruško-dobovskej skupine žiarových hrobov staršej doby železnej, i keď sa nezhoduje vo všetkých podrobnostiach s touto skupinou (spájajú ho s ňou predovšetkým okuliarovité spony, polmesiačkovité britvy, bronzové nože atď.) Pohrebisko sa nálezmi okuliarovitých spôn a spôn s lučíkom primyká ku prvej skupine žiarových hrobov; kým spony s lučíkom pokladá autor za domáce, okuliarovité považuje za nový, cudzí prvok. Po podrobnom zrovnaní materiálu z tohto pohrebiska s inými náleziskami v Slavónii autor ho vymedzuje presnejšie, relatívne časove: pohrebisko je mladšie než niektoré iné pohrebiská v ruško-dobovskej skupine (napr. pohrebisko v Dobove) a súčasne s hrobmi z Kranja, so staršími hrobmi z Bleda atď. Pokiaľ ide o časové zatriedenie, autor na základe materiálu radí pohrebisko čiastočne na prechod medzi bronz. a žel. dobu (HB Reinecke), čiastočne do staršej doby železnej (HC Reinecke).

Ťažiskom práce je pohrebisko na dvore SAZU, knihu však doplňujú aj iné nálezy zo staršej doby železnej v Ľubľane rozrušené hroby na Revolučnom námesti (čiastočne odchylný charakter pohrebiska: spony lučíkové s roztepaným zachycovačom atď.). Dôkladné spracovanie pohrebiska je dôležitým prínosom pre poznanie staršej doby železnej v Slavónii. Otázky, ktoré autor nadhodil, môžu byť podnetom pre ďalšie úspešné bádanie v tejto oblasti. K problematike samotného pohrebiska na základe výskytu niektorých nálezov je možno už teraz prispieť určitými závermi. Predovšetkým je nápadné, že okuliarovité spony sú zriedkavejšie na južnej než na severnej polovici pohrebiska, teda tam, kde sa aj pomerne zriedkavejšie pochovávalo. Už autor zdôrazňuje starší charakter niektorých hrobov, ktoré sa na južnej polovici pohrebiska nechádzajú (hrob č. 2, 3). Na tejto polovici pohrebiska boli objavené aj hrobové nálezy s kamenným obložením alebo pokrytím nádoby kamennou doskou (hrob č. 2, 65). Celkove pohrebisko sa šírilo pravdepodobne zhruba severným smerom; zdá sa, že otázky, ktoré v súvislosti s touto skutočnosťou naznačil už autor, by si boli zasluhovali väčšiu pozornosť aj z hľadiska vzájomného časového pomeru jednotlivých slavónskych lokalít v tejto dobe, pretože typologická metóda, ktorú autor miestami azda príliš uprednostňoval, nemôže byť východiskom pri riešení zložitej problematiky tohto pravekého obdobia.

Jozef Paulík

Obsah

Novotný B., Slovenská kultúra v Československu — — — — — — — — — 5
Novotná M., Medené nástroje a problém najstaršej ťažby medi na Slovensku — — 70
Kraskovská Ľ., Nálezy hlinenej plastiky v Košolnej — — — — — — — 101
Ambros C., Nález kostí psa z Nitrianskeho Hrádku — — — — — — — — 107
Bárta J., Chvalovská jaskyňa a pilinské jaskynné pohrebiská v Juhoslovenskom krase 110
Porubský J., Výskum na žiarovom pohrebišti zo starej doby železnej vo Veľkých Hostiach — — — — — — — — — — — — — — — — — — 122
Paulík J., Halštatská a halštatsko-laténska osada pri Seredi — — — — — — 135
Janšák Š., Hrnčiarska dielňa z neskorého laténu v Bratislave — — — — — 195
Porubský J., Slovanský mohylník vo Veľkých Hostiach — — — — — — 222
Kraskovská Ľ., Slovanské pohrebište v Bratislave — Karlovej Vsi — — — — 235
Dušek M., Kostrové pohrebište z X. a XI. storočia v Chotíne na Slovensku — — — 244
Chropovský M., Výskum staromaďarského pohrebišťa v Košútoch — — — — 264
Pástor J., Belobrdské pohrebište v Somotore — — — — — — — — — 276
Bárta J., Jaskyne Netopierska a Kaplnka v Nízkych Tatrách a ich rímske osídlenie s antropologickými nálezmi — — — — — — — — — — — — 286
Eisner J., Devínska Nová Ves — — — — — — — — — — — — 302
Recenzie — — — — — — — — — — — — — — — — — — — 317

Содержание статей с русским резюме

Новотный Б., Славонская культура в Чехословакии — — — — — — — — 54
Новотна М., Медные орудия и древнейшее добывание меди в Словакии — — — — 95
Барта Ю., Хваловская пещера и Пилинские пещерные погребения в южной части словацкого карста — — — — — — — — — — — — — — — — — — 120
Порубский И., Исследование на могильнике с трупосожжением ранней железной эпохи во Вельких гостях — — — — — — — — — — — — — — — — 128
Паулик И., Исследование гальштатского и гальштатско-латенского селища у Середи — 153
Яншак Ш., Гончарная мастерская со времен позднего латена в Братиславе — — — 219
Порубский И., Исследование славянского курганного могильника во Вельких Гостях — 227
Душек М., Могильник со скелетами X и XI столетия в Хотине в Словакии — — — 255
Барта Ю., „Нетоперская" пещера и пещера „Каплнка" в Низких Татрах — — — — 293
Эйснер Я., Девинска Нова Вес — — — — — — — — — — — — — 309

Inhaltsverzeichnis der in deutscher Sprache resumierten Beiträge

Novotný B., Slawonische Kultur in der Tschechoslowakei — — — — — — 56
Novotná M., Kupfergeräte und das Problem der ältesten Kupfergewinnung in der Slowakei — — — — — — — — — — — — — — — — — — 96
Bárta J., Die Höhle von Chvalová und die Höhlenbegräbnisstätten im südslowakischen Karst — — — — — — — — — — — — — — — — — — 120
Porubský J., Forschungen am Brandgräberfeld aus der älteren Eisenzeit in Veľké Hoste — — — — — — — — — — — — — — — — — — 128
Paulík J., Eine Hallstatt- und Hallstatt la-Tène-Siedlung bei Sered — — — — 154
Porubský J., Forschung am slawischen Hügelgräberfeld in V. Hoste, Bez. Bánovce n/Bebr. — — — — — — — — — — — — — — — — — — 228
Bárta J., Die Höhlen Netopierska und Kaplnka in der Niederen Tatra — — — — 294

Contenu des articles résumés en français

Janšák Š., La potterie de la Tène supérieure â Bratislava — — — — — — 220

A magyar nyelven összefoglalt tanulmányok tartalomjegyzéke

Dušek M., Chotín X—XI. századi csontvázas temetője — — — — — — — 257

SLOVENSKÁ ARCHEOLÓGIA

časopis Slovenskej akadémie vied

Ročník III, 1955

Vydalo v Bratislave roku 1955
Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied
Hlavný redaktor dr. Anton Točík
Odborný redaktor doc. dr. Ján Dekan
Technický redaktor Vladimír Čikor

Redakcia časopisu: Archeologický ústav Slovenskej akadémie vied, Nitra-Hrad. Administrácia: Bratislava, Klemensova ul. 27. Vytlačili Severoslovenské tlačiarne, n. p., Martin. Výmer PK HSVZ čís. 18560/52-IV/2. Novinové výplatné povolené Poštovým úradom Bratislava 2 pod čís. 231-prepr. 1955. Dohliadací poštový úrad Bratislava 2. F-103387.

Cena viaz. Kčs 70,—.